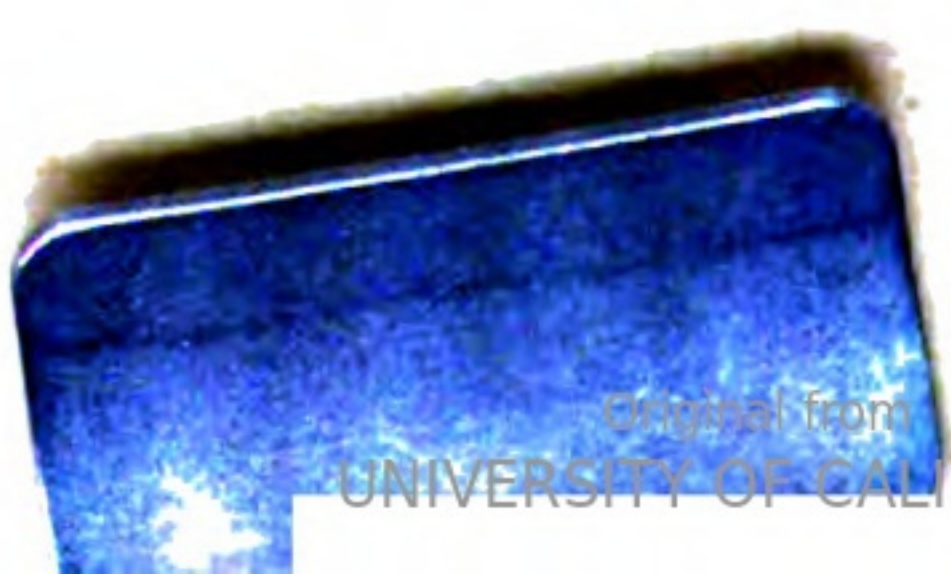

BERKELEY
LIBRARY
UNIVERSITY OF
CALIFORNIA

DIETSCHE WARANDE EN BELFORT

DIETSCHE WARANDE

EN

BELFORT

TWEEDE HALFJAAR — 1910

ANTWERPEN
Drukkerij J.-E. BUSCHMANN, Rijnpoortvest
1910

HET LEVEN EN DE WERKEN VAN JAN VAN RUYSBROECK

(Vervolg)

ELFDE HOOFDSTUK

Tegenstand

In 1350 waren de kanunniken van Groenendaal nog niet aan het einde van hun moeilijkheden geraakt. Het gepraat had wel is waar opgehouden en eenige jaren leefden zij nu met vrede.

Maar de formula hunner geloften had niet iedereen tot rust gebracht. De prior van St. Viktor, Petrus de Salicibus schreef hun in 1366 (1) een langen en zeer strengen brief, waarin hij deze voor ongeldig en onvolledig verklaarde, daar de gelofte van zuiverheid er niet uitdrukkelijk in vermeld werd. Echter was deze kleine storm dra voorbij, daar de kanunniken zonder eenig bezwaar aanstonds hun formula in den gewenschten zin wijzigden.

Maar grootere moeilijkheden stonden den prior om zijne schriften te wachten.

Wij moeten ons niet voorstellen, meen ik, dat R.'s werken aanstonds na hunne vervaardiging een algemeene verspreiding hebben gevonden. Voor kloosters in de eerste plaats bestemd, bleef hun invloed ook lang binnen hun stille muren beperkt en drong de roem des schrijvers slechts langzaam de wereld in.

(1) Zie deze formula bij Auger, *De doctr. et mer. J. R.*, blz. 6. — Pomerius zet dezen brief in 't jaar 1349; het *Necrol. Viridis Vallis* in 1365. P. Impens in zijn *Chron. Bethl.* schijnt van twee brieven te spreken : maar dit is blijkbaar eene verwarring ; en Pomerius' mededeeling is ook niet nauwkeurig, daar hij alle moeilijkheden, die de kanunniken in de stichting van Groenendaal hadden ontmoet, te zamen geeft, zonder op de chronologie te letten.

De eerste tonen van verzet, of liever van beoordeeling zijner leer, vernemen wij uit den reeds meermaals vermelden prologus van Br. Geeraard NAGELS. Wat de Karthuizer-prior ons hierover meedeelt, verdient in zijn geheel aangehaald te worden, zoo « werkelijk » en met zoo grooten eerbied heeft hij des priors beeld geteekend (1) :

De prior verhaalt eerst met welken ijver hij de werken van RUYSBROECK, die tot zijne kennis waren gekomen, had laten afschrijven :

Altemet dat eenige van deze boeken te mijner hand kwamen, zoo doormerkte (bestudeerde) ik ze zeer naar de macht van mijn verstand. En daar ik ze zeer overeenstemmend vond met de leering der hoogste leeraren, zoo schreef ik ze en vergaderde ze in dit volumen, opdat ik en anderen daaruit nut voor onze zielen zouden vinden. En al is 't dat er vele woorden en zinnen in staan die mijn verstand te boven gaan, nochtans peins ik dat die goed moeten zijn. Want indien de heilige Geest opene en lichte (gemakkelijke) leering doet schrijven, zoo worden wij daardoor geleerd zonder dat wij ons moeite geven. Maar in hooger leering beoefenen wij ons verstand met vlijt; en is ons de leer te hoog, zoo verootmoedigen wij ons zelven onder God en onder de leeraars die ze geschreven hebben.

Zooals DAVID te recht opmerkt : « Deze woorden zijn alleszins merkwaardig en stichtend, toonende met welken geest van christelijken ootmoed en van verzaking eigener wijsheid de schriften van RUYSBROECK in het Karthuizerklooster te Herne gelezen werden. »

Hoe dikwijls zal men te Herne niet verlangd hebben, om eens van aangezicht tot aangezicht met den vromen prior over zekere duistere plaatsen te kunnen onderhandelen. Met welk een schroom verhaalt de Karthuizer verder :

« Doch zoo verstoutte ik mij en eenige van onze broeders, en wij zonden tot dezen heer Jan om verklaard te worden door zijns zelfs spreken over eenige hooge woorden die wij vonden

(1) Deze « prologe » komt voor in hs. D. en G. Door DAVID zijn eenige brokken ervan meegedeeld in zijn inleiding tot het *Tabernakel;* sedert heeft Prof. W. DE VREESE het werk in zijn geheel uitgegeven in zijne *Bijdragen tot de kennis van het leven en de werken van* JAN VAN RUUSBROEC.

in deze boeken; en in 't bijzonder over veel dat hij zegt in het eerste boek (het rijk der Gelieven) waar hij spreekt van de gave des Raads, waar wij aanstoot aan hadden; en verzochten hem dat hij eens tot ons wilde komen. En hij kwam van over vijf groote mijlen te voet gegaan in zijn goedertierenheid, al was het hem pijnlijk.

Daar zou veel stichtelijks te schrijven zijn van zijn rijpe en blijde uitzicht, van zijn goedertieren en ootmoedig spreken, van zijn geestelijk uitwendig voorkomen, en van zijn religieuze houding in zijn kleeding en in al zijn doen. En merkwaardig is: als hij met ons-lieden zat in 't convent en wij hem aanspraken om te hooren eenige geestelijke rede van zijn hoog verstaan, zoo wilde hij niet spreken als uit zichzelven. Maar hij haalde eenige exempelen en woorden uit de heilige leeraars aan, waardoor hij ons stichten wilde in Gods minne en versterken in den dienst der heilige Kerk.

Welk een ontzag spreekt uit elk dezer woorden!

« En als wij twee of wij drie hem ter zijde toepraken van deze boeken, en wij zeiden dat wij ze alle hadden aangeworven en afgeschreven, scheen hij daarvan in zijn geest zoo ledig staande van ijdele glorie, alsof hij ze nooit gemaakt had. En toen ik alleen hem aansprak als van die woorden die in 't eerste boek staan dat hij had gemaakt, namelijk in het *Rike der Lieven*, waar wij aanstoot aan hadden, antwoordde hij met gestaden moede en zeide dat hij niet wist dat dit boek verspreid geraakt was en dat het hem leed was dat het openbaar gemaakt was. En het had ons in 't geheim geleend om uit te schrijven een priester, die heer Jans Notarius geweest was, wien hij nochtans verboden had het mee te deelen. (1)

Toen ik dit hoorde, zoo wilde ik hem dezen eersten boek van het Rike der Gelieven hebben gegeven, opdat hij er zijn wil mee zou doen; maar hij wilde niet. Maar hij zeide: hij zou maken een ander boek van de verklaring hoe hij die woorden meende, en hoe hij zoude willen dat men ze verstond. En alzoo deed hij: en dat is het laatste boekske van deze vijf (2) dat begint: *Die prophete Samuel.* »

(1) Was dit een medekapelaan van St. Goedelen? of een kanunnik van Groenendaal? In dit laatste geval was het *Rike der Ghelieven* lange jaren onuitgegeven gebleven.

(2) Geeraard heeft vijf werken van R. overgeschreven: *Vanden Rike der Ghelieven*; *die Chierheit der gheesteliker brulocht; vanden gheesteliken Tabernacule:* dat hij rijk met glossen uit allerlei schrijvers heeft versierd, welke in vele hss. in den tekst zijn geslopen, het *Hantvinghetlijn* en *Vander hoechster Waerheit* dat begint met *Die prophete Samuel.*

Op die wijze ontstond het werk, waarin RUYSBROECK bedoeld heeft een algemeene verklaring van zijn mystische leer te schrijven en dat we nu moeten ontleden.

Maar eerst het verhaal van 's priors vertrek uit Herne :

« Deze drie dagen, of de tijd dat deze religieus hier bij onslieden was, dacht ons al te kort. Want elk die met hem sprak of bij hem was, werd er door gebeterd. En als wij hem allen te zamen baden dat hij langer bij ons zou blijven, sprak hij aldus : « Mijn goede broeders, wij moeten boven alles gehoorzaamheid onderhouden. Ik zegde mijnen heer, mijnen prelaat, onzen proost, dat ik meende weder thuis te zijn op een bepaalden dag, en tot dien dag gaf hij mij toelating uit te zijn. Daarom moet ik mij bij tijds op weg begeven om die gehoorzaamheid te volbrengen. » En door dit woord waren wij allen zeer gesticht. »

Een gouden hart, geurend van eerbiedige liefde, heeft deze regelen geschreven. En hoe schoon lacht ons hier het beeld te gemoet van den zeer beminnelijken gelukzalige!

DAT BOEC DER HOECHSTER WAERHEIT

De prior Geeraard Nagels heeft ons reeds over het ontstaan van DAT BOEC DER HOECHSTER WAERHEIT (1) ingelicht.

Beknopt is de inhoud als volgt :

R. geeft vooreerst een « recapitulacie » van de hoogste leer die hij in zijn boeken heeft geschreven :

Ik heb gezegd, schrijft hij, dat de schouwende Minnaar met God vereenigd is : *overmits middel*, en ook *zonder middel* en *sonder differencie* ofte ondersceet. En dit bevind ik in de natuur, in de gracie en in de glorie. Ook heb ik gezegd dat nooit een schepsel zijne geschapenheid kan verliezen, zelfs de ziel van Onzen Heer niet. Nochtans moeten wij boven

(1) DAVID VI, 241-269; SURIUS, *Libellus eximius* SAMUELIS *titulo*, qui alias *de alta contemplatione*, alias *de unione dilecti cum dilecto* dicitur. — *Samuel* is een toespeling op dien profeet in den proloog. Het werk heet ook : *liber apologeticus sive retractationis*, of *de unione amantis animi cum Deo*. Hs. F vermeldt dat dit werk in 't Latijn vertaald werd door een kanunnik der abdij van Park, bij Leuven, die eveneens *de quatuor tentationibus* vertaalde.

ons zelven verheven worden in God, en één geest met God, *in Minne*, worden, willen wij zalig zijn.

I. Overmits middel zijn alle goeden met God vereenigd door de genade, de Sakramenten, de goddelijke deugden, een deugdzaam leven.

Wie deze eenheid behoudt tot in den dood zal zalig zijn. Maar velen zijn « valsch ledig », die zich heilig wanen, omdat zij in het hoogste waarin zij gekeerd zijn niets gevoelen dan « enkelvoudigheid van hun wezen, hangende in Gods wezen ». Maar zij zijn zonder gracie, zonder deugden, misprijzen de Kerk en hare Sakramenten. Hare ledigheid is alleen van natuur.

II. Eninghe sonder middel.

Om bijzonder deze en de volgende vereeniging te kunnen verstaan en gevoelen, moet de mensch zich zelf geheel verzaken en alleen voor God leven in alle deugden en inwendige oefeningen. Door Minne moet hij verheven worden en sterven in God, om Gods overvorming te ontvangen : *levende* uitgaan in deugden en *stervende* (1) inkeeren in God : daarin ligt, als in materie en vorm, zijn leven. Minne mag met hem handelen, hem bewegen, zooals hij wil, of zij hem « hemelsche ghesonde » in vertroostingen, of « helsche quale » in mistroost en lijden zendt.

Deze vereeniging zonder middel bestaat in eene onmiddellijke aanraking van God met het *wezen* der ziel.

Wanneer de mensch zich tot God in *werkende* Minne verheft, zoo gevoelt hij dat die minne in haren grond *gebruikelijk* is. Wil hij met zijne werkende Minne, in de gebruikelijke Minne voortdringen, zoo moeten al de krachten zijner ziel wijken en Gods doordringende waarheid en godheid lijden, zooals de lucht doorgaan wordt door de hitte der zon en het ijzer in het vuur. (2) God woont in het wezen der ziel : wanneer de krachten zich in den grond van het wezen door werkende Minne in deze gebruikelijke Minne keeren, zoo worden zij met God geëenigd zonder middel in een *enkelvoudig weten* van alle waarheid en in een *wezenlijk gevoelen* en smaken van alle goed. Dit enkelvoudig weten en gevoelen wordt *bezeten* in *wezenlijke* Minne ; maar het wordt *geoefend* en onderhouden door *werkelijke* Minne. Daarom

(1) Ook deze uitdrukkingen zijn ontleend aan de Romaansche mystiek, zooals wij reeds zagen. (Vgl. *Spieghel der ewiger salicheit*).
(2) Vergelijkingen ontleend aan Dionysius Areopagita.

is het *de krachten toevallig* (*accidentalis*) door stervenden inkeer in Minne; alleen het *wezen* der ziel is het *wezenlijk* (*essentialis*) en inblijvend.

Deze eenheid maakt het schepsel niet tot God.

Tusschen God en de ziel blijft nog steeds groot verschil. Echter is deze vereeniging zóó innig, dat er tusschen beiden geen ander middel meer bestaat dan verlichte Rede en werkende Minne (waarmede hij namelijk in het enkelvoudige weten en in de wezenlijke Minne vaart). En dit is één worden met God, zooals S. Beernaart zegt.

R. kan zijne gedachten niet uitbreiden zonder voortdurend van zijn onderwerp af te wijken. Zoo komen hier twee hoofdstukken, *Van somighen werken der ghenaden Gods* en *Vanden behaghene der godliker persone,* ende *vanden behaghene tusscen God ende den goeden menschen* die maar los met de *eninghe sonder middel* verbonden zijn.

Volgt nog een hoofdstuk over de wijze waarop de mensch God beschouwt en met hem vereenigd is met middel en zonder middel. Weer toont hij, hoe, wanneer de mensch ingetrokken is in zijn hoogste eenigheid, het bloote *verstand* doorgaan wordt met eeuwige klaarheid, zooals de lucht door de zonne; en de bloote *wil* overvormd met de grondelooze Minne; en de bloote *gedachte* gevangen en gestadigd in een grondelooze ongebeeldheid. En aldus is ons geschapen beeld boven rede *drievoudiger* wijze geëenigd met zijn eeuwig beeld, dat oorsprong van zijn leven en wezen is en deze oorsprong wordt bezeten en behouden *wezenlijk* en voortdurend met enkelvoudig schouwen in een ongebeelde ledigheid. En aldus wordt men vereenigd boven Rede *drievoudig in eenigheid en eenig in drievoudigheid.* Deze eenigheid is niet een eenigheid van substancie, maar van gracie. God geeft zich hier in het wezen der ziel waaruit de krachten vloeien.

Deze vereeniging heeft plaats in de Godheid zelve.

Gods Minne is niet alleen te beschouwen als uitvloeiende met alle goed en intrekkende in eenigheid : *boven alle onderscheid* is zij, *in het bloote wezen der Godheid,* een wezenlijk genieten.

Daarom hebben verklaarde menschen in zich bevonden : een *wezenlijk instaren* boven Rede en zonder Rede (1), en een

(1) Men herinnere zich de zes soorten van beschouwing van Richardus van St. Viktor, en voornamelijk de laatste : *supra rationem... et praeter rationem.*

gebruikelijk nijgen dat alle wijzen en alle wezen overtreft, waar zij aan zichzelf ontzinken in een wijzenloozen afgrond der grondelooze zaligheid, *waar de Drieheid der personen hunne natuur besitten in wezenlijke eenigheid*. Daar is de zaligheid zóó enkelvoudig en zóó wijzenloos, dat daarin *vergaat alle wezenlijk staren, nijgen* en *onderscheid* van schepselen. Daar verlieren zij zich in *onwetendheid*; daar is alle klaarheid in *duisterheid* gekeerd, waar de drie personen zonder onderscheid wezenlijke zaligheid genieten.

Maar deze zaligheid is God alleen wezenlijk en eigen; den mensch overwezenlijk. Nochtans zijn alle minnende geesten in hun overwezen één genieten en één zaligheid met God *sonder differencie*: in Gods wezen immers [zoo zeer is R. door zijn beeld beheerscht!] is noch Vader, noch Zoon, noch H. Geest.

Alvorens te sluiten verklaart hij het gebed van Jezus: Volo ut ubi sum ego et illi sint mecum: ut videant claritatem meam quam dedisti mihi (Joan. XVII, 24) (1) in toepassing op de drie soorten van vereeniging.

In een Epiloog onderwerpt zich de schrijver zonder eenig voorbehoud aan het oordeel der Kerk en waarschuwt een laatste maal tegen valsche ledigheid, die zonder werken blijft.

Ic en can u mine meyninghe nu te desen male niet claerre bewisen. Van allen dien dat ic versta ofte ghevoelen ofte ghescreven hebbe, soe laet ic my onder die sentencie der heylighen ende der heyligher Kerken; want ic wille bliven ende sterven Christus knecht, in kerstinen ghelove, ende ic beghere te sine, overmits die gracie Gods, een levende let [lid] der heyliger Kerken.

En dit mogen wij nooit vergeten. Hoe vreemd ook sommige plaatsen uit R. mochten klinken, hoe moeilijk misschien wij daaraan een philosophisch-juiste beteekenis kunnen hechten, zeker heeft de schrijver het oprecht gemeend en wilde hij in geen enkel punt afwijken van de overgeleverde leer der Kerk. In allen eenvoud en in alle nederigheid onderwerpt hij zich op voorhand aan haar oordeel.

En 't schijnt dat zelfs zijn vrienden met deze verklaring van zijn leer niet volkomen bevredigd zijn geweest. Prior

(1) Dezelfde tekst komt bij talrijke romaansche mystieken voor om de hoogste vereeniging met God uit te drukken.

GEERAERT en zijn klooster hadden zich aan de uitdrukking *sonder differencie* geërgerd. Maar prior GEERAERT had gezond verstand, en hij dacht : « *Sonder differencie* kan toch niet bedoelen dat de mensch hetzelfde wordt als God, want de schrijver protesteert tegen dergelijke opvatting. Maar waarom koos hij dan zulke uitdrukking? Waarschijnlijk omdat hij geen andere meer vond om de hoogste vereeniging met God te bewoorden. De uitdrukking was te sterk voor de bedoeling; want de schrijver verklaart zelf dat Christus deze vereeniging zonder differencie vroeg toen hij bad : *dat al zijn geminden mochten volvoerd worden in één*. (Joh. XVII. 23) Nu, Christus meende niet : zoo één als hij één is met den Vader, één eenige substancie der Godheid; maar alzoo één als hij, zonder differencie, één genieten en één zaligheid is met den Vader. »

Eene plaats schijnt mij de verschillende soorten van eenigheid met God zeer wel uit te drukken :

Ende hier omme moet die mensce overmits dit *lijflike* ghevoelen, bi wilen doerliden (overgaan) in een *gheestelic* ghevoelen dat *redelic* is, en overmits dit gheestelic ghevoelen doerliden in een *godlic* ghevoelen dat boven redene is; ende overmits dat godlike ghevoelen hem selven onsinken in een *onbeweghelic salich* ghevoelen. Dat ghevoelen es onse overweselike salicheit, die een ghebruken Gods es ende alle sijnder gheminden. Dese salicheit dat is die *duystere stille* die altoes ledich steet. Si is Gode *weselic* ende allen creaturen *overweselic*. Ende daer eest te nemene (de ipsa accipiendum est) dat die persone (de goddelijke personen) wiken ende verwielen in die *weselike* minne, dat is in ghebrukeliker enicheit; ende nochtan altoes staende bliven, na persoenliker aert, in werken der Drieheit. (VI, 257, 8 vlg).

Dit *godlic ghevoelen* geschiedt door de *unio sine medio*; dit *onbeweghelic salich ghevoelen* door de *unio sine differencia*.

Uit de laatste woorden blijkt nogmaals dat de geschetste momenten der vereeniging niet afzonderlijk moeten opgevat worden : ook in de *unio sine differencia* blijven de werken der krachten, zooals de Personen in het wezen der Godheid *staende bliven na persoenliker aert in werken der Drieheit*.

TWAALFDE HOOFDSTUK

HET KLOOSTERLEVEN

In de beoefening van alle deugden en in het naleven der kloostertucht was RUYSBROECK een voorbeeld voor zijne medebroeders. In boetplegingen, in waken en vasten, overtrof hij allen. Ook van het handwerk, dat zelfs de paters op bepaalde tijden te verrichten hadden, liet hij zich niet, zelf op gevorderden ouderdom, ontslaan. Dan zocht hij steeds de nederigste en lastigste werken uit: hij schaamde zich niet op een kruiwagen het mest te voeren, ja nog walgelijker ding. Zoo toonde hij metterdaad, hoe hij de navolging van den armen en nederigen Christus opvatte.

POMERIUS heeft ons een hoekje in dit alledaagsche leven van den eerbiedwaardigen prior geopend :

De prior was steeds, met allen eenvoud, bereid eenieder bij te staan en te helpen, zoover het in zijn macht lag. Maar zijne dienstvaardigheid dreef hij wel eens te ver. En het gebeurde, dat hij het geduld der dienaars en knechten, bijzonder der hoveniers, geweldig op de proef stelde, zoodat hij hun eerder tot last, dan tot hulp verstrekte. Want meermaals viel het voor, dat hij, door onkennis, bij het wieden de goede planten met de slechte uittrok.

Maar deze uiterlijke bezigheden vermochten niet zijn ingetogenheid en vereeniging met God te storen. Zijn werk bleef een gebed ; en om zich daarin te helpen, droeg hij steeds zijn bidsnoer (1) mede, opdat hij, werkende met de eene hand, met de andere tevens den geest bedienen kon. Het was hem even gemakkelijk met Maria ledig te zijn, als met Martha bedrijvig. Ja zelfs, zooals hij meermaals eenvoudig en nederig bekende, was het hem niet moeilijker

(1) Dit beteekent misschien wel onzen Rozenkrans. Cf. GREITH *Deutsche Mystiker im Predigerorden*, blz. 402 waar de Rozenkrans beschreven staat uit een oud mystisch tractaat, en *ibid* blz. 338 uit een hs. van St. Gall. uit de 14e eeuw. Verder LECOY *La chaire française au M. A. spécialement au 13e S.* blz. 345, waar ook over den Rozenkrans, bestaande uit 50 Ave Maria's voor de 13e eeuw een getuigenis wordt aangevoerd.

zijn hand aan het hoofd te brengen, dan zijn geest in beschouwing naar God op te richten. (1)

Voor hoe minzamen, hoe vromen en hoe nederigen dienaar en waren volger van Christus hij door zijne broeders werd gehouden, veropenbaarde zich in aller troost en opgeruimdheid, die van zijn tegenwoordigheid uitging. Hij bezat die zeldzame gave, welke een kenmerk is van ware heiligheid, om allen die met hem in aanraking kwamen, door zijn bijzijn alleen tot vreugde en blijdschap te stemmen. Immers lag op geheel zijn gelaat een glans der Goddelijke gratie, die straalde in zijn ziel : hem aan te schouwen slechts was een heil voor immer.

Zeer eenvoudig in geheel zijn uiterlijk, zonder eenigen smuk in zijn kleederen, maar toch deftig steeds en verzorgd, boezemde hij ook eenieder, met deze vreugde, diepen eerbied in. De prior had een goed hart : zijn medelijden ging niet alleen tot de menschen en tot zijn kloostergezellen ; zij strekte zich uit tot alle schepselen van God. En wanneer het winter werd en de sneeuw de aarde bedekte, dan kwamen de broeders tot hem en zegden : « Pater, het sneeuwt reeds, wat zullen nu de arme vogeltjes doen ? » — En dat was hem steeds een droevige tijding. Hij liet dan ook dadelijk maatregelen treffen, opdat de kleine vogelen toch geen honger zouden lijden.

Waarlijk, een zeer beminnelijke heilige is onze Johannes Ruysbroeck geweest !

Maar wanneer de Geest des Heeren over hem vaardig werd, dan trok hij alleen het wijde Zoniënbosch in, om in de groote eenzaamheid der natuur de stem van God op te vangen. En wat dan de Geest in hem sprak, schreef hij neer op wassen tafeltjes, die hij meebracht naar het klooster. Op die wijze ontstonden vele zijner werken. En ofschoon hij soms geheele weken van de gave der inspiratie verstoken bleef, wanneer hij zich weer aan den arbeid zette, stond alles hem nog zoo frisch in 't geheugen, en

(1) Dit hoeft wel niet van de beschouwing in strengsten zin te worden verstaan. R. zegt zelf dat slechts weinige menschen daartoe geraken en dat het steeds een loutere gave van God blijft. Het woord *beschouwing* wordt meermaals bij hem in een veel ruimere beteekenis aangewend.

sloot zich zijne uiteenzetting zoo nauw aan 't voorgaande aan, dat men niets van deze onderbroken werkzaamheid bemerken kon.

En het gebeurde wel eens dat de beschouwing van het eeuwige hem het tijdelijke vergeten deed. Op zekeren dag was het reeds donker geworden en de prior bleef nog uit. Men vreesde een ongeluk. In alle richtingen zetten de kanunniken uit. Een jonge priester, die 's priors gewoonte kende, ging recht op den boom toe, waaronder hij dikwijls nederzat. In de verte zag hij een licht branden. Hij naderde en hij vond, o wonder! den heiligen man verloren in de beschouwing der Godheid.

Wanneer de beenen verstramden en de oogen verduisterden, nam RUYSBROECK een gezel mede, die dan neerschreef wat zijn prior, aangeblazen door den geest, hem voorzegde.

Op die wijze wellicht is het laatste boek ontstaan dat ons nog te bespreken overblijft. Het draagt duidelijk de sporen van onsamenhangende vervaardiging, en, laat ons zeggen, van verstandelijk verval.

DAT BOEC VANDEN TWAELF BEGHINEN (1)

Het is nutteloos bij de behandeling van dit werk, het uitgebreidste na het Tabernakel, in lange bijzonderheden te treden. Wat hier zonder orde, zonder aaneenschakeling dooreengeworpen wordt hebben wij elders reeds meermaals en beter vernomen.

Twaalf begijnen (vandaar de titel) zitten te zamen en zingen, eerst vijf dwazen, in hinkende verzen, de verschillende bewegingen der Minne Gods in haar ziel. Dan volgen de hoedanigheden van den waren minnaar, met een voorbereiding tot de

(1) DAVID V geheel. — SURIUS, *De vera contemplatione opus praeclarum, variis divinis institutionibus, eo quod Spiritus Sanctus suggessit ordine descriptis, exuberans*. Dit is de beste titel voor dit werk dat vooral de beschouwing behandelt en zonder eenige orde geschreven is. Nog onlangs werd het door abbé CUYLITS gedeeltelijk in 't Fransch vertaald. (Bruxelles, A. De Wit, 1910). Waarom juist de *Twaelf Beghinen* met een vertaling vereerd worden, is misschien uit den vreemden toon des titels te verklaren.

H. Communie, waarvan de mensch de wonderbare vruchten bezingt. Nog wat verzen over de hinderpalen en de middelen der ware beschouwing, met, beknopt, wat ware beschouwing is.

Daaruit te onthouden *de bepaling der beschouwing :*

> SCHOUWEN is een weten wijzenloos...
> Onwijze is God niet,
> Maar zij is het licht waar men mede ziet...
> Onwijze is boven Rede, niet haar zonder.
> Zij ziet alle ding zonder wonder.
> Verwonderen is daar beneden
> zonder verwonderen is schouwende leven...

Dan breken de verzen af :

> Nu moetic rimen laten bliven
> Salic scouwen clare bescriven.

Toch komen ze nog wel eens voor, om enkele hoofdstukken te resumeeren.

Eerst worden de vereischten ter ware beschouwing geschetst. Weer onderscheidt R. de gewone momenten.

Ten eerste het inschijnen van een *verstandig* licht, waar God de ziel aanraakt : de ontmoeting van dit licht en deze aanraking heet *jubilus*, die *jubilatio* veroorzaakt.

Ten tweede, het inschijnen van het licht (hier : een blic Gods ofte die gheest des Vader) waardoor God zich vertoont in de blootheid zijner natuur. Een beeld voor de eenheid van ziel en God in dit licht geeft hier R. :

Wanneer dat gij staat in klaren schijn der zonne en gij uwe oogen keert van alle verwen, van alle merken en alle onderscheiden en van alle dingen die de zon beschijnt : indien gij dan eenvoudiger wijze met uw gezicht volgt het licht en de stralen die uit de zonne schijnen, zoo wordt gij geleid in hetzelfde wat de zon is. Op dezelfde wijze, is 't dat gij volgt de schitterende stralen die schijnen uit Gods aanschijn in uw eenvoudig gezicht, zij zullen u leiden in den oorsprong uwer geschapenheid : daar vindt gij anders niets dan God alleen.

Het derde moment heet *speculatio* d. i. in een spiegel zien. Maar dit is eigenlijk een mindere graad des schouwens ; eigenlijk heet : God schouwen op eenvoudige wijze : *contemplatio*. (1)

(1) Cf. RICH. v. s. Viktor *de gratia contempl.* I, 3. cap. 9.

Ten vierde, spruit daaruit een verheven verklaarde oefening in Minne : de vrucht der contemplatio is altijd grooter heiligheid in oefening van deugden.

Er zijn *vier wijzen van Minne :* de eerste is geboden, en behoort Gods vrienden toe ; de tweede is geraden, en behoort hen toe die naar Gods raden leven ; de derde is van hen die Gods inwerken lijden in bloote Minne ; de vierde is één te zijn met God in minne. Na een hoofdstuk om aan te toonen hoe de H. Geest daarin meewerkt, vermeldt de schrijver zes punten waarin de hoogste kennis tusschen God en de ziel bestaat : nogmaals een herhaling van de mystische vereeniging. (1)

Na een nieuwe inleiding vaart R. uit tegen vier soorten van ketters : de eersten zondigen tegen den H. Geest ; de tweeden tegen den Vader, de derden tegen den Zoon en zijne waardige menschheid ; de vierden tegen God en tegen heel de heilige kerstenheid.

Tegen den h. Geest zondigen diegenen die beweren den H. Geest en zijne genaden niet te behoeven : zij zijn ledig, ja Gods wezen zelf. Gods wezen werkt niet ; de H. Geest werkt. Zij zijn, zeggen zij, geschapen uit Gods substancie, als water geschept uit een fontein ; zij zullen tot Gods substancie terugkeeren, en eeuwig ledig zijn, zonder kennen, noch willen, noch danken ; dat noemen zij volmaakte armoede van geest.

Tegen den Vader zòndigen zij die beweren dat zij, Gods wezen zijnde, in hun eeuwige wezen geen God hadden, dat zij

(1) Daarmee eindigt het eerste deel. Een hs., G. heeft hier : *Hier gaen die xij. Beghinen wte* (i. e. hier eindigt het werk : de twaalf Begijnen). En daarop volgend : *Hier beghint een onderwijs*, alsof hiermee een nieuwe verhandeling begon. De andere hss. loopen in éénen door. De voorgaande woorden klinken juist zooals een gewoon slot bij R. : *Dat verlene ons allen die Vader... enz. Amen.* En het volgende hoofdstuk vangt als alle verhandelingen aan met een tekst ; en is overigens zonder verband met het voorgaande. Daarom meen ik dat hier een nieuw tractaat begint. Het feit dat wat volgt ook over de contemplatio handelt is geen bewijs voor het tegenovergestelde. Welk werk van R. handelt niet over de contemplatio ? Overigens worden verder dezelfde gedachten omtrent herhaald als hier ; en de vier wijzen der Minne komen nog eens terug. Zeker hebben wij hier een afgesloten geheel, een boek : dit meende ook G. Groote, toen hij later schreef, dat hij het eerste deel had overgebracht aan Margriet van Makerem.

zich zelven en heel de wereld hebben geschapen ; dat aan hunne hand hemel en aarde hangen. (1)

Tegen den Zoon zondigen zij die beweren dat zij, juist zooals Christus, de eeuwige Wijsheid, zijn geboren uit den Vader, en geboren in den tijd in menschelijke natuur : dat Christus uit een Maagd geboren werd is louter toeval. De eer die Hem geschiedt komt mij toe. « Ja, Hij is zelfs minder dan ik, want Hij heeft alleen een werkende leven gehad en ik heb een schouwende. Heft men Hem op in het H. Sacrament, men heft mij op. »

Spaart R. zijne woorden niet om die ketters te beschimpen, hier vooral regent het « boef, ezel, verblinde, verschoven hond, stinkende hoovaardige hart. »

De *vierde* ketterij versmaadt *de H. Schrift*, de oefeningen der H. Kerk, de Sacramenten, het Evangelie, Christus' leer en lijden, Gods werken. Die verkondigt een waar nihilisme. God is niet, de mensch is niet. (2)

Ja, zij zijn niets, zegt R., want zij zijn de zonde, en zonde is een niet. Maar de ware schouwers zullen tusschen één zijn met God boven zich en Hem gelijk zijn in zich, de gebenedijde *werken* plaatsen, die Hem behagen en die Hij geboden of geraden heeft. Dit is voorzeker niet in den geest der Hervorming.

Deze gebenedijde werken worden volbracht in *vier wijzen*. Volgt een nieuwe uiteenzetting van vier wijzen van liefde, besloten in de plaats uit Deuteronomus VI, 4-5 : Hoor, Israël,

(1) Deze dwaalleeren werden ook ECKEHART voorgeworpen. Hij had de leer der *creatura creatrix*, dat nl. de ideae der schepselen in God vereenzelvigd zijnde met de *essentia divina*, idea in Deo nihil est aliud quam Dei essentia (S. THOM. 1 p. qu. 15 a. 1 ad 3) of « essentia creatrix (ANSELMUS en anderen) zich zelf in zekeren zin hebben geschapen, al te sterk en te nuchter uitgedrukt. Juist hij zegde: dat de heele wereld aan zijn kleinen vinger hing. Uitgenoodigd om zich daarover te verklaren antwoordde hij: dat hij had willen spreken van Jezus' kleinen vinger !

(2) Dit is de overdrijving van de Dionysiaansche leer: dat God in zijn wezen een niet is, een woestenij, eene duisterheid. Overigens zijn deze vier ketterijen ontstaan uit vereenzelving van het geschapen wezen met ons ideale wezen in God. Men ziet welke rol de ideeënleer te dien tijde heeft gespeeld; en waarom zij dan ook telkens bij R. wordt aangetroffen, evenals bij alle mystieken, romaansche zoowel als duitsche.

Dat hier R. de pantheïstische mystiek der begijnen en der broeders van den vrijen geest op het oog had is klaar. Of hij rechtstreeks ECKHART heeft bedoeld, blijft twijfelachtig. 't Mocht zijn, daar zijn kloostergenoot Jan VAN LEEUWEN, ECKHART dezelfde dwaalleeren verwijt en nog erger schimpwoorden toewerpt.

dyn God is een. Dien saltu minnen uut al dynre herten, uut al dynre sielen, uut al dinen crachten ende uut al dynre ghedachten.

Omtrent hetzelfde als hier boven.

Daaraan wordt dan nogmaals het mysterie der Drievuldigheid verbonden, de schepping van den mensch en van zijn drievoudig leven: het schouwende, het inwendige en het werkende. Wie deze drie wijzen van leven volmaakt bezit, volgt Christus na tot in het eeuwige leven.

Dit wil nu de schrijver verder bewijzen met al wat God geschapen heeft.

En zoo vangt weer een nieuw deel aan over de *Schepping*.

De overste hemel (*empyreum*) is een beeld der Triniteit (weer wat over de Triniteit) en ook van het schouwende leven (weer wat over het schouwende leven); de kristallen hemel bediedt een verborgen inwendig geestelijk leven; de eerste hemel waar de sterren aan staan, het firmament, beteekent onze macht om in dit inwendige leven alle deugden te beoefenen: en dit wordt met hopelooze wanorde herhaald.

Nu krijgen de zeven planeten ook hun mystische beteekenis: hun invloed op het lichaam, niet echter op den wil des menschen, wordt aangewezen. En daartusschen loopt dan weer een hoofdstuk over den naam Jezus', over de voornaamste feesten te Zijner eer, over de schepping en den val der Engelen en der menschen: van alles wat. Dan loopt het weer voort over de planeten, en over de menschen die er onder geboren worden, en over de zondaars. Uit Venus, wanneer zij vergadert in een teeken dat Taurus heet, mogen wij vernemen hoe de menschelijke natuur bedorven en ten kwade geneigd is. Uit Venus, wanneer zij vergadert in Libra, mogen wij eene viervoudige weegschaal van Gods liefde erkennen. Bij de derde weegschaal leert R. hoe de mensch nog, nadat hij in zonden gevallen is, kan terugkeeren in Gods gratie: hij weidt daarbij weer uit over het schouwende leven, en over het gebruik van tijdelijke goederen. De vierde weegschaal: die der geboden, wordt mystisch verklaard met toepassing op de vier jaargetijden; om de geboden te leeren onderhouden, worden eenige goede raadgevingen met rijmen meegedeeld.

En weer op een drafje gaat het over de ziel: verdeeld als geest en als vorm van het lichaam; de geest verheft zich boven het lichaam in de beschouwing; de redelijke ziel gelijkt de

levende fontein in 't Paradijs met vier rivieren, dat zijn vier wijzen van deugden, die dan nog elk in andere wijzen onderverdeeld worden en ook op het schouwende leven toegepast. Dit lokt weer een excursus uit over het verderf en de simonie die heerschten onder de hoogere bedienden der H. Kerk; over de zucht naar geld en goed van pastoors en priesters: daartegenover wordt het tafereel der apostelen en der eerste christenen gesteld, om dan weer verder over de drie kloosterbeloften uit te weiden en raad mee te deelen ten einde ze volmaakt te beoefenen; ten laatste worden als drie zonden die geheel de wereld beheerschen opgenoemd: traagheid, gulzigheid en onkuisch leven. De beschrijving is echter veel minder levend en werkelijk dan in het geestelijk Tabernakel.

Christus is onbekend: zijn leven, zijne leer, zijne werken zijn ongemind. Hij heeft ons den mantel van zijn lijden, van buiten purper bloedig rood, van binnen scharlaken vurig rood, nagelaten, opdat wij ons kruis zouden dragen en zijn discipelen zijn in kersten geloof (weer een hoofdstuk over de eenheid in Gods minne). Hij heeft ons ook gesierd met een rok te male geweven zonder naad, wat beteekent onze eenheid met hem in geloof en caritate.

Weer wordt het beeld der vier rivieren, dat R. niet geheel had uitgewerkt, opgenomen. Zonder samenhang wordt dan weer verhandeld van twee rijken, dat der hemelen en dat der wereld, die immer te koop zijn gesteld; om dan met Mercurius de na Venus onderbroken behandeling der planeten voort te zetten. Mercurius immers is heer der kooplieden. Nogmaals over het beeld en de gelijkenis die wij hebben met God; en over drie bijzondere feesten, Kerstmis, Paschen en Sinxen, met het feest dat komen zal na het Oordeel: dit is de Ordinarys der Heilige Kerk. En dit woord *Ordinarijs* voert R. weer terug tot Christus « onse Ordinarijs ende onse ghemeine Breviarys » wat een laatste verdeeling inleidt over het LIJDEN VAN CHRISTUS verdeeld over zeven uren, met nog andere beschouwingen « notatu dignis » zegt SURIUS.

Te metten zullen wij herdenken het mysterie van den lijdensnacht: hoe Christus zich in de eerste waking overliet aan zijn vader, in de tweede zich leverde aan de knechten der Joden; in de derde zich liet beschuldigen en valschelijk aanklagen, in de vierde zich blootstelde aan de versmadingen en bespuwingen van het volk.

De verschillende uren van 't brevier komen met verschillende deelen van Christus' lijden overeen; daarbij worden parabelen en andere gebeurtenissen uit zijn openbaar leven aange-

bracht, zes soorten van zondaars tegen Jezus vermeld (waarvan één ontbreekt) en drie gaven, die Christus' lijden ons heeft gewonnen en drie wijzen van volmaakte liefde, drie wijzen van oefening van het eeuwig leven, drie wijzen van een heilig leven naar Christus' voorbeeld; tien soorten van ondeugden strijdig met Christus' liefde, vier juweelen, door God gegeven aan hen die leven in volmaakte liefde.

De drie laatste hoofdstukken, noen, vespers en completen, waarbij Christus' dood, kruisdaling en begrafenis overwogen worden, zijn met het hoofdstuk der zesde uur, Christus' kruisiging, misschien de beste plaatsen uit geheel dit werk.

En zoo eindigt dit zonderlinge boek *vanden xij beghinen*, waar de schoone bladzijden als oazen liggen verloren in een wijde Sahara. Zonder eenigen twijfel is dit het zwakste van R.'s werken: zonder samenhang is het ook zonder verheffing, zonder innerlijke beweging. Het maakt den indruk van allerlei losse aanteekeningen, invallen, gedachten, vluchtig neergeschreven en nog vluchtiger samengegaard.(1)

DERTIENDE HOOFDSTUK

Levensavond

Het was een heerlijke zomeravond, de avond van Ruysbroeck's leven.

Groenendaal was tot een middelpunt van religieuze hervorming geworden. Met de jaren groeide het getal der kloosterlingen aan. En andere kloosters rezen op, met jeugdig-frissche kracht, naast het Moederhuis. In 1373 ontstond *Rooklooster* (*Rubeaevallis*) en enkele jaren later, nog vóór Ruysbroeck zijn bezige handen te zamen vouwde, *Zevenborren* (1380) *(Septem-Fontium)*.

(1) Nog een paar kleinere dingen zouden hier te vermelden zijn. 1. *Duae Cantiones admodum spirituales*. 2. *Oratio perbrevis sed pia valde*. 3. *Summa totius vitae spiritualis*. — Het is moeilijk iets vóór of tegen de authenticiteit dezer blad. aan te brengen. Mij doen ze niet zeer als geschriften van R. aan, bijzonder niet de twee *cantiones* die wel wat quietistischer luiden dan R. is. De *Summa* is in R.'s geest. In sommige hss. wordt een commentaar op het *Vader-Ons* vermeld en aan R. toegeschreven: in hs. Pp. (cf. De Vr. o. c.) wordt dit ook feitelijk aangetroffen. Nog komt een kleine brief over volharding in enkele hss. voor. (zie De Vr. a. c. blz. 12).

Ook zijne werken drongen de wereld, vooral echter steeds de kloosters binnen, waar zij alles in Christus hernieuwden. En om nog wijdere verbreiding te vermogelijken, had één van zijn medebroeders, W. JORDAENS, eenige der voornaamste verhandelingen : *die Chierheit der gheesteleker Brulocht, vanden gheesteleken Tabernacule* en ofwel het *Hantvingherlijn,* volgens MASTELTINUS' *Necrologium monasterii Viridis Vallis* (bl. 160) ofwel *vanden seven Trappen* volgens het *Necrologium Viridis Vallis* in hs. te Brussel, in 't Latijn overgebracht. Hs. 4935-43, te Brussel, bevat *calculus (Hantvingherlijn), de perfectione filiorum Dei* (i. e. *vander hoechster Waerheit) Liber de ornatu spiritualium nuptiarum,* welke misschien deze vertaling van JORDAENS zouden zijn, zoodat hij nog één boek meer zou hebben vertaald dan in het *Necrologium* vermeld wordt. (1)

Deze vertaling was hoogst waarschijnlijk bestemd voor de abdij van *Ter Doest,* naar wij uit een brief, die aan de vertaling der *Chierheit* in dit Brusselsche hs. voorafgaat, mogen vernemen : *Epistola ad fratres de Capella Thosan in Flandria.*

Maar met de faam zijner werken, verbreidde zich ook de faam zijner heiligheid. Van alle kanten van het land, uit Parijs, uit Keulen, uit het Rijnland, uit de vereenigingen der *Gottesfreunde,* uit Holland kwamen bezoekers, om den grooten prior van aangezicht tot aangezicht te mogen aanschouwen. Zoo overvloedig en machtig zwol dan soms in hem de geest der godsvrucht en de geur der woorden, dat hij uitbrak, als een balsem door een al te enge vaas. En toch, hoewel hij soms met zoo groote geschenken der gratie bloeide dat hij uit de rots vuur sloeg en steenen harten vermurwde, gebeurde het hem meermaals, dat hij, zelfs voor hooggeplaatste personen, zonder eenig teeken van schaamte of verlegenheid, zoo koud bleef en zweeg, alsof hij nooit de gave des geestes had ontvangen. En dit kwam hem soms ook over, wanneer hij zijne medebroeders, te bepaalde tijden, het brood van 't goddelijke woord moest breken. Dan nam hij zijn hoofd tusschen beide zijne handen, om zijn geest te vergaderen. Maar bleef de stem van binnen

(1) AUGER, *Etude,* blz. 187.

stil, dan zegde hij eenvoudig : « Mijne kinderen, vandaag komt er niets ! » en hun vaarwel zeggende, nam hij afscheid van hen.

Een der voornaamste bezoekers, wiens komst te Groenendaal alleszins is verzekerd, is de beroemde Geerit GROOTE geweest.

Geboren te Deventer, in October 1340, uit rijke ouders (zijn vader WERNER was schepene geweest der stad) had hij, na schitterende studiën aan de Universiteit te Parijs, een zeer wereldsch leven geleid. Na eene zware en gevaarlijke ziekte werd hij, omtrent 1374, door zijn oud-medestudent Hendrik van CALCAER, prior der Karthuizers van Monnikhuizen, tot inkeer gebracht. Hij verzaakt zijne proven van St. Maarten te Utrecht en van O. L. Vrouw te Aken, en schonk op 20 Sept. 1374 zijn vaderlijke huis aan « de armen, die er zich aan 's Heeren dienst wilden wijden. » Dit is als het begin der vereeniging van het « gemeene leven. »

In 1377 verkreeg hij van zijn vriend eene cel te Monnikhuisen, zonder nochtans het klooster in te treden : hij leefde er twee jaar in de strengste boetplegingen. Dan keerde hij terug naar Deventer om de broederschap die zich had gevormd beter in te richten. Door eene akte van 23 Juli 1379 gaf hij de vereenigde zusters een eerste regel, die haar tot geen geloften verplichtte. Wat later ontving hij het diakonaat, ten einde oorlof te verkrijgen om Gods woord te verkondigen. Op 40jarigen ouderdom vingen zijn beroemde preeken aan in de voornaamste steden van Holland, tegen de algemeen heerschende ontucht en zedeloosheid. De priesters met verschillende proven, de *focaristae* voornamelijk, werden allerminst gespaard. Maar deze staken de hoofden bijeen om hem te fnuiken en brachten den bisschop van Utrecht, Fl. van WEVELINKHOVEN, er toe alle toelating om te preeken in te trekken.

Tot zwijgen veroordeeld, hield hij zich met de inrichting der « zusters » bezig. Ook hadden zich kort te voren eenige jongelingen « van goeden wil », die voor den hartstochtelijken liefhebber van boeken handschriften vervaardigden, tot een congregatie vereenigd, op voorstel van R. RADEWIJNS, die evenals GROOTE rijke proven had

verzaakt en eenvoudig hulppriester van St. Lebuinus te Deventer was geworden. Aan zijn zusters en broeders gaf GROOTE nu eene betere regel: hij legde hun de kloostergeloften op, en dacht er aan de regel van de kanunniken van den h. Augustinus, zooals die te Groenendaal werd beoefend, voor te schrijven. In 1382 werd het eerste klooster dezer nieuwe hervorming opgericht te Emstein, geheel naar het voorbeeld van Groenendaal. GROOTE was het echtei niet gegund het einde van zijn werk te zien: hij stierf op 20n Augustus 1384, drie jaar na RUYSBROECK.

GROOTE had ook van het heilig leven te Groenendaal en voornamelijk van den prior gehoord. Hij besloot hem persoonlijk te bezoeken, om zijn eigen levende stem te vernemen. Hij vertrok met een zekeren Joannes SCEELE, rector der scholen te Zwolle, en een leek, Gerardus CALOPIFEX die hun den weg aanwees. Dit moet gebeurd zijn kort na GROOTE's bekeering, tusschen 1374-1377 waarschijnlijk: immers niet vóór 1374, daar SCEELE toen voor het eerst als rector te Zwolle wordt aangetroffen. Maar in een brief van den goeden kok, Jan VAN LEEUWEN, die in 1377, overleed, wordt reeds gewaagd van verschillende bezoeken.

Echter verdient deze brief (1) weinig aandacht, daar hij zeer zeker onecht is: immers wordt er over RUYSBROECK gesproken alsof deze reeds overleden was. (2)

POMERIUS heeft ons een omstandig verhaal gegeven van beider mannen samentreffen: hij beweert de bijzonderheden ervan te hebben vernomen, doch slechts middellijk, van Joannes Sceele zelf.

Toen de bezoekers te Groenendael aankwamen, kwam hun toevallig de prior te gemoet: hij groette hen vriendelijk, en noemde Geerit, hoewel hij dien nooit gezien had, bij zijn naam.

Eenige dagen verbleven zij dan in het klooster. Geerit onderhield zich met RUYSBROECK en besprak waarschijnlijk

(1) Belg. Museum IX, 1845; blz. 225. Vgl. *Dietsche Warande* en *Belfort*, Febr. 1910, bl. 120.

(2) Door anderen, b.v. door *Jodocus Badius Ascensius: in vitam beati Thomae Malleoli* tit. 8, in opp. Thomae a Campio 1523 wordt dit bezoek geplaatst in de jaren van GROOTE's verblijf te Monnikhuisen.

met hem zijne plannen van hervorming. Hij las geerig ook de werken van den prior. En toen hij daarin eens een zin had aangetroffen, die hem niet in den haak scheen, wendde hij zich, in tegenwoordigheid van zijn gezel over zulke stoutheid verbaasd aan den prior : « Pater prior, het verwondert mij dat gij zoo diepe zaken durft schrijven, die u zoo vele nijdige beknibbelaars verwekken. » En de prior antwoordde met vollen zielenvrede : « Meester Geerit, nooit heb ik een woord geschreven dan in tegenwoordigheid der H. Drievuldigheid. » En als aangeblazen door den H. Geest, voegde hij er aan toe : En gij, meester Geerit, gij zult deze waarheid, die u nog verborgen is, weldra begrijpen ; maar uw gezel zal haar nooit vatten.

Uit deze woorden kreeg Geerit zoo grooten eerbied voor den prior, dat hij het besluit vatte zijne werken overal te verdedigen tegen alle aanvallen, en de plaatsen, die eenigszins bevreemdend mochten klinken, steeds rechtzinnig uit te leggen, zooals de prior ze trouwens ook had gemeend. En met welke trouw Geerit deze belofte stand deed, blijkt uit de brieven, die ons van hem zijn bekend : wie Ruysbroeck aanvalt, valt hem zelf persoonlijk aan.

Waarschijnlijk nam De Groote toen *die gheestelike Brulocht* en *vanden Zeven Trappen* mede om ze in 't Latijn te vertalen. (1) Doch bij een eerste bezoek aan Ruysbroeck bleef het niet. Meermaals keerde de Groote naar Groenendaal terug, om er zich nauwkeurig over de tucht en de regel der kanunniken te onderrichten. Had hij vroeger grove vooroordeelen tegen de kloosters gekoesterd, in

(1) Foppens, *Bibl. Belg.*, blz. 355 en Paquot, *Mémoires*, blz. 421, vermelden ook de vertaling *vanden twaelf Dogheden*. Uit de twee brieven van De Groote door Nolte in *Theol. Quartalschrift* van Tubingen 1870 uitgegeven, vernemen wij dat De Groote R.'s *Gheestelike Brulocht* vertaald had. Ook geeft hij te verstaan dat de vertaling *Vanden twaelf Beghinen* (*de XII Bagutis* zegt hij) toen hij schreef (i. e. nog vóór den dood van R., want in denzelfden brief wenscht hij aan den prior aanbevolen te worden) reeds bestond. Dit had Auger (*Etude*, blz. 189) te recht aangemerkt. Prof. De Vreese (a. c. blz. 36) wijkt in dit punt van Auger af, en hij zegt : « C'est à tort qu'on a dit que maître Gérard atteste dans une de ses lettres adressées à Ruysbroeck, que la traduction du traité des *Douze béguines* était faite également de son temps : à l'endroit visé Groote parle de sa traduction du traité *Vanden Zeven Trappen* ». Maar zeer zeker heeft Prof. De Vreese

aanraking met deze monniken verzwonden ze alle : hij bewonderde voornamelijk de door en door gezonde opvatting van het geestelijk leven die er heerschte; de groote wijsheid der instellingen, de nederigheid en den eenvoud; het trof hem immer meer hoe juist zulke inrichting beantwoordde aan de behoeften van den tijd, en op zijn stervensbed verklaarde hij aan de omstaande broeders, die hem vroegen welke de regel zou zijn voor het klooster dat hij had gewenscht te stichten : « Niet de regel der Cisterciënsers noch de regel der Karthuizers, maar de regel der kanunniken van den h. Augustinus, zooals die te Groenendaal wordt toegepast. » Twee jaar daarna stichtte Fl. RADEWIJNS het vermaarde klooster van Windesheim : het groote uitgangspunt van de religieuze hervorming, dat zich vele andere kloosters aansloot, tot kapittel uitbreidde en zelfs het moederhuis, Groenendaal, overschaduwde : In 1414 sloot zich het kapittel van Groenendaal bij het kapittel van Windesheim aan : ontelbare kloosters in de Nederlanden en in Duitschland volgden eveneens. (1)

ongelijk. Want in dien brief spreekt GROOTE wel van de vertaling der *Twaelf Beghinen* en niet van zijn vertaling van de *Zeven Trappen*. Immers, nadat hij aangegeven heeft dat hij het tweede deel der *Twaelf B.* niet heeft meegedeeld aan Margareta de Mekerem, omdat de uitwerkselen die er aan de planeten worden toegeschreven hem niet geheel in den haak schenen, gaat hij voort : « *Aliud eciam latet in* PRAEDICTO *libro, quia nec ipsi attributi effectus aliquando, nec nomina celestibus rebus corporalibus aptata congrue quoad sentenciam et sensum ad teutonicum sunt translata*. Nog een andere reden waarom hij de Latijnsche vertaling niet heeft meegedeeld was : dat de vertaling der toegeschreven uitwerkselen en zelfs der namen van de hemellichamen niet nauwkeurig « naar het Dietsch » was. » — En dan *verder : Eciam librum de Gradibus teutonicum optarem non publicari*. Dus : ik zou niet wenschen dat het boek *vanden Zeven Trappen* in 't *Dietsch* werd uitgegeven. En hij voegt er aan toe : wat er over de hierarchieën der Engelen in staat zou eenigszins moeten gewijzigd worden. Ook heb ik dit, *cum timore*, in mijn vertaling gedaan. Zooals men ziet, heeft *Kan*. AUGER blijkbaar gelijk.

Of deze Margareta van MEKEREM de van elders bekende Margriet van MEERBEKE is, geloof ik niet. DE GROOT schrijft uit Holland en spreekt van een Latijnsche vertaling : hij zal die van daar wel niet hebben moeten meedeelen aan Margriet van MEERBEKE te Brussel.

(1) Cfr. BUSCH, *Chronicon Windesemense* en ACQUOY, *Het klooster van Windesheim*. Over het verschil tusschen de broeders van het gemeene leven en de kanunniken der congregatie van Windes-

De schaduwen van den nacht daalden dieper en donkerder. De dood had gemaaid onder de duurbaarste vrienden : W. JORDAENS, was op 23 November 1372 in een beter leven getreden, waarin de goede kok Jan VAN LEEUWEN hem op 9 Februari 1377 (of 1378?) was gevolgd. Maar Franco VAN COUDENBERGH leefde nog aan 's priors zijde in hoogen ouderdom.

Met het vallen van den nacht werd de avondstemming van het leven nog inniger. Geen oogenblik verloor de prior de tegenwoordigheid van Jezus en Maria. En het gebeurde wel eens dat de Zaligmaker, dien hij steeds als het groote voorbeeld van alle heiligheid had gepredikt, zich zichtbaar aan zijn zijde vertoonde met zijn gezegende Moeder, en hem toesprak : « Gij zijt mijn welbeminde Zoon ; in wien ik mijn welbehagen heb gesteld. (1) Zoo verhaalden ten minste de monniken onder elkander over hun innig-gevierden prior.

Had hij steeds aan allen die kracht verlangden naar het h. Sakrament des Altaars als de bron van alle hooger leven gewezen, hij zelf had nooit een dag vrijwillig laten voorbijgaan zonder het h. Misoffer op te dragen : een in de tijden uiterst zeldzaam gebruik. Soms overstroomde hem dan zóó een dauw van devotie, dat de krachten des lichaams schenen te bezwijken, en eens een priester moest bijgeroepen worden om het offer te eindigen.

En hoewel dit nog wel eens voorkwam, dat hem de vloed der genade te machtig werd, toch liet hij niet na iederen dag tot het Altaar des Heeren in te gaan.

Maar nu verduisterden ook de oogen. Hij kan de hostie niet goed meer onderscheiden : meermaals hield hij haar tusschen de handen met de voeten van het kruis dat er op was gedrukt naar boven gekeerd. Zijn verrukkingen namen toe ; zijn lichaam verzwakte : eens had de misdienaar zoo groote angst gedurende het offer, of de prior wel ten einde

heim is men het niet eens : de broeders schijnen min of meer een soort van voorbereiding tot de kanunniken geweest te zijn, alhoewel zij toch zelfstandig neven de kanunniken bestonden, zij het ook onder een zelfde kapittel.

(1) Een in die tijden dikwijls, zelfs gewoonlijk voorkomende groet bij visioenen. Een andere is : Tu es meus et ego tuus.

komen zou, dat hij den prelaat liep verwittigen. Deze liet den prior tot zich komen en vermaande hem streng in 't vervolg nog mis te lezen en ergernis aan de gemeenschap te geven. De prior luisterde nederig toe en sprak : o Mijn heer Vader, verbied mij daarom niet, bid ik u, nog mis te lezen ; want wat misschien van buiten door ouderdom schijnt veroorzaakt te zijn, is veeleer een gave der goddelijke genade ; en zoo heeft O. L. Heer mij nogmaals met zijn blijde zoetheid bezocht en gezegd : « Gij behoort mij en ik U. »

Doch de dag kwam dat hij wel zijn liefste godsvrucht moest laten varen. Op een kamer der infirmerie woonde hij, met zijn ouden trouwen gezel Franco VAN COUDENBERGH. En zij overdachten te zamen het werk, dat hun God had gegeven te verrichten. Herinneringen uit hunne kindsheid herleefden in hun geest.

Toch tot in zijn stervensstond bleef hij een zoon der gehoorzaamheid. Eens (1) schroeide de koorts hem zóó, dat hij den broeder die hem verzorgde om een glas water smeekte. Maar de proost, die meende dat dit hem schaden kon, liet het niet toe. De vrome prior antwoordde niets hoewel zijn lippen barstten van droogte : liever droeg hij zich aan God uit gehoorzaamheid op dan den lust van het vleesch in te volgen. Echter, daar hij vreesde dat dit hem dooden mocht, zegde hij nederig aan zijn vader : « Vader proost, indien ik nu geen water drinken mag, zal ik niet meer van deze ziekte opstaan. »

Al gebeurde dit niet bij zijn laatste ziekte, het feit toont ons wat een juist begrip hij had van de gehoorzaamheid, en hoe lief zij hem was, zelfs op het krankenbed.

De duivel deed ook een laatste poging om den vrede van zijne ziel te storen. Hij voelde zijne tegenwoordigheid. En al was het hem leed dat zoo vuil gebroedsel hem nader treden kon, toch vreesde hij hem niet. En hij sloeg zich dan rouwmoedig de borst. Want hij bekende dat de duivel deze macht over hem had verkregen, omdat hij eens al te lichtvaardig het verzoek van eenige jongere en verslapte kanun-

(1) Dit verhaal hoort wel niet hier, maar kan toch als voorbeeld dienen.

niken had ingewilligd, om verschillende officies der afgestorvenen voor één week in eens te lezen.

Maar het beeld van zijn moeder, dat in zijn grijzen ouderdom nog steeds warm leefde in 't gemoed van den zoon, rees voor hem op (1) en hij herinnerde zich hare voorzegging uit hare verschijningen in zijne jeugd : dat hij bij de komst des Heeren gelukzalig zou ontslapen.

En de dood bracht hem geen schrik, maar vreugde. Wie hem bezocht, was verbaasd en gesticht over de groote rust, die woonde in hem, en over zijn vurig verlangen om ontbonden te worden uit het lichaam en met Jezus, den lang-gewenschten Bruidegom, te zijn. Hij dorstte naar zijn komst, als het hart naar levende wateren. « Wanneer zal ik komen en verschijnen voor het aangezicht van mijn God ! » was de bede die steeds welde uit zijn ziel. Ja vroom zou het geweest zijn Johannes te beweenen ; maar vromer zich met hem te verheugen, omdat hij in eeuwige vreugde het zoo smachtend verlangde heil onmiddellijk genieten zou.

Daar hij voelde dat de dag zijner dood aanstaande was, smeekte hij om uit de kamer van den proost naar het gemeenzame ziekenvertrek te worden overgebracht. Nog vijftien dagen leefde hij daar ten prooi aan koorts en hevigen buikloop. Eindelijk, in tegenwoordigheid der broeders uit het klooster, die naast hem knielden en baden, in volle bewustzijn en met den blos des levens op het gelaat, terwijl de stille tonen der aanbeveling van de ziel om hem ruischten, blies bij zachtjes, zonder doodstrijd, zonder dat iemand het merkte, den laatsten adem uit. Het was in de octaaf der h. Katharina, den 2en December 1381, in den ouderdom van meer dan acht-en-tachtig jaren, na vier-en-zestig jaren priesterschap.

Een zijner vrienden, de deken van Diest, zeer ervaren in de geneeskunde, had den eerbiedwaardigen prior in zijn laatste ziekte willen verzorgen. Evenals vele andere personen, die op 't nieuws van 's priors aanstaanden dood naar Groenendaal heenstroomden, om nog een laatste maal zijne gelaatstrekken te mogen aanschouwen, begaf hij zich ook naar het klooster en wilde er het einde afwachten. Hij ver-

(1) Pomerius spreekt hier niet van eene nieuwe verschijning.

pleegde hem met de grootste zelfopoffering. Als hij nu, 's nachts na den dood, in de kerk bad en een zachte slaap zijn vermoeide oogen had toegedrukt, zag hij plots, o wonder! den prior, in priestergewaden gehuld, opgaan tot het Altaar! Zoo verrukkelijk schoon was dit gezicht, dat de deken, ontwaakt, niet uitdrukken kon al de heerlijkheid die hij had mogen aanschouwen.

Allereenvoudigst, zooals het paste bij dien eenvoud van leven, werd de prior ter aarde besteld en begraven in de eerste kerk van 't klooster. De monniken zongen psalmen en riepen tot God om erbarming en lazen missen : maar zij verwachtten meer van de voorspraak huns vaders, dan zij meenden dat hij hunne beden behoefde.

Vijf jaar later, in 1386, op 10en Juli, stierf ook Frank VAN COUDENBERGH. De nieuwe, ruimere kerk, die hij nog begonnen had, was juist voleindigd (1) : daarin werd hij de eerste begraven.

Te dien tijde was Johannes 'T SERCLAES bisschop van Kamerrijk. Om de diepe achting, die hij steeds voor den proost had gekoesterd, wilde hij zelf persoonlijk de begrafenisdienst met groote plechtigheid uitvoeren. Tijdens zijn verblijf in het klooster hoorde hij veel over de heiligheid van RUYSBROECK, wiens aandenken nog in aller geheugen lag. De kanunniken verzochten hem om het lijk van den prior te mogen opgraven, en ter ruste leggen, in de nieuwe kerk, naast het lijk van den proost, opdat zij beiden, die in het leven waren vereenigd geweest, ook niet door den dood zouden gescheiden worden.

De bisschop willigde hun bede in.

Met alle nauwkeurigheid heeft POMERIUS ons het verhaal dezer translatio bewaard : alles is er zóó werkelijk gezien, dat zijn relaas alleszins het meeste vertrouwen verdient :

Het lijk van den prior werd volledig ongeschonden ontdekt. Zijne kleederen, zijne priestergewaden hadden hoegenaamd niets geleden ; zijn lichaam was gaaf en heel : het tipje van den neus alleen was een klein weinigje

(1) Ze werd echter eerst in 1393 gewijd, cf. *Anal. Boll. a. c.* blz. 20.

aangeraakt. Op bevel van den bisschop werd nu het lichaam drie dagen lang uitgesteld, opdat iedereen uit de omstreken het mocht komen bewonderen. Vele leeken hebben dan ook dit lijk kunnen zien en kussen, wier openbare en plechtige getuigenissen, evenals dat van de nog levende broeders, Pomerius, die hierover een grondig onderzoek had ingesteld, heeft ingewonnen : onder eed hadden zij in tegenwoordigheid van Pomerius en van vele anderen hun woord bevestigd.

Op den derden dag werd Ruysbroeck met groote pracht, voor een gansche schare volks, in éénzelfde, maar afgedeeld graf met Franco van Coudenbergh vlak vóór het hoogaltaar van Onze Lieve Vrouw begraven : de proost lag rechts naar het Zuiden, de prior links naar het Noorden.

(Slot volgt). J. Van Mierlo Jr, S. J.

DE KRUISVAARTEN

O 't vroom en groot geloof der verre, schoone tijden!

Waar 't Oosten elken dag eerst vlamde in stralengloed,
Trok 't onafzienbaar volk in wreed maar duurbaar lijden,
Want lief is 't lijden waar de liefde lijden doet!
De drom der edelen en graven op hun paarden,
In stalen borstkuras en weidsche manteldracht,
Met vaste blikken die naar 't wijkend Oosten staarden
En zwijgend al bezield met 't zelfde, groot gedacht.
En de eindelooze schaar der menschen langs de wegen:
Stramme ouderlingen met éen hoop nog vóor hun dood,
Voortstromplend naar dien strijd en hoogsten levenszegen;
De mannen met in 't hart dien grondeloozen nood
Van 't lastig wegzijn uit hun stoere werk en kindren,
Maar vreeslijk in hun ernst en op hun inzicht trotsch;
De vrouwen, sterk dat niets hun liefde kon verhindren
En dat hun teederheid om d' armen Zone Gods
Gestaald was tot de kracht van zooveel heldenzielen;
Zelfs kinderen bedwelmd door wondren toovergloor
Van lieflijke legend', hun oudren op de hielen
En wachtend op iets groots dat komen moest aldoor!
Ze gingen maanden al in 't eeuwig-groot verlangen,
Ze wisten nu niet meer hoe ver hun Vlaandren lag;
Gestorven waren lang hun eerste vreugdezangen,
En hopend steeg hun moed met elken zonnelach
Die immer rees in 't Oost en immer doofde in 't Westen.
Ze keken niet naar 't slaan van dal en heuvellijn,
Noch 't vreemde burchtenschoon, noch wondre stedevesten,
Och neen! want hoe was toch dat alles arm en klein!
Heel anders was hun zucht, veel hooger ging hun streven.
Ze togen heel den dag, ze togen in den nacht
Als de open hemelen vol sterrenklaarheid bleven.
Ze droomden van hun God en van de mooie pracht

In de oude Jezus-stede en van de wreede ellende
En schoten wakker van hun onrust en verdriet.
Ze rukten bergen op en uit de vreemde bende
Zag altijd één het doel, en altijd was 't nog niet.
En nog eens kwamen zij in lage, wijde dalen,
Hun moede pelgrimstocht leek zonder uitkomst weer.
Ze leden honger, ziekte, afgrijselijke kwalen
En vielen stervend van het loom vermoeien neer.
Ontelbren lagen dood, in bosschen en op heiden,
In woestenijen waar geen huis of kluisje stond,
Ze stierven meer en meer. En dol van rouw en lijden
Begroef hen wie nog leefde in onbekenden grond.
't Was alles hun zoo vreemd. De haat lag boos te loeren
Van mensch en dier en streek, en in de wouden borst
't Ontzettend stormgehuil bijwijlen los, en voeren
Door 't zwerk de donders, en niet één die opzien dorst,
Als gingen zij in boete, al helden in hun liefde!
Hartstochtlijk bleef hun bij de zucht der heilge stad,
En hevigst was de smart die hen gedurig griefde:
Te sterven voor hun moed Sion veroverd had.
Ze vluchtten naar hun doel en ijlden van 't verleden!
O, soms beviel hen ook een zware treurigheid:
't Gebeurde dat hun ziel in wee en tegenheden
Het heerlijk ideaal had liever opgezeid
En dat herinnering opschoot aan lieven vrede,
Aan kalm genoegen van hun huis en Vlaamsche vlakt.
Al heil was 't leven daar in stille gouw of stede,
Waarover de avondrust bij 't klokgeklingel zakt,
Vol innigheid op 't eind van onberoerde dagen....
Had dan de Heer van hen alleen zooveel begeerd?
En moesten ze als een straf hun liefde hooploos dragen?
Hoe waren ze niet lang naar Vlaandren weergekeerd?
Die stad was nooit te zien. Waar strompelden zij henen?
Hoemeer ze vorderden, hoe langer lijdensbaan.
Zoo groeide uit twijfelen hun somberheid, hun weenen
Om 't leven zoo vol rouw en pijn en schoonen waan.
Maar machtiger kwam weer hun heilig Jezus-minnen!
En razernij der liefde ontvlamde hun oog en hart
Bij 't eindlijk zien in 't Oost der zonvergulde tinnen
Van 't lief Jerusalem, en al hun heimweesmart

Week voor een vreugde die hen als dolzinnig maakte.
De tranen borsten los, en zalig-blij omarmd
Lag arm en rijk om 't heil dat nu hun ziel genaakte.
God had met dit genot zich om hun liefde ontfarmd.
En als na heldenkamp de stad dan was beveiligd
En al in Vlaandren weer, was 't van die tochten dat
De droom-herinnering hun leven hield geheiligd,
Omstraald met 't glansgezicht van de allerschoonste stad.

ARTH. COUSSENS.

JAPAN

Een korte schets van den toestand, ten opzichte van landbouw, nijverheid, handel en staathuishoudkunde, in het land der « Morgenzon »

HOOFDSTUK I

Enkele aardrijkskundige Bemerkingen

Wanneer wij onze oogen slaan op de kaart van Azië en eens nagaan welke voorname rol dat kleine Japan speelt te midden der groote mogendheden van den aardbodem, dan moeten wij eens te meer besluiten, dat de toekomst van een land meestendeels afhangt van zijne aardrijkskundige ligging, of ten minste dat deze laatste een dier hoofdfaktoren is in de bestemming van een land.

Het keizerrijk Japan omvat ongeveer 4000 eilanden, groot en klein (1), welke eene gezamenlijke uitgestrektheid hebben van 417412 k^2 (2) en door hun grootte en ligging, op de wereldkaart aan Japan den vorm geven eener halve maan, wier twee uiteinden Kamtsjatka met de Chineesche kusten verbinden. Die eilanden hebben hun ontstaan te danken aan de uitbarstingen der vuurbergen, die zeer talrijk zijn en bijna een onafgebroken keten vormen van het eene punt der halve maan tot het andere. Zoo is het dan ook licht te begrijpen dat men in Japan onafzienbare lavavelden vindt naast de bekoorlijkste schoonheden eener rijke en weelderige natuur. En inderdaad dit land is rijkelijk bedeeld geworden door het plantenrijk; de akkerbouw is nog altijd, niettegenstaande den grooten vooruitgang der nijverheid,

(1) De voornaamste zijn : Yesso, Hondo, Shikokoe, Kiœ-Shiœ enz.

(2) i. e. 1 ⅓ m. zoo groot als Engeland, 7/8 der uitgestrektheid van Frankrijk of 1/24 van het Chineesche Rijk.

de broodwinning der plattelandsbevolking. Stroomen en rivieren zijn talrijk, maar meestal ongeschikt voor de scheepvaart, omdat zij in hun loop te veel verval hebben en aan de monding te veel zand afzetten. De kustlijn is erg uitgetand en heeft een lengte van omstreeks 24500 km, geen wonder dus dat het land een aanzienlijk getal baaien, landtongen en kapen bezit. Japan ligt tusschen 50°40' en 22° N. breedte en tusschen 119°20' en 156°38 oosterlengte; hieruit volgt gansch natuurlijk dat er in de Kurillen steeds een Siberische koude heerscht, terwijl Liœ-Kiœ een tropisch klimaat bezit. Dit groot verschil in schijn is werkelijk toch zoo aanzienlijk niet, dank zij de nabijheid der zee en den heilzamen invloed van den zeestroom Kuro-Shivo; zoo te te Tokio b.v. is de gemiddelde temperatuur 40° F.

De zomer is uiterst vochtig door den zuider-wind die regen aanbrengt en de akkers vruchtbaar maakt; 's winters verwoesten de sneeuwstormen het veldgewas. De wervelwinden en waterhoozen worden erg gevreesd door de zeelieden in de Japansche zee.

Het land, op bestuurlijk gebied, is verdeeld in 47 departementen die, voor de steden Tokio, Osaka en Kioto: Fu, en voor de andere verdeelingen: Ken genaamd worden. Het grondgebied werd sedert enkele jaren merkelijk vergroot; in 1872 ruilde Japan Sakhaliën met de Kurillen, in 1895 moest China het eiland Formosa afstaan, in 1905, na den Russisch-Japanschen oorlog, kreeg Japan de helft van Sakhaliën terug en eindelijk door het verdrag van 17 November 1905 werd het gelast met het Koreaansch protectoraat. Voor 't oogenblik telt Japan aldus 49.769.704 inwoners, (1) d. w. z. 130 inwoners per k². De steden die meer meer dan 100.000 inwoners tellen, zijn:

1. *Tokio*, 's rijks hoofdstad 1.818.655 inwoners
2. *Kioto*, » » 380.568 »
3. *Osaka*, de nijverheidsstad 995.945 »
4. *Yokohama*, de voornaamste Japansche haven en voorhaven van Tokio, 326.035 inwoners.
5. *Nagaya* 288.639 inwoners
6. *Kobe* 285.002 » voorhaven van Osaka.

(1) Volkstelling van 31 December 1909.

7. *Nagasaki* 153.293 inwoners
8. *Hiroshima* 121.196 »
9. *Sendaï* 100.231 »

De Japansche landschappen zijn zeer afwisselend, men vindt er hoogvlakten en bergen naast dalen en valleiën, vuurbergen naast vlakten, akkers en vruchtbare gronden naast eenzame en dorre streken; kortom 't is een land dat door zijne afgezonderde ligging van het Aziatisch werelddeel en voornamelijk door de verbrokkeling van het grondgebied met bergen en vulkanen, voor immer tot het leenroerig stelsel voorbeschikt scheen te zijn.

HOOFDSTUK II

Bestuur en Beschaving

Vóór een twintigtal jaren was Japan nog een onbeperkte monarchie; sedert 1890 bezit het een grondwet op Pruisischen leest geschoeid. De soeverein of *mikado* heeft de uitvoerende macht in handen en wordt bijgestaan door zijn tien ministers: *Financiën, Oorlog, Binnenlandsche Zaken, Buitenlandsche Zaken, Marine, Onderwijs, Justitie, Handel en Landbouw, Keizerlijk Huis, Posterijen en Telegrafie.* De ministers worden door den mikado gekozen, en moeten rekenschap geven over de uitvoering hunner bediening, aan den keizer en niet aan de kamers. Twee stammen (klan) wisselen elkander beurtelings af in 's lands bestuur: de klan van Chôshi, vooruitstrevend en volksgezind en de klan van Satsuma behoudsgezind; deze is tegelijkertijd de partij van het leger.

Men heeft zeer dikwijls getracht dien toestand in Japan te veranderen en de stammenstrijd te vervangen door een partijstrijd; tot hiertoe is men er nog niet in geslaagd; daarbij schijnen de ministers meer en meer gehoor te willen verleenen aan de eischen der kamers. Naast het kabinet zetelt de *Raad*, waarvan de markies Ito voorzitter was. De wetgevende macht hoort toe aan den keizer en aan den *rijksdag* samengesteld uit twee kamers: 1° *Heerenhuis* (381 leden), worden opgenomen als lid: de prinsen van koninklijken bloede (13), alle andere prinsen

en markiezen (40), 123 vertegenwoordigers gekozen voor 7 jaar door de graven, burggraven en vrijheeren van het rijk, 160 leden door den keizer gekozen, en eindelijk de leden van elk departement, gekozen onder de 15 meest belaste burgers die ten minste 30 jaar oud zijn; 2° *Het Huis der Afgevaardigden* (379 leden, 1 lid voor 128.000 inwoners). Om kiezer te zijn moet men 25 jaar oud zijn, een jaar in hetzelfde distrikt wonen en jaarlijks 15 yen belasting betalen. Krijgslieden hebben geen stemrecht, politie- en rechterlijke ambtenaren, leeraars, priesters en krijgslieden zijn niet verkiesbaar. In Japan bestaat er nog een onderscheid tusschen de drie klassen: de edellieden of kwazokoe, de shizokoe of gewezen samoeraï en de keïmen of de volksklas, Die drie klassen zijn gelijk voor de wet; de samoeraï hebben nog altijd de meerderheid in zake politiek en bestuur, maar het getal der keïmen, die een plaats bekleeden, neemt steeds toe (1)

Er dient nog een woordje gezegd te worden over hetgeen den Japanner onderscheidt van de Europeesche volkeren. De Japanner weet altijd een goede keus te doen in de rechten, wetten en beschavingspunten der andere volkeren; daaruit neemt hij al wat hem nuttig schijnt te zijn; en hij weet dat zeer goed, volgens de ekonomische en politieke toestanden van zijn land, op zich zelf toe te passen. Over 't algemeen, op 't gebied van de nijverheid, bezit hij weinig of geen voortvarendheid, zeer dikwijls is er een gebrek aan eerlijkheid en ervaring te bespeuren, voornamelijk in handelszaken. Op rechtsgebied is Japan ver vooruit, in vergelijking met de andere Oostersche volkeren; sedert 1879 bestaat er een nieuw burgerlijk wetboek.

De gevangenen worden beter behandeld; de gevangenis, het tuchthuis, de doodstraf, de deportatie worden als straffen toegepast. Het land telt een verbrekingshof, zeven gerechtshoven, 49 rechtbanken en 367 kantonrechtbanken.

De Japanner leeft doorgaans matig en voedt zich over 't algemeen bijna uitsluitelijk met gekookte rijst, visch, gerst, schaal- en weekdieren en peulvruchten. Hij is zinde-

(1) Zie verder « La Rénovation de l'Asie: Sibérie, Chine, Japon », Pierre Leroy, Beaulieu.

lijk, wellevend en zeer vrijheidlievend. Daarom ook geeft hij de voorkeur aan het boudhisme en aan het shintoïsme en is hij zeer ingenomen met vrijzinnige Europeesche gedachten. Het familieleven in Japan wordt steeds in eere gehouden, de kinderen koesteren een grooten eerbied voor hun ouders. De Japanner voelt veel voor natuurschoonheid en voor het buitenleven ; de verdediging van het vaderland is voor hem een heilige plicht, waaraan hij nooit te kort zal komen. De kleeding is uiterst eenvoudig en wordt uit grof hennepgaren vervaardigd. De stedelingen dragen zeer dikwijls Europeesche kleederen van lichtgeverfde wollen- of zijden stoffen. Voor verdere inlichtingen over het karakter van den Japanner, kan men de belangrijke studie van Ludovic Naudeau (1) raadplegen, alsmede het boek van Félicien Challaye : « Au Japon et en Extrême Orient » (2) en vooral het meesterstuk van Bellesort : Voyage au Japon- La Société Japonaise ».

Wat de drukpers betreft, die is vrij, maar er worden nog verschillende bladen en boeken geschorst, zoo b. v. werden verleden jaar de werken van Molière, van Tolstoï aangeslagen, zelfs Goldsmith's « Vicar of Wakefield » onderging hetzelfde lot.

Het eerste dagblad verscheen in 1872, nu heeft iedere partij haar nieuwsblad. Onder de in 't Engelsch gestelde bladen melden wij : « Japan Daily Mail » en de « Japan Daily Herald » ; verder verschijnen er nog weekbladen, tijdschriften en geïllustreerde bladen in 't Japansch, in 't Fransch en in 't Duitsch. Om een voorbeeld te geven van de werking der censuur : het « Journal du Peuple » verscheen op 15 November 1904 en werd reeds op 29 Januari 1905 geschorst ; op 5 Februari werd het vervangen door « Le franc Parleur », dat op zijne beurt onderdrukt werd en plaats moest maken voor « La Lumière » en menig ander vrijzinnig blad.

Onderwijs.

Voor degenen die de tentoonstelling van Luik in 1905 bezochten en een kijkje gunden aan de talrijke statistieken,

(1) « Le Japon moderne — Son Evolution » Ludovic Naudeau. « La Femme Japonaise », p. 297. « La Bravoure Joponaise », p. 13.
(2) Ook nog : « The Real Japan ». Sir Henri Norman, 1908.

schriften en verzamelingen der afdeeling « Japon-Instruction », voor die lezers vooral dient er hier gesproken te worden over den beschavingstoestand van Japan. Het is altijd goed de zaken eens van nabij te beschouwen en minder geloof te hechten aan al de oogverblinding van een hoop verzamelingen en boeken wier eenige verdienste is : een valsch denkbeeld aan oningewijden te geven.

Het lager onderwijs is verplichtend maar niet kosteloos, er zijn gewone scholen (6-10 jaar), hoogere scholen (10-14 jaar) en normaalscholen. De wet van 1893 kent aan iedere gemeente het recht toe het schoolgeld niet op te eischen, wanneer de begrooting zulks toelaat. Japan bekleedt hier een eereplaats vóór al de Europeesche volkeren, wat aangaat de verhouding van het getal leerlingen tot het getal kinderen die den schoolouderdom bereikten (93.23 %). Jammer dat men zich bijna uitsluitelijk toelegt op de ontwikkeling van het geheugen, terwijl de redeneering en het persoonlijk werk doorgaans op den achtergrond verdrongen worden. Daarbij is het voor de kinderen nog uiterst lastig het schrift hunner moedertaal aan te leeren.

Het middelbaar onderwijs is op verre na het beste niet; er zijn middelbare scholen voor jongens en meisjes, en hoogere normaalscholen. Japan, op dit gebied, is nog ver ten achter en komt zelfs nog na sommige Zuid-Amerikaansche republieken. Het programma is te zeer ingewikkeld, men wil de leerlingen voor alle vakken voorbereiden en er wordt geen enkele leergang doorgrond, gelijk het gewoonlijk gaat wanneer men te veel hooi op de vork neemt.

Het hooger onderwijs beschikt over : 1° de staatsuniversiteiten (Tokio, Kioto : 2583 leerlingen), 2° de hoogescholen (4890 leerlingen), 3° de bijzondere scholen, 1320 leerlingen, (medecijnen, vreemde talen, staathuishoudkunde). De vreemde professoren doceeren in hun moedertaal. Het onderwijs in sommige vakken is erg oppervlakkig en het gebrek aan tucht geeft zeer dikwijls aanleiding tot oproer en staking.

Verder heeft de Staat nog andere scholen ingericht : akademiën voor Schoone Kunsten, Muziek-, Beroeps-, Landbouw-, Nijverheids-, Krijgs- en Zeevaartscholen, bijzondere gestichten voor de edellieden. Zij lijden alle doorgaans aan

hetzelfde gebrek : overlast van werk en oppervlakkigheid in het onderricht. Tokio en Kobe hebben eene Hoogere Handelsschool, de eene met 1061 en de andere met 129 leerlingen.

Alhoewel Japan nog niet gansch op de hoogte is wat opvoeding en onderwijs aangaat, toch besteedt het zijn beste krachten aan de verwezenlijking van zijn doel : een degelijk onderricht in de lagere- en middelbare school zoowel als op de universiteit.

« In Japan », schreef laatst een Belgisch dagblad, « is de school een voortzetting van het familieleven en de kazerne een voortzetting der school ». Generaal Nogi, de overwinnaar in den Russisch-Japanschen oorlog werd tot onderwijzer benoemd in een school van Tokio, tot belooning van bewezen diensten. Op die manier wenschte een overste van het Japansch leger zijn hulde te bieden aan de opvoeding en het onderwijs.

HOOFDSTUK III

Delfstoffen, Planten- en Dierenrijk

A. *Delfstoffen.* — Japan is rijk aan delfstoffen; *koper, ijzer, kolen* vindt men er in overvloed, maar vele mijnen zijn verlaten en worden niet benuttigd. Op enkele plaatsen, waar men proefnemingen gedaan heeft, is men tot het besluit gekomen, dat het erts niet rijk genoeg is aan metaal en bijgevolg niet door de nijverheid kan gebruikt worden. Voor de *steenkolen* en het *koper* dient er nochtans een uitzondering gemaakt te worden; de kolenbekkens zijn talrijk, maar de hoedanigheid der delfstof is niet altijd bevredigend. De Japansche steenkool bevat een groote hoeveelheid hars, en is dus niet altijd geschikt om in stoomketels en in ovens gebruikt te worden; daarenboven is die brandstof rijk aan vluchtige stoffen, die gedurende de verbranding een dikken zwarten rook voortbrengen en de kolen onbruikbaar maken tot het fabriceeren van coke. (1) De assche bevat een groote

(1) De coke, die men in de hoogovens gebruikt, komt meestendeels uit Engeland.

hoeveelheid zwavel en dat is hoogst gevaarlijk voor de roosters en de platen in de stoomketels. Uit het feit dat de Japansche steenkool veel hars bevat, besluit L. Van Nieuwenhuyse (1) dat de vorming dier kolenlagen niet ver oploopt ; een tweede bewijs zou daarvan misschien te vinden zijn in de wel afgeteekende sporen die enkele plantensoorten in de schilfersteenen hebben achtergelaten (2). Over 't algemeen, wat de hoedanigheid betreft, wordt die kolensoort gerangschikt na de eigenlijke steenkolen en vóór de bruinkolen ; daarom is zij beterkoop (24 f.-14 f.)

Nagasaki is het centrum der kolennijverheid. De voornaamste kolenbekkens zijn :

1° De eilanden Kioei-Sioe (3/4 der totale opbrengst), daar vinden wij de steenkolenmijnen van Gakashima, Muke en van Karatsu. De dikte der kolenlaag is gewoonlijk 0,15 m. tot 2,50 m. en de dagelijksche opbrengst omstreeks 1000 tot 1200 h.l.. De kolenputten zijn niet erg diep en het uithalen der brandstof levert dus geen overgroote kosten op.

2° In het eiland Yesso : de mijnen van Poronai die nu door een spoorbaan met de haven van Otarie verbonden zijn en de mijnen van Ishikari, van weinig belang.

Benevens de steenkool levert Japan nog *graphiet*, *bruinkool*, *berghars* en *petroleum*. Deze laatste brandstof was vóór 1907 schaars gekend in Japan ; sedert eenigen tijd heeft men nieuwe bronnen ontdekt vooral in de provincie Ichigo en in Totômi. Nu bekleedt zij een eerste plaats in den uitvoerhandel van Japan.

Zwavel vindt men in de talrijke solfatares van Kioe-Sioe (Satsuma), Iwo-Sima in 't zuiden, in de bergen van Hakoe en in het eiland Yesso.

Voor de opbrengst van het *koper* bekleedt Japan de 4e plaats, na de Vereenigde Staten, Spanje en Chili ; de bijzonderste mijnen zijn die van Besschi en Achio, waar het koper onder den vorm van pyrite, metaalkalk of gedegen koper gevonden wordt.

Wat het ijzer betreft, die opbrengst is over 't algemeen

(1) « Le Japon Matériel », par L. Van Nieuwenhuyse, ingénieur, ancien ingénieur délégué de la Société Cockerill au Japon.
(2) Meestal sporen van waterplanten.

onbeduidend. Namboe en de Kurillen bezitten enkele ijzermijnen,

De *zilvermijneu* van Jumai en de *goudvelden* van Sado zijn bijna uitgeput. *Lood, zink, tin* en *antimonium* vindt men in 't Zuiden. De Japanners kennen het *klipzout* niet maar gebruiken het zeewater dat, door verdamping, een tamelijk zuiver zout levert (80 tot 85 °/₀ sodiumchloruur). De grootste zoutziederijen vindt men in de omstreken van Yokohama.

De *steengroeven* zijn zeer talrijk in Japan, maar vermits de Japanner zelf bijna geen *graniet* noch *steen* tot het opbouwen van zijn woningen gebruikt, levert deze rijkdom weinig voordeel op voor het land zelf. De departementen Hizen, Amakusa, Kaga bezitten onuitputbare lagen van *porceleinaarde*, *potaarde*, *klei* en andere stoffen die door de ceramieknijverheid benuttigd worden.

B. *Plantenrijk.* — Het Japansch plantenrijk biedt veel afwisseling naarmate men het land doorkruist van het Noorden naar het Zuiden. De flora is zeer rijk en bevat gewastypen van de tropische, de gematigde en de koude luchtstreken. De *cryptogamen* hebben de bovenhand, doch vermits wij ons hier slechts op een ekonomisch standpunt plaatsen, dient er enkel gesproken te worden over de *voedings-* en *nijverheidsplanten.*

Graangewassen worden op groote schaal ingeoogst, *rijst* bekleedt de eerste plaats met een jaarlijksche opbrengst van 49.052.065 koku. (1) De Japanners voeren rijst uit en koopen zelf voor hun eigen gebruik Chineesche-Indische rijst die niet zoo goed en bijgevolg beterkoop is. *Boekweit*, *turksch koren*, *gerst*, *rogge*, *gierst* en *tarwe* leveren ook goede oogsten op, maar worden niet uitgevoerd. Onder het *fruit* moeten we rangschikken de *mandarijnen*, de *oranjeappels*, de *citroen* en de *kaki* (soort oranjeappel die den vorm heeft eener vijg en ook dadel of lotuspruim genoemd wordt). Verder levert Japan nog *kruiderijen*, *aardappelen*, *peulvruchten* (voor het Engelsch opleggoed), *suikerriet* (Hondo, Kioe-Sioe, Shikokoe, Formose), de *camelia theïfera* (theestruik) en een soort *zeegras* waarmede zij een soort gelei maken.

Op de eerste plaats onder de *nijverheidsplanten* komt de *hemp,* die sterke taaie vezels levert tot het bereiden van

(1) 1 koku = 10 to = 100 shô = 1,8039 hectol.

koorden en doek. Van minder belang zijn het *vlas*, het *katoen*, de *papiermoerbezieboom*, een *soort netel* tot het vervaardigen van papier en het *riet* waarmede men matten en tapijten maakt.

Japan drijft een uitgebreiden handel in *zaden*, *koolzaad*, *aardnoot-* en *sesamezaad* ; een paar jaar geleden hebben de Japansche kooplieden een waren ommekeer teweeggebracht in de prijzen op de Antwerpsche zaadmarkt. De *wasboom* en de *indigoplant* treft men nog in sommige streken aan.

De staat bezit de monopolie voor 't verkoopen van *tabak*, *kamfer* en *zout* en heeft gedurende de laatste jaren verschillende wetten vervaardigd over de kamferopbrengst en het behandelen der kamferboomen die grootendeels in Formosa aangetroffen worden.

De *wouden* bedekken volgens de berekening van Mitford (1) 55 °/o van het gansche grondgebied, en het is dus gansch natuurlijk dat de houtnijverheid een aanzienlijken rang bekleedt in 's lands rijkdom. Men onderscheidt in Japan twee soorten van wouden : de oude bosschen aan de zorgen der natuur overgelaten, die meestendeels aan den staat behooren en de aangelegde bosschen die zelf door de inboorlingen geplant en verzorgd worden. De voornaamste houtsoorten die men aantreft, zijn : de *eik*, de *kastanjeboom*, de *keaki* (voor zwaar timmerhout), de *cederboom*, de *kiri* (licht hout) en voornamelijk de *den*. Het *bamboesriet* wordt gebruikt bij het optimmeren der huizen, voor meubels, gereedschappen, speelgoed en lichte werktuigen, masten, mandenwerk enz. Uit een ekonomisch oogpunt beschouwd, spelen de bosschen dus een grooten rol, maar zij hebben tevens een weldadigen invloed op het klimaat en vooral op de vorming van het bouwland. In Japan is dit juist het geval. Dijken die met boomen beplant zijn kunnen beter weerstand bieden tegen de stroomkracht van het water. Ongelukkiglijk volgt Japan ook eenigermate het noodlottig voorbeeld van vele Europeesche landen : de bosschen worden uitgeroeid en vermits men in Japan niet beschikt over de vereischte hoeveelheid steenkolen, zoo is men meer

(1) A new Geography of Japan for the upper forms of Schools & Colleges » bij C. B. Mitford F. R. G. S.

en meer geneigd die brandstof in de hoogovens te vervangen door het hout, dat men onder zijn bereik heeft en dat aldus betrekkelijk weinig kost. Naast de houtopbrengst dient er hier nog gesproken te worden over de *hovenierderij* of den *tuinbouw*. Openbare lusttuinen treft men in Japan weinig aan, maar ieder huis heeft een hof met vijver, heuveltje, lustprieël, een of meer fonteinen en een rijke keus van prachtige bloemen en planten, zooals de chrysanthemum, de zonnebloem, de pruimeboom, de kriekeboom enz. Dat is het ideaal van den Japanner; van moestuinen houdt hij weinig, maar de bloemen verzorgt hij met veel smaak en aanleg.

C. *Dierenrijk*. — Daar valt bitter weinig over te zeggen; de *veeteelt* en de *vischvangst* komen vooral in aanmerking. Uit de visschen trekt men een soort olie, die nijverheid heeft zich gedurende de laatste jaren ver uitgebreid. Het *koraal*, de *oesters* en de *pareloesters* worden op groote schaal langsheen de kusten opgevischt; de zeelieden maken jacht op den *walvisch* en den *potvisch*. De *zijderupsenteelt*, op het eiland Shikokoe, en de omstreken van Nagasaki en voornamelijk op het eiland Hondo, levert goede uitslagen; de Japansche zijde mag op denzelfden voet gesteld worden als de Fransche en de Italiaansche, wat de hoedanigheid betreft; zij wordt meestendeels naar Amerika en Frankrijk uitgevoerd door vreemde handelsmaatschappijen. Voor 't oogenblik kennen wij slechts een paar Japansche vennootschappen die in den zijdeëxporthandel betrokken zijn en die worden nog door het staatsbestuur geldelijk ondersteund.

HOOFDSTUK IV

De Landbouw

Japan is bij uitstek het land der velden en der tuinen; in de voorafgaande bladzijden hebben wij daar reeds de aandacht op getrokken. De Japanner zelf is een hartstochtelijk bewonderaar der natuur en hieruit spruit natuurlijk voort dat hij steeds zal trachten zijn brood te winnen door den akkerbouw. Jammer dat het land niet beter door de natuur bedeeld werd, vermits er slechts 15 % der gansche oppervlakte kan bebouwd worden, terwijl er ongeveer

52.300.237 landbouwers zijn (60 % der bevolking). De vreemdeling die een reis door Japan gedaan heeft, kan maar moeilijk begrijpen, hoe het voor eene gansche landbouwersfamilie mogelijk is te kunnen leven met de vruchten van één hectare grond (akkers, boomgaard, hoven, alles inbegrepen). Maar wij mogen niet uit het oog verliezen, dat de Japanner met de grootste zorg zijn akker bebouwt en dat hij bijgevolg zelfs tot drie oogsten in één jaar kan hebben. Er is nog eene andere reden : de Japansche landbouwer is niet verplicht het gansche jaar door te werken ; zijn vrije uren besteedt hij aan de eene of andere winstgevende bezigheid : de zijderupsenteelt b.v. of het bewerken der zijde (1).

Ten andere gedurende de laatste jaren heeft men alles in 't werk gesteld om nieuwe bouwgronden te vinden en de opbrengst steeds te vergrooten. Japan telt nu 130 inwoners per k², er dient dus middel gezocht te worden om nieuwe voedingsbronnen te vinden : de moerassen worden droog gelegd, de stroomen en rivieren worden gekanaliseerd om de overstroomingen te vermijden, nieuwe rijstvelden worden aangelegd, scheikundige meststoffen worden zelfs hier en daar gebruikt en leveren goede uitslagen ; kortom alle middelen worden verzonnen om in de noodwendigheden der aangroeiende bevolking te voorzien. De statistiek geeft ons een goed denkbeeld over de uitbreiding van den akkerbouw in Japan (2). Wij kunnen eenige dier voortbrengselen van nabij beschouwen : rijst treft men aan in het Zuiden der zeeëngte van Tsagaru. De Japanner onderscheidt twee soorten van rijst : bergrijst en valleirijst. De rijstbouw alleen beslaat 1/5 van den bebouwbaren grond. De gierst wordt vooral op de hoogvlakken aangetroffen ; de inwoners gebruiken de gierstbloem tot het vervaardigen van koeken en brood. De opbrengst van het katoen vermindert van jaar tot jaar, en dat is misschien te wijten aan den aanzienlijken invoer van Amerikaansche boomwol en Engelsche katoenen stoffen van Manchester, die beterkoop verkocht worden op de Japansche markten

(1) Zie voor verdere inlichtingen daarover : Japan in the beginning of the 20th century. The Imperial Japanese Commission to the Louisiana Purchase Expedition.

(2) Annuaire financier et économique du Japon, 1909, Tokio

en bijgevolg de nationale nijverheid erg benadeelen. De tabak wordt naar Engeland uitgevoerd, daar wordt hij gebruikt tot het vervaardigen van « mixtures ». De verfstofplanten worden meer en meer verdrongen door de anilinekleuren die op groote schaal ingevoerd worden. Kamfer wordt uitgevoerd onder den vorm van ruw kamfer, kamferolie, kamferbloem, gesublimeerde- en gezuiverde kamfer.

Gedurende de laatste jaren heeft het staatsbestuur alles in 't werk gesteld om den landbouw te bevoordeelen; in 1900 werd er eene wet gestemd: de «Wet op de bouwlanden» die hoofdzakelijk voor doel heeft groote voordeelen aan de samenwerkende landbouwmaatschappijen toe te staan. De toepassing van die wet heeft tot hiertoe goede uitslagen opgeleverd. Vóór enkele jaren nog (vóór 1873), was de Mikado alleen eigenaar van alle akkers en velden, de inwoners waren slechts erfpachters, de belastingen werden in natura betaald. Onder die omstandigheden was het totaal onmogelijk den toestand van den landbouwer te verbeteren Gelukkiglijk werd in 1873 een wet gestemd, die den eigendom vaststelde en bijgevolg aan iederen grondeigenaar de toelating gaf zijn akkers te verkoopen. De belasting moest in klinkende munt betaald worden. Alras kon men de goede uitwerkselen van dien nieuwen maatregel bespeuren. De landbouwer was nu heer en meester op zijn goed en kon het verkoopen of ruilen wanneer hij zulks noodig of nuttig achtte.

Maar de hervorming was nog niet volledig, iets anders nog belemmerde den vooruitgang van den landbouw. De akkerbouw was erg belast en vele bouwgronden moesten verpand worden. Sommige arme landbouwers waren zelfs verplicht hun bouwland te verkoopen om de belasting te kunnen betalen. En zoo kwam het dat het grootste gedeelte der akkers langzamerhand in de handen overging van eenige rijke grondbezitters. Twee klassen kwamen aldus tot stand: de grondeigenaars en de pachters die nu nog de 2/5 der plattelandsbevolking uitmaken. De landbouw sloeg den kortsten weg in naar zijn verval, de landman werkte zonder ijver noch moed; wat kon het hem schelen dat de oogst rijk was, daar hij toch het grootste gedeelte der opbrengst aan zijn leenheer zou moeten afstaan. Vermits nu het loon

in de groote steden steeds hooger en hooger klom, zoo vond hij het geraadzamer zijn akker in steek te laten, om werk te gaan zoeken in de talrijke werkhuizen, die bij het ontstaan der groot-nijverheid hun opbrengst steeds vermeerderden. Welke waren nu de gevolgen van die verhuizing van het platteland naar de groote steden ? Vooreerst, vermits het getal landbouwers verminderde, stegen de prijzen der veldvruchten en nam de invoer der vreemde granen steeds toe. Daarbij zou men landbouwwerktuigen moeten gebruiken om den arbeid te verrichten, maar dat was ook onmogelijk in Japan : om de onkosten van het gebruik dier werktuigen te kunnen dekken zou er het groot-grondbezit of liever de groot-akkerbouw moeten bestaan, want in Japan is dat volstrekt hetzelfde niet. Inderdaad het eigenlijke groot-grondbezit bestond reeds lang, maar de grondeigenaars verhuurden hun akkers aan talrijke pachters, en zoo werden de uitgestrekte velden der zoogenaamde leenheeren in talrijke kleine akkers verbrokkeld.

Aan al deze misbruiken en bezwaren die noodzakelijkerwijze den ondergang van den akkerbouw na zich sleepten moest er voorgoed een einde gesteld worden. Maar hoe ? eerst en vooral moest men de bevolking trachten te doen belang stellen in den akkerbouw en daarom was het dus hoog tijd den landbouwer te ontvoogden, te vrijwaren voor den noodlottigen dwang dien de eigenaar op hem uitoefende. Die taak was voorzeker zwaar. Wien moest zij te beurt vallen ?... den staat, en door welk middel ?... door het geld, het kapitaal.

Geld moest er ingezameld worden om den landbouw te kunnen ondersteunen. Met dat doel bezield stichtte de Staat in 1896 de « Hypotheek-Bank » (de « Nippon Kangyo Ginko ») met een maatschappelijk kapitaal van 10.000.000 yen. Ziehier waarin hare werking bestaat : 1° zij leent geld op hypotheek tegen een kleinen interest en voor een langen termijn aan al de landbouwers, die een akker bebouwen overeenkomstig de « wet op de bouwlanden » ; 2° zij bezorgt de vereischte gelden aan gemeenten, arrondissementen of departementen ; 3° zij neemt obligaties der nijverheids- of landbouw-banken ingericht overeenkomstig de wet van 1896 ; 4° zij aanvaardt ter bewaring : goud, zilver, effekten en acties of aandeelbewijzen ; 5° indien de toestand der kas

het toelaat koopt zij rentpapieren en stadsobligaties en verleent zij voorschotten aan andere banken met de toelating van den minister van financiën. De Staat stichtte nog andere banken zooals 1° de « Nijverheids- en Landbouwbanken (« Noko Ginko ») die ten opzichte der Hypotheek Bank de rol van hulpbanken vervullen, 2° in 1899 eene bank om de ontginning en de kolonisatie van Hokkaïdo te bevorderen ; die bank is insgelijks een naamlooze vennootschap (kapitaal 3.000.000 yen). Enkele wetten werden nog gestemd met het inzicht de landbouwers aan te zetten samenwerkende maatschappijen en landbouwinstellingen te stichten (wet op de coöperatieven in 1900).

De landbouwsyndikaten bewijzen goeden dienst : zij vergemakkelijken het koopen en verkoopen der voortbrengselen, koopen scheikundige meststoffen op groote schaal en stellen landbouwwerktuigen ter beschikking der boeren. De tusschenkomst dier syndikaten heeft den besten uitslag opgeleverd in de theeplanterij en in de zijdespinnerij. Scholen, laboratoriums, proefvelden, wedstrijden werden door het staatsbestuur ingericht ; de modelhoeve van Tokio en hare hulpgestichten in Kiœ-Siœ, Chugokoe en Tokokoe zijn gelast met de studie van de plantenziekten en de verwoestingen aangericht door de schadelijke kerfdieren ; zij onderzoeken insgelijks de zaden en de landbouwwerktuigen die de boeren dienen te gebruiken.

In de veeteelt ook is er merkelijk veel vooruitgang te bespeuren, ieder jaar worden er sommige kooplieden door het staatsbestuur naar Europa en naar Amerika gezonden om teeldieren te koopen, die vervolgens in Japan ingevoerd en in de staatsweiden opgekweekt worden.

Door de groote uitbreiding van het spoorwegnet kan meer voordeel worden gehaald uit de wouden en kan het hout gemakkelijker en goedkooper vervoerd worden. In 1907 werd de « Wet op het beheer der wouden » goedgekeurd. Krachtens die wet heeft de Staat het recht het uitroeien der bosschen te keer te gaan, de beplanting van braaklanden te bevorderen en in sommige gevallen de belasting niet op te eischen.

Dus, indien wij even terugzien op hetgeen wij in de voorgaande bladzijden neerschreven, komen wij tot het besluit dat vooral dank zij de krachtdadige tusschen-

komst van den Staat, de landbouw van ondergang gered werd. Wij zouden hier de woorden van Weulersse (1) kunnen aanhalen : « Die nieuwe regeling om den grond beter ter beschikking van den mensch te stellen en het ontstaan der groot-nijverheid zijn bewijzen dat dit land den weg eener hoogere beschaving ingeslagen heeft. »

HOOFDSTUK V

Nijverheid

Emmanuel Sautter heeft een studie geschreven (2) over de ontwikkeling van Japan op nijverheids- en handelsgebied met enkele beschouwingen over het werkloon. Hetgeen hij zegt geeft u een klaar denkbeeld over de plaats die Japan bekleedt onder de beschaafde volkeren. « Het Morgenland, slechts vóór een vijftigtal jaren uit zijn drieëeuwen lange afzondering opgestaan, heeft op dien betrekkelijk korten tijd met koortsigen spoed zijn politieke en maatschappelijke ontwikkeling bewerkt en voltrokken. Dat is een feit dat zonder weergâ blijft in de wereldgeschiedenis. Gedurende die vijftig laatste jaren is Japan een groote mogendheid geworden, sterk niet alleen door zijn talrijke kanonnen en oorlogsschepen maar vooral door de plaats die het ingenomen heeft op nijverheids- en handelsgebied en dat alles dank zij den aanleg dien de Japanner bezit om de gebruiken, wetten en instellingen van het Westen in zijn land in voege te brengen, dank zijne groote vaderlandsliefde die, niettegenstaande de twisten van het middeleeuwsch tijdvak, steeds bij den Japanner een wonderbare eenheid in geest en gevoelen gekweekt heeft. »

Wij zullen zien of dit feitelijk zóó is en daarom zullen wij eerst en vooral nagaan waarin de nijverheid van Japan bestaat, hoe die eigenlijk ingericht is en welken invloed zij uitoefent op het welzijn der bevolking.

De *mijnindustrie* is tamelijk ver gevorderd nu ; vóór 1868 nochtans was de toestand op verre na niet bevredi-

(1) « Le Japon d'aujourd'hui », G. Weulersse.
(2) « Le Musée Social — Mémoires et Documents », supplément aux annales, Déc. 1907, nr 13.

gend. De toestellen en werktuigen waren nog uiterst primitief, het geld ontbrak en de werklieden waren niet in staat, goed werk te leveren. De opbrengst der mijnen was bitter klein, hoe kon het ook anders : Japan bezat nochtans uitgestrekte kolebekken en rijke koper- en ijzermijnen, maar in de omstandigheden waarin het toen verkeerde, konden zij niet op winstgevende wijze ontgonnen worden.

Wederom werd hier de tusschenkomst van den Staat vereischt, die het ontginnen der mijnen voor eigen rekening aanving en vreemde ingenieurs ontbood om de extractieve nijverheid naar Europeesch model in te richten. Die krachtdadige werking van den Staat heeft een heilzamen invloed uitgeoefend op den toestand waarin de nijverheid zich bevond. Na enkele jaren was zij van het noodige gereedschap voorzien en werden de mijnen aan nijverheidslieden afgestaan die bij machte waren het vereischte kapitaal aan den Staat te leveren. Nieuwe wetten werden afgekondigd, o. a. die van 1890 die vóór enkele jaren vervangen werd door de wet van 1905 (in Juli). Voortaan moet men, alvorens tot eene opzoeking of eene ontginning over te gaan, de toelating daartoe ontvangen hebben van den minister van landbouw en handel. Om het toezicht in het naleven dier verordeningen zooveel mogelijk te vergemakkelijken, is het land in vijf groote omschrijvingen verdeeld die alle een toezichtsbureau hebben. Verder stelt de wet nog het minimum en maximum der uitgestrektheid eener vergunning of concessie vast : ten minste 50,000 tsubo voor de kolenmijnen en 5000 tsubo voor andere mijnen en ten hoogste 600.000 tsubo in beide gevallen. Het tijdsverloop toegestaan voor de noodige boringen of onderzoekingen werd vastgesteld op twee jaar. Iedereen in Japan mag een mijn ontginnen indien hij de voorschriften der wet onderhoudt ; dat is zeer belangrijk, vermits de vreemdelingen nu aandeelen mogen bezitten in Japansche vennootschappen en bijgevolg als aandeelhouders dier nijverheidsmaatschappijen mogen optreden.

Wij hebben reeds over de bijzonderste kolenmijnen van Japan gesproken. De groote moeilijkheid bij het uithalen der brandstof ligt aan de groote hoeveelheid water die men uit den weg moet ruimen ; zoo heeft men uitgerekend dat

er op sommige plaatsen voor één ton brandstof 20 ton water dienen verplaatst te worden. De steenkolen kunnen meestal niet tot het vervaardigen van coke gebruikt worden; men heeft de houtskool trachten te bezigen maar die is vooreerst te duur en daarbij de bosschen worden door de wet meer en meer beschermd.

In 1870 bouwde de Staat den eersten hoogoven en de eerste puddlerovens te Nambu in de nabijheid der stad Kamaishi waar men veel ijzererts vindt. Die eerste poging mislukte jammerlijk. Een tweede werd aangewend in 1896, een nieuw krediet werd gestemd in de begrooting om andere proefnemingen te Kamaishi te doen. Eene gieterij werd opgericht te Yawata (in Kioe-Shioe) en voltooid in 1961. Middelerwijl waren de verbeteringswerken aan de haven van Wakamatsu ook voltrokken. De werkhuizen zijn nu van de beste gereedschappen voorzien en leveren de beste soorten staal en ijzer: ongeveer 120.000 ton ijzer, 45.000 ton Bessemer-, 45.000 ton Siemens staal enz., in 1900 bedroeg de gezamenlijke opbrengt 7.400.000 ton. De steenkolen worden uit de naburige mijnen getrokken, de coke komt uit Engeland en wordt langs Wakamatsu ingevoerd, het ijzererts komt gedeeltelijk van Taye en uit China. Er bestaan menigvuldige werkhuizen in het Noordelijk en westelijk gedeelte van het « Groote eiland ». De steden Nagasaki, Kobe, Tokio, Yokohama, Osaka bezitten groote werkplaatsen tot het bouwen van ketels, lokomotieven en werktuigen. Osaka is de groote nijverheidsstad, in 1899 reeds telde men er 460 ketels, 1933 fabriekschoorsteenen en 408 stoomtuigen met ongeveer 13000 H. P.

Een andere nijverheidstak die in Japan een grooten rol zou moeten vervullen is de *scheepsbouw*, en in dit vak heeft het land veel vooruitgang gemaakt. Het hoofdzakelijk doel in Japan is die nijverheid op dusdanigen voet in te richten dat zij bekwaam is in 's lands bestellingen te voorzien. In 1899 werd te Yokosuka op de scheepstimmerwerf der krijgsmarine de eerste kruiser gebouwd en in 1907 liepen er gezamenlijk 66.000 ton van stapel, dus 4.000 ton meer dan in Frankrijk en op 21 October 1907 trad de krijgsmarine in 't bezit van een nieuwen kruiser, de Kurana (14.620 ton, 22.500 H.P., 21¾ knopen). Nagasaki staat op

de eerste plaats wat betreft de inrichting en de verbetering aan de werktuigen toegebracht. De steamer Hitachimaru die dienst doet tusschen Japan en Europa werd in 1900 in de Mitsoubichi-dokken gebouwd.

De werklieden schijnen bijzonder goed op de hoogte te zijn van hun vak, het werk vordert snel; zoo vinden wij het volgende voorbeeld (1): om een steamer van 3000 ton op te schilderen en terug vlot te brengen hebben de Japanners 23 u. 45 minuten tijd noodig.

Japan bezit een twintigtal dokken, de werktuigkundigen zijn flinke vakmannen en binnen enkele jaren zou Japan wel een gevreesde mededinger kunnen worden.

De *koper-* en *bronsnijverheid* zetelt in Kanazawa, Takuoka, Osaka, Kioto en Tokio. Het metaal wordt naar Frankrijk, Engeland, Eng. Indië, Amerika en voornamelijk naar China, (voor het muntstelsel) uitgevoerd, In het bewerken van het koper en het brons geven de Japanners blijken van hun oorspronkelijken kunstzin en van hun technische vaardigheid.

Potten-, *lak-*, *gleis-*, *email-* en *aardewerk*, *porcelein* en *baksteenen* worden op groote schaal vervaardigd; ieder stad of dorp heeft eene specialiteit, zoo vindt men sommige producten die in den handel bekend staan onder den naam van Satsuma, Imari, Arita, Kioto enz.

De *petroleum-nijverheid* wordt steeds meer en meer door den staat ondersteund door de hooge invoerrechten op het petroleum en de naphte van vreemde herkomst.

Wat de *glasnijverheid* betreft, die is nog niet tot haar vollen luister gekomen. Bekerartikelen, lampglazen en flesschen worden te Shinagawa (bij Tokio) en te Temna vervaardigd. In een artikeltje verschenen in « Japon et Belgique » (2), is er sprake van de overgroote moeilijkheden met dewelke de Japanners te kampen hebben, niet zoo zeer ter oorzake van de onkosten der instelling zelf dan wel om de eigenlijke techniek der glasblazerij. De drie

(1) « Een herlevend volk », Schets van de Japanners en hun Land door H. S. M. Van Wickevoort Crommelin.

(2) « Japon et Belgique », revue publiée par la Société d'Etudes Belgo-Japonaises. Janvier 1909 : « Les entreprises verrières au Japon », par Georges Rossignol.

grootste vennootschappen zijn : « Oriental Glass Manufacturing Co », gesticht met behulp van de Fransche Belgische en Japansche gelden, de « Shimada glass works », te Amagasaki (flesschen) en een derde gesticht te Ehie Mura (nabij Osaka) door M. Shimada, die zijne vroegere vennooten verlaten heeft. De Japansche glasfabrikaten worden naar Bangkok, Hongkong en Shangaï verzonden.

Op 't gebied der *scheikundige produkten* levert Japan zwavelzuur, salpeter, kopersulfaat, enz. Portlandciment wordt gefabriceerd in de departementen Iuhuoka en Miye.

Een nieuw produkt dat tot nogtoe in Japan nog niet vervaardigd werd is het celluloïd. Doch in den laatsten tijd werden er twee maatschappijen gesticht, een te Sakaï bij Osaka, de andere te Aboshi bij Himeji. Deze twee fabrieken zouden ongeveer 1.000.000 kin per jaar voortbrengen. 200.000 kin voor Japan zelf en 800.000 kin voor den exporthandel, meestal naar China, Korea en Indië.

Het *smeden der blanke wapens* verdwijnt langzamerhand uit Japan, alhoewel deze nijverheid vroeger eene aanzienlijke rol gespeeld heeft. Niettegenstaande de bijzondere toelage van den keizer, die jaarlijks 1000 yen uitlooft om nieuwe leerjongens in het vak aan te winnen, kan die nijverheid toch niet wedijveren met den betrekkelijk lagen prijs der uitheemsche produkten, Voor 't oogenblik zijn er slechts twee zwaardsmeders : Sukiyama te Osaka en Miyamota te Tokio (1) Vóór een paar jaren meldde men in de dagbladen dat de groote wapenmakerijen (vuurwapens en blanke wapens) zinnens waren een trust te vormen om de monopolie van het verkoopen der wapens in China te bewerken. In hoeverre wij hieraan geloof moeten hechten, zullen ons de schriften en bladen later misschien aanduiden.

Onder de rubriek *voedingstoffen* rangschikken wij hier : 1° ruwe en geraffineerde rietsuiker (Formosa). De invoer van de geraffineerde suiker vermindert merkelijk van jaar tot jaar, terwijl er daarentegen meer en meer ruwe suiker ingevoerd wordt, (in 1907 b.v. voor 5.000.000 yen meer dan in 1901); 2° de gepelde rijst en 3° het bier dat slechts door

(1) *Frankfurter Zeitung* (Wochenblatt), 27 Nov. 1908, en « Japon et Belgique », janv. 1909.

de vreemdelingen gedronken wordt. Men treft talrijke brouwerijen aan te Yokohama, te Souita en te Osaka (36.000 hectol. ongeveer per jaar). De Japanners drinken sake, een soort van rijst-wijn, die ook uitgevoerd wordt naar de Oostersche landen.

De *vischvangst* wordt meer en meer beoefend dank zij de tusschenkomst van den Staat, die bijzondere toelagen verleent en alles in 't werk stelt om deze nijverheid te ondersteunen. Visch is immers het voornaamste voedsel der Japanners en sedert het zuider-gedeelte van Saghaliën afgestaan werd aan Japan in 1905, is de visscherij zeer toegenomen. Zoo om enkele cijfers te geven : in 1907 bedroeg de waarde der vangst 6.500.000 yen en einde 1906 telde men 39.510 visschersbooten. Sinds eenigen tijd reeds gebruikt men booten van nieuw model, er is sprake nieuwe visschershavens in te richten, en om het vervoeren per spoor van den visch naar de markten te vergemakkelijken, heeft men reeds tien wagons gebouwd met koelinrichtingen voorzien. (1)

Doch in de katoenbewerking vooral heeft Japan vooruitgang gedaan : in 1889 kwamen de eerste spinnerijen tot stand en in 1906 telde men reeds 83 werkhuizen, gemiddeld 1.428.406 spillen draad (voor 't dagelijksch gebruik), 59.281 werklieden, 65.348.839 yen voor de waarde der gefabriceerde stoffen. De ruwe boomwol wordt uit Engelsch Indië, China, de Vereenigde Staten en uit Egypte ingevoerd langs de haven van Kobe. De groote nijverheidstad voor het katoen is Osaka, dat talrijke spinnerijen en weverijen bezit. De grootste spinnerijen zijn de « Bosiki » te Osaka en de « Kanegafoudje » te Tokio ; de ruwe boomwol betaalt geen invoerrechten en de katoenstoffen, zooals : katoendoek, garen, lampwieken, tapijten, gekleurde katoenstoffen, mogen ook vrij uitgevoerd worden. De winsten gedurende 1905, 1906 en 1907 beliepen 30 tot 40 %. De kleine daling van 1908 kan niet opwegen tegen die aanzienlijke ontwikkeling dezer nijverheid. (2)

(1) Voor meer daarover : « Handelsberichten », 18 Maart 1909, blz. 5.

(2) « Questions Diplomatiques et Coloniales », 1r décembre 1909, « L'industrie cotonnière ».

De *vlasnijverheid* wordt weinig, de *hennepnijverheid* veel beoefend. De hennep wordt gebruikt tot het vervaardigen van tapijten (katoen + hennep), zeildoek, zakken, koorden, doek voor kleedingstoffen.

Voor de opbrengst der *wolartikels*, zooals : flanel, lakenstoffen voor het leger, tapijten, halsdoeken en neteldoek, bekleedt Tokio de eerste plaats. Van minder beteekenis zijn Kobe, Shinagawa, Osaka. Gedurende den laatsten tijd heeft Japan zijne *zijdenijverheid* ook merkelijk uitgebreid, in 1906 telde men 11.398 werklieden en 72.917 vrouwen die de zijde bewerkten.

Onder de andere nijverheidstakken, die nog in aanmerking komen, moeten wij hier vermelden : het *stroovlechten*, het bereiden van *traan* of vischolie, van *zwavelstokjes* (belangrijk te Hiogo, Nagaya, Tokio en de groote werkhuizen « Seisuï Kaïcha » te Osaka), *cigaretten-nijverheid* te Kyoto gevestigd (3000 werklieden), de *papierfabrikatie* die misschien 't eerst van alle op den leest der grootnijverheid geschoeid werd en de fabriceering van knoopen uit schelpen waarvan Osaka het centrum is met 60 fabrieken, terwijl er te Hyogo een dertiental gevestigd zijn. De papierfabrieken zijn zeer talrijk maar de meeste zijn in de omstreken van Tokio en Osaka gevestigd (b.v. « Naamlooze Vennootschap Odji »). De grondstoffen zijn meestal : de papiermoerbezieboom, het hout en de lompen. De voortbrengselen : schrijf- en drukpapier, een bijzonder soort papier tot het vervaardigen van deuren, zomerschermen, lantaarns, waaiers, kleedingstoffen enz.

Na deze schets der Japansche nijverheid dient nog onderzocht te worden hoe die nijverheid ingericht is, welke hare hoedanigheden en gebreken zijn en of zij waarlijk in staat is met de Europeesche en Amerikaansche nijverheidsprodukten te wedijveren. Vóór een vijftigtal jaren kende Japan de groot-industre niet, de nijverheid werd meestal onder den vorm van handenarbeid en huisindustrie beoefend; maar men gevoelde alras dat er voor Japan slechts één redmiddel overbleef en dat was juist : de grootnijverheid. Inderdaad sedert eenigen tijd waren de toestanden in Japan heelemaal veranderd ; het bebouwen der akkers kon in de noodwendigheden eener steeds aangroeiende bevolking niet

langer voorzien. Er moest volstrekt middel geschaft worden om dit gevaar te keer te gaan. De nijverheid moest het land redden : groote werkhuizen rezen als uit den grond op : papierfabrieken, weverijen, spinnerijen, brouwerijen openden hunne poorten om het volk werk en brood te verschaffen. Osaka werd het brandpunt. Gedurende den Sino-Japanschen oorlog werd alles in 't werk gesteld om in de noodwendigheden van het leger te voorzien, men gebruikte goede grondstoffen, toestellen en werktuigen werden verbeterd, de methoden van werken gansch veranderd, kortom er had een algemeene ommekeer plaats en men bracht het zoo ver dat de nijverheid goede produkten leverde tegen matige prijzen. Die groote verandering op ekonomisch gebied deed bij de Westersche volkeren weldra de oogen opengaan en de Europeesche en Amerikaansche nijverheidslieden vroegen zich bekommerd af welk gevaar er hen in het Verre Oosten nog wachtte. Tot nogtoe was Japan steeds een trouwe afnemer gebleven, maar de zaken stonden op een keerpunt en men zag voor goed in dat men voortaan met een machtigen mededinger te meer zou af te rekenen hebben, voornamelijk op de Oost-Aziatische markten.

Japan inderdaad was ons reeds in sommige punten ver vooruit : vooreerst stond het werkloon zeer laag. In 1906 b.v. betaalde men aan een timmerman 0,65 yen daags, aan een steenhouwer 0,73 yen, aan een werkman in de scheepstimmerwef 0,70 yen, aan een spinster 0,23 yen, aan een spinner 0,42 yen, aan een machinist van 1 tot 1,70, zoodat het gemiddelde dagloon de 3 f. niet overschreed ; dat was een eerste voordeel.

Toch dient er hier een opmerking gemaakt te worden : de Japanner levert goedkoop werk maar het is niet altijd degelijk werk, en daarbij is de loonstandaard gedurende de laatste jaren merkelijk gestegen (8.77 °/o van 1900 tot 1904). Gedurende de zes laatste jaren, d. i. van 1904-1910, is de vermeerdering van 30 tot 120 °/o. (*Le Tour du Monde* 14 mai 1910).

Een ander voordeel der Japansche nijverheid is het groot getal vrouwen en kinderen die in de werkhuizen arbeiden en een zeer klein dagloon trekken ; in 1906 telde men in de katoenfabrieken 13032 werklieden en 59281 vrouwen. Ten andere de toestand der vrouw in Japan is

door de groot-nijverheid nog verslecht. De Japansche vrouw is ijverig, gehoorzaam en gedwee, zij beschouwt den man als haar oppersten heer en meester hier op aarde, aan wien zij onderdanigheid en eerbied verschuldigd is. In dien staat van zaken is het licht te begrijpen waarom de vrouw een kostbare faktor geworden is in de groot-nijverheid.

De kinderen ondergaan doorgaans hetzelfde lot, vele zonen van mijnwerkers werken aan de zijde huns vaders in de donkere mijn en winnen slechts 15 tot 20 sen. In 1902 werd nochtans een wet gestemd, die 1° aan de nijverheidslieden verbood de kinderen vóór hun elfde jaar als leerjongens aan te nemen ; 2° een maximum van 12 uren werk vaststelde voor de vrouwen en voor de kinderen van 11 tot 16 jaar. Maar die wet mist haar doel vermits zij een heele reeks bijzondere toelatingen en uitzonderingen aanduidt. In zake van wetgeving op den arbeid is er nog weinig verricht geworden, sommige wetsvoorstellen tot bescherming van het werkvolk zijn in bespreking. In vele spinnerijen heeft men dikwijls werkdagen van 12 en zelfs van 17 uren. In 1900 heeft men vruchteloos getracht een Hoogeren Raad van Arbeid te stichten ; er bestaan voor 't oogenblik in Japan nog geen vaste wetten op de ongevallen, op de werkmanspensioenen enz. De Japanners zelf hebben die leemte goed ingezien en er is eene strekking om den toestand van den werkman zooveel mogelijk te verzachten : de verplichtingen in het kontrakt tusschen patroon en werkman worden meer en meer wederzijdsch, de patroon betaalt een schadevergoeding indien hij zijn werkman doorzendt vóór de termijn van het kontrakt ten einde is, uitgenomen in sommige gevallen zooals opstand, beleediging, aanhitsen tot werkstaking, schade aan de werktuigen toegebracht. Aan den anderen kant mag de werkman het werkhuis niet verlaten vóór het einde van den dienstijd zonder eene vergoeding te betalen. Dáár waar een soort kosthuis aan de fabriek gehecht is, verkeert de werkman in een erbarmelijken toestand. Zulks is licht te verstaan vermits de patroon er steeds op uit is zijn winst te vermeerderen ten koste van den werkman. 't Is te hopen dat, binnen enkele jaren, Japan gelijk alle beschaafde landen zijn wet-

boek van arbeid zal bezitten. Dat is overigens een levenskwestie voor een land gelijk Japan, dat zijne nijverheid meer en meer wil uitbreiden en de hoop koestert eens aan 't hoofd der Oostersche volkeren te staan. Wij moeten er nochtans bijvoegen dat het reeds loffelijke pogingen aangewend heeft: in 1877 stichtte de keizer zelf een Ondersteuningsfonds tegen de ongevallen en stortte een millioen fr. als persoonlijke bijdrage. Talrijke giften werden nog geschonken. Daarbij richtte het bestuur der Staatsspoorwegen nog eene pensioen- en verzekeringskas in tegen de ongevallen en voor de ouderdomspensioenen.

Sommige fabrikanten o. a. « Osaka Spinning C° » hebben verschillende schoone en nuttige Europeesche instellingen in hunne werkhuizen aangebracht zooals : werkmanswoningen, scholen voor volwassenen, badinrichtingen, feestzalen voor voordrachtavonden en vertooningen.

Wat er ook van zij, indien wij de ooggetuigen gelooven moeten, zouden de Japansche werklieden nog onder de gelukkigste der wereld mogen gerekend worden (1). De meeningen hierover zijn zeer verschillend nochtans.

Natuurlijk onder den drang der Europeesche vrijzinnige gedachten en onder den invloed der steeds aangroeiende grootindustrie, heeft het socialismus ook zijne intrede in Japan gedaan. Syndicaten en vereenigingen werden in 't leven geroepen ; alhoewel zij door de regeering niet erkend werden, toch breidden zij hun gezag meer en meer uit. In 1899 telde men 3.000 leden in het syndicaat der ijzerbewerkers en 2.000 in de drukkersvereeniging van Tokio. Hunne eischen, gelijk bijna overal, luiden als volgt : loonsverhooging, acht-uren werk, verbetering van huizing en zelfs de verplichting voor den patroon slechts de gesyndikeerde werklieden in de fabrieken te aanvaarden. Het staatssocialismus in Japan verzet zich krachtdadig tegen het gebruik dier uitheemsche gelden : Japan moet een rijk land worden maar door zijn eigen macht zonder aanspraak te maken op den steun van anderen. De socialistiche werkliedenpartij werd in 1901 gesticht en later door Markies Ito

(1) M. Kyima namelijk beweerde zulks in eene voordracht gehouden in de « Salle de la Bourse » te Charleroy in 1906.

ontbonden. In 1903 werd het eerste socialistisch kongres in Japan belegd.

Kortom dus, om de voorgaande bladzijden met enkele woorden samen te vatten : 1°) het loon der werklieden in Japan is niet hoog, daarom ook is de fabrikant niet altijd geneigd kostelijke werktuigen of ingewikkelde machienen te gebruiken, 2°) de Japanner levert goedkoop maar niet altijd degelijk werk. Indien wij de vaklieden moeten gelooven zou er zelfs weinig aan den toestand veranderd worden moest men den werkman per stuk betalen. De Japanner overigens bezit de vereischte hoedanigheden niet en daarbij hij bekommert zich bitter weinig om de verbetering van zijn lot. Achille Vialatte schrijft in zijn « Avenir économique du Japon » (1) : « de grootste moeilijkheid waarmede Japan in de bevordering zijner ekonomische ontwikkeling af te rekenen heeft, de steen des aanstoots als 't ware, is het gebrek aan goed werkvolk, aan bekwame bestuurders voor handels- en nijverheidszaken ». Ten andere dank zij de schaarschheid der gelden waarover Japan beschikt, is men steeds genoodzaakt de hulp der vreemde banken in te roepen. De vreemdelingen zijn nochtans niet altijd gereed dezen oproep te beantwoorden, vermits de verleende waarborg niet immer toereikend is. (2)

De nijverheid in Japan laat dus nog veel te wenschen over in sommige opzichten, maar een terugblik op den overgrooten vooruitgang der laatste jaren geeft ons de verzekering dat het land een der groote nijverheidsstreken der wereld zal worden. (3)

Antwerpen. HENRI VAN DEURSEN.

('t Vervolgt).

(1) « L'Avenir économique du Japon » par Achille Vialatte. Annales des Sciences poltiques, 1905 blz. 340.

(2) Paul Dreyfus haalt een feit aan dat merkwaardig is voor Japan, twee Japansche vennootschappen zijn er in geslaagd eene leening van 2.000.000 £ aan te gaan op de Londensche markt dank zij de hypotheekwet op de spoorwegen. Zie « Economiste français », 18 août 1906.

(3) De tusschenkomst van den Staat is van groot belang : in 1899 (2 Maart) werd de wet op het uitvindingsbrevet gestemd; in Januari 1905 : de wet op de praktische uitvindingen; in Maart 1905 : de waarborgwet.

BIBLIOGRAPHISCHE LIJST

« A new geography of Japan for the upper forms of schools and colleges » by C. B. Mitford F. R. G. S.

« Le Japon matériel » par L. Van Nieuwenhuyse, ingénieur, ancien ingénieur délégué de la Soc. Cockerill au Japon.

« Le Japon d'aujourd'hui », G. Weulersse.

« Japan in the beginning of the 20th century ».

« L'Extrême Orient : Chine, Japon, Russie » par Alb. Métin.

« Een herlevend volk : Schets van de Japanners en hun land » door H. S. M. Van Wickevoort-Crommelin.

« La rénovation de l'Asie : Sibérie, Chine, Japon » Pierre Leroy Beaulieu.

« Au Japon et en Extrême Orient » Félicien Challaye.

« Das Bankwesen Japans » Dr Kanju Kiga.

« Questions monétaires contemporaines » Christian Pouiltre.

« Américains et Japonais » Louis Aubert.

« Die Japaner und ihre wirtschaftliche Entwicklung » Karl Rathgen.

« Le Péril Jaune » Théoph. Gollier (Almanach des étudiants cathol. gantois, 1908).

« Le développement économique du Japon et la concurrence en Extrême Orient » Ed. Clavery.

« Le Monde actnel » Edouard Driault.

« Le Japon politique, économique et social » Dumolard Henri.

« Rapport sur la situation commerciale et industrielle du Japon » Durel L.

« Les intérêts belges au Japon » Kyima.

« L'Education au Japon » Tokio.

« The real Japan » Sir Henry Norman.

« Dictionnaire illustré des monnaies » M. et A. Méliot.

« Le Musée social », mémoires et documents, supplément aux annales, décembre 1907, n° 13.

« Japon et Belgique », revue publiée par la Soc. d'Etudes belgo-japonaise. Janvier 1909. — Août 1908, etc.

« Annales des Sciences politiques » 1905, p. 340 : « L'Avenir économique du Japon » par Achille Vialatte.

« L'Economiste français », 18 août 1906, 22 sept. 1906, 14 avril 1908, 26 sept. 1908, 7 août 1909.

« Berichte der K. und K. Oesterr. Ung. Konsularämter » 1907.

« The Economist », 9th november 1907, 21st May 1910.

« L'Annuaire financier et économique du Japon » de 1908 et celui de 1909.

« Export », Organe des Centralvereins für Handelsgeographie, 1905, n° 36, p. 541.

« Résumé statistique de l'empire du Japon », 1908 et 1909.
« Le mouvement geographique », 3 mars 1907.
« Catalogue officiel de la section japonaise à l'exposition de Liége 1905 ».
« Bulletin de la Société d'Études coloniales », nov. 1905.
« Le projet d'une exposition de l'industrie belge à Tokio » Félix Chazal.
« Le Tour du Monde », 1908.
« La Revue des deux Mondes », 15 janvier 1908.

Rapports consulaires.

« Handelsberichten », 18 Maart 1909, 11 Maart 1909, blz. 665, 28 Januari 1909. blz. 592, 18 Juni 1908, blz. 166, 3 September 1908, blz. 302.
« Questions diplomatiques et coloniales », 1r décembre 1909.
« Report for the year 1908 on the trade of the consular district of Yokohama », London, n° 4382.
« Bankers' Magazine », Sept. 1909, blz. 391.
« Journal des économistes », 15 mars 1910, p. 434.
« La revue économique internationale », 15 nov. 1909.
« Expansion et Expatriation », 2e trimestre 1908.
« Rapports des secrétaires de légation belges ». — « Le Musée Commercial de Tokio » (M. Paul May) 1900.
« De Handel », bladz. 233, 1910.
« Le Tour du Monde », 14 mai 1910 : « L'Etat économique du Japon, et le remède au péril jaune ».
« Japon et Belgique », mai, 1910. « Commerce extérieur du Japon en 1909 ». « Les Chemins de fer au Japon ».
« Le Japon moderne. Son Evolution » Ludovic Naudeau.
« Voyage au Japon. — La Société Japonaise », André Bellesort.
« De la colonisation chez les peuples modernes ». Leroy-Beaulieu. (Japon, tome II, page 413 à 415).
« Revue de Belgique » Avril 1910. « Mme Yu-Yumé » Antonine Coullet.
« Bank of Japan », p. 737, Bankers' Magazine May 1910.
« Neerland's handelstractaten en de daaruit voortvloeiende rechten en plichten tegenover vreemde mogendheden » (voor Japan). De Handel, April 1910.
« L'Ame japonaise », Jules Leclercq, dans « La Revue Générale », avril 1910.
« Economische toestand in Japan. — De Japansche begrooting. — De conversie der Japansche binnenlandsche schuld ». De Handelsberichten, 28 April 1910, blaz. 101.

AVONDLUST

Nu, wil ik schoon zijn als een zomeravond,
die geurig en fluweelig is,
de bloemen van mijn teêr verbeelding lavend,
die bloeien zullen, maagd'lik frisch !

Als aan des hemels spiegel fonklen komen
de starren, kindren van den nacht,
die sidd'rend, twinklend rond vrouw mane droomen, —
herdrinne, die haar schaapjes wacht ;

Als hallef spóókrig door het maangeflonker,
een klare beke, kláátrend bruist,
waar tusschen 't ruischend lisch in 't zachte donker
er wis een schuwe Nimfe huist.

'k Wil schoon nu zijn en blije laten leven
de bloemen der verbeelding zoet,
wier geuren walmend door de luchten zweven,
bedwelmend als der liefde gloed ;

Want, Liefde, leeft in d' avondstille vrede,
— die blonde maagd, dit minzaam kind, —
die zingend zedig zwerft langs dorp en stede
van oud en jong zoo teêr bemind !

GEORGE ROOSE-ANTONISSEN.

DE ONWEERBAREN

Een verhaal uit het leven der Speldenwerksters

III

— « Jules », sprak de kanunnik die, na de vespers, even de kade was opgewandeld, « nu moet ge eens met me meê ! » Verwonderd bekeek de schilder zijn ouden oom. Wat een geestdrift in zijne oogen, wat eene trilling in zijne stem !

Samen gingen zij.

Het was een zonnige zomernamiddag en in de lekkere luwte die uit den blauwen hemel kwam, scheen de priester wel tien jaar verjongd nu hij van zijne idealen sprak. Wat zoolang in hem kiemde ging weldra tot een heerlijken oogst gedijen ; wat hij, taai en doordrijvend, in stilte bewerkte, zou weldra in verwezenlijking gaan.

Buiten drukte van menschen die met andere plannen in het hoofd liepen, kwamen zij aan den uithoek der stad in de stille, vredige Begijnhofwijk. Zes, zeven straten kronkelden er rondom het moederhuis, propere straten waar al de gekartelde puntgeveltjes oudachtig tegen malkander aanleunden en elkaar geleken als vele leden uit eenzelfde gezin.

Oom en neef slenterden, omvangen door de ingetogenheid van de wijk. De gordijntjes hingen er zoo netjes geplooid en bescheiden achter de groene raampjes; de lage deurtjes, met klopper en kijkgat, kirden soms open om een witgekapt begijntje uit te laten.

Voor zulk eene woning, in een hoek vlak bij de kerk, bleef de kanunnik staan. Boven den ingang prijkte in eene nis het beeld van den Zoon Gods, en in een wimpel met stijve plooien stonden de woorden : *Int vierigh herte Christi* geschilderd. Geheimzinnig haalde de oude priester

een sleutel uit den zak, deed de deur open en wenkte zijn neef hem voor te gaan. Zij traden in een ruim, helder vertrek met gewitkalkte muren; op den schoorsteen hing een groot Christusbeeld en daaronder eene lijst met een reglement. Eene tafel stond midden in de kamer, twaalf stoeltjes errond en evenveel leundertjes waaraan een kantkussen hing. Alles zag er zoo keurig en stemmig uit dat patrones Sinte Kathelijne, die, op haar wieltje geleund, terneerblikte, er van louter genot scheen om te glimlachen.

— « Zie, Jules », zeide de kanunnik, die pret had in de verbazing van zijn neef, « dit is nu de eerste bot van mijn plan, de kern mijner onderneming, de kantschool. Heel in stilte heb ik twaalf vlijtige kinderen uit de buurt saamgebracht, en, te beginnen van toekomende week, zullen de lessen aanvangen onder de leiding van eene leermeesteres, die ik met zorg heb uitgekozen. Met deze twaalf kinderen, de eerste twaalf aposteltjes mijner leer, wil ik eene proef nemen om te zien wat de uitslag zal worden van deze mijne poging. Slaagt zij, en dienaangaande heb ik geen den minsten twijfel, dan maken wij propaganda op groote schaal; ik loop de rijke burgerhuizen af met kantstalen, houd voordrachten over het kunstbedrijf, schrijf er over in bladen en tijdschriften, ... ik zie mijn droom reeds verwerkelijkt. Anderen zullen nadoen wat ik heb voorgeleerd en de tijd is aanstaande waarop, in iedere huiskamer, moeder en dochter zullen gebogen zitten over haar kantkussen! »

Hij stond, hoog in het volle daglicht, als een profeet; zijne stem trilde door de ruime kamer, jong vuur blonk in zijn oog en zijne handen schreven groote gebaren in de ijlte. Jules had eene reeks aanmerkingen op de lippen; hij hield ze echter in, daar hij niet wilde blazen op de gulden begoocheling welke hem eene glinsterende zeepbel toescheen.

— « Zoo had ik mij steeds een vredig huizeken uitgedacht », ging de kanunnik voort. « De kunstsmaak, die schuilt in menige onontbolsterde volksziel, zal er zich ontwikkelen als een schoone roos, edel en rijk, zonder pralerigheid. Hier geen druk verkeer, geene luidruchtige venters, geen geschok van karren en wagens. Kunt gij u voorstellen

dat, midden dezen vrede, in de schaduw van Gods tabernakel, de oogen der kinderen zich niet gewennen aan de mooiheid der ruitjes, door hunne teere vingeren geweven en versierd met alle slag van aardige bloempjes ?... Zoodra het ledig kwam heb ik het dan ook aangeworven als zijnde tot mijn doel voorbeschikt ».

Groot gelijk had hij daarbij gehad, meende de schilder. Stemmiger hoekje had hij zelden aangetroffen en stellig, een kalm gemoed zag met klaarder oog dan een arbeider in dampige, vieze lucht....

Terwijl zij buitengingen had hij alweer eene aanmerking op de tong; hij bepaalde er zich echter bij met een fijn glimlachje te zeggen : « Intusschen zal de tijd leeren. Tijd baart weleens rozen ! »

De oude priester legde die spreuk op zijn best uit. Volzalig borg hij den huissleutel in den zak en badend in lucht en zonneschijn nam hij de woning van voet tot vorst nog eens welgevallig op.

Om aan het gesprek eene andere wending te geven, begon de kunstenaar van zijn schilderij te praten. Het doek wachtte nog alleen op enkele definitieve penseelstreken en de kanunnik drukte er terecht zijne verbazing over uit dat zijn neef er geen komaf meê maakte. Er was toch niets dat hem belemmerde ? Hoewel zonder bijbedoeling uitgesproken, joeg die vraag een blos over Jules' wangen en, met een stortvloed van overbodige woorden, trachtte hij den kanunnik eene verklaring van het achterstal te geven. Samen kuierden zij terug tot de woning van Sofietje die, zooals telkens wanneer Jules niet kwam, in het portaaltje te speldenwerken zat.

— « He, mijnheer de kanunnik », berispte ze zacht; « ik mocht wel op u verstoord zijn !... Hoezeer gij het ook gedoken hield, nu weet ik het toch. Alles lekt uit; de menschen loopen immers niet in zakken ! »

Half ontstemd vermoedde de kanunnik het onweertje dat in aantocht was; hij was vandaag echter te gelukkig om zich om praatjes boos te maken : « Welnu, laat eens hooren, wat weet ge zooal ? » veinsde hij.

Meteen kwam er strakheid over mekens gezicht en naarmate zij, zich opwindend, voortsprak, zwollen de dunne pezen in haar halsje.

— « Speel den fijnaard niet, mijnheer de kanunnik », zeide zij ; « Mieke Schroons heeft mij daar straks de zaak van naaldje tot draadje uitgelegd ; en die wist het van het meisje harer dochter. Alles, met hoe en waarom. Nu, proficiat met uwe school, mijnheer de kanunnik, maar dat gij daarbij uwe oude vriendin niet gekend hebt, dat doet mij leed, ja, dat doet mij hartepijn, mijnheer de kanunnik », voegde zij er treurig bij. « Aan uwe leermeesteres hebt gij eene allerongelukkigste keuze gedaan. Veel last zult gij er meê beleven, daar kan ons Leentje over meepraten, die is bij haar op de naaischool geweest. Heere mijn tijd, wat slecht karakter in zoo 'n stukje mensch. Met niemand kon de juffer ooit over de baan ! »

Op een vermanend gebaar van den ouden priester hield zij een oogenblik op. Ja, het was ook waar, alle achterklap kwam uit den booze en het waren eigenlijk goeden die zich beterden.

Buiten hottelde een kruiwagen aan die onder het venster stilhield ; de deur ging open en Leentje trad binnen, torsend eene zware mand met waschgoed dat heel de kamer vervulde met een zachten aangenamen grasgeur. Zij wischte het zweet van haar verhit aangezicht en groette luchtig : « Dag mijnheer de Kanunnik ! Dag, mijnheer Jules en dag, moeder !... Moeder, onze wasch is dezen keer buitengewoon meegevallen. Ons goed was het schoonste van al wat op de bleekerij lag. 't Is als een hageltje zoo blank ! »

Jules stond schijnbaar achteloos naar de beweging op de kaai te zien ; tersluiks gluurde hij echter naar het bevallig dochtertje om. Zij bloosde als een appel, hare opgestroopte mouwen lieten hare fraaie, blanke armen bloot, een wit tot aan het keelputje uitgesneden jakje omsloot haar welgevormde bovenlijf. Het was een lust om aan te zien hoe zij met lenigen zwier en jonge kracht de licht-zijpelende mand weder optilde en ze op het achterplaatsje droeg.

Iedereen bleef doorzwijgen. Stilte werd drukkend in het vertrek, waar alleen de klok traagzaam tikte, een hommel halsstarrig door de ruiten heen wilde en daarbij een aanhoudend gesom liet hooren. Ook, toen Leentje terug-

keerde, opgefrischt, blikte zij met vraagoogen den kanunnik, dan moeder aan, en merkte zij dezer opgewondenheid.

— « Leentje, gij kent immers ook Juffer Schoonjans ! » begon Sofietje opnieuw. « Zeg gij mijnheer den kanunnik er uwe meening eens over. »

— « Och, moeder », antwoordde Leentje, ontwijkend, « laat het mensch wat zij is, olie drijft immers altijd boven ! »

Maar Sofietje's gemoed was te vol om naar den wijzen raad harer dochter te luisteren.

Juffertje Schoonjans was een tijdlang kantkoopster geweest; het oudje en vele harer gezellinnen hadden er allerhande moeilijkheden meê beleefd, en bij de speldenwerksters was de leermeesteres een figuurtje geworden dat bijwijlen duchtig over de tong reed. Klein en vernepen, was zij het toonbeeld van de schijnvrome kwezel; wat haar aan lichamelijke schoonheid ontbrak, was echter ruimschoots aangevuld door de zeemzoetheid harer tong en de knapheid waarmede zij eenieders vertrouwen wist af te dwingen. Na mislukte trouwplannen gesmeed te hebben, had zij een toevluchtsoord voor hare ontgoocheling gezocht in het Begijnhof, doch had, na tienjarig verblijf aldaar, en na het convent menigmaal in rep en roer te hebben gezet door hare kleingeestige bemoeiingen, aan het stille gemeenschapsleven vaarwel gezeid. Eene daarop door haar ingerichte naaischool had een slechts kortstondig bestaan gehad; de juffer maakte het hare omgeving steeds ondraaglijk.

Dat relde Sofietje nog af, gejaagd, zenuwachtig, al poogde Leentje meermaals vergoelijkend op te treden, daar zij wel merkte hoe verdrietig de oude priester dat alles stond aan te hooren. Vaagjes wist hij er wel een en ander van; door hem geraadpleegde personen, die er niet aan hielden door de kwade tong van het verloopen begijntje bekeurd te worden, hadden het echter geraadzaam geoordeeld hem de ware toedracht der zaak eenigszins te verbloemen. Ook nu zweeg, op 's priesters wenk, het oudje. Dit moest ze er evenwel nog met de gauwte bijvoegen, dat zij met de vakkennis van de nieuwe leermeesteres niet hoog opliep : bij haar beste weten had zij het nooit verder dan tot het « Mekesbolleken » gebracht.

— « Nu ja, laat zijn », wedervoer de kanunnik gemelijk, « dat alles is hoogstwaarschijnlijk fel overdreven ; de juffrouw ziet er zeer verstandig uit en om één misstap dient men haar niet eeuwig den steen toe te werpen ! »

Treurig schudde meken het grijze hoofd en een kramp vertrok hare lip. Over haar kussen boog ze neer, en Leentje zag hoe een traan over hare wang biggelde. Sofietje was het nu, ja, al te duidelijk dat de kanunnik in zijne overtuiging vastgeankerd lag en er, voor het oogenblik althans, niet was tegen in te gaan. Zijne spijtige woorden vergaf ze hem, o zoo gaarne, omdat zij zijne gehechtheid kende, maar dat hij de vruchten van het werk, dat hij sedert jaren beraamd had, weldra zou zien te loor gaan, dat de droom van zijn leven eerlang als nevel zou wegdauwen, daarom voelde zij innig hartzeer. Dat was nu echter niet te verhelpen. Juffertje Schoonjans, schrander en sluw als zij was, had den ouden man zoodanig in haar net van gehuichel en vleierij gewikkeld, hem van hare uitgebreide vakkennis overtuigd en hem den rassen bloei der inrichting voorgespiegeld, dat hij niets dan de eindelijke totstandkoming van zijne grootsche plannen voor oogen had, en zijn heldere blik door zijn dweepend hart verschalkt was geworden.

Peinzend en dubbend ging de kanunnik heen.

De zon neigde naar het Westen. De lauwe koelte op de kade was als eene streeling om de leden. Uit de rivier steeg een geur van nakende avondrust ; gonzend stoeiden de muggen over het water tot een zwaluw langs het vlak scheerde en met een hap eene bres maakte in den zwerm ; doch dicht sloten ze alweer hare gelederen om onbezorgd haren reidans voort te huppelen.

De lichtglansen vervaagden en bleekblauw hing de hemel boven dit alles. Naarmate die deugdelijkheid den ouden priester omaaide, smolt zijn wrevel weg ; hij ging op in het rustig leven en bewegen rondom hem, de toekomst lachte hem opnieuw toe en zijne gedachten vaarden weer hare zwanenvaart, kalm, naar een helder verschiet vol idealen.

IV

Eindelijk was het schilderij voltooid. Het had wel verbazend veel inspannenden arbeid gevergd, doch geslaagd

was het, zelfs boven Jules verwachting. Vooraleer het naar den inlijster te doen voeren, had de kunstenaar eenige vrienden medegebracht om er hun oordeel over te vernemen; het was een chorus geweest van de uitbundigste loftuigingen en gelukwenschen. Ook de kanunnik was gekomen; hij had het stuk eene wijl staan bekijken, zwijgend, als met verteedering, van nabij, op afstand. Hij had het algemeen uitzicht ervan opgenomen, kleur en lijn ontleed, lichten en schaduwen kritisch getoetst. Dan had hij zich omgedraaid naar Jules, die in spanning op ooms in kunstzaken steeds zoo grondig oordeel stond te beiden, en had hem een vaderlijken tik op de wang gegeven. Geen geluid had zijne bewondering verraden, maar welsprekender dan woorden was een traan van gelukkige ontroering die in zijn ooghoek perelde : « Kerel, gij zult de familie nog tot eer strekken ! » zei hij ten slotte.

Zie zoo ! De inpakker vertrok met zijnen last op de steekkar. Binnen enkele dagen ging het stuk naar de Driejaarlijksche Tentoonstelling.

Droomend leunde Leentje op de roede der kachel; verstrooid bekeek het oude Sofietje haar kantkussen dat aan den leunder te schommelen hing.

— « En gaat ge nu voor immer vertrekken en meken vergeten ? » vroeg ze met doffe stem.

Midden den vloer stond de schilder te keeren en te draaien. Buiten krasten de roesterige raderen der kraan, en onder het venster speelde een groepje meisjes met de bikkels. Heel de omgeving hier binnen kwam hem zoo intiem voor : die hobbelige gewitkalkte wanden, die lage zoldering, dit eenvoudig huisraad, die oude klok met haar statig getiktak, alles sprak hier van gemoedsrust, van eenvoud en voldaanheid.

Een plekje grillige zon viel door de ruiten en lichtte op de bruine krulletjes die Leentje's gelaat omlijstten.

En moest hij dit huisje nu verlaten en van alles scheiden wat hem hier zoo lief was ?... Lief was ? Onzin ! Hij wilde zich stug houden, het was slechts eene tijdelijke gehechtheid die hem hier voor het oogenblik nog een poosje met behagen deed toeven. Maar neen toch ! Hij stond hier wel zeker voor de laatste maal; voortaan zou hij

zich niet meer neerzetten op het lage stoeltje, met het oudje aan haar speldenwerkkussen vóór zich. Hij ging — wat klopte zijn hart! — een jongste vaarwel zeggen aan dat zoete meisje met haar droomerig snoetje en hare teerzangerige stem, ontberen den diepen glans harer oogen, niet meer kunnen bewonderen het harmonisch rhythme van haar jeugdig, lenig lichaam bij alle verrichtingen.

Hij keek Leentje aan en zij hem.

Onder zijn warmen blik sloeg zij de oogen neer, een hooge blos schoot over haar gezicht, een kramp vertrok hare lip en sprakeloos ging zij heen.

Verslagen zag Jules haar verdwijnen; een harde snik brak in den gang los en dan viel de achterdeur dicht.

— « Meken, ik kom u tusschenbeide wel eens goeden dag zeggen », zeide de schilder, en hij poogde te glimlachen, maar toen hij Sofietje de hand ten afscheid reikte, viel een traan daarop neer en het was met eene prop in de keel dat hij nog uitbracht: « Welaan, moeder, schep een beetje moed. 't Is al erger of ik dood ging... Zet mijn tuig maar wat opzij. 'k Zal het den eenen of anderen dag doen afhalen. Nu heb ik rust noodig! » En hij vertrok.

Treurig ging het oudje hare dochter opzoeken. Zij zat op een verweerde bank in het kleine tuintje waar wat stokrozen, enkele struiken geraniums en wat anjers bloeiden. Leentje schreide niet meer, maar was mat en hare oogen waren rood. « Kom kind », zeide Sofietje meewarig, « Jules is weg! » en troonde ze mede in de huiskamer.

De zomerdag neigde ten avond; het beiaardconcert was begonnen en, door den afstand tot zuiver geluid getemperd, sneeuwden de klokkenklanken het woonvertrek in, het met een zachten weemoed vervuldend.

— « Hoor », zeide Sofietje, en zij poogde stil de melodie meê te neuren:

Aan d' oever van een snellen vliet,
Een jeugdig meisje zat;
Zij weende en schreide van verdriet.
Op 't gras van tranen nat.

Leentje's gemoed schoot weer vol en ook het oudje had moeite om zich goed te houden. Zalvend zette zij zich naast

hare dochter, den arm om haren hals gevleid, en poogde haar troost en moed in te spreken : « Och kind », zeide zij, « tot nog toe zijt gij van de kleine miserie's van het leven verschoond gebleven. Wat ons nu overkwam is eigenlijk toch geene ramp ; wij wisten vooraf dat het gebeuren zou en moeten er ons in schikken ! »

Even keek zij aandachtig op, met verteederd gelaat en de oogen glanzend van levenservaring ; haar wit kapje trilde op haar grijs hoofd : « Hoor », murmelde zij, « nu spelen ze van den reus. Dan denk ik immer aan den praalstoet welke door de bontversierde straten trekt. De stad is in feest ; aan ieder huis steekt de vlag uit ; maagdekens en fijne jonkers strooien bloemen of dragen de mantelslippen van edelvrouw en prins ; alles blinkt van zilver en goud ; het Vier-Gebroederspaard komt af ; Grootvader, de kinderen van het reuzenpaar : Hop ! Het is daar weer :

Moeder, steek den tap in 't vat,
De reus is zat, de reus is zat.

Wees nu eens wat opgeruimd en doe moeder niet langer verdriet aan ! »

Droef sleepte de avond heen. Een oudje uit de buurt kwam aan het venster een praatje houden en van lieverlede draaide haar gesprek af op een jammeren over de schraalheid van het werk en den bespottelijken prijs dien de kantkoopvrouw dierf bieden : « Verbeeld u, ja,... van die partij « ijzerenweg », waar ik zoolang aan gewrocht heb, trok ze mij twee stuivers per el af ; het garen, dat ik bij haar koopen moet, is rot. Het breekt van een pas en is anderhalven cent duurder dan op een ander. » Met een plotsen zwaai viel het gesprek op een nieuw klaagthema, ingeleid door een zuchtend : « Ja, ja, mensch !... Het kind mijner dochter is ziek, ge weet wel, Sofietje, dat mollig boeleke waar iedereen op riep. Ik ben er meter van ; de stuipjes gekregen en 't zal wel voor heel zijn leven kreupel blijven ! »

Hare gillende stem moest den klank der beiaarddeuntjes en het geschok van een zwaren koolwagen overschreeuwen ; met haar omslagdoek vaagde ze hare tranen weg.

Wind stak op. Sofietje verzocht het buurvrouwtje een

oogenblik binnen te komen daar Leentje klaagde over den tocht welke door het open venster streek. Maar neen, 't wijfje ging liefst naar huis. Hare dochter verwachtte haar om een handje toe te steken. Het meisje had het zoo vreeselijk druk en bij zoo 'n geval was alle hulp welkom. « Wat 'n miserie ! Wat 'n miserie ! » jammerde ze nog en ging er van door, een weeïge naklank, die in het vertrek hangen bleef, achterlatend.

Het weder zat niet pluis. De einder was volgestapeld met zwarte wolken die dreigend aandreven. Er was onweer op handen, meende moeder. 't Was over dag ook zoo ongenadig laf geweest. Overal hoorde men vensters toeslaan en de menschen, die hun avondluchtje geschept hadden, sleurden hunne stoelen naar binnen. Stofwolken wirrelden over de kaai en een uur vroeger dan naar gewoonte moest het lampje aangestoken worden.

Ja ! 't zou er stormen ! Nu, de lucht stak vol vuiligheid en een kleine verzuivering zou geen kwaad doen.

Zwijgend gingen moeder en dochter aanzitten om het avondbrood te nutten, maar bij Leentje wilde het niet door de keel.

— « Dat is niets, kind, morgen zal 't beter gaan », troostte het oudje.

Zij baden in stilte haar rozenhoedje voor het O.-L.-Vrouwenbeeld, terwijl de raampjes onder het windgeweld schudderden, en gingen vroeg ter rust.

Kort daarop brak de storm uit. Eerst was het een nog verwijderd aanlichten geweest van bleeke bliksemvlammen ; nu volgden ratelende donderknallen elkander op en vurige flitsen, welke eene schitterende klaarte door het kamertje sloegen, schoten door de lucht. De regen gudste neer, schurend over het pannendak, kletterend tegen de ruiten, spuitend door de riool in de bruisende rivier.

Ook in Leentje's gemoed stormde het. Nu toch had ze, met de smart van die scheiding, ingezien hoe zeer ze van Jules hield. Zij voelde dat haar leven niet meer zijn kon als vroeger. Er was eene onvermoede ijlte geweest in haar bestaan, eene ijlte als eene nis zonder heiligenbeeld ; nu was dit beeld gekomen en had zachtjes het ledige plekje ingenomen.

In de lange, rustige uren, terwijl moederken model zat, en zij over haar borduurraam neerboog, dubde zij en droomde naïef gedroom als een vroom nonnetje voor het takernakel waarin haar mystieke bruidegom troont.

Zich zelf bekennen dat hare rustig-wiegende vereering voor den schilder allengerhand zwalpend uitdijde, daar schroomde ze voor; tot de liefdesaandrang zwol en met hevige branding op haar hart was aangeklotst.

Nu was in haar eene worsteling begonnen tegen die kwelling van zoete smart, lang in zich, tot ze 't niet alleen meer harden kon. Haren biechtvader had ze dan alles vertrouwd. Dat was een man die het wél met haar meende; hij ried haar aan met stug gemoed alle bekoring af te weren. Zij diende over zichzelf met zorg te waken, den blik van den schilder te vermijden, zooveel doenlijk zijn gezelschap te vluchten en de vlam in haren boezem stilaan te dooven.

Hoe heviger zij echter worstelde, hoe dieper hare voeten wegzonken in mullen bodem. Hoe lief had zij hem wel!... Zoo lief, liever dan moeder? O foei!... Ja toch,... neen, zij dierf beide niet tegenover elkaar in de weegschaal stellen. Zij wilde ten andere zich zelf overtuigen dat eene vereeniging met Jules niet mogelijk was en als eene gekkernij voor aller oogen zou komen te staan, maar dat de schilder eens zou weggaan om niet meer weer te keeren, dat hij weldra de wijde wereld zou intrekken en een plotse en eeuwige vervreemding tusschen hen beide zou komen... O God!... zij lag stil te nokken, terwijl buiten storm en regengeweld raasden en roerden. Zij duwde het beddelaken op haren mond en tranen bevochtigden haar oorkussen.

Stilaan verviel ze in een soort van starheid. Hare oogen vonden geene tranen meer, en al haar leed vergleed in wezenlooze bedwelming, waaruit zij soms door eene helle bliksemvlam werd opgeschrikt.

Doch de storm verratelde allengs in verre verte; het regenplassen hield op en nu bijsde eene zoete vlaag, malsch neerruischend, tot alle geluid eindelijk zweeg en alleen nog het afvloeiend rivierwater zacht tegen den kaaimuur schuurde in den plechtigen nacht.

Zwoele, drukkende lucht hing in het kamertje, lucht welke de last op Leentje's hijgende borst verzwaarde.

Behoedzaam stond zij op en ontsloot het venster. De hemel stond warm-blauw met enkele doezelige vagen en striemen, waartusschen de maan als een stralende schijf in het water spiegelde. Alles daar beneden lag rustig in dien zilvergrijzen glans te verademen; de vlakke kaai was rein en verlaten; een nachtegaal sloeg in den naburigen tuin en de linden bij de rivier wasemden fijne geuren uit. Leentje leunde in het venster en genoot van die kalme rust die uit geweldige verreining was geboren. Zij zag hoe soms nog heel ver eene blauwe vlam lichtte en hoorde verwijderd gerommel als een jongste naklank van de luchtberoering.

Vrijer ademde zij; de frissche bries omstreelde haar dwarsdoor haar licht nachtgewaad heen; enkele glinsterende parels dauwden nog op hare handen die waren saamgevouwen als in berusting in de toekomende tijden.

Op den toren ging de beiaard aan 't wekkeren en het sloeg elf uur. Daar zag het meisje op de brug eene gestalte aandwalen, die enkele stonden in het schilfer-glinsterend water keek, in een oogopslag de werf overschouwde en dan de blikken naar het huisje opsloeg. Het was, met plots vermoeden, in haar opgelicht: Jules. Nu viel de maneglans hem in het volle gelaat; zij zag zijn knevel afdonkeren tegen het bleeke gezicht; haar hart kromp ineen van plotse pijn, haar adem stokte en hortend sloeg het bloed haar in den hals... Hij hier!... Zijne stappen klonken in den nacht, zijn hoofd zakte weer kommervol op de borst. Zij verwon hare ontsteltenis, trok zich achteruit, en zag, na eene poos, den doler verdwijnen als in een lichten mist.

Moest ze nu blij zijn? moest ze nu weenen? Haar hart bonsde nog van ontroering. Stil sloot ze 't venster en ging weer te bed, zonder gedachten of zonder pijn. Zij voelde echter onbewust dat alles nu blauw moest zijn voor hare oogen, en licht, zacht licht, dat samensmolt tot een stralenkrans rondom het schoone mannengelaat van den eenzamen zwerver, die daareven over de kaai was getogen en zijne oogen naar het kleine huisje had opgeslagen.

(Wordt voortgezet). H. BACCAERT.

BIJBELKRONIEK

I. Oud Testament

Wijd ligt thans het veld der Bijbelstudie open. Sedert een halve eeuw schijnt er de gezichteinder nog onmetelijk-breeder geworden te zijn.

Onschatbare ontdekkingen op geschied- en oudheidkundig, op godsdienstig en taalkundig gebied gedaan door den vooruitgang der wetenschap eenerzijds, aanhoudende aanvallen en opwerpingen — waartoe die vooruitgang zelf meermalen gelegenheid gaf — tegen het bovennatuurlijk karakter der gewijde Boeken anderzijds, hebben er de kimmen in steeds wijderen kring doen opblauwen.

Geen wonder dus zoo wij op dat veld het meest-vreemde onkruid van persoonlijke dwaling of zienswijze, zoo niet fantasie, der geleerden zien opwoekeren, naast de nuttigste thans voor de wetenschap aangeworven vruchten. Geen wonder zoo we — zooals overigens op elk veld waar gestreden wordt, geschiedt — uit hoofde van den gloed des strijds zelf, de meest onafhankelijke en vrijzinnige besluiten, die daarbij altijd eene tegenwerking verwekken, naast de meest behoudgezinde gedachten zien oprijzen. Zoo komt het dat het dikwijls zeer moeilijk is te midden van al dat gewoel, den kalmen toon van beredeneering en echte wetenschap aan te slaan en vooral als bezadigd door de beide uiterste partijen erkend te worden.

't Moet dan ook geenszins verwonderen in dit bijbelsch overzicht de meest-tegenstrijdige stroomingen te ontmoeten. Voor een kalmen, opmerkzamen lezer nochtans, die in volle bezadigdheid zich een algemeene conclusie wil losmaken, zal zeker de bedenking opgaan, dat tegenwoordig de Bijbelstudie zóó ver gevorderd staat, dat ook de meest conservatieve katholiek rekenschap houdt met de thans-vastgestelde feiten, die men vroeger weleens over het hoofd zou gezien hebben en hij den nieuweren wetenschappelijken weg, door anderen, meer vooruitstrevend gebaand, gezapig aan moet instappen. Te recht schreef onlangs nog Mgr Mignot in « Lettres sur les études ecclésiastiques », 1908, blz. 266 : « 't Moet wel erkend worden dat de critiek een zeer machtig werk heeft opgericht ; dat men het niet zal omgeworpen krijgen met

schertsen noch met a-prioristische van-de-hand-wijzingen zonder kracht. »

Al ware de echte Bijbelcritiek slechts tot dien uitslag gekomen, dat ze namelijk de methode tot Schriftuur-studie vervolmaakt, zoo niet hernieuwd heeft, dan mocht dat reeds een ware, blijvende aanwinst op katholiek gebied heeten.

In deze kroniek zal gehandeld worden over werken van algemeenen en bijzonderen aard. Eerst zullen we het hebben over werken die de Bijbelstudie in 't algemeen aanbelangen. Dan zal een overzicht gewijd worden aan de boeken die over het Oud Testament in 't algemeen of de geschiedenis van Israël handelen.

In de werken van bijzonderen aard zullen de studiën in oogenschouw genomen worden over afzonderlijke vraagstukken, zooals Bijbel-theologie, 't is te zeggen 't een of 't ander onderwerp omvattend, dat in verschillende boeken van 't Oud Verbond vastgeworteld zit, om te eindigen met bijzondere studiën : vertaling of commentaar van 't een en 't andere Boek des Bijbels of ook buiten-canonische, dat wil zeggen apocriefe Boeken.

***

Algemeene werken :

I. *J. V. Bainvel : Over de H. Schrift.* (1) — M. Bainvel is hoogleeraar aan het Katholiek Instituut van Parijs. 't Werk waarover we het hier hebben, bevat eigenlijk de lessen die hij aldaar over Bijbelsche godgeleerdheid gegeven heeft. Het Boek omvat twee deelen : 't eerste documenten opgevend over Bijbel-studie ; 't tweede handelend over algemeene onderwerpen zooals de goddelijke ingeving van den Bijbel, dwaalloosheid, canon, echtheid der Vulgaat, regels van uitlegging.

Het eerste deel dat van minder belang schijnt, is wel een echte opsomming van bouwstoffen en inlichtingen nopens Bijbel-studie. Misschien zou men wel eenig verwijt kunnen doen aangaande de eene of de andere bijzonderheid ; zoo zal iedereen niet goed verstaan waarom bijv. de pauselijke brieven die de oprichting van het Bijbel-Instituut betreffen in 't breed aangehaald worden in een boek, dat zich feitelijk op theologisch terrein beweegt.

't Tweede deel is dan ook veruit het belangrijkste. 't Mag zeker een verheugend iets genoemd worden, dat de schrijver.

(1) J. V. Bainvel. — De *Scriptura Sacra.* In 8° van 214 blz. Parijs, Gabriel Beauchesne & Cie, 1910. — 3 frank.

die eigenlijk een klas-boek heeft uitgegeven, dus om als handboek — tot breedere gedachten-verspreiding bestemd — gebruikt te worden, 't lichtend spoor hier heeft ingeslagen, in de laatste jaren door geleerden als P. Lagrange O. P. en anderen gebaand. Dus geen loutere aprioristische beredeneering van uit de hoogten der beschouwing, maar eene bewijsvoering die ook, van practisch standpunt uit, rekening houdt met de feiten.

Zoo verdient de manier waarop hij de ingeving behandelt, alle in-acht-neming. De Bijbel heeft God en den mensch tot schrijvers. Hij is gansch-goddelijk en gansch-menschelijk. De ontleding van dit vraagstuk gaat uit van de beginselen van S. Thomas : God is de voornaamste oorzaak, de ingegeven schrijver de instrumentale oorzaak. Evenals, om de vergelijking van den engelachtigen Leeraar te gebruiken : een werk- of speeltuig dat in de hand van den kunstenaar een kunststuk schep-God is de kunstenaar, de eerste oorzaak. De schrijver het werktuig. Het voortbrengsel de Bijbel. Edoch in dat werktuig huist leven, huist verstand en vrijheid. In de Schriftuur spreekt weliswaar de H. Geest tot het menschdom, maar door middel van eenen mensch die de goddelijke ingeving ontvangt en deze door zijne gedachten en woorden uitdrukt.

Daaruit vloeien dan ook de uitgebreidheid der ingeving — die voor M. Bainvel zich tot de woorden inbegrepen uitstrekt — en de dwaalloosheid. Dat in den Bijbel geene dwalingen te vinden zijn, blijkt voor ieder geloovige. Maar hoe dat op te vatten? Hier treedt de schriftverklaring op haar gebied. Misschien heeft de schrijver geen klaarte genoeg geworpen op de natuur der dwaling zelf. Daarentegen heeft hij zeer juist bepaald hoe feitelijk de Schriftuur waarheid spreekt.

Zeer juist schrijft hij (blz. 148) : Waar [door den gewijden schrijver] iets verhaald of vooruitgezet wordt, volgt daar toch zoo maar aanstonds niet, dat hetgeen verhaald wordt, gezegd wordt door dengene die spreekt, als wezende 't zijne, noch dat hij zijn eigen oordeel over de waarheid of de valschheid van 't gezegde velt. »

Ook wordt aan de historische en literarische critiek de plaats toegekend die haar toekomt : rekening moet gehouden worden bij de uitlegging der Schriftuur, met den aard van 't schrijven, zoodat geschiedenis volgens de geschiedkundige wetten hier dient uitgelegd te worden ; met het doel des schrijvers, de natuur van 't behandelde onderwerp, de gewoonten en gebruiken van zijnen tijd. Daarom moet steeds 't onderscheid voor oogen gehouden worden tusschen den mensch, die de gewijde schrijver is met zijne eigen-persoonlijke stemming,

en den schrijver met wat hij objectief bedoeld heeft. Dat alles wordt in practische feiten aanschouwelijk gemaakt.

Met volle recht mag M. Bainvel dit zoo belangrijk hoofdstuk sluiten : « Breed is het veld van critiek en uitlegkunde in die zaken, en meest al de moeilijkheden komen uit de persoonlijke verklaring voort. »

Hier hebben wij wel het meest kenmerkende van 't boek van M. Bainvel. De overige hoofdstukken over canon des Bijbels, de echtheid der latijnsche Vulgaat en de verklaring der H. Schrift, omdat ze uitteraard zelf min belangwekkend zijn, hoeven daarom ook niet bijzonder in oogenschouw genomen te worden. In dat nieuwe boek hebben we dus ten slotte een zeer prijsbaar streven, dat de nieuwere stellingen op Bijbelgebied welwillend in acht neemt, om van daar uit — met het oog op aangeworven feiten — eene meer algemeene leering, in een handboek samengevat, weer te geven.

Dr. Johann Mader ; Algemeene inleiding in het Oude en Nieuwe Testament. (1) — Hier hebben we een korte maar recht-degelijke inleiding tot het Oude en het Nieuwe Testament. In weinige maar bondige woorden bepaalt hij, zooals het een leeraar voegt, de menigvuldige vragen die hij te behandelen heeft. En voorzeker laten zijne verklaringen klare begrippen in den geest der leerlingen of der lezers na. Want Dr. Mader is een bevoegd man, die met de rijpheid en de juiste opvatting bij het onderwijs opgedaan — dit werk is een vrucht van zijn leeraarschap — een openheid van geest paart, die nieuwe gedachten naar hun juiste waarde weet te schatten.

Deze algemeene inleiding bestaat uit drie deelen handelend over de ingeving, den canon en de integriteit der H. Schrift, namelijk : de grondtekst en de vertalingen der H. Schrift. 't Is een verheugend iets hier nogmaals het begrip der ingeving gegrondvest te zien op de theologische beginselen van S. Thomas, die meer en meer, zou men zeggen, de grondslagen aan 't worden zijn der echte katholieke bijbelstudie.

Niet zonder belang tot melding schijnt ook wel de meening van M. Mader over de echtheid der Vulgata, die volgens hem zich slechts tot de zaken van geloof en zeden uitstrekt. Een bewijs hiervan vindt hij in de aanhaling der drie getuigen : « Tres sunt qui testimonium dant, enz. » Deze aanhaling kan niet als echt gelden, zoo men door echtheid de toeschrijving

(1) Allgemeine Einleitung in das Alte und Neue Testament, von Dr. Johann Mader, Professor der Theologie in Chur. In-8° van 146 blz. Münster i. W., Asschendorff, 1908. Ingen. 2,80 Mark.

aan S. Jan verstaat, dewijl ze omtrent zeker uit een Ariaansch, dus kettersch midden in Spanje ontstaan is. Maar de verklaring van het H. Officie (13 Januari 1897) klonk heel juist toen die tekst echt verklaard werd in den zin der Vulgata, waarvan hij nu deel uitmaakt, namelijk als de uitdrukking der geopenbaarde waarheid. En zoo doet M. Mader wel met te verklaren dat de echtheid der Vulgata, verzekerd door het blijvend gebruik der Kerk, niet uitgesproken werd door het Concilie van Trente in den zin der vaste getrouwheid aan den grondtekst.

Dit werk, klaar en bondig, zal de beste diensten bewijzen aan dezen, voor wie het overigens geschreven werd, de studenten in godgeleerdheid en de godgeleerden, die niet als specialisten op het bijbelgebied thuis behooren.

Dr Franz Egger : Volstrekte en betrekkelijke waarheid der H. Schrift. (1) — Alle vooruitgang verwekt eene reactie. Het verschijnen van dit boek bewijst het eens te meer. Ge kunt omtrent raden dat dezen waartegen Mgr Egger ten velde trekt, de voormannen der katholieke beweging op Bijbelgebied zijn. Inderdaad 't zijn Pater Lagrange, O. P. (2), Pater de Hummelauer, S. J. (3), Dr Carl Holzhey (4), Dr Norbert Peters (5) en Pater Zanecchia, O. P. (6), juist degenen die op theoretisch gebied de gedachten dier katholieke beweging hebben uiteengezet.

Het boek bevat twee deelen. Het eerste zet de nieuwe leer uiteen. Het bespreekt namelijk hetgeen de schrijver volstrekte en betrekkelijke waarheid in de Bijbelsche geschiedenis heet en de toepassing van het princiep der betrekkelijke waarheid op aanverwante wetenschappelijke takken en godsdienstige vraagstukken van het Oude en Nieuwe Testament, zooals de voorstanders dier nieuwe leer doen. In het tweede deel wordt de critiek aangaande die nieuwe leer gevoerd. Het handelt over de verhouding der nieuwe theorie tegenover de waarheid der H. Schrift, tegenover de goddelijke ingeving en tegenover de overlevering.

(1) Absolute oder relative Wahrheit der heiligen Schrift? Dogmatisch-kritische Untersuchung einer neuen Theorie von Dr Franz Egger, Weihbischof von Brixen, Generalvikar in Vorarlberg; in 8° van VIII-394 blz. Brixen, Weger, 1909. Pr. : 8 Mark.

(2) La Méthode historique surtout à propos de l'Ancien Testament. 1903.

(3) Exegetisches zur Inspirationsfrage, 1904.

(4) Schöpfung, Bibel und Inspiration, 1902.

(5) Die grundsätzliche Stellung der katholischen Kirche zur Bibelforschung, 1905.

(6) Scriptor sacer sub divina Inspiratione, 1903.

Schrijver onderwerpt hetgeen hij een nieuwe theorie noemt, aan een dogmatisch en critisch onderzoek. En opdat iedereen wete wat hij door absolute en relatieve waarheid verstaat, legt Mgr Egger het zelf uit : « Door absolute waarheid, zoo schrijft hij blz. 7, verstaan we de waarheid eener propositie in haar zelve beschouwd ; door relatieve waarheid integendeel, de waarheid der propositie in den zin door den schrijver verstaan. » Daar zouden reeds vele belangrijke zaken op aan te merken vallen. Maar 't is er ons nu echter niet om te doen gansch het boek te doorloopen. Dat zou ons te ver leiden. Enkel weze, onder meer, gezegd dat de schrijver, jammer genoeg, een aanhoudende verwarring sticht in den loop dezer studie, tusschen openbaring en ingeving. En nochtans 't eene is 't andere niet, verre van daar ! De openbaring is de bovennatuurlijke bekendmaking, 't zij door profeet of gewijden schrijver, 't zij op welke andere manier ook, eener nieuwe waarheid of kennis. En de goddelijke ingeving, we zagen zooeven waarin zij bestaat.

De schrijver, wel is waar, tracht die aanwrijving van zich af te weren (blz. 295), welke men hem ten andere vroeger reeds bij 't verschijnen van zijn vlugschrift : « Freiere Bibelforschung » opgeworpen had. Doch wat hij ook bewere, 't is een echte openbaring die hij vooropstelt, wanneer hij van den gewijden schrijver onder de werking der ingeving een hoogere profaankennis ('t zij der natuur, 't zij der geschiedenis) eischt, dan deze welke zijne tijdgenooten bezaten, om voor dwaling in ongewijde zaken gevrijwaard te blijven (bijv. blz. 233 en volg.) Dat voorbeeld stippen we slechts terloops aan.

Op een ander verwijt nog, dat de schrijver ook wil voorkomen (blz. 378), willen we een oogenblik drukken. Het steunt, eilaas, gansch het boek door, op al te echten grond : De beredeneering over waarheid op Bijbelgebied voert hij uitsluitend van op de steile hoogten van onplooibare theorieën en hooge beginselen, zonder ooit van het hoogland der pure beschouwing tot in de vlakte op het practisch veld der feiten en toepassingen neer te dalen.

Pater Lagrange antwoordde onlangs in de « Revue Biblique » (April 1910) op de punten welke Mgr Egger in de « Méthode historique » aangevallen of onderzocht heeft. 't Is spijtig om vaststellen, maar 't blijkt dat Mgr Egger den zin der woorden van Pater Lagrange ofwel slecht opgevat ofwel niet verstaan heeft.

Dr Holzhey heeft reeds geantwoord in 't werkje dat hij onlangs in 't licht zond : Fünfundsiebzig Punkte zur Beantwortung der Frage : Absolute oder relative Wahrheit der hl. Schrift ?

(in 8°, 48 blz. München, 1909). 't Is goed doordacht en flink geschreven.

Die terechtwijzingen, 't ware te wenschen, zullen de nevelen van alle misverstand tusschen Mgr Franz Egger en de katholieke schrijvers, waartegen hij het heeft, doen opklaren. Immers zijne gedachten staan zóó ver niet verwijderd van die zijner tegenstrevers, als op het eerste gezicht wel zou schijnen, wilde hij slechts op het terrein der feiten komen, dat voornamelijk in zake van Schriftuur nooit mag uit het oog verloren worden.

P. A. Durand, S. J. : Bijbelcritiek. (1) — Het vorige werk had ons wel eenigszins in de donkerte van twist en geschil gebracht, en het stof, opgejaagd door den strijd, had ons misschien wel een stond 't gezicht der juiste waarheid belemmerd. Ook hebben wij er niet langer bij vertoefd.

Met dit prachtig artikel, dat een gansche studie uitmaakt, treden we weer in de open lucht der kalme wetenschap en bezadigde redeneering terug. Het geeft een mooien kijk op hetgeen de algemeene studie des Bijbels tegenwoordig aanbelangt.

P. Durand is gansch op de hoogte van het onderwerp dat hij behandelt. Ook is zijne bibliographie buitengewoon wel verzorgd. Zij legt van wege den schrijver een breede ervarenheid van kennis aan den dag, die de besluitselen der moderne wetenschap, daar waar zij zich als een voldongen feit voordoen, welwillend te gemoet treedt en aanvaardt. Die besluitselen heeft hij, zooals ze zich tegenwoordig aanbieden uit de Bijbel-wetenschap, zeer bepaald weten weer te geven. 't Artikel is dan ook best geschikt om dezen, die aan geen specialiteit op Bijbelgebied doet, op de hoogte te brengen.

Achtereenvolgens wordt ons de geschiedenis der Bijbelcritiek, in gansch hare ontwikkeling, van haar ontstaan tot heden toe, ontvouwd. Daarna hebben we de critiek, toegepast op de Schriftuur : het voorwerp en de rol der critiek, de bepalingen en de handelwijze der critiek, evenals de middelen waarover ze beschikt. « Toegepast op den Bijbel, zoo wordt daar gezegd (blz. 781), is de critiek de methodische studie der wegen en middelen, waarvan God zich bediend heeft om met de menschen per schrift te onderhandelen. Al zijn de bijbelteksten door God ingegeven en aldus goddelijk, toch blijven ze historische oorkonden, op bepaalde plaatsen en tijden geschreven. in eene

(1) Alfred Durand, S. J. : Critique biblique, blz. 760-819 in « Dictionnaire apologétique », 3e fasc. Gabriel Beauchesne, Parijs, 1910.

menschelijke taal opgesteld, zich onmiddellijk wendend tot menschen, die in velerlei zaken van ons verschilden, samengesteld volgens een juist-bepaald plan en einde, enz. Daarenboven, die teksten dateeren niet van gisteren ; maar alvorens tot ons te komen, hebben ze vele eeuwen moeten overschrijden ; evenals hunne samenstelling, heeft hunne bewaring hare geschiedenis. Welnu, de Bijbelcritiek is thans (zoo zegt P. Durand met Mgr Mignot) « een onderzoek dier teksten gevoerd bij het licht der nieuwere ontdekkingen met al de historische, wetenschappelijke, taalkundige en andere hulpmiddelen te onzer beschikking gesteld door den aanhoudenden vooruitgang der hedendaagsche geleerdheid. »

Het derde deel, misschien wel 't belangrijkste, handelt over de literarische critiek der gewijde Boeken. De echtheid, de literarische aard der boeken van de H. Schrift, de bronnen, de aanhalingen en herhalingen in dezelve voorkomend, worden er besproken. Overal erkent P. Durand aan de critiek de plaats waarop ze hier recht heeft. Zoo schrijft hij zeer juist : « De tevolgen-regels om critisch te bepalen aan welken schrijver een boek des Bijbels behoort toegeschreven te worden, verschillen geenszins van deze die men volgt als er spraak is van profane boeken. Zoo de kerkelijke overheid soms in die vragen tusschenkomt, doet zij dit in naam der godsdienstige zending die haar van God komt ; de wetenschappelijke waarborgen waarmede zij zich omkleedt, kunnen wel de voorzichtigheid langs haren kant schikken, en aan hare beslissing een gezag van menschelijke orde schenken, maar zij maken er de eigenlijke waarde, noch het bepalend karakter niet van uit. » (blz. 794).

Het vierde deel, dat eigenlijk in den specifieken zin is van het « Dictionnaire Apologétique », handelt over de Bijbelcritiek en de Apologetiek. Overlevering en critiek, critieken en vooroordeelen, dogmatische vooringenomendheid, Kerk en critiek vormen de hoofdstukken die er achtereenvolgens in oogenschouw genomen worden. Zeer juist duidt ons de schrijver de verschillende stellingen der rationalistische critiek tegenover de H. Schrift aan, van dewelke Renan reeds schreef : « dat het in de natuur der critiek zelve ligt het bovennatuurlijke te loochenen. »

Terzelfdertijd toont hij ons hoe de katholieke geleerde zich houdt ten opzichte der wetenschap bijzonder op Bijbelgebied : « 't Is waar dat de katholieke geleerde aanhoudend geneigd blijft zijne toestemming aan elk besluit tegenstrijdig met het dogma te weigeren, dan zelfs wanneer dat besluit regelmatig schijnt verkregen te zijn volgens de eigene methode eener weten

schap. Edoch die geestesstemming vermindert metterdaad geenszins zijne wetenschappelijkheid. Immers die onafhankelijkheid heeft ook hare grenzen, deze namelijk welke de hem-reeds-bekende waarheid afbakent, van waar die kennis hem ook moge gekomen zijn. » « 't Is misschien niet onnuttig, zoo voegt hij er bij (blz. 812) te doen opmerken dat er hier nog een verschil bestaat tusschen den geloovige en den ongeloovige. Deze neemt, alvorens de oorkonden te critiseeren, uitdrukkelijk stand tegen het bovennatuurlijke. De laatste daarentegen kan zich met eene ontkennende stelling vergenoegen : hij ziet er geene onmogelijkheid in dat God rechtstreeks in de zaken der wereld tusschenkome. Heeft Hij het in der waarheid gedaan ? Dat zullen de oorkonden moeten zeggen. »

Die studie sluit met deze kenmerkende woorden : « De houding der Kerk, te midden der Bijbel-geschillen, werd altijd ingegeven door eene wijze bezadigdheid; haar ideaal bestaat hierin : den vooruitgang aan de zekerheid der leering te paren. » De feiten, zooals P. Durand het aantoont, zijn daar om dat gezegde te staven en te toonen dat de Kerk op Bijbelgebied nooit ten achtere gebleven is. Zoo bewijzen de commentaren van Jansenius, Maldonat, Ribera en D. Calmet (uit de 17e en 18e eeuw) nog heden meer dienst aan de protestantsche exegeten dan deze van Calvijn en Grotius, die onder de beste der protestantsche te rekenen zijn.

H. Lesêtre : De Bijbel-Commissie. (1) — Zooeven hoorden we P. Durand spreken over de beslissingen, die de Kerk soms uitbrengt aangaande de echtheid der boeken des Bijbels. In de laatste afleveringen van de « Revue pratique d'Apologétique » toonde ons juist M. Lesêtre de waarde der beslissingen van de Bijbel-Commissie.

Den 30sten Juni 1909 verschenen de bekende bepalingen der Roomsche Bijbel-Commissie over het historisch karakter der drie eerste hoofdstukken der Genesis. (2)

Eerst en vooral, welk gezag erkent de Kerk zelf aan die Commissie ? Ze werd ingesteld door Leo XIII den 30sten October 1902. Maar over haar gezag tegenover de exegeten werd alsdan niets bepaald. Pius X, in zijn Motu proprio van 18 November 1907 nam die taak op zich en verklaarde dat ze hetzelfde gezag geniet als de reeds bestaande Congregatiën.

(1) H. Lesêtre : La Commission biblique, valeur de ses décisions. Les trois premiers chapitres de la Genèse; in « Revue pratique d'Apologétique », G. Beauchesne, Parijs, 1910, 9e deel, blz. 561 en 834. en 10e deel, blz. 7 en 110.

(2) Zie : « Acta Apostolicæ Sedis », Romæ, 1909, blz. 567.

Op de vraag dus : welke waarde dient er gehecht te worden aan de uitspraken der Bijbel-Commissie ? geeft de schrijver dit antwoord : Zij kunnen hervormd, bijgevolg gewijzigd worden, zoo de vooruitgang der Bijbelstudiën het eischt. Intusschentijd, komen zij van een bevoegde overheid, wier licht en macht onloochenbaar zijn ; zij hebben dus recht op den eerbied en de instemming van al de katholieken.

De overige artikels over « La Commission biblique : l'historicité des trois premiers chapitres de la Genèse », geven een commentaar op de bijzondere uitspraken der Commissie dienaangaande, doch blijven voor 't oogenblik voor ons van minder belang. Een enkel woord ervan willen we toch aanstippen (blz. 839) : « Het mosaïsch verhaal der schepping bestaat uit twee zeer verscheidene bestanddeelen : het cosmogonisch bestanddeel en het theologisch bestanddeel. Tegenwoordig erkent men aan het eerste dezer bestanddeelen de wetenschappelijke waarde niet meer, die men er vroeger aan hechtte. » Voor iemand welke die woorden goed begrijpt, kan daar veel in besloten liggen.

***

Hier hebben we twee degelijke studiën over de Canon des Bijbels, anders gezegd : de lijst der ingegeven Boeken der H. Schrift.

Dr Ludw. Dennefeld : De Canon van het Oud Testament der Antiochenische School. (1) — Deze eerste studie, die de vierde aflevering van het veertiende deel der zoo verdienstelijke « Biblische Studien » uitmaakt, bestudeert den Canon van het Oude Testament bij de H. Vaders en de schrijvers die tot de school van Antiochië behooren. Achtereenvolgens wordt een critisch onderzoek ingesteld aangaande de denkwijze der verschillende vertegenwoordigers dezer School, zooals Luciaan, Johannes Chrysostomus, Theodoor van Mopsuestion enz.

Daar kan niet geloochend worden dat het een hoogst-belangrijke bijdrage is tot een hoogst-belangrijk onderwerp. Inderdaad in de Antiochenische School putte de H. Hieronymus zijne gedachten aangaande de deutero-canonische Boeken, die in 't begin der vijfde eeuw, toen de Westersche Kerk het vreedzaam bezit van haar Canon genoot, als een onverwachts-opstekende wind boven een kalm water, dit kalm bezit kwam storen.

(1) Der Alttestamentliche Kanon der Antiochenischen Schule. Gekrönte Preisschrift von Dr Ludwig Dennefeld. (Biblische Studien, XIV. Band, 4. Heft) in 8° van 93 blz. B. Herder, Freiburg im Breisgau, 1909. Ingen. 2.60 Mark.

Het besluit des schrijvers luidt aldus : De Canon van het Oud Testament der Antiochenische School omvatte op gelijke wijze de proto-canonische en de deutero-canonische boeken, evenals het derde Boek der Macchabeërs en het derde boek van Esdras. Theodoor van Mopsuestia alleen maakt een opmerkenswaardige uitzondering. Edoch, zooals Dr Hennefeld te recht doet opmerken, zijn gedachten over den Canon zijn zeer eigenaardig en buitengewoon.

Het opschrift dezer studie zegt dat het een gekroond prijs-schrift is. Dat verwondert geenszins dezen die dit degelijk werk leest.

M. Jugie : Geschiedenis van den Canon van het Oude Testament in de Grieksche en de Russische Kerk. (1) — Deze studie evenals de vorige, maakt deel uit van eene verzameling, of beter gezegd, zij opent de reeks « Etudes de théologie orientale », die te oordeelen naar dit eerste boek, zeer belanglijk en wetenschappelijk schijnt te zullen wezen.

In deze historische studie toont P. Jugie hoe de Grieksche en Russische Kerk van den weg hunner vroegere overlevering afgedwaald zijn. Hij doorloopt gansch de geschiedenis der Oostersche Kerk om de verschillende meeningen en voornamelijk de eigenaardige houdingen dezer zelf-hoofdige kerken tegenover den Canon der ingegeven Boeken van het Oude Testamen in het licht te stellen. Feitelijk zou het Concilie in Trullo, ten jare 692, volgens P. Jugie, aan de Grieken een bepaalden kataloog geschonken hebben.

Zeer belangrijke feiten deelt de schrijver ons ook mede over de houding der Russische Kerk tegenover den Canon. 't Was de « Revue biblique », die in een merkwaardig artikel van M. Domkrovski (2) metterdaad de aandacht der Westersche Kerk trok op de echte houding der Russische Kerk tegenover de ingegeven Boeken van 't Oude Testament. P. Jugie merkt dat zelf op. Hij heeft het onderzoek desaangaande dieper gedreven en kostbare ophelderingen in zijne studie aan den dag gebracht. Een der niet minst-belangwekkende is dit geestig feit dat sommige moderne Russische geleerden, die in de liberale hoogescholen van Duitschland een zekere protestantsche kleur gekregen hebben en zich op den Canon van Esdras en der Oude Joodsche Synagoge beroepen om den Canon der katholieke

(1) Histoire du Canon de l'Ancien Testament dans l'Eglise grecque et l'Eglise russe, par M. Jugie, des Augustins de l'Assomption, in-16° van 140 blz. G. Beauchesne et Cie, Parijs 1909.
(2) « Revue Biblique », April 1901, blz. 267 vlg.

Kerk in twijfel te trekken. 't Is bijna alsof zij in die Duitsche Universiteiten den eerbied voor die Joodsche kerk en hare overlevering geleerd hadden!

Alhoewel aangaande sommige bijzonderheden eenige nadere bemerkingen kunnen gemaakt worden, schaadt zulks toch in geener mate aan de degelijkheid en de waarde dezer bijdrage tot de geschiedenis van den Canon.

* * *

II. *Salomon Reinach : Orpheus.* (1) — Dat boek, bij 't lezen, rammelt als een oorlogstuig. En dat is het inderdaad ook. Eigenlijk zou het een kalm-objectieve uiteenzetting der verschillende godsdiensten moeten wezen. Feitelijk is het een vijandige aanval tegen de katholieke Kerk. De nieuwere gegevens der wetenschap, waarachter ook de oude versleten keten sleept van al de afgezaagde opwerpingen over inquisitie, simonie, enz. tegen de Kerk, worden gebruikt om te bewijzen dat de godsdienst zijnen tijd gehad heeft en dat van een nieuwen godsdienst — dezen der maatschappelijke plicht — het eerste morgen-stralen aanbreekt. De woorden van Lucanus, die als motto het boek inleiden : « Veniet felicior ætas », zijn er het verleidend symbool van : de dageraad van een nieuw leven ontwaakt! « Orpheus » wil den weg daarhenen afbakenen.

't Werk omvat twee deelen : het eerste gewijd aan de oudere en vreemde godsdiensten ; het tweede (bij de 400 bladzijden) handelend over den godsdienst der Israëlieten en over het christendom. De bespreking van dit boek vindt dus hier ook hare plaats, des te meer daar het overal opschudding — misschien wel als van een voorbijgaanden rukwind zonder verder gevolg — heeft teweeg gebracht.

M. Reinach handelt eerst over den godsdienst in 't algegemeen, dien hij bepaalt : « un ensemble de scrupules qui font obstacle au libre exercice de nos facultés » (blz. 4). Voor wie eenigszins vertrouwd is met godsdiensten-geschiedenis, blijkt het weldra dat het totemisme hier ten grondslag ligt. Inderdaad het totemisme, waar men, ongelukkig genoeg, zooveel misbruik van gemaakt heeft tot uitlegging van het ontstaan der godsdiensten — zooals 't hier eenmaal te meer het geval wordt — bestaat in 't geloof aan een familieband, die een menschengroep met een planten- of dierengeslacht, of met een bepaalde groep

(1) Salamon Reinach, « Orpheus ». Histoire générale des religions, 10e éd., 1909, in-12, XXI-625 blz., Alcide Picard, Parijs.

voorwerpen vereenigt en waarvan die menschenstam den naam draagt. In 't godsdienstig en maatschappelijk leven wordt dit geloof vertolkt door bepaalde godsdienstige en sociale gebruiken. Welnu die « scrupules » van daareven noemt M. Reinach tabou's. En de tabou is een erfenis overgeleverd door het dier aan den mensch; zooals bijv. de rouw-gebruiken op de feesten der dooden bij de Grieken en andere volkeren, of de instinctmatige eerbied voor 't bloed van den stam. Zoo keeren we tot de natuur en het ontstaan van den godsdienst terug, die dus eigenlijk eene samenvatting van bijgeloovigheden is, den verstandelijken mensch uit zijn vroegere evolutie bijgebleven. Voeg daarbij het animisme — de leering volgens dewelke de eerste mensch meent dat al de wezens die hem omringen, evenals hij, bezield zijn — waaruit bijgeloof en vrees ontspruiten, en het ontstaan van den godsdienst, van allen godsdienst is klaar. Elders treedt ook de tooverkunst (blz. 20) als factor van den godsdienst op.

Ongelukkiglijk legt het animisme en bijzonder het totemisme, zooals de geleerden het thans aan 't eens worden zijn, het ontstaan der godsdiensten niet uit. Het laatste Congres voor godsdiensten-geschiedenis te Oxford heeft het eens te meer bewezen. Daarbij, zooals P. Lagrange zeer wel opmerkt in de « Revue biblique », 1910 (blz. 192) : « de wilde eerbiedigt een tabou uit bijgeloovige vrees, ja; maar juist omdat hij voorzichtig oordeelt zich niet bloot te stellen aan een bovennatuurlijk gevaar. »

De schrijver van « Orpheus » vindt er behagen in, in zijn overzicht der vreemde godsdiensten — dat menige wetenschappelijke onjuistheid bevat — verschillende gebruiken of overleveringen in betrekking te stellen met 't zij Israëlitische, 't zij christene gebruiken of gewoonten, ja leeringen.

't Beste deel van den zoogezegden geopenbaarden godsdienst zou uit die vreemde godsdiensten naar den godsdienst van 't Oude of Nieuwe Testament overgewaaid zijn, ofwel zijn uitlegging vinden in totemisme en andere bijgeloovige gebruiken.

Zoo zou God slechts letterdiefte gepleegd hebben tegenover Hammurabi, den ouden Babylonischen koning, indien Hij het Wetboek aan Mozes heeft ingegeven! Alsof God niet kon ingegeven hebben aan den gewijden schrijver eenige der wetten samen te stellen, die reeds ten tijde van Hammurabi in Babylon in omloop waren. Vinden we niet eenigszins 't zelfde terug, wanneer God den schrijver van de boeken der Macchabeërs ingeeft en deze de geschiedboeken van Jason van Cyrenen verkort? M. Reinach heeft dus ofwel de theorie der goddelijke

ingeving niet begrepen, ofwel belet hem zijn gansch bijzondere geestesgesteltenis tegenover al wat 't zij geopenbaarden godsdienst, 't zij christen Kerk slechts ruikt, de waarheid in hare juiste omvatting te begrijpen. Misschien ook wel de beide. En dat is nu slechts één voorbeeld tusschen menigen. M. Gabriel Monod zelf deed in de « Revue historique », 1909 (blz. 303) opmerken : « Zoo wij M. Reinach stap voor stap moesten volgen, zouden we dikwijls, in het deel van zijn boek betreffende het christendom, plaatsen aan te stippen hebben, waar het ons zeker schijnt dat vooringenomenheid hem gebracht heeft tot het misvormen der feiten. » Alles ten laatste draait op de Kerk of den godsdienst af. Zij is de groote plichtige : tegen haar moet men ten strijde.

Aldus schrijft hij blz. 256 : « 't Is voornamelijk na de zegepraal van het christendom, dat men de rampen en verwoestingen aanschouwd heeft, door het godsdienstig exclusivisme verwekt. »

Dat wil nu niet zeggen dat « Orpheus » van alle wetenschappelijke waarde ontbloot gaat. Verre van daar. Verschillende goede overzichten en juiste kijken op sommige godsdiensten vindt men er in weder. Maar 't valt wel te vreezen dat het gezag van M. Reinach als geleerde niet één trap hooger in de glorie zal gestegen zijn door het schrijven van dit boek, dat meer het uitzicht heeft van een schotschrift. Integendeel! De schrijver stond tot hiertoe gunstig gekend als oudheidkundige. Wie weet of zijne waarde voortaan niet min of meer gevaar gaat loopen in de wetenschappelijke wereld. Evenzoo heeft Haeckel, door denzelfden geest geleid, in Duitschland de achting in de oogen der Duitsche geleerden verloren...

Conrad Alberti : De weg der menschheid. Van Osiris tot Paulus. (1) — Het opschrift van dat boek heeft den klank en den zin van een symbool. En zoo is het ook. Het wil de lange wegen schetsen, die de menschheid langs de onafzienbare baan der eeuwen in 't godsdienstig denken heeft afgelegd, van toen ze uit de donkerte der eerste tijden in 't licht der geschiedenis verscheen, tot de huidige beschaving toe.

Het gansche werk verschijnt in meerdere deelen. Dit eerste deel handelt over de vervlogen eeuwen, toen Egyptenaren, Babyloniërs, Assyriërs, Indische en Perzische volkeren, Hebreeuwen, enz. nog leefden. Het tracht dus eigenlijk voor het

(1) Conrad Alberti, « De weg der menschheid. Van Osiris tot Paulus » (Vertaald door Dr A. Halberstadt.) — C. J. J. Dalmeyer, Amsterdam. — Nederlandsche Boekhandel, Antwerpen. In-12 van 270 blz., 1909.

groote publiek een inzicht te schenken in de geschiedenis der wereld, vooral toch in den ethischen ontwikkelingsgang van den menschelijken geest. Daarom geeft het een overzicht van de geschiedenis der verschillende volkeren en wel voornamelijk van hunne godsdiensten. 't Bevat dan ook een vrij-langen kijk op den godsdienst van Israël.

Het zal dus niet zonder belang wezen daar een woord over te reppen, des te meer dewijl het boek voor 't lezende volk van Nederland bestemd is en op een groot publiek aanspraak maakt.

Schrijver heeft willen vermijden — hij zegt het althans — aan de gevoelens zijner lezers op godsdienstig of zedelijk gebied aanstoot te geven. Daarom is zijn werk in 't algemeen objectief. Het treft nochtans hoe hij een zekere — misschien wel onwillekeurige — neiging toont het christendom met andere godsdiensten in betrekking te brengen. Voor den Parsen en Indischen godsdienst is zulks bijzonder opmerkelijk. Sommige bijzonderheden zouden ook wellicht tot verdere betwisting gelegenheid geven.

Maar waar we zoo onvoorwaardelijk niet meer met den schrijver instemmen is bij zijne uiteenzetting van Israël's godsdienst. Zóó opent hij de geschiedenis ervan : « Zeer verlichte godgeleerden en wetenschappelijke mannen [hebben zich] nog niet geheel van de teleologische beschouwing kunnen losmaken, dat de verschijning van Christus niet alleen een wonderlijken ommekeer in den loop der wereldgeschiedenis van den geest gebracht heeft, maar zelfs, dat die gebeurtenis een door hoogere machten gewilde en voorbestemd was om een keerpunt teweeg te brengen in de geschiedenis van het denken en leven. »

Dat is de eerste, tusschen meer, der zinsneden die ons bij 't lezen onder de oogen vielen, en ons inlicht over de natuur van den Joodschen godsdienst volgens de opvatting van M. Alberti. 't Schijnt klaar dat deze godsdienst voor hem geen hooger innerlijk beginsel bezit dan 't is gelijk welke godsdienst. Ook stapt hij met te zekeren tred in 't spoor door Wellhausen, Kuenen en andere rationalisten gebaand. Men kan nochtans — we zagen het reeds en zullen het verder nog zien — de critiek op de heilige boeken van Israël's geopenbaarden godsdienst toepassen, zonder daarom tot de radikale besluiten dezen laatsten over te slaan.

Dr Hermann Schneider : De ontwikkeling van den Jahveh-godsdienst en de Moses-legenden in Israël en Juda. (1) — M. H. Schneider,

(1) Dr Med. et Phil. Hermann Schneider. Die Entwicklung der Jahureligion und der Mosesagen in Israël und Juda (blz. 1-41). Die Entwickelung des Gilgameschepos. Zwei Aufsätze zur

privat-docent in wijsbegeerte te Leipzig, wil de ontwikkeling der geschiedenis van Israëls'godsdienst schrijven en van het Babylonisch heldendicht van Gilgames. 't Is het eerste dat ons hier eigenlijk aanbelangt.

De geschiedkundige boeken van 't Oude Testament, zoo meent hij, bevatten eigenlijk geene historie, maar wel bepaald eene wijsbegeerte dezer historie. Die wijsbegeerte wil de schrijver uiteenzetten volgens de moderne opvattingen, die voor hem de hegeliaansche ontwikkelings-begrippen vertegenwoordigen. Dat is nu al geen waarborg voor wetenschappelijke studie.

Uit Arabië, het vaderland der semitische geslachten, hebben vier achtereenvolgende volksverhuizingen het oudere Azië overstroomd. Met eene dezer — de Cananeesche — staan twee stammen, van Jacob-el (Jacob-god) en Jozef-el verwant. De eerste, deze die den afgod Jacob aanbad, vestigde zich bij Bethel. Die stad werd op zekeren keer door den stam van Jacob-el overweldigd en zoo werd Bethel de eere-plaats van den afgod. Allengskens kreeg deze een eeredienst en priesters, die nu « zonen van Jacob » genoemd werden.

't Zelfde gebeurde voor den stam van Jozef-el. Die vestigde zich bij Sichem, overmeesterde die stad en nu werd de afgod Jozef daar vereerd.

Een andere stam, die den afgod Israël — waarschijnlijk onder den vorm van eenen steen vereerde — sloeg zijne tenten op in de nabijheid van Silo. Deze stam moet tot de horden behoord hebben, welke de Egyptische oorkonden aanduiden onder den naam van « Chabiri. » Diezelfde monumenten spreken van een stam van Isirel (Israël), waartegen een der Egyptische koningen in de 12e eeuw v. Chr. in Palaestina te kampen had. Die Isirel overweldigden Silo, maakten er het heiligdom van hunnen god Israël van. Dat heiligdom ook ontwikkelde zich tot een godsdienstige inrichting en hun afgod die eerst een steen was, werd eenmaal de « ark des verbonds. »

Een vierde stam, evenals die van Israël, tot de groote Aramaïsche volksverhuizing behoorend, vestigde zich nabij Jerusalem. 't Was de stam van Juda (Jahudi) hebbende Jahu tot afgod. Die horde, onder 't geleide van David, maakte zich meester van Jerusalem. Daar nu ontwikkelde zich ook, onder den drang des tijds en des vooruitgangs, de volledige eeredienst van Jahu.

Religionsgeschichte Vorderasiens (Leipziger Semitischer Studien, V, I) in-8° van 84 blz. Leipzig, Hinrichs, 1909.

Uit die vier stammen werd het Hebreeuwsche volk en zijn godsdienst geboren. Politische omstandigheden vooral deden den afgod Jahu en zijn stam tot overwinnaars op de overigen opgroeien. Onder den invloed der latere profeten bloeide die eeredienst van Jahu tot den meer zuiveren godsdienst van Jahveh, den God der Joden op. De Wet der Hebreeuwen, nu in de boeken van 't Oude Testament neergeschreven, werd eerst ten tijde van 't Babylonisch ballingschap vervaardigd en na den terugkeer afgekondigd. 't Was de laatste vereenzelviging van al die vreemde opvattingen en overleveringen bij de Israëlieten vertegenwoordigd.

M. H. Schneider is doctor in geneeskunde en wijsbegeerte. Hij schreef ook wel eens over de betrekkingen tusschen de wijsbegeerte van Gassendi en die van Descartes. Ook nog o. a. over « Goethes naturphilosofische Leitgedanken. » Dat doet ons best verstaan hoe de schrijver op een gebied buiten zijn vak, zooals godsdienst-geschiedenis van Israël, zóó aan 't fantaseeren gegaan is. Want echte fantasie is die opbouwing, welke meer dan eens de onbevoegdheid des schrijvers verraadt.

D. D. Eerdmans : Studiën over het Oud Testament. (1) — Met het werk van M. Eerdmans, hoogleeraar te Leiden, komen we reeds meer tot werkelijkheid der geschiedenis terug. Dat wil nu wel niet zeggen dat wij hier gaande-weg met de traditie meestappen. Neen, schrijver staat nog ver van de historische overlevering verwijderd, zooals de Bijbel ze weergeeft.

Tot hiertoe hadden de critieken verschillende bronnen onderscheiden in de samenstelling der zoogenaamde Mozes-boeken en meer bepaald — dewijl het hier dit boek bizonder aanbelangt — in de Genesis, namelijk volgens het verschillend gebruik der godsnamen Jahveh en Elohim, o. a. in Jahvist, Elohist, Priester-codex. M. Eerdmans verwerpt die tot hiertoe aangenomen hypothese. Volgens hem zou het boek der Genesis eene samenvatting uitmaken van verscheidene legenden, die volgens hunne min of meer veel-godische gehalte in vier reeksen zouden te rangschikken zijn.

In de eerste reeks nemen de legenden plaats van echt-veel-godischen aard, die Jahveh niet kennen. De tweede reeks omvat de legenden die Jahveh kennen als afgod van een bijzonder volk en ook wel van Elohim spreken. Tot de derde behooren deze legenden, die eigenlijk eerst veel-godisch waren, maar

(1) D. D. Eerdmans, Alttestamentliche Studien. I. Die Komposition der Genesis ; II. Die Vorgeschichte Israëls. In-8° van VIII-95 blz. ; IV-88 blz. Giessen, Töpelmann, 1908.

later op Jahveh, als eenigen god werden overgedragen. De vierde begrijpt menig bijvoegsel van lateren tijd en jongere hand. Dit werden de bouwstoffen der verhalen in de Genesis. Een dubbele verzameling werd er uit opgebouwd.

De eerste staat rondom het woord « Jakob », dat in die verhalen voorkomt, geschaard. Jahveh wordt er als een bijzondere god aanschouwd. De tweede verzameling spreekt over « Israël » en deze ook is veel-godisch. Later slechts werden ze beiden door een één-godischen schrijver ineengesmolten tot een geheel. Maar de laatste hand werd na het ballingschap slechts aan de Genesis gelegd.

Daaruit besluit M. Eerdmans in zijn tweede studie — en 't is hier dat hij meer tot de werkelijkheid der geschiedenis nadert — dat de oude patriarchen geen vervallen goden zijn. Dat de legenden die over hen handelen, geen mythologische verhalen uitmaken en ten laatste, dat zij geene overdracht zijn der geschiedenis uit den tijd der koningen in het verre verleden. Hierin ligt het echt critisch belang van zijn werk en breekt hij met de rationalistische school af. Ed. Meyer immers had vroeger beweerd dat de oude aartvaders metterdaad goden zouden geweest zijn — we hebben er zelfs nog een weerklank van gehoord zoo aanstonds bij M. Schneider. Voor anderen, zooals Winckler, Jensen, Jeremias, waren de patriarchale verhalen slechts mythologische legenden ; terwijl Wellhausen en zijne school staan hielden dat die verhalen slechts eene weerkaatsing waren in 't verleden van feiten uit den koningstijd.

Er lag dus belang in die nieuwere, meer objectieve these van den Hollandschen professor aangaande Israël's oudere geschiedenis, aan te halen. Zij schijnt eene kentering te wezen van den vloed der rationalische strooming naar meer objectieve gevolgtrekkingen.

P. A. Condamin, S. J. : Babylon en de Bijbel. (1) — Met dit artikel, dat metterdaad een heele verhandeling uitmaakt, treden we weer in de werkelijkheid der geschiedenis terug. 't Is een echt overzicht van Israël's gewijde geschiedenis dat ons hier gegeven wordt. Na eenige voorafgaande bepalingen, worden achtereenvolgens het ontstaan, de tijdrekening, de geschiedenis, de wetgeving, de godsdienst en zedeleer der Hebreeuwen voor onze oogen, in 't licht der assyro-babylonische ontdekkingen ontrold.

(1) P. A. Condamin, S. J. : Babylone et la Bible, in « Dictionnaire apologétique », blz. 327 tot 390, 2e Fasc. Gabriel Beauchesne, Parijs, 1909.

In 1902 had Friedrich Delitzsch zijn vermaard « Babel und Bibel » de wereld ingezonden. 't Verwekte een echt opschudding, een Kampf — zoo wat een Kulturkampf in zijnen aard — om Babel und Bibel. De Israëlieten, een zwervend volk zonder hoogere ontwikkeling, volgens de gegevens der vroegste geschiedenis, zouden 't beste deel hunner wet en godsdienstige gedachten aan Babylon ontleend hebben. P. Condamin stelt ook den Bijbel in betrekking met Babel op die verschillende terreinen, maar om aan te toonen in hoever er een verband zou kunnen bestaan tusschen sommige bijzondere gegevens en wat licht de assyro-babylonische ontdekkingen op de algemeene ontwikkelingsgeschiedenis van Israël werpen. 't Is dan ook van belang de gevolgtrekkingen zijner studie aan te halen.

« De geschiedenis van Israël werd in voornaamste trekken op belangwekkende wijze door de assyrische ontdekkingen verzekerd. » — « De geschiedenis van het Oude Testament in plaats van eenzaam, als hangend tusschen hemel en aarde voor onze blikken te verschijnen, is in betrekking gebracht met deze der naburige volkeren. Dat bleek ook niet te haren onrechte te zijn : haar menschelijk karakter werd wonderlijk opgeklaard en haar goddelijk karakter beter in 't licht gesteld; zij blijft nog steeds *de gewijde geschiedenis.*

Men heeft niets verloren bij het onderwijs over het ingegeven boek, met eene dagteekening, steunend op valsche verklaringen te laten varen, om de meer zekere en beter overeenkomende datums der assyrische tijdrekening aan te nemen.

« Wanneer er van ontleeningen en invloed gesproken wordt, mag men nooit uit het oog verliezen, zooals het — al te jammer — zoovele geschiedschrijvers der godsdiensten doen, de tegenstelling, het grond-verschil. Elk echt grond-verschil verdwijnt voor dezen die het bovennatuurlijk karakter van den godsdienst des Ouden Testaments niet aanneemt. Voor dezen zelf der rationalistische geschiedschrijvers, die den voorrang in zake godsdienst aan Israël toekennen en in dit volk het eenige waarlijk-één-godisch volk der oudheid erkennen, komt dit verschijnsel slechts voort uit een bijzonderen geestestoestand en een gelukkigere ontwikkeling onder heel gunstige omstandigheden. De geloovigen daarentegen op de vraag : « Waarin bestaat het voorrecht van den Jood op den heiden? » antwoorden met Paulus : « Dat voorrecht is op alle wijzen groot : eerst en vooral werden aan hem de godsspraken toevertrouwd (Rom. III-1. 2). De bovennatuurlijke openbaring, waarmede de profeten bevoorrecht werden, doen een afgrond oprijzen tusschen hunne uitspraken en dezen der heidenen.

Door de goddelijke mededeelingen verlicht, hebben de profeten van Jahveh's godsdienst tooverkunst en bijgeloof, schandelijke gebruiken en moord, bij de naburige volkeren in eere, verwijderd; den één-godischen godsdienst hebben zij zuiver bewaard en aanhoudend hebben zij hem ontwikkeld en verheven. Daardoor staat deze godsdienst onvergelijkelijk boven al de anderen van dien tijd verheven : en er is hier geen sprake van verschil naar hoogeren graad, dat nieuwe ontdekkingen zullen kunnen uitwisschen of verminderen, maar een verschil volgens orde, een ware overtreffing die juist hieruit voortvloeit, dat de godsdienst van Israël een geopenbaarde godsdienst, van bovennatuurlijke orde is. »

P. A. van Rooy, O. P.

(*'t Vervolgt.*)

OVER LETTERKUNDE

EDUARD ROD †, MELCHIOR DE VOGUË †, JEAN MORÉAS †, JULES RENARD †, MARK TWAIN †.

Einde Januari 1910 verloor de Fransche letterkunde een van haar stilste en haar stevigste werkers, Rod.

Hij was eigenlijk Zwitser: Hij werd in Fransch-Zwitserland geboren, hij stierf er en hij bracht er 't beste deel van zijn leven door. Zijn kinder-, zijn jeugd- en zijn schoonste studiejaren vooreerst. Hij woonde daar te Nijon, het schilderachtig Helvetisch paaldorp, zoo oud als Julius Caesar, neen ouder nog, want toen heette 't al Noviodunum — en 't ligt daar nog altijd jeugdig lachend aan 't meer van Geneve. Met zijn 22 jaar vertrok hij op studie naar Duitschland.

Maar ten slotte bezweek ook deze ernstige, druk werkende, goed-protestantsche jongen voor de bekoring: Hij had niet langer genoeg aan Bonn, waar hij nu studeerde; hij ging naar Parijs, en hij werd socialist. Hij was toen vijf en twintig. 't Was in elk opzicht geen « opgang ». Hij viel uit de sfeer van Richard Wagner in die van Zola.

De lange, magere, harige jongen die uit Zwitserland het heimwee had meegebracht en uit Duitschland de melancholie, had geen blijden kijk op 't leven. En zijn geest was een gunstig terrein voor 't Zolaïsme. Ook schreef hij al dadelijk een artikel over l'« Assommoir », en algauw meer dingen naar Zola's goesting: niet meer óver hem, maar productie in zijn trant, — en gespuwd, — novellen en romans. In al zijn droefgeestige ellende vond hij toch « que le naturalisme a introduit plus de précision dans le roman et plus de vie dans le style narratif. »

Hij had al heel wat boeken gevuld, die zoo gauw vergeten waren als volgeschreven — toen Guy de Maupassant, misschien uit barmhartigheid voor een schoolkameraad, over hem in « Gil Blas » een luchtig artikeltje schreef, met een zwaarwichtig slot, dat klonk uit de diepte van ernstige waardeering als een voorspelling van roem. Maar Maupassant had gesproken van « een sterke persoonlijkheid », en dat maakte Rod beschaamd: hij voelde wel dat hij een persoonlijkheid was, maar hij wist evenzeer dat hij zich totnogtoe aan 't publiek had voorgesteld enkel als een Zola-zoon, bijna zoo vies als zijn vader. En van stonde af aan wilde

hij zich zelf wezen, zuiverder zichzelf. Hij schreef in 1885 : « La course à la mort. » 't Was nog altijd eender met zijn stijl : niets geen Fransche brio, log en eentonig, stroef van de inspanning der uitlandsche ziel, en dan nog bezwaard met een looden pessimisme, als van een balling die vruchteloos kampt met het leven, maar die hardnekkig strijden wil tot hij doodvalt. Nu, juist zoo was dat boek heel duidelijk een autobiografie. En dat werd opgemerkt. Hij die zoo schrijft over zichzelf moet iets anders wezen dan een naturalist, dan een man van brutale uiterlijkheden, berekend op geldklopperij ; moet zijn een man die diep in zichzelf kan kijken en die den moed heeft te zeggen wat hij ziet. Dat was geen nieuws in de weredletterkunde, maar dat was nieuws in de Fransche letterkunde van toen. 't Was ook zijn laatste woord over pessimisme ; en, hoewel een biecht-zonder-absolutie, toch bijna zijn genezing.

Maar nu komen ook omstandigheden van buiten een heelen omkeer brengen in zijn leven. In 1886 beroept hem de hooge-school van Geneve op een professoraat in de vergelijkende literatuur. Gretig neemt hij aan ; schreiend als een verloren zoon komt hij weer zich nestelen aan 't hart van zijn land, huwt met het meisje dat hij weervindt in den stralenkrans dien hij er om had gedroomd, hoog boven zijn Parijsisch pessimisme en waaraan hij 't povere restje van zijn idealen had verbruikt. Hij begint te gelooven in 't geluk van 't leven, geluk door werk en plichtsbetrachting. Nu schrijft hij zijn schoon boek : « Le Sens de la vie. » En nu leidt hem zijn zelfstudie naar hoopvoller dingen. Zijn « intuïtivisme » zooals hij dat zelf heet, heeft ontdekt dat de droeve mensch de beste niet is, en dat blijheid in 't leven — al was 't ook wilskrachtig opgedrongen blijheid — zedelijker maakt.

In zijn land kwam de mensch Rod tot zijn vollen wasdom en de schrijver tot de ontplooing van al zijn rijke gaven. Alles waardoor de talentvolle Zwitser op den talenvollen Vlaming gelijkt kwam in hem te voorschijn : het krachtig vermogen van opneming en aanpassing, het gemak, door de staatkundige verplichtingen van 't heterogene vaderland, om zich in te leven in vreemde talen, vreemde literaturen, vreemde beschaving. Voeg speciaal voor Ed. Rod daarbij de aangeboren neiging om te vorschen naar 't zielkundig raadselachtige, de belangstelling in allerhande zedenkundige vraagstukken. En gij hebt den sleutel der verklaring van al wat nu volgen gaat, zoolang zijn professoraat zal duren, zeven jaar.

En daar volgt veel. Want deze zeven jaar zijn de vruchtbaarste van Rod's leven. Hij geniet alle dagen 't geluk van te

scheppen, en met denzelfden ontledenden blik waarmee hij daareven zichzelf had onderzocht peilt hij nu de zielediepten van anderen : Les Trois Cœurs (1890), Les Scènes de la vie cosmopolite (1890), Les Nouvelles Romandes (1891), La Sacrifiée (1892), La Vie privée de Michel Teissier (1893), La seconde Vie de Michel Teissier (1894), boeien langsom talrijker en ernstiger lezerskringen.

Intusschen verdringen zich de studenten om 't leeraarsgestoelte, waaruit hun een stem tegenklinkt van iemand die met zijn gansche rijke ziel voelt het kunstenaarsvak dat hij doceert. De professor spreekt en schrijft over Stendhal, over Dante, over Lamartine, over Verga, over Vergelijkende Literatuur, over de 19e eeuw, over « Les Idées morales du temps présent », waarin aan de beurt komen, flink getypeerd, Wagner, Leopardi, de Amicis, Garibaldi, Cavour, Schopenhauer, Tolstoj, de Praerafaëlieten, de Veristen, Renan, E. Scherer, Bourget, Lemaitre, de Voguë, A Dumas fils, Victor Hugo, Brunetière.

In 1893 gaf hij zijn professorsbaan op. Hij wilde al zijn uren wijden aan zijn schrijverstalent, en wel in de omgeving die hem daartoe het meest prikkelen zou. Hij vestigde zich nu voorgoed te Parijs, waar hij immers voor 't eerst zijn roeping had gevoeld. De Zwitser, die zoo gehecht was aan zijn land, zal voortaan werken in 't rendez-vous van alle kunstenaars, maar zich dan elk jaar komen uitrusten en nieuwe krachten putten in zijn geboortestreek.

Met Alpenlucht in zijn longen en Alpenaspiraties in zijn ziel voelde hij zich bestand tegen de atmosfeer van Parijs. En hoewel hij bleef erkennen, theoretisch en practisch, wat een gewicht er ligt aan 't opvolgen van 't echt realisme, aan 't bestudeeren der omgeving, aan 't verzamelen van vak-details en documentaire nota's, zijn eigenlijke scheppingskracht bleef hij besteden aan de zielen. De strijd tusschen liefde en plicht was zijn geliefkoosd problema. Zijn medelijden voor dezen die vallen, zijn sympathie voor de sterk beproefden, die hem zeggen doet : « Ce sont les meilleurs qui font les chutes les plus profondes », geven zijn wijsbegeerte wel een tikje van fatalisme, maar dat komt men te over, als men bedenkt dat deze man het geluk niet heeft een geloovige te zijn en dat hij toch in zijn grootmoedige vergevingsgezindheid voor der menschen zwakheden de christelijke wet beseft en verkondigt : het blijvend geluk is niet van deze wereld. Zij die 't geluk 't meest benaderen zijn dezen die het zoeken in zelfverloochenende plichtsvervulling, trots alles, trots de schoonste drift en de lokkendste verleiding. Uit zulk oogpunt zijn : *Le Silence* (1894), *Les Roches blanches* (1895), *Dernier Refuge* (1896), *Au milieu du chemin* (1900), *L'Eau courante* (1902), *L'Inutile Effort* (1903), *Un Vainqueur* (1904), *L'Indocile* (1905), *L'In-*

cendie (1906), *L'Ombre s'étend sur la montagne* (1907), *Aloyse Valérien* (1908), *Les Unis* (1909) zoo belangwekkend als ze, zuiver letterkundig, behooren tot het merkwaardigste dat de hedendaagsche Fransche romanliteratuur ons kan aanbieden. Het heiligste erfgoed der ziel — der anima naturaliter christiana — is ook dezen kunstenaar dierbaar. En in de werken van daareven wacht de straf immer dezen die dat verbruien : « Nous nous sommes trompés tous, zegt de wijsgeer Jaffé, in l'Ombre s'étend.... C'est peut-être ma faute. J'ai trop douté de vérités qu'on ne prouve pas, et qui sont à l'action ce que l'idée d'espace est à la pensée. Ce n'est jamais inpunément qu'on en rouvre le procès... On s'égare à chercher son chemin à côté de la route que les siècles ont battue.... Voyez-vous, il ne faut pas laisser la raison empiéter sur l'expérience ; j'ai livré trop de champ à la mienne. » (1)

Mocht ik daarmee niet al te zeer een minder gezonde nieuwsgierigheid prikkelen, dan zou 'k stilstaan bij de meening der getrouwen van Rod, die beweren dat de meester hier in Lysel, Wagner heeft getypeerd en onder Irene, Mathilde Wesendonk heeft laten schuilgaan.

Treffend is het parallelisme van behandeling in Bourget's « Divorce » en in Rod's « Les Unis ». Maar hoe meesterlijk 't boek van Bourget ook weze, een zoo mooi portret als dat van Verrès zult ge er vruchteloos in zoeken : « Il avait un beau front méditatif, modelé en vigueur, d'une imposante élévation, un visage à la fois grave et doux, aux traits calmes plutôt lourds, la chevelure intacte, longue, blanche et floconneuse, la barbe longue et blanche aussi, un peu ondulée. Sa parole était lente comme son geste, sa voix sonore dans les notes basses, sa phrase directe parfois trop chargée. Dans ses propos, on devinait une de ces convictions profondes, qui gouvernent les moindres pensées et qui cristallisent, si l'on peut dire, les efforts de l'esprit comme ceux de la volonté. Sous les sourcils épais et droits, les yeux bleu-clair gardaient une candeur pareille à celle qu'ont les yeux des enfants ; leur expression achevait de lui gagner les cœurs ; la vie entière avec ses luttes, ses angoisses, ses drames, ses horreurs, avait traversé les yeux de ce vieillard sans en ternir l'eau pure. »

De zomer-rust die Rod in zijn Zwitserland ging smaken was nog geen rust. 't Was een gedurig loeren en luisteren naar stof voor zijn boeken. Want een geest als de zijne lag nooit stil. Vandaar die romans die men heel juist zou mogen heeten zijn

(1) De roman verscheen, gelijk de meeste van Rod, in de « Revue des deux Mondes ».

Zwitsersche romans : « Là Haut », « Au milieu du chemin (1900). « Scènes de la vie suisse » (1901), « Le Ménage du Pasteur Naudié (1898), Mademoiselle Annette (1894), « L'Eau courante » (1902), « Nouvelles vaudoises (1902).

Die zijn dan ook meer speciaal voor Zwitsersche lezers, zielkundig eenvoudiger, maar met een wondere beschrijving-suggestie, waar meren in lachen en bergen in dreigen en schitteren. Voor menschen als wij, waar, Goddank, de boer nog inzit, is dit misschien Rod's liefste genre. Aan dezen hoogbegaafde, die zoowel Parijsals een Juradorpje wist te doen leven onder zijn pen, heeft de « Heimatkunst » niet geschaad. Ze bleef nationale kunst in den grooten en goeden zin.

Rod zelf gaf in het voorwoord bij zijn « Aloyse Valérien » een soort indeeling van zijn ontzagwekkende reeks romans : Hij onderscheidt vier soorten : zijn naturalistische jeugdwerken, zijn psychologische romans, zijn passionneele romans en zijn sociale romans. Die klassificeering beantwoordt zoo tamelijk aan de werkelijkheid als men aanneemt dat hij bij zijn maatschappelijke kunststudies als « Le Vainqueur », « L'Indocile », « Les Unis » zijn oude liefde den zielkundigen roman niet verzaakte in « L'Ombre descend sur la montagne » en « Aloyse Valérien. »

In zijn sociale romans behandelt hij natuurlijk vooral den strijd tusschen kapitaal en arbeid, waarvoor hij meestal de stof gebruikte zijner artikels uit de *Figaro*, die hem heel wat opzoeking kostten.

Even onmiddellijk belangwekkend voor ons, katholieken, is het onderwerp van « L'Indocile », waarin hij den « Homais » van deze laatste jaren stelt tegenover den fijnbeschaafden kenner van geschiedenis en overlevering ; en breeder nog deinen de tafereelen uit waar hij de beroeringen schildert in 't Fransch familieleven teweeggebracht door de Dreyfus-zaak, de scheiding van Kerk en Staat en de Congreganistenjacht. Is Bazin trouwer in de leer, niemand zal ontkennen dat Rod hem hier de baas is in de kunst.

Te midden van al die scheppingen moest Rod zijn cosmopolitischen geest nog voldoening schenken met het rondzien in de vreemde literaturen, en weerom kwam deze wondere werker uit zijn vruchtbare reizen te voorschijn met studiën over Ibsen en Tolstoj, over Goethe, over Rousseau, en met zijn bundel « Nouvelles études sur le XIXe siècle. »

En wilt ge over den mensch in intimis een bladzijde smaken :

« Pendant que je travaille, (ma femme) est là derrière moi attentive à ne me point troubler ; de temps en temps, je perçois le bruit de la laine qu'elle tire dans le canevas, ou de la page

qu'elle tourne, ou de son souffle léger; quelquefois, je me retourne et ne la vois plus; elle a disparu silencieusement; au bout d'un instant elle revient de même, sans que ses petites pantoufles fassent craquer le parquet; et je sens son regard posé sur moi comme une continuelle caresse, regard de ses grands yeux profonds et clairs, où il n'y a que bonté, tendresse et dévouement; toujours aussi je sens sa pensée qui suit la mienne et chemine côte à côte avec elle, à travers les rêves comme à travers les soucis des jours. Quel mystère y a-t-il donc dans ce sentiment d'union intime qui atténue les inquiétudes et qui double les joies?... Ma solitude (d'autrefois) est vaincue; non certes parce que je vois sans cesse auprès de moi la même figure connue, mais parce que cette figure est aimée. Quelque chose d'elle passe continnellement en moi, comme une chaleur bienfaisante, comme une autre vie meilleure, et quelque chose de moi passe en elle. Ce n'est plus l'âme étrangère, qui reste toujours étrangère malgré la fréquence des rencontres, malgré l'assiduité des relations: c'est la pénétration continue, qui, peu à peu, de deux êtres n'en fait qu'un. »

Rod's leven en streven is een groote les geweest van een ernstig man, van iemand, die na de dwalingen van de jeugd, leerde beseffen wat een ziel is voor een kunstenaar, die al zijn krachten wijdde voortaan aan hooge vraagstukken welke hij in de romankunst zocht op te lossen met al de oprechtheid, waarover de strengste beoefenaar van de wetenschap beschikken kan. Een groote les ook nog van iets anders: Deze zoo plots gebroken loopbaan getuigt ons van het loon dat ook de wereld niet weigert aan schrijvers als Rod: Lang niet onder een gelukster geboren, heeft Rod iets *willen* worden, ondanks veel: geen geld, geen voorlichting, geen bescherming, geen reclame, geen marktmiddeltjes, publiek of geheim. Geduld, werk, geloof in idealen buiten de voldoening van zelfzucht, hoe schoon en hoe hoog ook betiteld. Stijgend, stil maar standvastig, kwam hij tot daar, waar de dood hem trof, maar waar zijn gestalte blijft prijken als die van een mensch, die heel groot was, die 't met zijn kleinere medemenschen goed heeft gemeend, en hun 't beste van zijn ziel heeft geschonken tot een genieting die de lezers van alleszins goede en schoone romans niet zoogauw zullen verloochenen, om de misschien voor enkelen soms wel gewaagde, maar voor de sterkeren altijd gezonde, diep en fijn zielkundige ontroering van zijn edel kunstenaarswerk.

(*Wordt vervolgd*).

J. PERSYN.

BOEKENNIEUWS

LOQUELA. Woordenboek van GUIDO GEZELLE, verzameld door J. Craeynest. — Veen, Amsterdam, Nederlandsche Boekhandel, Antwerpen, 700 blz.

Wat « Loquela » is heeft Gezelle ons aangeduid boven aan elk van zijn maandbladjes indertijd: Loquela: *Zantekoorn*, « dat is Vlaamsche woorden, woordengedaanten of woordenbeteekenissen, die ongeboekt, mijns wetens, en tot nog toe épea ptéróënta d. i. vluchtig gebleven waren ».

En in de « tegenkomsten, brieven etc, van nr 2 van 't eerste jaar (Wiedmaand, 1881) verklaart hij verder zijn inzicht: « Mijn Heer, Loquela, dat is de name van een hand — hulp — en vervoegbladje, dat ten dienste gesteld wordt van al degenen die hun gelegen laten aan eigene Vlaamsche tale, als uitinge van eigen Vlaamsch wezen en leven. Gevolgentlijk is *Loquela* een blad voor eigen-Vlaamsche taalliefhebberijen en voor eigen-Vlaamsche taalgeleerdheid. Voor de schrijvers van *Loquela* is de tale de tale gelijk de sterren de sterren zijn: zij bestaat, zij is daar, zij leeft en zij roert nog dagelijks, en wij zoeken ze, met eerbied te kennen en te doen kennen, in haar wezen en in hare waarheid, in hare oorbaarheid of goedheid en in hare bewonderlijke schoonheid. Al vele is er in dit vak van de Vlamingen gedaan, dat in Holland, Duitschland, Engeland, ja tot in Frankrijk toe geprezen wordt, doch nemo propheta in Patria, en het laatste « verslag van de Jury » over den « vijfjaarlijkschen prijs » in de « nederlandsche Letterkunde, Moniteur Belge » beweert van ambtswege dat er in Belgenland geene taalgeleerdheid betracht en wordt, zeggende: « dit vak... eigenlijke taalkunde, (philologie) blijft tot heden onbeoefend »... De namen van de menigvuldige medewerkers schuilen onder de handteekens van Dr Gust. Verriest, Hoogleeraar, te Leuven; Dr Karel de Gheldere van Hondtswalle, Geneesheer te Couckelaere; Z. E. L. De Bo, pastor van Elverdinghe, Guido Gezelle, onderpastor te Kortrijk... Een groot getal inschrijvers, medewerkers en medewervers van Loquela zullen, 't is te hopen, het bovenstaande beweren van Moniteur welhaast leugenachtig heeten... »

En zoo is 't gebeurd. Het kostelijk bladje bracht aan Vlaanderen en aan de wetenschap kost naar het hart en uit het hoofd van Gezelle veertien jaar lang: van Mei 1881 tot November 1894.

Wat ook anderen hem hielpen, hij was de ziel van het maandblad. De ziel en de leidende, werkende, ordenende geest.

Van zijn eerste jeugdjaren af waren al zijn wandelingen, door 't Vlaamsche land, al zijn gesprekken met zijn evennaaste gelegenheden voor hem om af te luisteren en op te teekenen al wat lag op de tong van ons volk, den heelen schat van Vlaanderens ongeboekte taal.

Zijn kamer werd een voorraadschuur van gouwspraakwoorden. Een eerste provisie daarvan stak hij in de Bo's West-Vlaamsch Idioticon. Ook getuigde van harte de verdienstelijke

pastoor in zijn Inleiding : « De rijkste lijst — de mijne telt hier niet mee — is die van eerw. heer G. Gezelle.

Maar 't duurde niet lang of op de studeerkamer van meester Gezelle lag een nieuwe hoop Vlaamsch, zoo groot als de vorige. Die werd nu in *Loquela* uitgeschud. En bij de 28.000 West-Vlaamsche woorden en zegswijzen van De Bo's Idioticon kwamen nu nog deze nieuwe duizendtallen.

Weer een bewijs voor de reusachtige werkkracht van Gezelle, weer een monument voor zijn geleerdheid en ook voor zijn aandoenlijke bezorgdheid waar 't gold zijn Vlaamsch. Want al dat zoeken en zamelen ging uit van de vrees dat er Vlaamsche woorden voorgoed konden verloren gaan. « Verloren Vlaamsch » was een schrikbeeld voor hem. En onder dien titel opende hij zijn hart in nr 1 van zijn Loquela, 2de jaar :

« Ware 't da' groommoeder nog leefde, ze zou zij dat wel weten ! » Hoe dikwijls en hebbe ik dat niet hooren zeggen !

Maar grootmoeder is dood, en. was zij de eenigste die een oud woord b.v. nog wetende was, dat oud woord is in haar en met haar teenemaal voorbij gegaan en verloren.

Zet nu in de plaatse van een oud woord geheel een oude tale, die een enkel oud mensch nog weet en spreekt, en die oude tale zal verloren zijn van zoo haast als dat de laatste tonge koud geworden is, die die oude tale sprak.

Het stuk en is trouwens niet ongebeurlijk.

Te Paul, in Cornwall, sprak over tijd een enkel oud wijf nog de oude tale van haar land, de Cornische tale ; en wel, die oude brave moeder is onlangs gestorven, en de gesprokene oude Cornische tale gevolgentlijk ook, tot groot verlies en spijt van de oude Britten, in Cornwall, die, ter indachtigheid van beide overledenen, de vrouwe en de tale, te Paul, gezaamder hand, een gedenkteeken opgerecht en doen bouwen hebben.

Van de Cornische tale bestaan der zeker wel, buiten den geheugsteen te Paul, nog andere, geschrevene of gedrukte, oorkonden en gedenkenissen; maar hoeveel ongeschrevene, hoeveel nooit geboekte talen en zijnder niet verloren gegaan, en hoeveel nooit opgevangen woorden ende spreekwijzen en gerakender dagelijks onder den voet ?...

Welnu, om zoo weinig mogelijk juweelen uit onzen taalschat onder de voeten te laten geraken, stelde Gezelle zijn Loquela op. Maar — laat het ons tot onze oneer getuigen — Loquela zelf was allengskens onder de voeten geraakt, en enkel eenige taal-vrome boekerijen bezaten de eenmaal zoo goedkoope, thans om haar zeldzaamheid zoo kostbaar geworden verzameling.

En daar komt nu als een redder pastoor Craeynest opgedaagd. — Al de jaargangen van Loquela heeft hij in een woordenboek verzameld, als 't ware een nieuw West-Vlaamsch Idioticon. Maar een Idioticon, zooals Gezelle alleen er een maken kon : een groot geleerde die meteen een groot dichter was. Aan de verklaring van sommige woorden zijn heele kolommen gewijd. Lees dat, en ge zult het herlezen, gelijk ge sommige geliefkoosde bladzijden uwer lievelingschrijvers herleest, zoo aanschouwelijk, zoo levendig, zoo beeldig-aanlokkelijk

is dat alles uiteengedaan. Hier is de taalstudie op haar verleidelijkst: zij opent horizonten, waar het schemelt van landen en eeuwen, opdoemend uit den oudsten voortijd met klanken en woorden waarin we de eigen taal herkennen die we thans op de lippen hebben. En in alle verklaringen, ook de kleinste, zien we ons volk dat Gezelle ons toont als zijnde een gedurig bezige dichter, een massale maker van taalpoëzie, spruitend uit een geheime scheppingsmacht door den Schepper van allen en alles gelegd in ieder van ons, tot in 't eenvoudigste boerke toe, allicht in die nog het meest.

Och ja, Gezelle loopt aleens buiten de wetenschap, door strenge Duitsche taalvorsching in de 19e eeuw zoo indrukwekkend opgebouwd. Niet altijd is zijn meening uitgemaakte zekerheid, en soms druischt de uitspraak van den genialen autodidakt aan tegen de uitkomsten van diepere vorsching; maar wat de wondere intuïtie van dezen man voor ons Vlaamsch heeft gedaan in werken als « Loquela » dat hier voor ons ligt, is meer waard dan wat een legio gepatenteerde geleerden voor de taalweten schap kan uitrichten. Geleerden blijven meestal snuffelaars. Gezelle ook was een snuffelaar, ja; maar zijn snuffelingen werden telkens vizioenen. J. P.

DER WERELD LETTERKUNDE, voor Noord- en Zuid-Nederland bewerkt door P. A. M. Boele Van Hensbroek, met 165 afbeeldingen. — A. W. Sijthoff, Leiden. De Nederlandsche Boekhandel, Antwerpen. 1e deel, 370 blz., fr. 20.

De specialisten, die voor elke letterkunde afzonderlijk, uitvoerig, en naar al de eischen van de moderne wetenschap wenschen te worden ingelicht, kunnen met dit boek weinig aanvangen. En al wie zijn gezond verstand gebruikt, kan dat a priori weten. Niet éen land, niet éen taal bezit een geschiedenis der wereldletterkunde, volkomen in den haak.

Aan pater Baumgartner gunnen wij den leeftijd der patriarken om met zijn reuzenwerk rond te komen ; en dan nog weet ik niet of 't niet beter zal zijn voor iedere letterkunde speciaal het beste afzonderlijke handboek te gebruiken. De werkzame pater heeft nu éen deel af van een levende letterkunde : Frankrijk. En stellig is 't dat er Fransche literaire geschiedenissen bestaan die beter zijn dan dit Duitsche boek over Fransche letterkunde. En dat zal zoo met alle landen worden. *Nemo propheta in patria sua* komt hier niet zoo goed te pas. De beste profeten, en de beste verklaarders van een nationale letterkunde vindt men doorgaans onder die nationalen. Om de letterkunde van een volk te kennen, moet men zijn leven kennen, en om het leven van een volk te kennen, moet men het medeleven van kindsbeen af — of — wel een Taine zijn. De sterkst cosmopolitisch aangelegde letterkundige geschiedschrijver zal totnogtoe wel Hettner wezen. Welnu, in zijn « Litteraturgeschichte des 18n Jahrhunderts » heeft hij vooral Frankrijk, Engeland en Duitschland behandeld. En voor elkeen is 't duidelijk dat Duitschland het best is behandeld.

Eén mensch die een door en door wetenschappelijke geschiedenis der wereldletterkunde schrijft, is al zoozeer een contradictio in terminis als éen mensch die, op de sporen van

Cantu, of van wien ook, een politieke wereldgeschiedenis zou schrijven. Dat een *groep* menschen, die naar een vast plan onder flinke leiding zulk een arbeid verrichten, is wel een mogelijkheid; maar, al is ook die leider een knap man, gelijk Saintsbury, dan zal de onderneming toch nog mislukken, zoo, gelijk in 't geval van « The European literatures » al de medewerkers Engelschen zijn.

Wij zullen dus de dwaasheid niet begaan aan Boele van Hensbroek eischen te stellen die niemand ter wereld ooit heeft vervuld, en langs om minder vervullen zal.

Maar in de plaats van een wetenschappelijke reis door de wereldletterkunde heen te maken — een reis die heel wat meer dan 80 dagen duren zou — is 't aan eenieder geoorloofd een pleziertochtje te doen. En hij die een vertrouwbare gids maakt voor zulk een uitstapje zal aan veel menschen een grooten dienst bewijzen.

Dat nu heeft Boele van Hensbroek willen doen, nu de tweede onder de Nederlanders. Want Dr. Doorenbos was hem voorgegaan. Dat men een heel knappe kerel kan zijn, en toch voor zoo 'n taak te kort schieten, dat heeft die Dr. Doorenbos bewezen. Dat men niet zoo 'n fijnzinnig estheet moet zijn als Dr. Doorenbos, dat men met veel te reizen, met goede kijkers en met gezond verstand verder komt dan met kamerstudie, dat heeft, me dunkt, Boele van Hensbroek bewezen. 'k Geloof niet dat iemand, die beider werk vergelijkt, loochenen zal dat de jongste het wint van den ouderen, in klare voorstelling van de zaken, in mooien vertel- en betoogtrant, en vooral in suggestievermogen om door zijn eigen woorden den geest der verschillende rassen te doen spreken. Geeft ons Boele van Hensbroek een tweede deel zoo zorgvuldig en gezellig bewerkt als het eerste, dan bezitten wij voor der Wereld Letterkunde een vademecum dat Frankrijk ons benijden moet; iets beters ook dan 't geen Otto van Leixner aan Duitschland schonk, en dat Boele tot model heeft gekozen; iets minder goed, want minder wijsgeerig dan Julius Hart's « Weltliteratur », die om zijn verbazende synthetiseerkracht der letterkundige tijdvakken beter dan von Leixner Boele's toonbeeld ware geweest. Maar dan staat Boele toch weer hooger in zijn eerbied voor de eeuwige waarheid en is hij geen Antichrist gelijk Hart.

Wat wij binnen de palen van 't menschelijk-mogelijke van Boele konden vragen heeft hij geleverd

En dat was ook zijn doel : « in eene uitvoerige causerie, de literaturen der wereld te doen kennen; hare voortbrengselen te rangschikken en toe te lichten in verband met het leven der dichters en schrijvers : soms ze gedeeltelijk weer te geven. »

In dit 1e deel zijn behandeld de Oostersche, de Grieksche, de Romeinsche en de Romaansche letteren. Voor het 2e deel worden beloofd : De Engelsche, de Hoogduitsche, de Scandinavische en de Slavische literaturen.

Noord- en Zuid-Nederland is weggelaten omdat elk liefhebber de noodwendigheid gevoelt in speciale werken meer er van te vernemen dan binnen de kleine ruimte die hier kon afgestaan worden, zou gegeven zijn.

De uitgevers hebben hun best gedaan om dit boek te maken tot een waardig pendant van Leixner en van Hart in zake van

illustratie. 't Is een echt familie-boek. Een boek dat zijn zending heeft zoo goed als dat van Hart in den « Hausschatz des Wissens », een boek om te lezen met veel vrucht, om te doorbladeren met veel genoegen. J. P.

TIMM KRÖGER, door G. VAN POPPEL. — Rolduc, M. 0.25.

De Duitsche Keurboekerij, voor Nederlandsche en Belgische scholen bewerkt en van aanteekeningen voorzien door G. VAN POPPEL, professor aan 't seminarie te Rolduc, gaf onlangs haar 4e nummer. Men herinnert zich de drie vroegere bundeltjes : Detlev von Liliencron, Marie von Ebner-Eschenbach en Mörike.

Nr 4 is de kruim uit Timm Kröger. Timm is een bejaarde notaris, die enkel op zijn 47 jaar zich aan 't schrijven zette. Hugo Benzmann zegt veel goed van Timm en het wordt door den bloemlezer beaamd : « Timm Kröger's Heimatland ist Schleswig-Holstein, seine Kunst ist der des gröszten dänischen Dichters, Jens Peter Jacobsen, verwandt im Empfinden und Verstehen des Lebens, der Natur und der Seelen; sie ist nur anders gerichtet... sie ist gar nicht melancholisch, sie ist vielmehr optimistisch, wie die Storms und Klaus Groths. Jener romantische, bald naive, bald mystische Realismus, der in allen originalen nordischen Poesien so bezaubernd wirkt, lebt auch in Krögers Dichtungen. Wir Norddeutsche empfinden dieses gänzliche Aufgehen der Seele in der Natur, diese Belebung der Natur durch die Poesie und der Poesie durch die Natur, dieses mystische Einswerden der Seele mit der Landschaft, als das Wesen der Poesie an sich. Dieses Wesen, das in den Liedern der Edda träumt und gärt, orakelt und sich offenbart, das in den alten Balladen geistert und spuckt, erscheint wieder als eigentümliches, mystisches Naturempfinden in der modernen Kunst. Dieses Einssein der Seele mit der Natur, diese unsere Poesie spricht auch stark und innig aus Krögers Dichtungen. »

Kröger's Novellen bereiken thans den eerbiedwaardigen omvang van negen bundels. Met zijn zekeren smaak heeft G. Van Poppel de hand gelegd op twee dier novellen en die geeft hij ons in dit boekje te genieten : *Dreschermelodien :* waarin uit het « Klipp-Klapp » en « Duff-Duff » waarempel een samenspraak opklinkt, openbarend de heele melodie van de rijkgevulde zielen dier vlegels; en *Im Nebel*, waarin Kröger's geest schittert, zoo, dat waarlijk, naar 't woord van den ouden typischen Ruhsert, « Feuerfunken fliegen zweihundert und, wenn es hoch kommt, driehundert Schritt. » J. P.

HOLLANDSCH BINNENHUISJE, door JOANNA VAN WOUDE, elfde druk. — De Nederlandsche Boekhandel, Antwerpen. Fr. 1.50.

Een boek om te lezen in de avonduren, wanneer de ondergaande zon den einder nog even kleurt met haar zacht gouden licht, dat langzamerhand verdwijnt en wegsmelt in het vale grijs der aanbrekende duisternis... Een boek om te lezen op dit uur van rust, waarop al de natuurstemmen zwijgen, en ons hart, dat den heelen dag in den harden strijd om het leven, zoo gejaagd heeft geklopt, nu gezapig-kalm voortslaat in innige rust. Want dit boek is een boek van rust, van kalmte. Het beschrijft een Hollandsch binnenhuisje, waarin twee levens in

één harmonie opgaan. Man en vrouw, niet getrouwd om het geld, noch om de wereld te behagen, maar uit echte, schoone liefde. Beide met gebreken — anders waren ze onecht —, maar elkander verdragend in huiselijken vrede. Soms wel eens kibbelend, laat zijn beleedigende woorden uitbrengend « die later worden herroepen als in drift uitgesproken, maar welker angel toch in 't hart is gedrongen en er een lidteeken achterlaat. » (blz. 33).

Voor hun geluk echter brandt op den bodem van hun hart onverpoosd het altaarvuur der liefde voort, ondanks al de windvlagen, die het wilden uitdooven. — Man en vrouw al de kleine wederwaardigheden proevend, die men ontmoet in het leven, maar in gezamenlijk torsen den onvermijdelijken last lichter bevindend. Man en vrouw, wier natuurlijk schoonheidsgevoel nog niet door zooveel kunstmatigs werd gedempt, maar genietend van de pracht die de natuur, ter vermooiing van ons leven, zoo kwistig rondstrooide.

« Als je de lucht ziet uit de ramen, kun je nooit slecht worden », beweerde Truus dikwijls op hare eigenaardige manier... Meermalen onderging ik zelf dien invloed, als mijn oog onwillekeurig uit onze vensters naar den avondhemel dwaalde. Dan, tegen wil en dank, opende zich mijn hart voor iets zonderling plechtigs en ernstigs, voor dat gevoel, hetwelk ons opheft uit de nietigheden en alledaagschheden, die ons den ganschen dag gevangen houden. » (blz. 119). — Man en vrouw, — ook nog op onze dagen van ontvoogding der gedachten, waarop menige kostbaarheid, die vroeger aan het hart werd gedragen, vertrapt wordt in het slijk van den weg, — zich slachtofferend aan de opvoeding hunner kinderen, en in het brengen hunner offers de diepste vreugden smakend. Men leze de bladzijden, waarin J. V. W. de zorgen beschrijft, welke die moeder besteedt aan haar kind...

Ja, dit boek schittert zacht van ethische schoonheid. Er gaat een aroom uit van huiselijke deugden, welke eenieder, die door eigen laag dalen het beste in zich niet heeft versmacht, goed moet aandoen.

En toch, wanneer ik, na het boek gelezen te hebben, het toesloot, en mijnen geest stil liet fantaseeren over den inhoud... was dat boek geen leugen? Kon zoo 'n mooie bloem wel opschieten uit den dorren grond der ongodsdienstigheid? Want nooit wordt er in het boek gezegd dat die man en vrouw, welke zoo hoog willen staan in het leven, den knie buigen voor den Gever van alles, voor Hem die ons toerust met kracht voor den harden strijd. En, wanneer de onverbiddelijke dood het aanbeden kind in een verraderlijken greep komt wegnemen, legt de ongodsdienstigheid heel hare leegheid bloot. « Maar o mijn kind, waarheen gij ook zijt gegaan, als we u ooit mogen terugzien — gelijk sommigen, benijdenswaardig genoeg, gelooven.... » — Later luidt het, bij een bezoek op het graf van den kleine « Wat daar ligt is alles wat ons van onzen lieven doode is overgebleven. »

Neen, ik kan het mis voor hebben, maar zoo het hier afgeschilderde leven op zijn minst geen opgang is van de *anima naturaliter christiana*, maar die juist, bij gebrek aan positieven

godsdienst, groote leemten vertoont, kan ik het niet echt vinden.

Iedereen geve zich de moeite dit werk te lezen. Want, benevens het ethisch schoone waarvan hij zal genieten, zal ook de taal hen welkom zijn. De verfijndheid der modernen zal hij er niet vinden, ook niet bij wijlen, de machtige beeldspraak die uw hart stormenderhand inneemt. Alles toch is er vloeiend, zacht en zijig, één met den inhoud. P. J.

MARIA : Oratorium, woorden van L. GOEMANS en K. MARTENS, muziek van J. Ryelandt.

Zooeven verscheen bij Alfons Meulemans-Depreter te Leuven, de tekst van een nieuw oratorium van J. Ryelandt, den talentvollen componist van « De Komst des Heeren », « Cæcilia » e. a. Leverde vroeger de heer Inspecteur-generaal Goemans eene geslaagde Nederlandsche vertaling van K. Martens' lyrisch drama « Cécile », ditmaal schreef hij den oorspronkelijk Nederlandschen tekst van « Maria », naar opvatting en plan van den heer K. Martens.

Wat de muziek van 't nieuwe oratorium zal wezen, kan licht ieder raden die bekend is met de vroegere werken van J. Ryelandt en vooral met zijne heerlijke « Komst des Heeren », die ook in het buitenland, laatst nog in Noord-Nederland, zooveel bijval inoogstte. Evenals « De Komst des Heeren » is het oratorium « Maria » doorvlochten met tal van Bijbelsche aanhalingen, soms heele psalmen en strophen, en het is voorzeker niet de minst verdienstelijke zijde van het onderhavig gedicht, dat de heer Goemans er zoo goed in geslaagd is een juiste en tevens sierlijke vertaling te geven van den Bijbelschen tekst.

Het oratorium bestaat uit een voorspel en 4 deelen, zijnde het eerste hoofdzakelijk de uiting van Eva's jammerklachten en tevens van haar hoop op de komst des Verlossers, de vier andere deelen achtereenvolgens de Boodschap des Engels, de geboorte des Heilands, Maria aan den voet van 't Kruis, en eindelijk Maria's Hemelvaart en Verheerlijking.

Aan 't slot van deel II, een symphonisch tusschenspel, dragende als opschrift « 't Kindje Jezus slaapt in... Aanbidding van de Engelen... Extase van Maria » en een ander na deel III, op Onze-Lieve-Vrouw Dood en Hemelvaart.

Vergeten wij ook niet te zeggen, dat in deel II, dat overigens zeer kort is, een oud gedichtje uit de 17e eeuw is ingelascht, ontleend aan A. J. M. Janssens' *Verstrooide Perels*.

Maar al te vaak steekt de tekst van oratoriums en cantates ongunstig af tegen de muziek die in veler meening toch de hoofdzaak is. Dit verwijt zal voorzeker het gedicht van den heer Goemans niet treffen, en menig componist zal onder 't lezen er van J. Ryelandt het geluk benijden, dat hij in de heeren Goemans en Martens zulke waardige medewerkers gevonden heeft.

E. LOOS.

GROENINGHE, door A. HANS. — Lod. Opdebeeck, Antwerpen.

Waarlijk een fijn boek waarmede deze schrijver ons verrast heeft! 't Was reeds zoo lang geleden, sedert Conscience's

« Leeuw van Vlaanderen », dat men ons nog vergastte op echt Vlaamsche verhalen.

Al wat er in zijn gemoed bruischt van Vlaamsche oprechtheid en fierheid, heeft onze gevierde schrijver geuit in dat heerlijk en boeiend verhaal. Maar even als Conscience wou A. Hans niet slechts vertellen, maar vooreerst onderwijzen : « Vaderlandsche geschiedenis (lezen wij in het aanhangsel) moet » vooral de geschiedenis der beschaving zijn, doch *om deze* aan » *de jeugd* te onderwijzen, is het noodzakelijk de stof boeiend, » dus in verhaaltrant te behandelen. »

Gerust zou men mogen zeggen « om *het volk* te onderwijzen », want zoo juist zijn de karakters steeds weergegeven, de zeden en gebruiken dier tijden bekend gemaakt, de geschiedenis uiteengeleid, en eindelijk de vroegere toestand der Vlamingen met den huidigen vergeleken, dat get genoegen doen zou wanneer wij dit deugdelijk werk in elken familiekring gelezen zagen.

Bij den eersten oogslag reeds bevalt dit boek door zijn puiken omslag en de rijkversierde penteekeningen van Emiel Walravens, die ze kwistig tusschen het verhaal verspreid heeft.

H. J.

LA BELGIQUE AU XVIIe SIÈCLE. *Albert et Isabelle.* Études d'histoire politique et sociale, par VICTOR BRANTS. — Louvain-Paris, 1910, in-8°, 224 blz.

Onze Belgische geschiedenis is erg ongelijk bestudeerd geworden. Zoo zijn de crisisverschijnselen der zestiende eeuw druk doorzocht, terwijl de tijden die er op volgen bij de geschiedvorschers van weinig tel schenen te zijn. Indien die bijzondere belangstelling voor de zestiende om het vraagpunt van het nationalisme werd gaande gemaakt dan is het verwonderlijk dat het tijdvak der onafhankelijkheid onder de aartshertogen zoo weinig bestudeerders vond.

Afgezien toch van alle godsdienstige vraagstukken, blijft het tijdvak van Albert en Isabella met zijn nationalisme, zijn rechterlijke en constitutionneele ordening, zijne economische herleving, zijne kunstenaarsglorie, van het grootste belang voor de geschiedenis der wording van het hedendaagsche vaderland.

Prof. Brants wijdde zich wellicht met nog des te meer voorliefde aan dit tijdvak, omdat het voor de sociale en economische geschiedenis tevens ook zoo bijzonder belangrijk is. Stonden wij in de zestiende eeuw bij de wieg van het kapitalisme, hier beleven wij als eene wedergeboorte der geordende economische maatschappij.

Eene volledige geschiedenis van het tijdvak der aartshertogen kan voor 't oogenblik nog niet geschreven worden, tenzij ze gansch in het oppervlakkige blijve. Door bijdragen van links en rechts uit allerlei archievengroeven opgedolven, moeten de bouwmaterialen nog worden bijgebracht eer het definitieve werk worde gebouwd. Prof. Brants wil in het voorhanden boek zulke bijdragen leveren. Maar wat hij uitbaat is de meestergroeve der gouvernementeele archieven en zijne studiën leggen op vasten bodem de hoeksteenen der aartshertogelijke historie.

Zoo bestudeert hij (*Inleiding*) de beteekenis onzer onafhankelijkheid onder de aartshertogen : Philips de tweede wou wer-

kelijk eene onafhankelijkheid maar wou ze tevens zoo gering mogelijk. Alle mogelijke voorzorgen waren angstvallig genomen opdat het nieuw regiem nooit leiden zou tot eene vervreemding voor den Spaanschen tak der Habsburgers.

Daaruit vloeide voort dat die nieuwe regeering herhaaldelijk te staan kwam tusschen de menschen van Spanje en de eischen der vertegenwoordigers van het Belgische volk. (I) Belangrijk is het na te gaan dan, hoe aartshertogen hunne binnenlandsche politiek richten, hoe ze namelijk zich houden tegenover de provinciale staten, welke macht ze de verschillende raden toekennen, enz. (II-III-IV).

Kortom, de studiën dezer eerste reeks bieden voortaan een veiligen bodem bij het nader bestudeeren van de verschillende politieke vraagstukken die nog dienen doorzocht of die nog uit de papieren zullen opduiken.

De volgende reeks behandelt vraagstukken van economischen aard. Als overgang hebben we de studie van het belastingsstelsel (V). Het zesde hoofdstuk over de geldpolitiek en het achtste over de nijverheidspolitiek zijn weerom bijzonder geschikt om tot nadere studiën den geschiedvorscher spoorwijs te maken. Enkel de studie over geldhandel en woeker (VII) roert een meer bijzonder onderwerp aan.

Dank zij dit boek bezitten we dus een allernuttigst *terminus a quo* voor tal van studiën op de 17de eeuw. Bijna uitsluitelijk staatsarchieven zijn door Prof. Brants aangehaald. Men werke nu verder. En wordt ons eenmaal de definitieve geschiedenis van het tijdvak niet gegeven door Prof. Brants zelf, dan zal de geschiedschrijver toch in eerste lijn zijn dank te zeggen hebben aan den onvermoeibaren zoeker die ons hier zijne nota tot sijnthesen verwerkt ten besten geeft. F. P.

DRIE STRIJDLIEDEREN (in volkstrant) teksten van GUIDO GEZELLE, muziek van J. Van Hoof. 1. Strijdkreet. 2. Hangt nen truisch! 3. O Band! — De Vlaamsche Muziekhandel, Antwerpen. Prijs: 1 fr.

Het eerste van die liederen « Strijdkreet » verschijnt hier in tweeden druk en is wel bekend. Ook de twee andere verdienen warme aanbeveling. We hebben hier krachtige en gezonde volksmuziek. R. V.

STILLE FESTIJNEN, door Ad. HERCKENRATH. — S. L. Van Looij, Amsterdam, 1909, 80 blz.

Daar is geen twijfel mogelijk: we zijn in Vlaanderen een dichter rijker geworden. Een dichter, wel zeer bijzonder van de laatste mode, maar toch een dichter: een mooi-zegger van echt-gevoelde en zuiver-geziene dingen. Geen groote, veelzijdige persoonlijkheid. Een mensch, die passievelijk leeft met een fijn-zinderend hart. En die daarom geen poëzie vindt in de kloeke dag-drukte, maar die de droomerige schemeravonden hebben moet — en dan aan 't zingen en aan 't mijmer-neuriën gaat van die geheimzinnige stilte zelf of van de liefde die ze mysterieus ontwaken doet. En als men beweren kan dat er ook pose steekt in zoo'n etherisch doorleven van zijige stemmingen, dan is de pose toch zoo verfijnd-beschaafd dat ze een tweede natuur

is geworden. Maar in al zijn lijdelijkheid heeft deze dichter toch de gezonde kracht om heel veel dingen te dringen in lichte versjes, en zijn zacht muzikale woorden zwaar te maken van zin :

« De avond maakt ons hoofden, moegeleden
van roerloos overpeinzen loon ;
ik voel de zwakheid van uw lichte leden
en weet ons beider liefde vroom.
. . . .

De zon spreidt kransen om ons neer
'k Herken mezelf weer in uw oogen,
en 't weten van uw mededoogen
schraagt mijn herboren liefde weer. »

Niet overal is deze ranke kunst even sterk ; maar er is geen enkele klad-bladzijde. Hier is iemand met een streng kunstgevoel aan 't werk. J. P.

SOLDATENLEVEN, Brieven aan een jongen soldaat door Kan. Dr J. MUYLDERMANS, lid der Kon. Vlaamsche Academie, 281 blz. — Rousselare, De Meester, 1910.

Bij de reeds lange lijst zijner zoo verdienstelijke werken, zooveel paarlen aan zijn kroon, zooveel eeretitels in vlaamschgezind en bijgevolg christelijk opzicht, voegt E. H. Kan. Dr. Muyldermans een nieuw nummer, doch *last not least.* Hij heeft nl. zijn rijke ondervinding als krijgsaalmoezenier laten overvloeien in de *Brieven*, waarin hij het *Soldatenleven* van alle standpunt uitbeschouwt, goeden raad met kiesche hand en toch overvloedig uitdeelt, en voor allerlei gevaar op de hoede stelt. Slechte lezingen en gezellen, ontucht, spel en drankzucht, en daarnevens gebed, militairen-mis heiliging der alledaagsche bezigheden, eerlijk verzet soldatenkring en wat weet ik al ! alles wat eenigszins van belang voor een jongen soldaat kan zijn, komt aan de beurt. Voornamelijk heeft de ervaren schrijver het op het menschelijk opzicht gemunt. — Dit vaderlijk gekeuvel, met historische gebeurtenissen en trekken uit het leven gegrepen, die gemoedelijke taal welke uit een bezorgd en minnend hart klinkt, zal zeker den weg tot het hart van den jongeling weten te vinden. Niet onaardig ook die *Soldatenkalender*, waar voor bijna elken dag van 't jaar, één of meer Heiligen of Gelukzaligen die de wapens voerden, geboekt staan.

Onze nieuwe legerwet heeft nieuwe belangstelling voor de « militaire Werker » verwekt : mochten zij overal stevig ingericht worden ! Het boek Kan. Muyldermans komt ter goeder ure. Het weze dus dringend aanbevolen aan de HH. Krijgsaalmoezeniers, die aan hun manschappen niets beters geven kunnen dan deze trouwe woorden van opbeuring en goeden raad : een trooster en raadsman die gedurig bij hen blijft. In de lange ledige uren van het kazerneleven, voornamelijk wanneer niet alles gladweg afloopt, zal de jonge soldaat met genoegen een paar bladzijden lezen en altijd het juist gepaste zalvende woord, volgens gesteltenis en noodwendigheid, zonder moeite vinden. J. Salsmans, S. J.

OMROEPER

OP AANVRAAG van eenige bestuurders van studiekringen wordt het Apologetisch Overzicht in de *Dietsche Warande* verschenen, op een beperkt getal exemplaren afzonderlijk uitgegeven. 't Kan inderdaad aan de leiders van studiekringen menigen dienst bewijzen, daar de voornaamste boeken over Geloofsverdediging er aangestipt zijn, en tevens naar hunne innerlijke waarde gewezen wordt. Te verkrijgen in de Geloofsverdediging, Provinciestraat (Noord) 114, Antwerpen, aan 0.50 fr. Wie voor 1.50 fr. inschrijft op de volledige reeks tracten door de Geloofsverdediging in 1910 uit te geven, ontvangt mede dit Apologetisch overzicht.

JEF DENYN geeft heel dezen zomer zijn befaamde Mechelsche beiaard-concerten. Alle Maandagen 's avonds van 8 tot 9 uur, in de maanden Juni, Augustus en September. In de maand Juli geeft hij concerten te Cattistock (Engeland).

HET EERSTE Vlaamsch Taal- en Geschiedkundig Congres zal te zamen met de Vlaamsche Congressen der genees- en natuurkundigen en der rechtsgeleerden gehouden worden op 17n, 18n, 19n September a. s. te Antwerpen. — Wie wenscht lid te worden zende zijn toetreding — fr. 5.00 — aan Dr V. Maes, Kroonstraat, 50, Borgerhout.

FEESTVERGADERING DER LETTERKUNDIGEN IN DE TENTOONSTELLING TE BRUSSEL

AANSPRAAK VAN PASTOOR HUGO VERRIEST

Koning,
Koningin,
Mevrouwen, Mejuffrouwen, Mijne Heeren,

In de wereldtentoonstelling te Brussel, ben ik binnengetreden langs de Laan der Natiën en Volkeren, l'Avenue des Nations. Ik heb het gedaan met een gevoelen van fierheid en blijheid, zeggend aan mijn zelven : Nu telt Vlaanderen ook en eindelijk, op zijn eigen grond. Het woord van zijn volk wordt hier aanhoord met genegen geerte ; en staande voor uwe Majesteit en voor dat luisterend gehoor, spreke ik over
den *Dubbelen Bloei der Vlaamsche Letteren.*

Over den Dubbelen Bloei? — ja.

Dat is eerst, de bloei der letteren in de boek- en papierwereld ;

dat is daarna, de bloei der letteren in het wezen van mijn volk.

***

De Bloei der Letteren in de boekwereld.

Dien bloei bestaren wij met blij gemoed en denken : Hoe wonderlijk en prachtig !

Drie honderd jaar was die letterkunde omzeggens dood gebleven ; en als wij door dien langen tijd luisteren rondom ons, en kijken door den bangen nacht, wij hooren geene stem die klinkt, wij zien geen licht dat straalt, wij vernemen geen kracht die dat arm vlaamsch volk naar boven helpt.

Integendeel, langs alle zijden komt neer op dat zinkend volk vreemde macht en vreemde dwang, vreemd woord en

sprake, vreemd onderwijs en geleerdheid, vreemde grootheid en schoonheid; en het wroet voort in armoede van geest, van hert, van taal, in armoede van geld, en in bewusteloos verlangen naar prachtig hooger vreemd en rijker leven. Er is geen eigen Kunst, er zijn geen eigen Letteren.

Maar wonderlijk genoeg : hoe is in korten tijd die wereld veranderd! De Vlaming staat nu recht en luistert met hoog en fier gemoed, en weet dat al met eens zijne kunst de hoogste kunst van Europa ter zijde streeft; dat zijne dichters in de glorie staan als de hoogste dichters der eeuw; dat zijne schrijvers hun woord rond de wereld zenden; dat zijne sprekers geworden zijn het licht, de blijheid, het denken en willen van een volk!

En als wij zoo hoog staan, preusch met ons zelven, en ons woord spreken voor Uwe Majesteit. en voor U, Hooger Volk, wij vragen nieuwsgierig :

Van waar komen wij?

En wie waren onze mannen?

— Van waar wij komen?

Wij komen uit Vlaanderen; uit dat sterk Vlaanderen, uit dat taai Vlaanderen, uit dat lief en zoet Vlaanderen, uit dat eigenaardig Vlaanderen, uit dat kunstzinnig Vlaanderen.

In dat Vlaanderen lag nog altijd die oerkracht, die veite, die weligheid en frischheid, die heimelijke schoonheid, slapend ja en gedekt, maar levend nog onder den grond; altijd levend.

Een delf van de spade en een zonnestraal waren, door de eeuwen, voldoende om welvaart en weelde, om kunst en letteren, te doen naar boven gaan, bloeien en prijken met gulden vrucht, zoodat Vlaanderen de volkeren van Europa overschingen mocht.

Die delvers, die eerste werkers zijn gekomen.

— Wie onze Mannen waren?

Die delvers eerst, dát waren onze Mannen.

Wij groeten U, de ouderen, vol eerbied en ontroering, U, de taaie werkers die, verlaten, miskend, bespot, gelasterd, tegengekant, dus niet uit liefhebberij, maar uit den dwang uwer verknochte ziel, met stillen sterken wil, en

vast doel, die twee woorden gesproken hebt : *Volk en Taal*, en die twee woorden door de vlaamsche wereld hebt gevoerd.

— Geen vlaming die hunne namen niet kent en die namen met dank in zijn hert niet draagt : Willems, en David, en Conscience, en zooveel andere.

En onze dichters Ledeganck en Van Duyse, Van Ryswyck en Delaet; en de latere pleiade waaronder ik eenige dooden alleen noemen wil : Van Beers, en Vuylsteke, en Hiel, en Dautzenberg, en De Cort, en Daems, en van Droogenbroeck en wederom zooveel andere.

Wij bezien U, wij beminnen U, wij danken U, en zien vergenoegd al uwe beelden en koppen staan te Gent in de zalen en gangen der Vlaamsche Academie, in afwachting dat zij ook eens te Brussel komen prijken in een Paleis der Vlaamsche Kunst.

Hier, in de Wereldtentoonstelling, nemen wij Vlamingen, en Vlaamsche Kunst en Letterkunde, onze plaats. Wij groeten U heusch, Fransche Letteren, maar wij kijken niet meer bedeesd omhoog, noch schuchter. Wij komen bij U staan, en voelen onzen vrijen kop, ons vast kloppend hert, onze heldere ziel, en wij spreken ons edel woord.... Wij zijn de kunst, de uitspraak van een volk, van een stam, van een glorierijk verleden, van een prachtig levend heden, en de blijde hoop van een glorievolle toekomst.

Uwe dichters kennen wij, en groeten wij vol bewondering en genot, maar wij schudden onze schouderen los, en roeren onze vrije lippen, en bij de namen van uwe grootste dichters noemen wij stil en beraden de namen van onze mannen.

Kom eens hier, Gezelle, wij willen U meten, U, stillen, nederigen priester uit Vlaanderen, met al de grootste dichters van Europa.

Ik zie het wel, gij schudt uw hoofd en wilt niet komen, maar nu zijt gij dood en in onze macht.

Wij willen de diepte meten en de verten van die groote zee die uwe ziel is, en het eindeloos spel van hare baren. Wij willen het licht meten en den zonneschijn die uw hoofd en oogen doorstralen en uitstralen.

Wij willen uwe lippen bezien, en hun wonder woord vernemen met de roering zijner rythmen.

In stilte, uw leven lang zijt gij gaan kloppen op de hoofden van uw volk en hebt zijn denken afgeluisterd en opgenomen in uw grooten kop.

Gij zijt gaan kloppen, zoetjes, op zijn hart vol wee en lust, en hebt zijn voelen uitgezogen in uw herte, eindeloos.

Met uwen prophetenvinger zijt gij zijne lippen gaan openstreelen en hebt zijne woorden en beelden in uw woord geschrijnd.

Daarmede hebt gij de schoonheid van Vlaanderen, de schoonheid van zijn land, de schoonheid van zijn lucht, de schoonheid van zijn volk, de schoonheid van zijne taal, uit uwe groote ziel geademd, in onsterfelijke beelden, ter veredeling van uwen stam, en preusch vragen wij : wie zal nevens dien Vlamings hoogen kop zijn hoofd gaan heffen ?

't Is Vlaanderens kunst en bloei.

En Rodenbach, mijn jongen.

Hij staat daar in zijn steenen beeld te Rousselaere, in de hoogte. Hij werpt in de lucht zijnen Blauwvoet, en over Vlaanderen klinkt nog altijd zijn Vliegt de Blauwvoet — Storm op zee !

Hij is geworden het hooger ideaal van het jonge vlaamsche volk, omdat hij was zijn groote dichter, en de bezielende macht van 't herlevend Vlaanderen.

Hij was de groote jonge dichter, die levende verzen dicht uit den dwang eener levende ziel ;

die levende liederen zingt, den buitengalm van jonge zingende zielen.

die levende beelden schept, waarin een begeerig volk zijn vereffend en veredelend beeld vindt ;

die levende menschen schept in Gudrun en andere dramas.

Ja, dat heeft die jonge knaap gekunnen en gedaan ; levende menschen geschapen die, niet eenen tijd verschijnen, voor de schermen op het tooneel, of in schoone boeken, maar meêgaan door het leven van een volk.

Wate verdwijnt niet meer, noch Gudrun.

Door al het werk van den dichter gevoelt men den polsslag van het leven.

Maar hooger staat zijn bezielende macht, en dieper gaat zijn grepe in het herwordend volk.

Hij was eenerzijds het beeld van dat idealiseerend jong volk, en wederzijds hij blies in zijn jong volk zijn eigen prachtig durven en willen en doen en worden; en daarom, al is hij gestorven, klinkt zijn naam op alle lippen, doorwaart zijn adem de longeren van 't jonger diet, doorschittert zijn geest den geest van 't jonger Vlaanderen, en bouwt zijn werk een Vlaanderen omhoog.

Zoo waren de feesten te Rousselaere niet alleen zijne verheerlijking. Zij waren zijn levend woord en willen.

't Is Vlaanderens kunst en bloei.

Een naam noeme ik nog daarbij: Gij verwacht hem hope ik, en ziet hem komen op mijne lippen, den naam van Stijn Streuvels. Gij kunt van de letteren van Vlaanderen niet hooren zonder dien naam te zien schitteren in uw eigen geest.

Stijn Streuvels immers is het prachtige woord van Vlaanderen.

In hem leeft de moederlucht, de moederstreek, het moedervolk, de moedertaal.

Hij is een worp van 't prachtig Vlaanderen. De bloei van Vlaanderen.

Ei mij! wat wilde ik u allemaal noemen dichters en schrijvers van het levend Vlaanderen, en u zetten, met een oud rhetorika-beeld, « als prachtig bloeiende planten in den weelderigen hof van 't oude Vlaanderen. »

Weest niet kwaad op mij, mijne oudste vrienden, van Oye en de Gheldere, noch ook Van Langendonck, de Mont en Declercq, De Koninck en De la Montagne, Hegenscheidt, van de Woestijne en de Meyere, Verhulst en Lambrechts en Eeckels en de Cneudt, Vanhaute, Cuppens, Delaey, en Cæsar Gezelle, en Walgrave en ook nog dat jong Antwerpen, dat jong Gent, dat jong Brussel en Brugge; en ook nog die jongere drift dichters door geheel het land, wier namen stillekes aan in den hemel van Vlaanderen rijzen, en wier kunst het schoon, het levend Vlaanderen is.

En gij al prozaschrijvers, ik grijpe u voor de vuist, Vermeylen, onze sterkte en ons verweer, en de Bom, Her-

man Teirlinck met uw fijn penseel en artistenwoord, en Maurits Sabbe, en Baekelmans, Lauwers en vanden Oever, en Hermans en Vermander, en Vermeersch en.... mijn oud geheugen doolt erin en ik vergeet er honderd.... Weest niet kwaad op mij ; ik kan al het goed niet zeggen dat ik van u weet ;

maar Vlaanderen piept en pijpt en hoornt, zingt en jubelt en danst in U ; het droomt en weent, kermt en huilt in U ; het waait en waagt in U ; het schingt en schittert en brandt in U ; het leeft in U en.... bloeit in uwe letteren !

II

Maar prachtiger, veel prachtiger, vol schitterend licht, vol spannende blijde hoop, vol dreusend bloed, in sterke, lustige, eigen voorname vormen, staat onze tweede groei en bloei bij ons herwordend volk.

In de boeken niet ; daarbuiten, in het wezen van ons levend volk. De letterkunde niet alleen bij haar zelven, maar door haar, en met haar, en buiten haar gaat ons volk naar boven.

Onze letterkunde is geen vuurwerk, dat in den avond zijne sterren en glansen door den donkeren in de hoogte bloeien doet, maar het volk laat staan beneden, tegen den grond, in den groeienden nacht.

Onze letterkunde draagt het volk omhoog.

Majesteit, in uwe troonrede lazen wij hoe, gebogen over ellende, armoede en te zwaren last, Gij geest en hert en hand bereid hield ter durende hulpe.

Die genegen welwillendheid kwame ons nog ten bate.

Want er was een volk :

Zijne welvaart was hem ontvallen.
Zijn woord wierd hem stillekes geroofd.
Zijn hooger denken, zijn hooger willen ;
zijn grootheid, zijne edelheid, zijn fierheid, zijn schoonheid ;
zijn bewust-zijn en zijn genot van eigen wezen.

Het leefde en wrocht voor den kost, en bad om hooger leven bij den vreemde.

Maar die tijden zijn voorbij.

Uit den donkeren gekomen, wij staan in het licht.

Ik, Hugo Verriest, de simpele pastor van te lande, ik sta in het licht, in de waaiende lucht, met mijn hooger vlaamsch denken, met mijn hooger vlaamsch willen, geworden en gegroeid uit vlaamsche kracht en kunst, tot vlaamsche schoone beschaving, en voor Uwe Majesteit, in dien prachtigen toog van de wereldkrachten, ik spreek hier mijn vrij vlaamsch woord.

't Is de tweede bloei van Vlaanderen.

Dagelijks, ginder verre in mijn Vlaanderen, ga en sta ik bij mijn volk, en bestaar het in angst en wordende blijheid en vrage mijn zelven : Wat leeft er daar? Wat herleeft er in hem? Want ja, het eerste, het meeste, het eenige ware, het is het leven. Het overige is te dikwijls maakwerk. Het leven is groei en bloei.

Wel dat volk herleeft door zijne kunst en letteren. Al de krachten die de schoonheid maken der kunst, ontwaken en leven in hem.

Het staat, en met zijne open oogen drinkt hem zat aan den schoonen zonneschijn, aan de schoonheid van Vlaanderen, aan de schoonheid van zijne kunst. Het gevoelt dat alles daar zijn grootere ik is, en 't zegt zuutjes : Dat is ik. Dat is ik!

Het luistert en met open ooren ontvangt en geniet en teert tot eigen wezen de schoonheid van zijne taal met hare rythmen. Het roert mede in hunnen gang en zang, met zijn kop en hals, zijn hand en vinger, zijn voet en teen, zijn lijf en leden. Het sluit en koost zijn tongeslag en lippenroering en veredelt in genot zijn schoon vlaamsch woord, en 't zegt zuutjes : Dat is mijn schoone taal. Dat is mijn schoon woord : mijn beschaafde, mijn veredelde ik.

Het ziet en leest zijne kunst, stillekens aan ; en gaat mede stap aan stap met zijne dichters, met hun voelen.

Zijn geest ontwaakt in prachtig hooger binnenleven en alle kleuren en tinten uit het hooger licht doorstralen zijnen kop.

Zijn hert ontwaakt, en de zee, de wagende zee van zijn gevoel gaat aan 't roeren, zoo zwaar, zoo licht, zoo vol weedom en blijheid, zoo stil en ingetogen, zoo uitspattend in lust en leute.

Het is de groote ziel van Vlaanderen die door hem waart, door zijnen geest, door zijn hert, door zijn lijf, door zijn woord, door zijn leven,

Het herwordt, het groot, schoon, vlaaamsche volk. Geen klein volk, geen minder volk, het oud groot volk.

De Vlaming wordt de schoone Vlaming.

Hij staat met zijn voeten vast op zijn eigen bodem. Hij groeit uit de kracht van zijn eigen stam. Hij draagt zijn eigen kop op eigen schouderen. Zijn hert klopt uit zijn eigen bloed. Hij spreekt zijn eigen taal, Hij werpt af zijn arm hulsel en vreemde onpassende afgedregen dracht en kleedij. Hij grijpt weder al wat wat hem geroofd wierd.

Hij is zijn eigen bewust, en gaat zijn wegen naar zijn volledig recht, zijn wetenschap, zijn beschaving, zijn schoonheid, naar zijn volledig wezen.

— Wie zal er hem tegen houden en zijnen weg versperren ?

— Niemand !

Ik groete U, o Koning ;

Ik groete U, o Koningin ;

en wetend dat gij onzen bloei genegen nakijkt, brenge ik voor U, diep buigend in dank en liefde, de hulde van een blijde en betrouwend volk.

HUGO VERRIEST.

STERREN

... ἵνα τοῦ ἀεὶ καὶ τοῦ θείου μετέχωσιν, ᾗ δυνανται · πάντα γὰρ ἐκείνου ὀρέγεται....
Aristoteles Περὶ ψυχῆς II c. 4.

Opdat zij naar vermogen het eeuwige en goddelijke deelachtig zouden worden. Want daarheen streeft al wat is.

Schoon kan, wanneer het laatste roode licht
Der avondzon aan 't westen is verdwenen,
Het starrevier voor 't zoekende gezicht
Aanglanzen. 't Komt door 't zwakke blauwen henen
Met witte spikkling, klaart en klaart, en sticht
Een droppelheldre tintling allenthenen :
Dat is de wereld die haar rijke pracht
Van lichttrezoren zien laat in den nacht.

Daar zijn er zachte, die hun kalme schijnen
Van 't zonnelicht ontvangen. Zij zijn schoon
Als edelsteenen, die een schitterreinen
Adamantglans, tot eenen zachtren toon
Verinnigd wederspieglen. Andren lijnen
Hun tintling uit de kostbre hemelkroon
Vol leven naar beneden, want zij halen
Uit eigen vier de klaarheid van hun stralen.

Diep tusschen hunne helheid doomt een baan
Van licht en kromt zich om den hemel henen :
Het is de melkweg en het ringsomgaan
Van gansch de wereld; 't licht dat komt geschenen
Uit duizend zonnen, die zooverre staan,
Dat zij tot pulver worden en doen meenen
Dat z' op een vlakken weg zijn uitgezaaid,
Wijl elk toch in zijn wijden weister draait.

Want wie door klare lenzen heen wil staren,
Die kan gescheiden hunne enkelheid
In een gestuif van stippelen ontwaren,
Gelijk men, als het sneeuwt, de grijzigheid
Tot duidlijk witte vlokken ziet verklaren.
Maar in zoo verre verten onderscheidt
Het oog geen wemeling : het snelle jagen
Staat stil : men ziet verstarde sterrevlagen.

De reuzenvlagen, die in één omdraai
't Heelal omvâmen; 't zonnezaad gesmeten
In 't ruim door overmachtig armgezwaai
En keer op keer. Want in het ongemeten
Der ijlte bloeit nog verder stergezaai
In wereldkransen op, en niet geweten
Is 't eind van 't immer ruimende heelal :
Daar zijn geen wanden aan deez' lichtbloemhal!

Gelijk de morgenmist op lage landen
Als 't herfst is eene witte vaagte sticht,
Zoo ziet men doomen in deez' oerwaranden
Onzeekre nevelwolken, mat van licht
En vol mysterie. 't Is het ijle branden
Der oerstof, waar de verre toekomst ligt,
En waar voor d' oude sterren die doodgloren
Een nieuw heelal in stilte wordt geboren.

O blauwe onpeilbaarheid, waar vrede woont
Voor onzen geest, als wij ons moeë oogen
Des avonds heffen, en uw licht ons loont
Met ruimten, waar wij onbevangen mogen
Ons ziel uitbreiden, tot zij stil weer troont
In hooge rust na 't daaglijksch kleine pogen ;
Die met zijn oogen in uw diepten weidt,
Diens hart vervult gij met oneindigheid !

L. Reypens, S. J.

HET LEVEN EN DE WERKEN VAN JAN VAN RUYSBROECK

(Slot)

VEERTIENDE HOOFDSTUK

ALGEMEENE BEOORDEELING

Zonder groote tegenkanting had RUYSBROECK gedurende zijn leven zijn stoute beschouwingen over God en de ziel mogen ontvouwen. Wel hadden eenigen aan zijne leer soms aanstoot geleden : maar dit waren gewoonlijk vrome kloosterlingen, geestdriftige bewonderaars, die eerder een woord van verklaring verlangden dan te bedillen zochten. Na zijnen dood echter zou openlijke wederspraak van wege der geleerdheid niet lang uitblijven.

Uit een brief van Geert GROOT aan de monniken van Groenendaal (1) vernemen wij dat een doctor in de godgeleerdheid (in Holland) het boek der *Geestelijke Bruiloft* had gelaakt, terwijl nog een andere, meester Henricus de HESSIA (2), te Worms, te Mainz en aan de boorden van den Rijn openlijk had verklaard dat in hetzelfde werk talrijke dwaalleeren voorkwamen.

Een twintigtal jaren later schreef de beroemde kanselier der Universiteit van Parijs GERSON aan een Karthuizermonnik, BARTHOLOMAEUS, die hem eveneens de *Geestelijke Bruiloft* ter lezing had gegeven, een langen brief, waarin hij eenige der voornaamste onnauwkeurigheden in RUYSBROECK's leer met bittere gestrengheid veroordeelde :

(1) Geschreven na R.'s dood, vermits GROOT de *kanunniken* aanraadt aan dien doctor in de godsgeleerdheid te schrijven ten einde hun heiligen vader te verdedigen. Ook laat GROOT den prior niet meer groeten. Zie *Theol. Qtschr.* 1870, een paar brieven van R. aan de kanunniken van Groenendaal uitgegeven door NOLTE, reeds hierboven vermeld.

(2) Zie HURTER, Nomenclator, II.

Het eerste en het tweede boek van dit werk, meent GERSON (1) bevatten vele heilzame en verhevene beschouwingen over het werkende en het inwendige, gevoellijke, leven. Maar het derde deel is volstrekt te verwerpen. Daarin leert de schrijver dat de ziel in de *visio beatifica* God niet alleen ziet door de klaarheid die Gods Wezen is, maar deze goddelijke klaarheid zelf wordt, wat met de verklaring van BENEDICTUS XII, volgens dewelke de *visio beatifica* bestaat in een tweevoudigen akt van schouwen en genieten, niet overeenstemt. Daarin ligt 's schrijvers grootste dwaalleer : bron en oorzaak van vele andere. (2)

Bij deze afzonderlijke tegenkanting is het niet gebleven. Voornamelijk nadat L. SURIUS, in 1552, eene Latijnsche vertaling van RUYSBROECK's werken had laten verschijnen, drong zijne leer in de kloosters binnen, ook buiten de enge perken van onze provinciën. Maar niet zelden kwam er dan van wege de geestelijke Overheid verbod aan hunne onderdanen zonder toelating den brabantschen mysticus te lezen, hoewel anderen nochtans en zelfs zeer geleerde en vrome lieden, DIONYSIUS de Karthuizer, BLOSIUS, LESSIUS, b,v., voornamelijk in de *Sierheid* kruim en merg voor hunne godsvrucht vonden. Algemeen bekend is 't hoe de groote BOSSUET, die overigens ook FÉNÉLON niet begrepen had, afkeurend over RUYSBROECK geschreven heeft.

(1) Ik citeer volgens de uitgave van GERSON's werken door DU PIN, Antwerpen, 1706. In deze uitg. echter staan talrijke fouten veroorzaakt door verkeerde oplossing van verkortingsteekens. Daarom verbeter ik volgens een incunabel-druk van 1489.

(2) Daarna haalt GERSON eenige plaatsen aan die vooral te laken zijn : « In ipsa quidem sui vacuitate per fruitivum amorem spiritus perdit semetipsum, ac sine intermissione ipsa fit ea claritas quam accipit (III, 2, DAVID VI, 185, 2). Dependetque nostrum esse creatum ab esse aeterno et secundum essentialem existentiam unum cum illo est. » (Ibid. c. 5 DAVID 188, 4). Verder nog de plaats waar R. zegt dat alle minnende geesten dus één zijn met deze goddelijke klaarheid (DAVID 189. 14) en « cum eo quo vident et quod vident lumen idem fiunt » (IBID. 189. 25). En uit hoofdst. I : « Universi devoti spiritus unum cum Deo profundo amoris defluvio sicut defecti, non quomodolibet quidem unum, sed idipsum quod est ipsa in se essentia Dei eo modo quem deifica beatudo requirit » (IBID. blz. 182, 1). Ten laatste : « Illic est spiritus supra seipsum translatus et Deo unificatus gustans, vidensque in unitate vividae abyssi in qua sese secundum esse suum increatum possidet immensas divitias quae ipsemet, juxta eum modum quo eas Deus, gustat et videt. » (IBID. blz. 190, 18).

Over deze beschuldigingen wil ik hier niet te lang uitweiden : het is voor mijn doel, om RUYSBROECK als denker te beoordeelen, voldoende zijn mystisch systeem in hoofdtrekken samen te vatten.

RUYSBROECK onderscheidt in het geestelijk leven *drie* groote verdeelingen, die hij gewoonlijk noemt : het *werkende*, het *ynnighe, verhavene, begheerlike*, het *godschouwende, overweselike* leven. In het *Rike der Ghelieven* ontbreekt deze drieledige verdeeling nog en schijnt RUYSBROECK de oudere mystiek te volgen, die slechts een tweevoudig leven, het werkende en het inwendige, kende. Maar in al zijn latere werken houdt hij aan de door den h. BONAVENTURA verspreide drievoudige verdeeling vast. Daarmee toch stemmen overeen de benamingen in het *Hantvingerlijn* en den *Spieghel* (139) van *ghetrouwe knechten, heymelike vrienden,* en *verborghene sonen*. (1) Daarmee strookt eveneens de eenigzins afwijkende terminologie in den *Spieghel der ewigher Waerheit : beghinnende* menschen, *voirtgaende* leven, (bescouwende leven).

Het volledigst heeft RUYSBROECK zijn systeem van Mystiek ontwikkeld in zijn *Gheestelike Bruloft*. De uiteenzetting van het WERKELIJK leven, evenals van de eerste trappen van het INWENDIGE, levert weinig of geen moeilijkheden op. De duisterheid begint waar het er op aan komt de hoogste vereeniging met God in het inwendige leven nauwkeurig te schetsen en ze van de vereeniging in het GODSCHOUWENDE of OVERWEZENLIJKE leven te onderscheiden. Laten we dit dus nogmaals, zonder te veel beeldspraak (het is immers onmogelijk ze geheel te vermijden) in nuchter proza, zoo goed als 't gaat, herhalen :

RUYSBROECK'S MYSTISCH SYSTEEM. — De drie vermogens der ziel zijn met God vereenigd in de eenigheid des geestes waar God *werkt*. Steeds inniger vergaderd, drukt de ziel zich in dezelfde eenigheid terug, waar God *woont*. Wanneer zij zich aldus in het innigste van den geest heeft teruggetrokken, zoo wordt

(1) De H. BERNARDUS heeft de benamingen : *Mercenarii, servi* en *filii Dei;* hij kent alleen de oude tweeledige verdeeling van het geestelijk leven. In WIGO's *Epistola ad Fratres de Monte-Dei* (omstreeks 1135) wordt vermeld : triplex status vitae religiosae : animalis, rationalis, spiritualis ; alias : incipientium, proficientium et perfectorum. BARTHOMAEUS *de Martyribus* (16e eeuw) spreekt van *privati domus Domini familiares*.

zij daar een inwendig roeren, een aanraken van Christus zelf in zijn goddelijke klaarheid gewaar. Die klaarheid is niet als de rivieren, maar als de bron zelf der gratie, die uit Gods levenden grond ontspringt. Daar deze aanraking gebeurt in het *wezen* der ziel, waar God alleen kan werken, lijdt haar het schepsel : zij is het laatste middel tusschen God en den mensch : boven die bron zweeft nog slechts de onvatbare klaarheid der heilige Drievuldigheid, waaruit die bron, die aanraking komt.

Deze aanraking trekt en noodigt onzen geest tot de innigste oefening, die een schepsel mag volbrengen naar *geschapen* wijze en in *geschapen* licht : die bron der gratie immers is niet God zelf : het Verstand wordt geëischt God te kennen in zijne klaarheid, de Minne genoodigd Hem te genieten zonder middel. Door de verlichte Rede verheft zich de geest om te schouwen in 't innigste waar die aanraking leeft. Maar de Rede, en alle geschapen licht kan niet verder : vóór de klaarheid der bovenzwevende Godheid zijn geschapen oogen als de oogen der vledermuis in de klaarheid der zon. (1) Maar al bezwijkt rede en verstand, de Minne wil voort. Hier begint een onverzaadbare honger : een inwendig « gieren » en haken van de minnende kracht en van den *geschapen* geest in een *ongeschapen* goed. Zoolang God zich zelf niet geeft, duurt deze honger, die steeds heviger wordt : want Gods aanraking in ons en onze Minne zijn beide geschapen en beperkt : zoo kunnen ze steeds wassen en toenemen zoolang wij leven. Dit is Minneleven, boven Rede en Verstaan. In dezen *storm van Minne* ontstaat tusschen God en de ziel een *strijd,* daar God, door den heiligen Geest, zich steeds meer in ons drukt, en onze geest, door Gods werk en door liefde steeds meer in God nijgt. Dit doet beide minnenden in elkander vervlieten : de mensch wordt gansch door liefde bezeten, en weet niets dan minnen : door 't vuur der liefde verteerd, komt hij zoo diep in Gods aanraking, dat hij te niet gaat in al zijn werken, zich uitwerkt en geheel liefde wordt : zoo bezit hij het innigste zijner geschapenheid boven alle deugden, waar alle geschapen werken beginnen en eindigen : dit is Minne in haar zelve, grond van alle deugden.

Volgens de andere werken van R., kan men in deze vereeniging der ziel met God twee hoofdmomenten onderscheiden :

I. De vereeniging der drie goddelijke Personen (door de genade) met de drie vermogens in den grond der ziel :

(1) Eene bij de scholastieken zeer dikwijls voorkomende vergelijking.

1. Het *bloote Verstand* wordt omvangen door grondelooze klaarheid;
2. de *bloote Gedachte* door grondelooze ongebeeldheid;
3. de *bloote Wil* door grondelooze Minne.

II. De krachten, stervend ingekeerd in den grond, het wezen der ziel, zijn daar in *enkelvoudig weten* en in *wezenlijk gevoelen*. De omvang der ziel door de Godheid is haar wezenlijk; de krachten echter toevallig, in zooverre zij, in blootheid en ongebeeldheid, zijn teruggetrokken in diezelfde natuur, wezenlijk door God omvangen.

Aldus is ons geschapen beeld, de natuur der ziel, boven Rede (in enkelvoudig weten) op drievoudige wijze met zijn eeuwig beeld vereenigd. De ziel is daarin *genietend,* in zooverre zij teruggetrokken is in de eenigheid, en *werkend,* omdat telkens de krachten opnieuw uitvloeien tot alle goed. Zoo « *middelt* » dan nog tusschen God en de ziel *verlichte Rede,* die steeds meer en dieper begrijpen wil, en *werkende Minne,* om zich voortdurend in te keeren in den grond der natuur. Dit veroorzaakt dan *Storm van Minne* en steeds grooteren *honger* naar God. (1)

Aldus is hier 1° een eeuwig uitvloeien in deugden, 2° een eeuwig inkeeren en innige honger om God te smaken, en 3° een eeuwig inblijven in enkelvoudige minne: En dit is alles *naar geschapen wijzen beneden God :* dit is de innigste oefening die men plegen kan in *geschapen* licht; daarboven is niets dan een godschouwende leven IN GODDELIJK LICHT EN NAAR DE WIJZE GODS.

Wat dus, tot nog toe, het INWENDIGE LEVEN kenschetst, is voornamelijk, dat die innigste oefening gebeurt in *geschapen* licht, in het licht der gratie, niet in het licht der Godheid zelf : de ziel, geheel vergaan in Minne, keert uit in de werken der deugden, maar vloeit immer terug in de hoogste

1) Deze laatste schets werd ontleend aan den *Spieghel,* waar zij voorkomt bij de behandeling van het SCHOUWENDE leven. Dat dit echter samenvalt met het laatste stadium van het INWENDIGE leven in de *Bruloft* blijkt uit de gelijkheid der uitdrukkingen. Zoo in den *Spieghel :* want al sijn wi boven redene, wy en sijn niet sonder redene; en hier omme ghevoelen wi dat wi gherinen ende gherenen werden.... ende hier omme is sijn (Godes) gherinen ende onse verborghene innighe crighen dat leste middel tusschen ons ende Gode... Want die levende fonteyne des heilichs Gheests, daer wi met Gode verenighen, die heeft ene wallende adere dat is Gods gherinen, die is soe stark ende so stuer, wine moghen niet doercomen indat abys sijnre grondeloser minnen. (III, 218). Hier ook nog is *storm van Minne* ende *honger*. Vgl. dit met voorgaande schets uit de *Bruloft.*

eenigheid, waar zij, werkend en terugvloeiend, tevens altijd inblijft in enkelvoudige Minne. Door dit uitgaan in deugden versiert en volmaakt zij de GELIJKENIS van God; daardoor geraken wij in de « ghebrukelike enicheit »,in de rust, waar wij het BEELD der Godheid dragen. Deze rust in God is eigenlijk in den h. Geest, den maker der gratie; maar met den H. Geest ontvangen wij de gansche H. Drievuldigheid : het is dus niet de Godheid, maar de genade Gods, die in ons, in alle rechtvaardigen woont in het wezen der ziel : maar hoe zij daar woont en wat zij is begrijpt alleen « wie innig is en ledig van alle schepselen », die nl. tot deze innigste vereeniging gekomen is : hun geest immers zinkt in deze *ghebrukelike* (i. e. *genietende*) Liefde, waarin hij boven alle werken en gaven rust.

Het toppunt van het inwendige leven is tevens voorwaarde en overgang tot het « OVERWEZENLIJK, GODSCHOUWENDE » leven. Zoo noemt R. altijd het hoogste, waartoe 's menschen geest geraken mag, niet door eigen wijsheid of deugd, maar door een loutere genade en een zeer bijzonder voorrecht van God : slechts weinigen, R. zegt het uitdrukkelijk, worden hiertoe verheven; daarom meen ik dat, waar R. over de beschouwing en hare vreugde handelt, niet altijd deze god-beschouwing, maar meestal het hoogste inwendige leven moet worden verstaan.

Het GODSCHOUWENDE LEVEN is eigenlijk een *raptus*, een *extaze* der ziel.

Wanneer de ziel zich heeft bevrijd van allen dwang der schepselen, zoodat niets nog hare vlucht belemmert, waarin zij zich verheven heeft tot de hoogten der enkelvoudigheid, dan ontdekt zich vóór haar de Godheid als een duisternis, zonder wijzen, waarin alle godschouwende geesten zich verliezen, vervlieten, verdwalen, door de vlammende hevigheid van smeltende Liefde, zoodanig dat geen schepsel hen nog achterhalen kan.

Het leven dat de ziel nu, uit het lichaam in den afgrond der Godheid weggevloten, in die extaze leidt, wordt ontwikkeld volgens het leven van ons oorbeeld in God. Immers dit wegvlieten der ziel in God wordt beschouwd als een bereiken van ons eeuwige beeld. Hieruit laat zich begrijpen de voorname plaats, welke door bespiegelingen over het leven der Drievuldigheid wordt ingenomen.

In dien afgrond der Godheid spreekt de Vader, in de verborgenheid van den ontvloten geest, zijn woord « *Siet* ». De duisterheid vergaat in het licht der eeuwige geboorte van den Zoon. Door dit licht *siet* nu de mensch : deze ontvangt in het enkelvoudige wezen van den geest het goddelijke licht dat God zelf is, *boven alle geschapen gaven of werken*. Hij ontvangt zonder middel die goddelijke klaarheid, ja, door de vurigheid der liefde, weet hij zich zelf niet anders dan één met deze klaarheid en wordt die klaarheid zelf. Daar de Zoon voortdurend wordt gebaard, is zijn toekomst in de ziel : die nieuwe geboorte en een nieuw verklaren zonder onderlaat. Hier is anders niets dan « een eeuwig schouwen en staren dat licht met het licht en in het licht ». Het oog en het « begrijpen » des geestes breidt zich uit met die klaarheid en wordt die « wijdheid » zelf : aldus wordt GOD MET GODE omvat en gezien ; en daarin ligt al onze zaligheid. De ziel *gaat uit* in dit goddelijk licht en bereikt haar eeuwig beeld. Wanneer zij dus leeft *boven hare geschapenheid* in God en één met Gods klaarheid, zoo ziet en gevoelt en vindt zij, dat zij, in hare ongeschapenheid, de grond der Godheid zelf is [*idea est essentia creatrix*], waaruit dit licht zonder maat in goddelijke wijzen (der Personen) uitstraalt, en naar de enkelvoudigheid des (goddelijken) Wezens, enkelvoudig binnenblijft eeuwig zonder wijze. Aldus omvormd en één met God, beschouwen zij God en alle dingen *zonder onderscheid*, in een enkelvoudig zien in goddelijk licht.

Wanneer nu de schouwer aldus achterhaald heeft zijn eeuwig beeld, en in deze louterheid, door den Zoon, bezeten heeft den schoot des Vaders, zoo is hij verklaard met goddelijke waarheid en hij ontvangt voortdurend de eeuwige geboorte, en gaat uit in een goddelijk schouwen. Dan volgt de ontmoeting der ziel met God.

R. onderscheidt, zooals gewoonlijk, een *werkelijke* en eene *wezenlijke* ontmoeting.

De *werkelijke* ontmoeting geschiedt door de liefde van den h. Geest, die omvangt den Vader en den Zoon, en al wat in hen beiden leeft. « Waar men dit wonder verstaat en smaakt zonder verwonderen, zonder reflexieve nadenken, boven Rede niet slechts maar nu ook *zonder Rede*, daar is de geest boven zich zelf en één met den geest Gods. » Door de *werkelijke* ontmoeting tusschen Vader en Zoon worden wij minnelijk omvangen, overmits den h. Geest in eeuwige Minne.

Maar deze *werkelijke* ontmoeting is in haar grond *genietend* en zonder wijze : in den rijken omvang des wezens enkelvoudigheid wordt « een goddelijk genieten in den abys der ongenaamdheid »

gesticht. Hier is niets dan een eeuwig rusten in eenen genotvollen omvang van minnelijke ontvlotenheid, in het wijzenlooze Wezen, in de donkere Stilte, waar alle minnenden in verloren zijn, in « onwijze en zonder Rede », in niet-weten, *boven alle goddelijke wijzen,* in een *onbeweghelic salich ghevoelen.* (1)

Met deze grondgedachten meen ik wel, dat eene alleszins bevredigende verklaring van RUYSBROECK mogelijk is, ook van die werken, welke niet zoo stelselmatig als de *Gheestelijke Bruloft* zijn gebouwd, en van een ander standpunt uit de godsbeschouwing ontwikkelen; mits men daarbij niet uit het oog verliest dat voornamelijk bij de ontwikkeling der hoogere trappen dezelfde gedachten meermaals herhaald worden, alhoewel men soms meent een verder moment der schouwing te mogen verwachten.

Wat dus het GODSCHOUWENDE LEVEN kenmerkt is : dat het eigenlijk een loutere gave Gods blijft ; de beschouwing heeft plaats in de Godheid zelf : niet alleen ontmoet de ziel God met middel en zonder middel, maar ook zonder onderscheid, wijl zij zich niet anders weet noch voelt dan één met God. De Rede blijft gansch buiten : schouwde de inwendige mensch God boven Rede, maar niet zonder Rede, de bovenwezenlijke vereeniging is boven Rede en ook zonder Rede, zonder verwonderen. De ziel wordt door liefde ontrukt, in vervoering, in de Godheid zelf, en toegelaten tot de beschouwing ja tot het leven van de Godheid en van haar eeuwig beeld in God. (2)

Gebeurt de vereeniging met God in de *natuur* der ziel, beschouwd als grond en eigendom der vermogens, het god

(1) Vgl. de *unio sine differencia* in de *hoechste Waerheit.* Men herleze nu, volgens bovenstaande schets, den *Spieghel der ewigher Salicheit,* b.v. waar R.'s systeem eveneens zeer klaar en misschien nog beter dan in de *Bruloft,* wordt ontwikkeld. Alleen wat R. daar zegt over het « overwezen des levenden levens » stemt met het derde boek der *Bruloft* overeen : *natuur, oefening en wezen,* behooren in de *Bruloft* nog tot het inwendige leven, in gratie.

(2) Naar hetgeen ik begrijpen kan en naar hetgeen uit voorgaande schets genoegzaam volgt, heeft R. zelf niet streng de overgangsstadia immer zeer logisch gescheiden, hoe kon het ook anders ? Wat in de *Gheestelike Bruloft* als hoogtepunt van het *inwendige* leven wordt geschetst, schijnt aldus tot het schouwende leven te behooren. Naar ik meen, zijn *schouwende* en *Godschouwende* leven geen evenwaardige begrippen : dit laatste geldt

schouwende leven heeft plaats in het *wezen*, het *zijn* zelf. Daarom is er hier geen spraak meer van eene *overvorming* der ziels*krachten*, maar wordt de ziel ziende en genietende gemaakt *in haar wezen* door goddelijke werking. Daaruit volgt dat zoolang er spraak is van een overvorming der ziels*vermogens* door de drie goddelijke personen, het eigenlijke *Godschouwende* en *overwezenlijke* leven in de extaze, als onderscheiden van het *schouwende* niet ter sprake komt. (1)

BEOORDEELING. — Men zal mij wel niet, hoop ik, van gebrek aan eerbied voor onzen mysticus beschuldigen, wanneer ik meen te moeten verklaren dat deze beschouwingen als zoodanig van alle *metaphysische* waarde ontbloot zijn. RUYSBROECK zelf schijnt ze niet als wijsbegeerige theorieën te hebben opgevat, maar veel meer als beelden in den weg gezet om den mensch eenigszins in het gevoel dier ontoegankelijke, onuitsprekelijke weelde te geleiden. Als beeldspraak en dus voornamelijk als poëzie moeten ze beschouwd en beoordeeld worden : hnn diepere beteekenis ligt in hunne *symbolische* en gevoelswaarde.

Maar al is de geschiedschrijver er toe gedwongen die metaphysische theorieën tot loutere beeldspraak terug te leiden, met des te meer kracht zal hij wijzen op de onderliggende werkelijkheid, waarvan deze beelden, hoe grootsch dan ook, toch zwakke uiting zijn in stamelende menschentaal.

Een zeer intens gevoel van den adel der ziel, van de innige vereeniging des menschen met God, van zijn nauwe afhankelijkheid tegenover den Schepper, van de alomtegenwoordigheid des Almachtigen, die in ons dichter woont

alleen voor het in 't derde Boek der *Bruloft* geschetste leven. R. behandelt eigenlijk zeer weinig en steeds zeer vluchtig de « extase ». Vgl. nog den brief aan MECHTILDIS VAN KULENBORCH.

(1) Het zou natuurlijk te wijd voeren om bovenstaande grondgedachten in al R.'s werken na te wijzen. Ik mag echter verklaren dat ik die proef heb gedaan en mijne opvatting steeds heb bewaarheid gevonden. Heeft men zich eenmaal die grondgedachten klaar gemaakt, zoo laat zich alles tamelijk goed begrijpen. Zelfs kan. AUGER, die tusschen de *unio sine medio* en de *unio sine differencia* bijna geen verschil ziet (*De doctrina,* blz. 98-99) : haec unio a praecedenti vix differt), heeft dit zwaartepunt van R.'s Mystiek niet ingezien : daardoor is geheel zijn uiteenzetting hoe verdienstelijk ook, toch op een scheeve baan geraakt, wat hij overigens zelf schijnt gevoeld te hebben.

omschrijven waarin dan juist het verschil tusschen pantheïsme en theisme gelegen is. Ik voor mij ken maar één dan wij in ons zelven, van de alles overtreffende weelde van 's menschen leven in de Godheid, van de overweldigende kracht der Liefde om de ziel aan haar zelven te ontrukken en te dragen in 't bezit van haar Oorbeeld, van de alleszins zeer grootsche opvatting van onze zaligheid in God, van aller menschen eindelijke vereeniging in ééne beschouwing en in ééne Liefde, van de onzeggelijke rijkdommen der Drievuldigheid, die door haar alleen alle geesten en alle Engelen met onuitputtelijke, eeuwigdurende vreugde vermogt te omvangen, beheerschen geheel het mystische denken van RUYSBROECK. Voortgevloten *uit* de Godheid, maar niet *van* God, dragende in ons Gods beeld van natuur en Gods gelijkenis van genade, keeren wij terug tot Hem, worden overvormd in hem, om te worden van genade wat Hij is van natuur, God, ons aller oorsprong en einde, zoodat wij eenmaal zullen wezen wat wij vóór onzen uitgang zijn geweest in Hem : God, alles in alles : Deus omnia in omnibus. » (1)

Tot hoe zuivere, matelooze, wijzenlooze Liefde zoo grootsche opvattingen van de Godheid hebben opgevoerd, hoeft nauwelijks vermeld. In dien verheffenden invloed ligt dan ook RUISBROECK's eerste onschatbare verdienste.

Maar was dan de beschuldiging van GERSON geheel ongegrond? Ik wil hier niet lang verwijlen bij de beschouwingen van sommigen die RUYSBROECK, maar half, of zelfs niet eens zoo ver hebben begrepen, en dan allerlei theorieën in zijne werken binnensmokkelen, als zou hij b.v. eerst het pantheïstisch systeem van Scotus ERIUGENA hebben gehuldigd en later tot bezonnener opvatting zijn overgegaan, zonder nochtans geheel vrij van pantheistische gedachtenschakeeringen te blijven.

Men voelt zich soms kitelachtig aangedaan, wanneer eenige nuchtere recensenten bij een schrijver, die wat dieper en wat intenser Gods alomtegenwoordigheid gevoelt, aanstonds het woord « pantheïsme » op de lippen dragen. Het zou dikwijls moeilijk zijn met duidelijke woorden te

(1) Al deze uitdrukkingen zijn van den h. BONAVENTURA Itinerarium c. V. BERNARDUS : quomodo omnia in omnibus erit Deus, si in homine quidquam supererit? cf. 1 COR. XV, 28.

zeker, duidelijk en vast criterium : volgens het pantheïsme, kan God niet bestaan zonder de wereld, volgens het theïsme *kan* (1) God wel bestaan zonder de wereld. Wanneer dan een schrijver uitdrukkelijk verklaart, dat de schepping niet uit God, van natuurdwang, is voortgegaan, maar uit een daad van vrijen wil, dan hebben wij geen rede meer om aan de oprechtheid zijner theïstische wereldbeschouwing te willen twijfelen. Dit nu juist heeft RUYSBROECK meer dan eens met allen mogelijken nadruk verklaard.

Overdrijft dan RUYSBROECK niet de innige vereeniging der ziel met God ? zegt hij niet dat de ziel in de Godsbeschouwing verloren gaat, één wordt met de klaarheid die zij schouwt, ja die klaarheid zelf is?

Op de meeste der gelaakte uitdrukkingen hebben wij reeds bij de ontleding der werken een beknopt antwoord gegeven. Hier mogen daarom slechts enkele algemeene beschouwingen volgen, die de zaak nog duidelijker zullen maken. Ik ontleen ze voornamelijk aan den brief, waardoor Jan VAN SCHOONHOVEN zijn meester tegen de opwerpingen van GERSON trachtte te verdedigen. Ik weet niet of aan deze weerlegging wel de haar toekomende beteekenis werd gehecht. Want ze schijnt me waarlijk prachtig : klaar, methodisch, doorslaand. Ook wist GERSON er weinig meer op te antwoorden, dan dat RUYSBROECK ten minste onduidelijke en dubbelzinnige uitdrukkingen had gebruikt : Zijne rechtzinnigheid wilde hij niet in twijfel trekken, al bleef hij bij zijn oordeel, dat hij aan dergelijke werken aan de Universiteit te Parijs nooit de noodige goedkeuring zou hebben geschonken. (2)

VAN SCHOONHOVEN verklaart vooreerst hoe de vereeniging der ziel te begrijpen is (3) :

(1) Waaruit volgt, dat, afgezien van de leer der Kerk, een theïst zelfs de eeuwigheid der schepping zou kunnen verdedigen.

(2) POMERIUS zegt dat GERSON later RUYSBROECK in de hoogste vereering hield. Hij vertolkte daardoor den indruk door GERSON's antwoord bij de kanunniken teweeggebracht. Daar GERSON de verklaringen van v SCOENHOVEN scheen aan te nemen, beschouwde men dit te Groenendaal als een bekentenis van ongelijk, en onthield men slechts den lof waarmee de kanselier over de twee eerste boeken der *Bruloft* had gesproken.

(3) Loquitur (auctor) de illa unione quae est per amorem liquefactivum et excessum contemplationis extaticae, quae prae

Door de hevigheid van extatische Liefde ontvloeit de ziel uit haar zelf en verliest alle bezit der Rede; wanneer zij zóó ontbonden is, vliet zij over in het beeld dat haar tegenwoordig gesteld wordt, nl. in God, waarin zij omvormd en omvangen wordt. (1) Door deze omvorming wordt de mensch zóó gelijkvormig met de Godheid, dat geen menschentaal dit uitspreken kan : de mensch uit zich zelf gevloten, aan zich zelf ontzonken, kent zich nog alleen als één met God, als één met de klaarheid waarin hij ziet, en die hij ziet.

Hoe sterk deze uitdrukkingen ook mochten klinken, zij zijn een zwakke poging om in stoffelijke klanken aan de onzeggelijke hoogheid onzer ziel in de Godheid een uitdrukking te geven. Ook zal men ze niet als afwijkend van de gewone mystische terminologie beschouwen. Zooals VAN SCHOONHOVEN onmiddellijk daarop zeer wel aantoont, strookt de leer, zelfs in hare bewoording, met geheel de leer der mystische overlevering. In den loop dezer artikelen werden reeds talrijke plaatsen uit de Romaansche mystieken aangehaald, die de juistheid der bewering van v. SCHOONHOVEN ten overvloede staven. Nog een paar mogen volgen uit v. SCHOONHOVEN's brief zelf.

Hij citeert, ten eerste, BERNARDUS' *Epistola ad Fratres de monte Dei* (2) : « ... Velle autem quod vult Deus, hoc jam *simile* Deo

nimia suavitate et magnitudine interni dulcoris et vehementia amoris animam liquefacit et resolvit et totam virtutem rationis absorbet...

(1) Quod autem liquescit et resolvitur in seipso non existit, sed recurrit et transformatur in illam imaginem quae sibi praesentialiter exhibetur. Ex quo patet quod imago animae rationalis per efficaciam divini luminis in suam imaginem increatam deifice poterit transformari, prout docet Apostolus 2 Cor. 3, 18; quia a claritate imaginis creatae per quandam similitudinem transformabimur in claritatem imaginis increatae : et in hac transformatione imago rationalis constituitur in tanta conformitate divinae assimilationis quae est inexplicabilis omni linguae (l. c. blz. 64).

(2) Deze brief, in de 14e eeuw gewoonlijk aan den h. BERNARDUS toegeschreven, is eigenlijk van den Karthuizer GUIGO of WIGO : majoris Cartusiae prior V († 1137). Hier en elders citeert van SCOONHOVEN tamelijk vrij. De uittreksels zijn te lang ; ik haal slechts het hoofdzakelijke aan. De aanhalingen van van SCHOONHOVEN zijn nog belangrijk, omdat zij wel uit de gewone lectuur der kanunniken van Groenendaal, en dus ook van RUYSBROECK zijn.

esse est; non posse velle nisi quod vult Deus, hoc est jam *esse quod Deus est,* cui jam velle et esse idipsum est; unde bene dicitur, *quid tunc videbimus eum sicuti est,* cum sic *similes ei erimus* (JOAN. 3, 2), hoc erimus quod ille est. Quibus enim potestas data est filios dei fieri, data est potestas *non quidem ut sint Deus,* sed sint tamen *quod Deus est.* »

Nog een andere plaats uit denzelfden brief luidt waarlijk, zooals v. SCHOONHOVEN terecht opmerkt, als R.'s algemeene leer :

« Dicitur autem haec similitudo Dei *unitas spiritus*, non tantum quia afficit spiritum hominis Spiritus sanctus, sed quia ipsa est Spiritus Sanctus, Deus charitas : qui cum sit amor Patris et Filii et unitas et suavitas, et bonum et osculum et amplexus, et quidquid commune potest esse amborum in summa illa unitate veritatis et veritate unitatis, hoc idem homini suo modo fit ad Deum, quod consubstantiali unitate Filio est ad Patrem vel Patri et Filium, cum in amplexu Patris et Filii mediam quodammodo se invenit hominis beata conscientia, cum modo ineffabili incogitabilique fieri meretur homo Dei, *non Deus, sed tamen quod Deus est.*

Uit GILBERTUS *(Super Cantica cantic.* Serm. 2) wordt eene beschouwing geciteerd over een drievoudig bed, waarvan het laatste dat des Bruidegoms is : « in illo lectulo qui solus est sponsi, (sponsa) amoris exagitata incendio ebullit et excrescit, *effusa* et *effluens* tota *transfunditur* in idipsum et in similem absorbetur qualitatem... In (hoc) tertio (lectulo) est ipsa penes ipsum et, si dici potest, *non est nisi ipse.*

Ook uit HUGO van St. Viktor's commentaar op DIONYSIUS' *Cœlestis Hierarchia* volgt een lange aanhaling, die eindigt met : « et amplius sitiens (anima) intrare ipsum cupit et esse cum ipso, et esse tam prope, ut, si fieri posset, hoc *idem ipsum fit quod ipse.*

Ten laatste nog een plaats uit VERCELLENSIS' *super Cantica,* waarvan het slot luidt : « Tanta est virtus veri amoris et pulchritudinis quod non solum facit homines et Angelos excedere naturam propriam ut in Deum ascendant: sed etiam Deum quasi naturam propriam egredi, ut ad creaturas quasi infra naturam propriam suam, producendo condescendat. »

Wel mag v. SCHOONHOVEN besluiten : Zoo stemmen al die voortreffelijke leeraren hierin overeen, dat de ziel, wanneer zij in den afgrond der goddelijke klaarheid wordt gerukt, aan zich zelf geheel bezwijkt en in Hem dien zij

mint geheel ontvliet, en met Hem boven Rede vereenigd wordt en allergeëenigdst in Hem zelf verandert, zoodat de ziel... zich zelf geheel ontkleedt en als een goddelijk gevoelen omhult, en gelijkvormig gemaakt aan de schoonheid die zij schouwt geheel overgaat in een andere glorie. (1)

VAN SCHOONHOVEN had nog hooger op kunnen stijgen, en bij de Kerkvaders zeer talrijke, even stoute uitingen kunnen aantreffen. (2) Maar voornamelijk bij DIONYSIUS-AREOPAGITA, de bron met AUGUSTINUS der Westersche Mystiek, komen de beschouwingen voor die de latere mystiek bevruchtigd hebben. VAN SCHOONHOVEN citeert van hem eene plaats, waaraan niet alleen RUYSBROECK, maar bijna alle andere schrijvers vóór en na hem, in Frankrijk zoowel als in Duitschland hebben geput :

Contemplatio est *deifica* similitudo, quia dum per eam illuminati lucentes fiunt, quadammodo ipsius luminis lucentis similitudinem accipiunt; *quomodo enim aer solis luce perfusus in eamdem transformatur luminis claritatem*, adeo ut non tam illuminatus *quam* IPSUM LUMEN ESSE videatur, et sicut *ferrum in ipsum ignem* missum magis efficitur IGNIS quam ignitum : sic viri perfecti charitate induti sive imbuti *charitas* videntur potius (ut emphatice loquar), quam charitate succensi. Induimini ergo Dominum sicut aer lucem, sicut ferrum ignem, et ERITIS LUX in Domino. Sicut enim ferrum inflammatum accipit in se formam ignis et dat se totam et non partem, et eripit se sibi remanendo in se substantialiter inflammata, ita anima unita Deo per ignem divini amoris quasi totam dat se et mittit se in Deum, et *in Deum transformata,* non

(1) Deze woorden herinneren duidelijk aan den H. BERNARDUS, aangehaald bij de bespreking der *Sierheit*.

(2) CLEMENS Alexand. o. a. zegt : *βαπτιζόμενοι φωτιζόμεθα, φωτιζόμενοι υἱοποιούμεθα, υἱοποιούμενοι τελειούμεθα τελειούμενοι ἀπαθανατιζόμεθα* (PAED. I, 6); en noemt den Logos : *θεὸς ἐν ἀνθρώπῳ καὶ ὁ ἄνθρωπος θεός* (COH. I). ATHANASIUS noemt de Verlossing : een God-maken : *θεοποιεῖν : αὐτὸς ἐνηνθρώπησεν, ἵνα ἡμεῖς θεοποιηθῶμεν.* En deze uitdrukking *θεοποιεῖσθαι,* bij de Kerkvaders tamelijk gebruikelijk, hebben de mystieken vertaald door « vergottet werden. » (ECKART, SEUSO, TAULER), CYRILLUS van Alexandrien : *θεοποιεῖ τὸ πνεῦμα ;* JOHANNES DAMASCENUS : *θεούμενος τῇ μετοχῇ τῆς θείας ἐλλάμψεως ;* was alleszins de kern der latere leer bevat over het vergoddelijkt-worden in de goddelijke klaarheid.

mutata substantia propria, transformat se totam in Deo amore qui est vita sua, et per amorem fit quasi *tota divina*... Sic igitur mens devota, cum in lumen theandricum transformatur, *fit quodammodo claritas quam accipit.* (1)

Hier is niet slechts een verklaring, maar de leer zelf, met dezelfde vergelijkingen en uitdrukkingen, van RUYSBROECK. Uit deze algemeene beschouwingen laten zich, naar ik meen, de door GERSON gelaakte zinnen genoegzaam verklaren. Doch dewijl reeds vroeger ter gelegen plaats de noodige toelichtingen in de aanmerkingen werden gegeven, is het overbodig hierbij langer te vertoeven. VAN SCHOONHOVEN behandelt elke plaats afzonderlijk, uit de algemeene grondbeginselen die wij hebben samengevat. Eén antwoord echter schijnt mij nog de moeite waard mede te deelen, omdat het weer de geheele mystiche leer belicht; het betreft de plaats uit R.: dependetque nostrum esse creatum ab esse aeterno et secundum essentialem existentiam unum cum illo est. (DAV. VI, 188, 4) Hierop antwoordt van SCHOONHOVEN :

Quia proprium est divinae naturae rebus illabi et eorum intimis commorari et per sui illapsum conservare rerum naturas ne decidant in non esse, idcirco dicit quod nostrum esse creatum dependet ab esse aeterno ... et quia ex naturae suae proprietate competit ipsi Deo ut inhabitet in intimo animae rationalis, propter quod dicit Augustinus *tu intimior intimo meo,* propterea dicit *quod esse nostrum creatum secundum essentialem existentiam unum cum illo est ;* diversae substantiae sunt spiritus Dei et spiritus hominis, et ergo spiritus hominis non est ita unus cum spiritu Dei sicut Filius cum Patre unus est Deus; sed quia illapsu suae praesentialitatis inhabitat animam rationalem, quam inter omnia creata imagine sua insignivit, penes quam imaginem transformatur Trinitati personarum et participabilis est divinae naturae et beatitudinis illius, ideo dicit quod *esse nostrum creatum* etc. (3)

(1) Aldus aangehaald door v. SCHOONHOVEN, l. c. 74.

(2) Overigens zijn dezelfde vergelijkingen zoowel bij de Romaansche als bij de Duitsche mystieken gebruikelijk om dezelfde gedachten uit te drukken.

(3) Zelfs de latere mystieken laten niets van deze sterke uitdrukkingen varen. Zoo zegt de Heer tot de h. THERESIA : De ziel, mijne dochter, lost zich geheel op om zich meer in mij te zetten; niet zij leeft dan, maar ik. (LA FUENTE I, 61). De h. FRANCISCUS VAN SALES schijnt soms nog verder te gaan. (Zie *Traité de l'amour de Dieu,* VI, 12).

Dat deze opvatting der algemeene leer van Ruysbroeck niet slechts geoorloofd, maar de eenig juiste is, blijkt reeds genoegzaam uit het feit, dat onze mystîcus eerst en vooral als een man der overlevering moet worden beschouwd : wij meenen dat er bij hem geen enkel eenigszins belangrijk deel in zijn systeem voorkomt hetwelk niet door plaatsen uit vroegere schrijvers zou kunnen toegelicht worden.

Ook wij hebben Ruysbroeck voortdurend hooren protest aanteekenen tegen alle opvatting van zijn woorden die van de zuiver kerkelijke leer zou afwijken. In al zijne werken, van den *Rike der Ghelieven* af tot de *xij Beghinen* toe, komen dezelfde beperkende uitdrukkingen die wij bij zijn voorgangers vernamen, ja nog stelliger, niet als verbeteringen, maar als toelichtingen, voor : « waar ik zet dat wij één zijn met God, dat is te verstaan in Minne, niet in wezen noch in natuur. » « Deze eenigheid is niet een eenigheid van subtancie, maar van gracie ; » « al is het dat wij allen vergaderen in eene Minne, in één omhelzen en in één genieten Gods, nochtans behoudt eenieder zijn leven en zijnen staat. » « De mensch immers kan zijne geschapenheid niet verliezen, dit is onmogelijk : onze geschapenheid wordt niet God. » « Ging ons wezen te niet, we zouden noch minnen noch zalig zijn ; » « we zouden zijn als steenen ; » — en andere dergelijke verklaringen meer zal men zich wel uit de ontleding zijner werken herinneren. (1)

Uit de Kerk en door de Kerk alleen kan Ruysbroeck begrepen, verklaard, en, laat ik er aan toevoegen ten spijt, van enkele mystiek-dilettanten, genoten worden.

Want Ruysbroeck was een trouwe zoon der Kerk. Hij heeft haar gediend en liefgehad met al de kracht zijner minnende ziel. En de dankbare Moeder heeft de vereering erkend die vroegere geslachten hem hadden gewijd, en hem geplaatst op hare altaren en geschreven in het Boek der heilige dienaren van God.

* * *

(1) De bezorgdheid van sommige protestantsche schrijvers « of Ruysbroeck, of wie ook, soms niet de perken der geoorloofde orthodoxie is te buitengegaan » moet een katholiek dikwijls doen glimlachen.

RUYSBROECK'S HEILIGHEID. (1) — Echter niet uit deze bespiegelingen is de groote invloed uitgegaan, dien de Brabantsche mysticus op de latere geslachten heeft uitgeoefend. Al werden zij wel niet geheel vergeten, de leer van het werkende en van het inwendige leven heeft veel duurzamer gevolgen gehad. Indien wij die nog in breede trekken samenvatten, bedoelen wij terzelfder tijd het karakter van RUYSBROECK's heiligheid te schetsen.

Krachtig en mannelijk was die leer :

Wat RUYSBROECK van allen eerst en vooral verlangde was een oprechte *nederigheid*, die zich zelf gering acht, die steeds haar eigen kleinheid, gebreken en tekortkomingen vóór zich houdt, die daarom best verdragen kan door anderen miskend, misprezen te worden, die zelfs, wanneer het zonder zonde gebeuren mag, dit misprijzen te gemoet ijlt. In dien geest en volgens die leer, wordt in de *Summa vitae spiritualis* het woord van den h. AUGUSTINUS met blijkbare voorliefde aangehaald : Si quis ex me sciscitaretur quisnam omnium sit optimus, responderem : *humillimus*, et si centies quaereret, non nisi idem responderem.

Nog vergde hij een *goeden wil*, een wil nl, die alle eigenheid heeft afgelegd, die zichzelven in niets zoekt, maar in alles er naar streeft Gods wil alleen te kennen en te volbrengen, die zich in alles bereid verklaart tot al wat God verlangen mocht. En krachtig was zijn woord : « gij zijt zoo heilig als gij wilt ». antwoordde hij eens aan twee studenten, die hem uit Parijs waren komen bezoeken, om een stichtelijke leer uit zijn mond te vernemen. En daar dezen den prior niet te best begrepen hadden, gingen zij geërgerd van zijn aangezicht heen. De kanunniken van 't klooster, die hun verontwaardiging hadden opgemerkt, vroegen hen wat de prior had gezegd, en leidden hen bij RUYSBROECK terug. « Welnu, sprak de prior, is het dan niet waar wat ik u gezegd heb dat gij zoo heilig zijt als gij wilt ? Zoo is het voorzeker : de mate van uw heiligheid hangt af van uw goeden wil. Bedenkt dus hoe goed uw wil is, en uw heilig-

(1) Wat de relikwiën van R. betreft, zie DE VREEZE l. c. blz. 41 vlg. die de eerste, naar mijn weten, de volledige geschiedenis ervan geschreven heeft.

heid zal u blijken. Zóó heilig toch is eenieder als hij streeft naar goed-zijn. »

De nadruk die hier gelegd wordt op het willen, is voorzeker een hoofdtrek in het ascetisme van RUYSBROEK. Had hij dit alleen geleerd, het kon volstaan om hem van alle quietisme, of zelfs van alle « zoogenaamde protestantsche gezindheid vrij te pleiten. Zelfs zijne mystiek is een daad van den wil. RUYSBROECK heeft een *school* van mystiek gesticht, ter beoefening en *vorming* tot de vereeniging met God. Slechts het bovennatuurlijke Godschouwende leven is een loutere gave; tot de hoogste trappen van het inwendige leven kan en moet de mensch zich *oefenen,* zoodat het hem even gemakkelijk wordt zijn ziel in God te verheffen, als zijn hand aan het hoofd te slaan. Maar daarbij komt dan nog een andere trek van zijn mystiek : dat de mensch in de hoogste sferen der beschouwing nooit den ernst van goede werken mag verliezen. « Wanneer de schouwer in het zevende slot verheven wordt, moet hij steeds *al* zijn andere sloten blijven bezitten, en uitkeeren en inkeeren met heilige oefeningen » ; de godschouwende mensch vliet uit met alle deugden en hij is gelijk God, die uitvloeit met alle gaven ; en hij blijft in een eeuwig gebruiken en is één met God boven alle gaven. Ook in de *unio sine differencia* blijven de werken der krachten, « zooals de Personen in het wezen der Godheid staande blijven naar persoonlijken aard in werken der Drieheid. »

Zoo RUYSBROECK één zeker criterium aangeeft om ware van valsche mystiek te onderscheiden, dan is het wel dat de *natuurlijke* valsche rust en stilte zonder oefening van binnen en buiten blijft, terwijl de ware, *heilige* rust in God nooit de werken der deugden verwaarloost.

Hoe dan toch door sommigen kan beweerd of geïnsinueerd worden, dat de mystieken der Middeleeuwen, dat RUYSBROECK in 't bijzonder, geen waarde aan uiterlijke werken hecht, moet voor den geschiedschrijver, die zonder vooroordeelen hunne leer onderzoekt en niet in zijn navorschingen geleid wordt door het verlangen, om stamvaders te vinden voor een hervorming (1), welke zonder eenig

(1) Deze aanmerking is niet van mij, maar van HARNACK, *Dogmengeschichte* III.

wettig zendingsmandaat (1) tegen het door Christus zelf ingestelde gezag te velde trok, een raadsel blijven. Wat de Mystieken, wat RUYSBROECK bedoelden was alleen, dat de uiterlijke werken, om waarde te hebben, door de innerlijke gezindheid moeten bezield zijn. Daarom is de uiterlijke biecht alleen, zonder de innerlijke, van geen kracht, daarom is het uiterlijke gebed met den mond, zonder éénige gedachte aan God, niets waard; daarom gadert het uiterlijke vasten, de uiterlijke boete, zonder de innerlijke boetvaardige stemming, ons geen verdiensten voor den hemel, enz., enz. (2) Tegen valsche Pharisaïsmus, tegen bloote, ledige uiterlijkheid hebben zij gestreden, zooals de Kerk TE ALLEN TIJDE, ook in de verdorvenste eeuwen geleerd en beleden had. Doch nooit heeft één der groote middeleeuwsche mystieken beweerd, dat uiterlijke werken overbodig zijn : integendeel luidt hun aller leer, dat « het geloof zonder de werken dood is. »

Inkeer in zich zelf, *ingetogenheid*, is voor RUYSBROECK een eerste voorwaarde tot het inwendige leven : de mensch moet leven op deze aarde, maar *onthecht* van het aardsche en geschapene; hij moet aan zich zelven teruggegeven worden, opdat hij op eigen bodem vasten voet vatte, om vandaar tot God op te stijgen. Dit immers is het doel van alle ware Mystiek : de ziel het bewustzijn te schenken van haar zelven en op te voeren in de alomvattende Schoonheid van God. *Versterving*, *zelfverloochening* zijn deugden die R. voortdurend aanprijst, en waarvan hij zelf het voorbeeld gaf (3) : met allen ernst en ijver, zonder strenge overdrijving, maar ook zonder lakse weekelijkheid, als een man met gezond oordeel en zuiver kerkelijke gezindheid.

(1) Geen leering is wettig dan wanneer zij door God gezonden wordt. Wel hebben de zoogenaamde Hervormers der 16e eeuw zich op een buitengewone zending willen beroepen; maar die zending hebben ze nooit bewezen. LUTHER had God gebeden dat Hij door hem geen wonder zou verrichten, opdat hij niet hoovaardig zou worden! (DENIFLE, *Luther in ration. Beleuchtung.* Mainz, 1904, blz. 25.

(2) Vgl. DENIFLE, *Das geistliche Leben*, XIII.

(3) Daar RUYSBROECK van de noodzakelijkheid der versterving, der boetpleging zoo een ernstige (ik zeg niet juist strenge) opvatting had, kan de leer der laatste hoofdstukken van de *Twaelf Dogheden*, die soms wat te laks, althans te mild klinken, moeilijk van hem zijn.

Met welke kracht de heilige prior tegen de verdorvenheid der bedelorden uitvaart, hebben wij reeds meermaals gehoord. Wat hij wilde was : een terugkeer tot de eerste tucht, een streng naleven van de kloosterregels in al hare zuiverheid. Maar even zoo stellig vergt hij, dat niemand zich « zonderling » gedrage. Dit « gemeene » leven kan hij nooit ten volle verheerlijken ; gemeenheid in spijs en drank en kleeding : wil hij niet dat men zich optooie, zelfs niet voor vreemden, evenmin kan hij dulden dat men slordig zij, « gemeenheid » in tucht, in boete, in gebed ; « gemeenheid » in geheel het kloosterleven. Daarom is volkomen *gehoorzaamheid* aan den wil des prelaten, in zooverre geen zonde geboden wordt, een dringende plicht. Daarom moet *reinheid* van ziel en lichaam met alle krachten beoefend. Daarom moeten vooral in de muren der kloosters die *deugden der samenleving* bloeien : blijdschap en opgeruimdheid, minzaamheid en gespraakzaamheid, zachtmoedigheid en lijdzaamheid ; dienstvaardigheid ook tegenover de minderen en algemeene vriendschap.

Evenals bij den poverello van Assisi, ruischen bij Ruysbroeck hymnen aan de heilige *Armoede;* aan het communisme ook der eerste Kerk. En evenals voor den h. Bernardus, ja, nog meer misschien, is Christus hem het toonbeeld van alle heiligheid : *Christus est via et ostium*, zegt hij den h. Bonaventura na. (1) Deze grootsche en nieuwe opvatting van het leven des Heeren : als Verlosser niet alleen, maar als spiegel en toonbeeld van ons leven, heeft hij naar zijn beste krachten helpen verbreiden. Op die wijze wekte hij die liefde voor den armen, den zwoegenden, maar vooral den *lijdenden* Christus, eene liefde die zich offert zonder mate, en waaraan Thomas a Kempis in zijn Navolging van Christus, Ignatius van Loyola in zijn *Exercitia*, een blijvende uitdrukking hebben gegeven. Daarom is ook de devotie, de liefde tot het Allerheiligste, waar de Godmensch wezenlijk tegenwoordig is met zijn Bloed en zijn Lichaam, met zijn Godheid en met zijn Menschheid, van zoo hooge beteekenis in het leven en in de leer van Ruysbroeck.

Deze vereeniging met Christus en door Christus met God heeft Ruysbroeck niet nagestreefd buiten de Kerk van

(1) *Itiner.* C. VII.

Christus, maar in de Kerk en door de genademiddelen, waarvan de Kerk alleen de rechtmatige uitdeelster is aangesteld : hierin nogmaals wijkt RUYSBROECK geen duimbreed af van BONAVENTURA en BERNARDUS. De leer der protestantsche hervorming, als zou de Kerk een scheidsmuur zijn tusschen den geloovige en Christus, is hem geheel onbekend gebleven.

Hiermede hebben wij de kenschetsende deugden van den gelukzaligen RUYSBROECK en van de van hem uitgegane hervorming aangeraakt : lichamelijke en geestelijke *Armoede* en *nederigheid;* onwankelbare *trouwe* en *gehoorzaamheid* aan de Kerk; *gemeenzaamheid* in allen levenswandel; offervaardige *liefdadigheid;* onverpoosd *streven* naar, en *leven* in vereeniging met God, bovenal een vurige *liefde* tot Christus en tot het Allerheiligste Sakrament des Altaars (1) : liefde die zelfs aan de beoefening der deugden een eigenaardig-mystiek karakter geeft.

Ondanks zijn groote bescheidenheid, die hem belette met uiterlijken glans voor de wereld op te treden, komt RUYSBROECK toch een welverdiende, zij het ook ondergeschikte plaats toe, in de rangen der machtige heiligen, FRANCISCUS, DOMINICUS, BERNARDUS, IGNATIUS, welke de Kerk in alle tijden van haar bestaan met steeds hernieuwde jeugd heeft gebaard, om haar op de wegen der zonde verdwaalde kinderen tot reiner, hooger leven op te voeren. Aan zulke hervormers heeft het haar nooit ontbroken : en in dien zin is RUYSBROECK ook ten onzent een voorlooper geweest, niet van een Hervorming *tegen*, maar van de groote Hervorming *binnen* de Kerk zelf, die door de groote heiligen der vijftiende eeuw begonnen, door het Concilie van Trient besloten werd.

* * *

Maar RUYSBROECK behoort niet alleen aan de Kerk, hij behoort ook aan de Nederlandsche literatuur. Hij is onze voornaamste prozaschrijver uit de Middeleeuwen.

(1) Heeft men niet gezegd dat de Broeders van het gemeene leven de Jezuïeten vóór de Hervorming zijn geweest?

Men heeft hem lang als den vader der dietsche proza begroet. Maar deze benaming kan hem slechts met zeker voorbehoud worden toegekend : door het groote aantal zijner werken en door hun invloed is zij niet geheel ongegrond, wanneer wij daarbij niet vergeten den stillen beperkten arbeid van vroegere kunstenaars.

Wanneer wij nu de kenschetsende trekken van RUYSBROECK als schrijver trachten te bepalen, dan moet ons eerst en vooral van het hart dat hij niet *klassiek*, in den zuiversten zin des woords, mag worden genoemd : de vaste zekerheid der uitdrukking, de strenge zelf-beheersching, die geen woord aanwendt wat te veel, geen woord weglaat wat te weinig mag zijn, ontbreken hem. In dit opzicht staat HADEWIJCH veel hooger. (1) Ondanks zijn wonderbare kennis van het Nederlandsch, zijn onuitputbaren woordenschat, nog verrijkt door eigenmachtige vorming eener philosophische taal naar duitsche voorbeelden, kan hij niet onmiddellijk de eenig juiste, onvermijdelijk-noodzakelijke uitdrukking aan zijn gedachten geven, maar loopt integendeel vooruit met onbedwingbaren overvloed, (2) behaaglijk-omslachtig, zonder strenge maat noch gebondenheid. Maar deze romantische stijl is toch geboren uit het leven ; en daarin ligt de bekoorlijkheid, waardoor vele onzer moderne woordkunstenaars zich tot hem hebben aangetrokken gevoeld. Men mag bij hem nog zoo vele zoogenaamde « figuren » ontdekken : zij zijn hem geen gezocht uiterlijk middel tot stijlschoonheid, maar noodzakelijke uiting van zijn innerlijk gevoelen. (3)

(1) In mijn artikel : *Een paraphrase van de Brieven van Had. door H. Mande (Dietsche Warande,* 1909, 11) heb ik er op gewezen hoe MANDE den stijl van HAD. verwaterd had. Al gaat R. niet zoo ver als MANDE. toch schrijft hij dikwijls meer in zijn geest dan in die van HAD. Daardoor plaats ik HAD., als prozaschrijfster, niet boven R. : zij heeft veel te weinig geleverd in vergelijking met hem.

(2) Men vergelijke eens bij voorbeeld HAD. XX Br. 97-112 met het overvloedige RUUSBROEC IV, 55, 17 vlg.

(3) Wat niet belet, dat ze met bewusten rade werden aangewend. De gewone stijlmiddelen der middeleeuwsche schrijvers : tegenstellig, climax, woordspeling, parallellisme, homoioteleuton heeft hij zeer gelukkig in het Nederlandsch proza overgebracht, hoewel in veel mindere mate dan gewoonlijk beweerd wordt. Zie hierover DE VREESE a. c. blz. 27 en vlg. : ik durf echter niet met zooveel lof als prof. DE VREESE over R. als schrijver spreken. Prof. DE VREESE behandelt er ook zeer wel

Ook zijn zinsbouw, zoo men althans van zinsbouw spreken mag, vertoont geen spoor der symmetrie van een klassische periode : hij vloeit geheel natuurlijk, naarmate gedachten en gevoelens opstijgen, verdwalend op allerlei zijpaden, immer verder rollend over tallooze *ende*'s heen naar het eindelijke doel : (1) zonder veel verheffing of verscheidenheid zoolang hij leeraart of uitéénzet, even opgolvend in vaster zielsbeweging, wanneer de aandoening het rythme sterker maakt. Dan rijst zijn taal tot ware poëzie. Dit is voornamelijk het geval telkens hij te spreken komt over de onuitsprekelijke liefde van Christus, over het heilig Sakrament des Altaars, over Gods oneindige barmhartigheid; wanneer hij aanbidt, of eert of dankt of om medelijden voor de zondaars smeekt. Doch niet het minst, wanneer hij zich vervoeren laat tot in de hoogte der Schouwing, in de eindelooze zeebaren der Godheid. Dan beweegt zich zijn zin in de breede golving der stemming ; dan ontspruiten als bloemen de woorden van ingetogen-vrome schoonheid. Maar zelfs dan is zijn poëzie eigenlijk niet sterk : omdat zij zich zelve niet geheel en gansch geeft ; omdat in die oogenblikken steeds de leeraar te zeer aan het woord blijft, omdat het gevoel dan nog te zeer vervloeit in onbedwongen overvloed. In die oogenblikken echter plooit zich zijn taal tot vaster rythme, te zamen gehouden door rijm of klankgelijkheid. Dit verschijnsel in de latijnsche proza der middeleeuwen, dat misschien uit AUGUSTINUS was aangeleerd (2) maar toch elders zijn verklaring heeft, was het noodige versiersel van het proza, nadat de poëzie had opgehouden het uitsluitende uitdrukkingsmiddel der geleerdheid te zijn. Ook RUYSBROECK maakt er gebruik van, in mindere maat wel is waar dan gewoonlijk beweerd wordt, zoowel in hooger gloed als in de stonden van nuchtere samenvatting der voorgedragen leering.

Dan rijmt hij, zoo best hij kan. Over de « verzen » die bij RUYSBROECK voorkomen heb ik reeds vroeger mijn meening uitgedrukt. Of ze van hem zijn of niet, ze blijven

de vraag of R. latijn kon en waarom hij in 't Dietsch heeft geschreven.

(1) Er komen bij R. niet zelden zinnen voor zonder onderwerp of waarvan het eigenlijke onderwerp onderwege werd in den steek gelaten.

(2) Zie DE VREESE o. c. blz. 29.

volstrekt waardeloos : 't is louter rijmelarij ; en de eenige verontschuldiging van onzen schrijver mag zijn dat ze voornamelijk dienden om het geheugen zijner lezers te helpen.

Doch laten wij liever zwijgend voorbijgaan.

Uit geheel de wijde Schepping haalt RUYSBROECK de *beelden* voor zijne gedachten. Een zeer ontwikkeld, hoewel misschien niet zoo intens noch zuiver, natuurgevoel kenschetst den mysticus, die in de stonden der vervoering de dikke schaduwen van het Zoniënbosch in de eenzaamheid der wouden binnentrok. Hij kan eenvoudig zijn en kinderlijk : de nietigste dieren, bie en mier en oester en vledermuis, de eenvoudigste bloemen : viooltje, lelie, zonnebloem leveren hem hunne schatten van gedachten. Hij kan machtig zijn : de zee met ebbe en vloed, de bergen met nederland en overland, de lente, de zomer, de herfst, de winter, de storm in de luchten, het ziedende water boven het vuur, de vloeden, de stroomen, de bronnen ; de vogel, de visch, de penning, het getouwe : de natuur, de mensch, de zonne vooral en het licht stellen hem voortdurend hunne kracht of hunne frischheid ten dienste voor vergelijkingen, die, alhoewel ook reeds van elders bekend, toch wel het eigen leven des schrijvers dragen. Maar ook in de aanwending zijner beelden ontbreekt het hem wel eens aan smaak, vooral aan klassieke zelfmacht ; en de Liefde die taverne houdt, die kok en waard speelt, vertoont zich soms bij hem met al de nuchter-realistische overdrijving van sommige Spaansche mystieken. (1) En wanneer hij den boom des geloofs voorstelt als groeiende van boven naar beneden, zoo gebruikt hij wel « une image irréalisable » dat onbeholpen een metaphysische gedachte belichaamt, maar sluit zich dan ook weer aan bij vroegere schrijvers, waar dit beeld zeer dikwijls wordt aangetroffen. (2) Toch kan niet geloochend worden dat sommige van R.'s beelden overweldigen door hun grootschheid, andere bekoren door hun lieftallig-

(1) Ik zeg niet dat zulke beelden niet klassiek en zuiver kunnen gehouden worden : alles hangt echter van de behandeling af ; daarom kon de curé d'Ars de h. Communie met stoute genialiteit : *l'armoire à provisions du bon Dieu* noemen.

(2) Vlg. o. a. HAD. Vis. I, blz. 11, reg. 185 vlg. van mijn uitgave.

heid en naïveteit, vele treffen door hun noodzakelijke juistheid. (1)

Vooral de allegorie behandelde de brabantsche mysticus, naar het voorbeeld der Romaansche mystiek, met ongemeene kunstvaardigheid. Men mocht meenen dat dit slag van literatuur op zich zelf valsch is; doch wanneer men rekening houdt met den smaak onzer voorouders, moeten vele van onze vooroordeelen wegvallen, al geef ik gereedelijk toe, dat R. ook in dezen de grenzen der kieschheid te buiten schrijdt, door loutere spitsvondigheden. (2)

Wanneer de werkelijkheid een hechten steun voor zijn verbeelding biedt, dan ziet hij juist en krachtig. Die tafereelen immers, waarin bij de verdorvenheid der verschillende standen schetst, of in 't algemeen, waarin hij een greep uit de hem omliggende werkelijkheid doet, of ook wanneer hij het verleden mag beschouwen in beelden uit het heden, behooren tot de best-geslaagde uit de Middeleeuwsche kunst. Dan hebben zijn scherpe volkskunde, zijn snerpend sarcasme, zijn bittere spot een vrijen loop.

Een paar staaltjes uit het *Gheestelike Tabernakel* II, 179-194:

« Den rijken man is overvloed van geestelijke dingen: men zingt, men leest voor hem... hij verkrijgt ook wel brieven dat hij is geabsolveerd van 't vagevuur en van zonden; daarom is hij stout, en hij wroet zeer en maakt groote hoopen van aardsch goed zooals de mollen plegen; en als hij het 't minst waant, zoo komt de duivel en schept hem uit de aarde, dat is, zijn ziel uit het lichaam en uit al het aardsche goed. Dan zingt men zeer en luidt al de klokken en begraaft hem vóór het altaar, *en hij is geabsolveerd van het vagevuur*; maar hij is gestorven in ongerechtigheid: al die leven mochten hem *niet absolveren van de helle!* »

Bij de beschrijving der ijdelheid van sommige vrouwen is hij realistischer nog, en fijner in de teekening dan P. Poirters.

Hij beschrijft hoe de bisschoppen of landdekens jaarlijks in

(1) Echter dient het beeld bij R. steeds meer als vergelijking, dan als eigenlijk symbool voor afgetrokken begrippen, wat de taal zelf der poëzie is. Had. denkt veel meer hare begrippen uit in beelden en schrijft alleszins concreter en « levender ».

(2) Vgl. de aanteekeningen bij het *gheestelike Tabernakel*. Een voorbeeld van waarlijk kunstvolle allegorie, alleszins zeer kort, is Hadewych's 15e Brief. Maar ook R. heeft er zoo vele, o. a. van het rijk der ziel.

de parochies een onderzoek laten instellen naar openbare doodzonden en daarvoor als boete geld ontvangen; dan mogen de zondaars weer « rustig den duivel dienen heel 't jaar... tot de duivel komt en ze voert in de helsche penitencie. En aldus heeft ieder wat hij begeert: de duivel de ziel, de bisschop het geld; de dwaze mensch eene kortstondige genoegte.

Overal komen de prachtigste uitdrukkingen voor: van de kanunniken die 't officie moeten lezen: « is er geld te winnen, zoo komen ze met hoopen... is er niets te krijgen, *al luidde men de klokken in twee,* ze zouden niet gestoord worden in hun slaap. »

« In den nacht, als men te metten luidt, zoo komen daar vier of vijf, die het doen moeten en meer uit nood dan uit vrijen wil-.. nochtans vermindert de godsdienst van dag tot dag... Als de prior ten refter komt, of iemand anders wien hij dit heeft bevolen, komen er drie of vier van de jongsten, opdat het toch eene orde schijne. Mijnheer de abt blijft te huis met zijn « gezin »; en al het overige convent is ziek en krank en verzorgt zich zelf met vleesch en goede spijs. »

En wat verder: « als men te refter gaat, zoo is de prior, de custos, de gardiaan en de leesmeester en andere rijke broeders die renten hebben of dochters die ze hen geven, dezen zijn alle in kamers daar nevens en plegen hunne verweendheid (verzorgen zich goed); en de arme broeders gaan ten refter en hebben pottage, twee haringen en dun bier... Na het eten loopen de broeders uit, als bieën uit hun korf, ieder om zijn voordeel. Is eenig rijk man ziek in de stad, daar zendt men twee broeders, opdat hij zijn sepulture kiezen mocht in het klooster. De andere broeders gaan wandelen en bezoeken hunne dochters, waar weinig nut in ligt.

Doch niet altijd is de spot zoo fijn; en meermaals zelfs ontaardt hij in zeer gewoon en gemeen schelden, omdat R. eigenlijk niet weet welk schelden en spotten in de alledaagschheid veroorloofd is, maar niet past in de kunst.

Maar om den schrijver en kunstenaar in RUYSBROECK naar waarde te huldigen, mogen wij de conceptie zijner werken niet buiten beschouwing laten. Al mogen dan nog eenige aan eenheid en samenhang veel te wenschen overlaten ;al dwaalt de geleidelijke ontwikkeling der onderscheidene deelen wel wat al te dikwijls af, toch zullen b. v. het *Rike der Ghelieven* vooral de *Sierheit der gheestelicken Bruloft* ook wel de *Spiegel*, en, doch veel minder, het *Gheestelike Tabernakle*, ondanks al hun overvloedig bijwerk, eene eereplaats

innemen, door hun bouw en opzet, onder de prachtigste gedachtengetimmerten van de Middeleeuwsche mystiek. In dit opzicht althans staat RUYSBROECK hooger dan ECHHART SUSO en TAULER.

Geen ander schrijver in de Nederlandsche letterkunde die zoo in de wereldliteratuur is doorgedrongen als RUYSBROECK. Wil men zich eenigzins een gedachte vormen van den invloed door hem uitgeoefend, niet slechts op de latere Nederlandsche mystieken, die nog alleen van hem voedsel en kracht schijnen te ontvangen en weinig meer hebben verricht dan zijn ascetisme te ontwikkelen, maar ook bij buitenlandschegodsdienstige schrijvers, in Italië, in Spanje (1), waar hij van 1475 af, tot in de zestiende, zeventiende eeuw toe wordt afgeschreven of aangehaald, zoo doorloope men even de *Handschriften van de werken van Jan van Ruysbroeck*, een boek dat op zich zelf een eerezuil mag heeten, en de lange lijst van vertalingen en uitgaven, opmerkingen in 't latijn, in 't fransch, in 't duitsch, in 't spaansch, van de vijftiende eeuw af tot op onze dagen toe, door Prof. DE VREESE in zijn biographie van RUYSBROECK uitvoerig meegedeeld.

Ten onzent is de rijpe vrucht van RUYSBROECK's ascetisme gegroeid tot het schoonste, met menschenhanden geschrevene boek, tot de *Imitatio Christi*.

* * *

RUYSBROECK was niet wat men eigenlijk noemen mocht een man van de daad. De groote omvorming van het geestelijke leven ten onzent in de vijftiende eeuw, laat zich niet verklaren uit zijne persoonlijkheid : Franco van COUDENBERGH was de krachtige hand die kloosters zaaide en monniken opriep : hij toch was de eigenlijke stichter van Groenendaal. Wordt nochtans RUYSBROECK als de « Patriasch » dier groote beweging begroet, zoo kan dit slechts in zoo verre waarheid heeten, als zijne schriften zijn aandenken

(1) Men heeft zelfs beweerd, dat de Spaansche Mystiek van de Nederlandsche, en voornamelijk van RUYSBROECK afhankelijk is. Zeker is 't dat R. in Spanje in zeer groot aanzien stond ; wat het feit alleen bewijzen mocht dat de beroemde RODRIGUEZ niet kan nalaten tegen de overdreven bewondering zijner landgenooten voor onzen stamgenoot te waarschuwen.

wakker hielden bij het nageslacht en steeds verkwikkend voedsel boden voor de hongerende zielen.

En nochtans is en blijft RUYSBROECK een grootsche, een ontzag-barende gestalte uit onze Nederlandsche Middeleeuwen. Wat de machtige denkers uit de 12e en 13e eeuw hadden uitgedrukt in de taal van de Kerk, heeft hij opgevat en verwerkt voor het volk van zijn tijd. Maar niet voor zijn tijd alleen : want door de monumenten van zijn kunst is hij de geestelijke vader geworden der Nederlandsch-sprekende gewesten. Hij was het voornamelijk, die onze voorouders heeft opgeleid in adel van denken en verhevenheid van gevoelen; hij heeft hen aangespoord om te stijgen boven alledaagschheid naar het hoogland der zedelijke grootheid, naar het volle bewustzijn der ziel. Zonder juist het wetenschappelijke kennen gering te schatten (1), veel minder te misprijzen, en getrouw aan het Middeleeuwsche :

> Hoc est nescire, sine Christo plurima scire;
> Si Christum bene scis, satis est si cetera nescis,

heeft hij, eer dan op het weten en het geleerd-zijn, gewezen op het goed-zijn en op het leven; een leven bestraald ten allen kante door de Zon der Godheid : God aan 't begin en aan 't einde, God van boven en van onder, God overal, alles in alles. In de stille ingetogenheid der kloosters zoowel als op de drukke straten der steden, heeft hij duizenden van zielen gesterkt met het brood zijner leering en den brand zijner liefde; en nog ten huidigen dage gaat van geheel zijn persoonlijkheid eene zuiverende kracht uit, waaraan zich de hoogstontwikkelden, de edelstgevoelenden onder ons moeilijk onttrekken kunnen.

Maar RUYSBROECK was niet slechts een der zuiverstdenkende burgers van Groot-Nederland ; hij is waarlijk een *Belgische heilige* geweest ; één dier heiligen namelijk, wier beste kenmerk is : DIEP-MINNELIJKE MENSCHELIJKHEID.

J. VAN MIERLO Jr, S. J.

(1) Wat RUYSBROECK ooit tegen de wereldsche en ijdel-zelfbehaaglijke geleerdheid mag gespot hebben, overtreft niet wat de andere kerkgeleerden : BERNARDUS, BONAVENTURA, enz. reeds daarover hadden gepreekt.

Zie ook J. Heymans S.J. - Jan van Ruysbroeck - eene letterkundige studie - in Jong Dietschland - Kerstdag 1916 - 23 pag.

DE ONWEERBAREN

Een verhaal uit het leven der Speldenwerksters

(Vervolg)

V

Na rijp overleg was Jules bij zijn oom gaan aanbellen. In zijne met allerlei antieke dingen volgepropte studeerkamer, waar alles sprak van ingetogen gemoedsrust, zat de oude priester naarstig te schrijven. Nadat de menigmaal doorgehaalde zin van zijn opstel eindelijk voltooid was, lichtte hij het hoofd op, legde bedaard de pen terzijde, en groette : « Dag Jules, hoe gaat het ? »

— « Oom », begon Jules, « ik wou voor eene maand of zoo wat op reis ! »

— « Zoo, jongen, zoo », antwoordde de kanunnik, « dat besluit komt zoo schielijk. Ware 't niet beter daarmee te wachten tot na den afloop van de tentoonstelling ? »

— « Ja, oom, dat was ook wel mijn eerste plan ; ik ben echter voornemens den secretaris van onzen kunstkring, een mijner goede vrienden, te verzoeken alles ten beste te schikken, en die houdt woord, dat weet ik. Aldus wordt mijne tusschenkomst overbodig. In dat stuk, waaraan ik zoo gewroet heb, stel ik overigens haast geen belang meer ; de tentoonstelling, waarnaar ik zoo getracht heb, laat mij nu volkomen onverschillig ? »

— « Ja, Jules, goed... maar dat is nu eens zonderling, dan moet er u wat overkomen zijn. Vertel me dat eens. »

— « Zie, oom, feitelijk is het een hoogst eigenaardig geval ! » Hij poogde zijn toon luchtig te maken, hoewel het hem knelde in de borst en zijne oogen gejaagd knipperden. « Ik lijd er onder ; een domoor heb ik mij zelf reeds gescholden ; maar het doet er niets aan toe. Ik beeldde mij in een hart te hebben dat gepantserd was tegen de felste

schichten van... de liefde; de liefde ja, oom », en hij ademde hoog op, « de lodderlijkste lonken van zooveel mooie meisjes lieten mij koud, of ik ging, met het hart er van vol, te rust, om ze bij het kraaien van den haan te vergeten. En nu ben ik op mijn dertigste jaar; ik die mij ervan overtuigd hield dat de echt voor den kunstenaar eene bitterslechte speculatie is, dat eene vrouw hem belemmert, beslag legt op zijn kostbaarsten tijd, hem zijne beste krachten afhandig maakt,... ben verliefd! »

— « Wat ge zegt! » mompelde de verraste kanunnik, meelijdend het hoofd schuddend.

— « Ik ben gejaagd, lusteloos, kon in den laatsten tijd bijna niet meer werken. Ik tracht er tegen in te gaan. 't Helpt niet. 't Is om de muren op te loopen; 't is laf, kinderachtig, neen, onnoozel, gek! »

Zijne opgewondenheid uitte zich in groote gebaren en den blos op zijn anders zoo mat gezicht.

— « Jules, dat is inderdaad een hachelijk geval. Maar nu hebt ge mij nog niet eens gezeid wie de oorzaak is van al die beroering in uw binnenste. »

— « Wel, hervatte de schilder, dat is juist het komieke van de zaak. Beeld u niet in, oom, dat het eene rijke erfdochter is of een koningskind. Het is er heelemaal anders meê gestaan. Die roofster mijner gemoedsrust is.., Leentje, de dochter uwer oude vriendin, de kantwerkster. »

Hij scheen blij dat het hooge woord er uit was, en, in gespannen verwachting, bestaarde hij oom's gelaat.

De kanunnik zweeg, verbluft; hij schreef zenuwachtig kringetjes op het blad papier dat voor hem op de tafel lag. En na eene lange poos, zeide hij: « Jules, ik ken u genoeg om te weten dat gij nooit met overijling te werk gaat. Hier is goede raad duur! »

— « Ja oom, die is duur in het onderhavig geval. Moeder placht te zeggen dat een goed hart en een paar flinke armen tegen een fortuin opwegen, maar ik struikel hier op allerlei bezwaren.... verschil in stand en opvoeding, misnoegdheid in de familie, opspraak in de stad.... Enfin... ik wil reizen.., een proeftijd aan mijn hart opleggen. Tijd heelt de diepste wonden, en misschien, God geve het, vergeet ik het meisje. »

— « Inderdaad een wijs besluit », beaamde de kanunnik. « Ik althans zie voor het oogenblik geen geschikteren uitweg. » — « En Leentje, vroeg hij nog, hebt gij haar van iets gesproken ? Denkt gij dat zij iets van uwe gevoelens vermoedt ? »

— « Ik zou het niet gelooven, oom. Zij zag er wel erg aangedaan uit, toen ik afscheid nam. Zij weende ja, maar het is zoo 'n braaf, onschuldig wezen, dat ik niet zeggen kan of zich hier gehechtheid of liefde uitte.... Heere God, wat zoo 'n schilderij al niet kan teweeg brengen ! » besloot hij zuchtend.

Hierbij bleef het. Lange toebereidselen moest Jules niet maken. Voor zijn vertrek zou hij bij oom nog even aanloopen en dan.... het stof van de schoenen geschud en de liefde ontvlucht.

's Anderendaags na de vespers, bracht de kanunnik een bezoek aan Sofietje. Hij had alles nu gewikt en gewogen, en ertoe besloten de zaken op haar verloop te laten. Geweld zou hier niet baten, enkel de tijd kon alles doen. Alleen wilde hij weten hoe het met Leentje gesteld was.

Moeder en dochter zaten als naar gewoonte samen te arbeiden en het eerste punt van het gesprek was het afscheid van Jules.

— « Wij waren toch reeds zoodanig op hem gesteld », zeide het oudje, « dat het ons hard zal vallen zijn gezelschap voortaan te missen. » Nu, zij hoopte dat hij wel af en toe goeden dag zou komen zeggen.

— « Jules vertrekt voor een tijd », zei plots de kanunnik, daarbij Leentje in 't oog houdend, en hem dacht dat zij verbleekte en dieper over haar raam neerbukte. — « Zijn geest is overspannen », ging hij voort, « en hij hoopt zich door wat afwisseling weder op te knappen. »

— « Die arme mijnheer Jules », zei moeder bezorgd, « ... En zal die reis lang duren ? »

— « Zij gaat waarschijnlijk over Frankrijk, Italië en Duitschland », ontweek de kanunnik.

Leentje stond op en schreed naar de voordeur. Met buitengewone inspanning van al hare zenuwen slaagde zij er in zich goed te houden. Kort daarop kwam zij terug ;

het bonzen van haar hart was gestild. Met gemaakte kalmte zeide zij dat Wouters'stoomboot daareven van het pleziertochtje terugvaarde en de menschen hun dag wel hadden gekozen.

De kanunnik was verschalkt. Hij had gevreesd eene scène te zien: alles liep, naar zijne meening en tot zijne groote geruststelling, integendeel doodgewoon af. Zoo meesterlijk kan een minnend meisje toch niet huichelen, dacht hij. Brave man! In liefdezaken zijt gij nog zoo nuchter!

Diep had de tijding van Jules' vertrek het meisje getroffen.; zij was echter sterk genoeg geweest om zich, in het bijzijn van den ouden priester, niet te verraden. En hoe vurig dankte zij God er voor, haar te gepaster ure de noodige kracht te hebben verleend om kalmte te veinzen aan eene vlakte waaronder het pijnlijk ziedde en bruiste. En nochtans, haar fijngevoelig hart riep het haar toe. moest het wel een weinig om harentwille zijn, dat de schilder zoo'n plots besluit had genomen. Zij herinnerde zich den stormavond en den nachtelijken doler op de kade en gelaten wachtte zij af wat gebeuren zou. Soms was het vreezen, dan berusten, dan weer hopen; de effen, kalme dagen van vroeger bestonden voor haar niet meer.

Bevroedde het oudje iets van de stille droefheid die Leentje zoo pijnde dat men haar den druk uit de oogen hadde gesneden? Vermoedde zij het verborgen zieleleed harer voorheen zoo levendige, nu bij wijlen zoo droomerige dochter?

Neen, dacht het onervaren Leentje, nog nooit immers had zij er moeder een woordje over gerept. Bezorgd en teeder was ze als immer voor Meken. Als kostbare kleinodiën hield zij echter hare gepeinzen en verzuchtingen voor moeder gedoken en nu had zij wroeging om die geheimhouding, dan weer krieuwelende deugd.

Neen, meende zij, moeder wist niet waarom zij soms, over haar raam gebogen, eensklaps de borduurnaald rusten liet en met vochtige oogen in het glinsteren van den gouden draad zat te staren, alsof zij daarin den tooverschijn van eene gedroomde toekomst zag. Zij was naïef genoeg om zich in te beelden, dat het oudje niet vatte waarom zij bij

wijlen zong als eene lijster, zij haar soms onstuimig vastgreep en kuste en dan weer, bij dalenden avond, stil in het schemerduister bij het venster zat te mijmeren, en aanhoudend naar buiten keek, naar buiten... of daar niemand opdaagde.

Och Leentje lief! moeder is ook jong geweest; grijs is haar hoofd, scherp haar blik en groot hare ondervinding. Zij zelf had immers diep gevoeld hoe pijnlijk haar Jules' vertrek was gevallen; wat moest dan zijne afwezigheid voor het teergevoelige, hem zoo verknochte Leentje niet wezen? In den hoek stond nog zijn saamgevouwen plooistoel; onder aan de schap hing zijn verfkast en de ezel leunde tegen den muur; alles was nog als ging hij straks wedekeeren en doen als al de vorige weken, doch beide vrouwen wisten al te wel dat het niet zoo was en zelden klonk nog een liedje door de huiskamer.

Nog slechts bij lange tusschenpoozen overschreed kanunnik van Gaelen den drempel. Hij had nu de handen vol met zijne school.

Het had niet weinig opziens gebaard in het provinciesteedje, waar al de jongste voorvallen en gebeurtenissen nauwgezet uitgepluisd en — o, met zooveel schijnvrome venijnigheid — beknibbeld werden, te vernemen dat eene kantschool tot stand gekomen was. De inrichting leverde immers versche stof op voor de kransjes en koffievergaderingen; zij maakte een onverhoopte stoornis uit van het lamlendig gedoente van alle dagen.

In Godsnaam, wat baat is er in eene dergelijke inrichting gelegen? vroegen de meesten zich af. Waar moest men naartoe met die poging tot ineereherstelling van een uitgeleefd nijverheidsvak als het speldenwerken? Men diende zoo 'n echt antiquaar als kanunnik Van Gaelen te wezen om zoo iets aan te durven. Dat de kant nog wat nuttig tijdverdrijf bezorgde aan enkele uitlevende oudjes, laat zijn. Sedert de mode der naaldkant en het dragen van gestijfd opperlinnen bleef echter geen plaats meer over voor kloswerk. De oude kanten, eerbiedwaardige erfstukken uit overgrootmoeders tijd, lagen, zorgelijk opgeplooid, in de lijnwaadkasten te vergelen. Engelsche en Amerikaansche dames op reis namen nog wel eens een partijtje naar haar vaderland mede, om het als curiosum uit België

aan vrienden en magen te toonen, waarbij ze dan nog dikwijls met valsch goed bedot werden; het groot vertier van fijn kloswerk behoorde evenwel tot het verleden. Alleen sommige juffers uit de burgerij gingen in de zaak op. O, wat fijn, keurig handwerkje ! Het was ja zoo lief, voor een kussen te zitten als op een schilderij ; een nieuw middel om hare behaagzucht te voldoen zagen zij er in. Enkele meldden zich dan ook, bij het openen van de school, als vrije leerlingen aan, want de inrichting bestond uit eene betalende afdeeling, en eene kostelooze voor behoeftige kinderen die zich in het bedrijf wilden bekwamen. Beide stonden onder het toezicht van mejuffer Schoonjans.

Zonder aan Sofietje's waarschuwingen het gewenschte belang te hechten, was de kanunnik die toch min of meer indachtig gebleven en zag hij, haast onwillekeurig, beter uit de oogen dan hij zich in den beginne had voorgenomen te doen. Iederen dag was hij in de school en oefende nauwgezet toezicht over alles ; niets anormaals was evenwel bij de leermeesteres op te merken. Zij was integendeel ál vlijt, ál toewijding, ál werklust. Nooit had hij vermoed dat zooveel wilskracht en bedrijvigheid in zoo'n onaanzienlijk vrouwtje konden aanwezig zijn. Het sloeg hem met verbazing en vervulde hem met vreugde. Zij gaf hare lessen met wijs beleid en veel methode ; ook gingen de beginselen er bij de meesten gauw in.

Zij bepaalde zich niet bij het stipt vervullen van haren plicht, meer deed zij. Den bestuurder sloeg ze voor eene verzameling perkamenten en patronen aan te leggen. Wat zij zelf bezat had zij hem getoond; glimlachend had de oude priester de schouders opgehaald : « Och, beste Juffrouw daarmede geraken wij niet ver. Ik zal morgen mijn rommel eens doorsnuffelen en u bezorgen wat best past ! » En inderdaad, uit zijne prachtige, met jarenlang geduld en taaie speurzucht bijeengebrachte verzameling had hij een aantal mooie specimens gelezen en die haar ter hand gesteld. Met zorg had de leermeesteres alles gerangschikt, zooveel doenlijk gewerkt model naast francijn, en gevolgnummerd naar het behoorde.

Het harte voldaan, liet de bestuurder zijne oude oogen soms weiden op het vredige, speldenwerkende kinder-

groepje. Hoe ijverig peuterden die kleine vingertjes om toch maar de verschillende slagen die de juffer hun voorgeleerd had, ten uitvoer te brengen. Enkele begonnen er van lieverlede eene zekere behendigheid in te toonen. Zie! daar hadt ge Stientje, een blond krullebolleken, wier tong, bij het inspannend pogen, voortdurend hare kersroode lippen belikte; daar Trezeken, wier korte weerbarstige haartjes door een platten rozen kam achteruit gehouden werden; Wiezeken en Bellotje, tweelingzusters zoo schoon als engelen, en daarnaast Karlientje met haar pokdalig gelaat en haar krukje, och arme! 't was de vlijtigste en de braafste van allen. Een droeve trek lag om hare lippen, een trek die getuigde van voorbarige en bittere levensondervinding. Alle kende hij ze bij naam, voor ieder had hij steeds eene aanmoediging of een liefderijk woord ten beste; hare hoofden streelde hij als troetelde hij in elke van hen een bestanddeel van zijn ideaal. Ja, eerlang zou de goede smaak weder opleven. De tijd kwam terug waarin men terecht beweerde:

Kant, diamant en zijden draad,
Houden heel het land in staat.

Weldra zou hij de zoete vrucht smaken van zijne zoo belanglooze bemoeiingen. Wat had hij er toch voeten op de aarde voor gezet! Door zijn toedoen was een beschermings-comiteit tot stand gekomen; al de leden ervan hadden voor eene zekere som ingeschreven op eene lijst welke de handteekeningen van 's lands vorstin en prinses, de geestelijke overheid en de meest gegoede familiën der stad vereenigde; de regeering liet hem op bijstand hopen; geene week verliep of hij hield eene voordracht of schreef een artikel. Kant was meer dan ooit zijn stokpaardje geworden; te pas en te onpas sprak hij ervan; hij geraakte er maar niet over uitgepraat.

En, o, met wat rechtmatigen trots, nam hij op zekeren dag juffer Schoonjans terzij om haar mede te deelen dat barones Ruzon naar den toestand der school geïnformeerd had. Zij had hem verteld dat wijlen hare moeder ongewoon veel belang in het bedrijf stelde en ook zij eene bewonderaarster er van was. Zij wilde nu zijne inrichting handgiften.

Hare dochter was geëngageerd; zij was voornemens eene partij schoone kant te doen werken ter versiering van dier uitzet.

— « En wat hebt gij geantwoord, mijnheer de Kanunnik ? » vroeg gretig de leermeesteres.

— « Wel, juffer, wat kon ik antwoorden? Ik heb de barones mijn hartelijksten dank betuigd om het welwillend aanbod. Ik heb er evenwel bijgevoegd dat onze school vooralsnog eene leerschool diende te blijven en geene onderneming was tot exploitatie; dat wij er voor het oogenblik alleen naar streefden onze kosten te dekken door veelvuldige aanwerving van betalende leerlingen. Dat wij ons in eene niet zeer verwijderde toekomst aanbevolen hielden voor bestellingen als die waarmede zij ons wilde vereeren..., Ik moet echter ronduit bekennen dat het in mijn hart ging die mooie kans te moeten laten ontglippen ».

Hier werd het gesprek afgebroken door eene leerlinge die juffer Schoonjans' hulp inriep en kort daarop was de kanunnik weg.

De leermeesteres scheen gejaagd en afgetrokken. Zij vatte de verzameling kantstalen, doorbladerde dubbend den bundel, klapte hem weer toe en stond besluiteloos te draaien en te keeren. De kinderen gluurden haar ter sluiks aan; met zich zelf scheen zij een druk onderhoud te hebben; nu schudde zij het hoofd, dan knikte zij, nam ten slotte met fiksch gebaar den bril van den neus, borg hem in zijne kast en gaf den leerlingen vrijaf vijf minuten voor het uur.

Kort daarop verliet zij, frisch gewasschen en gekamd, met haar beste kapje op en haar bonten omslagdoek aan, de school. Onder den arm torste zij het zwaar register en sloffend, straat in, straat uit, bleef zij eindelijk staan voor de groote poort van barones Ruzon's woning. Uit naam van kanunnik Van Gaelen liet ze zich aanmelden; weldra werd haar dan ook bericht dat de oude dame haar opwachtte.

En wat zij nu deed, geslepen van tong, eerst indringerig vleiend, dan een beetje waardigheidbewust, geen tijd tot uithooren latend, alle gevraag voorkomend, werpend met gracielijke handbeweginkjes haar net van gluiperigheid om de edelvrouw, had de doortraptste diplomaat haar misschien benijd, bezwaarlijk nagedaan.

Zij roemde het hoog verstand en het nobel hart van den kanunnik, de verheven bestemming der kantschool waarvan hij de ontwerper, zij de stichtster en de bestuurster was. De hindernissen welke aan eene dergelijke inrichting verbonden waren doch welke zij met hun beiden wel zouden te boven komen. De bekrompen toestand der oude speldenwerksters en de den kanunnik bestelde kant. Het was eene zeer prijzenswaarde gedachte vanwege Mevrouw de nijverheid te willen aanmoedigen en mede te werken tot dier opbeuring. Zij had met den kanunnik de zaak van het uitzet besproken ; het speet hem die te hebben afgewezen en nu kwam zij als hoofd der school met het staalboek. Mevrouw zou tevreden zijn, zij stond er voor in.

De « Uedele's » waren als hagelkorrels neergedruischt ; tallooze « Uwe's » hadden Mevrouw fijn doen glimlachen doch de leermeesteres vertrok met een hart zoo licht als een zwaneveertje. Hare speculatie was naar wensch uitgevallen. Onder de stalen was er een dat de barones bijzonder aanstond en de bijgeroepen dochter had moeders oordeel volmondig beaamd. Wel was er geen geprikt francijn van voorhanden, doch juffer Schoonjans' plan stond reeds vast. Doordrijving was eene harer hoofdeigenschappen. Nog voor de avond viel stond zij bij Sofietje. Zij had haar lieftalligste gezicht opgezet en scheen niet eens de overigens zeer klaarblijkende verrassing van het oudje te merken : « Wel, wel, wel, wie we daar hebben, sprak de kantwerkster, met een glimp van wantrouwen in het oog. Dag juffer Schoonjans, welke wind brengt u zoo laat op den dag in ons hokje ? »

Teruggetrokken wenschte ook Leentje haar goeden dag en ging voort met de bereiding van het avondmaal.

Gewichtig legde de leermeesteres haar lijvig boek op de tafel neer.

— « Sofietje, ving zij aan, gij stondt vroeger bekend als eene uitmuntende patroonmaakster, niet waar ? »

— « Ja, daar was ik handig in, dat deden mij weinige na ! » antwoordde het oudje met overtuiging.

— « Goed, en zoudt gij dat nog kunnen ? »

— « Wel, dat hangt af, juffrouw. Ik ben er zoo wat uit. We krijgen den dag van heden zoo weinig schoon werk, en

als dat eens gebeurt dan worden de modellen erbij geleverd. Kleine patroontjes maak ik af en toe nog wel. »

Schijnbaar achteloos stond de sluwe leermeesteres in haren bundel te bladeren. Zij overlegde : Sofietje was koel en achterdochtig, op hare hoede. Zij moest ze warm krijgen, haar opwinden, zooniet werd het een tegenvallertje. En wat zij voorhad, geschiedde. Het oudje was tot de tafel genaderd en keek werktuigelijk naar de perkamenten en patronen welke voorbij hare oogen schoven. Hare belangstelling nam toe naarmate de vingers der leermeesteres steeds mooier en mooier modellen ontblootten. Kreetjes van bewondering liet zij hooren : « O, maar dat is werk, juffrouw !... dat is nu eens recht puik !... Jezus, toch ! wat kant, schoone fijne kant !... Zie dien ijsgrond,... en dien speldengrond, die rozen en die palmen !... » en plots ging zij aan 't weenen, zoo geroerd was zij er om.

— « En deze teekening, wat denkt gij daarvan ? vroeg juffer Schoonjans, haar het door barones Ruzon gekozen staal toonend, zoudt gij mij daar een francijn voor kunnen prikken en een patroon maken ? »

— « Ja, juffrouw, dat kan ik », zeide het oudje, hare oogen, waarin nu vreugde straalde, afdrogend... « Dat is eene teekening door een vakman gemaakt », verklaarde zij onmiddellijk. « Zie hoe duidelijk, en wel verstaan en fraai daarbij ! » Zij ontleedde, trad in vakkundige bijzonderheden en breedvoerige uitleggingen. Ten slotte werd beslist dat Sofietje het patroon zou werken en daarvoor het gebruikelijk loon trekken.

Leentje knorde wel een weinig na juffer Schoonjans' vertrek : Moeder moest toch weten dat het zoo moeilijk was voor de leermeesteres wel te doen ! Het oudje was echter te opgetogen om op 's dochters woorden acht te slaan. Zij zag hier enkel de gelegenheid om hare kunde te toonen. Jarenlang had zij immers tegen heug en meug allerlei nietig prullewerk gemaakt ; nu zou zij eens bewijzen dat het geslacht der handige speldenwerksters in haar nog schitterend vertegenwoordigd was.

(Wordt voortgezet.) H. Baccaert.

DE CHRISTIWAARHEID

NAAR AANLEIDING VAN EEN SCHRIJVEN VAN G.J.P.J. BOLLAND IN DEN NIEUWEN GIDS.

Nog niet lang geleden ontvingen wij een reeks artikelen die Professor G. J. P. J. BOLLAND, van Februari tot Juni 1909, in den *Nieuwen Gids* liet verschijnen en die later eenigszins gewijzigd en vermeerderd, in boekvorm werden uitgegeven onder den titel : *Het Evangelie. Eene « vernieuwde » poging tot aanwijzing van den oorsprong des Christendoms.*

Wij waren wel een weinig verwonderd, door een leeraar aan een Hoogeschool nog in de twintigste eeuw eene stelling te zien voordragen die sinds meer dan dertig jaar door de wetenschap, zoowel de rationalistische als de confessionneele, als onhoudbaar werd veroordeeld. Ook zouden de specialisten aan schier alle Universiteiten voor zulke stelling tegenwoordig eenvoudig-weg de schouders ophalen en ze, zonder verdere beschouwing, op zijde laten liggen, het niet noodig achtende ze voor de zooveelste maal nog eens te weerleggen. Alleen werd deze stelling gedrukt in een voor alles literarisch tijdschrift om gelezen te worden door niet-specialisten, die er gemakkelijk konden door misleid worden. Dat deed ons er toe besluiten dezelfde kwestie nog eens te behandelen in een eveneens voor alles literarisch tijdschrift, doch met de vaste overtuiging dat er in dit belangrijk vraagstuk mede rekening moet gehouden met hetgeen de niet-Bolland'sche wetenschap deze laatste tijden heeft voortgebracht. Vakmannen, die op de hoogte zijn van de bewijzen en besluitselen der moderne historische critiek, hebben dan ook niet noodig onze verhandeling te lezen : zij zouden er toch weinig of niets nieuws in vinden. Lazen zij toch deze bladzijden, dan zullen zij gemakkelijk beseffen waarom wij verplicht zijn soms bewijzen aan te voeren die zij reeds in de kritiek van vóor dertig jaren aantreffen. Want ons standpunt hebben wij zelf niet geko-

zen : wij werden er op geplaatst door den heer G. J. P. J. Bolland, en het is toch genoegzaam bekend dat de heer Hoogleeraar van Leiden niet altijd de jongste theorieën der wetenschap aankleeft. Mogelijk zullen ook de lezers van den *Nieuwen Gids* die « gelezen hebben met begrip », ook wel begrepen hebben dat het er den heer G. J. P. J. Bolland hoofdzakelijk om te doen is het feit te ontkennen dat Jesus-Christus in levenden lijve zou bestaan hebben in Palestina, en te Jerusalem zou gekruisigd geweest zijn rond het jaar dertig onzer tijdrekening. Althans zal iedereen bereids toegeven dat het met veel last en niet minder onderstellingen opgebouwd systeem van den Leidschen redemeester (1) noodzakelijk moét ineenstorten en ijdel blijken, zoodra gezegd feit, dat in het schrijven van Bolland als nietbestaand ondersteld wordt, degelijk is bewezen. Daarom stellen wij er prijs op eerst en vooral het geschiedkundig bestaan van Christus te bewijzen, om daarna eenige gegevens van den Leidschen redemeester van meer nabij te onderzoeken. Zoo zal het best blijken dat de Hoogleeraar der Wijsbegeerte te Leiden er niet in gelukt is duisternis te zaaien waar een helle zon schijnt.

Onze Methode. — Onbetwistbaar-zeker is het, dat het christendom een historische godsdienst wil zijn, en als zoodanig onafscheidbaar van een reeks historische feiten, waar de levende en lijdende persoon van Jesus van Nazareth het middenpunt van is. Neem Jesus-Christus weg uit de geschiedenis, en gij onttrekt aan de Kerk de grondvest waarop zij berust en heel het godsdienstig gebouw met zijne geloofs- en zedenleer zal onvermijdelijk ten gronde storten. (2) Doch daar is geen 't minste gevaar voor ! De natuurlijke waarheid — ook de geschiedkundige — door het menschenverstand alleen opgespoord en gevonden, kan met de geopenbaarde waarheid nooit in botsing komen : het zijn als twee vlammen ontstoken aan één en hetzelfde vuur : de eeuwige onvergankelijke waarheid Gods. Wij, Katholieken,

(1) Dat is namelijk de titel dien G. J. P. J. Bolland, in alle nederigheid, zichzelven toekent (*Het Evangelie*, blz. VII.)

(2) Vgl. Dr Adolf Jülicher, *Hat Jesus gelebt?* Marburg, 1910, blz. 13.

hebben dan van den geweldig snellen vooruitgang der moderne wetenschap heelemaal niets te vreezen. Wij moeten hem integendeel met vreugde en blijdschap begroeten. Of is de Kerk de eerste niet geweest om in onze streken het licht te doen dagen van beschaving en wetenschap? En zien onze tegenstrevers zich niet verplicht hulde te brengen aan het aanzienlijk getal christene en katholieke geleerden, wier godsdienstige overtuiging even onwrikbaar vast staat als hun onbegrensd vertrouwen in de Wetenschap? (1) Waarop rijmt dan de bewering sommiger half-geleerden, als zou de Kerk zich vijandig aanstellen tegenover de Wetenschap?

Enkel vergt de Roomsche Kerk van hare geleerden, dat zij, in hunne navorschingen, zonder vooroordeelen, trouw en eerlijk de methode en de princiepen zouden toepassen eigen aan de wetenschap die zij beoefenen. (2) Zóo natuurlijk is deze eisch, zoodanig is hij de uiting van het gezond verstand zelve, dat alle ernstige geleerden er in theorie ten volle mee instemmen. Naar welken warboel zou het immers henen, moest men b.v. de methode der metaphysiek aanwenden in de natuurwetenschappen? En toch zou men haast denken dat dit grondbeginsel bij onze tegenstrevers enkel gelden mag in theorie: zoo vaak wordt het uit 't oog verloren of opzettelijk verwaarloosd, zoodra het gaat over toepassing op concrete gevallen die den godsdienst betreffen.

Ongetwijfeld is de vraag naar het geschiedkundig bestaan van Christus een historisch vraagstuk, dat bijgevolg naar de princiepen der geschiedkundige methode moet opgelost worden. En, evenals de natuurvorscher, wil hij tot een vasten, zekeren uitslag geraken, te bouwen heeft op waarneming en experientie, zoo moet de geschiedschrijver zijne besluitselen trekken uit vertrouwbare historische getuigenissen. Want beide wetenschappen hebben een streng objectief karakter. Niet de eigen-philosophische

(1) Vgl. ADOLF HARNACK, *Protestantismus und Katholizismus*. Berlijn 1907, blz. 15 vlgg. — P. BATIFFOL. *L'Eglise naissante et le Catholicisme?* Parijs, 1909, blz XIX vlg.
(2) Vgl. CARDINAL MERCIER, *Le Modernisme* (Collection: Science et foi). Brussel, 1908.

beginselen van den schrijver, niet zijn wereldbeschouwing mogen het uitgangspunt worden van zijn geschiedkundig onderzoek. Elke wetenschap heeft immers haar eigen wetten en principepen, die streng moeten in acht genomen worden, wil men tot een blijvenden uitslag geraken. Het gaat toch niet aan met louter philosophische begrippen een feit in het verleden te doen ontstaan of uit de geschiedenis weg te redeneeren. Een geschiedkundig feit bestaat of bestaat niet : dat bestaan of niet-bestaan is enkel door historische getuigenissen uit te wijzen en daar kunnen al de wijsgeerige beginselen van de wereld niets aan veranderen. In onderhavig geval luidt bijgevolg de vraag : *Zijn er geschiedkundige getuigenissen die het bestaan van Christus bevestigen? Zijn die getuigenissen vertrouwbaar?* Van het antwoord op die vraag alléen hangt de oplossing af van heel het geschil. En hoe gaan tegenwoordig de meesten onzer rationalistische critici te werk?

Onomstootbaar-vast staat het voor hen als een dogma (want ook het rationalisme heeft zijne dogmen, die het daarbij niet altijd met de wetenschappelijke methode eens zijn) : « Het bovennatuurlijke bestaat niet. De tusschenkomst van God in de wereld is onmogelijk. » Dat voert hen natuurlijk tot deze gevolgtrekking, ofwel dat de historische bronnen die bovennatuurlijke feiten bevatten niet verder moeten in acht genomen, ofwel dat de daarin voorkomende bovennatuurlijke feiten, zelfs tegen alle getuigenissen in, zóo zullen verklaard worden dat zij als natuurlijke feiten voorkomen. Wat zullen wij daarop antwoorden?

1° Hoevele critici zijn er die de kwestie der mogelijkheid van het bovennatuurlijke ooit ernstig hebben onderzocht? Hoe onvoorzichtig dan dit *postulatum* als basis aan te nemen van al hunne historische besluiten! Vraagt gij hun een bewijs, dan zullen zij u naar de wijsbegeerte verwijzen en de rationalistische wijsbegeerte verwijst u op hare beurt naar de natuurwetenschappen. En hebben die ten minste de zaak uitgewezen? Ook niet! Want als het gaat om de mogelijkheid van iets, waar men het bestaan zelve van loochent, dan moet er een bewijs *a priori* van geleverd worden. En de natuurwetenschap kan zelfs van de mogelijkheid of de onmogelijkheid van *natuurlijke* dingen

geen bewijs *a priori* geven. Daartoe ware het noodig eene diep-doordringende kennis te bezitten van de gezamenlijke natuurkrachten en van al wat die verschillende natuurkrachten door onderlinge combinatie mogelijk kunnen te weeg brengen. Ook wacht de wetenschap nog altijd naar het eerste bewijs der onmogelijkheid van bovennatuurlijke dingen en mirakelen. (1)

2° In elk geval is het de plicht van ieder criticus, die het ernstig meent met de wetenschap, de hoofdbeginselen der historische critiek trouw in acht te nemen. Hij heeft het recht niet onlogisch te werk te gaan, en op voorhand, uit hoofde van een philosophisch vooroordeel, te bepalen welke feiten in 't verloop der tijden hebben *mogen* voorvallen en welke niet. Hij moet de feiten, die voorgevallen zijn, en zooals die zijn voorgevallen, enkel trouw aanstippen. Daarna zal de natuurvorscher of de wijsgeer uit te maken hebben of die feiten wel of niet bovennatuurlijk zijn. De wetenschap heeft waarlijk al genoeg te lijden gehad van de vooroordeelen die *a priori* de onmogelijkheid sommiger feiten vooruitzetten. « Der Historiker », zoo schrijft terecht Dr F. Meffert (2), sprekende van de geloofbaarheid der Evangelieverhalen waar wonderen in voorkomen, « hat das Faktum nach dem Befund seiner Quellen zu taxieren, die Frage der Möglichkeit oder Unmöglichkeit ist Sache des philosophischen Denkens. Diese ganze Art der philosophischen, nicht der geschichtlichen Behandlung der Wunderberichte der Evangelien zeigt, mit welch hohem Masz von Voraussetzungen die mit dem Namen « Voraussetzungslosigkeit » prunkende Wissenschaft an die Beurteilung der Evangelien herantritt. Der Historiker hat das Faktum zu registrieren; nur dadurch erweist er der Menschheit einen Dienst; nicht dadurch, dasz er es, weil mit seiner Weltanschauung unvereinbar, unterschlägt. Ueberlasse er es doch kommenden Generationen und der philosophischen

(1) Over het wezen en de mogelijkheid der mirakelen, kan men nuttig lezen : LESCŒUR, *La Science et les faits surnaturels contemporains,* Paris, 1900; Le Dr A. GOIX, *Le Miracle*, Paris, 1908 ; G. BERTRIN, *Histoire critique des événements de Lourdes,* Paris, 1908.

(2) Dr FRANZ MEFFERT, *Die geschichtliche Existenz Christi.* M. Gladbach, 1904, blz. 36-37.

und wissenschaftlichen Forschung, nach einer « Erklärung » der Tatsache, zu suchen und eine solche zu geben, wenn es möglich ist. Das klassische Beispiel bleibt immer die Behandlung der Erzählungen von Meteorfällen. Jahrhundertelang hat man gelacht über die Erzählungen, dasz Steine sollen vom Himmel gefallen sein. Ist es doch erst *ein* Jahrhundert her, dasz die Akademie der Wissenschaften in Paris die Meteorregen als Fabel erklärte, trotz der vorgezeigte Meteorsteine. Heute bilden die Meteorsteine und — eisen ein hochbedeutsames Glied der Erforschung der physikalischen und chemischen Verhältnisse der Weltkörper, ja selbst als Lebensträger, welche die Lebenskeime von anderen Sternen auf unseren Planeten gebracht haben sollten, haben sie fungiert (Helmholtz). So ist das äuszerste was der Historiker sagen kann, ein « Non liquet », aber sobald er ein Urteil fällt über Möglichkeit oder Unmöglichkeit, spricht nicht mehr der Historiker, sondern der Philosoph. Harnack sagt ja auch selbst : « Berichte lediglich deshalb als ganz unbrauchbar zu verwerfen oder in ein spätere Zeit zu rücken, weil si auch Wundererzählungen enthalten, entspricht einem Vorurteil » (1) » Had Harnack ook zelf dit beginsel altijd maar wat beter in acht genomen !

Wil men nog een ander voorbeeld van het nadeel dat de aprioristische onmogelijkheidsverklaring sommiger feiten aan de wetenschap heeft berokkend ? Dan heeft men maar de geschiedenis van het hypnotisme te overdenken ! Of heeft de *Academie des Sciences* van Parijs de verschijnselen van het hypnotisme niet heel geestig, maar ten onrechte, vergeleken met de « quadrature du cercle ?» En zijn diezelfde feiten nu de basis niet geworden van de moderne psycho-therapie ?(2)

Onze methode blijft dus : het constateeren der feiten, zonder ons voorloopig in te laten met den aard dier feiten zelf. Dat is de eenige wetenschappelijke methode. Het getuigenis der gezaghebbende historische documenten heeft alleen uitspraak te doen in geschiedkundige zaken.

Spijtig dat in de zoo belangrijke kwestie nopens het

(1) *Wesen des Christentums*, S. 17.
(2) Vgl. A. Castelein, S. J., *L'hypnotisme et la Psychologie*, Namur, 1889. Bernheim, *Hypnotisme*, *Suggestion*, *Psychothérapie*, Paris, 1908.

geschiedkundig bestaan van Christus deze eenvoudige methode dikwijls uit het oog werd verloren. Vele rationalistische critici, wien het nochtans niet mangelt aan eruditie, houden er een wijsgeerig stelsel op na, dat niet overeenstemt met hetgeen de geschiedkundige documenten ons over den persoon van Christus weten te melden. Het Christibeeld uit het verleden klopt niet met hun gedachtenwereld, met hetgeen zij noemen (veralgemeenen is niet moeilijk) : het modern denken. Toch *zal* de geschiedenis met hunne philosophie en hunne wereldbeschouwing het eens zijn: dan worden historische documenten onecht verklaard of opgehemeld, verwrongen of verzwegen, naar gelang hunne philosophie het vereischt, en dát met zulke zekerheid en onfeilbare uitspraak, als waren zij zelven tijdgenooten der gebeurtenissen waarover zij spreken en kenden zij de waarheid beter dan de beste geschiedkundige getuigen zelf. De wijsbegeerte heeft dan met hare methode de plaats der historische wetenschap ingenomen, en beide, geschiedenis en wijsbegeerte, zijn het spoor bijster geraakt.

Wij willen tot ons onderwerp niet ingaan, zonder eerst nog te wijzen op de omzichtigheid waarmede de criticus gebruik dient te maken van het negatief bewijs of *argumentum e silentio*. Hoofdzakelijk komt dit argument hier op neer dat men besluit tot het niet-bestaan van een feit, omdat over het feit niet gesproken wordt in historische documenten welke ontstaan zijn óf in den tijd dat bedoeld feit ondersteld is te zijn voorgevallen, óf ten minste niet heel veel later. Het ligt verre van onze bedoeling de kracht van dergelijk bewijs in twijfel te trekken. Doch er wordt, zelfs door specialisten, zooveel misbruik gemaakt van het *argumentum e silentio*, dat het wel niet onnuttig zal wezen er de vereischten nauwkeurig van te bepalen.

1° Eerst en vooral heeft men door dit argument volstrekt niets bewezen, zoolang het niet onbetwistbaar vast staat, dat de schrijver, wiens stilzwijgen men inroept, niet in onwetendheid *kon* verkeeren aangaande het feit in kwestie. En hier mogen wij onzen modernen tijd — met zijne treinen, stoombooten, telegraaf en telefoon, tijdschriften en dagbladen — niet vergelijken met het verleden. Welke onbescheidenheid eergisteren ex-president Roosevelt beging

te Rome en wat hij gisteren wist te vertellen te Parijs ; welk vermogen de pas overleden Mark Twain achterlaat aan zijn eenige dochter Clara en met welken Poolschen pianist die dochter gehuwd is; welke opinie gisteren de minister van openbaar onderwijs in Pruisen uiteenzette betreffende confessionneel of onzijdig onderwijs en hoe zijn woorden in het parlement onthaald werden ; wie het wereldrecord sloeg op het vliegveld te Nizza en dat Paulhan, door een accident aan zijn motor, in zee terechtkwam, waar hij dan weer opgevischt werd en gelukkig ongedeerd bleef, — is aanstonds over heel de beschaafde wereld rondgeseind, staat heden in alle dagbladen te lezen en wordt druk besproken in alle steden, tot zelfs in de kleinste dorpen. Doch in de eerste eeuwen van het Christendom was het nog lang zoo niet gesteld. Wie zou er b.v. durven onderstellen dat de dekreten van de vermaarde kerkvergadering van Nicea, waar bisschoppen uit alle streken der Kerk samenkwamen, een tijdlang onbekend konden blijven aan een der voornaamste vertegenwoordigers der toenmalige Kerk van Afrika ? Te meer daar de bisschop van Carthago, Caecilius, een authentiek exemplaar dier dekreten uit Nicea had meegebracht en vertoond op het gewestelijk concilie in 418 te Carthago gehouden. En toch is zulks het geval geweest voor den H. Augustinus. Hij zelf verklaart dat, toen hij bisschop werd gewijd, hij geen kennis had van het VIII[e] kanon der Kerkvergadering (geen twee bisschoppen in eenzelfde stad) en dat de bisschop van Carthago, Valerius, in dezelfde onwetendheid verkeerde. (1) Hoe uiterst voorzichtig de criticus in dergelijke gevallen moet te werk gaan, blijkt al duidelijk uit dit voorbeeld.

2° Dat de schrijver, waar men de stilzwijgendheid van uitroept, het geloochende feit had moeten kennen, is volstrekt nog geen bewijs dat het feit niet bestaan heeft. Een schrijver is niet verplicht alles te melden wat hij weet. Wil men eenig besluit trekken uit de stilzwijgendheid van den schrijver, dan valt er verder nog te bewijzen dat gezegde

(1) Zie CH. DE SMEDT. *Principes de la critique historique.* Paris, 1853, blz. 226 ss. Daar kan men nog andere treffende voorbeelden nalezen. Vgl. LANGLOIS et SEIGNOBOS. *Critique historique*, Parijs, 1904.

schrijver van het feit melding had moeten maken in de door hem geschreven en ons toegekomen werken.

3° Staan nu eenmaal twee gezegde vereischten onomstootbaar vast, dan mag het negatief argument als solied bewijs gelden. Toch springt het dadelijk in het oog dat die vereischten niet kunnen bestaan, wanneer er heelemaal-vertrouwbare positieve getuigenissen voorhanden zijn, die het feit in kwestie bevestigen. Dan moet natuurlijk de gissing plaats maken voor de geconstateerde waarheid.

Nu wij onze methode eenigzins bepaald hebben, zullen wij de vraag naar het bestaan van Christus eens naderbij in het licht der geschiedenis onderzoeken. Had Christus ons, zooals Luther of Philip van Hessen, maar eenig schrijven van zijne hand overgelaten, dan was onze taak naar alle waarschijnlijkheid veel gemakkelijker. Doch onze goddelijke Meester heeft enkel in het zand geschreven. Hem werd gedurende zijn leven geen standbeeld opgericht, en waar Hij eens begraven lag is ons al zoomin bekend als voor Mozes en Calvijn (1). Toch meenen wij in alle overtuiging te kunnen zeggen — en met onmiskenbare bewijzen te kunnen staven — dat zijn geschiedkundig bestaan zoo rotsvast staat als dat van om 't even welk groot man uit het verleden.

Het historisch bestaan van Christus

Om onze bewijsvoering zoo duidelijk mogelijk voor te stellen, zullen wij achtereenvolgens het antwoord zoeken op deze twee vragen :

A. Zijn er vertrouwbare NIET-CHRISTENE getuigen, die het geschiedkundig bestaan van Christus bevestigen ?

B. Zijn de CHRISTENE SCHRIJVERS, die *ex professo* over Christus handelen als over een geschiedkundig persoon, ten volle vertrouwbaar ?

A. *Niet-christene bronnen*

ROMEINSCHE BERICHTEN. — Wie met de toestanden uit de twee eerste eeuwen onzer tijdrekening min of meer

(1) A. JULICHER. o. c., blz. 14.

vertrouwd is, zal heel wel begrijpen, dat het volstrekt geen wonder zou geweest zijn, moest geen enkel profaan romeinsch geschiedschrijver een woord reppen over Christus en het Christendom. Wat bekommerden toch zich die geschiedschrijvers om de menigvuldige godsdienstvormen die toentertijde op den bodem van het Romeinsch keizerrijk als paddestoelen uit den grond oprezen? Het was er hun immers niet om te doen de verschillende godsdiensten te beschrijven, die uit het Oosten naar Rome werden overgebracht of hun ontstaan vonden in de hoofdstad van het rijk zelve. Dien kant der geschiedenis hadden zij niet leeren bekijken.

Daar komt nog bij dat het Christendom geen officieele, door den Staat erkende godsdienst was en in den beginne veeleer moest doorgaan als een louter Joodsche sekte. En hoe diep Joden en Jodendom door een echten Romein van dien tijd misprezen en veracht werden, is toch voor niemand een geheim. Dat die verachting ook is overgegaan op het uit het Jodendom ontsproten Christendom, is maar heel natuurlijk en blijkt trouwens duidelijk genoeg uit de documenten van dien tijd, die de Christenen als de grootste boosdoeners aangeven en ze beschuldigen van de afschuwelijkste misdaden. (1) Vandaar de wel te begrijpen maar niet te verrechtvaardigen minachting waarmede de fiere Romein en de verfijnde Griek neerzagen op de verfoeilijke Christenen : vandaar dat zij niet den minsten lust gevoelden die sekte van naderbij te leeren kennen. Toen eerst kon het Christendom den Romeinschen geschiedschrijver eenig belang inboezemen, als het in het openbaar de nationale afgoden van hun pieterstaal wegstiet of zóó ver in het volk ingreep dat de afgodentempels langs om meer verlaten werden. Van toen af aan was het Christendom geworden een machtige faktor, waar het Rijk mee af te rekenen had; een gevaar voor den Staat, die het noodig achtte als vervolger van dien nieuwen godsdienst op te treden en er dus nauwer kennis mee te maken. Dat neemt nochtans

(1) De reden waarom Joden en Christenen zoozeer verfoeid en gehaat werden kan men nalezen bij A. Harnack, *Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunterten,* Leipzig, 1902, blz. 197 vlg.

niet weg dat men in sommige middens nog een tijd voortging heel die beweging te beschouwen als een Oostersche sekte in Palestina ontstaan door de werking van een Joodschen demagoog en oproerstoker, die zijn revolutionaire gedachten een tijd lang had rondgestrooid, totdat eindelijk de Romeinsche landvoogd Pontius Pilatus er voor goed een einde aan stelde.

Tegen onze bedenkingen zou men weliswaar kunnen aanvoeren dat ten minste de mirakelen van Christus op zijne omgeving diepen indruk moesten maken en dat bijgevolg ook de kennis ervan moest doordringen tot de heidensche en Romeinsche tijdgenooten. Dat werd inderdaad meer dan eens beweerd. (1) Nu kan evenwel ieder, die de moeite wil nemen dat tijdvak der Romeinsche geschiedenis onder dit oogpunt een weinig te bestudeeren, er zich gemakkelijk van overtuigen dat zelden of nooit meer en gemakkelijker geloof gehecht werd aan wonderverhalen dan te dien tijde. Niet alleen de goden, maar ook de keizers, bewerkten, volgens de openbare meening, menigvuldige wonderbare genezingen. Overal wilde het volk mirakelen zien en aan de mogelijkheid der wonderen werd doorgaans niet getwijfeld. Dat in die omstandigheden de echte wonderen door Jesus in Palestina verricht, geene genoegzame reden konden zijn om de aandacht der Romeinsche geschiedschrijvers gaande te maken en er hen toe te doen besluiten over Jesus ook maar terloops een woord te reppen, hoeft wel geen verder betoog. Hooger vermelde opwerping in het midden te brengen is dus een blijk geven dat men met den algemeenen geestestoestand van dien tijd weinig of niet vertrouwd is en dat men over dat lang verloopen tijdvak der geschiedenis wil oordeelen met onze moderne opvatting.

Zal de lezer deze beschouwingen op het oog houden, zoo moet hij er met ons uit besluiten dat, al had ook geen enkel Romeinsch historicus een woord omtrent Jesus geschreven, daardoor nog geen genoegzame reden zou voorhanden zijn om het geschiedkundig bestaan van Christus te ontkennen. Veeleer hebben wij iedere vermelding van hunne zijde als eene onverwachte bevestiging onzer

(1) Vgl. Dr F. Meffert, o. c., blz. 34-35.

stelling te beschouwen. Te meer daar wij hoogstens enkele fragmenten bezitten van de Grieksche of Latijnsche schrijvers uit dien tijd en dat bijgevolg nog altijd de mogelijkheid blijft voortbestaan dat van Christus in nu verloren fragmenten werd bericht gegeven.

Welnu, de nog voorhanden zijnde getuigenissen der Romeinsche geschiedschrijvers kunnen ruimschoots volstaan om allen gegronden twijfel aangaande de werkelijkheid van het leven van Christus uit den weg te ruimen. Ging het niet bepaaldelijk over den persoon van Christus — met andere woorden, was er geen *apriorisme* in het spel — dan zou zelfs, gezien de historische gegevens die wij uit die schrijvers bezitten, geen enkel criticus er aan gedacht hebben de kwestie op te werpen. Dit moge blijken uit volgend kort overzicht.

Is Christus geen loutere schepping onzer verbeelding, dan moet hij zoo wat rond de jaren 30 onzer tijdrekening den kruisdood gestorven zijn; zijn discipelen hebben dan, van Palestina uit, zijn leering allengskens in heel de toen beschaafde wereld gepredikt en verspreid. Wat zeggen nu de profane documenten?

Boven allen twijfel verheven staat de geloofwaardigheid van TACITUS (54-120 na Chr.), den voornaamsten en meest beroemden Romeinschen geschiedschrijver. (1) Alle critici zullen het hier wel over eens zijn dat er geen gewichtiger bron bestaat voor de algemeene geschiedenis van den tijd Onzes Heeren, dan zijne *Annales* (2) of « Jaarboeken », rond 115-117 in het licht gegeven, en die handelden over de

(1) Natuurlijk schreef Tacitus de geschiedenis op de manier van zijn tijd en was zoodoende in een en hetzelfde werk tegelijkertijd redenaar, psycholoog, dichter en geschiedschrijver. Dat neemt niet weg dat zijne rechtzinnigheid niet kan in twijfel getrokken worden. En daar hij het feit, waarvan hier sprake is, waarschijnlijk zelf gekend heeft, hebben wij in dit bericht alle mogelijke waarborgen tot vertrouwbaarheid van een historisch verhaal. — Over Tacitus leze men : FRIEDLÄNDER, *Sittengeschichte Roms*, III, blz. 350 vlg. — E. NORDEN, *Die antike Kunstproza,* I, blz. 321 vlg. — G. BOISSIER, *Tacite,* Paris 1908, blz. 54-107.

(2) De ware titel van Tacitus' boek is wel : *Ab excessu divi Augusti;* een geleerde uit de twaalfde eeuw, Robeanus, dacht het noodig er de woorden *Annales* vóor te plaatsen en 't is onder dien titel dat het boek nu bekend is.

regeering van Tiberius, Caligula, Claudius en Nero (14-68 na Chr.). Tacitus nu heeft het (*Annal.* XV, 38 vlg.) over den brand die, misschien wel door toedoen van keizer Nero, een aanzienlijk deel van Rome in asch legde. Het volk begon de oorzaak der ramp te bespreken en den keizer als den waren schuldige aan te duiden. Maar Nero vond het oogenblik gunstig om de schuld te werpen op de door het volk gehate Christenen.

« Om dit gerucht te onderdrukken, gaf hij anderen als de schuldigen uit en strafte met de uitgezochtste folteringen degenen, welke het volk christenen noemde en die om hunne schanddaden veracht werden. Deze naam komt hun van Christus, die onder de regeering van Tiberius, door den landvoogd Pontius Pilatus, met den dood gestraft werd. Tot dan toe onderdrukt, barst dit verderfelijk bijgeloof weder uit, niet alleen in Judea, den oorsprong van dit kwaad, maar ook in de stad (Rome), waar al wat misdadig of eerloos is van alle kanten samenstroomt en bijval vindt. Eerst bijgevolg werden aangehouden degenen die bekenden; daarna, op hunne aanduiding, eene groote menigte. Niet zoozeer van de misdaad van brandstichting als van haat tegen het menschdom werden zij overtuigd. » (1)

(1) Ergo abolendo rumori Nero subdidit reos et quaesitissimis pœnis adfecit, quos per flagitia invisos vulgus Christianos appellabat. auctor nominis ejus Christus Tiberio imperitante per procuratorem Pontium Pilatum supplicio adfectus erat; repressaque in praesens exitiabilis superstitio rursum erumpebat, non modo per Judaeam, originem ejus mali, sed per urbem etiam, quo cuncta undique atrocia aut pudenda confluunt celebranturque, igitur primum correpti qui fatebantur, deinde indicio eorum multitudo ingens haud proinde in crimine incendii quam odio humani generis convicti sunt. (*Ab excessu divi Augusti,* XV, 44. Recognovit *C. Halm,* Leipzig, Teubner, 1901).
Verscheidene handschriften geven : « *conjuncti sunt* », hetgeen de wezenlijke beteekenis van den zin weinig verandert. Dan zou aldus de vertaling luiden : « Eerst werden aangehouden degenen die bekenden, daarna werd *hun toegevoegd,* op hunne aanduiding, een groote menigte, niet zoozeer om reden der misdaad van brandstichting als om reden van hunnen haat tegen het menschdom. » De zinsnede : ... *haud proinde ..... convicti sunt*, kan ook als volgt vertaald worden : zij werden niet zoozeer overtuigd van Rome in brand te hebben gestoken, dan van gehaat te worden door heel het menschdom. Zie LITTRÉ, *Etudes sur les Barbares et le Moyen-âge,* 1867, blz. 23.

Zooals die woorden daar staan, zijn zij voor onze kwestie een allergewichtigst getuigenis.

1. Eerst melden zij dat het Christendom zijn oorsprong te danken heeft aan Christus, die werkelijk geleefd heeft in Judea en onder den Romeinschen landvoogd Pontius Pilatus tentijde van Tiberius' regeering terecht is gesteld. Pilatus — dit wordt uit andere oorkonden onbetwistbaar bewezen — was landvoogd in Palestina van 27 tot 37 na Christus. — Juist wat onze evangeliën ook verhalen. (Mt. 27 : 2 — 56 = Mc 15 : 1 — 41 = Lc 23 : 1 — 49).

2. Reeds onder de regeering van Nero, dus nauwelijks dertig jaren na Christus' dood, waren de volgelingen van Christus te Rome in zoo groot getal, dat Tacitus, spreekt van eene « groote menigte — ingens multitudo. » Dat strookt weer volkomen met hetgeen wij van Paulus omtrent de Christenen in Rome vernemen : hij groet er verscheidenen met name (Rom. 16.), wat toch de aanwezigheid van een aanzienlijk getal verraadt ; schrijft dat men van hun geloof hoort in gansch de wereld (Rom 1 : 8) en dat er reeds binnengedrongen zijn tot in het hof van den keizer (Phil. 4 : 22). Dat stemt ook heelemaal overeen met de benaming door Clemens van Rome aan de Christenen uit die stad gegeven : « een groot getal uitverkoren » (1).

Maar wat hebben wij dan te denken van de beweringen sommiger critici, als zou het Christendom eerst onstaan zijn in de tweede eeuw te Alexandrië of te Rome, en als zouden de Evangeliën, alsmede de Paulusbrieven, te Alexandrië of te Rome in het midden der tweede eeuw zijn opgesteld om aan den louter ingebeelden persoon van Christus een zoogezegde realiteit te schenken ?

3. Altijd nog volgens Tacitus, bekenden die Christenen dat zij tot de volgelingen van den oproerstoker uit Palestina behoorden, hoewel die bekentenis hen overleverde aan de meest verfijnde en de gruwelijkste folteringen die het menschenverstand kon uitdenken : zij werden door honden verscheurd, aan kruisen genageld, op het vuur geroosterd en, in dierenvellen gestoken, als fakkels gebruikt. (2)

(1) I Clem. ad Cor. VI, 1 : πολὺ πλῆθος ἐκλεκτῶν (Funk, *Patres Apostolici*, I, blz. 106).

(2) Et pereuntibus addita ludibria, ut ferarum tergis contecti laniatu canum interirent, multi crucibus adfixi, flamma usti,

Hoe zal dit alles te verklaren zijn, als Christus inderdaad niet geleefd heeft? Let wel dat wij hier niet te doen hebben met menschen, die leefden dertig jaren na den dood van Christus. En die lieten zich onder de wreedste folteringen en de hatelijkste bespottingen met geestdrift ter dood brengen voor dien Christus? Er leefden toentertijd nog vele land- en tijdgenooten van Christus : men had dus gelegenheid inlichtingen omtrent hem in te winnen. Het is bijgevolg niet denkbaar dat de Christenen in hun geloof bedrogen werden. Waarom, als het hun niet te doen was om den persoon van Christus zelven, als zij Christus enkel als eene vrucht hunner inbeelding beschouwden, waarom verklaarden zij dan niet dat de persoon van Christus hun onverschillig was en dat zij enkel Joden waren of Heidenen, die er eenige bijzondere theorieën op nahielden? Men laat zich waarachtig zoo gemakkelijk niet dood folteren!

Het getuigenis van Tacitus is dan ook effenaf verpletterend voor de tegenstanders van het historisch bestaan van Christus. De echtheid der « Jaarboeken » in twijfel te trekken heeft nog geen enkel criticus aangedurfd. (1) Wel hebben sommige radicale critici — omdat de bewering van Tacitus een doorn is in hun oog — getracht gezegde plaats als eenvoudig ingeschoven te doen doorgaan. Doch daar is tot nogtoe niemand in gelukt en zal naar alle waarschijnlijkheid ook niemand in gelukken :

omdat de eigenaardige stijl, de zinwending, de uitdrukkingen, de zegswijzen even zoo goed Tacitus als schrijver verraden als om 't even welke plaats uit Tacitus' werken, zoodat hieruit geen bewijs tegen de authenticiteit kan getrokken worden ; (2)

alüque, ubi defecisset dies, in usu næturni luminis urerentur. (*Ab excessu divi Augustini*, xv, 44. Editio citata. blz. 330).

(1) Wij houden natuurlijk geen rekening met de erbarmelijk mislukte poging van H. Hochart, die eerst bedoeld hoofdstuk der « Jaarboeken » als een interpolatie wilde doen doorgaan en daarna heel den tekst der « Jaarboeken » onecht verklaarde. Die man is er aan geweest voor zijne moeite. Vgl. P. Allard. *Histoire des persécutions pendant les deux premiers siècles*. Parijs, 1903, blz, 45. Van nog minder beteekenis dan het werk van M Hochart is dat van E. Bacha, *Le Génie de Tacit*, Brussel 1905.

(2) Son style est peut-être le plus original de toute la littérature latine (R. Pichon, *Histoire de la Littérature latine*. Paris, 1898, blz. 295) — En juist is die stijl tot zijn volle eigenaardigheid gekomen in de *Annales*.

omdat de kontekst deze plaats volstrekt vergt, zoodat het weglaten ervan het verhaal onverstaanbaar zou maken;

omdat er geen enkel handschrift kan aangegeven worden waar deze plaats in ontbreekt;

omdat eene plaats niet kan ingeschoven zijn, of er moet iemand geweest zijn om ze in te schuiven. De eenige onderstelling mogelijk is nu deze, dat een Christen die woorden aan den tekst zou hebben toegevoegd. En deze onderstelling wordt door den tekst zelve heel duidelijk tegengesproken : of zou een christen ooit over zijnen Meester en zijne geloofsgenooten gesproken hebben op den toon dien wij hier aantreffen?

omdat er slechts één schijnbewijs ten voordeele der inschuiving kan aangevoerd worden, te weten, dat deze plaats niet echt *mag* wezen, omdat zij de theorieën onzer tegenstrevers omverwerpt. Dus *apriorisme*! En *apriorisme* is geen bewijs;

eindelijk omdat de echtheid dezer plaats bevestigd wordt door het feit dat een ander Romeinsch geschiedschrijver van hetzelfde tijdvak over dezelfde gebeurtenis spreekt. (1)

Enkel heeft men tegen dezen tekst weten op te werpen dat volgens Hand. der Apost. 11: 26, de naam « Christenen » voor de eerste maal gebezigd werd te Antiochië in Syrië, tusschen de jaren 40 en 45, en niet te Rome, omtrent 64. Doch — buiten de niet ondenkbare hypothese dat de volgelingen van Christus de benaming van Christenen, in Antiochië aangenomen, naar Rome zouden hebben medegebracht, zoodat die in de hoofdstad van het Romeinsche rijk omstreeks 64 heel wel zou kunnen gebezigd zijn — heeft de geleerde Protestant-rationalist A. Harnack van Berlijn die opwerping, door nauwkeurige tekststudie, op duidelijke wijze weerlegd en daarbij nog, in het voordeel der authenticiteit van den tekst, bewezen dat Tacitus hier voortgaat op hetgeen hij zelf gehoord en gezien heeft. (2)

(1) Zie blz. 174 vlg.

(2) Men lette wel hierop dat Tacitus niet beweert dat de volgelingen van Christus zich zelven Christenen noemen, maar dat het volk hun den naam gaf van Chr*e*stenen (niet : Chr*i*stenen, eene verwarring die best denkbaar is bij menschen die van het

De hooge waarde, de duidelijkheid, de echtheid dezer plaats uit Tacitus' « Annales » staan dus buiten kijf. Dat hebben, ondanks hunne menigvuldige vooroordeelen, ook verscheidene radikale critici moeten erkennen, die nochtans niets beter zouden gewenscht hebben dan het werkelijk bestaan van Christus uit de geschiedenis weg te redeneeren, en die zelfs de Evangeliën als onbruikbaar materiaal wilden verwerpen. Zoo schreef M. E. HAVET, in zijn « Etudes d'histoire religieuse » (1), die vóor een klein dertigtal jaren eenigen opgang maakten : « On ne peut s'en rapporter au témoignage (des écrits évangéliques), même sur les faits qui n'ont rien de merveilleux. Je ne connais qu'un seul de ces faits qui soit absolument incontestable, c'est que Jésus a été mis en croix par l'ordre du procurateur Pontius-Pilatus. » En waarom neemt M. HAVET dit feit aan ? Enkel omdat Tacitus het verhaalt. Ieder onbevooroordeeld mensch zal dan ook wel instemmen met AUBÉ, wanneer deze zegt : « L'évènement n'était pas bien vieux quand il (Tacite) écrivait. Il avait pu en être le témoin dans sa jeunesse, ou tout au moins le tenir de témoins oculaires..... D'autre part, il y a des détails qu'on n'invente point, et ceux que donne l'historien sont de ce nombre. Tacite ne confond pas ici les chrétiens et les juifs. Il marque que le christianisme

Christendom maar eene flauwe notitie hadden). « Durch eine neue Vergleichung der Tacitus-Handschrift (s. G. ANDRESEN, *Wochenschr. f. klassische Philol.*, 1902, Nr 28, Kol. 780 f.) ist das Rätsel m. E. gelöst. In der Handschrift hat, wie ich mich selbst nach dem Facsimile überzeugt habe, ursprünglich « chrestianos » gestanden und erst nachträglich ist das Wort korrigiert worden (dagegen ist gleich darauf « Christus », nicht « Chrestus » geschrieben). Nun ist alles klar. Tacitus sagt, das Volk nenne diese Sekte « Chrestiani », er aber — auf besseres Wissen gestützt, wie auch Plinius « Christiani » schreibt — korrigiert stillschweigend diese Bezeichnung, indem er den « autor nominis » richtig « Christus » nennt. Uebrigens hat *Blass* die neue Lesung in der Tacitusstelle schon im voraus konjiziert, und er hat Recht bekommen. Schliezlich ist noch darauf hinzuweisen, das das « appellabat » auffallend ist. Warum schrieb Tacitus nicht « appellat » ? Wollte er andeuten, dasz man *jetzt allgemein* über den Ursprung des Namens aufgeklärt sei? » (A. HARNACK, *Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunterten*, Leipzig. Heinrichs, 1902, blz. 296-297.)

(1) *Revue des Deux Mondes,* 41e année, 3e période, t. XLIV, no du 1r avril 1881, p. 582-622. Cfr. L. CL. FILLION, *L'Existence historique de Jésus et le Rationalisme contemporain,* Paris, 1909, blz. 37.

était sorti de Judée ; que son fondateur (*auctor nominis*) — il prend le mot Christus pour un nom propre — avait été condamné et mis à mort sous Tibère, par le procurateur Ponce-Pilate ; que .... cette nouvelle secte s'était propagée cependant en Palestine et avait gagné jusqu'à Rome. (1)

Overigens, wie, tegen het gezond verstand in, het getuigenis van Tacitus zou over boord werpen, stuit op eene andere, niet minder bedenkelijke moeilijkheid : nog een Romeinsch geschiedschrijver, **C. Suetonius Tranquillus** komt bevestigen wat Tacitus ons geleerd heeft.

Hoewel het jaar zijner geboorte ons niet bekend is, blijkt het toch uit sommige gegevens zijner eigen werken dat Suetonius' jeugd samenviel met de regeering van keizer Domitiaan (81-86). Verder was hij krijgstribuun onder keizer Trajaan (98-117) en later *magister epistolarum* of bijzonder schrijver van keizer Adriaan (117-138). De laatste omstandigheid dient opgemerkt, omdat zij Suetonius in de mogelijkheid stelde om voor zijne geschiedkundige werken de keizerlijke archieven te benuttigen, wat hij ook werkelijk gedaan heeft in ruime mate. En dat is zeker niet van aard om de historische waarde zijner werken te verminderen. Dat hij het daarbij ernstig meende met zijne geschiedkundige opzoekingen kunnen wij best hieruit opmaken dat hij in zijne levensbeschrijving over Horatius fragmenten aanhaalt uit de briefwisseling van den dichter met keizer Augustus en Mecenes ; dat hij de brieven citeert door Augustus aan Tiberius gericht en die door Livia over Claudius geschreven ; dat hij de handschriften van Augustus doorsnuffelt en, om de geboorteplaats van Caligula te bepalen, beroep maakt op de teksten uit de archieven : *Ego in actis reperio*, en meer dergelijke feiten. Van zijne methode heeft men kunnen schrijven, « que c'est tout à fait la méthode des érudits modernes. » (2)

Deze geschiedschrijver, die meer gewaardeerd wordt om zijne eruditie dan om zijn kunstzin of letterkundigen aard, schreef, onder meer, eene biographie over de keizers,

(1) AUBÉ, *Histoire des persécutions de l'Eglise*, 2e édit., t. II, p. 90. Aangehaald door FILLION, o. c. blz. 38.
(2) PICHON, o. c. blz. 705.

De Vita Cæsarum, aan C. Septicius Clarus opgedragen, en die handelt over de keizers van Cesar af tot aan Domitiaan. Het is natuurlijk in de levensbeschrijving over Nero, dat wij het feit weervinden waar ook Tacitus het over had. Suetonius spreekt eerst over Nero's plan betreffende het herbouwen van Rome en bepaalt hoe er maatregelen genomen werden om mogelijken brand te keer te gaan; daarna weet hij te melden dat onder de regeering van dien keizer, misbruiken onderdrukt en strenge maatregelen werden genomen, waarvan hij er eenige opsomt, onder andere: « werden aan de folteringen onderworpen, de christenen, een menschensoort met een nieuw en boosaardig onheilwekkend bijgeloof. » (1)

Natuurlijk kent Suetonius de Christenen maar van verre en spreekt er over met de vooroordeelen en de verachting die de trotsche Romeinen van dien tijd ook nog aan den dag legden tegenover de Joden, waar zij de Christenen nauwelijks van onderscheidden. Diezelfde verwarring van Joden en Christenen — die in den geest van een Romein uit dien tijd niet alleen denkbaar is, maar noodzakelijk moest bestaan — kenschetst nog eene andere plaats waar Suetonius van de Christenen gewag maakt.(2) Hier gaat het over een keizerlijk bevel, waardoor de Joden, in 't jaar 53, uit Rome verdreven werden voor onlusten van politieken en godsdienstigen aard. « De Joden, die op aanhitsing van Christus onlusten verwekten, dreef hij uit Rome. » (3)

Onbetwistbaar is het dat, volgens de meening van Suetonius, die de gebeurtenis maar oppervlakkig kende, Christus in persoon de opruier te Rome geweest is. Maar dat is nogal te begrijpen, als men wil nagaan dat er spraak is van de door de Romeinen zoo gehate en verfoeide Joden, waar zij zich maar weinig om bekommerden. Omdat hij iets vernomen heeft van geschillen tusschen de Joden en hun Christen landgenooten omtrent den persoon van Christus, besluit hij al dadelijk dat de twisten op aanhitsing van Christus ontstaan waren.

(1) *Nero Claudius*, XVI : Afflicti suppliciis Christiani, genus hominum superstitionis novae ac malificae.

(2) *Vita Claudii*. XXV.

(3) Judæos, impulsore Chresto assidue tumultuantes, Roma expulit.

De omstandigheid dat Suetonius bij den naam *Chresto* geen *quodam* of iets dergelijks bijvoegt, is een bewijs dat wij hier wel met een persoon te doen hebben die te dien tijde bekend was.

Opmerkelijk is het dat die verdrijving der Joden uit Rome ook terloops vermeld wordt in de Handelingen (1), wat zeker de geloofwaardigheid van de woorden van Suetonius niet vermindert,

Heeft bijgevolg het getuigenis van den Romeinschen biograaf iets te beteekenen, dan wordt door hem eenerzijds bevestigd wat wij reeds uit Tacitus vernomen hebben en anderzijds mogen wij besluiten dat reeds ten tijde van Claudius' regeering (41-54 na Christus), tien à twintig jaar na den dood van Jezus, de Christenen te Rome sterk genoeg in getal waren om een geschil uit te lokken dat de verbanning der Joden uit Rome tot gevolg had. (2)

Wel is waar moeten wij bekennen dat én Tacitus én Suetonius slechts terloops, in het voorbijgaan, over Christus en Christenen een woord reppen; doch dat juist bijzonderlijk pleit ten voordeele der echtheid dezer getuigenissen. Had een Christen gezegde plaatsen ingeschoven, hij zou het wel noodig geacht naderen uitleg te geven en den lof van Christus en Christenen breed op te halen.

Eén Romeinsch schrijver nochtans heeft *ex professo* over de christenen gehandeld : C. PLINIUS CÆCILIUS SECUNDUS, algemeen gekend onder den naam van Plinius den Jongere. Van Plinius weten we, dat hij omstreeks 61 na Christus werd geboren en in de wetenschappen opgeleid door zijn oom Plinius den Oude, dat hij consul werd rond het jaar 100 en innig bevriend was met keizer Trajaan, die hem naar Bithynië zond met den titel van *legatus Cæsaris* om er het gewichtig ambt te bekleeden van stadhouder dier provincie, van af 111 tot 113. Hij stierf in 114.

Het getal Christenen had in het verafgelegen Bithynië reeds zoodanig toegenomen dat Plinius het noodig oordeelde een onderzoek in te stellen en aan keizer Trajaan te

(1) 18 : 2,
(2) Over het Christendom te Rome, in de eerste eeuw, zie P. ALLARD, o. l. blz. 15 vlg.

vragen wat hem met de aanhangers dier sekte te doen stond. Wat dit onderzoek aan het licht bracht vinden wij weder in den 79[en] brief van het Xe Boek der *Epistolae.* (1) Uit dien brief kunnen wij het volgende aanstippen :

1. Heel in het begin der tweede eeuw had het Christendom zich in Bithynië reeds op zulke « onrustbare wijze » verbreid, dat de tempels der afgoden schier verlaten waren en er bijna geene offers meer werden gebracht. Menschen van allen ouderdom, van allen stand werden van de euveldaad Christen te zijn beschuldigd. En onder hen waren er die al twintig jaren, ja zelfs langer, het Christendom beleden. (2)

2. Plinius weet van hun zoogezegde schelmstukken niets af. De Christenen verzekerden hem dat hunne dwaling of misdaad enkel hierin bestond : dat zij de gewoonte hadden op een gestelden dag, vóor zonnenopgang, bijeen te komen en ondereen lofliederen te zingen ter eere van Christus, dien zij als God aanzagen ; dat zij zich onder eed verbonden niet tot eenig schelmstuk te bedrijven, maar tot geen diefstal te plegen en het overspel te vluchten, het gegeven woord niet te breken en een toevertrouwd pand niet te loochenen ; dat zij de gewoonte hadden daarna uiteen te gaan en weer opnieuw bijeen te komen om in het gemeen spijzen te nutten, doch zonder misdaden te begaan. (3)

(1) M. Nisard, *Quintilien et Pline le Jeune*, Paris, 1881. C. Plinii Caecilii secundi Epistolarum liber X, 97. blz. 713-714.

(2) Alii ab indice nominati, esse se christianos dixerunt, et mox negaverunt; fuisse quidam, sed desisse : quidam ante triennium, quidam ante plures annos. non nemo etiam ante viginti quoque.....

Visa est mihi res digna consultatione, maxime propter periclitantium numerum. Multi enim omnis aetatis, omnis ordinis, utriusque sexus etiam, vocantur in periculum, et vocabuntur. Neque enim civitates tantum, sed vicos etiam atque agros superstitionis istius contagio pervagata est : quae videtur sisti et corrigi posse. Certe satis constat, prope jam desolata templa cœpisse celebrari, et sacra solemnia diu intermissa repeti, passimque venire victimas, quarum adhuc rarissimus emptor inveniebatur.

(3) Adfirmabant autem hanc fuisse summam vel culpae suae vel erroris, quod essent soliti statuto die ante lucem convenire; carmenque Christo, quasi deo, dicere secum invicem, seque sacramento non in scelus aliquod obstringere, sed ne furta, ne latrocinia, ne adulteria committerent, ne fidem fallerent, ne

3. Zoowel voor Trajanus en Plinius als voor de Christenen zelf, is Christus een bekend en bepaald persoon, aan wien de Christenen de hoedanigheid der godheid toekennen. (1) Hij wordt eenvoudig-weg met den eigennaam Christus aangeduid, zonder dat men het noodig acht eenig ander woord toe te voegen. (2)

Zóo duidelijk is dit getuigenis van Plinius, en zóo gewichtig, dat onze tegenstrevers geen ander middel gevonden hebben om de moeilijkheid uit den weg te ruimen, dan den brief verminkt te verklaren of de authenticiteit er van effenaf te loochenen. « Bruno Bauer — aldus Fillion (3) — a prétendu que nous n'avons pas le rapport du gouverneur de Bithynie sous sa forme primitive; il aurait été remanié par les chrétiens, desquels il tiendrait sa forme actuelle. (4) Et la preuve? Pas d'autre que la suivante : Is CUI PRODEST, FECIT. Dans la première édition de son *Histoire des persécutions de l'Église jusqu'à la fin des Antonins,* un de nos compatriotes, M. Aubé, a attaqué à son tour l'authenticité de la lettre de Pline, mais il a soulevé une telle levée de boucliers, et on lui a opposé des preuves si sérieuses (5), que dans l'édition suivante(6), il reconnaît qu' « après de nouvelles et sérieuses recherches », il s'arrête, « en dernière analyse », à regarder la lettre comme « pleinement authentique », et à la « recevoir dans son intégrité ». Il ne découvre, « en effet, dans cette lettre, aucune sentence, nul point oú se trahisse et puisse se

depositum appellati abnegarent : quibus peractis morem sibi fuisse coeundi ad capiendum cibum, promiscuum tamen et cinoxium.

(1) Met de flauwigheid sommiger critici als zou Plinius met de woorden *quasi Deo* niet de eigen meening der christenen weergeven, willen wij ons niet ophouden. Die bewering bewijst enkel dat men door een vooroordeel in zulke mate kan verblind zijn, dat men niet meer in stat is een tekst in zijne natuurlijke en heel duidelijke beteekenis te vatten.

(2) .... quum .... pæterea maledicerent Christo — ii et Christo maledixerunt — carmenque Christo quasi Deo, dicere.

(3) O. c. blz. 35-36.

(4) Voir A. SCHWEITZER, *Von Reimarus zu Wrede,* p. 158.

(5) Voir les comptes rendus de E. RENAN dans le *Journal des Savants*, 1876, numéros de novembre et décembre ; de M. GASTON BOISSIER dans la *Revue archéologique*, février 1876, et dans la *Revue des Deux Mondes*, 15 avril 1876, et aussi PAUL ALLARD, *Histoire des persécutions pendant les deux premiers siècles*, d'après les documents archéologiques, Paris, 1885, p. 137-163; A. HARNACK, *Chronologie*, t. I, p. 256.

(6) Paris, 175, t. I, p. 280 et ss.

prendre sur le fait la main d'un faussaire. » Quant au style, il n'a « nulle partie dissonnante, il est du meilleur Pline. » Onnoodig er bij te voegen dat de echtheid van het document nu definitief door iedereen erkend wordt.

Tacitus, Suetonius en Plinius zijn, bij de niet-christene Romeinen, de drie oudste getuigen voor het historisch bestaan van Christus. Zij schreven wel is waar in het begin der tweede eeuw; doch — om van Tacitus niet te gewagen, die gewoonlijk zijn gegevens put uit zeer vertrouwbare bronnen — had Suetonius de officieele documenten van het Rijk te zijner beschikking terwijl Plinius voortging op hetgeen hij van de Christenen eigenmondig had hooren zeggen. En die alleszins geloofwaardige getuigen spreken over hetgeen men omtrent Christus wist te melden 30 à 60 jaar na zijnen dood, toen nog verschillende tijd- en landgenooten van Jezus over hem konden inlichtingen verschaffen.

Wie over zulke geschiedkundige getuigenissen zonder meer eenvoudig-weg heenstapt, zal wel best doen zich niet verder met historische navorsching in te laten : want hoeveel groote mannen uit de geschiedenis zijn er niet, waarvan het bestaan op minder vaste gronden berust en toch door geen ernstig geleerde geloochend wordt ?

Wilden wij dan nog het getuigenis inroepen van latere Grieksch-schrijvende heidenen uit de tweede eeuw na Christus, dan zouden ons nog ten dienste staan, de neopythagoriciaan NUMENIUS (omstreeks 150 na Chr.), de vrijgemaakte slaaf van Adriaan, PHLEGON (rond 125) en de eclecticus GALENUS (131-200?), die allen, zonder aarzelen aannemen dat Christus werkelijk bestaan heeft.

Toch willen wij den spotzieken scepticus LUCIANUS (130-200 na Chr.) niet voorbijgaan zonder eventjes te hooren wat hij over Christus weet te melden. Niet dat de geestige Lucianus de beteekenis der christene beweging uit zijnen tijd begrepen heeft : de groote feiten ontsnapten aan zijne opmerkzaamheid en het ging hem beter af op kleine bijkomende bijzonderheden zijn verstand te zetten, om dan met alles en iedereen heel aardig, maar niet altijd heel juist, den spot te drijven. (1) Maar over Christus heeft hij toch

(1) Over Lucianus raadplege men A. en M. CROISET, *Histoire de la littérature grecque*. Paris, 1899, t. V, blz. 583 en vlg.

eenige zinsneden, die duidelijk genoeg aantoonen wat zelfs een profaan toentertijde over Christus al kon vernemen. Dat staat te lezen in zijn boek : *Dood van Peregrinus*. De naam van Christus komt hem wel niet uit de pen, maar het is gemakkelijk genoeg te vatten wie er beduid wordt door den grooten wetgever der Christenen, die hun bevolen heeft de Grieksche goden te verwerpen, hemzelf als God te aanbidden, elkander als broeders lief te hebben en te helpen. Welnu, die « groote Wetgever » is door iedereen gekend, hoewel hij al lang gestorven is : het is — zoo noemt hem Lucianus zelf — « de gekruisigde sophist », de « gekruisigde uit Palestina ». Zou Christus dan werkelijk niet geleefd hebben ?

Ook door de hevigste vijanden van het Christendom uit de tweede eeuw wordt het geschiedkundig bestaan van Christus nooit in twijfel getrokken. Hoe is dat te verklaren in de onderstelling dat Christus in werkelijkheid niet zou bestaan hebben ! Gij hebt b.v. CELSUS den hevigsten tegenstander der Christenen rond de jaren 178, een filosoof die er op roemen kon het Christendom grondig bestudeerd te hebben om het te weerleggen. Vele onzer moderne tegenstrevers zoeken nog steeds in het arsenaal van Celsus hunne beste wapens om onzen godsdienst te bekampen en stellen zich tevreden met een weinig op te frisschen wat die staatsfilosoof tegen de Christenen wist in te brengen. Hoe gemakkelijk toch had Celsus heel het gebouw van den christenen godsdienst kunnen omverwerpen met enkel te bewijzen dat Christus louter eene vrucht der op-hol-gebrachte inbeelding was ! Wel tracht hij te doen gelooven dat Christus een geïllumineerde, zooniet een bedrieger was ; wel wil hij zijn lezers wijs maken dat de mirakelen uit het nieuw testament aan tooverij moeten worden toegeschreven : doch, dat Christus niet zou geleefd hebben, dat durft hij niet aan te beweren ! (1) Hij erkent dat Christus een gekruisigde Jood is, die, in zijne prediking geholpen door tien of elf onwetende visschers, gedurende zijn leven maar weinig volgelingen telde ; maar na zijne dood groeide het getal zijner discipelen aan op verbazende wijze : zij aanbaden hem als God

(1) Cfr. HARNACK, o. c., blz. 351-352.

en werden daarom tot verscheidene folteringen veroordeeld. (1)

Elk onpartijdig mensch — hij weze dan vakgeleerde in de geschiedenis of leek in dat vak — zal, bij het overdenken der inlichtingen die wij van het begin der tweede eeuw over Christus kunnen inwinnen, al van zelfs beseffen dat het bepaald niet ernstig is wat sommige tegenstrevers wel eens doen : te beweren dat de profane schrijvers uit het Romeinsche rijk, van Christus niets af wisten en op die bewering een *argumentum e silentio* te bouwen.

Meer waarschijnlijk, doch daarom niet minder valsch, klinkt hunne bewering als zij het hebben over de Joodsche schrijvers. tijdgenooten van Jezus. Daar moeten wij derhalve nog een woord over zeggen.

Joodsche Berichten. — De joodsche schrijvers, zoo schreeuwen onze tegenstanders, de Joodsche schrijvers, tijdgenooten van Jezus, die moesten ten minste Christus gekend hebben. En geen enkele spreekt over Hem !

Zoo voorgesteld schijnt hunne opwerping inderdaad doeltreffend. Jammer dat ze totaal valsch is.

Eerst en vooral wie zijn die Joodsche schrijvers-tijdgenooten van Christus ? Zou men niet zeggen dat men hier met eene heele school Joodsche historici te doen heeft ? En er zijn, hoop en al, slechts twee groote Joodsche schrijvers uit dien tijd bekend, en van die twee spreekt de eene stellig en uitdrukkelijk van Christus, terwijl het stilzwijgen van den andere niemand zal verwonderen.

Die andere is Philo van Alexandrië. Voor zooveel wij dit kunnen opmaken uit zijn werk *Over het gezantschap*, moet Philo omstreeks het jaar 20 vóór onze tijdrekening geboren zijn, vermits hij reeds een grijsaard was toen hij in 't jaar 40 na Christus een gezantschap bij keizer Cajus Caligula vervulde. Een tijdgenoot van Christus was hij dus zeker,

(1) Het schimpschrift van Celsus : Λόγος ἀληθής *Het Ware Woord*, is verloren gegaan. Maar wij bezitten nog de wederlegging ervan door Origines Κατὰ Κέλσου « Tegen Celsus » en deze behelst zoovele letterlijke citaten, dat wij daarmede het werk van Celsus voor drie kwaart deelen kunnen herstellen (K. Neumann. *Realenencyclopädie für prot. Theologie und Kirche*, Leipzig 1896, art. *Celsus* — Keim. *Celsus' wahres Wort*, Zurich, 1873).

maar een tijdgenoot die te Alexandrië en niet in Palestina leefde. Een overtuigde Jood tot in merg en been is hij ook, en zijn gezantschap bij Cajus Caligula had geen andere reden dan 's keizers hulp in te roepen ten gunste zijner land- en geloofsgenooten, die te Alexandrië, van den stadhouder en wellicht ook van het volk, veel te verduren hadden. Met de Grieksche wijsbegeerte, vooral met die van Plato, is hij evenzeer vertrouwd als met de schriften van het Oude Verbond, die hij in verschillende zijner werken op zeer allegorische wijze verklaard heeft, zoodat het zich terecht laat vermoeden dat de meeste zijner schriften een soort voorlezingen zijn die hij eerst in de school of in den tempel gehonden heeft. Hoe hij werkte om heidenen tot den Joodschen godsdienst te bekeeren, blijkt genoegzaam uit zijne schriften. (1)

Heel interessant zou het geweest zijn uit den mond van dezen filosoof een oordeel over Christus te vernemen: maar, spijtig genoeg, nergens vinden wij ook maar de minste zinspeling op Jesus. Kunnen wij daaruit iets besluiten? Dat uit Jerusalem reeds ten tijde van Philo eenig nieuws van Christus naar Alexandrië is overgekomen, is voor ons, gezien het betrekkelijk druk verkeer tusschen de twee steden, hoogst waarschijnlijk. Doch zelfs dat vooropgesteld, is het nog best denkbaar dat Philo van Christus, zijn leven, zijne leering en zijne mirakelen niet genoeg geweten heeft om er toe te besluiten speciaal over hem te handelen. Er zijn immers zoovele voorname dingen, waar wij wel eens over hooren redekavelen, zonder ons nog verder er om te bekommeren. Maar laat nu nog wezen dat Philo inderdaad omtrent Jesus betrekkelijk nauwkeurig was ingelicht, dan bestond er voor hem nog een bijzondere reden om het met Christus niet hoog op te nemen. Wij bedoelen het idee dat in zijn brein nopens den voor hem toekomstigen Messias lag opgesloten, de hoop die hij zelf aangaande het toekomstige Messiaansch rijk koesterde.

Hoezeer zijn geest ook van Grieksche wijsheid en kultuur doordrongen was, een Jood was en bleef trots alles, die

(1) Over Philo, cfr. A. en M. CROISET, o. c. t. V, blz. 421-434, waar ook de noodige bibliographie te vinden is.

Alexandrijnsche wijsgeer, met zijn dóor-en-dóor Joodsche gedachten omtrent een Joodsch-nationalen Messias, met zijne verwachtingen van en zijn verlangen naar een Verlosser, die het Romeinsche juk zou afschudden en een politiek rijk zou stichten, met Jerusalem tot hoofdstad, en waar de nazaten van Abraham over al de andere natiën der wereld zouden heerschen. Voor zulk een geest, met zulke gedachten bezield, moest Christus uit Palestina ten hoogste wezen een geestdriftige utopist. wiens gedachtenis en leering na korten tijd van zelfs zouden verdwijnen, omdat hij aan de hoop van Israël niet beantwoord had, omdat hij volgens eigen bekentenis van een nationaal-Joodsch rijk op deze aarde niet wilde hooren en met zijne droomerijen over een geestelijk rijk door Philo's geloofsgenooten in Judæa uitgelachen en veracht werd. Wat had Philo zich met zulken droomer uit Galilea te bekommeren? En waren er nog geene andere zoogezegde profeten opgestaan in Palestina, die een deel van 't volk hadden opgeruid en meegesleept en ten slotte al spoedig waren vergeten? En was deze laatste Profeet niet schandelijk aan zijn einde gekomen op het kruishout? En daarbij werd die Jesus door de meeste Joden niet aanzien als een vijand? Ziet eens wat verbazende werkzaamheid de laatste dertig jaren aan al de rationalistische, protestantsche en katholieke Universiteiten werd aan den dag gelegd om den oorsprong van het Christendom nader op te sporen en beter te leeren kennen! En dat een Leidsche Hoogleeraar, juist omdat de uitslagen van dien wetenschappelijken arbeid niet strooken met zijn op-voorhand-vaststaande wereldopvatting, er geen woord van rept in zijn « vernieuwde poging tot aanwijzing van den oorsprong des Christendoms », is zulks een bewijs dat die wetenschappelijke arbeid maar loutere inbeelding is? Daarbij valt dan ook niet te vergeten dat Philo, hadde hij over Christus *willen* spreken, dat alleen had *kunnen* doen in zijn werk *Over het Gezantschap* Dit werk bestond, zooals Eusebius het meedeelt, uit vijf boeken, waarvan drie zijn verloren gegaan. En in de twee overblijvende boeken kwam het heelemaal niet te pas over Christus te spreken, daar zij enkel handelen over de plagerijen die de Joden, vooral te Alexandrië, te onderstaan hadden.

Uit het verzwijgen van Christus door Philo kan dus niets getrokken worden. Van den anderen kant spreekt JOSEPHUS-FLAVIUS wel degelijk van Jezus. Geboren werd Josephus-Flavius te Jerusalem in het jaar 37 na Chr. uit een priesterlijke familie. Zijn vader Mathias deed hem een Joodsche opvoeding geven. Nadat hij van zijn 16n tot zijn 19n jaar in de woestijn had doorgebracht, sloot hij zich aan bij de sekte der Phariseërs, voerde later den oorlog meê tegen de Romeinen, werd in de versterking van Jotapata door Vespasiaan aangevallen en gevangen genomen. De gunst van Vespasiaan, wien hij de beklimming van den keizerlijken troon voorspelde, wist hij te winnen. Vespasiaan vertrouwde hem toe aan zijn zoon Titus, met wien Josephus in het jaar 70 het beleg en de inneming van Jerusalem bijwoonde. Van dan af tot aan zijn dood schijnt hij zich toegelegd te hebben op literarischen arbeid te Rome. Hij stierf omstreeks het jaar 100. Uit erkentenis jegens Vespasiaan voegde hij dezes familienaam « Flavius » toe aan zijn eigen naam Josephus.

Over het eerste getuigenis dat wij in de werken van Flavius-Josephus aangaande Christus aantreffen, zullen wij niet ver uitweiden. Het betreft eene plaats uit de « Joodsche Oudheden », het voornaamste werk van Josephus, dat de geschiedenis verhaalt van het Joodsche volk sinds zijn ontstaan tot aan het einde van den oorlog met de Romeinen en geschreven werd rond 93-94 na Chr.. Sedert de 16e eeuw werd over de echtheid van bedoelde plaats al zooveel geschreven en gewreven en toch zijn de geleerden het over de kwestie nog niet eens geworden. Dit staat althans naar onze onpartijdige meening vast dat gezegde plaats, *in haar geheel beschouwd*, van Flavius Josephus' hand niet zijn kan. Daarvoor hebben wij eene afdoende reden, namelijk dat de schrijver hier Christus als den Messias erkent, terwijl het toch buiten twijfel staat dat Flavius Josephus in de messianiteit van Jesus niet geloofde. (1) Waarbij dan nog te bemerken valt dat geen enkel der oudste christene schrijvers, noch Justinus, noch Clemens van Alexandrië, noch

(1) ORIGINES, Contra Cels. I, blz. 47. Comment. in Matth. X, 17. Cfr. Filion. o. c. blz. 46.

Origenes den betwisten tekst aanhalen : hetgeen zij zeker wel zouden gedaan hebben, hadden zij dien in de werken van Flavius Josephus gelezen. Doch daarmee is het nog niet uitgemaakt dat bedoelde plaats *geheel* is ingeschoven ; volgens de meening van vele, ook rationalistische, critici, (1) zouden enkel die zinsneden geïnterpoleerd zijn die met de eigen gedachten van Josephus betreffende Jesus-Christus niet overeenstemmen, terwijl de overige gedeelten authentiek zouden blijven. Daarvoor pleiten, onder meer, de bebenkingen, dat alle *codices* deze plaats hebben, één Hebreeuwsche vertaling uitgezonderd, dat de stijl geheel in overeenstemming is met dien van Josephus, dat het moeilijk te verklaren is hoe een christen er aan gedacht zou hebben deze nota in te schuiven indien de tekst zelf van Josephus er geen aanleiding toe gaf, en eindelijk dat de Joodsche schrijver Christus *moest* vermelden, wijl hij over Joannes Baptista (2) spreekt en over « Jacobus, den broeder van Jesus ». In alle geval zal het voor den onpartijdigen lezer een moeilijk te verklaren feit blijven dat deze twee Evangelische personen uit de omgeving van Christus bij Flavius Josephus als wel degelijk historische personen optreden, zoo Christus in de werkelijkheid nooit bestaan heeft !

Intusschen willen wij den lezer zelf over den zoo beroemden tekst van Flavius Josephus laten oordeelen en hem daarom in zijn geheel overdrukken uit Dr KARL BETH's *Hat Jesus gelebt?* (blz. 37). In vette letter drukken wij wat Flavius Josephus in geen geval kan geschreven hebben en wij zetten tusschen haakjes wat naar alle waarschijnlijkheid van hem ook niet kan komen.

« Te dien tijde (3) leefde Jesus, een wijs man, **als men hem ten minste een man mag noemen ; want hij was**

(1) Zoo nemen volgende schrijvers de authenticiteit aan : Ammon, Paulus, Ewald, E. Renan, Weizsäcker, (Cfr. FILION, o. c. blz. 47), alsmede Scholten, Volkmar, Asmussen (Cfr. K. BETH, *Hat Jesus gelebt?* blz. 37) en P. ALBERS, (*Hdb. der Algemeene Kerkgeschiedenis*, I, blz. 7).

(2) Wat in het 18e hoofdstuk der *Antiq.* over Joannes den Dooper wordt vermeld is zoo zeker echt, dat men er te vergeefs den invloed van een christenen schrijver zou nazoeken. Over Jacobus, zie verder.

(3) Onder het bestuur van Pontius Pilatus (27-37 na Chr.)

een bewerker van wonderbare daden, een leeraar der menschen, die met vreugde de waarheid in zich opnemen. En velen van de Joden, maar ook velen uit het Heidendom, trok hij tot zich. **Hij was de Messias.** En als Pilatus op eene aanklacht van de voornaamste onzer mannen hem veroordeeld had, lieten toch zij, die hem te voren bemind hadden, van hem niet af. (Want hij verscheen hen na drie dagen weer levendig), **daar de goddelijke profeten dit en duizend andere wondere dingen aangaande hem voorspeld hadden.** Nog op heden heeft het geslacht der christenen, dat naar hem genoemd wordt, niet opgehouden. (Ant. Jud. XVIII, 3, 3.)

Een andere plaats waar Josephus het stellig heeft over Christus, staat te lezen in hetzelfde boek (XX. 9, 1) en deze plaats is ongetwijfeld authentiek. Hier gaat het over de wreede dood van den H. Jacobus den Mindere, die dank zij de bemoeiing van den Hoogepriester Ananus gesteenigd werd. « Hij (Ananus) riep den Hoogen Raad der rechters bijeen, en deed er voor verschijnen den broeder van Jesus, Christus genaamd, die Jacobus genoemd werd, en ook nog eenige anderen, die hij beschuldigde van overtreding der Wet en deed steenigen. » (Ant. Jud. XX, 9, 1). Het zal misschien den aandachtigen lezer wel ietwat verwondering baren dat Flavius Josephus niet meer breedvoerig over Jesus en zijne werking heeft geschreven. Van zijn standpunt uit is dit nochtans niet alleen zeer gemakkelijk te verklaren, maar zelfs heel natuurlijk. Hij kon niet anders over Christus spreken. Gansch zijn werk is er op aangelegd de Joden tegenover de Romeinen in het meest gunstige daglicht te stellen. Hij was immers vriend der Romeinen geworden en dacht er tevens niet aan zijn Joodschen oorsprong te verloochenen. Wat moest hij dan opnieuw gewagen van het Joodsche Messiasidée en van de hoop die Israël gekoesterd had nu eindelijk eens het hatelijk Romeinsche juk af te werpen en van den grooten Opruier uit Palestina?

Dit getuigenis van den Joodschen geschiedschrijver is des te gewichtiger, omdat volstrekt niets hier eene interpolatie kan doen vermoeden, en omdat het specifiek Joodsch is en enkel in 't voorbijgaan Jezus vermeldt, ter gelegenheid

van den heiligen Jacobus. En let wel op dat Jacobus, broeder (dat is bloedverwant) van Christus genoemd wordt, hetgeen toch wel doet onderstellen dat Christus een mensch geweest is in levenden lijve. Men is toch geen bloedverwant van een louter ingebeeld wezen! Of leefden de men-van dien tijd dan in een heelemaal fantastische wereld?

Eindelijk, heeft Mag. Theol. Joh. Frey, privatdozent in Dorpat, het met zijne hypothese goed voor (1) — en onwaarschijnlijk is dit toch zeker niet — dan daagt er een nieuwe getuige uit de eerste eeuw op ten voordeele van het historisch bestaan van Christus. De Slavische overzetting van den « *Oorlog der Joden* » van Flavius-Josephus bevat acht toevoegsels, waarin eigenaardige berichten voorkomen over Joannes den Dooper, Jesus Christus en de apostelen. Dat Jesus Christus daarin als geschiedkundig persoon wordt voorgesteld lijdt geen twijfel. Ziehier nu wat Frey, na een langdurig en doordringend critisch onderzoek, besluit : de inschuivingen in den Slavischen tekst van het werk van Josephus zijn niet eene vervalsching door een lateren christen op grond onzer evangelieverhalen opgesteld, maar het werk van een tot de pharisaïsche richting behoorenden, doch niet uit Palestina zelf maar wellicht uit Syrië afstammenden Jood, welke tegenover de messianische gebeurtenissen, die hij niet als ooggetuige doch enkel van hooren-zeggen kende, nog onbeslist stond en zijn verhaal uitwerkte op grond der populaire traditie, die in Jerusalem en in Judæa voortleefde in niet-christene maar Joodsche kringen. Deze inschuivingen werden geschreven, niet lang na de verstrooiing van Jerusalem en zeker ten laatste vóor het einde der eerste eeuw.

Bij de verdichtselen van den Talmud, waarin de voor dergelijke zaken verbazende onwetendheid van Haeckel de puurste geschiedkundige bronnen ontdekt had, zullen wij liefst maar niet stil blijven. Haeckel's overmoedige dommigheid heeft zijn eigen vrienden al genoeg beschaamd gemaakt! (2) Merken wij enkel aan dat ook de Talmud, hoewel hij op onbehendige wijze met Christus en Christen-

(1) Joh. Frey, *Der slavische Josephusbericht über die urchristliche Geschichte*, Leipzig, 1909.
(2) Zie Loofs, *Anti-Häckel*, Halle, 1900.

dom den laagsten spot drijft, het geschiedkundig bestaan van Christus niet in twijfel trekt.

En hiermede kunnen wij ons onderzoek staken over de profane geschiedkundige bronnen omtrent den persoon van Jesus-Christus. De louter filosofeerende geesten, die met hun vooringenomen begrippen, soms heelemaal onbewust, buiten de historische feiten om hun godsdienstige theorie schijnen op te bouwen, zelfs de groote Leidsche redemeester, mogen gebaren daar allemaal niets af te weten : Tacitus, Suetonius en Plinius bij de Romeinen, Josephus Flavius bij de Joden, zijn en blijven ernstig-geloofwaardige getuigen, die het allen eens zijn over het feit dat Christus werkelijk geleefd heeft en rond het jaar 3o den kruisdood is gestorven. Langs den anderen kant, geen enkel tegengetuigenis ! Te vergeefs zou men zoeken, bij Joden en Romeinen, naar een twijfel nopens het werkelijk historisch bestaan van Jesus ! De onpartijdige, onbevooroordeelde en nadenkende lezer zal dan ook wel zijn oordeel reeds geveld hebben.

En toch houden wij het er voor, dat al deze getuigenissen objectief nog maar een betrekkelijk geringe waarde hebben, zoo wij die vergelijken met de christene bronnen zelf. Willen wij over iemand inlichtingen inwinnen, dan moeten wij die allereerst en vooral gaan zoeken bij degenen die hem naderbij gekend gebben, die er belang bij hadden zijn leven, zijne daden en zijne leering te onderzoeken : in onderhavig geval, bij de christene schrijvers. Daarover een volgenden keer.

Aug. Bruynseels.

BIJBELKRONIEK

(*Vervolg*)

Oud Testament

II. Bijzondere werken :

I. *F. X. Kortleitner : Het monotheïsme der Hebreeuwen vóor het Babylonisch ballingschap.* (1) — De schrijver, kanunnik der abdij van Wilten in Oostenrijk, staat reeds bekend door zijne vroegere werken, namelijk : « Archæologiæ biblicæ summarium » en « De polytheismo universo et quibusdam ejus formis apud Hebræos finitimasque gentes usitates ».

In zijn nieuw werk over het monotheïsme bij de Hebreeuwen vóor het ballingschap, verdedigt hij de vier volgende hoofdgedachten : Van in den tijd der aartsvaders werd Jahveh als de god der Israëlieten en de eenige god des Verbonds aanschouwd. De eeredienst aan meerdere goden bewezen, is bijgevolg de weerkaatsing niet der vroegste tijden, maar wel 't verval, 't verlaten van Jahveh's dienst. II. De oude Hebreeuwen hebben metterdaad de goden der heidenen niet als ware goden aanschouwd. Dat blijkt duidelijk uit de verklaringen van 't Oude Testament. III. Het veel-godendom is geenszins de eerste en ware godsdienst der Israëlieten geweest. In het laatste deel worden de verschillende moderne stelsels aangaande het ontstaan van den vroegeren godsdienst van Israël uiteengezet en weerlegd.

P. Kortleitner schijnt gansch op de hoogte te zijn der tegenwoordige werken, die met zijne studie in verband staan. Ook heeft hij een zeer uitgebreide reeks bouwstoffen bijeengezameld. Hij had daaruit het beste nut kunnen trekken. Maar, jammer genoeg, zijn boek blijft een onuitgedolven mijn, waar weliswaar menige uitmuntende materialen liggen opeengestapeld en die veel belezenheid bij den schrijver verraden, doch die hij niet volkomen heeft weten te verwerken tot een sprekende bewijsvoering, ter staving van zijne thesis.

Inderdaad de schrijver heeft zich ofwel gewend tot geloovigen, die met hem de traditie aannemen, en dan schijnt het

(1) F. X. Kortleitner, De Hebræorum ante exsilium Babylonium monotheismo. In 8° xxvII-191 blz., Inspruck, Wagner, 1910. Pr. : 5 Mark.

werk overtollig, dan zouden we hem ook mogen vragen waarom de vooruitgang der kennis van God in Israël niet juister afgebakend staat — vooruitgang door de openbaringen in den loop der eeuwen gedaan. Ofwel voert hij zijne redeneering tegen de rationalisten. In dat geval is het een eerste vereischte dat hij op het terrein der tegenstrevers zelf afdale, daar plaats neme naast hunne stellingen, om er de zwakheid van aan te toonen of van hun standpunt uit, rekening houdend met hunne oplossingen een verdere bewijsvoering aan te brengen. Dan had hij waarlijk critisch werk verricht tegenover critieken.

In 't aanhalen der teksten tot staving zijner these b.v., zoo hij rekening gehouden had met de dateering der teksten in den loop der geschiedenis, dan waren die teksten waarlijk doeltreffend geweest. Maar hoe wilt ge bijbelteksten aanhalen tegen tegenstrevers, die, steunend op de critiek, den echten ouderdom uwer teksten in twijfel trekken?

In alle geval, op katholiek gebied, blijft dit boek een loffelijk streven naar de oplossing van een vraagstuk van allereerste belang.

P. Evaristus Mader : De menschenoffers bij de oude Hebreeuwen en de naburige volkeren. (1) — Dit werk brengt ons weer op het echt gebied der critiek terug. Schrijver heeft het tegen de rationalistische critieken. Hij daalt tot hunne eischen af en van uit hun eigen standpunt brengt hij zijne bewijzen tegen hunne stellingen aan.

De schrijver heeft zelf de gevolgtrekkingen zijner studie aldus in eenige woorden uiteengezet. I. Voor de Egyptenaren meer dan 't is voor gelijk welk volk, staat het gebruik der menschenoffers, door de opschriften en andere monumenten als een feit vast. II. De betrekkingen die Israël in den loop zijner geschiedenis met Egypte heeft gehad alsook menige bijbel-teksten, geven de gedachte in, 't ontstaan van den dienst van Moloch in dit land te zoeken. III. Alhoewel de Assyro-Babylonische opschriften en gedenkstukken, die betrekking hebben op de menschenoffers, tot hiertoe betrekkelijk weinig zijn, zijn zij toch voldoende om het bestaan van dit gebruik bij de Mesopotamische volkeren te staven. IV. Aangenomen dat bij de Hebreeuwen de offers van kinderen, voor zooveel we hierover ingelicht zijn, zoo erg in voege was als in het Assyrisch tijdvak, en dat van den anderen kant een Cananeesche invloed in dit tijdvak uitgesloten blijft, schijnt het wel dat die uitbreiding van Moloch's dienst

(1) Evaristus Mader, S. D. S. Die Menschenopfer der alten Hebräer und der benachbarten Völker. In « Biblische Studien » hgg. von O. Bardenhewer. In 8° XIX-188 blz., Freiburg in Breisgau, Herder, 1909. Prijs 5,90 Mark.

in den invloed van Assyrië te zoeken is. V. Daar bestaat geen enkel bewijs dat vaststelt dat bij de Cananeërs de menschen-offers aan Melkart werden opgedragen : 't schijnt dat ze meestendeels aan Kronos werden aangeboden. VI. Zoowel de vereenzelving van Melkart van Tyr met Ba'al van Byblos, als hunne vereenzelving met den Hebreeuwschen Moloch kunnen niet als waarschijnlijk aanschouwd worden. VII. Noch de naam van Jahve, noch de manier waarop hij zich openbaart, noch zijne bijzondere kenteekenen laten toe in hem een god des vuurs of een zonnegod te erkennen. VIII. De verzekering volgens dewelke de dienst van Moloch slechts een andere vorm van den Jahve-dienst en Jahve zelf Moloch zou zijn, druischt tegen de volgende feiten aan : vóor Isaïas worden die namen Melek en Jahve gekoppeld gevonden : Melek leest men zeven maal in den Bijbel, terwijl men er Jahve meer dan zes duizend keeren terugkomt ; na Isaïas komt men den naam Moloch veel te zelden tegen om er een naam van Jahve te mogen in zien. IX. De juiste verklaring van Ezechiël xx-25 v. en de bepalingen aangaande de eerst-geborenen en de *herem* toonen aan dat men niet gerechtigd is de menschen-offers als wettig, tot Jahve's dienst behoorend, te aanschouwen. X. De strenge verboden van den Pentateuch evenals het krachtig verzet der Profeten tegen den dienst van Moloch, bewijzen dat het echte Jahvisme de menschen-offers altijd heeft verafschuwd en ze voor heidensche gebruiken heeft gehouden. XI. Niet een enkel der in den Bijbel vermelde feiten wettigt de meening, dat die soorten van offers met den echten eeredienst van Jahve konden verbonden worden. XII. Het verdwijnen dier offers is niet enkel te danken aan den invloed van Perzië ; de verklaring ervan moet gezocht worden in den tegenstand der Profeten en de bijzondere werking der Voorzienigheid.

Die studie werpt zeker nieuwe klaarte op die zoo belangrijke vraagstukken van Israël's godsdienst. Zooveel te meer daar van katholieke zijde de behoefte aan zulke wetenschappelijke werken nog steeds dringend blijft. Eenige gevolgtrekkingen wel is waar geven aanstoot tot verdere betwisting. Zoo zal bijv. iedereen niet met de eerste besluiten van den schrijver instemmen, bijzonder voor hetgeen de Egyptiërs betreft. Niettegenstaande die eenige opmerkingen blijft dit werk eene ernstige katholieke poging tot oplossing dier zoo belangwekkende en hoogst ingewikkelde vragen van godsdienst-studie. Ook maakt dit boek goede figuur in de verzameling der « Biblische studiën » — waarvan 't het veertiende deel uitmaakt — uitgegeven onder het bestuur van prof. Dr O. Bardenhewer.

werk overtollig. dan zouden we hem ook mogen vragen waarom de vooruitgang der kennis van God in Israël niet juister afgebakend staat — vooruitgang door de openbaringen in den loop der eeuwen gedaan. Ofwel voert hij zijne redeneering tegen de rationalisten. In dat geval is het een eerste vereischte dat hij op het terrein der tegenstrevers zelf afdale, daar plaats neme naast hunne stellingen, om er de zwakheid van aan te toonen of van hun standpunt uit, rekening houdend met hunne oplossingen een verdere bewijsvoering aan te brengen. Dan had hij waarlijk critisch werk verricht tegenover critieken.

In 't aanhalen der teksten tot staving zijner these b.v., zoo hij rekening gehouden had met de dateering der teksten in den loop der geschiedenis, dan waren die teksten waarlijk doeltreffend geweest. Maar hoe wilt ge bijbelteksten aanhalen tegen tegenstrevers, die, steunend op de critiek, den echten ouderdom uwer teksten in twijfel trekken?

In alle geval, op katholiek gebied, blijft dit boek een loffelijk streven naar de oplossing van een vraagstuk van allereerste belang.

P. Evaristus Mader : De menschenoffers bij de oude Hebreeuwen en de naburige volkeren. (1) — Dit werk brengt ons weer op het echt gebied der critiek terug. Schrijver heeft het tegen de rationalistische critieken. Hij daalt tot hunne eischen af en van uit hun eigen standpunt brengt hij zijne bewijzen tegen hunne stellingen aan.

De schrijver heeft zelf de gevolgtrekkingen zijner studie aldus in eenige woorden uiteengezet. I. Voor de Egyptenaren meer dan 't is voor gelijk welk volk, staat het gebruik der menschenoffers, door de opschriften en andere monumenten als een feit vast. II. De betrekkingen die Israël in den loop zijner geschiedenis met Egypte heeft gehad alsook menige bijbel-teksten, geven de gedachte in, 't ontstaan van den dienst van Moloch in dit land te zoeken. III. Alhoewel de Assyro-Babylonische opschriften en gedenkstukken, die betrekking hebben op de menschenoffers, tot hiertoe betrekkelijk weinig zijn, zijn zij toch voldoende om het bestaan van dit gebruik bij de Mesopotamische volkeren te staven. IV. Aangenomen dat bij de Hebreeuwen de offers van kinderen, voor zooveel we hierover ingelicht zijn, zoo erg in voege was als in het Assyrisch tijdvak, en dat va[n] den anderen kant een Cananeesche invloed in dit tijdvak uit[ge]sloten blijft, schijnt het wel dat die uitbreiding van Moloch'

(1) Evaristus Mader, S. D. S. Die Menschenopfe[r] ... Hebräer und der benachbarten Völker. In « Biblisc[he] ... hgg. von O. Bardenhewer. In 8° xix-188 blz., ... Breisgau, Herder, 1909. Prijs 5,90 Mark.

Sedert zijn verschillende medewerkers zooals Socin o. a. overleden. De wetenschap ook heeft sedertdien vooruitgang gemaakt. De uitgave moest dus ook hernieuwd worden. Dat is gedaan en nogmaals door vakmannen. Een korte voorrede leidt elk afzonderlijk boek in, taalkundige nota's en korte uitleggingen vergezellen den tekst. Zelfs voor oningewijden is 't geen geheim meer, dat de tegenwoordige hebreeuwsche tekst (de Massorische) der gewijde Boeken op vele plaatsen veel te wenschen overlaat, zoo niet soms onverstaanbaar is. Daarom hebben de critieken verschillende verbeteringen, menige volgens de Grieksche vertaling der LXX, andere volgens rationeele gegevens, voorgesteld. De verschillende critische werken desaangaande werden hier in oogenschouw genomen. Ook de indeelingen in historische bronnen, zooals overigens de vorige uitgaven reeds opgaven, werden hier nogmaals en nog scherper geteekend, in de historische Boeken, zooals o. a. in Hexateuch.

Op eene zaak dient slechts gewezen. Prof. Budde, die een deel van Isaïas vertaald heeft, juist dát handelend over den dienaar van Jahveh, heeft hier zijne persoonlijke tekstverbeteringen ingelascht, waarvan de « Revue Biblique » vroeger reeds het willekeurige en de vooringenomenheid had doen uitschijnen.

J. H. A. Hart, M. A. : Ecclesiasticus (1). — M. Hart, van de Hoogeschool te Cambridge, geeft in dit nieuw-verschenen boek de uitgave van een zeer belangrijken Griekschen tekst van de « Ecclesiasticus ». Die tekst is afkomstig uit de vatikaansche bibliotheek en staat bij de bijbelsche taalkundigen geboekt als de Codex 248. Het bijzonder belang van deze bijzondere Grieksche recensie is hierin gelegen dat op verscheidene plaatsen er een opmerkelijk verband bestaat tusschen haar en den oorspronkelijken Hebreeuwschen tekst (in 1896-1897, na eeuwen terug gevonden) juist daar waar de andere teksten van den grondtekst min of meer afwijken.

Die meer juiste getrouwheid van dezen tekst in Codex 248 bewaard, is te danken aan de nauwgezetheid van een vertaler uit de vroegste eeuwen van het Christendom. Reeds in de tweede of derde eeuw had men bemerkt dat de verschillende copisten van den Griekschen tekst van Ecclesiasticus aanhoudend meer afweken van de Hebreeuwsche lezing. Om dat te voorkomen nam die vertaler het op zich de Ecclesiasticus opnieuw te vertalen. En van die vertaling hebben we hier een wel-verzorgde uitgave.

(1) « Ecclesiasticus ». The Greek Text of Codex, 248, by J. H. A. Hart, M. A. In 8°, XVII-376 blz. Cambridge, University Press, 1909, Prijs : 10 sh.

Doch M. Hart vergenoegt zich daar niet mede, en vergelijkt zijn Grieksche uitgave met een Syrische vertaling en ook den Hebreeuwschen tekst. Die tweede studte doet hij doorloopend van een uitmuntenden tekstcommentaar vergezeld gaan. Dat toont reeds voldoende welken uitmuntenden dienst deze uitgave kan bewijzen voor verdere uitlegging van de Ecclesiasticus.

Maar M. Hart heeft zijn onderzoek nog verder gedreven, aangaande den datum waarop Jesus, de kleinzoon van Jesus Sirach, het werk zijns grootvaders zou vertaald hebben. Iedereen, die een weinig met de geschiedenis van dat boek vertrouwd is, weet welke moeilijkheden er oprijzen om het juiste jaar — dat de vertaler nochtans opgeeft — met een bepaalde tijdrekening vast te knoopen. De vertaler dus, zoon van Jesus Ben-Sirach, zegt ons in de voorrede van dat boek, dat hij in Egypte aanlandde in het acht en dertigste jaar onder koning Evergetes. Maar hoe dat nu verstaan? Sommigen hebben verstaan : in het acht en dertigste jaar van Koning Evergetes. Dan is deze koning Evergetes (want er zijn twee Evergetes) Ptolemaeus VIII Physco, die van 146 tot 117 regeerde over Egypte. Anderen meenen dat die acht en dertig jaar den ouderdom van den afstammeling van Sirach aanduiden, en dat Koning Evergetes, Ptolemaeus III, den eersten Evergetes zou beduiden, welke van 247 tot 222 vóór Christus regeerde.

Hier nu ligt het bijzonder belang van het werk van M. Hart over den vertaler van de Ecclesiasticus, en hij geeft dus de volgende oplossing : De regeering van Ptolomaeus VIII eerst en vooral wordt ons in de geschiedenis niet als een rooskleurig tijdvak afgemaald voor werken van geleerdheid en vertaling als dit van Jesus.

Integendeel Ptolomaeus Philadelphus, vader van Evergetes I, was een verlicht beschermer der letteren. Daarenboven zou hij door zijne aanmoediging de Grieksche vertaling van LXX van Israël's gewijde Boeken in de hand gewerkt hebben.

Ptolomaeus Philadelphus stierf het 38ste jaar zijner regeering. Te dien tijde nu bestond het gebruik de loopende tijdtellingen te doen beginnen telkenmale met de troonbeklimming van een nieuwen vorst. En daar men nog in het acht en dertigste jaar dier bijzondere jaarberekening was en koning Ptolomaeus Evergetes I in dit jaar den troon beklom, zoo mocht de vertaler van de Ecclesiasticus zeggen dat hij het acht en dertigste jaar, onder Koning Evergetes in Egypte aankwam, dus juist in 247.

Toen was de Grieksche vertaling der boeken van het Oud Testament ten einde. Men had de vertaling der bijzondere wijsheidsboeken begonnen en de afstammeling van Sirach zou de vertaling van zijn grootvader bezorgd hebben.

Deze nieuwe poging op dit veld der Bijbelkunde diende wel vermeld te worden. Zij zal zeker niet weinig bijdragen om dit werk van M. Hart over de Ecclesiasticus als echt-wetenschappelijke studie te doen hoogschatten.

P. Joüon, S. J. : Het Hooglied. (1) — In de twee drie laatste jaren hebben verschillende studiën over dit zoo raadselachtig Boek van 't Oud Verbond, de Bijbel-wetenschap verrijkt.

Zoo hebben we eerst de zeer degelijke commentaar van P. Zapbetal, O. P., hoogleeraar te Freiburg.

Kort daarna verscheen de vrijzinnige studie van M. Paul Haupt, hoogleeraar van assyriologie te Baltimore. 't Boek verraadt een echte kennis op ethnologisch, oudheid- en taalkundig gebied ; maar jammer genoeg, de exegese verkondigt al te luide het lage rationalisme des schrijvers en stijgt zelfs vaak niet boven een onzedig materialisme.

M. Willy Wolf in 1908 gaf een korten commentaar over den « Zang der Zangen », die aan God, den koning van vrede gewijd wordt ten gebruike der Joden. Hij bedoelt slechts de verheerlijking van 't Joodsche volk op nationaal en zedelijk gebied.

Pater J. Hontheim, S. J. eindelijk, handelde in 1908 in de « Biblische Studiën » van Bardenhewer over « Das Hohelied ». Daarin bestudeert hij den stoffelijken zin van dat boek, dat eigenlijk een ingebeelde liefde-geschiedenis zou wezen en de schrijver ervan zou de allegorie der vereeniging tusschen Jahveh en zijn volk beoogd hebben.

Zooals de titel zelf het aanduidt, hebben we hier een dubbelen commentaar : een op taalkundig en een op exegetisch gebied. En zeggen we maar aanstonds dat het philologisch gedeelte zeer verzorgd is en de schrijver een echte kennis der Hebreeuwsche taal aan den dag legt. Ook is de vertaling zeer juist. Kleinere opmerkingen hier en daar aan te stippen over 't een of 't andere woord, schaden geenszins aan hare waarde. We vinden aanmerkingen, die voortaan verder dienen in acht genomen te worden, niet alleen bij de studie van het « Hooglied », maar ook bij andere taalkundige studiën der Boeken van het Oude Testament.

Treffend vooral is de omvangrijke kennis van P. Joüon aangaande joodsche en christene letterkunde. Dikwijls treft ge bij de lezing de belangrijkste en zeer geleerde inlichtingen aan. Geen wonder.

(1) P. Joüon, S. J., « Le Cantique des Cantiques; commentaire philologique et exégétique ». In 12°, VIII-335 blz. Parijs, Gabriel Beauchesne Cie, 1909. Prijs : 5 fr.

De schrijver staat niet alleen op de hoogte voor hetgeen de moderne werken aangaande het Hooglied betreft. Maar hij is gansch de christene en joodsche overleveringen opgevaren om de meest-verscheidene schrijvers : rabbijnen en Kerkvaders te ondervragen.

Vroeger werd dit boek doorgaans aan Koning Salomon toegeschreven. Opmerkenswaardig is hier omtrent P. Joüon's meening, die daarbij zeer klaar is : Zoo min als voor de Boeken der Wijsheid en van Ecclesiastes kan er hier spraak zijn van het Hooglied van Salomon als schrijver. Dat Boek bewijst eens te meer hetgeen meermalen in de hebreeuwsche letterkunde, en meer algemeen in de semitische beschaving zoo dikwijls plaats breep : het auteurschap van een werk wordt aan een bekend man toegeschreven.

Wat den datum aangaat, zoo zegt P. Joüon : « 't schijnt me waarschijnlijk dat het gedicht om het einde van het ballingschap ofwel eenigen tijd na den terugkeer (in het vaderland) geschreven werd : de schrijver kan zoo wel in Babylon als in Palestina geschreven hebben » (blz. 92).

Nu de exegetische commentaar : hier zal iedereen niet zoo onvoorwaardelijk met den schrijver instemmen : hij schaart zich bij de oude joodsche uitlegging, dat wil zeggen : dat het Hooglied voor doel heeft de liefde tusschen God en zijn uitverkoren volk te bezingen. Ziedaar de echte letterlijke zin van dat Boek. Met andere woorden, het Hooglied is slechts eene allegorie, de zinnebeeldige voorstelling dier « dubbele liefde tusschen Jehovah en Israël, en schetst in breede trekken de godsdienstige geschiedenis van het uitgelezen volk, van af het eerste verbond bij den uittocht uit Egypte, tot aan het messianisch tijdvak » (blz. III). De schrijver wijdt een groot deel der inleiding van het verrechtvaardigen zijner zienswijze, 't is te zeggen om de echtheid en waarschijnlijkheid dier oude joodsche uitleggingen te doen uitstralen.

Zoo schrijft hij o. a. : « Dewijl het Hooglied een joodsch werk is, dat tot Joden gericht wordt, bestaat dan het beste middel om het te verstaan niet hierin, dat men zich een Joodsche gedachte vorme, dat men tracht te gevoelen en te smaken wat de allegorie van Jehovah en Israël, zoo eigen aan de profeten, aan zielen van een groote liefde voor hun God en hun volk doordrongen, kon zeggen ? (blz. 13).

Maar ligt hierin het gevaar niet ? En verwart de schrijver hier de echte joodsche gedachte met die lange rabbijnsche joodsche gedachte niet, zooals ze opgesloten ligt bij de oude en middeleeuwsche rabbijnen als Rashi en Ibn Ezra, welke P.

Joüon zoo menigmaal geraadpleegd heeft? Zij slechts hebben, niet alleen in het Hooglied, maar in al de Boeken van het Oud Testament gezien, wat ze wel wilden zien en wat ze verlangden. En 't valt wel te vreezen dat, zoo men den echten zin van het Hooglied in de joodsche overlevering gaat zoeken, iemand zou kunnen vragen waarom men den zin van een ander boek of een andere moeilijke plaats uit den Bijbel daar ook niet zou opzoeken.

Dat is maar een kleine moeilijkheid te midden van vele, die tegen dat stelsel oprijzen. Doch de voornaamste blijft altijd deze die nochtans steeds de eerste voorwaarde moet uitmaken : de uitlegging steunt niet voldoende op den tekst. 't Was P. Condamin, die bij 't verschijnen van dat boek aanstonds die opwerping vooruit bracht. (1)

P. Paul Dhorme, O. P. De Boeken van Samuel (2). — 't Is altijd een verblijdende gebeurtenis op katholiek Bijbelgebied, wanneer een nieuw boek de zoo verdienstelijke « Etudes Bibliques » uitgegeven onder 't bestuur van P. Lagrange, O. P , hoofd der Bijbelschool van Jerusalem, komt vermeerderen. Die werken immers — steeds rekening houdende met de ingeving der Schriftuur en met de katholieke beginselen, — hebben altijd nochtans een hooge wetenschappelijke waarde.

Dat mag eens te meer gezegd worden van 't werk dat P. Dhorme, leeraar aan de Bijbelschool van Jerusalem, zooeven heeft laten verschijnen over de twee boeken van Samuel.

P. Dhorme staat als orientalist zeer gunstig gekend door zijne talrijke bijdragen in verschillende Duitsche en Fransche wetenschappelijke tijdschriften, en niet minder ook door zijn werk : « Choix de textes religieux assyro-babyloniens », in dezelfde verzameling uitgegeven, en zijn onlangs verschenen werk : « La Religion assyro-babylonienne ». Op het gebied der Oostersche studiën heeft hij dan ook eene voorname plaats ingenomen.

Zijn nieuw-verschenen boek — een studie en commentaar op de boeken van Samuel — is een rijke vrucht te meer van zijn wetenschappelijk en zijn noest werken.

Met de meeste zorg en welwillendheid worden er de oudere en nieuwe studiën over dit zoo-belangrijk boek van Israël's geschiedenis — dat o. a. de instelling van het koningdom vermeldt — in acht genomen.

(1) « Revue pratique d'Apologétique », 1909, blz. 142,
(2) P. Paul Dhorme, O. P., « Les Livres de Samuel » (Etudes bibliques). In 8°, 448 blz. J. Gabalda & Cie, 1910. Pr. 12 fr.

Zijn persoonlijke meening aangaande de samenstelling dezer gewijde boeken heeft de schrijver zelf aldus uitgedrukt: « [In de boeken van Samuël] hebben wij geenszins de geschiedenis van dezen of genen persoon (zooals Kittel meent in den Bijbel van Kautsch) maar van een tijdvak dat verwant staat met dat der Rechters en dat der Koningen. Welnu 't is in 't geheel niet noodig meer dan twee oorspronkelijke bronnen voor deze geschiedenis te veronderstellen, en we zullen, in den commentaar, zien hoe we deze twee bronnen door de twee boeken van Samuël heen kunnen volgen. Wij hebben hun de namen van E (elohistisch schrijver) en J (jahvistisch schrijver) bewaard. Budde (in Die Bücher Samuël) heeft niet voldoende gedrukt op het feit dat E dikwijlder de naam *Elohim* gebruikt, terwijl J den naam *Jahve* aanhaalt. Buitengewoon belangrijk in dat opzicht heeft ons wel de studie geschenen van I Sam. V-VI, en II Sam. VI, in dewelke de afwisseling van *Ark van Jahve* en *Ark van God*, ons toegelaten heeft telkenmale gelijkloopende verhalen te onderscheiden die elk een volledig geheel uitmaken. (bladz. 7). Een diepere bestudeering heeft dan ook aan den schrijver toegelaten de meening te uiten dubbele nevens-malkander-geplaatste verhalen te hebben, hetzelfde feit verhalend en het met een klein verschil in de bijzonderheden voorstellend. Zoo komt het naar onze bescheiden meening, dat wij een dubbel verhaal aangaande de instelling van het koningdom zullen vinden, een dubbel verhaal over de verwerping van Saül door Samuël, een dubbele uitleg van het spreekwoord « Is Saül ook bij de profeten ? », een dubbele voorstelling van David aan Saül. »

De eigenlijke vraag loopt dus wel niet zooveel hier op uit te weten wie de laatste samensteller van Samuëls boeken is, dan wel op welke documenten hij gesteund en hoe hij ze benuttigd heeft.

Eenige bijzondere stukken slechts worden aan den schrijver van Priestercodex en den Deuteronomischen samensteller toegekend.

Wat den datum aangaat, waarop die verhalen werden tot een geheel geschaard, hij is, niet minder dan voor het boek der Rechters, de plechtige afkondiging van het Deuteronomium (Tweede Wetboek) in 621 voorgaande. Maar de verhalen, integendeel, klimmen tot een veel ouder tijdstip op, en moeten zeker korten tijd na de gebeurtenissen geschreven zijn. Talrijk zijn de plaatselijke gebeurtenissen en de gewoonte-trekken in 't leven zelf gegrepen. (blz. 8). Ook zijn de critieken t' akkoord om eene zeer hooge historische waarde aan die verhalen te schenken en 't ware overbodig zoo 'n overdreven stelsels als

deze van Winckler en Jeremias te weerleggen, die overal den invloed van sterrekundige mythen zien, of van Jensen die in de natuurlijkste verhalen slechts weerkaatsingen van het babylonisch Gilgames-verhaal meent te erkennen.... Wij bezitten hier eenige documenten voor de heropbouwing van gebeurtenissen die een der voornaamste feiten der Geschiedenis van Israël — de instelling van het koningdom — tot reden gediend en gevolgd hebben. (blz. 9).

Bondige uitleggingen werpen een helder licht op de echtcritische vertaling van den oorspronkelijken (Hebreeuwschen tekst. Meermalen brengt de vergelijking, 't zij op taalkundig gebied, 't zij van zeden of gebruiken uit het Oosten met de assyriologie, waarin P. Dhorme een echte kenner is, een onverwachte opheldering, waar tot hiertoe donkerte heerschte. Zeer logisch en steeds verrechtvaardigd zijn de veranderingen van den Hebreeuwschen tekst die hij naar andere teksten en bijzonder naar den Griekschen voorstelt. Eene beschouwing naar taalkundige en geschiedkundige critiek vergezelt elke afsnede in het boek. In korte en klare woorden worden er vele zaken besproken en aanschouwd, die altijd helderheid op de verschillende besproken deelen werpen. Veel gezegd in weinige woorden : Die Commentaar op de boeken van Samuel blijft zeker een werk van eerste wetenschappelijke waarde, door een katholiek bezorgd, dat ook de protestantsche critieken, bij verder onderzoek of studie aangaande dit gedeelte van den Bijbel niet zullen verwaarloozen.

A. C. Gaebelein : De profeet Joël (1). — Twee jaar geleden verscheen de merkwaardige studie over de Kleine Profeten van M. van Hoonacker, hoogleeraar te Leuven. Iedereen heeft dit werk, verschenen in de verzameling « Etudes bibliques » (2) als een boek van allereerste wetenschappelijke waarde begroet, waarin menige nieuwe aanmerkingen van belang rondgezaaid liggen. Met reden sloot M. Touzard in de « Revue biblique » zijne recensie over dit boek aldus : « Ce commentaire, nous en avons la certitude, *marquera une date* dans l'exégèse des « petits prophètes. » (3)

Wie dus dit werk kent, zal zeker wel wat glimlachen bij het lezen van dezen nieuwen commentaar over den profeet Joël. Ik

(1) A. C. Gaebelein, « The Prophet Joel, an exposition », in 16, 185 blz. London, Morgan and Scott, 1909.

(2) Les Douze Petits Prophètes traduits et commentés par A. Van Hoonacker, professeur à l'université de Louvain, 1 vol. in 8° van XXIII-759 blz. Parijs, Gabalda. 1908.

(3) « Revue biblique », 1909, blz. 143.

wist niet dat het *millenarismus* nog zulke overtuigde voorstanders telde.

Die studie is gewijd aan de voorzeggingen die in den profeet Joël te lezen staan. We meenden tot hiertoe dat ze vervuld waren ten tijde des Zaligmakers, ofwel bij de uitbreiding van het eerste Christendom; zooals b.v. de voorzegging aangaande de uitstorting van Gods geest over de menschen, die Joël aankondigt II, 28-32 en die de H. Petrus op Sinksendag toepaste. Maar neen, deze en nog meerdere voorzeggingen uit andere profeten, zooals Isaïas en Ezechiël, moeten nog vervuld worden bij de tweede verschijning des Verlossers.

Oh! dat zal niet lang meer duren! De dageraad hiervan gaat aanbreken.... 't Daghet in het Oosten... Luistert naar wat M. Gaebelein (blz. 154) schrijft: « De gebeurtenissen in het Oosten, de verjeugdiging van Turkije, de herstelling van het joodsche thans-nog-ongeloovige volk, in zijn land, dat alles duidt een toekomstige vervulling dier groote voorzeggingen aan ». De schrijver heeft waarlijk betrouwen in zijne uitleggingen!

Dit werk weze enkel hier als afwisseling om zijne wonderlijkheid vermeld.

P. Hugo Pope, O. P.: De ouderdom van het Deuteronomium. (1) — Dat boek is eigenlijk de thesis door P. Pope, leeraar aan het « Collegium Angelicum » der Dominikanen te Rome, verdedigd in November laatstleden, toen hij zijn examen voor het doctoraat in bijbelsche wetenschappen aflegde.

Deze studie staat het traditioneel gevoelen voor, volgens hetwelk Mozes het Deuteronomium zou opgesteld hebben. Schrijver legt eerst de traditioneele thesis uit volgens dewelke de Bijbel een volledig geheel vormt, de ware geschiedenis weerspiegelend van af de schepping tot aan de profeten en den val van Jerusalem. Daarna geeft hij de moderne stelling. De nieuwe school die zich critisch en godsdienstig noemt, beweert — op letterkundig onderzoek gesteund — dat de oude zienswijzen moeten veranderen, daar de Pentateuch een samenvoegsel is van verscheidene bronnen voortkomend van verscheidene schrijvers. Bovendien draagt die mozaïek sporen van jongere afkomst dan men tot hiertoe wel dacht. Toen het Deuteronomium op het einde der 7e eeuw geschreven werd, bestond die samenvatting nog niet. Daarbij de Pentateuch, in zijn huidigen toestand, draagt in zich zelven een klaar bewijs van gedurig ontwikkelen en

(1) « The date of the composition of Deuteronomy. A critical study » by Hugh Pope, O. P., in 8° van XVIII-201 blz. Hinckley, S. Walker, 1909. Rome, Pustet.

aangroeien, loopend van Mozes tot aan Malachias. Hier lag de grondslag der Documenten-hypothese. Een elohistisch document zou tot grondsteen gediend hebben, rondom hetwelk de anderen zich stilaan zijn komen scharen. Daarna kwam met Graf, Welhausen en Kuenen de school der godsdienst-ontwikkeling, die de wetgeving in 't licht der geschiedenis bestudeert. En zoo komt het dat het Deuteronomium, waarin de eenheid des heiligdoms verzekerd wordt, niet vóór den tijd der koningen kon geschreven zijn, omdat vóór hen die eenheid niet bestond zooals de geschiedenis leert. Zoo komt het ook dat de Priestercodex slechts van het ballingschap dateert.

Aldus beschrijft P. Pope welke stelling de moderne critieken aannemen tegenover Hexateuch en Deuteronomium.

Deuteronomium daarbij, zoo meenen ze, vergeleken met de vier andere boeken van den Pentateuch is daar onafhankelijk van en ook veel jonger dan deze. Dat bewijzen het bepaald gebruik van sommige woorden en de stijl van 't boek. Dat bewijzen nog de historische zinspelingen die er in voorkomen en niet minder het groot verschil tusschen de verschillende wetgevingen en godsdienstige gebruiken. Hiervan levert een tastbaar bewijs het voorbeeld der wetten aangaande de slaven. 't Boek van Exodus schrijft ze voor, in de Leviticus zijn ze afgeschaft, terwijl het Deuteronomium er van spreekt als waren ze nooit afgeschaft. Een ander bewijs vindt de moderne critiek nog in de plaats van het heiligdom. Immers de eenheid des heiligdoms staat in tegenstelling met Exodus en de geschiedenis der koningen. Nog een bewijs ligt in het onderscheid tusschen priesters en levieten, dat in het Deuteronomium niet voorkomt maar wel in het Priesterboek.

Dat alles toont wel dat het Deuteronomium van veel jongere hand is. Daarbij een feit in de geschiedenis van Israël toont wanneer dit boek werd uitgevaardigd. De verhalen uit het 2e Boek der Koningen en der Kronieken zeggen dat zulks onder koning Josias moet gebeurd zijn.

Ziedaar de stelling welke de moderne vrije kritiek, vertegenwoordigd door Kuenen, Welhausen en Driver, volgens den schrijver, heeft aangenomen. 't Is zeker eene objectieve uiteenzetting hunner gedachten.

P. Pope tracht hunne bewijzen te weerleggen. Iedereen zal bekennen dat hij het met meer kunde en geleerdheid gedaan heeft dan 't is gelijk wie uit de conservatieve school. Maar of zijne poging gelukt is? Daar zou kunnen aan getwijfeld worden. Immers de positie der tegenstrevers is zeer sterk.

In hetgeen wij een tweede deel kunnen noemen, te beginnen

met het 12e hoofdstuk, voert P. Pope zijne positieve bewijzen aan, die volgens hem strijden voor de mozaïsche echtheid van het Deuteronomium. Zoo zou er een bewijs te vinden zijn in de namen der stammen, de volgorde en karaktertrekken dezer, waarover er spraak is in de zegening van Mozes, die daarbij op hare beurt geboekt werd. Ook in sommige merkwaardige historische zinspelingen zou er insgelijks een bewijs liggen.

Onrechtstreeksche bewijzen meent de schrijver ook te vinden ten voordeele der dagteekening van het Deuteronomium in de tabletten van Tell-el-Amarna en in de wondere ontdekking van Hammourabi's wetboek door Pater Scheil gedaan.

De stelling van P. Pope zou zeker echt-sterk wezen, zoo zijne bewijsvoeringen voor geene verdere uitlegging vatbaar waren. Maar juist dat is wel mogelijk Wat baat het b.v. wetten uit het Deuteronomium in betrekking te brengen met het wetboek van Hammourabi, zoo het Deuteronomium slechts vroeger bestaande mozaïsche wetten van een ouder wetboek herhaalt of wetten zelfs in omloop sedert eeuwen bij het hebreewsche volk ?

Zoo meende schrijver te mogen besluiten dat het Deuteronomium van Mozes rechtstreeks voortkomt. Zulks wordt daarbij nog gestaafd door menigvuldige aanhalingen uit dit wetboek.

Dat wil nu wel niet zeggen dat Mozes zelf schreef. Veeleer moet Josuë daarvoor erkend worden als zijnde Mozes' secretaris. Hij boekte wat Mozes zei en deed. Dat zou de gelijkenis van stijl tusschen het Deuteronomium en het boek van Josuë verklaren. Wat meer is, men vindt gansch den Pentateuch door, het bewijs dat er een zekere verzameling van wetten bestond en zelfs een bepaald boek, waarin Mozes de merkwaardigste feiten zou opgeschreven hebben zooals ze voorvielen, evenals de wetgevingen en zijn eigene redevoeringen. Mozes zou dus het Deuteronomium geschreven hebben uitgenomen het eindhoofdstuk over dezes laatste oogenblikken en dood.

Deze studie stelt de tot hiertoe gebruikte bewijzen der conservatieve school in een nieuw licht, maar of ze waarlijk kracht genoeg krijgen om de stellingen der moderne school omver te stooten, daar mag met reden aan getwijfeld worden. Iets wat zeker blijft nochtans, is dat P. Pope op de hoogte is der moderne wetenschap, dat zijn boek van echte geleerdheid getuigt, die van zijn werk niet eene alledaagsche studie maakt, maar den diepen ernst en de groote belezenheid des schrijvers teruggeeft.

* * *

En nu om te sluiten nog een woord over 'n paar apocriefen. Eerst de uitmuntende vertaling van de « Ascension d'Isaïe », door Eug. Tisserant, op den ethiopischen tekst bewerkt. Dat boek is dus een apocrief boek van het Oud Testament, dat wil zeggen boeken, niet tot den Canon behoorend, maar door hunne schrijvers in het licht gezonden onder den naam van beroemde mannen van het Oud Testament. Zij kunnen zeker veel bijdragen tot het algeheel verstaan van den Bijbel.

Een inleiding gaat het boek vooraf. Daarin worden eenige gedachten uiteengezet over de verschillende leeringen die in het boek zelf voorkomen, over God, Gods Zoon, den H. Geest, de hemelen, de engelen en duivelen, de christene kerk, de laatste tijden, den Antechrist, Christus' komst voor het oordeel.

Het boek zelf « l'Ascension d'Isaïe » bevat joodsche en christene gedeelten. Voor de geschiedkundigen die het eerste ontstaan van het christendom bestudeeren is dit apocrief werk van 't grootste belang.

Dr Johs Dyserinck : De Spreuken der Vaderen. (1) — Zeer belangwekkend schijnt eveneens het pas-verschenen boek « De Spreuken der Vaderen » (Pirkē Abōth) uit het Hebreeuwsch in het Nederlandsch vertaald door Dr J. Dyserinck. Dit boek bekleedt een gansch bijzondere plaats in de apocriefe joodsche literatuur, die in de twee laatste eeuwen vóór Christus en onmiddellijk na Dezes verschijning zoo woekerig op het letterkundig Hebreeuwsche veld opschoot.

Dit belang, dunkt me, heeft de vertaler zelf zeer goed in het licht gesteld, waar hij in de inleiding schrijft : « Voor de meeste Christenen zijn de « Spreuken der Vaderen » als een gesloten boekske. Toch acht ik ze naast het Boek der Spreuken uit het Oude Verbond en de Spreuken van Jezus, den zoon van Sirach, uit de Apocriefen, (2) overwaardig te worden gekend. Dagteekenend uit de laatste twee eeuwen vóór en de eerste twee ná onze jaartelling vormen zij een belangrijke bijdrage tot de kennis van de Joodsche zedenleer met haar schat van praktische levenswijsheid, zooals die door de voornaamste Schriftgeleerden uit genoemd tijdperk werd gepredikt. Vanzelf leidt de lezing van menige spreuk sedert de dagen van Hillel en Sjammai tot een vergelijking met uitspraken van Israël's grootsten profeet, Jezus van Nazareth, en de apostelen, zooals zij in de brieven des Nieuwen Verbonds voorkomen. »

(1) « De Spreuken der Vaderen » (Pirkē Abōth). Uit het Hebreeuwsch vertaald door Dr Joh^s Dyserinck. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1910. Kl. in 8°, XIII-97 blz. Geb. f. 1,50.

(2) Volgens de Kanon der Protestanten.

Dit werk, alhoewel het meer tot een stichtend gebruik bestemd schijnt, heeft toch een innerlijke wetenschappelijke waarde. Hiertoe draagt in het minst niet bij de degelijke vertaling van Dr Dyserinck, die reeds bekend stond door zijne vroeger-verschenen vertalingen van de Psalmen, het boek der Spreuken en der Klaagliederen.

Goede ophelderingen, met aanduiding der gelijkluidende plaatsen in Bijbel en Talmud, sluiten het boek, dat onder opzicht van uitgave een welverzorgd kleinood is.

P. A. van Rooy, O. P.

DE STAND ONZER KENNIS VAN DE PRIMITIEVEN (1)

Sedert de beide groote tentoonstellingen der Primitieven (Brugge, 1902, en Parijs, 1904) het publiek in staat stelden om, met éen blik, den eerbiedwaardigen schilderschat van Vlaanderen en Frankrijk in zijn geheel te overschouwen, begon het er smaak in te vinden de ontwikkeling na te gaan van de nog met een aanlokkend waas van onbekendheid omhulde kunst der XVe eeuw.

Wat al beoefenaars der kunstgeschiedenis zijn, deze vol jeugdige geestdrift, gene, met objectieve bezadigdheid, te velde getrokken tegen de onwaarschijnlijkste legenden en onhoudbaarste stellingen waarmede, sedert eeuwen, onze onwetendheid werd gepaaid! En zij bepaalden zich niet bij de belichting der duistere XVe eeuw, in dewelke, met de gebroeders van Eyck, de moderne schilderkunst plots zou zijn opgedoken; dieper wilden die vorschers doordringen tot aan de ware bronnen van den van Eyckstijl, die niet (innig waren zij er zich van bewust) het gevolg kon zijn van eene zoo schielijke als onverklaarbare verschijning.

Evenmin als op eenig ander gebied, bestaat in de kunst het beginsel der zelfwording; elk tijdperk doet zijn voordeel met vroegere ontdekkingen; in elken kunstopbloei zweeft nog een geurtje uit den tuin van het verleden.

(1) Van harte weze hier hulde gebracht aan mijne oud-professors van het Instituut voor kunst en oudheidkunde te Brussel, die, sinds jaren reeds, door den gloed van hun woord en hunne hooge critische gaven, ruimschoots hebben bijgedragen tot de oordeelkundige beoefening van Kunst en Oudheidkunde.
Tevens weze hier vermeld dat wij, in onderhavige studie, met vrucht de leergangen hebben geraadpleegd van de heeren G. Hulin over de voorgangers en tijdgenooten der gebroeders Van Eyck, E. Verlant over Rogier Van der Weyden en den Meester van Flémalle, en Fierens-Gevaert over de Renaissance in het Noorden en de Primitieven in het algemeen.

Terwijl de eenen met onvermoeibaren ijver stofferige archieven doorsnuffelden en suggestieve teksten vonden, welke licht wierpen op de baan door onze nationale kunst sedert dier aanvang doorloopen, doorzochten de anderen particuliere verzamelingen en museums en stelden groepeeringen rondom bepaalde typen voor.

En uit die gezamenlijke pogingen sproot de klaarte. Zij zal voortaan namen omstralen die, lang onbekend, door den luister der van Eyck's verdoofd waren. Want talrijk zijn de geleerden wier naam verbonden is aan den roem van dezen primitief of aan een beroemd schilderstuk. Alles saamgenomen strekken echter die vruchtbare onderzoekingen, hoofdzakelijk gedaan door Fransche, Duitsche en Engelsche critici, meer en meer tot de verkleining van het aandeel der Vlamingen in de kunstproductie der XIV[e] en XV[e] eeuw.

Te vergeefs teekenen de zeldzame Belgische geleerden, die zich aan kunst gelegen laten, heftig verzet aan tegen die vernuftige uitheemsche geschiedschrijvers die, ofschoon zij zich voortdurend op objectiviteit beroepen, zich laten verblinden door een engen geest en een bespottelijk chauvinisme. Wij worden, helaas, door hun wassend getal overstelpt en hun onbetwistbaar talent dreigt ten slotte de ongeloovigsten te overtuigen. Op het meerendeel der luisterrijke stukken, welke ons de XVe eeuw heeft overgeleverd, hecht men een uitheemsch etiketje; de kunstenaars, die men ons gelieft te gunnen, berooft men van hunne schoonste werken. Wij staan evenwel op wacht : vooral Georges Hulin; daarnaast James Weale, Henri Hymans, Joseph Destrée, Fierens-Gevaert, Pol De Mont. Met hen strijden, moedig en taai, nog vele anderen.

Enkel faalt nog, om het slagen van hunne pogingen te verzekeren, de medewerking der menigte, wier anonieme hulp best in staat is om de weinig nauwgezette plunderaars te ontwapenen. Faalt, zeggen wij; laten wij er aanstonds bijvoegen dat, sedert enkele jaren, er eene belangstelling voor de werken der Primitieven onder het publiek is vast te stellen. Dank zij het snobisme, dat die werken in de mode bracht, wordt nu veel gesproken over de nog duistere vraagstukken rakende den aanvang van de Vlaamsche

kunst, de onzekere toekenning van een schitterend werk, de identiteit van den Meester van Flémalle, het onderscheiden aandeel der gebroeders van Eyck in de uitvoering van het onvergelijkelijk schoone veelluik der *Aanbidding van het Lam.*

De ten onzent gekoesterde bewondering voor de stichters onzer nationale schilderschool is overigens ten volle gerechtvaardigd. Hun gewaardeerd streven heeft de Fransch-Belgische school der XIVe eeuw uit het verval gered dat haar bedreigde, en de weldadige invloed van het realisme bewerkte dien weelderigen bloei der XVe eeuw welke zich over gansch het Westen deed gevoelen.

Waarheen men ook blikke, 't zij naar Frankrijk of naar Duitschland, naar Spanje of naar Italië, overal hebben de van Eyck's, Van der Weyden's, Bouts, Van der Goes, sporen nagelaten van hunne vlekkelooze techniek, hun scherpen waarnemingszin, hun kunstvol realisme. Is dat misschien de opslorping welke ons wordt aangewreven? Wij moeten onze primitieven liefhebben; welnu, om ze lief te hebben, dienen wij ze te verstaan; om ze te verstaan, moeten wij ze doorgronden.

Hunne aantrekkelijkheid is niet van zulken aard ons onmiddellijk mede te sleepen. Evenals onze koele noordergemoederen slechts na overweging en toetsing zich tot vriendschap laten lokken, maar dan ook door wel en wee daaraan getrouw blijven, zoo openbaren de Vlaamsche paneelen uit de XVe eeuw slechts hunne mooiheid en hunne dichterlijkheid aan hen die niet zijn teruggedeinsd voor inspanning om ze te begrijpen en geduld om ze te bestudeeren.

Wat eerst dient onderzocht, is het staatkundig en maatschappelijk, het huishoudkundig en godsdienstig, het artistiek en letterkundig midden, niet om daaruit, met Taine, te besluiten tot een overwegenden invloed daarvan op de kunstontwikkeling welke ons bezighoudt, maar om ons beter in te lichten over het tooneel waarop de grootsche uiting zich voordeed van den aanvang onzer nationale school.

Wat dient opgetooverd, zijn de groote kunstcentrums, a. d. w. Brugge, Gent, Doornik, Brussel; is het weelderig

leven aan de Fransche en Burgondische hoven ; is de rijkdom onzer gemeenten, de macht onzer gilden ; of nog het sterke geloof dat de massa bezielde en inzonderheid de ontspanning welke volgde op de zenuwschokkende oorlogen en de koortsige handelsjacht.

Wij kunnen, hoe sterk wij er ons ook toe genoopt voelen, niet stilstaan bij de beschrijving van de Blijde Intrede van dezen hertog, den echt van genen vorst, het banket van den Fazant, het tornooi van den Gulden Boom.

De weelde, in zulke omstandigheden tentoongespreid, moest voorzeker den wonderen opbloei bevorderen van die schaar kunstenaars die het niet beneden hunne waardigheid achtten, straten en gebouwen, tafelspelen en paardetuigen te versieren.

Daardoor werden de schitterende schouwspelen, de tooverachtige decors mogelijk gemaakt, waarmede de toenmalige openbare vermakelijkheden opgeluisterd waren.

In godsdienstig opzicht onderscheidt zich het Gothisch tijdperk van de voorgaande periode door zijn uit de Scholastiek gesproten rationalisme, zijne liefde tot de natuur en zijn sterk sentimentalisme.

De zuiver-dogmatische schilderkunst van het Romaansche tijdperk zal, tijdens de volgende periode, de liefde uitdrukken tot de natuur, welke onvermijdelijk leiden zou tot dit naturalisme van het detail, dat het werk der van Eyck's kenschetst.

Ook hier werd de uitheemsche invloed fel overdreven, en waar Emile Mâle spreekt van de liefde tot de nederigen, door Sint Franciscus van Assisi gepredikt, of van het pittig werk van een pseudo-Bonaventura, of nog van de Middeleeuwsche Mysteriespelen, welke uit diens gewrochten nieuwe levenskracht putten, vergeet hij dat die naturalistische strekkingen van Italië en de Noorderlanden doorgaans paralleel liepen en vaak sterk van elkaar verschillende uitingen waren.

De wondere, in schijn zoo onverklaarbare sprong, welke van de stukken uit de vorige jaren tot het werk der gebroeders van Eyck waar te nemen is, wordt best verklaard door de studie van den verbazenden vooruitgang op technisch gebied.

Met de Romaansche bouwkunst, welke ruime bepleisterde vakken ter beschildering uitspaarde, verviel ook de muurschildering van het Romaansch tijdperk. Met de Gothische vensters, waarbij de muren tot het uiterste minimum werden herleid, nam de kunst van het kerkraam de overhand op die der freske, verving het werk van geduld den koortsigen arbeid.

De lijn kreeg nu het leeuwenaandeel; alle streven was voortaan gericht op de mooie silhouet, het sprekend gebaar; perspectief en achtergrond werden allerzeerst verwaarloosd.

Onder invloed van de kerkraamschildering verloor de muurschildering bepaalde kenmerken, verkreeg er andere en week plotseling af van de picturale opvatting welke later door de Vlaamsche Primitieven zal gehuldigd worden. Nauw eene eeuw scheidde die twee zoozeer verschillende kunstuitingen.

Met de van Eyck's komt een gansche snede uit het gezichtsveld bloot. De menigte, de stad, de uitgestrekte velden, de subtielste luchtwisselingen worden op het paneel gebracht. Dit alles uiterst klein soms, maar immer met onvergelijkelijken waarheidszin en kunstsmaak.

De verbazing, waarmede vele geslachten die in schijn zoo plotse kentering hebben aangestaard, kan best aldus verklaard worden, vooral waar men nog rekening houdt met de, zooniet nieuwe, dan toch zeer verbeterde aanwending van de olieverf.

Met meer gevolg dan de aanklevers der ontwikkelingsleer, die vruchteloos de ontbrekende schakel tusschen aap en mensch opsporen, hebben de kunsthistorici van lieverlede de opeenvolgende stadia ontdekt welke tusschen de schilderkunst der beide afmetingen van de eerste Gothieken en die der drie afmetingen, door onze Primitieven uit de XV[e] eeuw gehuldigd, bestaan.

Laten wij die op heden duidelijk afgeteekende ontwikkelingsverschijnselen vluchtig nagaan.

***

De Middeleeuwen waren zeer cosmopolitisch van aard en veel moeilijker is het in de kunsten en letteren de plaatse-

lijke invloeden te ontdekken dan de vrij menigvuldiger kenmerken, welke de verschillende natiën gemeens hebben.

Frankrijk voerde ontegensprekelijk den scepter tijdens de XIIIe eeuw, die bij uitstek de groote Fransche eeuw was.

De in het land der lelie ontloken idealistische en mystieke Gothische kunst had zich, op korten tijd, over al de christene landen verbreid. Weldra werd zij echter medegerukt in den stroom van het realisme die, omstreeks de XIV[e] eeuw, op het Westen was aangegolfd.

Het Christendom kwam, zonder plotse breuk of geweld, los van de Scholastiek en ging de baan op van de werkelijkheid. Zij begaf zich aan eene nauwgezette studie van de natuur om haarzelf, om hare schoonheid, om haar leven.

Die geest van ontleding was de bron van een machtig aantal fabelen, vertelsels en pittige romans, waarvan de *Reinaert* een der meest kenschetsende voorbeelden is. Evenzoo ging de kunst bij de natuur te rade; vandaar meer individueele waarheid in het portret, meer zielsuitdrukking in het gebaar. Die realistische tocht blies weldra over heel Europa en stuwde op den voorgrond de kunstenaars uit het Noorden, de Vlamingen die, door natuurlijke begaafdheden eigen aan hun ras, beter toegankelijk zijn voor de waarheid, d. i. dit realisme van het detail hetwelk door hun analyseerenden blik wordt gevat, waar het aan den meer synthetischen geest der Latijnsche rassen ontsnapt.

Parijs bleef, gedurende gansch de XIV[e] eeuw, de baken der kunst uit het Westen en tevens, terwille van zijne onovertroffen weelde, de hoofdstad der wereld. Het meerendeel van de edelen uit de provincie en vele uitheemsche vorsten hadden er verblijf gekozen en wedijverden er met elkaar in glansrijke feesten en luistervolle hofhouding.

Sinds de stichting, in 1200, van de Universiteit te Parijs, waar leeraren als Albert de Groote en St. Thomas van Aquino eene schaar vreemde geleerden heenlokten, was het cosmopolitisme der Middeleeuwen voortdurend toegenomen. Geweldig was de terugslag daarvan op letteren en kunsten.

Zoo in het Noorden als in het Zuiden genoot de Fransche kunst een gunstig onthaal en, na de Byzantijnen te hebben nagevolgd, betraden de Westersche kunstenaars,

al bleven hun zekere plaatselijke kenmerken eigen, van de XIIIe eeuw af, het Fransche spoor.

Omstreeks 1300 bereikte de Parijzische Miniaturistenschool het toppunt van haren glans, en zond van daar uit hare stralen over Italië, waar de groote Giotto haren weldoenden invloed niet ontkwam.

Te rekenen van de XIVe eeuw drong Italië op zijne beurt aan het Noorden zijn stijl en zijne kleuren op. (1) Hoewel in de zuiver Parijzische overlevering voortstrevend, verraden de miniaturen der *Pucelle-school,* met de gekunsteldheid van de plooien der gewaden, hare gansch bijzondere voornaamheid, en hare soms aan het ziekelijke grenzende slankheid, reeds den invloed van het Zuiden door teer- en fijngekleurde bouwkundige motieven.

Rijker en meer verscheiden schakeeringen vervangen voordeelig de roode en blauwe tinten waarvan, onder invloed van het geschilderd glasraam, schromelijk misbruik gemaakt was in eene kunst, welke de vereischte doorschijnendheid en helderheid mist om afwisseling te brengen in het spel van het licht.

In den beginne bepaalde men zich bij eene onberedeneerde naast elkander plaatsing van Italiaansche en Fransche elementen; slechts omstreeks het einde der XIV[e] eeuw ondergaat het Fransch-Vlaamsch karakter een volledigen ommekeer tengevolge van de ten slotte grondig verstane Italiaansche kunst.

***

Intusschen waren talrijke Vlaamsche en Waalsche artisten Frankrijk en inzonderheid Parijs, de grootste

(1) Het bezoek dat de Parijzische schilder *Etienne d'Auxerre,* op last van den Franschen koning Philips de Schoone aan Paus Bonifacius VIII in 1298 bracht; het vertrouwen door denzelfden vorst gesteld in de Italiaansohe schilders-mozaïsten *Philips Rizutti,* diens zoon *Jan,* en in *Nikolaas Desmars,* die omstreeks 1304 het slot van Poitiers versierden; de komst, te Avignon, van den beroemden schilder *Simone di Martino,* in 1309; de tekoopstelling van schilderstukken van Romeinsch werk, te Parijs, in 1328, door *Jan van Gent;* en naderhand de groote gunst waarin *Jean d'Arbois* leefde, die door onzen graaf Philips de Stoute, in 1373, uit Lombardije werd teruggeroepen, alsmede verdere feiten van denzelfden aard, verklaren genoegzaam dien invloed.

kunstmarkt der Christenheid binnengerukt. (1) Zij zwierven van stad tot stad, van slot tot slot, in dienst des Konings van Frankrijk of van machtige prinsen.

Hun ambt van sierschilder verklaart genoegzaam die voortdurende plaatsveranderingen; hun vrijelijk in de Vlaamsche gilden opgebloeid talent bracht eensklaps een nieuw element in de Fransche kunst, welke stilaan den weg der gezochtheid en der ontaarding was opgegaan.

De regeering van Karel V, de Wijze, was eene eeuw van voorspoed voor Frankrijk. De Honderdjarige Krijg had toen immers eene minder schadelijke wending genomen. Als vurig liefhebber van versierde boeken, betoonde de koning zich uiterst mild voor de verluchters en bevorderde aldus grootelijks de realistische strekking. De onloochenbaarste voorteekenen dier nieuwere strooming zijn vast te stellen in de vorstelijke portretten welke, zegt Paul Mantz, door « de meest gelijkenisbiedende leelijkheid » zijn gekenmerkt. (2)

Dit streven naar gelijkenis, alsmede duidelijke sporen van Parijzische gekunsteldheid zijn zeer waarneembaar bij *Jan Bondolf*, gezegd *van Brugge* en *Andries Beauneveu* van Valencijn. (3)

De noodlottige strijd tusschen de Armagnacs en de Burgondiërs, naar aanleiding der voogdij over den jeugdigen koning Karel VI, den Welbeminde, begonnen in 1380, had de moord op Lodewijk van Orleans, in 1407, en op Jan Zonder Vrees, in 1419, tot gevolg. Dit verwekte eene algeheele scheuring onder de Graven van Vlaanderen, de hertogen van Burgondië en het Fransche hof.

(1) De schilders *Pieter van Brussel*, die in 1320 krijgsstukken in olieverf schilderde voor het slot van Conflans, en *Pieter Cloet* die, in 1353, den ceremoniezetel van Jan II den Goede, versierde, en vele anderen, openen de schitterende rij kunstenaars uit het Noorden, uit Vlaanderen, Artois, Henegouw of Brabant, Elzas of Limburg.

(2) Cfr. het titelblad van een handschrift uit het Museum Meermann-Westreenen ('s Hage), waarop de aanbieding van een bijbel aan den koning door Jan de Vaudetar, in miniatuur door *Jan van Brugge* verbeeld is.

(3) Handschrift met beeltenis van 24 profeten en apostelen, in grauwschildering, gezeten op tronen welke naar de Italiaansche manier gekleurd zijn. (Fransch Hs. 13091. Nat. Bibl., Parijs).

In 1420 viel Parijs in handen der Engelschen. Daardoor werd, voor een tijdlang, de bloei gestremd en het middelpunt der Noord-Alpische kunst naar Brugge verplaatst.

Onder Karel VI ontwikkelt zich de Parijzer-stijl, dien wij in de miniatuurkunst op den voet konden volgen, van lieverlede tot de volmaaktheid, en wel dank zij het overwicht der kunstenaars uit het Noorden. Eerlang zal hij den internationalen stijl doen ontluiken, waarin de Fransch-Vlaamsche elementen een sterk Italiaansch karakter voeren en van voorliefde voor oriëntalisme doen blijken. (1)

Met de kunstenaars uit het Noorden, a. d. z. *Jacquemart de Hesdin,* (2) *Jaak Coene van Brugge,* (3) *Haincelin de Hagueneau,* en inzonderheid met de *gebroeders van Limbourc,* voert die eclectische internationale stijl de boeksierkunst tot haar hoogtepunt.

Een Fransch-Latijnsche gemoraliseerde bijbel, (Nr 166 Fransch Hs. Nat. Bibl., Parijs), schijnt het werk te zijn van die onderscheidene miniaturisten. de eerste uitgezonderd. Het was evenwel slechts met de « Très Riches Heures », welke in het Condé-Museum te Chantilly bewaard worden, dat de miniatuurkunst een nooit overtroffen luister verspreidt.

Dit werk, onder hertog Jean de Berry aangevangen door de *gebroeders Maloël* of *van Limbourc,* wordt terecht

(1) Die geassimileerde Italianiseering zal grondige wijziging brengen in het Fransch-Vlaamsch karakter, waar zij in de bergachtige, zuiver Italiaansche landschappen met terrasvormige hellende gronden, figuurtjes stelt in Siennasche houding, op de teenen staande en met gebogen knieën.

Het modelé dier figuurtjes is verlevendigd door drie lichtpunten, nl. een op den neus, een op de lippen en een op de kin. Vroeger waren de bleeke gezichten enkel wat opgehaald door een rood stipje op de wang, en een op den mond.

(2) De dusgenaamde « Très Belles Heures » van Hertog de Berry, Koninkl. Bibl., Brussel. — De Groote Getijboeken van hertog de Berry, Nat. Bibl., Parijs. Lat. Hs. 919.

(3) Door P. Durrieu vereenzelvigd met den *Meester der Getijboeken van Maarschalk Boucicaut* (Hs. in het bezit van Mevr. Ed. André-Jacquemart). *Jaak Coen* was een talentvol kunstenaar die niet naar waarde geschat is. In 1398 raadpleegde hem Jean Aucher over bepaalde schilderpræparaten, en hetzelfde jaar droeg hem de stad Milaan de teekening van den Dom op.

de koning der handschriften geheeten. Door den dood des hertogs gestaakt, werd de versiering ervan door *Jean Colomb* omtrent 1480 voleind. De groote miniaturen welke de kalendermaanden vergezellen, zijn uiterst naturalistisch en tevens zeer fijn en zuiver. Die kalenderbladen, met bovenaan den dierenriem, verbeelden op den voorgrond landelijke tooneelen en in den achtergrond een Vorstelijk slot van duidelijk bepaalden bouwtrant, en zijn om zoo te zeggen het vertrekpunt van een nieuw genre in de schilderkunst : het landschap. De kleur ervan blijft echter conventioneel; het karakter louter decoratief, en het eclectisme krachtig.

Al zijn het kunstenaars van talent die ze schiepen, toch ontbreekt hun nog de heilige overtuiging die stoutweg met het oude afbreekt, om het nieuwe te huldigen.

Een der beroemdste handschriften « Les Très Belles Heures » van Jan van Frankrijk, hertog de Berry, is de prachtigste mijlpaal in de voor-Eyckiaansche kunst. (1)

Met dit werk was een der gewichtigste vraagstukken uit de geschiedenis van onze Primitieven gesteld : dienen die miniaturen aan de nog jeugdige gebroeders van Eyck toegeschreven? (2)

Het onvoltooide gewrocht, voor hertog de Berry aangevangen in een stijl welke veel gelijkenis vertoonde met dien van *Jacquemart de Hesdin,* en omstreeks 1412 onderbroken, werd geschonken aan Willem IV van Holland, die het aan de vaardigste meesters der Fransch-Vlaamsche kunst toevertrouwde. (3)

Wie waren die meesters?

(1) Het gewichtigste deel van dit Hs., bekend onder den naam « Les Heures de Turin », werd vernietigd in den brand welke, in 1904, een gedeelte der Bibl. van Turijn vernielde, maar was gelukkig in 1902 uitgegeven geweest ter eere van Leopold Delisle. Bovendien resten ons nog enkele bladen welke in het bezit zijn van Maurits de Rotschild (Parijs), en 28 bladen berustende in de verzameling der prinsen Trivulzio te Milaan.

(2) Dienaangaande verwijs ik den lezer naar het prachtig werk van G. Hulin de Loo, over de « Heures de Milan », dat eerlang bij Van Oest, te Brussel, verschijnen zal.

(3) Na den dood van den graaf van Holland, werd het onvoltooid gebleven werk omstreeks het midden der XV[e] eeuw voleind door kunstenaars der Eyckiaansche traditie die nog volkomen buiten den invloed van Rogier van der Weyden stonden.

G. Hulin onderscheidt in de miniaturengroep « Beieren-Henegouw » drie in technisch opzicht zeer verschillende kunstenaars. De eerste, dien hij met *Huibrecht van Eyck* meent te mogen vereenzelvigen, is gekenmerkt door zijne beteekenis als kolorist, meer dan als teekenaar. Hij kleurt met kleine vlekjes en houdt vooral rekening met de waarde ; hij is de delicaatste landschapschilder der XVe eeuw, noteert de vluchtigste lichtwisselingen, weet zijne menschen, met veel werkelijkheidszin, in de omgevende atmosfeer te hullen. (1)

Een tweede kunstenaar, dien G. Hulin *Jan van Eyck* meent te zijn, onderscheidt zich door een grooter opmerkingsvermogen, een knapper modelé, een nieuwe manier van drapeeren met veelvuldige gebroken plooien. De personnages, naar het geposeerd model geteekend, zijn weinig talrijk, kalm van houding, omgeven van kamerlicht. (2)

Wat de verluchting door den derden vaardigen kunstenaar betreft, verraden diens figuren minder persoonlijkheid en hun ontbreekt de lichtomgeving.

Alles saamgenomen, staan de Heures van graaf Willem IV veel hooger dan de befaamde Heures de Chantilly.

De kleur ervan bleef niet langer conventioneel ; zij werd natuurlijk en waar, en het lijken heusch kabinetstukjes, op perkament overgebracht, welke hier de plaats der echte Parijzerminiatuur innemen.

* * *

Bij de bondige bespreking van dien ontwikkelingsgang, hebben wij ons enkel met de miniaturen beziggehouden. Dit, wijl uit eene menigte stukken die ontwikkeling duidelijk blijkt, waar de grootere kunst, ter oorzake van veelvuldige leemten, ons niet half bekend is. Toch kwamen door de archieven talrijke namen van kunstenaars tot ons ;

(1) Beste miniaturen : De Maagd midden de Heiligen ; Graaf Willem IV op de kust te Vere ; en het Gebed der H. Martha. Beide laatsten met onvergelijkelijk mooie zeegezichten.

(2) Meest typische bladzijden : God de Vader onder eene tent ; Pieta ; Jezus op den Olijfberg (dit laatste in de Heures de Milan).

de gilden en corporatiën bloeiden; gewichtig waren de bestellingen van wege de machtige hertogen van Burgondië, graven van Vlaanderen. Maar wat hebben wij aan die namen, zoo er niet een of ander overblijfsel uit het verleden zijn glans aan mededeelt?

Jan van der Most en *Hugo Portier,* te Gent; *Jan van Woluwe,* te Brussel; *Jan van Hasselt,* bij graaf Lodewijk van Male, *Jacob Cavael,* versierder van de Domkerk van Milaan en gewone schilder der stad Yper, zijn de bijzonderste kunstenaars wier luisterrijke namen ons over de archieven zijn toegekomen.

De echt van Philips de Stoute, hertog van Burgondië, broeder van Koning Karel V, met Margaretha van Male, eenige docher en erfgename des graven van Vlaanderen, was eene gebeurtenis van allergrootst gewicht. Zooals al de Valois, was hertog Philips een verlicht Mæceen, die de weelde, de letteren en de kunsten liefhad. Burgondië maakte hij tot een der schitterendste kunstmiddens.

Jan van Beaumetz voerde in het groot Karthuizerklooster van Champmol (bij Dijon) eene menigte schilderwerk uit. Zijn opvolger,

JAN MALOËL,

uit Gelderland, oom der gebroeders van Limbourc, werd eveneens door den hertog met menige opdracht belast, zoo wat geringer sierwerk, als wat schildering van altaarstukken en beeldjesbeschildering aanging. Hij stierf elf jaar daarna.

HENDRIK BELLECHOSE,

van Brabantschen oorsprong, volgde Maloël in diens ambt op. Hij beleefde echter minder voorspoedige jaren en moest er, aan het einde zijner loopbaan, toe besluiten bij particulieren werk te zoeken, meer en meer verlaten als hij zich gevoelde, door hertog Philips den Goede, die, (wij komen er verder op terug) in Vlaanderen een *Jan van Eyck* had gevonden om hem voordeelig te vervangen.

MELCHIOR BROEDERLAM,

Ypersch schilder, in dienst van Graaf Lodewijk van Male, trad eveneens in dienst bij de hertogen van Burgondië en

gaf er blijken van veelzijdig talent. Hij sleet nochtans het grootste deel van zijn leven in zijne geboortestad en verrichtte er veel werk voor den hertog of voor zijne stad. Trouwens, de hertogen gingen niet uitsluitend te werk bij het doen van bestellingen. Zoo richtte zich Jan zonder Vrees tot den Mechelschen *Meester Vrancke* om van hem het portret te bekomen zijner dochter Catharina. (1)

Wat rest ons nog van de veelvuldige voortbrengselen dier kunstenaars, van al die werken wier bestaan ons uit de inventarissen bekend is?

Veel is, helaas! verloren gegaan en van de enkele door den tijd gespaarde stukken kan nog slechts één met zekerheid worden terecht gebracht. Het zijn de geschilderde luiken van een gebeeldhouwd altaarstuk, in het Museum van Dijon bewaard. Te dien opzichte bestaat geen de minste twijfel. Die luiken, blijkbaar met olieverf geschilderd, en opgevat in den internationalen stijl waarvan wij de ontwikkeling hebben nagegaan, zijn van *Broederlam*'s hand, en vertoonen, benevens het adelvol Fransch karakter en den Italiaanschen invloed, een streven naar werkelijkheid, Vlaamsche sappigheid, in den struischen kerel die Sint Jozef voorstelt.

Een maagdetje uit de verzameling Ed. Aynard zou wel het werk kunnen zijn van denzelfden schilder. De moeder omprangt er haren goddelijken Zoon met dezelfde teederheid als in de « Vlucht naar Egypte » op de luiken te Dijon.

Het tweeluik Carrand uit het Museum van Bargello, te Florence, schijnt een zuiver Fransch werk te zijn, terwijl het schoone met eiwit geschilderde tweeluik der verzameling van Lord Pembroke eveneens een Vlaamsch werk zou kunnen wezen (2); en mijns dunkens, kan niets ons beletten bij dit voor Engeland bestemde, maar misschien

(1) Meester *Vrancke van Lint* had medegewerkt aan de sierschilderingen voor de Blijde Intrede van gemelden hertog.

(2) Dit tweeluik verbeeldt aan den eenen kant de Maagd met het Kind, omgeven van eene schaar engelen omkransd met witte en roode rozen, en voerende het witte hart, merkteeken des Konings van Engeland, Richard III, die, geknield en beschermd door drie H. Patronen, op het andere luik afgebeeld is.

tijdens het verblijf van Koning Richard III te Kales uitgevoerde werk, te denken aan *Andries Beauneveu.* (1)

Eene kleine ronde « Pieta », welke in het Louvre bewaard wordt, en op de keerzijde de wapenen der hertogen van Burgondië voert, wordt toegeschreven aan *Jan Maloël,* en is gekenmerkt door eene gansch nieuwe uitdrukking van diepe, echte smart.

De « Laatste Communie en Marteling van St. Denijs » (Louvre), afkomstig uit het Karthuizerklooster van Champmol, soort van groote heldere miniatuur op gulden grond, is hoogst waarschijnlijk een werk van *Hendrik Bellechose,* evenals de « Legende van St. Joris », (Louvre), armer van kleur, minder gelukkig van uitvoering. Die werken verklaren duidelijk dit soort van ongenade waardoor de ongelukkige schilder werd getroffen, nadat Philips de Goede de zoo merkelijk betere stukken der van Eyck's gezien had.

Eene kleine « Pieta », uit het Museum van Troyes, (het werk heeft veel geleden), wordt soms aan bedoelden kunstenaar toegeschreven.

De in de Nederlanden gebleven schilders hebben stellig de werken van Parijs en Dijon gekend, en ondergingen, in meerdere of mindere mate, den invloed der beide scholen. Schaarsch zijn evenwel de Fransch-Vlaamsche kunststukken die in ons land bewaard worden. (2)

Een Calvarieberg met schenker Hendrik Van Rijn (Antwerpsch Museum), is afkomstig van Utrecht en spreekt Fransch-Vlaamsch met den sterken tongval der jonge Haarlemmerschool.

Eene fel herschilderde « Kroning der H. Maagd »

(1) De Kronijkschrijver Froissart zegt, aangaande zijn landgenoot, *Beauneveu :* « de qui tant de bons ouvrages fussent demeurés en France ou en Hainaut, dont il était de nation, et au royaume d'Angleterre. »

(2) Vele inlichtingen dienaangaande zijn te vinden in het uitmuntend werk van Fierens-Gevaert : Les Primitifs Flamands (Van Oest en C°. Brussel, 1909).

Dank zij de grondige studie der werken en de uitstekende platen, (vooral van de ten onzent bewaarde stukken) waarvan die studie vergezeld gaat, kan de lezer er heel de ontwikkeling van onze geschiedenis der schilderkunst van dier aanvang af volgen.

(zelfde Museum) vertoont verwantschap met Meester *Beauneveu*'s miniaturen.

In St. Salvator te Brugge hangt een oude Calvarieberg die voortkomt van het Brugsche Huidevettersgilde, en waarin de ontvleeschde Christus Rogier van der Weyden aankondigt, terwijl de H. Patronessen aan een of andere freske der benedenkerk van Assisi ontleend schijnen.

Het altaarstukje uit de verzameling Cardon is gekenmerkt door Parijzische gekunsteldheid, en het gelofteschilderij van Josse Bride uit het Godshuis Belle te Yper, bezit al de bekoorlijkheid der aan *Broederlam* toegeschreven stukken.

De « Christus die zijn Graf verlaat » (Gentsch Museum) is ongetwijfeld eene voortzetting van de « Pieta » 's der school van Dijon, en, ten slotte, het kleine portret van Jan zonder Vrees (Antwerpsch Museum), waarbij men onwillekeurig aan Maloël denkt, wijkt door zijne kleur van die School af, en doet denken aan den Mechelschen *Meester Vrancke*, die voor den hertog werkte.

De gebroeders van Eyck

Dit alles getuigt dat de gebroeders van Eyck niet eensklaps zijn ontsproten uit de dusgenaamde Middeleeuwsche kunstbarbaarschheid, maar wel uit de logische uitkomsten van den bewonderenswaardigen Fransch-Vlaamschen kunstopbloei der XIVe eeuw, welken wij, te bondig, helaas! hebben afgeschetst.

Al kunnen wij nu in bewuste school eene geleidelijke ontwikkeling nagaan welke tot de groote volmaaktheid zal voeren, door de önmiddellijke voorgangers der van Eyck's bereikt, toch bleef de uiterste grenspaal te genaken over wat enkel een genie was weggelegd : de nauwgezette studie van de natuur, de ware kleur met misprijzing van alle conventie.

Het verwezenlijken van dien laatsten stap tot den eeuwigen roem was de *gebroeders van Eyck* voorbehouden.

Geboren te Maeseyck, op de boorden der Maas, naar de overlevering, overigens door bijzonderheden van taal-

kundigen aard bekrachtigd (1), ons leert, schijnen de gebroeders van Eyck uitvloeisels te wezen van de machtige geestesstrooming, in Gelderland ontstaan onder invloed der bezielde preeken van Geeraard Grote, vurig en werkzaam leerling van onzen Ruysbroec den Wonderbare.

Die geloofsijver oefende grooten invloed op de kunst in Gelderland en Limburg, en de bloesems daarvan ontloken in Burgondië onder het penseel van een Maloël en den beitel van een Sluter en een van de Werve.

Behalve die geringe bijzonderheden is ons niets bekend aangaande het begin der loopbaan van de beroemde schilders. Hebben zij zich naar Parijs begeven waar eene krachtige kunst, verrijkt door technische aanwinsten uit het Noorden en uit Italië, bloeide? Wij mogen het veronderstellen; niets echter bewijst het. In ieder geval is het boven twijfel verheven dat beide kunstenaars de Alpen overtrokken en Italië bezochten : bepaalde bergachtige horizonnen, de aanwezigheid van planten uit het Zuiden in de landschappen en in de « Boodschap » (Petersburg), een vloer, welke aan dien van Sienna herinnert, zijn anders niet te verklaren.

In hunne kunst is geen zweem van de primitieve Keulsche en Rijnlandsche kunst, waarin zich een zoet en teeder idealisme uit, dat was opgewekt door de gevoelerige sermoenen van Eckart, Tauler en Suso.

Elders zochten wij hunne voorloopers in de kunst; al kan de mystiek van het Maasland het gevoel in hunne dichterziel hebben gescherpt, toch zijn het de technische vorderingen der Parijzerschool, gevoegd bij de verbeteringen door hen ongetwijfeld in het gebruik der olieverf gebracht, welke ons moeten inlichten over den geheimzinnigen gloed en de ontzettende volmaking waarvan de werken der beide beroemde broeders getuigen.

Hunne onderlagen schilderden zij met waterverf of met tempera, dekten ze daarna met laagjes lijn- of nootolie-

(1) *Jan van Eyck* laat zijne handteekening vergezeld gaan van de spreuk : « Als ikh kan », waarvan de spelling een Oost-Vlaamsch karakter heeft; anderdeels zijn de aanduidingen, rakende de kleur, op de teekening : (Kardinaal van Sante Croce) uit het Prentenkabinet van Dresden, geschreven in een der dialekten van de Maasvallei.

glazuur en hervatten bij elke nieuwe laag de zoo vaste teekening en het meesterlijke modelé. Aldus bereikten zij die doorschijnendheid en dien glans welke den vaardigsten navolger met wanhopige moedeloosheid slaan. (1)

Wat ons bekend is aangaande het leven der gebroeders van Eyck is bitter weinig; schaarsche gegevens over het bestaan van Jan, den jongste; haast niets over Huibrecht, den oudste; zelfs hun naam blijft een raadsel. (2)

Huibrecht schijnt het daglicht te hebben aanschouwd omstreeks 1366; Jan was enkele jaren jonger.

Een tekst van 1413 gewaagt van Meester Huibrecht (3); drie verdere citaten wijzen uit dat hij te Gent arbeidde, en er in 1426 overleed. Hij werd begraven in St. Janskerk, (welke later St. Baafs gedoopt werd), onderaan het prachtige veelluik van het « Lam Gods » het hoofdwerk niet alleen der gebroeders van Eyck, maar van heel de wonderbare XVe eeuw.

Wat *Jan* betreft, na twee jaar in den dienst van den bisschop van Luik, Jan van Beieren, bijgenaamd Zonder Genade (1422-1424), te zijn gebleven, trok, in Mei 1425, Philips de Goede, die zijne begaafdheid hoog had hooren roemen, hem aan.

Van dan af begint voor Jan een uiterst bedrijvig leven, soms onderbroken door verre reizen en geheime zendin-

(1) Dat de olieverf door van Eyck zou uitgevonden zijn, zooals Vasari beweerde, is volkomen valsch. Monnik Eraclius (Xe eeuw) maakt in zijn werk « De coloribus et artibus Romanorum » gewag van olie om kleuren aan te lengen. In de XIIe eeuw geeft monnik Theofiel in zijn « Diversarum artium schedula » kostbare recepten aan. In de XIIIe eeuw teekende schilder Pieter der abdij van St. Omar in zijn boek : « De coloribus faciendis » de vrucht zijner ondervinding op en in de XIVe eeuw, wij zagen het hooger, raadpleegde Jan Aucher schilder Jaak Coene van Brugge betreffende dit stuk. (Cfr. het verzamelwerk van Jan Le Besgue, in de Nat. Bibl. van Parijs. Latijnsch fonds 6741).

(2) De E. H. Coenen meent dat *van Eyck* slechts een bijnaam is en de familienaam Tegghe zou zijn. Daarbij gaat hij uit van het feit dat een zekere Jan Tegghe van Maesheic, in de Luikerstreek, in 1433, het burgerrecht te Brugge verwierf, zulks tegen de aanzienlijke som van XII pond.

(3) Testament van zekeren Jan de Visch, gevonden door James Weale.

gen (1); in 1428 vergezelde hij de gezanten naar Portugal gestuurd ten einde het huwelijk te bewerken van den hertog met de infante Isabella. (2)

In 1430 kocht Jan een huis te Brugge, en leidde er een vreedzaam bestaan. Hij voltooide er met zijne leerlingen het veelluik van het « Lam Gods » (3), en ondernam bovendien vele andere werken, waaraan de dood hem einde Juni 1441 kwam onttrekken.

Hij werd begraven in de hoofdkerk van St. Donatus, welke tijdens de Fransche Omwenteling vernield werd. De grootendeels hypothetische cataloog der door verschillende geleerden aan *Huibrecht* en *Jan van Eyck* toegeschreven werken was voorheen zeer omvangrijk; thans krimpt hij meer en meer in tengevolge van objectiever studie en vergelijking.

Zoo wij de stelling kunnen bijtreden van den heer G. Hulin over de « Très Belles Heures » van Jean de France, en wij zijn er zeer toe geneigd, dan zal wellicht eenmaal het licht vallen op de jeugd der beide broeders, en op het aandeel dat hun toekomt in het wonderschoone « Lam Gods », te Gent. Intusschen blijft het met zooveel drift onderzochte vraagstuk, rakende het aandeel der beide broeders in dit werk, nog immer onopgelost. De grootsche

(1) Zulks blijkt uit betalingen aan den schilder gedaan op 26 Augustus 1426 en 27 October 1426. Van St. Jansdag 1426 tot St. Jansdag 1428 bewoonde hij Rijssel en in 1427 vierde hij St. Lucas met zijne werkgezellen van Doornik en kreeg te dier gelegenheid vier stoopen wijn van het Magistraat ten geschenke.

(2) Dit gezantschap, geleid door Jan van Robaais, verliet Sluys op 9 October 1428, en werd door den Koning van Portugal den 12n Januari 1429 ontvangen. Jan van Eyck schilderde het portret der prinses dat den hertog den 12n Februari daarna werd toegezonden. In afwachting van het antwoord van Philips de Goede deden de gezanten eene bedevaart naar St. Jacob van Compostella, bezochten den hertog van Arjona in Andalusië, den Koning van Castillië en den Moorschen Koning Mahomet II, te Grenada. Heeft de schilder die gezanten vergezeld? Het relaas dezer reis, in het Portugeesch, bewaard in de Nat. Bibl. van Parijs, en, in het Fransch, in het Rijksarchief van Brussel, meldt het niet.

(3) In 1433 stoffeerde hij zes beeldjes voor den voorgevel van het stadhuis; in 1434 is de hertog peter van 's schilders kind, waaraan hij zes zilveren tassen schenkt: in 1436 deed Jan nog eene langdurige geheime reis, waarvoor hij rijkelijk betaald werd.

samenstelling, nog opgevat in den geest der Middeleeuwen, en den hemel en de aarde verbeeldende, schijnt overeen te stemmen met den tekst van de legende der instelling van Allerheiligen *(Dvorak)*, en tevens met dien van Kap. VII van de Apocalypsis.

Het openstaande altaarstuk verbeeldt, in het midden van het bovendeel, God den Vader tusschen de H. Maagd en St. Jan-Baptist ; terzijde : zingende en spelende engelen ; op de uiterste luiken : de figuren van Adam en Eva.

Op het onderdeel zijn rondom het altaar, waarop het Lam Gods bloedt, geschaard : de profeten, apostelen en Schriftgeleerden, terwijl in plechtigen stoet, de maagden en de uitverkorenen, de ridders des Heeren en de goede rechters, de beevaarders en de heremijten, komen aangetreden.

Het altaarstuk vertoont, in gesloten toestand, van boven : eene « Boodschap » in Gothisch vertrek ; van onder : de portretten der geknielde schenkers, tusschen de figuren der beide St. Jans, die gemaakt zijn in nabootsing van nisbeelden.

Het is ons niet mogelijk, zelfs zeer beknopt, de deerniswekkende geschiedenis der verstrooiing van het werk te schetsen ; (1) wij kunnen slechts even de twistvragen beroeren welke de bestelling van bedoeld altaarstuk en diens uitvoering door de twee broeders betreffen.

Van al de onderstellingen, (2) welke aangaande de bestelling van het veelluik werden gemaakt, schijnt ons die van den heer Six uit Amsterdam, die van meening is dat het werk voor Willem IV van Holland werd aangevangen, de meest bevredigende.

Hoe natuurlijk wordt in dit geval de bevreemdende gelijkenis tusschen verschillende deelen van dit altaarstuk

(1) Het vast middendeel van het veelluik bevindt zich in St. Baafs te Gent ; de luiken zijn, behoudens de figuren van Adam en Eva, die in het Brusselsch Museum bewaard worden, naar het Berlijnsch Museum overgevoerd ; te Gent en te Berlijn werd het ontbrekende vervangen door de deelen eener kopij van Michel Coxie, 1559.

(2) Van Mander bevestigt dat het stuk voor graaf Philips de Charolais (Philips den Goede) werd uitgevoerd, terwijl een in 1823 door Waagen gevonden opschrift op de buitenluiken uitwijst dat het werk, door Huibrecht aangevangen, door Jan werd voleind, en dit op het verzoek van Judocus Vydt.

en de miniaturen der *Heures* van Hertog de Berry, door de de van Eyck's uitgevoerd! En hoe wordt de verklaring vergemakkelijkt van de aanwezigheid dier burgerlijke schenkers, Judocus Veydt en zijne vrouw, buitenwaarts op het veelluik.

Tengevolge van ernstige verwikkelingen, bij den dood van Graaf Willem IV, in 1417 ontstaan, ter oorzake van de aanmatiging zijns broeders Jan van Beieren, die het graafschap aan de dochter en erfgename Jacoba betwistte, kreeg Huibrecht van Eyck het recht om over het onvoltooide stuk te beschikken. Is het niet best mogelijk dat de rijke Gentsche burger het werk overnam om dit, hetzij door Huibrecht zelf, hetzij, na diens overlijden in 1426, door Jan te doen voltooien? Want ongetwijfeld hebben, al heerscht dan ook eene wondere eenheid in het werk, verschillende handen eraan gewrocht. Welk is nu het respectief aandeel der beide broeders?

Zooveel geleerden, zooveel onderstellingen!

Wij kunnen hier die verschillende afbakeningen niet uitvoerig nagaan. (1)

Cam. Poupeye.

(Wordt voortgezet).

---

(1) Heel onlangs maakte Durand Gréville, in zijn schoon werk : *Hubert et Jean van Eyck* (Van Oest, Bruxelles, 1910), eene zeer vernuftige verdeeling van het veelluik in twee deelen : het eene realistisch, het andere idealistisch. Hij staafde zijne beweringen met talrijke bewijzen, getrokken uit het technisch onderzoek der paneelen.

Het realistisch aandeel van Jan blijft beperkt tot de twee figuren van Adam en Eva en de Zingende Engelen ; heel het overige zou aan Huibrecht behooren.

Hij vindt groote verschillen in de techniek der beide broeders : bij Jan is de met klaarte gedrenkte kleur door dunne frottis en glacis aangebracht, terwijl Huibrecht lichte kloddertjes oplegt en kleine heldere, zeer karakteristieke toontjes aanbrengt. Van daar eene nieuwe verdeeling der gemeenlijk aan de gebroeders van Eyck toegeschreven stukken.

VERZEN

I

Aan een jong dichter.

Treed in. Gij die mijn hoop en mijne deernis zijt,
die van mijn onmacht meent uw ijvren waan te loonen :
treed in. Ons staat een schaarsch en vriendlijk maal bereid.
Gij zult van avond met me wonen.

Neem plaats. Het is het uur dat zoete ruste was,
Proef, hoe uit eigen mond de woorden zoeter smaken,
Zie, hoe de moede heerd een stillere assche tast :
thans geene vlamme meer, die blake ;

maar aan ons voorhoofd de veredelende glans,
o vriend, die zelfs ons blikken dooft, tenzij het streelen
ten klaardren tuin ze keert der bloemen, in den krans
der teeder-lichtende priëelen.

Want weet : geen schoon gebaar dat hier niet dralen blijft;
geen vrouwen-aêm, of die dees strakke koon bleef kozen.
Zie hoe ter ruite schraaft en traag heur curve schrijft
een groote roode liefde-roze...

En toch... — o Gij, die mijne hoop en deernis zijt,
gij die tot eendren waan en onmacht zijt gekoren :
wees eeuwig u gespaard de wreede zekerheid
van zúlk een vrede, ... uit leed geboren.

———

II

In memoriam Jean Moréas.

1

Uw aangezicht is bleek 'lijk 't mijne wordt. — Terwijl
'k een diere zieke waak, geduldig en alleene,
zie 'k schamper-lui Persephona ten starren stijl
en schraaft de aandacht'ge Hond, schuin-oogend, uwe schene.

Waar aan een rechte stoel de god uw daden richt,
staan schemer-vaal uw schaemle leden in den duister;
want gij zijt klein en moe; — maar in uw aangezicht,
dat bleek is 'lijk het mijne wordt, blinkt eeuw'ge luister.

2

Het huis is vol van u. De stilte weegt, verzwaard
van 't wachten op uw aêm en 't luistren naar uw zwijgen.
En in mijn ruimre geest, die vroom uw beeld bewaart,
leer 'k van uw spijt'gen dood naar eeuwigheden hijgen.

't Is of me uw sterven sterkt. Mijn hoofd is rijp en zoel.
Mijn koortse en úwe kalmt voel 'k mijne lip door-kerven;
en 't gapend venster, waar 'k mijn heete kake koel,
zwelgt gulzig-sterkend om míjn leven en úw sterven...

— De diere man, die 'k diene en wake, slaapt. Zijn aêm
heft in de stilte. En 'k denke aan 't heffen uwer zangen...
— — o Nooit-gefnuikt Getal, dat wrijft aan 't gapend raam,
van úwe ruste, en uit zíjn aêm, en míjn verlangen?...

KAREL VAN DE WOESTYNE.

ALTAAR-DRIELUIK

I

Nog teekent Gij op 't menschdom henen als een zegen
Het grootsch gebaar van Liefd', dat Ge in Uw kruisdood
[trokt...
En menschen zien nog niet hoe 't neerhangt op de wegen
Waar ieder leven, kromgebukt van lijden, stokt.

Den dorst, dien twintig eeuwen in hun boezem dragen,
Laaft Gij steeds aan uw Hart, de bron, den stroom, de zee...
En menschen willen nog geen dropke water vragen,
Maar dronken hunne ziel aan gallig zondenwee.

Nog vat Ge ons harten saam in éène omarming streelend,
Die U tot 't menschdom nijgt en 't menschdom aan U wijdt;
Waar 't menschdom 't minst U mint, geeft Gij U 't meest U
[deelend :
En menschen vluchten U, die hen in de armen beidt!

En immer straalt Uw Liefde op onze ondankbaarheden
En telkens morgent zij na elken zondenacht....
En enklen schouwen slechts, door blikken van gebeden,
Hoe in U haar glorielicht de groote Godheid lacht!

II

Ik ga zoo graag naar U, mijn Jezus en mijn God :
In 't schouwen van 't altaar aanschouw ik steeds een Eden,
Elk knieval heft in mij een hemel van genot;
Gepreveld door de liefde is 't leven hier een bede.

Zoo ik hier Liefde vind, ik sta wel bij haar bron
Die haren golfslag slaat ter hoogten onzer zielen....
Zoo ik hier Godheid zie, ik blik wel in haar zon
Waaruit twee duizend jaar, zooveel genaden vielen!

En toch — Ik weet U dáár, door duisternis omdaan...
Gij koost de stilte uit als uwe klaarste tale.
Door dikker wolken reist geen goddelijker baan;
Geen schooner sterre komt langs donkrer hemel stralen.

III

Il leid mijn Hoop en Liefde, o Heer, naar Uw altaar
Als blanke kinderkens, die U iets zeggen wouden.
't Is nog een dubbel' jeugd, maar vormt één enkel paar:
En 'k heb ze, eén hand op 't hart, en de ander' saam doen
[houden.

Ik heb hen aangekleed heel blank, gelijk ik konne,
Met de eigen schoonheid van hun zielke en deugdendracht.
Zoo zij niet spreken nog, zie enkel naar de zonne
Die blikt door hunnen lach en in hun blikken lacht.

Och, zie ze knielen hier, heel stil, heel ingetogen,
En 't kopje buigen bei, de hand nog op het hert,
Opdat ze een kruisken toch van U ontvangen mogen,
Die zelf weleer een kind voor elk der kindren werdt.

Want, Heer, ze weten wel dat Gij hun Jezus zijt,
Dat Gij zoo gaarne kindren drukt op Uwe Liefde,
Omdat een kinderhertje, aan 't Uwe vastgeleid,
Kan heelen wat, van die geen kind meer zijn, U griefde!

O, laat mij, lieve Heer, hier achter 't lieve paar,
De handen om hun arm ook buigen, bidden, knielen....
En laat mij elk der drie U bieden al te gaar
Als ééne liefde... van drie offerende zielen!

A. Van den Dries.

DE ONWEERBAREN

EEN VERHAAL UIT HET LEVEN DER SPELDENWERKSTERS

(Vervolg)

VI

Zoo was nu eindelijk de doorsteek gemaakt. Daarna had Sofietje, hierin door hare dochter geholpen, gedurende twee volle dagen garen gespoeld op de klosjes ; dan had zij hare kant opgezet en nu lagen de bouten, een vierhonderdtal, in gelijke hoopjes verdeeld weerszijden het doorprikt model.

In den beginne had het werken wel wat last geleden ; 's oudjes hand weifelde soms, doch van lieverlede was het als van een leien dakje gegaan. Juffer Schoonjans scheen ten uiterste tevreden ; eenmaal had zij zelfs, in strijd met hare gewone achterhoudendheid, hare voldoening in woorden uitgedrukt, wat de dochters de ooren deed spitsen en stof tot nadenken gaf.

— « Er moet wat opzitten, » meende zij, en andermaal was zij voornemens moeder tot omzichtigheid aan te manen, doch waarom ze nutteloos verontrusten !

Uren aan een stuk zat het oudje te arbeiden, zonder verpoozen, met inspanning van al hare vermogens. Leentje had haar reeds herhaaldelijk gewaarschuwd tegen overdreven ijver.

— « Ge moet doen om blijven te doen, moeder ! » zeide zij telkens.

— « Och, kind », antwoordde dan Sofietje, als bezeten doorklossend, laat mij maar betijen. Sinds ik aan die schoone kant werk, gevoel ik mij als verjongd, en de gedachte alleen het patroon voltooid en bewonderd te zien brengt jacht in mijn bloed. Wat zal mijnheer de kanunnik opkijken, de eerste maal hij langs hier komt ! »

Op een morgen kwam de oude priester. Hij zag er terneergeslagen uit, zeide niet veel, ging naast Sofietje staan die vol spanning en heimelijke deugd glimlachte, en blikte achteloos op hare bedrijvige handen.

— « Zie, wat maakt gij daar voor fijn werk ? » vroeg hij na een wijl. Hij boog om nader toe te kijken.

— « Wa... wa... at beteekent dat ! » stoof hij schielijk op, zoodat het oudje er van schrok.

Verbazing, misnoegdheid, spijt wisselden zich op zijn beenderig gelaat af. « Dat is toch geen zinsbedrog ! Van wie komt die teekening ? » vroeg hij gejaagd.

Leentje was verschrikt nadergetreden en beide vrouwen staarden nu den baloorigen priester aan.

— « Dat is werk voor juffer Schoonjans! » stotterde onthutst het oudje. « Het werd mij voor enkele dagen door haar besteld ».

Nog meer betrok zijn gelaat. Sofietje was zoo kinderlijk blij geweest om de vreugd die zij hem bereidde ; nu was de moed haar ontzonken ; hare handen rustten in haren schoot en beangstigd zag zij op het onschuldig patroon neer dat den kanunnik als een doorn in het oog was.

— « Maar dat is eene schande ! » raasde de priester, « dat is eene schurkachtige fopperij » ! Driftig rukte hij de deur van het vertrek open, moeder en dochter met hare onrust alleen latend.

Zij zagen hem met groote schreden voorbijstormen, de kade af, de brug over.

— « Mijnheer de kanunnik gaat naar het begijnhof. Dat is vast een onweer dat over het hoofd der leermeesteres uitbreken zal, » meende Leentje, « ach, moeder ! had ik het niet voorspeld ! »

Het was Sofietje op de zenuwen geslagen, « van puur verschot », zeide zij ; geen vinger stak zij nog uit naar haar werk en staroogend bleef zij zitten dubben.

Hijgend kwam de kanunnik intusschen de kantschool binnengestormd. De leermeesteres was bezig met eene beginnelinge een slag voor te maken. Ongeduldig trappelde de bestuurder over en weer.

— « Juffrouw, zei hij onderbrekend, ik wenschte een oogenblikje onderhoud met U ! »

— « Tot uwen dienst, » antwoordde ze buigend, « kinderen stil zijn ! » en beide verdwenen in het belendend spreekkamertje.

— « Nu barst de bom! » dacht de leepe juffer bij zich zelf. Zij hield zich echter goed. Die kantgeschiedenis moest toch eens uitkomen en zij was op hare hoede.

— « Juffrouw, » begon de kanunnik, haar met strengen blik aanstarend, « wat gij gedaan hebt getuigt precies niet van groote rechtschapenheid. Eene door mij vervaardigde teekening gebruikt gij, buiten mijne voorkennis, en dat wel in uw eigen belang ! »

Zij veinsde verwondering en zweeg, verdere verklaringen afwachtend.

— « Zoo even verlaat ik de woning van het oude Sofietje. Zij werkte op een nieuw gestoken model. Wilt ge mij zeggen voor wie die kant bestemd is ? »

— « Wel zeker, mijnheer de kanunnik, antwoordde ze zoetsappig, barones Ruzon heeft mij daar opdracht toe gegeven. Gij hadt de bestelling immers van de hand gewezen, en daar zij er op stond eene partij kant te hebben voor den bruidskorf harer dochter, heeft zij mij gelast die te doen vervaardigen. Ik heb haar dan het staalboek getoond en zij vond de thans bewerkte teekening zoo lief dat hare keuze daarop gevallen is.... Ik zie maar niet in, wat ik zou misdaan hebben. Mijnheer de kanunnik heeft mij oprecht verschrikt door zijne bruskheid; dat heb ik nu toch niet verdiend ! » en zij viel aan 't weenen.

Wateroogend trad zij in overvloedige, uiterst sluwe verklaringen, waarin alles berekend en met zorg overlegd was. Sommige bijzonderheden verzweeg of verdraaide zij. Dat zij ongeroepen de barones was gaan opzoeken, liet zij tusschen de plooien vallen. De kanunnik stond verslagen ; zijn wrevel maakte plaats voor wantrouwen en angst. Werd hij hier dubbel beetgenomen ? Huichelde de leermeesteres of sprak zij de waarheid en had zij te goeder trouw gehandeld. Hoe dit uitmaken ? Hij kwam tot bezinning en overwoog nu kalmer het geval. Alleszins had de juffer verkeerd gehandeld. Zij had immers het recht niet eens anders eigendom zonder oorlof te benuttigen. En dit model had hij slechts in bruikleen afgestaan.

— « Wel, mijnheer de kanunnik, viel hem hier de leermeesteres in de rede, dat is nu het eerste woord dat ik daarvan verneem. Ik gaf toch wel het eerst het voornemen te kennen eene dergelijke verzameling aan te leggen, en toen hebt gij die immers uit eigen beweging aangevuld. Dat mag geen bruikleen heeten, dat is louter afstand. Dat zal wel eenieder toegeven ! »

De oude priester zette een paar verbaasde oogen op. De juffer verstond het dus zoo ! Maar die opvatting was volkomen valsch ! Hij argumenteerde zich in 't zweet, poogde haar te overreden door alle middelen, wond zich weder op ; het hielp niet. Zijn begrip wilde er bij de juffer maar niet in.

— « Nu dan, patiëntie, besloot hij ontmoedigd, vaar dan wel met uwe kant. Dit wil ik u evenwel nog zeggen : ik ken de voorwaarden niet tegen dewelke gij met Sofietje zijt overeengekomen. Ik hoop echter dat de bedongen prijs groot genoeg zal zijn om het door haar gemaakte kunstwerk behoorlijk te loonen... Spijtig is het, spijtig dat de zaken zulke wending genomen hebben ; ik was er op bedacht het oudje met die bestelling te verrassen, en nu is 't mis ! » voegde hij er zuchtend bij.

— « Ja, mijnheer de kanunnik, antwoordde de leermeesteres, ik kan het niet gebeteren. Gedane zaken hebben geenen keer ! »

En pas had de bestuurder den rug gedraaid of zij verdween in de werkplaats, in hare dorre handen wrijvend en genoeglijk glimlachend. Zoo, zoo, het had dan geen haartje gescheeld of die oude Sofie kaapte het werk van voor haren neus weg ! Een bewijs te meer dat het er altijd op aankomt overal tijdig bij te zijn. En wat had de kanunnik zich ook nog met het bepaalde loon te bemoeien ! Zij wist immers genoeg wat haar in dergelijke gevallen te doen stond. Laat zien : hoeveel goudvinkjes kon zij erop winnen... Zij telde op hare vingeren en grinnikte voldaan.

— « Mijnheer de kanunnik », berichtte 's priesters meid hem enkele dagen later bij zijne tehuiskomst, « er is eene vrouw geweest die u verlangde te spreken. Ik vroeg haar of ik de boodschap niet kon aannemen. Neen, antwoordde ze vrij bitsig, ik moet het met mijnheer den bestuurder zelf

afhaspelen. Toen ik haar van bestuurder hoorde gewagen, vernam ik ernaar of haar bezoek de school gold. Ja, de school, juffrouw, zeide zij. 't Is wat fraais! Als 't zoo blijft duren zal 't er binnen eenige weken meê opgeschept zijn. Meer wilde zij niet lossen. 't Was eene magere, bleeke vrouw, met een omslagdoek. Zij komt op den middag terug.»

Wat nu weer, overwoog droefgeestig de oude priester. Ging nu alles uit zijne voegen springen? Gisteren namiddag had hij barones Ruzon ontmoet. Zij had hem gesproken over de bestelde kant. Het had haar innig verheugd dat hij zoo ras tot inkeer was gekomen. Zij vertelde hoe juffer Schoonjans haar met het staalboek was komen opzoeken. Hoe prettig, dat kleine vrouwtje met zoo 'n groot folio onder den arm! Maar 't was toch een aardig mensch, en ze kon praten, hoor! ze was van de spanader gesneden. De barones hield zich er van overtuigd dat de kanunnik eene goede keuze gedaan had aan de leermeesteres en dat deze de inrichting zou doen bloeien.

De zaak zat dus zóó ineen: de juffer had hem blauwe bloempjes op de mouw gespeld. Koel-beleefd beantwoordde de bestuurder de goedgemeende lofrede der edelvrouw. In zijn binnenste kookte het. In de school had hij heden eene nieuwe ontgoocheling moeten ondervinden. Juffer Schoonjans had, in de afdeeling voor betalende leerlingen, opgehouden het werken van fijne kant aan te leeren en gaf nu onderricht in het stropwerk. Enkele juffers hadden zelfs reeds lichte stropkantjes opstaan welke bij de meestbegaafden snel vorderden. Hij nam de leermeesteres in verhoor.

— « De juffers verlangen het aldus », antwoordde zij. De meeste beweren dat de fijne kloskant al te veel inspanning vergt en de moeite niet loont die men er zich voor aandoet. Het is ten andere waar ook wat zij zeggen, dat stropkant beter garniert. »

— « Maar in 's hemelsnaam, beste juffer », viel haar de bestuurder in de rede, gij kent toch wel het doel dat ik mij bij het inrichten van de school voor oogen stelde. Gij hebt u toch niet voorgenomen, hoop ik, al mijn pogen op eene mislukking te doen uitloopen? »

Onwillig had de leermeesteres de lippen saamgeprangd

en schouderophalend den priester gezeid dat het, ja, moeilijk was voor iedereen wel te doen.

Nu zat de bestuurder dat alles te overwegen en naar middelen uit te zien om voortaan aan alle misbruik paal en perk te stellen,

De bel klonk ; hij hoorde stemmen in de gang en de meid leidde eene schamelgekleede vrouw binnen, die de kanunnik aanstonds als de moeder van een der leerkinderen herkende.

Linksch, niet dadelijk op haar gemak in de ongewone omgeving hier, groette ze, zocht naar woorden, vond er in den aanvang geene, geraakte eindelijk op dreef :

— « Mijnheer de kanunnik », zeide ze « ik houd niet van klachten. Menschen van ons slag zijn niet zoo gauw op hun paard als hun eenig onrecht geschiedt. Och neen ! Ze trachten er zich eerst zelf doorheen te slaan. Maar in de school gaat het ding over zijn hout. De eerste keer dat ons Mietje kwam klagen over juffer Schoonjans' barschheid, heb ik het kind, al schreide het tranen als hagelbollen, eens duchtig « over de rek gehaald ». Ze moest zoo geen kruidje roer-me-niet wezen. Maar nu gaat het toch een beetje ver. Al de kinderen morren er over ; ze trekken met slepende beenen naar de school. De leermeesteres schijnt het er op aan te leggen om het hun beu te maken. Zij scheldt ze voor luiaards, dommerikken, langooren, en wat weet ik al. Bij het minste ingebeeld vergrijp vliegen ze de strafbank op ; en daar is toch de plaats niet om veèl bij te leeren, geloof ik. Hoort zij u binnen komen dan moeten ze weer gauw aan 't werk. U vreest zij ; de kinderen hebben ook oogen in het hoofd, mijnheer de kanunnik ! Zij tikt ze op de vingers of scheurt hun werk ruw van 't kussen af, en schreeuwt dan dat ze maar liefst te huis zouden blijven, dat zij ze missen kan ! »

De vrouw maakte zich warm ; er kwam blos op haar gelaat, hare scherpe stem klonk hoog op als ging ze kwaad aan 't kijven.

De oude priester suste goedig. Hij zou de zaak onderzoeken, moeder mocht gerust zijn, er zou eene speld voor gestoken worden.

— « Als 't u belieft, mijnheer de kanunnik, te laat gezorgd is te laat beklaagd ! » en zij ging heen.

— « Ja, zeide ze nog, zich in het deurgat omwendend, Tist den boer, de vader van Karlientje met hare kruk, heeft gisteren vloekend verklaard dat hij de juffrouw den nek zou breken, indien het zoo voort ging. Het schijnt dat het mismaakt schepsel de zondenbok is van de school. En ik geloof niet dat er een braver meisje op Gods aarde loopt. Klara Moermans is vanzins hare dochter op den naaistiel te doen, of op 't stoelvlechten of op de erwtenfabriek, dat brengt ten minste wat aarde aan den dijk! »

Pas was de vrouw weg, of de meid kwam het stof afnemen.

— « Wat heeft die vrouw een leven gemaakt, mijnheer, zeide ze, ijverig poetsend. Die had vast iets dwars in de maag zitten ».

De kanunnik sloeg geen acht op hare aanmerkingen. Mistroostig zat hij voor zijne schrijftafel en mijmerde.

— « Wat mocht Juffer Schoonjans in het schild voeren? Blijkbaar was zij moedwillig; maar waarom dan? Leefde zij voor het oogenblik niet uit zijne hand? Zoo zij den ondergang der school wilde, bewerkte zij haar eigen ondergang mede. Had zij wellicht het geheim oogmerk hem als hoofd der inrichting op den achtergrond te schuiven en de onderneming op eigen hand voort te zetten? »

Al duistere raadsels die hem pijnigden.

Moest Sofietje eens gelijk gehad hebben toen zij beweerde dat de vakkennis der leermeesteres zoo bitter gering was. Hij dierf er niet toe besluiten zich daarvan te vergewissen.

Het was tijd voor de vespers. Afgetrokken begaf hij zich ter kerk, nam er plaats in het koorgestoelte en prevelde werktuigelijk de gebeden meê, welke door de kanunniken eentonig afgeneurd werden. Zijne gedachten waren echter op andere dingen gericht. Orgeltoon en stemgalm verloren zich in de wijde beuken van den ledigen tempel; een soort van geestelijke verdooving kwam over hem. Als in een droom zag hij zijn neef en Leentje; zij dansten hand in hand en staken de tong naar hem uit. Sofietje zat bij haar kussen en staarde hem aan met droeve, stil-verwijtende oogen. Menschen kwamen toegeloopen en jokten onder elkaar. Hij hoorde eene vrouw, met eene stem

welke aan die zijner meid geleek, vragen : « Waar is nu diegene die het kantbedrijf ging in eere herstellen ? », en allen lachten ruw. Zij wierpen naar hem met steenen en slijk ; vooraan stond de leermeesteres hatelijk te grijnzen.

Hij schrok op. Zijn gebedenboek was hem ontglipt en op den planken vloer neergebonsd. De koster scheen hem in 't oog te hebben en glimlachte bescheiden. Hij werd niet gram, raapte zijn boek op en spande zich in om aandachtig te zijn. Na enkele oogenblikken werden de zangen weer als stille klachten. Zijne oude oogen staarden wezenloos in de ruimte waar alles wit was : wit de marmeren vloer, wit de gebogen gedaanten recht over hem in het gestoelte, wit, en tegen de witte gewelven als in zilvermist wegdoezelend, de hooge pijlers. Het schemerde hem voor de oogen ; de apostelbeelden grinnikten spottend op hem neer ; de vage geluiden zwollen aan ; nu smolten zij samen tot verstaanbare woorden : « Wee hervormer ! Wee hervormer ! » klonk het en die woorden galmden als akelig klokkengetamp in de verte : klokken die over den dood zijner schoonste illusiën luidden.

Kommervol hing zijn hoofd op zijne borst.

Het gestoelte liep ledig.... Hij bleef. Zijn gebuur bekeek hem loos, tikte hem op den schouder en fluisterde : « Amice ! »

Verdwaald stond hij op, den gorgel als toegeschroefd. Zijne hooge gestalte toog door het ruime koor ter sacristie en op zijn hermelijnen mantel biggelden twee tranen neêr.

(Wordt voortgezet.) H. BACCAERT.

JAPAN

Een korte schets van den toestand, ten opzichte van landbouw, nijverheid, handel en staathuishoudkunde, in het land der « Morgenzon »

(*Vervolg*)

HOOFDSTUK VI

Handel en Verkeer

Naarmate een land het net zijner verkeerswegen meer en meer uitbreidt, zal het ook beter in staat zijn talrijke handelsbetrekkingen met andere streken aan te knoopen.

De *wegen* in Japan zijn over 't algemeen nog zeer slecht verzorgd en kunnen zeer moeilijk gebruikt worden. Gedurende de laatste jaren heeft men beter de noodzakelijkheid ingezien het binnenlandsch verkeer te begunstigen.

De eerste *spoorweg* werd in 1872 ingehuldigd (Tokio-Yokohama). In 1887 werd er eene wet gestemd aangaande de spoorwegen behoorende aan maatschappijen; de twee wetten van 16 Maart 1900 stelden de nationalisatie vast der lijn Seoul-Fusan en van het gansche spoorwegnet behoorende aan 23 maatschappijen. Dat werk moest aanvang nemen in 1906 en voltrokken worden in 1911, maar het getal lijnen 23 werd later op 17 vastgesteld, zijnde 2805 eng. mijlen die aan den Staat 229.000.000 yen zouden kosten. Op 31 Maart 1908 bezat de Staat 4.452,67 mijlen in exploitatie, er waren nog een twintigtal maatschappijen met slechts 445,67 mijlen. Op 3 Mei 1909 was Japan in 't bezit van al de lijnen der 17 maatschappijen aangeduid in de wet van 16 Maart 1900. Die terugkoop had aan Japan 481.981.471 yen gekost (1). Japan maakt deel uit van de we-

(1) Zie verdere inlichtingen « Economiste Français », 7 août 1909, blz. 205.

reldpostvereeniging sedert Juni 1874. Het beheer der posterijen is op goeden voet ingericht (1), nieuwe schikkingen werden genomen om de verzendingen der postcollis en de betalingen der postwissels te vergemakkelijken (2)

Zeevaart. — Vóór 1869 was het iederen Japanner verboden handel te drijven met uitheemsche kooplieden, de enkele koopvaardijschepen, die Japan toen bezat, moesten zich met de kustvaart tevreden stellen. In 1869 werd er eene wet gestemd die aan iedereen de vrijheid gaf een onbeperkt getal schepen te bezitten en tegelijkertijd eene bijzondere toelage vaststelde om de reeders te ondersteunen. Twee jaar later werd de eerste Japansche zeevaartmaatschappij gesticht, de « Nippon Koku Kisen Kwaisha » of « Japansche Stoomvaartmaatschappij », die moest in 1876 plaats ruimen voor de « Mitsubishi Kisen Kwaisha ».

Twee andere maatschappijen werden gesticht in 1882 en in 1884 : de « Kioto Ungo Kwaisha » (Vervoerdienst) en de « Osaka Shosen Kwaisha » (Scheepvaartmaatschappij van Osaka), die twee maatschappijen werden geldelijk door den staat ondersteund en later tot ééne enkele versmolten, de « Nippon Yusen Kwaisha » (Maatschappij der Japansche paketbooten) die van den staat eene toelage van 880.000 yen ontving en een geregelden dienst inrichtte naar de voornaamste havens der wereld. Die maatschappij, volgens het blad *Neptune* van 11 December 1909, zou de tweede plaats innemen tusschen de groote zeevaartmaatschappijen dus na de Norddeutscher Lloyd en zelfs vóór de Peninsular en de Hamburg Amerika Linie ». In Mei 1909 trad de « Nippon Yusen Kwaisha » in 't bezit van zes nieuwe steamers: « Atsuta Maru », « Miyarak Maru », « Iyo Maru ». « Kamo Maru », « Kitano Maru » en de Mishamo Maru », dus 2000 ton meer dan in de oude vloot, De reis van Japan naar Londen duurt nu slechts 45 dagen, de « Miyazaki Maru » moest zijne eerste reis aanvangen op 2 Januari 1910.

(1) In 1908 : 20 maatschappijen van tramways 232,04 mijlen ; Telegraaf : 39.973 Ri draad (1 Ri = 3.927272 kilom.); Telefoon : 71.940 Ri draad.

(2) Reisduur van een brief verzonden van België naar Japan : over Amerika 30-35 dagen ; over Suez 40-45 dagen ;over Siberië 17-23 dagen (mits bijzondere vermelding « via Siberië »).

In 1896 werd de « Navigation Encouragement Law » gestemd, krachtens welke toelagen verleend werden aan Japansche onderdanen of Japansche maatschappijen, die met eigen schepen van minstens 1000 ton inhoud, het passagiers- of goederenvervoer tusschen Japan en het buitenland onderhielden. Die wet, later vervangen door die van Maart 1909, bijna in denzelfden zin opgesteld, heeft voorzeker haar doel niet gemist en heden bekleedt de Japansche marine eene eereplaats onder de koopvaardijvloten der groote mogendheden. In 1908 telde Japan 2295 steamers (1.160.372 ton) en 5333 zeilschepen (383.455 ton); van de 1618 schepen die in 1908 in Japan van stapel liepen, waren er 1141 van 20 tot 500 ton, 140 van 500 tot 1000 ton, 129 van 1000 tot 2000, 176 van 2000 tot 5000, 30 van boven de 5000 en 2 van boven de 10.000 ton.

Andere zeevaartmaatschappijen werden nog gedurende de laatste jaren gesticht b. v. de « Toyo Kisen Kwaisha » (lijn naar de Vereenigde Staten), Daito Kisen Kwaisha » (lijn naar Hankow), enz.

Nog eenmaal moeten wij hier wijzen op de krachtdadige tusschenkomst van den Staat, die door het verleenen van aanzienlijke toelagen de Japansche koopvaardij terug in 't leven heeft geroepen. Japan bekleedt de eerste plaats voor hetgeen de toelagen betreft, zooals het blijkt uit de volgende tabel :

Japan	12.30	yen	per	ton.
Frankrijk	11.10	»	»	»
Rusland	3.75	»	»	»
Italië	3.60	»	»	»
Ver. Staten van Amerika	2.17	»	»	»
Duitschland	0.81	»	»	»
Engeland	0.56	»	»	» (1)

Eenige woorden nu over de havens.

1° Yokohama staat vooraan : uitvoer in 1908 : 190.805.900 yen, invoer 151.288.110 yen. Invoer : ruwe katoen, garen, wol, katoenen en wollen weefsels, ijzer en

(1) Statistiek getrokken uit de « Berichte der K. v. K. Oesterr. Ung. Konsularämter 1907. — Voor de verdeeling der subsidies zie « Handelsberichten », 28 Januari 1909, blz. 594.

staal (vermindering), suiker, werktuigen (insgelijks vermindering), papier, scheikundige meststoffen (vermeerdering). Uitvoer : zijde ruw en bewerkt, thee, koper, enz. Voor de verzwakking van den handel te Yokohama gedurende 1908 raadplege men (1).

De eerste verbeteringswerken werden aanbesteed in 1889 en voleind in 1896. Een tweede plan werd opgemaakt in 1899, het eerste gedeelte der nieuwe werken werd in 1905 afgewerkt, het tweede heeft men in 1906 aangevat en zal waarschijnlijk in 1912 voleind worden.

2° Kobe. Uitvoer : 84.114.773 yen, invoer : 191.080.866 yen. De verbeteringswerken zullen in 1914 voltrokken worden.

3° Osaka. Uitvoer : 45.948.347 yen, invoer : 26.870.884 yen. De groote veranderingen zullen in 1914 voltooid worden.

4° Moji	Uitvoer	14.949.840	yen,	invoer	21.953.793	yen.
5° Nagasaki	»	3.718.429	»	»	14.633.578	»
6° Hakodaté	»	2.250.364	»	»	439.056	»
De andere havens	»	36.459.020	»	»	29.991.175	»
Te zamen	»	378.245.673	»	»	436.257.462	»

In 1908 liepen 26.080 schepen de Japansche havens binnen, ongeveer 40.349.000 ton, dus 1453 schepen en 91.000 ton minder dan in 1907, dank aan de handelskrisis van 1908. Die krisis is blijven voortduren gedurende de eerste maanden van 1909 ; naar men vaststelde waren er in Januari 1909 ongeveer 60.000 ton zonder lading.

Afstanden : Yokohama	tot	Hongkong	9	dagen	zeereis.
»	»	Van Couver	12	»	»
»	»	San Francisco	20	»	»
»	»	New York (via Kaap Horne)	54	»	»
»	»	Marseille	36 à 38	»	»
»	»	Melbourne	19	»	»
Nagasaki	»	Shangaï	1	dag	»
»	»	Hongkong	4	dagen	»

(1) Report for the year 1908 on the trade of the Consular District of Yokohama. London, n° 4382.

De onderzeesche kabels verbinden de voornaamste eilanden met Shangaï, Vladivostock en het eiland Formose.

Buitenlandsche Handel. — Alvorens een klein overzicht te geven over den in- en uitvoer gedurende het jaar 1908, gaan wij eerst terloops onderzoeken welke de voornaamste feiten zijn die tot de uitbreiding van den Japanschen buitenlandschen handel bijgedragen hebben.

In 1853 werd Japan door Amerika gedwongen enkele havens te openen voor den Amerikaanschen invoerhandel in 1885 kwamen de eerste handelsbetrekkingen tot stand met Engeland, de Vereenigde Staten, en nog drie andere landen. Het openen van het kanaal van Suez en het leggen van den grooten Amerikaanschen spoorweg van den Atlantischen naar den Stillen Oceaan droegen er veel toe bij de betrekkingen met Europa en Amerika te vergemakkelijken en te bevorderen. De Sino-Japansche oorlog in 1894, tegen alle verwachting in, was als een zweepslag voor het land, dat nu voor goed de handen aan 't werk sloeg en de gansche wereld verbaasde door zijn ijver en werkdadigheid in zake nijverheid en handel. In 1897 werd de gouden standaard in 't muntstelsel ingevoerd en een weinig later werden de uitvoerrechten afgeschaft. De opstand der Boxers in 1900 had een noodlottigen invloed op den Japanschen uitvoerhandel naar China. In 1902 kwamen de zaken weer stilaan in hun plooi ; de oorlog tegen de boeren in Zuid-Afrika liep ten einde en de Vereenigde Staten schaften alle invoerrechten op den thee af. Eenigen tijd later kwam de Russisch-Japanschen oorlog die alle scheepsvrachten en verzekeringspremies opsloeg en alzoo den handel als 't ware den genadeslag toebracht. Van de andere zijde nochtans moest er gezorgd worden voor de bewapening, de voeding en de kleeding der manschappen. Zoo kwamen wij tot de Amerikaansche krisis in 1906 met hare noodlottige gevolgen waarvan wij nu nog de sporen van ontwaren.

Het eerste kenmerk van den Japanschen buitenlandschen handel is de overgroote vermeerdering der uitgevoerde afgewerkte artikels aan de eene zijde en der ingevoerde ruwe materialen en voedingsstoffen aan de andere, een klaar bewijs dus dat Japan gedurende de laatste jaren zijne nijverheid ver uitgebreid heeft.

Eenige aanmerkingen nu aangaande de handelsbetrekkingen gedurende 1908. Over 't algemeen is er eene merkelijke vermindering te bestatigen in vergelijking met 1907. In- en uitvoer bedroegen te zamen in 1908 : 2.103.861.246 frs. dus 290.269.791 fr. minder dan verleden jaar, de invoerhandel bereikte slechts 1.126.851.831 fr. tegen 1.277.208.261 fr. in 1907 ; de uitvoerhandel 977.009.418 fr. dus 139.913.361 fr. minder tegen 1907 dus : uitvoer in 1908, vermindering van 8,7 °/₀ tegen 1907 ; invoer in 1908, vermindering van 8,8 °/₀ tegen 1907. Die algemeene daling is toe te schrijven, eerstens aan de prijsvermindering der uitgevoerde koopwaren bijzonder van de zijde en het koper die eene groote plaats innemen in den uitvoerhandel. De handelsbetrekkingen met Europa en Amerika verminderden, de prijsdaling van het zilver heeft een nootlottigen invloed uitgeoefend op den uitvoerhandel naar China en voor 't algemeen naar al de landen van het Verre Oosten. Hieruit volgt natuurlijk dat de vraag naar ruwe stoffen in Japan voor de nijverheid der exportartikelen erg verzwakte en vermits de binnenlandsche handel ook niet heel levendig was, is het niet te verwonderen dat het verschil tusschen de statistieken van 1906 en 1908 zoo aanzienlijk is.

Zoo b.v. : de overvloedige rijstoogst en het toenemen van het aantal bloemmolens hebben natuurlijk de vermindering van rijst- en bloeminvoer voor gevolg gehad.

Invoer in 1908. — De boomwol bekleedt de eerste plaats met 3.344.000 piculs voor eene waarde dus van 233.131.248 fr. Die katoen wordt meestendeels ingevoerd uit Indië, Amerika, China, Egypte en Korea, De invoer der katoenen weefsels vermindert van jaar tot jaar, dezelfde opmerking voor het vlas, de hennep, de jute en zelfs voor de wol, die slechts 17.693.550 fr. meer inneemt. Er dient nochtans eene uitzondering gemaakt te worden voor de shirtings, het satijn, het fluweel (uit katoen vervaardig d en de neteldoek, die in groote hoeveelheid werden ingevoerd. Australië, Engeland, China, Frankrijk en Duitschland leveren bijna uitsluitelijk al de wol die in Japan verwerkt wordt.

Wat de voedingsstoffen betreft, daar komt de rijst op den voorgrond met eene waarde van 22.688.539 yen, dat is

8.243.000 yen of 21.291.669 fr. minder dan in 1907, wij hebben de oorzaak daarvan reeds aangeduid. Engeland, Indië, Korea, Indo-China, Siam en China zijn de voornaamste leveranciers.

Ruw rietsuiker wordt ingevoerd uit Java, de Philippijnen; beetwortelsuiker uit Duitschland en Oostenrijk-Hongarië voor 16.531.902 yen, voor 800.937 yen minder dan in 1907. Japan bezit inderdaad groote suikerbeplantingen in Formose.

De artikels in staal of ijzer zooals platen, staven, buizen enz. werden op mindere schaal ingevoerd dan in 1907 en de groote oorzaak daarvan berust in den slechten toestand waarin de scheepstimmerwerven en de ijzernijverheid in 't algemeen zich bevinden, Engeland, België, China, Zweden, Duitschland hebben in 1908 voor 20.250.720 fr. minder geleverd dan in 1907, de machienen werden nochtans met 16.970.310 fr. en de riggels en het spoorwegmateriaal met 5.166.000 fr. meer opgeteekend. (Uit Engeland, Duitschland en Frankrijk).

De scheikundige produkten houden stand, de invoer der kunstmatige indigo vermeerdert, die van het natuurprodukt vermindert.

Voor het papierdeeg en het leder is er insgelijks eene vermindering te bespeuren voor het papier ongeveer 1.000.000 yen, het leder 1.700.000 yen, de papierdeeg 200.000 yen.

Geraffineerde petroleum werd voor 15.105.200 yen, d. i. voor ongeveer 800.000 yen meer dan in 1907 ingevoerd, ruwe petroleum staat aangeteekend voor 758.000 yen (uit Californië en Texas). Japan bezit inderdaad sinds eenigen tijd talrijke petroleumraffinaderijen. Scheikundige meststoffen en cement worden meer en meer ingevoerd.

Uitvoer. — In 1907 was er eene vermeerdering van 2.4 % op den uitslag van 1906, terwijl er in 1908 eene vermindering van ongeveer 139.913.361 yen bestatigd werd in vergelijking met de cijfers van 1907. De zijde maakt nochtans uitzondering aan den regel vermits er in 1908 2.167.000 kin meer dan in 1909 uitgevoerd werd, doch uit oorzake der prijsvermindering van het produkt beloopt de totale exportwaarde 7.280.000 yen minder dan in 1907.

Zulks is ook het geval voor het koper : 21.255 013 yen in 1908 tegen 29.262.693 yen in 1907. De uitvoer der zijdenstoffen en over 't algemeen van al de weefsels die naar China uitgevoerd werden, heeft veel geleden door de waardevermindering van het zilver in het muntstelsel. De thee, het aardewerk en het porcelein, waarvan Amerika de groote markt is, hebben veel verloren; de artikelen uit papier vervaardigd, zooals waaiers enz., werden minder gevraagd; de vuurstokjes, de geraffineerde suiker, de voorwerpen uit stroo vervaardigd hebben daarentegen meer aftrok gehad in 1908. De kampferuitvoer naar Engeland neemt meer en meer toe; Duitschland, Frankrijk en Amerika hebben minder ingevoerd dan in 1907. Zeewier, traan, was, medicijnen, cigaretten en andere artikelen van weinig belang hebben ook den invloed der krisis ondergaan. Amerika voerde minder steenkolen uit Japan in dan in de vorige jaren.

De beste afnemer voor Japan is dus Amerika (Vereenigde Staten); de uitvoer in 1908 bedroeg 121.996.586 yen tegen 131.101.015 in 1907; de invoer uit de Vereenigde Staten verminderde ook merkelijk, van 80.697.362 yen in 1907 kwam het op 77.636.556 in 1908. Het vijfde gedeelte van den buitenlandschen handel van Japan komt aan de Vereenigde Staten toe (Philippijnen en Hawaï inbegrepen). Na de Vereenigde Staten is het de beurt aan China : 111.474.000 yen slechts in 1908, eene vermindering dus van 33.327.000 yen tegen 1907. Engeland alleen maakt eenigszins uitzondering op den regel; inderdaad de invoer beliep 25.521.404 yen tegen 22.443.305 yen in 1907 (vermeerdering van 3.078.000 yen ; voor den invoer is er nochtans eene vermindering van 8,451,501 yen. Na Engeland komen Engelsch Indië, Duitschland, Frankrijk, Korea, Italië, België, Oostenrijk, Zwitserland, Rusland, naar volgorde gerangschikt. Wat België betreft, daar komen wij later nog eens op terug.

Invoerrechten. — De eerste handelsverdragen werden in 1859 geteekend, de eerste tolrechten werden toen vastgesteld. Dat stelsel werd in 1899 herzien en moest plaats maken voor het « algemeen toltarief ». Dit algemeen toltarief en de verdragen die vóór 1899 nog geteekend werden

vormen samen het Japansch tolstelsel dat nu nog op enkele veranderingen na, in voege is. De uitvoerrechten werden alle afgeschaft. Boeken, goud- en zilverstukken, vlas katoen, wol, meststoffen enz. betalen geene rechten. Ruwe stoffen voortkomende van den landbouw en de vischvangst, van de ontginning van mijnen en bosschen, drogerijen, scheikundige produkten, medicijnen, verf- en kleurstoffen, werktuigen, rijtuigen enz. betalen 5 tot 10 % der waarde. Dranken, glaswaren, papier, weefsels, garen, metalen artikelen 10 tot 20 %; wijn, sterke dranken tabak 35 tot 40 %; juweelen en weeldeartikelen 20 tot 40 %.

In 1904 werd eene speciale taks vastgesteld op de tolrechten en op de andere belastingen. Korten tijd na den oorlog werd het toltarief veranderd op 1 Oktober 1906. Dat algemeen tarief van 1906 dus werd later gewijzigd door de volgende wetten : 1° Wet van 27 Februari 1901 (in werking tredende op 1 September 1908) op de invoerrechten van sommige voedingstoffen en dranken, 2° Wet van 31 Maart 1908 (in werking tredende op 1 Oktober 1908) voor de rechten op de ruwe en geraffineerde minerale olie, 3° verder werden er nog andere wetten gestemd (22 Februari en 1 April 1908) voor sommige veranderingen in de verbruiksbelastingen aangebracht.

De gemiddelde taks mag over 't algemeen op 15.65 % gesteld worden, enkele specifieke rechten komen in het nieuwe tariefstelsel voor. Naar de meening der ekonomisten wegen de tolrechten in Japan niet te zwaar op den handel, de ingevoerde goederen zijn minder belast dan in Rusland. Het kenmerk der Japansche handelspolitiek bestaat hierin dat de tolrechten vastgesteld worden meer met het inzicht geld in te zamelen dan wel met het doel de nationale nijverheid te ondersteunen ; 't is dus meer eene protectionistische handelspolitiek. (1)

Handelsmaatschappijen, Beurzen, Verzekeringswezen. — Vóór de afkondiging van het wetboek van koophandel bestonden er weinig handelsmaatschappijen. In 1890 werden de wetten en verordeningen in handelszaken in een wet-

(1) Zie meer daarover : « Export », Organ des Centralvereins für Handelsgeographie, 1905, nr 36, blz. 541.

boek samengebracht dat later in 1899 herzien werd. De vijf soorten van handelsvennootschappen, die door onze wet erkend worden, staan insgelijks in het Japansch wetboek aangeschreven : de vennootschappen onder gemeenschappelijken naam, de vennootschappen bij geldschieting op aandeelen, de vennootschappen bij eenvoudige geldschieting, de naamlooze vennootschappen, de samenwerkende vennootschappen of cooperatieven.

De wet op de « Borgstelling der verplichtingen en kontrakten in de handelszaken » werd in 1905 gestemd en kent aan de maatschappijen het recht toe hunne goederen ten onderpand te zetten om borg te blijven voor de schuldbrieven die zij uitgegeven hebben. De wet erkent ook de trustmaatschappijen die aan de vereischte voorschiften voldaan hebben. De wet van April 1909 aangaande de buurtspoorwegen is slechts een aanvulsel bij de wet van 1905 waarvan wij reeds gesproken hebben.

In 't jaar 1907 telde men :

4639 vennootschappen op aandeelen met een kapitaal van 231.023.331 yen.

3799 vennootschappen bij eenvoudige geldschieting met een kapitaal van 10.394.682 yen.

1649 vennootschappen onder gemeenschappelijken naam met een kapitaal van 45.866.695 yen.

In 1881 werden de eerste verzekeringsmaatschappijen gesticht, de wet van 1900 aangaande de verzekering verplicht de maatschappij de toelating te vragen om het ambt van verzekeraar uit te oefenen. Het kapitaal der maatschappij moet ten minste 100.000 yen bedragen en eene verzekeringsmaatschappij mag geene andere zaken aangaan buiten de verzekeringskontrakten. In 1907-08 waren er 33 maatschappijen voor levensverzekering en 8 maatschappijen voor verzekering in zake vervoerdienst.

De beurzen in Japan hebben hun ontstaan te danken aan de uitbreiding van den rijsthandel gedurende de 17e eeuw. De wet op de beurzen die nu nog in voege is werd in 1893 gestemd. Toen reeds bestonden er 146 handelsbeurzen De minister van Landbouw en Koophandel alleen kan de toelating tot het stichten verleenen. In Japan onderscheidt men twee soorten van beurzen, de 1e soort is eene vennoot-

schap en de tweede eenvoudiglijk eene gilde (in 1907 vond men er 2, tegen 49 vennootschappen). Het kapitaal van een beursvennootschap moet ten minste 100.000 yen bedragen en de maatschappij moet de bijzondere toelating van den staat bekomen om beurszaken te doen. De beursgilde moet ook aan die laatste vereischte voldoen. De beursvennootschap blijft verantwoordelijk voor alle onvolledige uitvoering van een kontrakt van wege den makelaar, de beurs staat onder het strenge toezicht van den Staat. In Japan vindt men insgelijks de drie verschillende benamingen die in de beurszaken in voege zijn : de termijnhandel (einde der maand, einde der volgende maand, einde der 3e volgende maand), de verkoop en de koop met gereede penningen, de koop waarbij vastgesteld wordt dat de aflevering der goederen kan verschoven worden (niet meer dan 150 dagen).

Ziedaar dus een kort overzicht van den handel in Japan Nog eene enkele opmerking dient er worden gemaakt : het staatsbestuur hier ook heeft, door zijne machtige tusschenkomst, den buitenlandschen handel ondersteund door het oprichten van handelsscholen, der handelsmuseums te Tokio en te Osaka. De kleine winkels in de groote steden verdwijnen langzamerhand om plaats te maken voor de groote magazijnen, de « Galeries » en de « bazars ». Ook nam, gedurende de laatste jaren, het getal der groote handelshuizen merkelijk toe ; zij hebben er veel toe bijgedragen om de handelsbetrekkingen met de vreemde landen te vergemakkelijken en te bevorderen.

Die bevoorrechte toestand, waarin Japan zich bevindt, heeft nochtans ook zijne keerzijde. De handel inderdaad wordt er door twee soorten handelaars gedreven, die erg van malkaar verschillen. De eene, de « oude stam » genaamd of de mannen van den ouden stempel, die zijn voorzichtig, gierig, hardvochtig, weinig onderricht en getrouw aan de oude gebruiken en instellingen, de andere stam bestaat uit de handelaars der nieuwere school; zij zijn minder spaarzaam, hebben eene betere opvoeding genoten, maar zijn meestal trotsch. De strijd tusschen die twee stammen blijft immer voortduren, alhoewel zij, gedurende de laatste jaren

onder den invloed der Europeesche gedachten, minder vijandig tegenover elkaar gestemd zijn.

Een ander kenmerk van den Japanschen koopman, dat zich nog dikwijls voordoet, is de oneerlijkheid in de handelszaken en hierdoor juist onderscheidt hij zich van den Chineeschen handelaar wiens eerste hoedanigheid de eerlijkheid is. In de handelszaken schijnt de Japanner die twee onomstootelijke waarheden somtijds te vergeten : « time is money » en « honesty is the best policy ». Om tegen die kwaal zoo krachtdadig mogelijk in te werken, heeft het staatsbestuur in alle scholen een leergang von « zedenleer in handelszaken » ingericht. Het ware misschien beter in de scholen de kinderen meer ootmoed in te prenten, want voor den Japanner, bewust van den rijkdom en den bloei van zijn vaderland, zijn dikwijls alle middelen goed om zijn eigen voordeel te zoeken en uitsluitelijk zijne belangen te bevoordeelen.

HOOFDSTUK VII

De Begrooting

Japan heeft steeds met nauwkeurige zorg en wijs beleid zijn financiewezen bestuurd. Vóór den oorlog tegen China, was de staatsschuld nog klein, maar later, ter oorzake der aanzienlijke uitgaven van leger, vloot en openbare werken, had Japan met groote moeilijkheden te kampen. Nieuwe leeningen moesten aangegaan worden en de bevolking was niet rijk genoeg om daarin te voorzien. In 1899 nochtans werd de eerste leening 4 % uitgeschreven en dat bracht een heelen ommekeer te weeg in de begrooting. Voor het tijdvak 1900-1901 stonden de gewone uitgaven aangeteekend voor 149.000.000 yen en de buitengewone (bijzonder voor het leger, de vloot en de openbare werken) voor 243.500.000 yen. In 1903-1904 (bij het uitbreken van den oorlog dus) stegen de gewone uitgaven tot 170.000.000 yen en de buitengewone slechts tot 80.000.000 yen; de staatsschuld bedroeg toen 559.000.000 yen; in 1907-1908 was zij reeds op 2.437.000.000 yen gebracht geworden dus vijfmaal het bedrag van 1903-04, indien wij rekening houden met de bevolking vinden wij 120

per inwoner (1). Gedurende den termijn 1908-09, twee jaar dus na den vrede met Rusland, werd alles in 't werk gesteld om de financiën tot den normalen toestand terug te brengen. Aan de eene zijde trachtte men door alle mogelijke middelen de inkomsten te vermeerderen : de belasting op den saké werd vastgesteld op 10 yen tegen 3 yen gedurende het vorige jaar, de accijnsrechten op de suiker werden met 1.50 yen per 100 pond vermeerderd. een nieuwe taks op het petroleum van 1 yen per koku werd vastgesteld terwijl de verkoopprijs van den tabak door het staatsmonopolie met 30 % verhoogd werd. Aan de andere zijde werden de uitgaven sterk beperkt tot het hoogst noodzakelijke. De eerste reeks schuldbrieven in Februari 1904 uitgegeven, werden op 25 December 1908 uitbetaald; daarbij betaalde de Staat nog ongeveer 139.579.073 fr. tot het overnemen van spoorweglijnen luidens de wet op de spoorwegen waarvan wij reeds gesproken hebben. Kortom volgens de berekeningen, zou men tot een hoogst bevredigenden uitslag komen.

Voor de belastingen en taksen zou er eene vermeerdering zijn van 59.409.000 fr. of 7,7 %.

Voor de opbrengst van het zegelrecht 6.199.200 fr. of 12 %.

Voor de opbrengst der domeinen en staatsondernemingen 13.689.900 fr. of 3,6 %.

Te zamen ongeveer 82,656.000 fr. of 6,7 %.

De nieuwe leening van 100.737.000 fr., die in de begrooting aangeschreven stond, werd niet aangegaan om de staatsschuld niet te vermeerderen en, niettegenstaande dat, staan de buitengewone inkomsten met eene vermeerdering van 335.790.000 fr. aangeteekend.

In Januari 1909 werd het budget 1909-1910 aan de Kamers ter stemming onderworpen. Wij kunnen hier volstaan met eene korte vergelijking tusschen de twee termijnen 1909-1910 en 1908-1909.

(1) Zie voor verdere inlichtingen : eene studie over de begrooting voor 1907-08 in vergelijking met de cijfers van 1903-04, « L'Economiste français », 26 sept. 1908. Pierre Leroy-Beaulieu.

ONTVANGSTEN :	Begrooting 1909-1910		1908-1909	Vermeerdering	Vermindering
Gewone	470.354,136 yen		440.705.455	29.648.681	—
buitengewone	48.575.147	»	149.028.494	—	100.453.347
totaal	518.929.283	»	589.733.949	—	70.804.666
UITGAVEN :					
Gewone	404.700.516 yen		396.134.035	8.566.481	—
buitengewone	114.220.516	»	165.460.799	—	51.240.204
totaal	518.921.111	»	561.594.834	—	42.673.723 (1)

De drie hoofdzakelijkste punten van die begrooting zijn : 1° voor de staatsspoorwegen zal er voortaan eene afzonderlijke begrooting zijn, 2° de termijn, vastgesteld tot het betalen der uitgaven en leeningen, die vroeger gestemd werden, zal verlengd worden, 3° de uitgaven voor het leger, de vloot en de openbare werken zullen verminderd worden. Wij willen hier vooral de aandacht op trekken, vermits de minister van Financiën, graaf Katsura, zulke voorname rol gespeeld heeft als veldheer in den oorlog met Rusland. Nog eenmaal moeten wij hier dus wijzen op den vooruitgang van het kleine Japan dat met zooveel overleg en met zulk wijs beleid zijne belangen verdedigt en zich de grootste opofferingen weet te getroosten waar het de ontwikkeling en den welstand van het land geldt. Wij denken dat het onnoodig is nog verder uit te weiden over de leeningen die Japan aangegaan heeft, over de belastingen, de rechten, de taksen, de monopolie enz. ; voor verdere inlichtingen daarover raadplege men « Annuaire financier et économique du Japon, 1909 ». (2)

HOOFDSTUK VIII

HET BANKWEZEN

Dr Kanju Kiga (3) onderscheidt drie perioden in het historiek van het Japansch bankwezen :

1° Eene periode van weifeling en besluiteloosheid van

(1) Verdere uitleg : « Bankers' Magazine », September 1909, blz. 391, ofwel « Annuaire financier et économique du Japon », blz. 10.

(2) Voor de politiek en het programma van Katsura, zie « Journal des économistes », 15 mars 1910, blz. 434.

(3) « Das Bankwesen Japans ». — Dr Kanju Kiga, Leipzich.

1868 tot 1882, alhoewel de eerste bankzaken slechts in 1872 afgehandeld werden, bij de afkondiging in November van het reglement der nationale banken.

2° De regularisatieperiode van 1882 tot 1896.

3° De specialiseering. Van af 1896 leggen de banken zich op een bijzonder soort van zaken toe, iedere bank kiest haar vak.

De eerste periode levert weinig belang op, 't is meer een overgang van de landhuishoudkunde tot de kredieteconomie. De stichters en beheerders der banken zijn meestal onwetend en hebben geene ondervinding. Langzamerhand begint men het nut der kredietinrichtingen in te zien, het princiep en de techniek der banken worden beter doorgestudeerd en de check wordt meer en meer in omloop gebracht.

De tweede periode heeft de centralisatie der circulatiebanken bewerkt. De « Japansche Bank » krijgt stilaan de bovenhand en oefent meer en meer haren invloed uit op de rijzing en daling van prijzen en disconto op de geldmarkt. Nieuwe banken worden gesticht, o. a. de handels-, nijverheids- en hypotheekbanken. Door de inmenging van den Staat worden er vereischte voorwaarden vastgesteld om tot de stichting eener bank te mogen overgaan. Eene wet stelt als 't ware den levensregel vast der kredietinrichting in zake organisatie en beheer. Na de sluiting van den vrede met China, kiest iedere bank min of meer hare specialiteit: de eene wordt uitsluitelijk eene depositobank, de andere houdt zich meer bezig met de openbare fondsen, eene derde heeft voor hoofdzakelijk doel het oprichten en ondersteunen eener nijverheid enz. Het getal banken klimt steeds meer en meer en de kredietinrichtingen doorstaan weldra hunne eerste krisis. In 1893 wordt het toezicht van den Staat nog strenger en in 1905 stemmen de Kamers eene wet die de bankzaken regelt der Japansche banken in den vreemde. In 1908 telde men ongeveer 2183 banken in Japan, waarvan de bijzonderste zijn :

1° De *Japansche Bank*, die gesticht werd in Juni 1882 met een kapitaal van 10.000.000 yen, dat later op 30.000.000 yen vastgesteld werd. Die bank heeft het voorrecht biljetten in omloop te brengen voor een bedrag van 120.000.000 yen;

wanneer de uitgifte dit bedrag te boven gaat, wordt er eene taks gesteld van 5 % op het teveel.

2° De *Yokohama Specie Bank*, gesticht in 1880, heeft voor doel den buitenlandschen handel te bevorderen. Toegestaan kapitaal 24.000.000 yen ; bijhuis in Londen.

3° De *Hypotheekbank van Japan*, in 1896 gesticht met een kapitaal van 10.000.000 yen, heeft oneindig veel bijgedragen tot de heropbeuring en de ondersteuning van den landbouw en de nijverheid in Japan, door toedoen van talrijke leeningen en voorschotten op hypotheek.

4° De *Nijverheidsbank van Japan* werd in 1900 gesticht; het kapitaal bedraagt nu 17.500.000 yen, waarvan er 16.250.000 reeds gestort zijn.

Talrijke *landbouw- en nijverheidsbanken* werden nog gesticht in de verschillende departementen van het rijk. Het staatsbestuur verleent eene bijzondere toelage aan ieder provinciaal bestuur om eenige aandeelen in die banken te kunnen nemen.

De *Bank om de kolonisatie van Hokkaïdo te bevorderen* werd in 1899 gesticht met een toegestaan kapitaal van 3.000.000 yen. De *Bank van Formosa* werd opgericht in 1900 met een kapitaal van 5.000.000 yen.

Buiten die zes groote banken telt men nog ongeveer 1646 *gewone-* en 673 *spaarbanken*, die alle onder het strenge toezicht van den Staat geplaatst zijn.

Kortom dus alle kredietinstellingen, de gewone banken en de spaarbanken ter zijde gelaten, worden door het Staatsbestuur ondersteund, dat daarentegen het beheer dier banken van nabij gadeslaat en een streng controle uitoefent over het werk der beheerders.

Clearing-house of *Verrekenkantoren*. — Het clearing-house is eene vereeniging van banken die de verplichting aangaan de overschrijvingen, uit het giroverkeer ontstaan, onderling en op gelijke wijze te vereffenen door eene laatste overschrijving der saldos op de boeken der centrale bank.

Het eerste clearing-house in Japan werd gesticht te Osaka in 1879; heden vindt men er te Tokio, te Osaka, te Kioto, te Yokohama, te Kobe en te Nagoya.

Alhoewel er zeer dikwijls misbruik van gemaakt wordt, heeft men tot hiertoe een goeden uitslag bekomen. De

banken, die als lid van het verrekenkantoor aangenomen worden, moeten voor een vastgesteld bedrag, fondsen, waarden of effekten als waarborg stellen in het clearing-house, zooals postmandaten, aandeelbewijzen, handels-effekten, schuldbrieven, coupons der staatsrent enz. Te Tokio b. v. moet de geassocieerde bank een zeker getal aandeelbewijzen der staatsleening in pand stellen voor een bedrag van minstens 10.000 yen (pari).

HOOFDSTUK IX

Het Muntstelsel

De muntkwestie in Japan heeft onderscheidene veranderingen doorleefd alvorens zij door het stelsel, dat nu in voege is, opgelost werd.

In 1871 werd de gouden standaard aangenomen. Dat was voorzeker verkeerd gehandeld, vermits nu Japan alleen den gouden standaard zou hebben in het Verre Oosten. Er ontstonden talrijke moeilijkhedeu in de handelsbetrekkingen met de naburige landen, met China voornamelijk. De gouden penningen vonden grooten aftrok in de andere staten en verdwenen stilaan uit het land zelf en zoo bracht men het langzamerhand tot den zilveren standaard. Op 29 maart 1897 werd hij nochtans weer vervangen door den gouden standaard. De gouden muntstukken die alsdan in omloop gebracht werden waren : de yen, de stukken van 2, 5, 10 en 20 yen, voorts de zilverstukken van 1 yen, 10 en 20 sen en eindelijk de pasmunt in nikkel en in koper. (1)

Gehalte der muntstukken :

Goudstukken :	zuiver goud	900	deelen,	koper	100	deelen
Zilver »	» zilver	800	»	»	200	»
Nikkel »	» nikkel	250	»	»	750	»
Koper »	» koper	950	»	tin 40,	zink 10.	

De muntslag van den gouden penning is vrij en mag dus door den staat voor rekening van een derde uitgevoerd worden, de zilverstukken moeten maar voor een bedrag,

(1) Voor de afbeelding dier muntstukken raadplege men : « Dictionnaire illustré des Monnaies... » M. et A. Méliot, Paris, blz. 159.

dat 10 yen niet overschrijdt, aanvaard worden; daarbij is het aanmunten van den zilveren penning niet vrij.

Het aannemen van den gouden standaard heeft belangrijke gevolgen na zich gesleept. De handelsbalans in Japan liep steeds op een invoersaldo uit en het staatsbestuur moest steeds een groote hoeveelheid fijn metaal uit den vreemde koopen om altijd te kunnen voorzien in de noodwendigheden van het reservefonds dat uitsluitelijk uit gouden muntstukken moet bestaan. De reizigers die naar Japan komen, en hun getal klimt meer en meer, brengen ook geld aan en indien wij nu nog rekening houden met de aanzienlijke sommen die jaarlijks aan de Japansche zeevaartmaatschappijen voor vrachtloon betaald worden en die in de handelsbalans niet aangeschreven staan, dan moeten wij besluiten dat het invoersaldo, dat anders met gouden penningen zou moeten betaald worden aan den vreemde, nu door al die niet aangeteekende inkomsten grootendeels gedekt wordt en dat bijgevolg het uitvoer van goud uit Japan tot hiertoe nog geen gevaar oplevert voor den ekonomischen welstand van het land. Japan is nochtans verplicht zijne nijverheid meer en meer uit te breiden om meer en meer producten naar den vreemde te kunnen zenden en alzoo de handelsbalans met een uitvoersaldo te sluiten.

Christian Paultre heeft over de muntkwestie in Japan eene volledige studie geschreven (1).

De handelsbetrekkingen met China bleven onaangeroerd na het inbrengen van den gouden standaard, voor uitvoer zoowel als voor invoer, dank zij de gedurige rijzing en daling van den prijs van het zilver. Inderdaad die golvingen volgden elkander zoo vlug op, dat zij schier geene tegenwerking hadden op den prijs der koopwaren in China, dat nog altijd den zilveren standaard behouden had.

Kortom dus, Japan heeft voorzichtig en wijs gehandeld wanneer het tot de verandering van zijn muntstelsel overging. Daarbij die verandering heeft nog eenen goeden invloed uitgeoefend op de handelsbetrekkingen met andere landen die insgelijks den gouden standaard hebben, aldus

(1) Questions monétaires contemporaines, 1905, blz. 777.

werd de wisselhandel in Japan nog op eene vaste bazis ingericht.

De « Japansche Bank » brengt de biljetten in omloop; de tegenpartij of waarborg daarvan is het reserve, dat bestaat uit goud- en zilverstukken en uit goud in staven. Daarbij mag zij nog voor 120.000.000 yen bankbriefjes uitgeven maar die moeten gewaarborgd zijn door staatsrenten, pandbrieven der schatkist, goed gekwoteerde aandeelen en handelseffecten. Gelijk wij reeds gezien hebben is het bedrag van uitgifte beperkt tot de som van 120.000.000 yen; indien het bedrag die som te boven gaat, wordt er een soort taks opgeëischt van 5 % op het verschil tusschen de 120.000.000 yen en de som van uitgifte.

HENRI VAN DEURSEN.

(Wordt voortgezet).

ZOO EENZAAM...

Zoo eenzaam hangt mijn Christus langs
den weg, aan 't oude Kruis....
De herfst valt op de dennen neer
met stervend blaar-gedruisch....
Dees avond dat ik groeten ga
zijn teedre Beeltenis,
heeft Hij mijn schreden heen-geleid
waar 't immer zomer is.
Hoe rustig lag de liefde daar
op 't Landschap, en hoe zoet
wanneer ik kussend knielde aan zijn
gebenedijden voet....
Toen rees uit mijn derve hart
weelderig rankend, naar
het groote, blanke Christi-beeld
een wilde rozelaar,
die, strenglend om het moede Lijf
dáár hij niet hooger mocht
zijn bloeiens-blije rozen in
de doornen-krone vlocht. —
Hij hing als in een brandend bosch
van innig liefde-rood....
O vizioen — en daalde neer
ten ruste in mijnen schoot. —
Maar 's morgens, eer de zonne opstond
in 't klagend blader-huis
leekte er nog bloed uit de open zij
van 't blanke Christi-kruis. —

KAREL VAN DE VIJVER.

EEN LIEDJE VAN DE DAGEN...

De dagen zijn dansende deernen, lief,
Zij komen één stonde ons vermeien...
Zij brengen ons weemoed zoo geerne, lief,
En ach! zoo zelden verblijen.

Een rimpel in 't voorhoofd ze ons branden, lief,
Al neurend een treurige liedje;
Een enkele liet in mijn handen, lief,
Een lachend vergeet-mij-nietje.

Maar sedert wij wandlen te zamen, lief,
Zij allen mij blij-monklend geven
Veel bloemen met zoo 'n mooie namen, lief,
O... blijven wij saâm voor 't leven.

JOZEF SIMONS.

KUNSTKRONIEK

HOLLAND EN HET LEGAAT DRUCKER, HENDRIK LUYTEN EN RICHARD BASELEER, KUNST VAN HEDEN, TENTOONSTELLINGEN TE BRUSSEL, KAREL DOUDELET, FRANS HENS.

•

De winteroogst voor de Kroniek was maar schraal dit jaar en daarom heb ik sedert December ll. geen kronieken gegeven, al had ik er België en een deel van Holland voor afgereisd. De jonge Hendrik de Graeff, het zusterskind van Door Verstraete, die vroeger in alle bescheidenheid, maar met groote kennis van zaken, veelal de tentoonstellingen leidde bij Buyle en Forst en in den aanvang ook voor Kunst van Heden werkte, was ten deele voor zich zelf begonnen en had het smaakvolle Arti-zaaltje op de Meir, schuin over Forst voor zich ingericht.

En zijn afwezigheid was zeer merkbaar, wat aangaat het kunstgehalte der tentoongestelde werken. *Goed* is echter geweest de expositie van *Aze ick kan,* een genootschap dat nu al in zijn acht en twintigste jaar is en volgens de nota van zijn tegenwoordigen voorzitter René Bosiers, die bezig is een onzer eerste landschapschilders te worden, « op 25 Oktober 1883 te Antwerpen » werd gesticht. Dragende den naam van « der jongeren Kunst- » vereeniging » onder de kernspreuk : *Aze ick kan.*

» Doel was een goede verstandhouding onder de jonge » kunstenaars te bewerken en te behouden. Zij zouden alles in » het werk stellen om hen aan te moedigen en stelden belang in » alle kunstbetreffende gebeurtenissen. Om het, door haar voor- » gestelde doel te bereiken, zou de Kring tentoonstellingen » inrichten in deze, onze stad Antwerpen, in België en in den » vreemde en stelde o. a. verscheiden malen in Duitschland ten » toon. »

Goede talenten, vele, groote lichten heeft de Kring echter maar weinige geteld; tot het peil van Kunst van Heden heeft hij zich nooit weten te verheffen. Ik vind bij 't doorbladeren der oude reproducties de namen van van Beurden, Jacobs, Posenaer, (dit is nog al een goeie en teekent heel knap), Emiel Jaques, enz. Doch ook Henry Rul, Wiethase, Gogo, Jan de Graeff en de Laet, welke laatste op de jongste tentoonstelling nu ook was opgenomen in Kunst van Heden, dat me altijd voorkwam

eenigzins vijandig te zijn aan *Aze ick kan* en vice versa, want België is nu eenmaal het land van de côterieën en de kliekjes.

Verder hebben we bij Forst Baseleer (1) en Luyten gehad, welke laatste altijd komt met het botten van de blaren, want die wonderlijke en verwonderlijke schijnt te beschikken over der goden eeuwige jeugd. Waar hij het vandaan haalt weet ik niet, maar hij was hier nu weer met een collectie bijna uitsluitend nieuwe doeken, vele van het laatste jaar, de overige, voor het meerendeel, van het voorlaatste. Er waren er maar enkele bij van een vroegeren tijd, den tijd van het overdreven kersenrood en het al te strakke mauve, die hij hier gevoegelijk weg had kunnen laten. Iemand, die beter had behooren te weten, maakte mij de opmerking dat deze kunst was niet litereer, dat er niet genoeg diepe gedachten in waren; ik houd, zooals men weet, niet van gedachten schilder- of beeldhouwkunst, die gemeenlijk slechts dient om een onvoldoende techniek te bedekken en een schilder en beeldhouwer moet in de allereerste plaats een knap werkman zijn. — En als men volstrekt stemming en litereere bijgedachten verlangt — was er geen stemming in dat prachtige *Katwijksche Strand* en dat *Paard in den druilenden Regen* en die *Heide bij Zonsopgang* (ik bedenk mijn eigen namen) en in dat *Najaarsbosch,* om slechts deze te noemen. — Overigens Luyten is een man die doet wat hij wil, die evenals Courtens, gaat waar hij meent te moeten gaan en die zich om geen opinies van anderen, van modetjes of ismetjes bekreunt. Hij woont rustig, bijna geheel van de wereld afgezonderd, in Brasschaet en enkel in de lente vertoont hij zich aan den volke. . . . .

. . . .

Stemmingskunst heb ik overigens voldoende in Holland genoten, want de Hollanders zelf en het Hollandsche land, zijn het land en het volk der steeds wisselende belichting en der stemmingen die als lichten en schaduwen zijn. En wijl mijn eigen ziel zoo droevig was, kwamen de zachte, teergrijze nevelen en de droefheid van de ziel van 't Noorden, wonderwel met mijn eigen droefheid overeen...

In Amsterdam was de collectie Drucker, die ik vroeger al een paar maal heb vermeld en waar destijds zoo veel om te doen is geweest, aangezien de eigenaar in arrenmoede over gebrek aan appreciatie, dreigde met de heele collectie naar Engeland te

(1) Toen Baseleer tentoonstelde, was ik in Holland; hij heeft echter aldaar in den *Larenschen Kunsthandel* te Amsterdam een groot succes gehad en is in de toon gevende Hollandsche bladen met lof vermeld.

gaan, eindelijk voor goed ondergebracht in een uitbouwseltje (puisten noemt het de spraakmakende Amsterdamsche gemeente) aan het rijksmuseum, dat bereids, twee van die puisten heeft. Een curieus idée om Hollandsche stemmingskunst onder te brengen in een rococo gebouwtje en toch ging 't heel goed bij elkaar! Daar kan men zijn hart ophalen aan Marissen, Mauve, Delacroix en Daubigny. Vooral Jaap Maris was er te vinden met poeëmen, poeëmen van zacht-drijvende of woest-razende wolken en toornende Noorderluchten en half ondergeloopen waterstranden, in het teederste, êelste licht. En Mauve vooral was er, Mauve de droeve, die de innigste stemmingen van zijn land, en vooral van de atmosfeer van zijn land, zoo innig heeft verstaan... Heel de overige Hollandsche en veel Belgische stemmingskunst, o. a. die van Baseleer, is toch eigenlijk maar naäperij van Maris en Mauve! En als men hem ziet, beseft men eerst recht welk een nabutser Evert Pietersen is, die hier in België eenigszins, maar in Holland heel weinig geacht is.

Waar de Belgen zich dikwijls met sprongen hebben ontwikkeld, — tusschen den Leys van den begintijd — den Braekeleer van den begintijd, ligt zulk een kloof, dat men nauwelijks zou gelooven dat 't dezelfde menschen waren, is bij de drie Marissen en Mauve, hoewel er ook bij hen diepe gapingen liggen tusschen hun later leven en hun debuut, de overgang veel geleidelijker geweest. Het leven van Hollanders gaat niet zoo met schokken, dat van de Belgen springt als een *Wildbach* voort. En toch — tragediën spiegelen zich soms af in die kalme Noorderzielen — een tragedie zooals ze zich heeft afgespeeld in de ziel van van Gogh, en 't schijnt soms of al de passie van Holland zich in zijn kunstenaars heeft geconcentreerd!

't Was eigenlijk de eerste maal dat ik met van Gogh behoorlijk kennis maakte; ik had hier en daar wel verspreid werk en afbeeldingen van zijn werk gezien, maar nooit iets wat op een collectie geleek. Hij was zonder eenige tegenspraak een zot, maar een geniale, — teekenen kon hij niet en nog minder schilderen, of liever hij kon beide zooals een waanzinnige het kan. — Men heeft 't zijn *Eigen Portret* maar aan te zien dat hij gedeséquilibreerd was. Maar evenals waanzin soms iets aantrekkelijk heeft en zeer sterk werkt op der menschen verbeelding en 't gezelschap van een waanzinnig dichter bijv. altijd amusanter is dan dat van zou een wel gebalanceerd kruidenier, trekken sommige zijner waanzinnige schilderstukken en vooral zijn minder waanzinnige etsen ons aan. Doch men moet nu niet gaan beweren dat in hem een toekomst ligt voor de Hollandsche

Ant. Mauve. — Ploegen.

kunst (1), want al is waanzin (een gevolg van het toenemend ongeloof) zeer onder ons verspreid, gek zijn we goddank toch nog niet als natie!

Een ander kunstenaar, die ook wel eenigszins dit waanzinnige nadert, is Thys Maris, de broer van Jaap. Doch waar Vincent was een gedésequilibreerde, een die uit de voegen is geslagen, is of was hij (ik weet heusch niet of hij nog leeft) een geëquilibreerde zot. Men vertelt van hem — ik weet niet of 't waar is, maar vind 't begrijpelijk, dat hij niet van zijn schilderijen scheiden kan en als iemand zijn atelier is binnengedrongen, wat moeilijk is, ze liever niet verkoopt. Soms, als in zijn *Achterbuurtje* en de *vier Molens*, doet hij wel eens vaag aan Jaap denken, maar bij voorkeur schildert hij droomen, een werkwijze, die hij bijv. in zijn *Siska* al genaderd was.

En het liefste en het beste schildert hij droomen van vrouwen die hij naar de bewering der theosofen, ontmoet heeft *on the Astral plain*. Hij zal bijv. schilderen een *Duin in een Manenacht* en daartegen de gedaante van een vrouw, maar zoo vaag, dat ze uit manelicht en mist schijnt geweven, of hij schildert 't *Bruidje* (in 't Suassomuseum), eigenlijk meer de verschijning van een Bruid in een droom. En dan eens weer komt hij nader bij de *physical plain*, onze aarde en schildert dat prachtige *Gezicht in Amsterdam*, waar hij de werkwijze van Jaap nog verfijnt (2). En onder al deze bedrijven blijft hij een beetje een zot, maar zooals ik zei een zeer geniale, die in tegenstelling met Vincent voortreffelijk teekent. Trouwens alle kunstenaars ZIJN een beetje zot.

Zooals men hier in 't Zuiden, door smaak en gevoelsaffiniteiten altijd min of meer naar Frankrijk nadert, voelt men zich in Holland in den allerlaatsten tijd vooral, altijd sterk naar 't Noorden en wat schilderkunst betreft, naar Schotland heen-

(1) « En die leemte, die valsche hersenwrong misschien « zegt W. Vogelsang in *Onze Kunst* 1905, tweede halfjaar », die weerbarige zenuwen, ze zijn juist aan den anderen kant tevens de oorzaak dat Vincent zoo rücksichtslos geweldig kon zijn en dat zijn levenswerk — en van welk een grooten omvang een œuvre is dat! zoo groot en geïsoleerd voor latere geslachten, of laat mij liever zeggen voor een' kleine gemeente onder de latere geslachten blijven zal. — » van Gogh was in Holland geboren, maar leefde en werkte hoofdzakelijk in Frankrijk, waar hij stierf. Het waanzinnige in zijn kunst valt Vogelsang en Jacobs daarom minder op, omdat ze waarschijnlijk nooit waanzinnigen zagen.

(2) Mej. Marius zegt terecht van hem : Zijn werk was in de eerste jaren '70 rijper van tonaliteiten, fijner van grijs, dan in de grootscher lichtoplossingen tusschen '80 en '90.

getrokken. De Schotten leveren een stemmingskunst, die zich eenigszins op de onze gebaseerd heeft, tafereelen soms in Holland geschilderd, maar meesttijds in hun eigen land, van 't Hoogland vooral, met de sombere *glens* en de tragediën hunner bloedgedrukte bergen, (want er is geen zoo bloedige en ijselijke geschiedenis als de Schotsche geweest) — de nevelen, die als een dreiging over hun sombere dalen hangen en maar zelden optrekken voor de zon. Van deze kunst geeft 't stuk van Duff, *the lost Sheep*, een goeie illustratie « — 't is een ietsje sentimenteel — een ietsje te litereer naar mijn smaak, een Brit kan daar moeilijk buiten, maar 't is toch knap en doorwroet werk. Dit stuk hangt in 't Suassomuseum, maar ook bij Wisselingh waren mooie dingen van hem.

Op de overige Hollandsche en met de Hollanders in verband staande vreemde kunstenaars, kom ik later nog wel eens terug. Enkel nog dit : — telkens als ik de grens overga, wordt mijn oog getrokken en getroffen, door de groote verbetering, die er in onze Sierkunst in 't algemeen en vooral in onze bouwkunst komt. Die aardige, stemmige landhuizen, die men echter ook in de buitenwijken onzer groote steden vindt, eenigszins op den stijl der Engelsche cottages gegrond, maar toch met iets heel eigen Hollandsch — met lage vensters, kleine ruitjes, rood en wit geschilderde luiken en hoekjes en *nooks* en uitspringende muren, waar klimrozen en clematis tegen groeien, hoeveel beter doen die in het landschap dan het ongelukkige moes van een slecht nageäapte rococo, zooals men hier ziet in de villas bij Calmpthout en Eeckeren en in de verschrikkelijke en afschrikkende nieuwe gebouwen in de Leysstraat en op de Meir (1). En toch, evenals Holland, zich met zijn nieuwe gebouwen eenigszins op onzen grooten tijd heeft gegrond, hoe gemakkelijk zou Vlaanderen zich niet op de Gotische kunnen vestigen ! de Gotiek heeft hier zooveel inniger en verhevener dan ooit in het Noorden gebloeid en hoezeer de Gotiek zich tot aanpassing aan onze huidige eischen van hygiene en comfort leent, bewijst het gebouw van de meisjesschool in de de Bomstraat.

* * *

De groote gebeurtenis van het afgeloopen Antwerpsch winterseizoen is weer geweest de tentoonstelling van Kunst van

(1) De bouwkunstige tentoonstelling in het voorjaar in de feesthal gehouden, scheen hierin wel eenige verbetering te beloven, ook de modellen van huisjes op de tentoonstelling bij 't ter Kamerenbosch.

Heden, een genootschap dat, dwars door alle concurrentie heen, vaak kampende met uiterst moeilijke finantieele toestanden, zijn gevestigden naam handhaaft, om ons telkens wat nieuws, iets geheel van 't vorige verschillends en iets degelijks te brengen. De tentoonstelling was weer, als in vorige jaren, in twee hoofdafdeelingen verdeeld; moderne bijdragen, meest alle van 't laatste jaar, van leden en genoodigden, en een retrospectief gedeelte, omvattende de *Portretkunst in België* gedurende de 19de eeuw. (1) Het begin der vorige eeuw — van de *Biedermeyerzeit* vooral — is op elk gebied geweest een tijd van conventioneele stagnatie. In 't Noorden Ary Scheffer, Kruseman en Pieneman; in 't Zuiden Gallait, Wauters, Wappers, Hennebicq enz. Ary Scheffer dien men, om zijn aanhoudend verblijf in Frankrijk, eigenlijk nauwlijks een Hollander noemen kan, stond ontegenzeggelijk boven al de overigen. Onder de Belgen van dien tijd houd ik 't meest van Gallait. — Ik vind Gallait een héel groot kunstenaar, *niet* buiten zijn tijd, maar in zijn tijd. Hij bezat, naast een uiterst correcte, schoon eenigszins droge schilderwijze, een zeer fijnen analytischen geest en o. a het *Damesportret* van Mevrouw Allard was voortreffelijk; — een deftige dame met een fijn gedistingeerd, echt Belgisch gezicht, *de cet âge incertain qu'on nomme un certain âge,* met bandeaux, zooals men nu weer draagt, in een geheel zwart kleed, dat door voortreffelijk geschilderde zwarte Cluny-kant is afgezet. Een in alle opzichten *knap* portret, maar niet zooals bij *groote* kunst, tredend UIT den tijd waarvoor 't bestemd was. Leys was er o. m. met 't bekende *Groene Portret* van zijn dochter (hier uit 't Museum) en een *Familiegroep* uit zijn eigen eetzaal, thans in de kleine Leyszaal op 't Stadhuis en een portret van hem zelven; ik kan niet zeggen dat 't heel fameus is; stijf en archaïek, 't mooiste was zijn decoratieve figuur van Quinten. Van Lies was er een *Studiekop* en een *Portret van den ouden heer Buschmann,* van Linnig een *Damesfiguur in een Binnenhuis*, en, dichter bij onzen eigen tijd, van Luyten vooral, een kranig *Damesportret* en een prachtig ding van Jan van Beers : 't *Portret van Mevrouw de Vos*. Ik heb altijd wel een groote bewondering voor den schilder-koopman van Beers gehad, al betreur ik zijn afdwaling van de groote lijnen, maar ik had nooit gedacht dat hij dát kon. Dit is inderdaad een zeventiend' eeuwsch portret, Frans Hals waardig. 't Geheel, in uiterst fijn grijzen toon gehouden, wellicht als relief voor de grijze oogen van het

(1) Deze afdeeling is later, vermeerderd en verbeterd, in Brussel geweest.

model, prachtige oogen waren 't, echte heksenoogen, van een niet bepaald mooie, maar uiterst gevaarlijke en verleidelijke vrouw. 't Is een meesterlijk portret, doende wat een portret moet doen, weergevend de ziel in de technisch volmaakt-uitgevoerde lijnen. En die vreemde grijze oogen bleven mij bij, lang nadat de tentoonstelling was gesloten!

Van de kindergroep van van Lerius kon ik niet beamen wat de Kriticus van *Onze Kunst* er over heeft gezegd. 't Is 't portret, een heel aardig, levendig portret van vier lieve kinderen, maar van een « tragedie » en een « vroegen, droeven dood » bij een schaap van drie jaar heb ik niets kunnen merken, en ik zocht graag verband, want beide waren bij uitstek Belgisch, tusschen dit stuk van van Lerius en die andere, kers-versch geschilderde kindergroep van Walter Vaes, waarop vooral dat kleine meisje met die inroode wangetjes zoo allerliefst was. Heel goed was ook 't portret van een van Vaes' jongere broertjes, dat op wel eenigszins curieuse wijs met een lap over zijn hesje heen gedrapeerd was. Maar, — en dit blijft mijn eenig bezwaar tegen Vaes, die een onzer knapste jongere schilders is, — hij weet nooit heel goed waar hij het heeft te zoeken en zichzelf gevonden heeft hij altijd nog niet. Er zijn er die deze versatiliteit en deugd vinden, maar ik vind het een gebrek. De overige leden van den Kring waren bijna alle present, het zijn alle jaren zoowat dezelfde namen : Hens, Baseleer, Huygelen, Hageman, (dit jaar buttengewoon goed met zijn Indische matrozen en zijn Joden — vooral de Joodsche afstammelingen waren heel decoratief, en dan de invités, o. a. Delaunois, tegenwoordig een onzer oorspronkelijkste en beste artisten, hier vooral met zijn *Kerkdeemstering* en een *Wolk over Kloosterland*. — Jacob Smits was zooals altijd mooi, Baertsoen, een invité, prachtig (men leze dienaangaande het artikel van Fierens-Gevaert in *Onze Kunst*), van Rysselberghe, geen vriend van mij, Rombeaux, enz. Een speciale aandacht wil ik even vragen voor Karel Mertens, die mij uiterst antipathiek is als mensch, maar een onzer voortreffelijkste kunstenaars en een van die Uebermenschen op wien de jaren geen vat schijnen te hebben. Trouwens alle echte kunstenaars bezitten die buitengewone vitaliteit. Hij heeft zijn plafond voor de Vlaamsche Opera voltooid, — het is in de feesthal geëxposeerd geweest en hij was in Kunst van Heden met een paar prachtige dingen, het *Portret van den advokaat Delvaux* en *Mej. L. v. M.*, dat laatste het elegant in blauw gekleede *Jonge Meisje*, dat men zich wel herinneren zal, en dat voor 't oogenblik in Brussel is.

Een paar nieuwen, (genoodigden, naar ik meen) waren

Ernest Welvaert en Aloïs de Laet. Ik volg niet de gewoonte van de meesten om enkel over kunstenaars te spreken met een gevestigden naam. Deze beide, evenals de jonge de Graeff (tot heden totaal onbekend), zijn *zeer groote kunstenaars!* Welvaert, bij een uiterst verzorgde en knappe teekening, trekt mij minder aan om zijn kleur, maar de Laet is een meester, — in enkele opzichten geniaal, hoewel hij het ongeluk of misschien het geluk heeft, dat zijn werk niet in den smaak van het groote publiek valt, en hij te eerlijk en te oprecht kunstenaar is om concessies aan datzelfde publiek te doen. Hij wil wel alles doen om den broode, alleen schilderen om den broode niet. Een paar jaar geleden heb ik hem opgezocht. Hij had toen zijn atelier in dat schildersbuurtje in de Lange Leemstraat, — een aardig atelier, en mooi ingericht, — trouwens dat doen kunstenaars, al zijn ze nog zoo arm altijd, (alleen 't atelier van Baseleer is een soort schapestal), — ze hebben alle iets in hun vingeren, wat een andere sterveling nooit bezit. Hij is of was toen een weduwnaar met twee kinderen, meen ik, hij copieerde muziek, gaf les en speelde 's avonds piano in een tjingel tjangel, maar *schilderen* om den broode deed hij niet! Hij schildert op zeer eigenaardige wijze, ik heb nooit iemand gezien die werkte zooals hij; hij doet soms even aan Hercules Seghers denken. Enkel op zeer grooten afstand treden de omtrekken naar voren en dan is 't of hij ze gezien heeft en weergegeven in een droom — een verlaten hutje in de Kempen, met een lichtje van Klein Duimpje er in, een huisje in een bloemenwei onder 't schermkruid begraven en vooral zijn prachtige *Scheldeboorden* met de weelde van bloemen aan den waterkant. Ik betwijfel echter sterk of hij, zoolang zijn leven duurt, wel ooit een grooten naam zal maken; hij bezit geen talent voor een handige reclame en is totaal onverschillig voor roem. Bovendien draagt hij heele oude jassen en dat is een groote fout in de oogen van een Belgisch publiek! — In Holland is 't een aanbeveling!

***

In Brussel is het den heelen winter en de heele lente geweest een opeenvolging van groote en kleine tentoonstellingen: in het Boute-zaaltje, in het Moderne Museum en in den Kring. Ik heb sommige wel en sommige niet bezocht; ik kan natuurlijk niet telkens in Brussel zitten; George Eeckhoudt volgt in *Onze Kunst* geregeld deze kroniek; enkel over Karel Doudelet in den Kring wil ik een enkel woord zeggen, omdat hij zoo 'n heel eigenaardige en op zich zelf staande verschijning is in de Bel-

gische kunst. In den tijd van de *Vlaamsche School* heeft hij veel voor dat tijdschrift en voor de firma Buschmann gewerkt; ik noem hier maar enkele hunner uitgaven *Binus, Boontje* en *Boschmannetje, Beatrijs* en *Ridder Halewijn* en het inderdaad zeer schoone *Liefdetournooi*.

Ik vind hem een kunstenaar met een allerrijkste en bijna woeste kracht van verbeelding, wien het echter aan *Backbone* ontbreekt; er is altijd iets slaps in zijn figuren, alsof ze moeilijk uit zich zelf overeind kunnen staan; doch ze zijn zeer bevallig. George Eeckhoudt zegt van hem : « Hij mag als een verzinnelijking worden beschouwd van een leus, een naam en een datum... Hij is innig verbonden met de Symbolisten beweging, waarvan Maeterlinck onze meest glorieuse dichterlijke vertolker blijft. Doudelet toch was, met George Minne samen, de verluchter en de grafische commentator der eerste werken van den schrijver van *Serres chaudes* en *Princesse Malaine*, en omstreeks den tijd toen hij zich voor 't eerst in zijn uiterst onspronkelijke en van mysticisme en archaïsme doortrokken kunst aan ons openbaarde, wekte hij meer nieuwsgierigheid op dan begrijpende sympathie... » Schrijver beweert verder dat die niet begrijpende nieuwsgierigheid sedert in begrijpende bewondering verkeerd is, doch ik ben zoo vrij dit te betwijfelen; er blijft in zijn werk altijd iets ziekelijks en daardoor iets onvolmaakts. — Dit is echter oprecht, want 't zelfde vindt men in den man weer. Ik wil hier enkel een indruk van hem zelf geven, want de tentoonstelling heb ik niet gezien.

Eenige jaren geleden, hij woonde destijds in Florence, heb ik eens omdat ik de Pitti en de Uffiziën moest bezoeken, eenige weken, onder zijn dak vertoefd. Hij woonde met zijn moeder in een van die half vervallen Florentijnsche paleizen, die in gedeelten worden verhuurd. En de man was zelf, als zijn kunst, *without backbone* en zwaaide met alle winden mee. In zijn teeken- en graveerkunst (hij schrijft ook) erken ik graag dat hij een meester is, maar zijn schildering enerveert mij; ik herinner me nog 't portret van Ruysbroeck l'admirable, dat over mijn bed hing en dat mij geregeld nachtmerries gaf, terwijl ik aan den anderen wand geëmbêteerd werd door een jufvrouw in een grot, in een bosch, — even nachtmerrieachtig. Men mag er een teekenaar echter geen verwijt van maken dat hij veel minder goed schilderen kan; hetzelfde was 't geval met vele Duitsche graveurs en zelfs eenigszins met Dürer. Hij blijft niettemin een zeer interessante verschijning, vooral omdat er niemand op hem lijkt. Ik geloof dat hij nu ook om de 50 begint heen te draaien.

En hiermee besluit ik deze ditmaal zeer korte Kroniek, de verschillende Wereldtentoonstellingen in Brussel hoop ik later apart te behandelen. Beide exposities, die bij 't ter Kamerenbosch en in den Cinquantenaire heb ik vluchtig bezocht, de eerste was in Mei nog een onaffe rommel en in Augustus was ze alweêr afgebrand, en met haar vele schatten; vooral de Engelsche en ook de Belgische afdeeling waren zeer goed. (1) Onlangs was ik er even en in die uitgebrande festoenen van het slingerende en met neervallen dreigende ijzerwerk was iets artistieks; te oordeelen naar de wijze waarop 't zoo in eens, aan alle hoeken tegelijk gebrand heeft, moet 't dunkt me wel aangestoken zijn.

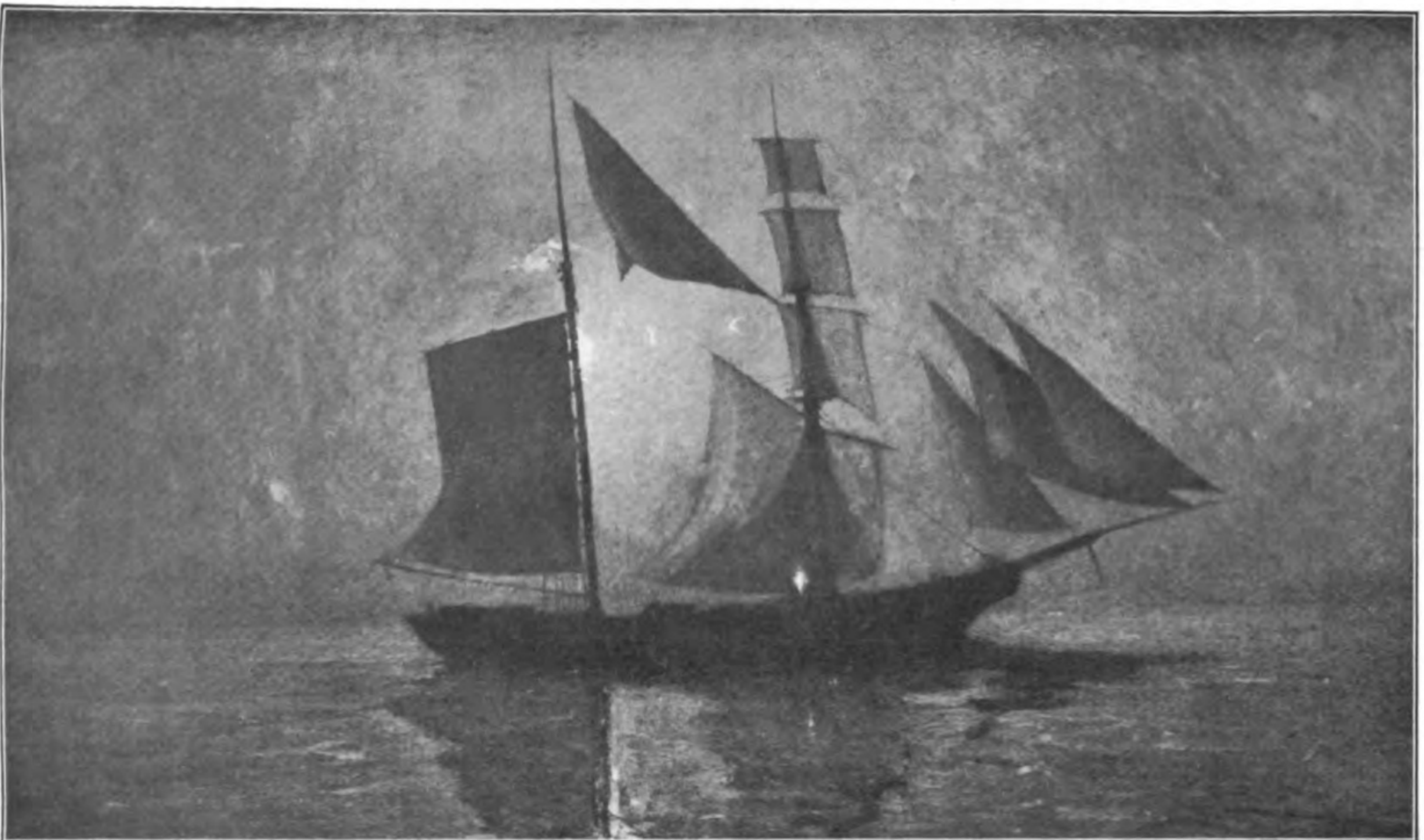
En boven al die ineengestorte ruïnen woei blij en lustig onze Hollandsche vlag! Men verdenkt mij, hoop ik niet, van chauvinisme, als ik de Hollandsche afdeeling, vooral die der boeken, ingezonden door het Algemeen Nederlandsch Verbond, bizonder geslaagd acht. Er waren prachtige inzendingen, vooral van Dishoeck en Versluys, van den laatste o. a. een boek van Veldheer over Neurenberg en een heel interessante uitgave van Vincent van Gogh. Deze inzendingen waren ondergebracht in een bijgebouwtje. In 't hoofdgebouw trok vooral de Indische afdeeling de aandacht, met de geduldige, kunstvaardige bewerksters van de prachtige gebatikte sarongs en den nog heel jongen man met den sierlijken hoofddoek, die al die schoone wonderen zat te snijden in 't harde Djati hout. Verder waren heel belangrijk de verschillende inzendingen aardewerk, meubelen, en de prachtige kleinodiën van Voet en Hoetinck. De retrospectieve tentoonstelling en die in den Cinquantenaire hoop ik later, in een apart stuk, te behandelen; de Spaansche en Fransche afdeelingen zijn voor België het belangrijkst, omdat de inzendingen uit dit land en uit Holland te veel bekend zijn. — Het wordt op den duur heel vervelend om altijd de zelfde artisten en altijd dezelfde schilderijen te zien!

En ik eindig, zooals ik veelal doe, met de beschouwing van één enkelen kunstenaar van wiens leven tot hiertoe maar weinig is bekend en wel van Frans Hens, die den naam heeft van ongenaakbaar te wezen, maar die mij zeer vriendelijk ontvangen heeft, hoewel hij heel vreemde oogen opzette toen hij een dame zag en met een uitbrander tegen alle mogelijke critici begon! Hij heeft zijn atelier in de Coquilhatstraat n^r^ 10, een vrij groot gebouw, waar vroeger Luyten, die een vriend van hem is, gehuisd heeft en dat hij geheel alleen

(1) Sedert, met onbegrijpelijke vlugheid ten deele weer hersteld.

voor zich heeft, ook beneden, want hij moet absolute rust hebben om zich heen als hij werkt en als er gebeld wordt, laat hij bellen, want hij heeft meermalen door iemand op een ongelegen oogenblik te ontvangen, een belangrijk stuk verknoeid.

Beneden, in het voorhuis, hangen zijn etsen, waaronder ik die met de jagende kotters en de omkrullende baren 't schoonste vind. Boven, tegen en aan de wanden, stonden, hingen en lagen de blauwe wonderen zijner schilderkunst. Want dat is wat ik 't meest in Hens bewonder, zijn buitengemeene oorspronkelijkheid, die hem op geen der voor hem of gelijk met hem levende kunstenaars doet gelijken, hoewel door sommigen beweerd wordt dat hij onder den invloed heeft gestaan van Artan en dat teedere, limpide blauw dat zijn wateren vult en zijn luchten en dat als 't blauw van schoone oogen is. — Hij schildert maar zelden regen en scheen, niettegenstaande zijn afgeslotenheid een zonnige natuur. De meeste van zijn dingen kende ik van de exposities. Daar waren 't witte droomschip vóor de ree en 't spookschip in den maanlichten nevel en de kotters voortgeblazen door den rukwind en de hoog opgetorende wolken als woeste Walküren gedragen door den storm. 't Interessantste echter was 't onaffe werk, de schetsen en studies, eer 't doek is voldragen en uit de bloot fotografische impressie op 't netvlies, 't gedicht in blauw en goud geboren is. Hens schept in zijn atelier, maar de impressie neemt en schildert hij op den buiten en t' is interessant om in verschillende studiën na te gaan *hoe* hij werkt. Van het *Wrak* o. a., *l'Epave*, liet hij mij de voorstudies zien. 't Was een gezonken boot, die lang hier in de buurt van Antwerpen in de vaargeul had gelegen en telkens zonk 't dieper weg. Eerst schilderde hij ter plaatse de bloote fotografische opname er van. En toen ging hij aan 't zoeken, 't arrangeeren en schikken; 't wrak zelf werd meer naar achteren gebracht, — de voorgrond vergrootst en verbreed — de decors meer uiteengeschoven — tot hij gevonden had die desolatie, die eenzaamheid van 't verlaten schip, alleen met de lucht en de deinende zee. Zoo liet hij mij ook de studie van een paar kotters zien. voor een stuk, dat nog niet geheel voltooid was. Ze worden met volle kracht door den luchten, bollen wind de pieren uitgeblazen, en zoo onvoltooid als 't stuk was, was 't een der beste, die hij ooit heeft gemaakt. Hij had ook plezier in zijn eigen werk en toonde 't met trots; al erkende hij zelf dat in menig stuk de luchten zijn zwakke punt zijn. En 't is dikwijls eigenaardig, — bij al mijn ingenomenheid met zijn kunst moet ik dit erkennen, aangezien hij 't zelf erkent, — om 't contrast te zien tusschen dat teeder-diafane water, trillend, bruisend, deinend,

Frans Hens. — Spookschip.

schuimend onder den storm of in 't licht van de zon of overwuifd door de voorbijvarende schaduwen en die hemel die er zich als een strakke koepel over welft op een wijze zooals nimmer 't uitspansel is in 't Noorden en die wolken, die er als keien in hangen, hoewel hij ze wel dikwijls grillige en alleen hem eigen vormen geeft. Een andermaal slaagt hij echter ook in de lucht volkomen, zooals in zijn wilde Walkürenjacht en in 't spookschip glijdend door den nevel, waarvan hierbij de afbeelding gaat.

Hens heeft zijn opleiding hier in Antwerpen genoten, al heeft hij zich al vroeg van de academische tradities los gemaakt. Hij was een groote vriend en eenige jaren de jongere, van Door Verstraete, van wien hij met groote vriendschap sprak en met wien hij jaren geleden veel gewerkt heeft te Brasschaet en in zijn *Gesichtsbildung,* in den vorm van neus en kop, lijkt hij eenigszins op den Door, maar zonder dat dweeperig-droomende in de oogen. Een groot portret van Verstraete staat op zijn atelier. — Hens is een man van middelmatige grootte, grooter dan Luyten en Courtens, maar toch niet heel groot. Hij maakt niettegenstaande zijn blauwe oogen een donkeren indruk en is een echte Sinjoor, behalve dat hij heel eenvoudig gekleed is. Meer weet ik op 't oogenblik niet van hem te vertellen, want ik heb hem nog maar eens gezien.

A. W. SANDERS VAN LOO.

Antwerpen, 9 September 1910.

BOEKENNIEUWS

DE NACHTBRUID. *De Gedenkschriften van Vico Muralto*, door FREDERIK VAN EEDEN. — Amsterdam, W. Versluys, 1909, 431 blz.

'k Moet elken keer lachen als ik dit boek opsla, en telkens toevallig tref dat het openvalt aan 't losse bladzijdje « errata ». Daarop staat heel zorgvuldig aangeteekend dat er op deze 431 bladzijden enkel 8 storende drukfeilen zijn. Dit is een benijdenswaardig klein percentage; en de stoffelijke uitvoering van het werk doet inderdaad den uitgever weerom alle eer aan. Maar 'k wil hierheen : was men er op uit, een opsomming te maken van al de wijsgeerige, godsdienstige en zedenkundige « errata », die voorkomen in Frederik van Eeden's jongste boek, dan kreeg men, in de plaats van één bladzijde, een bundel, nagenoeg half zoo dik als 't boek zelf... Daarover straks.

Want niets belet ons vooraf te wijzen op de groote letterkundige verdiensten van « De Nachtbruid ». Die verdiensten liggen vooral in Van Eeden's allerknapsten vertellingstijl. « Hij is geen redenaar », verzekerde hij ons onlangs te Antwerpen nog; en 't is waar; hij is zelfs geen causeur. Zijn verschijning heeft altijd ietwat links, en dat schuinsch-glooiend kopje geeft hem iets gemaakt-nederigs dat al dadelijk on-sympathisch werkt. Daarbij niets geen kleur in zijn lang niet smijdig orgaan. Maar zijn pen, o zijn pen, die houdt het uit tegen de radste en de mooiste tong. Hoe dat pennetje loopt over 't papier, en hoe uit zijn zwarte trekjes telkens opfonkelen al de schakeeringen van die verbeelding, al de flikkeringen van dien geest — dat is en dat blijft waarachtig éenig onder de modernen.

Want, laat al de vroegere kameraden uit de *Nieuwe Gids* het langs om meer eens worden om samen te spannen tegen dezen zonderlingen man — laat ze uit de hoeken van Kloos' maandelijksche kronieken zoowel als uit Scheltema's Grondslagen jassen op hem gelijk — in 't Vlaamsch — Marten op Kalle, ze trappelen van Eeden nooit plat; de kerel veert telkens weer op, en antwoordt op al het gekef en gestamp met een nieuwen roman of een nieuw tooneelstuk. De oud-maatjes mogen 't afkondigen twaalf keer per jaar dat van Eeden geen blijvende kunst levert, dat zijn werk voos is en valsch, dat op den top van den Parnassus geen plaats is voor hem — van Eeden is toch de eenige onder hen allen — de veel jongere Heijermans uitgezonderd — die kan spreken van een wereldfaam; die zijn werk ziet vertalen in 't Fransch, in 't Duitsch en in 't Engelsch — en die, terwijl zijn naam geen plaats vindt in 't prachtig *Nieuwe Gids*-gedenkboek daareven verschenen, toch in 't buitenland alléen als vertegenwoordiger van diezelfde *limited* bekend staat, en toch alléen door zijn naam op de Hollandsche literatuur de aandacht vermag te trekken.

Het *nemo profeta* heeft Van Eeden ruimschoots ondervonden — sociologisch zoowel als literarisch. Ook trok hij er uit; van uit Guernesey — waar de schim van Victor Hugo op 't naburige

Jersey hem troostte — zond de balling 't verzoek aan zijn land, zijn naam te willen schrappen uit het literatuurtje aldaar. Toen die formaliteit was vervuld, dacht hij zonder wroeging te mogen oversteken naar Amerika, om voortaan Uncle Sam te dienen in 't Engelsch met zijn woord, zijn pen, zijn daad. Hij heeft dat volgehouden bijna een heel jaar. Toen is hij teruggekeerd en hij bracht in zijn valies mee... dezen Hollandschen roman.

Men moet zich slechts deze laatste en enkele andere, meer private bijzonderheden, uit van Eeden's leven herinneren om te beseffen hoeveel autobiografie Frederik Van Eeden in « de Nachtbruid » heeft gelegd.

In dit lang verhaal vertelt hij zoo nagenoeg 't volgende:

Vico Muralto renteniert in een Hollandsch stadje. Hij is geboren Italiaan, afkomstig uit een vader-vrijdenker en een goed Roomsche moeder, rijke-lui, die allerongelukkigst waren. Vader wilde zijn jongen maken tot een kind van zijn geest. En ze gingen samen op reis : een tochtje van belang, door Noord-Afrika, Klein-Azië, Europa, Amerika. Vico zag de streken, genoeg om over Holland later hooghartig het zijne te zeggen; zijn vader zag niets anders dan 't persoontje van Vico, want hij bewaakte zijn jongen met een valkenoog, om van hem af te houden alle bederf : de priesters, de vrouwen en de filisters. En toch, waar er kans toe was leidde hij zijn zoon naar de katholieke kerken. Want hij was een hartstochtelijk liefhebber van gewijde muziek.

Intusschen rees in den jongen langs om duidelijker het beeld van de moeder, het heiligenbeeld van een schoone martelares.

Vader en zoon bleven goed kijken, elk op zijn wijze, maar ze spraken zeer weinig. Eens vroeg Vico : « Is er rechtvaardigheid, vader. » En 't antwoord was : « Er is alleen kracht. » Maar Vico, zijnde van een zeer verliefde natuur, moest geluk hebben... Hij sloop weg te Londen uit vaders bewaking en hij werd op Emmy Tenders verliefd; 't was een idyllisch spelevaren met een bootje op de Teems. Maar na zijn kuiertochtjes met Emmy ging hij weleens plonsen in 't Londensche straatslijk... Dan schreef hij telkens om troost naar zijn moeder. En moeder gaf de redding aan : dat was *Christus*. Aan de Anglikaansche Emmy vroeg Vico om uitleg over Christus. Maar zulk een gesprek vond Emmy erg onplezierig, en Vico kwam tot de ontdekking dat Emmy inderdaad niets van Christus afwist, « het woord gebruikte op gezag van ouders en maatschappij, en voor correspondeerende werkelijkheid niets anders bezat dan een vaag, vlottend fantoom, van een mooien, goeden man met lang haar en een dubbelpuntig baardje, die dood was en toch leefde, mensch was en toch God, overal bestond en nergens, en door al die tegenstrijdige eigenschappen nog maar 't makkelijkst wordt gekend en toegesproken in plaatjes en in beeldjes, die niet kunnen en niet behoeven te gelijken, met woorden die aangenaam streelen door bekende klanken vol dierbare associaties.» Of Emmy er zoo bleef over denken weten we niet. Haar vriendschap met Vico werd geschorst door haar huwelijk met een Engelsch officier...

En vader Muralto stak met Vico naar Holland over. Hier troonden voor Vico Rembrandt en Spinoza. In 't kleine landje

van die grooten mocht Vico zijn moeder terugzien. Ze kwam over uit Italie, en met haar was een juffrouw, Lucia. Vico kwam onder den invloed van die beide vrouwen, die hem aanvankelijk weldadig aandeed. Dat zag zijn vader, en de oude Muralto nam zijn zoon mee in een bootje op de Noordzee. Ze waren al heel ver, en tweemaal had Vico gezegd : « 't Is tijd, vader, omkeeren. » « Toen zag ik dat hij niet hooren wou. Hij had het groot zeil krap aangehaald, scherp oploevend, de schoot vastgezet, en staarde vast en ver voor zich uit onder den grooten, gelen zuidwester. Zijn oogen hadden de harde, stekende uitdrukking van oude menschen die na langen levenskamp nog voor hun restje adem vechten, of van verwende, lang gefolterde zieken, of van uitgehongerden of schipbreukelingen die voor niets of niemand meer gevoel hebben dan voor eigen nood. Tusschen zijn kortgeknipte, grauwe bakkebaarden en zijn dicht gepersten mond zag ik twee vale groeven zijn wangen zoo diep plooien, als ik dat vroeger nooit had opgemerkt. Ik voelde op eenmaal een deernis alsof 't besef van al het leed dat hij toch onder mijn oogen geleden had, nu plotseling tot mij doordrong.

« Wat scheelt je, vader? » vroeg ik. Hij begon te praten, alsof er geen wind en geen zee om hem was, onverschillig weg, maar 't roer nog houdend. « Je zei vóor drie jaar dat je nu verloren zou zijn. Ik geloof dat je gelijk hebt. Je bent het... Je moeder heeft je weer in haar klauwen. Zij is een harpij, Ken je die beesten? Half vrouw, half gier. Ze zuigen de helft van je gezonde levensbloed uit en dan vullen ze 't weer aan met gal. Haar afgod is de melancholie en de droefenis. Lijden, pijn, verdriet, kwelling, bitterheid, dat zijn de aartsengelen in haar hemel... » En die ijselijke preek gaat zoo voort, drie bladzijden lang, en altijd maar de zee verder in.

« Om 't roer ! vader ! Om ! »

Maar hij riep nog heftiger terug :

« Doorgaan, zeg ik je? »

« En toen weer, terwijl ik de zee rondzag en overwoog wat te doen :

— « Ik zeg je, Vico, er is leven, en er is dood. En we moeten leven zoo lang we kunnen. Maar het moet ook waarachtig leven zijn... Het leven van de meeste menschen is een langzaam jammerlijk sterven. Er is geen eer aan en geen verdienste om een leven te bewaren dat een dood moest heeten. Een half, voos, rot, stinkend leven. Schande is 't dat de menschen nog niet leven kunnen, en nog erger schande dat ze nog minder kunnen sterven. Ik heb gewild je te laten leven, waarachtig leven, Vico ! Ik heb mijn best gedaan, je te leeren leven. Maar 't is niet gelukt, en nu zal ik je leeren sterven. — Ben je bang?

« Nu begon zich iets in mijn ziel te bewegen en op te richten, als een uit zijn hol te voorschijn getergde slang. Ik begon ook wind en zee rondom me te vergeten. Ik voelde wel dat het tintelde langs mijn rug tot in mijn vingertoppen en ik begreep dat ik zeer bleek zag. Maar ik was toch niet lafhartig en sprak ferm :

« Ik ben niet bang, vader. Ik geloof dat ik even goed zou weten te sterven als gij, als 't noodig was, ook zonder dat je 't me leert. Maar ik wil niet vermoord worden, ook niet door mijn vader. »

» De tranen uit de starre, nu roodgerande oogen begonnen milder te vloeien.

« Vico ! » riep hij nu met veel weeker, bevende stem : « Wil je mij dan trouw zijn ? — wil je je laten redden ? Wil je die vervloekte harpij afzweren ? Wil je de zwarte bende ontvluchten ? »

» Maar ik was getergd en geprikkeld en antwoordde trotsch :

— « Ik wil mijzelven redden. Ik zal trouw blijven wie ik 't waard vind. Ik eerbiedig geen man die mijn moeder vloekt ».

» Toen vertrok zijn gezicht akelig, hij hief zijn bevende rechterhand op en stootte er uit onhandigheid de zeildoeken kap mee van het hoofd, zoodat zijn vochtig grauw haar opwoei. — Hij maakte het doem-gebaar van Jezus in Michel-Angelo's laatste oordeel. Daarbij luid schreeuwende :

— « En dan vloek ik jou, hoor je ! Ik vloek jou, Lodovico Muralto. Je vader vloekt je ! »

. . . .

« Om ! » zei ik.

« Goed ! — om ! » zei mijn vader grimmig, en trok tegelijk het roer uit mijn hand en heftig naar zich toe, zoodat we, in plaats van dóor den wind te gaan, er dwars vóór kwamen te liggen, met aangehaald grootzeil en vasten schoot.

» Al had ik toen den dood even gretig gewild als hij, dan zou ik mij nu toch bij instinct geweerd hebben. Zeemanschap leert doodsverachting, maar grooter verachting voor slechte manœuvers.

» Ik riep « stommeling ! », trok haastig mijn mes en sneed de schoot door, zoodat het zeil als een groote, half ontsnapte vogel uit fladderde in den wind Doch de boot had al zooveel water geschept dat ik haar niet meer rechten kon, en zij in een oogenblik geheel vol sloeg. Ik klom op den hoogen kant en stak de hand uit naar mijn vader Maar hij zag me even met schampere bitterheid aan, schudde het hoofd en liet zich zinken, met een woeden ruk zijn hand uit een lus van het touwwerk bevrijdend

» Toen heb ik vier uren rondgedreven... »

Voortaan hield Vico zich dicht bij zijn moeder en bij Lucia, maar niet om ze lijdzaam te volgen, wel om scherp na te gaan of in haar levenswijze 't geluk lag dat hij zocht. En dit werd hij al dadelijk gewaar : « de (katholieke) Christus van Lucia en (z)ijn moeder was geen suggestiewaan zooals bij Emmy, maar een levende werkelijkheid. » Moeder, die nu geen verdere reden had om in Holland te vertoeven trok met Lucia en haar zoon naar Italië terug. Hij ging in Rome met priesters om, maar 't kwam tot geen bekeering...

En nu begint het droomboek in « de Nachtbruid » : nu krijgen we Vico's leven zooals het is in de werkelijkheid van den dag en in de verbeeldingen van den nacht. Of liever, ik vergis me, want het komt Vico voor « dat wie droomt wakkerder is dan wie waakt ». Hij is altijd een sterk en machtig droomer geweest en hij weet dat de oplossing van het geheim onzes levens ligt in den droom. Niets dan minachting koestert hij voor hen die een derde van hun leven in volstrekte bewusteloosheid liggen. Dat zijn « suffers » en « slaapkoppen » voor hem die ook zijn donkere nachten kleurig en vol rijk leven maakt. En nu verhaalt het boek verder wat dat rijk leven is en waartoe het Vico leidt.

Hij huwt met Lucia in zijn dagleven ; in zijn droomleven blijft hij Emmy getrouw. Maar zekeren nacht ziet hij Emmy in gezelschap van zijn vader.

Hij telegrafeert den volgenden dag aan Emmy's familie in Londen : « Wire address Mrs Emmy Truant ». En men antwoordt : « Mrs Truant died fever Simla Januar ». Ook zijn vader zag hij dikwijls weer, en ze hielden vriendelijke samenspraken. Maar liefst van al bleef hij in de droomsfeer der gestorvenen omgaan met Emmy.

In zijn dagleven bleef Vico een stipt man : goed voor Lucia en de kinderen, en werkend als diplomaat, eerst als attaché, later als legatie-secretaris in verschillende landen, tot hij eindelijk weer in Holland terecht kwam. Daar ontmoet hij op een zeiltochtje Elsie. En, zoowaar, even te voren,als hij in zijn droomleven zijn dame wilde begroeten, en Emmy wou zeggen, had het « Elsie » geluid! Daar Elsie nog een levende werkelijkheid is, duurt het niet lang of ook in het dagleven gaat hij met Elsie uit... tot het komt op 't kapittel dat aanvangt « Lieve Lucia, wil u mij een kwartiertje aanhooren » en waarin Vico de fonograaf is van Frederik Van Eeden's meest gecondenseerde sofisterij. — « Zij die de wereld Vico's vrouw noemt, de moeder van zijn kinderen » moet nu maar overtuigd wezen dat het eenige goede voor beiden de scheiding is... Vico neemt zijn ontslag uit de diplomatie en uit zijn vaderschap, verlaat Holland, en gaat met Elsie naar Amerika om daar te ijveren... natuurlijk in de filantropie. Een filantroop, die met de meeste koelbloedigheid de harten der zijnen verbrijzelt, zal 't zeker ver brengen. De boel loopt spaak. Elsie sterft in de kraam... Vico komt rentenieren naar Holland en den 12n Juni 1908 meldt de krant : De h. Muralto kreeg brand op zijn jachtje « Elsie ». Hij sprong over boord, maar ofschoon goed zwemmer, verdronk hij. Daar de omgekomene algemeen geacht en bemind was om zijn welwillendheid en bescheidenheid is de deelneming in onze stad algemeen.

Ziedaar. Ik herhaal dat « De Nachtbruid » een zeer goed geschreven boek is, en, hoe zwak en uiteenvallend de compositie ook, fragmenten bevat, die kapitaal zijn : zoo door en door oorspronkelijk gedacht en gevoeld en gezegd. Bedenk daarbij dat Van Eeden verbazend vlug werkt, en dat alles — ook het meest gerijpte — zoo maar schudt uit zijn mouw. Hij die tafereelen geeft als 't boven vermelde met zijn vader, als ettelijke droomgezichten, als 't verblijf te Rome, als de samenspraken met zijn moeder, met Elsje en met den Amerikaanschen kapitalist, beschikt over een talent dat ook de besten die thans meedoen aan letterkunde benijdenswaardig moeten heeten.

In hoever nu die kunst wordt bedorven door het verwerken daarin van zijn droomtheorieën, dat poogde ik reeds uiteen te zetten, toen ik het had over « de kleine Johannes », tweede en derde deel.

Ook in zijn zoogezegd wetenschappelijke bijdragen, zijn « Studies », heeft hij aan droomen heel wat bladzijden gewijd.

En weer dit heele boek is als iets anders dan als kunstwerk bedoeld ; Van Eeden zelf zou 't betreurenswaardig vinden zoo men enkel in zijn werk kunst-hoedanigheden prees of kunst-gebreken laakte. Van Eeden stelt zich voor en stelt zich aan als de apostel, wiens hoogste ideaal het is eene nieuwe

levensleer aan de menschen te brengen. « Geen dwazer meening dan deze dat er thans geen plaats zou zijn voor een profeet. Maar hij moet niet zijn een boetpredikend moralist, niet een bespiegelend systeem-bouwer, niet een man van klachten en vermaningen, maar een dichter metter daad ». Vico Van Eeden zelf zou die messias kunnen wezen ; maar heel nederig doet hij de bekentenis : « Ik had geen gaven tot heerschen, tot organiseeren, tot leiden, ik was niet welsprekend, ik had niet de macht van muziek of dramatiek. Ik kon niet beproeven dien heros, dien sooter der menschheid te zijn, maar ik wist wat er toe noodig is... Nu, « zoo ik hem zelf dan al niet zijn kan, zoo kan ik toch zijn Johannes de Dooper zijn, hem profeteerende ».

Daar is 't. En 't aureool van dezen profeet is geen lichtkrans, waarachtig. Deze profeet is een sofist en een egoïst als maar weinigen. De nieuwe leer berust ten slotte op dezen levensregel, dien men zonder moeite uit het heele boek quintessencieert : Is uw denken in strijd met uw gevoel, verwerp uw denken en volg uw gevoel ; is uw gevoel in strijd met uw begeerte, denk u heen over dat gevoel en volg uw begeerte. Die leer komt precies uit op het brutaalste fatalisme dat ooit werd verkondigd. De verantwoordelijkheid voor om 't even welke gruwzaamheid is hier opgeheven. En deze dichter verbloemt het niet : « De verantwoordelijkheid laat ik aan Hem, die ons onze aandriften heeft meegegeven... ». Een edele, zedelijke opvatting van de menschelijke waardigheid, niet? Geen vrije wil, dus geen moraal ; en dat is de leer van den man die de bende der tachtigers verliet... om hun onzedelijkheid ! Dat het verstand aan den mensch wel zou kunnen gegeven zijn juist om zijn begeerten te beheerschen, dat valt dezen grooten wijsgeer niet in. Hield deze meester er een eenigszins solide deterministisch stelsel op na, dan ware er tegen hem te redeneeren, zooals een katholiek dat inderdaad tegen de meeste moderne wijsgeeren doen moet, maar liefhebber Vico beroept zich op niets dan op innerlijke ervaring — wijl precies die innerlijke ervaring bij eenieder verpletterend tegen het determinisme getuigt, en door elk ernstig mensch als de duidelijke weerlegging van die dwaling wordt ingeroepen.

Niet iedereen brengt het zoover als deze denker, maar voor de schuchteren heeft Van Eeden immers nog een ander recept : Het reine droomleven kan alles goedmaken. Men kan overdag het leven leiden van een bandiet, 's nachts wordt dat in sereener sferen heel mooi afgekocht.

Priesters zullen spreken van zedeloosheid, en dokters van zelfsuggestie. Maar de priesters ? « O ! de doodelijke en doodsche zekerheid dezer lieden. Hun geloofsovertuiging is geen levend, bloeiend wezen dat onder gestadige pijnen en lusten dagelijks rijker en schooner zich openbaart, geen vloeiende steeds wisselende stroom die de gansche wereld van hun bestaan besproeit en vruchtbaar maakt ; het is een zware, onveranderlijke, dichtgesloten, vierkante brandkast die in een hoek van hun leven staat, veilig en welvoorzien, waaruit ze alleen op gezette tijden en naar gelang hunner levensbehoeften de coupons van gemoedsrust en zieletroost gaan knippen ».

Men zal nooit kunnen zeggen dan Van Eeden niet met aardige beeldspraak zijn gemis aan argumenten vergoedt.

Zooveel kunstzorg acht hij niet eens zijn collega's, de dokters, waard : « Ik maak er U opmerkzaam op, lieve lezer,

dat, al zijn er zeer brave en edele menschen onder de geneesheeren, elke geneesheer in onzen tijd, zonder uitzondering, in zoover hij een geneesheer moet heeten, ook tevens een filister is. Met hun verklaringen en hun fraaie woorden, voor dingen die boven hun bevatting gaan, omdat hun wetenschap nog ondichterlijk en onwijsgeerig is, zijn wij in 't geheel niet gebaat ».

Ach, die arme, onschuldige waterlelie op Van Eeden's blazoen!

Doch, lang duurt het nooit of de aardigheden van dezen profeet loopen over in blasphemiën. Over Christus kan hij niet zwijgen. Maar telkens brengt hij ons zoo 'n Christus voor, dat het woord in zijn mond, godslastering wordt. O, zoo luchtigjes immers springt hij om met onzen Godmensch uit het Evangelie. Want ook hij heeft zich gewaardigd die vier boekjes te lezen : « Ik vond een zeer schoon en treffend verhaal, vol dramatische kracht, met meesterhand geschreven, maar viermalen, niet zonder schade, opsmuk en klaarblijkelijke vervalsching, oververteld ». Over die vervalsching houdt hij verder zijn mondje dicht. Wat jammer!

Straks heb ik gezegd dat deze dichter niet verbloemt. Dat geldt voor zijn uitspraken, maar in geene deele voor de elementen van zijn vertelling.

Want de feiten in die vertelling zouden toch een heel beetje natuurlijker verloop kunnen hebben dan hij 't verdicht. En dan zou 'k hem eens deze vraagjes willen stellen : 1° Wat zal een mensch, die in uwe ideale toekomst handelt als gij, met zijn kinderen doen, eensdeels met die van zijn Lucia en anderdeels met die van zijn Elsje, enz.? 2° Wat zoudt gij, Vico, hebben aangevangen met Elsje als gij ze niet had doen sterven in de kraam, of als die had gehandeld tegenover u zooals gij tegenover Lucia? 3° Al uw doen en laten dekt gij met uw orakels over Christus en Menschheid. Maar waarom begint gij niet met uit te leggen hoe, onder de hoede van Christus' woord, de menschheid de moraal belijdt van de huwelijkstrouw, en de zedelijke verantwoordelijkheid? Ge brengt het inderdaad veel verder dan uw « vrienden » : uw « vriend » Kant, uw « vriend » Schopenhauer, uw « goede vriend » Goethe, ze erkenden allen den vrijen wil. Uw « vriend » Lessing zegde zelfs heel geestig : « Der Mensch musz nicht müssen ».

De waarheid, Vico, is deze : dat uw stelsel is de ontheffing van alle zelfbeheersching, de huldiging van alle vormen van anarchie. « Wroeging is een slecht ding, een zwakke, een morbide verschijnsel ». En met zulk een bepaling meent gij in het onbedorven hoekje uwer ziel het bewustzijn te stikken dat wroeging is de stem van God in ons geweten. Zeker « Christus roept door 't licht van geluk ». Maar op 't geluk komt gij niet uit, dat ondervindt ge best — juist wijl ge Christu's roepstem *niet* volgt : want die roept tot het geluk langs den weg van zelfbeheersching en zelfopoffering. Een weg, waarop gij nooit uw voet hebt gezet.

Maar 't is al meer dan genoeg. En misschien ware 't veel beter over dit alles met Van Eeden niet zooveel woorden te spillen. Want het geldt hier immers geen mensch van goeden wil. We staan hier tegenover een der grootste sofisten van onzen tijd, iemand die ten slotte minder gevaarlijk is, omdat hij in zijn spitsvondigheid toch zeer naïef blijft. De dichter Van Eeden

heeft, afgezien van al zijn verkeerdheden in godsdienstig en zedelijk opzicht, één groot ongelijk. Dat hij in alle hoeken van de wetenschap is gaan muizen, zonder ook maar iets te doorvorschen. Dat is wel een zeer prettige bezigheid, maar dan moet men zich er ook van overtuigd houden dat men in de wetenschap toch maar een muizer blijft. Tot die overtuiging kon Van Eeden nooit geraken. En uit al de kleurlapjes van zijn lezing en zijn doening slaat hij zich een vollen sleepmantel om. De sleepmantel van een der grootste charlatans die wandelen onder ons. Als nu boeken lijk *de Nachtbruid* waarlijk worden het evangelie van de toekomst, dan is dit voor die toekomst doodjammer. Want dan zal ze stellig in geen enkel opzicht een vooruitgang wezen op dit heden. De ware Christus moge 't verhoeden! J. P.

LE FLAMAND A L'UNIVERSITÉ. Étude sociale sur le mouvement flamand, par GEORGES MARGOT. — Louvain, Charles Peeters.

Alhoewel tot voor ettelijke jaren voor de Vlaamsche strijders de gezichteinder eerder onheilspellend zwart bleef, dreven in de laatste tijden de nachtelijke duisternissen voor goed weg, en het teere goudlicht dat stil de Oosterkimme betintte, was de voorbode van de zon die zou blijven schitteren boven ons Vlaamsche land. Herinnert u enkel de jongste gebeurtenissen. In het katholiek congres van Mechelen, dank zij onze voormannen L. Dosfel en Frans Van Cauwelaert, deed de Vlaamsche beweging een reuzenstap vooruit; het wetsvoorstel Segers-Franck werd door eene groote meerderheid gestemd, en nu laatst kwam de best-toegeruste strijder in de kamers Antwerpen vertegenwoordigen, Antwerpen, de sterkste burcht van echt Vlaamsche leven. Ook dit werk dat ik de Warande-lezers aanbeveel, is van groote beteekenis. Dat Vlamingen met ontegensprekelijke argumenten Vlaamsch eischen in het hooger onderwijs, is iets dat weinigen zal verbazen. Maar dat een onzer Waalsche medebroeders — die tot heden ongelukkiglijk zoo weinig hart hadden voor onze Vlaamsche grieven — de hand geeft aan die Vlamingen om met hen hetzelfde recht te eischen dat noem ik eene vreugdebrengende gebeurtenis. En die goede dienst wordt door Georges Margot aan de Vlaamsche belangen bewezen.

Gesteund op sociale wijsbegeerte, gewapend met geschiedkundige feiten toont schrijver wat een goed recht onze taal heeft in het hooger onderwijs toegelaten te worden. In de middeleeuwen waren de hoogescholen internationale en aristocratische inrichtingen. In onze moderne tijden, nu elk land zijn hoogeschool heeft, heeft ook die hoogeschool nationale plichten te vervullen. Aan een anderen kant zijn de gezonde democratische gedachten gaandeweg in alle kringen binnengedrongen. Eenieder heeft recht op de wetenschap.

Het grooter getal hoogescholen schonk de gelegenheid aan dit recht gevolg te geven.

Zoo in de middeleeuwen de hoogescholen doorgaans — juist omdat ze internationaal waren — de algemeene Latijnsche taal bezigden, moet nu de eigen landstaal gebezigd worden. Anders zal van de gestudeerde mannen de invloed ten goede

niet uitgaan, die zij, op gevaar af geen reden van bestaan te hebben, moeten oefenen. De hoogeschool mag immers geen clubje zijn van geleerden, die in broederlijke onderonsjes redekavelen over de hoogste menschelijke belangen. Neen, de hoogeschool moet tot het volk gaan, om het hooger op te voeren om het te verfijnen en het op alle gebied te ontwikkelen. De feiten geven gelijk aan deze onweerlegbare redeneering. Al de volkeren, tot de kleinste toe, hebben *hunne* hoogeschool. Enkel de Vlamingen roepen nog met L. Dosfel : « Open de deur, o Alma Mater ! »

Een goeden blik heeft de schrijver op den huidigen toestand en bezadigd is zijn besluit : vervlaamsching der hoogeschool van Gent, of nog liever die gedeeltelijke vervlaamsching van de Leuvensche Alma Mater.

Mocht er binnen kort gevolg aan gegeven worden ! J. B.

LEÇONS DE PHILOSOPHIE SOCIALE. I. Introduction. — La famille ouvrière, par SCHWALM, O. P. Préface de M. Gabriel Melin, chargé du cours de science sociale à l'Université de Nancy. 1 boekd. in 12, XX-427 bladz. Prijs 4 frank. — Bloud & Cie, 7, place Saint-Sulpice, Parijs (VI).

Een nagelaten werk — eenig in zijn aard — van een wijsgeer-godgeleerde die die economische en politische leer van Aristoteles en Thomas van Aquino getoetst heeft aan de gegevens der sociale wetenschap.

Het zijn weldoordachte en voluitgeschreven lessen, in 1894 te Corbara in Corsica gegeven, aan de jonge studenten der Fransche provincie van de predikheeren, en nu, zonder wijziging of aanvulling, uitgegeven. Wij hebben dus hier eene reeks lessen voorhanden, na weinig voorbereidende studie, voor de eerste maal gegeven met een eigen en speciaal doel, aan bepaalde leerlingen die geene specialisten waren noch moesten worden, door iemand voor wien de sociale wetenschap slechts een bijvak was. De lezer verwachte dus niet het afgewerkt en volledig handboek dat A. Schwalm, na rijper overleg, na jarenlange ondervinding en studie, ongetwijfeld had kunnen leveren, ten bate van ruimere kringen.

De inleiding nochtans, zooals ze gaat en staat, is bij mijn weten, wel de diepstdoordachte maatschappijleer die in Frankrijk geschreven werd, en met eere doorstaat ze de vergelijking met hetgene, in de andere landen door de katholieken geleverd werd, zelfs door de besten, zooals de Jesuieten Meyer, Cathrein, Pesch, enz.

Geen enkel dier schrijvers heeft zoo goed het kenmerkende van de sociale philosophie van Sint Thomas doen uitkomen en benuttigd, niemand heeft uit die eeuwenoude beginselen een steviger geheel opgebouwd.

De lezers echter die niet ten volle wijsgeerig onderlegd zijn, zullen den schrijver moeilijk volgen in zijne menigvuldige onderscheidingen, daar vooral waar hij met den beroemden Cajetanus tot gids, zoo formeel juist en technisch nauwkeurig in de uitdrukking, niet aarzelt zich in de hoogste metaphysische bespiegeling te verdiepen. In de scholen der predikheeren is men met Cajetanus vertrouwd door dagelijkschen omgang en jarenlange

studie : voor zijne toehoorders was P. Schwalm duidelijk en klaar, allerwegen bevattelijk. Hoe spijtig dat hij dit krachtige geestesbrood niet heeft kunnen breken ook voor oningewijden !

Eenige hedendaagsche vraagstukken — de invloed van het sociale midden, van de erflijkheid, van de helden of groote mannen, zooals ze gesteld werden door Taine, Ribot en Carlyle — worden terloops onderzocht en met maëstria wordt aangetoond dat eene eenvoudige toepassing van de beginselen der peripatetische wijsbegeerte volkomen strookt met de gegevens der geschiedenis en der hedendaagsche waarneming en dat de gepaste oplossing van die belangrijke twistpunten daar te vinden is. Hij, die met belangstelling het vraagstuk van den invloed der helden of voormannen in de schriften van Carlyle eenerzijds, van Spencer en Macaulay anderzijds heeft onderzocht — nu zou men het aandeel van Benjamin Kidd in dien strijd niet meer mogen verzwijgen — zal niet weinig verheugd zijn te zien met hoeveel gemak, zekerheid en juistheid P. Schwalm dit vraagstuk oplost uit de beginselen der thomistische wijsbegeerte. Hij zal er eens te meer uit besluiten hoe betreurenswaardig het gebrek aan metaphysica bij de Engelsche wijsgeeren is. Beter zal hij ook inzien hoe moeilijk men, niettegenstaande het meest doordringend verstand en het ernstigste nadenken, van dwaling vrij blijft, of er zich uit losmaakt, zoo men den steun en de waarborg mist van zekere en vaste beginselen, van eene sterkaaneengeslotene synthesis van gezonde en betrouwbare philosophie.

Het tweede deel van het boek (eerste deel van het volledig werk dat in twee boekdeelen wordt uitgegeven) heeft, op verre na, de waarde niet van de inleiding.

Waar P. Schwalm de oudere beschaving, de oorspronkelijke en eenvoudige inrichting van huisgezin, arbeid en eigendom bespreekt, levert hij degelijk werk. Hij weet de economische gegevens der geschiedenis en der aardrijkskunde, samen met zijn eigene waarnemingen in Corsica en in zijne geboortestreek te benuttigen. Op die feiten laat hij het licht vallen van de diepdoordachte en overigens op de waarneming steunende beginselen van den Stagyrist en van den Engelachtigen leeraar, en zoo worden wij meermalen door heerlijke en treffende beschouwingen verrast.

Daarop valt niets af te dingen. Ja, dit zal wel het meest genietbare deel zijn van het werk, daar er hier geen afgetrokken begrippen den gewonen lezer afschrikken en belemmeren zullen, en alles zeer bevattelijk, duidelijk en tevens grondig en juist is.

Ik meen in 't bijzonder de aandacht der lezers te moeten inroepen op de zeer vernuftige benuttiging van het verhaal der Genesis om de oorvormen der beschaving te bepalen.

De vraagstukken van eigendomsrecht, inrichting van huisgezin en arbeid, de loonkwestie, zooals ze hedendaagsch gesteld zijn in onze nijverheidsstreken, worden integendeel op onvoldoende wijze behandeld.

Schrijver heeft daarover gelezen en gezien. Misschien ook had hij — in 1894 — het moderne leven niet genoeg medegeleefd en doorschouwd om in die netelachtige en ingewikkelde vragen klaar te zien en om ze grondig te kunnen behandelen.

Ook weidt hij weinig daarover uit ; en zoo was het best,

want het weinige dat hij geeft is — naar mijn bescheiden meening — gebrekkig.

Ware een knagende ziekte zijn leven niet komen ondermijnen en hem ten slotte ten grave slepen, zeker zou hij — ook op dit gebied — beter werk geleverd hebben.

In zijn geheel genomen is dit eerste deel der Philosophie morale van P. Schwalm een boek van niet geringe waarde — oorspronkelijk van gedachte en sierlijk in den vorm. Daar het meer dan welk ander boek, een rijke schat van betrouwbare, grondige en voor elken socioloog onmisbare leering bevat, wenschen wij dat dit weldra in de handen weze van al de ontwikkelde lieden die zich met maatschappelijke vraagstukken (en wetenschappen) bemoeien.

Antwerpen. Pater Perquy, O. P.

MEER VREUGDE, door BISSCHOP VON KEPPLER. — Amsterdam, Van Langenhuysen, 158 bladzijden.

Dit boek van Bisschop von Keppler heeft in Duitschland veel opgang gemaakt en met reden, en daarom was het zulke goede zaak dit boek te vertalen. We leven in een tijd waar vreugde noodig is en dat juist meer vreugde door de menschen van nu te vinden is in het katholicisme is voor ons, katholieken, natuurlijk van beteekenis. Het heeft voor sommige lezers misschien belang hier de titels af te schrijven van de verschillende hoofdstukken : Het recht op vreugde ; Vreugde en de Moderne Tijd ; Moderne moordenaars der vreugde ; Te veel pretjes en te weinig vreugd ; Vreugde en Kunst ; Vreugde en Volkslied ; Vreugde en jeugd ; Vreugde en Christendom ; Blijmoedigheid van den Christen ; De Vreugde en de H. Schrift ; De Vreugde in het Oude Testament ; Het Nieuwe Verbond en de Vreugde ; Vreugde en Heiligheid ; Galerij van blijmoedige menschen ; Meer vreugd ; Kleine vreugden ; Vreugde en Dankbaarheid ; Vreugde en opvoeding ; Vreugde door Vreugde ; Vreugde en Zielzorg ; Vreugde en gevoel voor de natuur ; Wees verheugd.

J. L.

VOLKSONTWIKKELING, door Kan. E. LUYTGAERENS, S. Th. B., Algemeen Schrijver van den Belgischen Boerenbond. Tweede herziene druk. (Uitgave van den Belgischen Boerenbond). — Brussel, Goemaere, 1910. 56 blz. Prijs 30 centiemen.

Wat vindt ge in dit boekje? « Een verhandeling, maar in praatjes « négligés », zoo zegt de schrijver zelf in zijn voorwoord, over alles wat bijdraagt tot de harmonische ontwikkeling van ons volk. Beurtelings wordt gehandeld over de godsdienstige en zedelijke ontwikkeling van den man uit de volksklas, over zijne maatschappelijke en staatkundige ontwikkeling ; de mogelijke verbetering of ontwikkeling van zijne levenswijze en ten laatste over zijne algemeene ontwikkeling.

Men kan wellicht vlugschriften vinden die, theoretisch gesproken, « mooier » zijn, maar praktischer kennen wij er geen. Daarbij is het werkje geschreven voor *ons* volk en wordt er gezegd wat er voor hen zou kunnen gedaan worden. De schrijver is een Vlaamschgezinde, dat blijkt uit het vlugschrift, en hoe kan men in Vlaanderen voor volksontwikkeling ijveren, wanneer men niet Vlaamschgezind zou zijn?

Om te eindigen schrijven we een zin af uit het voorwoord en een uit het slot : « Onze menschen zijn braaf, werkzaam, begaafd ; maar ze staan niet hoog genoeg ; ze zijn niet bestand tegen al wat op onze dagen hunne eenvoudigheid komt storen, tegen het geflikker der hedendaagsche beschaving, dat ze verblindt. Ze moeten ingelicht, onderwezen, opgeleid worden. » « Ik beken ronduit dat het mijn grootste genoegen is voor ons braaf en rechtzinnig volk te kunnen werken. Priesters van ons volk, studenten, toekomstige dokters, advokaten, notarissen, hoogerstaande burgers, gij allen, menschen met gezag of invloed, doet het ook, of maakt er u toe gereed ; gij zult hetzelfde genot gevoelen en, zoo gij het doet met een christen inzicht, zult gij op u den zegen laden, apostelen te zijn van het goede. » J. L.

APOLLO. *Histoire générale des arts plastiques* par SALOMON REINACH. 5e édition. — Parijs, Hachette & Cie. Prijs 7.50 fr.

't Lijkt wel eene wedding heel de geschiedenis der kunsten van de oer-bewoners van Europa af tot de 19de eeuw toe, met de stroomingen en kenteekenen van iedere eeuw en ieder ras, in 25 lessen vast te leggen. Maar juist dat onmogelijke moest Reinach bekoren : want hij moet er zich van bewust zijn meer dan iemand anders te bezitten én een scherpen geest gevat op synthesis, én een durverswil tuk op tegenspraak, én een pracht van snedigen en bondigen stijl.

Rijke biografie, klaar inzicht der groote stroomingen, synthesis en eene verbazende belezenheid : dat alles mocht men verwachten van Salomon Reinach, en dit alles is er.

Maar.... Reinach heeft al die deugden tot ondeugens toe.

Men weet hoe de zucht tot veralgemeening in « Cultes, mythes & religions » er hem leelijk heeft laten inloopen. Reinach, eens een feit gevonden, (dáár was het toen totem en tabou) staart er zich zonneblind op, en waar hij ook de oogen naar wende, hij ziet niets anders meer. Alhoewel in mindere mate, gaat dees zijn boek mank aan ditzelfde euvel; en staat er meer dan een paradoxe in te lezen. B.v. de bewering dat de eerste bewoners van Gallië (nog vóór de aankomst der Kelten) zoo raak konden teekenen dat men het in de 19de eeuw, dank zij de fotografie, slechts tot die fijnheid bracht....

Maar laat ik liever aanhalen wat hij zegt van de Vlaamsche Primitieven :

« De vlaamsche primitieven waren wel verplicht heiligenbeelden te schilderen; maar hoe goed voelt men, zelfs bij Memlinc, dat hunne liefde tot gansch andere zaken ging. Want hierin stellen zij hun belang, dées studeeren ze in en geven ze weer met liefde; de figuren der gevers en geefsters, hunne schitterende kleeren, uitzichten op verre landschappen. » Dat lijkt wel ten volle een paradoxe te wezen. Deze schijn van waarheid steekt er in en slaat u bij eene eerste lezing uit uw lood : dat de Vlamingen inderdaad van de verste tijden af eenen trek in 't lijf zitten hadden naar de uiterlijke wereld, dat ze met bewonderende oogen, met oogen vol pieteit de natuur bekeken : de boomen, planten, luchten, en ze schilderden in liefde en eerbied ; maar die opmerking durven opwerken tot de bewering dat ze niet diep-mystiek zijn, dat ze den glans der

goddelijkheid niet deden ketsen uit de ruwheid der gelaatstrekken; moedwillig over het hoofd zien dat de landschappen zelfs eene wijding aanbrengen; dat is blind, laat staan paradoxaal zijn.

Reinach heeft een onbevangen geest in dezen zin dat hij zich niet laat beïnvloeden door « hooren zeggen » of « zóó aangeleerd of gelezen »; en dat is zeker eene gaaf, die ongelukkig door het voorzetsel « te » weer een gebrek wordt. Want Reinach moet in zich de jeuking gevoelen om al de in omloop zijnde gedachten omver te smijten; en steekt er maar iets in de geschiedenis het kopken omhoog dat in strijd is met aangenomen meeningen, het feit wordt bijgehaald, gedraaid en gekeerd, gezet naast andere feiten – die soms moeten verschieten over die onbekende familiebetrekkingen —; en Reinach zal met zijn betooverenden stijl u het tegenovergestelde wel klinkklaar bewijzen.

Eindelijk, het boek is anti-katholiek; Salomon heeft zich in den geest *gehamerd* dat de H. Kerk den gang naar geluk van 't menschdom stremt; dat moet bij den man eene obsessie zijn; misschien doet zijn joodsche oorsprong ook wel iets aan dien razenden haat : want sectarisch is hij. In de geschiedenis der kunsten moest die haat natuurlijk bedwongen worden, maar hij wordt het kwalijk.

Daarbij komen nog sommige prenten.

In 't kort samengevat : rijke bibliografie, prachtig boek voor synthesis. Maar roekeloos boek soms, en partijdig. A. J. H.

VELASQUEZ. par ELIE FAURE. — Collection « Les Grands Artistes », fr. 2.50.

De schrijver zegt ons — en daarvoor moesten we waarlijk geen tweemaal inslapen op de indigeste zinnen van dezen futloozen schrijver — dat Velasquez een groot schilder was, en dat niemand zóó, lijk hij, de luchten schilderen kon. Daarbij vernemen we dat Faure rationalist is, meer moet ge niet zoeken.

Ik moet bekennen dat ik zelden zoo 'n oprisping hoorde van ongezonde en slecht verteerde kantiaansche wereldbeschouwingen, zoo 'n rommelaar met holle groote woorden !... Men werde kwaad, kreeg men den schrijver op 't laatst niet lief om z'n naief geloof aan de magische kracht van sommige machtwoorden.

En dat alles met betrekking op zoo 'n schoonen, zoo 'n machtig grooten, zoo 'n reinen en katholieken artiest als Velasquez was ! Wat prachtige studie kon er gemaakt over dien schilder die tot nu toe zoo 'n grooten invloed heeft b. v. op Bonnat, en het pleinairisme.

Bah ! 't is me om verontschuldigiug te vragen aan Velasquez. En 'k loop maar gauw wat lezen in Fromentin's « Maîtres d'autrefois » anders ging ik een walg krijgen van de Fransche kritiek met hare belachelijke aanstellerij en vrees iets te zeggen wat anderen reeds zegden. A. J. H.

JULIAAN DILLENS, door H. COOPMAN, Thzn., 2e uitgave met platen. — Gent, Drukkerij Plantijn, 34 bldz.

In dit boekje hebt ge vooraan eene korte studie over Juliaan Dillens en dat is wel het voornaamste. Daarna komt eene voor-

dracht door Coopman gehouden over Jef Lambeaux, Juliaan Dillens en Constantin Meunier. Die drie kunstenaars « zijn als drie stralen van eene ster : Lambeaux, de vreugde, Dillens, de gedachte, Meunier, het medelijden ». Maar Lambeaux die de vreugde moet verbeelden, krijgt er toch nog al van : « Geen ziel, geen hart, geen hersens, alleen vleesch, spier, zenuw en beenen. Geen ideaal, geene gedachten, alleen daden, wilde, ongetoomde, losbandige dierlijke daden : dronkenschap en liederlijkheid ».

We zeiden 't reeds, de studie over Dillens is het belangrijkste van dit boekje. Dillens, uit eene kunstenaarsfamilie gesproten, werd vooreerst niet begrepen. « ... zijne kunst is stil, ingetogen, voornaam, rijk, aristocratisch : zij dringt niets op ; zij treedt niet vooruit, gij moet tot haar gaan, haar spreken, ondervragen, lang aankijken, doorkijken en stilaan dringt gij in het geheim en het is de openbaring ». J. L.

HANDLEIDING BIJ DE TAALKUNDIGE ONTLEDING, door R. Mortier, S. J. — Rousselare, Jules De Meester, drukker-uitgever. 1910, 76 blz. Prijs 1 fr.

De verschijning van een degelijk Vlaamsch schoolboek is immer eene verblijdende gebeurtenis; iedereen weet, helaas! in welke dringende nooden er nog te voorzien is. Moge daarom dit wel doordacht ontledingsboek de aandacht trekken van allen die zich met dergelijke taalstudie ophouden. Merkbaar immers is het streven van den schrijver, om op degelijke grondvesten zijne regels te bouwen, om deze door de inductiemethode aantrekkelijker te maken, en om ze ook door eene passende formule tot een minimum terug te brengen. Enkele overtollige regels werden reeds, als nutteloozе ballast, over boord geworpen; vele zorgen zijn er integendeel besteed, om door een rijken keus van voorbeelden in den nooddruft van de jeugdige beoefenaars der ontleding te voorzien, en om hun toe te laten in een uitgelezen lusthof te gaan botaniseeren.

Dit oorspronkelijk werk moet eerst wel een beetje bestudeerd worden; maar een ernstig professor zal er niet van afschrikken. Moge dus dit boek in onze middelbare scholen, Colleges en Atheneums zooveel mogelijk verspreid worden, want het kan goede diensten bewijzen. D. S.

DIE FRAUENFRAGE, von Viktor Cathrein S. J.. Dritte, umgearbeitete und vermehrte Auflage. — Freiburg im Breisgau, Herdersche Verlagshandlung, 1909, 240 bladz., 2.40 M.

Nu er toch zooveel over vrouwenrechten gesproken wordt zullen velen wel van dichterbij willen weten wat de katholieke moraal daarover zegt. Er zijn natuurlijk in het vrouwenvraagstuk zeer veel zaken die volstrekt voor een katholiek vrij zijn. Maar eer men zich een eigen denkbeeld vormt is het altijd goed kennis te nemen van wat daarover gezegd is door geleerde, breedziende en edelgezinde katholieken. Dit boekje, nu reeds aan zijn derde uitgave, had zijn ontstaan te danken aan een reeks artikelen over dit onderwerp in de *Stimmen aus Maria-Laach*, maar sindsdien is er veel bijgekomen. Het bevat 7 kapitels : in het eerste wordt gehandeld over de vrouw in de

geschiedenis, over het tot stand komen van het vrouwenvraagstuk, en over de nadere bepaling daarvan en de oorzaken; in het tweede kapitel handelt de schrijver over de vrouw en de familie; in het derde over het deelnemen der vrouw aan den nijverheidsarbeid; in het vierde over de studiën door de vrouwen te doen; in het vijfde over de vrouw en de politiek; in het zesde over de liefdadige werkzaamheid der vrouw en ten laatste over het vrouwenvraagstuk in verband met den Mariadienst Pater Cathrein is geen partijganger van het toekennen van het stemrecht aan de vrouwen, alhoewel hij er bij voegt dat het hier geen katholiek dogma geldt. Wat 't onderwijs betreft, hij verklaart zich partijganger van het volgen van universiteitsstudiën door de vrouwen. Wij stippen dit zooveel te liever aan dat ook in België nog vele katholieken daartegen gekant zijn. E. Vl.

BEPERKING VAN DEN ARBEIDSDUUR VOOR DE VOLWASSENEN. Boekdeel II. Verslag en Behandeling. Ministerie van Nijverheid en Arbeid. Hoogere Arbeidsraad. Negende zitting, 1907-1908. — Brussel, Weissenbruch, 1910, 274 blz.

Dit tweede deel, bevattende het verslag van M. Dejace en de behandeling, verscheen in het Fransch en ook in het Nederlandsch. We hebben hier de Nederlandsche uitgave voor ons liggen. De bladen hebben zooveel over de beperking van arbeidsduur voor volwassenen gezegd dat wij werkelijk hier niet meer moeten op de zaak terug komen. Het zij genoeg dit boek aan te bevelen voor al wie in het besproken onderwerp belang stelt. Alle meeningen zal hij hierin uiteengedaan vinden, want niet alleen hebt ge de verschillende besprekingen, maar ook nog aanteekeningen toegevoegd aan de besluiten en de behandelingen, door leden die zich met de besluiten niet konden vereenigen.

Ook nog een woordeken over de taal : te dikwijls hebben wij, Vlamingen, iets gekregen dat feitelijk op geen Nederlandsch trok om nu niet verheugd te zijn. Er staat niet vermeld wie de vertaling bezorgde, waarschijnlijk hebben wij hier het werk van den Vlaamschen dienst van het ministerie van nijverheid en arbeid. In alle geval heeft de vertaler onze gelukwenschen verdiend. E. Vl.

LA PETITE PROPRIÉTÉ RURALE EN FRANCE. (Ministère de l'Agriculture, Direction de l'agriculture, 4e bureau, Office de renseignements agricoles). 348 pages. — Berger-Lavraux & Co, 5, rue des Beaux-Arts, Paris.

In 1908 heeft de Fransche minister van Landbouw, Ruau, een onderzoek laten doen bij de provinciale leeraars van landbouw en de voorzitters der Kamers van notarissen om den toestand van den kleinen landelijken eigendom in Frankrijk te kennen. Mag het overdreven schijnen wat de Minister schreef wanneer hij dit onderzoek beval, dat de kleine landelijke eigendom « is, naar mijne meening, geheel het landelijk problema », toch is het stellig een goed deel daarvan.

Hier in dit boek hebt ge, kort samengevat, de uitslag van dit onderzoek. Voor elk departement wordt aangegeven wat

door kleine, middelmatige en groote landelijke eigendommen verstaan wordt, hoe de kleine en groote eigendommen vermeerderden of verminderden in deze laatste twintig jaren, welke werktuigen men heeft in de kleine en groote hoeven, welke soort hoeven het meest voortbrengen, welke de economische en sociale toestand is der kleine landbouwers en welk soort menschen den grond nu koopt.

Eerst vindt ge voor elk departement wat men noemt eene monographie, waarin die verschillende zaken behandeld worden en zoo hebben we, in werkelijkheid, een waar overzicht van den landbouwtoestand in Frankrijk. We zijn natuurlijk dankbaar voor de gegeven inlichtingen, maar hoe dikwijls komt de gedachte niet op bij het lezen van die monographieën : ze zijn werkelijk te kort; er zouden meer inlichtingen moeten zijn.

Natuurlijk, wat de leefbaarheid van de kleine hoeven betreft, is het antwoord niet hetzelfde voor elk departement; maar over het algemeen wordt in Frankrijk bevestigd, wat ook in meest al de naburige landen voor waarheid geldt, dat de thesis van sommige socialististen, als zouden de kleine, landelijke hoeven moeten verdwijnen evenals in nijverheid en handel vele kleine winningen te niet gaan, volstrekt onbewezen is ; het tegendeel is waar : de groote landelijke winningen worden verbrokkeld ten bate van de kleine.

De 285 eerste bladzijden van 't werk worden door die monographieën ingenomen. Daarna hebt ge bijvoegsels : tafels die een algemeen overzicht geven van 't gene in de monographieën gevonden wordt en dan ook graphische voorstellingen en een vijftiental kaarten van de voornaamste landbouwdepartementen.

Bij al de belangstellenden in landhuishoudkunde zal dit werk welkom zijn. E. Vl.

GIDS DER ROMEINSCHE KATACOMBEN TE VALKENBURG, door L. Hagen C. S. S. R. — Roermondsche stoomdrukkerij, Roermond, 58 blz.

In 't Zuiden van Hollandsch Limburg bestaan er groeven van zandsteen en men heeft het denkbeeld opgevat een deel van die steengroeven te herscheppen in een onderaardsch Rome. De schrijver van dit vlugschrift, samen met den eigenaar M. Jan Diepen zijn te Rome geweest niet alleen om de katacomben te bezoeken maar om raad te slaan met de meest bekende katacombenvorschers uit den tegenwoordigen tijd en er werd beslist in de Valkenburgsche groeven de katacomben van Callistus na te maken met 5 grafkapellen. Die is geheel voltooid en men is nog in aanbouw van twee kapellen uit de Katacomben van Priscilla en van het oudste Madona fresco en van het baptisterium of de plaats waar het doopsel door indompeling werd toegediend uit de katacomben van Pontianus. Het is te hopen dat de katacomben nu zij zooveel dichter bij onze menschen gebracht zijn door hen veelvuldig zullen bezocht worden. De kleine Gids van E. P. Hagen zal hun hiertoe van grooten dienst zijn. J. L.

THEOLOGIA MORALIS, auctore Aug. Lehmkuhl, S. I. Editio undecima, de integro revisa. refecta, adaucta. 2 bd. XIX-900 en XV-950 blz. — Freiburg i. Breisgau. Herder, 1910.

Al wie belang stelt in de echt wetenschappelijke behandeling der zedenleer, en voornamelijk de priesters zullen met vreugde de elfde uitgave (40ste duizendtal) van de *Theologia moralis* door E. P. Lehmkuhl begroeten. Geen eenvoudige herdruk, maar een bij- en omgewerkte uitgaaf, waar niet slechts de laatste beslissingen van Rome op de rechte plaats besproken, doch ook moderne vraagstukken als de arbeidsovereenkomst, het werkmansloon, de onvolkomen toerekenbaarheid bij sommige abnormalen enz., voldoende toegelicht worden. Tegen de onzinnige aanvallen der neutrale zedenleer, heeft de geleerde schrijver een fonkelnieuw inleidend hoofdstuk als rotsvasten grondslag gelegd. Zoo is het geheele werk met ongeveer 120 bladzijden aangegroeid. Het gaat niet aan hier zelfs met één woord aan te stippen wat er in 1850 blz. meer of minder uitmunt: het veel verbeterde en uitgebreide zakenregister en de lijst achteraan in het 2e bd. geplaatst, zullen den vlijtigen navorscher allicht op 't spoor van 't een of ander belangwekkend puntje brengen, b.v. II bd. blz. 510 en 561.-Ook zullen sommige Belgische priesters het oordeel van P. Lehmkuhl over het gebruikelijke Fransche vloekwoord (I, blz. 289) met genoegen vernemen.

Leuven. J. Salsmans, S. J.

LEERBOEK DER NATUURKUNDE I, door Dr. Everh. Bouwman, tweede druk. – Wolters, Groningen, 1908.

Wij mogen dit werk in pedagogisch opzicht uitstekend heeten, en aan alle leeraren aanbevelen die naar middelen uitzien om de afgetrokken begrippen aan het ontkuitende verstand der leerlingen aan te passen. De moeilijkheid wordt niet verdoken, integendeel, de weg wordt klaar aangeduid van het bekende, het concrete naar het nieuwe het abstracte. Men vindt hier niet vooropgesteld die willekeurige bepalingen uiterst dienstig om een theorie bondig voor te stellen, maar die voor de leerlingen zijn als gevleugelde stieren die het toegang tot het heiligdom bewaken. Evenals het vorige werk kan dit ten onzent dienst bewijzen om de Nederlandsche benamingen en wendingen, in de Natuurkunde geluitelijk, aan te leeren. Van beide werken zij nog vermeld dat de platen zeer verzorgd zijn, en band en druk hem een bevallig voorkomen geven. L. D.

NATUURLIJKE HISTORIE, II. *Plantenkunde*, door J. W. Bouman en K. M. Knip. — Wolters, Groningen.

In het voorwoord merken de schrijvers op dat het in hunne bedoeling niet lag « iets nieuws te leveren op het gebied der Natuurlijke historie ». Wel hopen zij « door keuze, rangschikking en wijze van behandeling der leerstof iets bruikbaars gegeven te hebben ». Die hoop schijnt mij heelemaal verwezenlijkt. De stof is over 4 cursussen verdeeld. In den eerste worden enkele planten behandeld die als typen gekozen zijn. In den tweeden cursus begint de systematisatie der familiën die in den 3en voortgezet wordt. In dezen cursus heeft men vooral de vormleer der plant en de levensleer, waarvan de moeilijkste punten voor den 4en cursus voorbehouden blijven. Het boek is tevens eene aangename lektuur en is vooral aan te bevelen aan al wie zonder veel inspanning zich de Nederlandsche termi-

nologie der plantkunde wil eigen maken. Wie het vak enkel in 't Fransch bestudeerd heeft zal door het lezen van dit werk met een rijken woordenschat vertrouwd geraken en zijne kennis niet weinig verdiepen.

ENGELSCHE HANDELSTERMINOLOGIE. (Prijs fl. 1.50 ingenaaid, fl. 1.90 geb.)

Onder dezen titel heeft de heer Leliveld bij den uitgever J. B. Wolters te Groningen eene verdienstelijke Compilatie doen verschijnen die voor het correspondentieonderwijs moet zijn als « een repetitie in algemeene handelskennis, maar nu in de vreemde taal, onder het aanleeren van de handelstermen dier taal. » Zoo de samensteller in zijne voorrede.

Ofschoon geen lelieveld, mag het ten gunste van dit werkje gezegd worden dat het aanlokkender is dan menige droge verzameling van kruidkundige of geoloog, die u van A tot Z in ellenlange namenlijsten toegemeten wordt. Het is beter dan een stekerig stoppelveld waar men vergeten aren te lezen krijgt. De woorden zijn geen steenen of lijken meer ; zij vormen te zamen een harmonisch geheel. De handelstermen worden daarbij van zelf verklaard door den tekst en derwijze gegroepeerd dat zij als zoovele prentjes vormen in ééne lijst. B.v. the Office, the Exchange, the Banks, the Clearing House, enz, en wat daar allemaal mee verbonden is.

Zulke groepeering is wel van 't beste dat wij tot dusver op dit gebied hebben aangetroffen. Dat dergelijke samenstelling niet altijd gemakkelijk is, wil men de vreemde stof den handelsstudent aanpassen, blijkt ook op zekere plaatsen waar zich door ongeschikte aanpassing, het Engelsch standpunt te zeer vertoont. De samensteller vergeet soms dat hij ontleent en zegt een beetje, aanmatigend of liever naïef : we — in Engeland — zijn Engelsch model na.

Er zijn ons ook bij het doorbladeren eenige taalfeilen opgevallen die waarschijnlijk bij eene tweede uitgaaf zullen verdwijnen.

Aan onze tot dusver thuisblijvende jeugd die den drang begint te gevoelen zich buiten de enge grenzen te wagen om het « stuggle for life » op vreemd gebied over te brengen kan men niet genoeg aanbevelen zich degelijk te bekwamen in de kennis dezer handelstaal, vooreerst omdat de Engelsche handel hier in België en in Holland, aan onze kooplieden de rol oplegt van tusschenhandelaars en zij derhalve verplicht zijn de taal hunner lastgevers te gebruiken, doch vooral omdat de kennis dezer wereldtaal op handelsgebied den jongen man den weg naar den vreemde zal vergemakkelijken. Trade follows the flag, en bijgevolg den jongen man die deze vlag in den vreemde zal voeren. Wij behoeven enkel te verwijzen naar onzen machtigen nabuur — den Duitscher — die overal in den vreemde de beste plaatsen heeft weten in te nemen ten bate van het Vaterland.

E. C.

VRAAGSTUKKEN TER OEFENING IN DE ALGEBRA. door W. H. Wisselink, direkteur der R. H. B. S. te Heeren-

veen. Eerste stukje. Zestiende, verbeterde druk. — P. Noordhoff, Groningen, 1910. (3 stukjes a f. 0.50. Antwoorden a f. 0.25).

De boekjes van Wisselink worden best door hunne vele herdrukken aanbevolen. Het onderhavige werkje geefr onder kleinen omvang, enkel het noodzakelijke. Dit echter wordt grondig aangeleerd, zoodat de stof den leerling gansch eigen wordt en voor verdere studie een productieve kracht erlangt. Warm aanbevolen.

EXAMENVRAGEN EN -OPGAVEN OVER NATUURKENNIS MET TOELICHTINGEN, ten dienste van aanstaande onderwijzers en onderwijzeressen, door J. MULDER, hoofd eener school te Groningen. Plantkunde (algemeen gedeelte). — P. Noordhoff. Groningen, 1910, f. 0.90.

Dit werk kan voor de repetitie veel dienst bewijzen. Het is bijzonder voor de Nederlandsche examens geschikt.

INGEKOMEN BOEKEN TER BESPREKING:

M. J. BRUSSE, *Boefje*. 21e duizendtal met een naschrift bij den 11en druk « Zeven jaar later ». Antwerpen, Nederl. Boekhandel; Rotterdam, W. L. & J. Brusse, 168 blz. Pr.: 1 fr.

PH. J ESTTBIË, *Geïllustreerde Encyclopaedie*, onder redactie van —. Cohen zonen, Amsterdam, 807 blz. Pr.: fr. 5.50.

KAREL VAN DE WOESTYNE, *De Gulden Schaduw*. — C. A. J. van Dishoeck, Bussum, 326 blz. Pr.: ing. fl. 2.90.

ANNA FREIIN VON KRANE, *De Groote Zondares*. — L. Van Langenhuysen, Amsterdam, 330 blz. Pr.: ing. f. 2.50.

Dr V. GRÉGOIRE, *Het Hedendaagsch Materialisme*. VIe serie, no 2, van Geloof en Wetenschap. — Nijmegen, Malmberg, 63 blz. Pr. per nummer: f. 0.35.

TH. DE DECKER, *Omwandeling ten jare 1645 in de Parochie Temsche*. — Schuerman-Boeykens, Temsche, 213 blz.

De Godvruchtige Zanger. Met muzieknoten 1e uitgave. — J. Van Straelen, Cortessem, 232 blz. Pr.: 1 fr.

KAN. AM. JOOS, *Bemint de Armen*. — J. Edom, St Niklaas, 109 blz. Pr.: fr. 0.75.

GERARD CEUNIS, *Het individualisme*. Uitgeversmaatsch. Plantijn, 51 blz

DOM ANSFRIDUS, *M. Th. van Kempen, Aan onze Jongens!* — Drukk. We Verbeke-Loys, & Cie, Brugge.

JUL. KREKEL, *Met z'n Oogen open*. Timmermans-Deknop, Leuven, 61 blz.

Uitgaven van J. B. Wolters, Groningen:

L. BIJ DE LEY, *Theorie-vraagstukken over De Rekenkunde*, 1e en 2e stukje, 32 blz. Pr.: f. 0.25.

TH. ALTENA, *Hochdeutsche Sprachlehre für Niederländische Schulen*, 3e Auflage, 68 blz. Pr.: f. 0.50.

C. M. ROBERT, *Exercices élémentaires de grammaire française*, 11e édition, 144 blz. Pr.: f. 0.60.

B. J. DOUWES, *Prettig zingen*, 1e deeltje, 3e en 4e druk, 31 blz. Pr. f. 0.25.
W. STRUIK en J. JONGEJAN, *De Fransche Taal*, Leercursus ten dienste van het uitgebreid lager onderwijs A en B., elk ongeveer 100 blz. Pr. f. 0.45.
JAN LIGTHART en H. SCHEEPSTRA, *Nog bij Moeder*, 1e stukje, 12e druk, 79 blz. Pr. f. 0.35.
ID., *Dicht bij huis*, 3e stukje, 10e druk, 96 blz. Pr. f. 0.35.
H. SCHOLTE, *Hoeveel en waarom?* Rekenboek voor de lagere school, 1e deeltje A, 6e druk, met supplement, elk 40 blz. Pr. f. 0.25.
C. G. KAAKEBEEN en JAN LIGTHART, *Esmoreit*, no 1 van « Van alle tijden », 4e druk, 58 blz. Pr. f. 0.30.
L. BIJ DE LEY, *Cursus in practisch rekenen* voor kweek- en normaalscholen, 1e stukje, 2e druk, 36 blz. Pr. f. 0.25.
W. STRUIK en W. J. JONGEJAN, Cahier de Verbes, Pr. f. 0.45.
J. VAN GELDEREN, *De Oefenklasse*, verzameling van stijl en taalopgaven, 8e druk, 160 blz. Pr. f. 0.90.
M. B. HOOGEVEEN, JAN LIGTHART en H. SCHEEPSTRA, *Vijfde en zesde Leesboekje*, 7e druk, 48 blz. Pr. f. 0.25.
P. H. VAN GESTEL en G. C. F. VAN DER LAAN, *Het Rondschrift*, Nr 1, 34 blz. Pr. f. 0.35.

Uitgaven van P. Noordhoff, Groningen:

T. VAN DEN BLINK, *Lentegroen*, 164 blz.
W. H. DE GROOT Wz., *Zangoefeningen*, 71 blz. Pr. f. 0.30.
JOHN BASIL BARNHILL, *The practical Englishman*, 2d edition, 125 blz. Pr. f. 1.00; geb. f. 1.50.
J. VELDKAMP en K. DE BOER, *Kun je nog zingen, zing dan mee!* 64 blz. Pr. 10 cts.
C. J. C. GEERLINGS, *Om op Noten te leeren zingen.* Een boekje voor cijferisten, 24 blz. Pr. f. 0.20.
R. BOOSMAN en R. BOS, *Nieuwe Rekenschool*, 1e en 3e stukje, B. 64 blz. Pr. f. 0.20.
W. H. DE GROOT Wz., *Zangoefeningen*, 1e stukje, 8e druk, 51 blz. Pr. f. 0.20.
B. LAARMAN, *Toestanden en Gebeurtenissen*, 2e deeltje, 7e druk, 151 blz. Pr. f. 0.35.
Dr. H. B. HOLSBOER en Dr. C. H. SLUITER, *Handleiding bij het Chemisch Practicum*, 60 blz. Pr. f. 0.70.
M. B. HOOGEVEEN en W. K. D., *Lustig*, 2e deeltje, 90 blz. Pr. f. 0.40.
C. GROUSTRA, *36 foutieve opstellen ter verbetering en aanvulling*, 46 blz. Pr. f. 0.35.
FL. MONTGOMERY, *Misunderstood*, no IV van de Grunoseries, 203 blz.
Dr. M. G. DE BOER en L. J. DE WILDE, *Historische Lectuur*, 240 blz. Pr. f. 1.66.
R. BOS, *Tweede teekenatlas*, in 29 gekleurde kaarten, 9e druk. Pr. f. 0.35, gec. f. 0.50.
ID., *Schoolatlas van Nederland*, in 20 gekleurde kaarten, f. 0.50.
ID., *Geïllustreerde Schoolatlas*, Nederland en zijne Overzeesche Bezittingen, in 20 kaarten en 51 Platen. Pr. f. 0.50.

ALLERLEI

Het katholieke Spanje heeft den honderdsten geboortedag van zijn grooten Jakob Balmes gevierd. De heele Roomsche wereld heeft die dagen het oog gericht « naar 't kleine stadje Vich, waaruit de groote geest is opgerezen ». Balmes, zegde de bisschop van Vich in zijn omzendbrief voor de feesten — heeft een universeel karakter; hij is cosmopoliet; en zooals alle groote denkers is hij 't eigendom der heele wereld en behoort hij alle tijden; zijn geest woonde niet in een eng huis, hij leefde in de onmetelijke stad Gods.

Jakob Balmes werd geboren den 28ⁿ Augustus 1810, in 't schoone en grootsche landschap der Pyreneeën. Zijn ouders waren kleine luiden, maar moeder vooral was vroom.

Balmes liep vooreerst naar school te Vich zelf; van zijn 7ᵉ tot zijn 10ᵉ jaar leerde hij er Latijn; daarna twee jaar Rhetorika en drie jaar Wijsbegeerte. Op zijn 16ᵉ jaar kwam hij op de Hoogeschool te Cervera. Daar verbleef hij zeven jaar. Vier werden besteed aan de studie van de Summa theologica van St. Thomas Aquinas, en van hare beste uitleggers. Over de Summa schreef hij later: « Alles vindt men daarin, wijsbegeerte, godgeleerdheid, rechtsgeleerdheid. In deze laconische formules liggen alle schatten opgehoopt. » Balmes had als studieregel: « Weinig lezen, zijn boeken goed kiezen, veel nadenken ».

In 1833 verliet Balmes de Hoogeschool. Het jaar daarop werd hij tot priester gewijd, en hij wilde het pastorale leven in. Maar zijn bisschop zond hem terug naar de Hoogeschool om verder te studeeren. Hij ging dan nog twee jaar naar Cervera; en onder den burgerkrijg bestudeerde hij daar de godsdienstige, sociale en politieke toestanden van zijn vaderland.

In 1837 keerde hij naar Vich terug en werd hij nu vier jaar lang leeraar in de Mathesis. Terzelfder tijd gaf hij ook blijken van aanleg voor de poëzie, en schreef hij een aantal oden. In 1839 werd hij door een katholiek tijdschrift bekroond voor een werk over het cœlibaat.

Intusschen doorspartelde Spanje de ellendige crisis der troonopvolging. Zeven jaar woedde de burgerkrijg tusschen Cristinos en Carlisten. Eindelijk, in 1840, zegepraalde generaal Espartero over de aanhangers van Don Carlos. Maar nu kwam de beurt aan allerhande samenzweringen. De ministeriën volgden malkander gedurig op en de Kerk werd vervolgd. Van den vreemde kwamen middelerwijl allerhande verkeerde wijsgeerige stelsels en de protestanten deden hun best om vat te krijgen op 't katholieke Spanje. Dat zag Balmes. Hij verhuisde naar Barcelona en later naar Madrid, en hij zette zich aan 't schrijven. Hij redigeerde met hulp van derden het tijdschrift: « La Religion » en later alleen « La Sociedad ».

In 1844 stichtte hij een weekblad: « El Pensamiento de la Nacion » dat groot gezag kreeg, en heel Spanje door het slaperig katholiek bewustzijn weer wakker schudde. Grootendeels,

dank zij Balmes, heeft de Revolutie van '48 Spanje gespaard, en kwam tusschen Rome en Madrid een voor den godsdienst gunstig Concordaat tot stand.

Intusschen werkte de wijsgeer-publicist ijverig aan de verzoening tusschen Carlisten en Cristinos. Maar de Fransche politiek verijdelde zijn plan van een huwelijk tusschen den zoon van Don Carlos en de dochter van Cristina.

Nu zette Balmes zich voorgoed aan apologetisch werk. Vooreerst wendde hij zich tot de schooljeugd met zijn soort catechismus : « La Religión demostrada al alcance de los niños ». In alle landen waar Spaansch gesproken wordt, vooral in Zuid-Amerika, maakte 't werkje opgang.

Dan volgden zijn vermaarde « Brieven aan een twijfelaar », in bijna alle Europeesche talen overgezet. Op elk gebied van godsdienst en zedenleer staat Balmes zijn ondervrager te woord, en telkens weerlegt hij treffend de opwerpingen van Frausche en Duitsche wijsgeeren, vooral van Hegel.

Het apologetische standaardwerk van Balmes heet : « El Protestantismo comparado con el Catolicismo, en sus relaciones con la civilización europea ». 't Verscheen van 1842 tot 44, en bijna tegelijkertijd in 't Fransch.

Zooals Balmes in zijn voorwoord zegt, wil hij bewijzen dat de « Hervormers van de 16e eeuw in geenen deele de wetenschappen, de kunsten, de volksvrijheid, de beschaving, hebben vooruitgeholpen. » En in zijn beslnit, herhaalt hij : « De lezer zal bemerkt hebben dat de leidende gedachte van dit werk de volgende is : Vóor het protestantisme had zich de Europeesche beschaving zoo hoog mogelijk ontwikkeld ; maar het protestantisme zelf dreef ze op een verkeerden weg en bracht den volkeren onberekenbare schade. De vooruitgang, sedert de Hervorming gedaan, kwam niet door haar, maar ondanks haar. »

In het 3e deel van zijn « Historia de los Heterodoxes Españoles » heeft het Menendez y Pelayo bij gelegenheid over het groote werk van Balmes, dat hij noemt « Het merkwaardigste boek van Spanje in de 19e eeuw. »

« Men zou een valsch denkbeeld hebben over het boek, moest men er een smaadschrift tegen de ketterij in zien. Het protestantisme heeft het geringste aandeel in dit boek, en de schrijver ontleedt het niet eens. Balmes heeft ons veeleer gegeven een echte « Wijsbegeerte der Geschiedenis », waartoe zekere uitspraken van Guizot in zijn « Voorlezingen over de Europeesche beschaving » aanleiding gaven. Deze uitstekende Calvinist wilde de Hervorming optronen als een heerlijke verheffing van het menschelijk vernuft en van de menschelijke vrijheid, een verheffing die niet enkel de bevrijding der geesten, maar ook de wetenschappelijke en zedelijke ontwikkeling der volkeren bewerkte. Daartegenover ondernam Balmes te wijzen op de blijvende en weldadige werking der Kerk waar het geldt de vrijheid, de beschaving en den vooruitgang der volkeren, en te toonen hoe het protestantisme op een verkeerd oogenblik verscheen om den majestatischen loop te stuiten der christelijke beschaving, die reeds met al de schatten der oude wereld beladen was en ze wilde brengen aan de wereld.

Ook uit zuiver wijsgeerig oogpunt is Balmes een groote werker geweest : Hij gaf vooreerst zijn « Filosofia funda-

mental » door Balmes zelf omschreven : « De wijsbegeerte van St. Thomas toegepast op de noodwendigheden der 19e eeuw ». Zijn tweede wijsgeerig werk schreef hij zelf in 't Spaansch en in 't Latijn : « Curso de Filosofia elemental ». En het derde heet « El Criterio », dat onder den titel « L'Art d'arriver au vrai » of « Der Weg zur Erkenntnis des Wahren » over heel Europa is verspreid. Het werkje leert hoe men waarlijk logisch denkt en hoe men 't best naar de regels der wijsheid zijn leven richt.

De verdere verspreide godsdienstige, wijsgeerige, staatkundige en letterkundige bijdragen van Balmes werden in drie deelen verzameld.

Balmes werkte verbazend vlug. Hij wist dat hij jong sterven zou, en dat hij op weinigen tijd veel had te verrichten. Langzaam deed de tering haar vernielend werk. In Mei 1848 bleef hij liggen op zijn ziekbed, dat den 9n Juli 1848 zijn doodsbed werd.

Balmes was een man met scherp verstand, met edele inzichten, met grooten moed en met rijke vinding. 't Was een geleerde die de kracht kende van 't gebed en die 't zoo schoon heeft gezegd : « Alvorens men voor den ongeloovige bewijzen aanhaalt, moet men voor hem bidden. »

Vich heeft zijn grooten man niet vergeten. Sedert 1861 houdt men er jaarlijks een gedachtenisrede, en de feesten dit jaar waren alleszins den grooten denker en schrijver waardig. (1)

In de eerste dagen van September l.l. stierf te Luxemburg pater Alexander Baumgartner, S. J.

Hij werd geboren in 1841 te St. Gallen, waar zijn vader, zelf een groot man in de Staatkunde, Landamman was. In 1860 werd hij aangenomen bij de Jesuïeten te Gorheim (Sigmaringen). Te Maria-Laach ging hij in de theologie. Pas was hij priester gewijd toen het Jezuïetengesetz over Duitschland viel. Hij ging dan mee met vele zijner makkers naar Engeland (Ditton-Hall), waar hij zijn studiën voltooide ; en in 1873 maakte hij zijn eerste tochtje door Schotland, dat later zoo 'n schoone plaats kreeg in de Duitsche letterkunde, dank zij Baumgartner's « Reisebilder ».

Van toen af was de pater een drukke werker. Al wat hij aan voortbrengselen van de moderne literaturen belangrijk dacht wilde hij lezen. Dat was een grootsch voornemen, en men moet een celbewoner zijn, wil men dat ernstig ten uitvoer brengen. Naarmate hij las, begon hij ook te schrijven, en van 1885 af werd hij geregeld medewerker in de *Stimmen aus Maria-Laach*. — Maar de al te ijverige pater viel ziek onder den last. Hij moest Engeland verlaten ; en hij woonde verder afwisselend in Tervuren, in Valkenberg, op 't kasteel Blijenbeek en in Roermond. In 1883 begon hij een studie-omreis over Engeland, naar de Faroër-eilanden en IJsland, om over Noorwegen, Zweden en Rusland terug te keeren. Onder die drie-jarige omreis door het rijk der protestanten gaf hij uit zijn « Dr Martin Luther, ein Charakterbild ».

Ook uit die reis kwamen later prachtige beschrijvingen te voorschijn : « Island und die Faröer » (1889) ; « Durch Skandi-

(1) Naar een artikel in de *Stimmen aus Maria-Laach*, 1910, 7tes Heft.

naviën nach Petersburg » (1890), die hem de faam bezorgden van een der schoonste natuurbeschrijvers onzer eeuw.

Maar voortaan zou hij zich meer bepalen tot zijn eigenlijke roeping, zuiver literaire geschiedenis. Reeds in 1887 had hij zich als dusdanig naam gemaakt door zijn studie « Lessings religiöser Entwicklungsgang » en ook door « Longfellow's Dichtungen », thans nog het beste Duitsche werk over den Engelschen dichter.

In 1882 werd pater Baumgartner een figuur voor de Nederlanden : Hij gaf dat jaar het eerste groote leven van « Joost van den Vondel » aan de Duitsch-lezenden. « Na een arbeid van zeven jaar (1879-86) verscheen het eerste zijner hoofdwerken : « J. W. von Gœthe, sein Leben und seine Werke » in vier groote deelen. Het was een prachtige, op de meest ernstige studie steunende arbeid... Krachtig trad hij op tegen de in dien tijd heerschende ongezonde Gœthe-vergoding, en heftig bestreed hij degenen die den pantheïst of heiden Gœthe als waarheidsprofeet en zedelijkheidsapostel wilden huldigen. De buitengewone beteekenis van den grooten dichter erkende Baumgartner echter volmondig ; aan Gœthe's volmaakten stijl, zijn æsthetische fijngevoeligheid en klassieke vormen liet Baumgartner alle recht wedervaren, en in datgene wat Gœthe's scheppingen werkelijk waarde verleent, heeft Baumgartner hem zeker niet verkleint ». (*Centrum*, 8 Sept.)

Intusschen vond hij nog tijd om het IJslandsche Maria gedicht « die Lilie » te vertalen (1884), en dat hij zelf een dichter was van ongewoon talent bewees hij in zijn allegorisch feestspel « Calderon » (1881) en in zijn sonnettenkrans, vol warmte en diepte, « Die Lauretanische Litanei » (1882).

« Door zijn omvangrijke Gœthe-studie had hij tevens de klassieke literatuur der andere beschaafde volkeren grondig leeren kennen en zoo rijpte langzamerhand het denkbeeld in hem een wereldliteratuur-geschiedenis te schrijven. Zonder dat iemand hem eenige hulp bood, zette pater Baumgartner zich aan den arbeid, en in 1897 verschenen de beide eerste deelen over de literatuur der Oostersche volkeren handelend ; de twee volgende kwamen in 1900 uit ; en in vakkringen en tijdschriften werden zij hoogelijk geroemd. Van die vier banden was in 1905 reeds de 4^e uitgave verschenen, toen datzelfde jaar het 5^e deel, over de Fransche literatuur, verscheen.

» Wegens beslist katholieke tendenz, en het doen uitkomen der princiepen van christelijke moraal, alsmede door de nogal korte behandeling der moderne Fransche letterkunde, die in Baumgartner natuurlijk een heftig tegenstander vond, kreeg dit deel veel bestrijders en verweet men pater Baumgartner partijdigheid en vooringenomenheid jegens alle niet katholieke schrijvers en dichters. Het prachtige werk kan echter een vergelijking met iedere andere bestaande Fransche literatuur-geschiedenis doorstaan als men daar ten minste niet uitsluitend een verheerlijking der zedelooze moderne Fransche literatuur onder verstaat. Dadelijk begon pater Baumgartner aan de Italiaansche letterkunde, maar zijn lichamelijke krachten waren door den buitengewonen geestelijken arbeid reeds te zeer gesloopt, zoodat het 6^e deel nog niet verschenen is en andere priesters literators zooals pater Pesch b. v. het werk allicht zullen moeten voltooien ». Aan zijn vader wijdde de groote zoon piëteitvol een boek over

staatkunde : « Gallus Jacob Baumgartner und die neuere Staatsentwicklung der Schweiz ». (1892).

Ook een allervaardigst gelegenheidsdichter bleek P. Baumgartner te zijn. Steeds heeft hij er zich tegen verzet, dat zijn gedichten in hun geheel werden uitgegeven, maar men kan ze vinden in de Regensburger Maria-Kalender en de *Stimmen aus Maria-Laach,* met de initialen A. B. onderteekend.

Het Nederlandsch Congres te Maastricht, dat niet zeer druk werd bezocht, en waar vooral geen katholieken genoeg waren — onze vakantiën gaan immers op in congressen en bijeenkomsten, de eene al noodzakelijker dan de andere — heeft toch weeral zijn zending gehad.

Het heeft ten eerste voldingend bewezen « dat het belang der Congressen dringend eischt : afschaffing der Afdeelingen, beperking der onderwerpen tot die van algemeen Nederlandsch belang, wering der bespreking van bepaalde vakbelangen en samentrekking van alle belangstelling op algemeene vergaderingen, zoo mogelijk met de verplichting, dat zij, die zich bereid hebben verklaard over een belangrijk onderwerp het woord te voeren, niet dan in de uiterste noodzakelijkheid daarvoor kunnen bedanken.

» Een tweede gevolg van dit Congres zal zijn de oprichting van een standbeeld voor Hendrik van Veldeke, die reeds in de 12e eeuw in de landstaal dichtte, en wien Prof. te Winkel nog meer dan een Maerlant de eer wilde geven de vader der Dietsche dichteren algader te heeten. »

Maar éenig was dit Congres als uiting van Vlaamsch bewustzijn :

« Voor allen die er getuigen van waren, zal die Maandagmiddag onvergetelijk blijven, toen daar die beminnelijke redenaar, Mr Franck, van Antwerpen, zijn toehoorders in een Vlaamsch, dat het schoonste Nederlandsch in welluidendheid overtrof, de blijde verwachting deelachtig deed worden, dat Gent zal krijgen zijn Vlaamsche Hoogeschool. En toen na dezen nog jongen strijder de grijze Max Rooses het podium besteeg, de man die de moeilijke jaren heeft meegemaakt, toen er tientallen in de gelederen stonden, waar nu duizenden optrekken, toen kwam er ontroering in de luisterende schare, aandoening die weer werd weggelachen toen Dr Gunzburg, van Antwerpen, namens de jongeren een opwekkend woord kwam spreken, en de jonge advocaat Van Dieren kwam getuigen van Mgr Mercier's bekeering voor de Vlaamsche zaak en optimistisch kwam vertellen dat de Gentenaars wel mochten oppassen, want dat de Leuvensche Hoogeschool hen weleens een geduchte Vlaamsche mededinging kon aandoen.

» Ja, wel heeft dit Congres in het teeken der Vlaamsche Beweging gestaan.... » *(Neerlandia).*

Schitterend geslaagd én als Vlaamsche betooging én als openbaring van intellectueele Vlaamsche levenskracht zijn de drie September-congressen te Antwerpen geweest.

Men heeft het gezien en zelfs dezen die 't minder graag zien hebben het moeten zien : als het Vlamingen regent, dan schijnt

Gods blijde zon — met een glans en een warmte die al wat nog sluimerde voor de toekomst vruchtbaar maakt.

In *Groot Nederland*, September-nummer voltooit Frederik Van Eeden zijn nieuw tooneelstuk : *In kenterend Getij* : een dubbel-drama. 't Eerste heet *De Zendeling*, het tweede : *De Stamhouder*.

Het 1e spel werd aangeboden aan en afgewezen door de « Nederlandsche Tooneelvereeniging », de Koninklijke Vereeniging, « het Nederlandsch Tooneel », « de Rotterdamsche Tooneelisten » en anderen.

Dr. P. Leendertz Jr geeft « Het Leven van Vondel » in de Nederl. Hist. Bibl. III, te Amsterdam bij Meulenhoff. Naar men algemeen zegt, is 't werk goed gedocumenteerd, goed geschreven en fraai geïllustreerd. Schrijver schijnt soms wel wat nuchter te handelen over 't rijke gedachten-, gevoels- en geloofsleven van Vondel. Hij heeft het vooral tegen de fantasieën van Alberdingk Thijm en tegen de overdreven beschouwingen van Dr. Ger. Brom (dien hij echter niet noemt).

Verzen van « Maria Broeckx » in *Vlaamsche Arbeid*. — Vlaanderen heeft voor zijn taal en zijn letterkunde iets anders noodig dan manieren uit de Zwanegang. En die meneer uit ons literair achterbuurtje kan een mirakel van belezenheid zijn, toch zal hij precies op dezelfde wijze worden beetgenomen zeven keeren per dag. — Dan komt hij daarbij nog lafjes aaien : geen *ploerten* — liever een *guitenstreek*. Maar dit blijft : zulk een guit is geen gentleman. Deze uientapper staat op één lijn met een christen die grapjes uithaalt voor een Lieve-Vrouwebeeld. Die 't anders meent, voelt niet voor zijn taal of zijn kunst wat hij voelen *moet*. De brief aan « Maria Broeckx » pleit niet voor den schrijver, maar de « guit », die dat privaat schrijven onder de oogen brengt van gazettenpubliek, wordt er dubbel ploertig om. En, blijven we hier op terrein van de kunst, — zooals 't eigenlijk hoort —, dan zal elk weldenkende getuigen dat van den Oever in ditzelfde nummer van *Vlaamschen Arbeid* blijken gaf van een talent, 't welk rijst als een toren boven 't kapelletje dat zijn sijfelend kletsgezel tegen *Vlaamschen Arbeid* heeft samengekliekt.

INHOUD VAN TIJDSCHRIFTEN

☙ ONZE KUNST, Oktober 1910. — *De ruimte in de Hollandsche Zeeschildering* (Dr. Hans Jantzen). — *De Hollandsche Nijverheidskunst op de Brusselsche Tentoonstelling* (slot) (T. Landré. — *Kunstberichten*, uit Brussel, den Haag, enz. — Van af jaargang 1909 verschijnt een genummerde *Prachtuitgave* à *f* 25.— per jaargang. Nadere inlichtingen verstrekken de uitgevers.

☙ DE STUDENT, n^r 4, 1910. — *Vrede?* (De Student) : « We hooren onze geëerbiedigde Kerkvorsten onze eindoverwinning in een nabije toekomst begroeten ». — *Hebben de dieven verstand?* (F. Drijvers) : 't blijven allemaal, naar schrijvers meening, « domme beesten ». — *Drankbestrijding en Studentenbeweging* (Adolfs). — *Volkstaal* (J. Goossenaerts). — *Een Boekerij in den Studentenbond* (F. X.). — *Bibliografie over Conscience* (voorbeeldig verzameld door Jan Bernaerts). — *Verzen* en *Schetsen*, *Mengelingen* en *Boekbeoordeelingen*.

☙ VOLKSKUNDE, 7-8. — *Folkloristische Hazenpastij* (M. Sabbe) : de haas in de folklore van de oudste tijden tot nu. — *Spreekwoorden, Zegswijzen en Uitdrukkingen op volksgeloof berustend* (A. De Cock). — *Geparodieerde Sermoenen* (G. Boekenoogen). — *Spreekwoorden en Zegswijzen over de Vrouwen, de Liefde en het Huwelijk* (A. de Cock).

— 9-10. — *Bijdrage tot de Folklore van het Kantwerk* (Dr. H. Baccaert). — *De Folklore-tentoonstelling in het Jubelpark te Brussel* (E. Van Heuret). — *Spreekwoorden, Zegswijzen en Uitdrukkingen op volksgeloof berustend* (A. De Cock). — *Spreekwoorden en Zegswijzen over de Vrouwen, de Liefde en het Huwelijk* (A. De Cock). — *Boekbeoordeelingen* o. a. « Les Joyeuses histoires de Bretagne, » van Sébillot.

☙ VERSLAGEN EN MEDEDEELINGEN DER KON. VL. ACADEMIE, Maart 1910. — Maart-vergadering. — *Lijkrede* door Prof. de Ceuleneer uitgesproken bij de lijkplechtigheid van Dés. Claes. — *Drie onuitgegeven brieven van Antonius Sanderus* (Dr. K. Van den Haute). — *Handelingen* van de bestendige Commissie van het onderwijs in en door het Nederlandsch; n^r 12 : *Over Taalonderwijs* (Dr. Mac Leod) : n^r 13 : *Drie Karakters* uit Vondel's « Gijsbrecht van Aemstel » (G. Segers) : Willebrord, Vosmeer de Spie en Bisschop Gozewijn.

— April 1910. — April-vergadering. — *Een onuitgegeven gedicht van J. B. Vervier* (Prof. A. de Ceuleneer), denkelijk van Karel's vader : « Op het Herstel der Moedertaal in de Zuidelijke Nederlanden », een vers in twee zangen met enkel documentaire waarde : de dichter besluit « ik sterf voldaan ». Daaruit blijkt met hoe weinig hij te paaien was. — *Onderzoekingen over de werking van zoutoplossingen op de gist en op de gisting* (Dr. A. Van de Velde en L. Bosmans). — *Kleine Verscheidenheden* (E. Gaillard) « Cracht bedriven », « ghaen inden Arbeyt », « Pandgoed ».

☙ BIEKORF, n^r 11. — *Firdoesi en Schah-Name* (J. F. Van Olmhof) : geeft den inhoud van het grootsche heldendicht, althans van het 1^e deel. — *Verzen; Lentelied* (J. V. d. Woude) : een *Henne-maaltijd* (Warden Oom).

— Nr 13. — *Plaatsnamen* (Adzo). — *Hij stierf en werd begraven* : een Deensche visschersnovelle.

— Nr 14. — *Oud Vlaanderland* (Jul. Claerhout) : uit den versten voortijd : Keltisch Vlaanderen. — Dichtung und Wahrheit. — *Verzen* van Cæs. Gezelle. — *Plaatsnamen* (Adzo).

— Nr 15. — (Bijblad), breedvoerige bijzonderheden over de « Koninklijke Kerke San Giuliano dei Fiamsninghi » te Rome.

— Nr 16. — *Kamerzittingen* (A. Coussens), niet kwalijk, dat guitig gesprek over Conscience. — *Verzen* van Warden Oom — *Lizeken Achteruit* : gemoedelijke vertelling.

— Nr 17. — *Lizeken Achteruit* (Slot). — *Verveling*, een versje van Am. Van Veerdegem. — *Kamerzittingen* (A. Coussens).

DE LELIE, Juli 1910. — *De draad van boven* (J. Jörgensen) : een dier gelijkenissen, waarin hij uitmunt. — *Joh. Jörgensen* (D. Logeman-Van der Willigen) : korte, maar zaakrijke beschouwingen over Jörgensen's leven en werk. — *Poëzie voor vrouwen* (H. Linnebank) : ditmaal over E. Brom's « St. Agnes ». — *Lied* (F. Van Hecke). — *Beroep, Huwelijk, Moederschap* (H. Van Calker). *Droomstertje* (F. Salomonson) : een vertelling. — *De Vlinder en het Meisje* (een vers van Cæs. Gezelle). — *Het Batikken* (Jul. van Doorn). — *Het kind hoort zichzelf toe* (F. Bernaerts). — *Suzanna* (novelle van H. Harland, vertaald door Alb. Steenhoff-Smulders). — *Vrouwenkunst op de Brusselsche Tentoonstelling* (Cam. Poupeye).

— Aug. 1910. — Slotnummer van den mooien eersten jaargang met een aanmoedigenden brief van wege onze Koningin, van wege Mgr Rutten en Kardinaal Mercier. — *Kunstnaaldwerk* (Id. van Emstede-Winkler). — *Blijde Geboorte* (A. L.). — *Ons Boeleken* (met de muziek van de Boeck). — *Suzanna* : vervolg. — *Beroep, Huwelijk en Moederschap* : vervolg. — *Moden van voorheen* (J. Salsmans). — *Aan den Vijver* (Joz. De Voght) : verzen. — *Boekhouden voor Vrouwen.* — *Uit de Natuur* (A. B. W.) : over vogels modeoffers, met mooie platen. — *Het eerste Woord* (A. Adriaensen) : schets.

ST. LUCAS, Juli 1910. — *Mgr G. W. Van Heukelum* (Dr. K. Smits) : een welverdiende hulde, bij 't heengaan van dien prachtigen priester, die zooveel heeft gedaan voor de hergeboorte der Gothiek in Holland. — *Tryptychon van een onbekenden Meester* (Jul. van In) : Hoe 't verzinsel « Merten de Beer » in de wereld is gekomen. Het « Tryptychon » waarvan quaestie is de Colibrant-triptiek uit St. Gommarus, Lier. — *Grondstellingen* (H. Carton de Wiart) : de kruim, in 't Vlaamseh, van zijn Fransche redevoering op de prijsuitdeeling in de St. Lucasschool te Doornik. — *Over Doopvonten* (A. van Gramberen). — *Een Meesterwerk van Techniek* (Ant. Carlier) : een copie in kantwerk van Teniers' « Mandolinespeler ».

— Augustus 1910. — *De Sint Lucasscholen* (Br. Marès) : haar geschiedenis in België. — *Tryptichon van een onbekenden Meester* (Jul. van In), vervolg ; de schilder zal wezen : Jan Gossaert, alias Jan van Mabuse. — *De Abdij van Villers* (J. J.), met goed verluchte bijzonderheden uit bouwkundig oogpunt.

DE LEVENDE NATUUR, 15 Juni 1910. — *Aan de Renkumsche Beek* (E. Heimans). — *Een en ander over het maken van*

penteekeningen naar de natuur en wat daaraan annex is (J. Godefroy). — *Hoe een handelsreiziger van de natuur genoot* (S. Leefmans). — *De Biologische Tentoonstelling* (H.) gehouden in den Haag in Juni laatst. — *Wie den geur aan het hooi geven* (L. Dorsman), het zoogenoomde *reukgras* en het *veenreukgras*.

— 1 Juli 1910. — *Een Heggeplant* (Jac. P. Th.), de « Gouwe ». — *De Behangerswesp* (B. Bouwman). — *Hoe een handelsreiziger van de natuur genoot* (vervolg). — *Een « verdwenen » plant weergevonden* (Dr. Garjeanne), een varensoort.

— 15 Juli 1910. — *Een Heggeplant* (vervolg). — *Neerlands Thuringen* (D. Van der Ven), de Veluwe. — *Heterogonie of Generatiewisseling* (E. Heimans) : hoe b. v. uit een meikever koolwitjes komen.

— 15 Augustus 1910. — *Neerlands Thuringen* (vervolg). — *Uit Oost-Zeeuwsch Vlaanderen* (E. Heimans), de omstreken van Hulst. — *Een jonge Zanglijster* (Jac. H.)

— 1 September 1910. — *Bij de Hommels* (J. Thysse). — *Neerlands Thuringen* (vervolg). — *Over Truffels en nog wat.*

DE NATUUR, Juli 1910. — *Persgasverlichting* (D. Stavorinus), de Pharoslamp. — *De Fotografie bij de studie der Dierkunde* (Dr. A. Snijders). — *Edele Gassen* (J. van der Marel), argon, krypton, xenon. — *De Bouw van het Heelal* (Dr. C. Van den Broek), het ontstaan en verdwijnen van wereldbollen. — *Nestkastjes ophangen* (J. De Meyere). — *De Electro-cultuur.* — Gnomonica (W. Van Wyk) : de verschillende vormen van zonnewijzers.

— September 1910. — *De Roos* (Delfos) : mooie geschiedenis van de roos. — *Iets over reproduktietechniek* (A. Slingervoet-Ramondt). — *Bliksemafleiders in de Oudheid* (Dr. van Gulik). — *De ontginning der Zwavelmijnen* (Dr. A. Snijders), eerst in Europa. — *Het Drogen van Planten* (J. Hof). — *De toepassing van de lage temperatuur van vloeibaar koolzuur in de geneeskunde* (Dr. J. Voorthuis). — *Een nieuw telefoonrelaas* (Dr. H. Oosting), dat van Brown. — *De onderlinge betrekking tusschen de verschillende deelen van een levend wezen* (Dr. Calkoen). — *Gnomonica* (vervolg). — *De Geschiedenis der suikerfabricage* (D. Bieselaar).

ONZE KONGO, nr 1, Juni 1910. — *Inleiding tot de Studie der Bantu-talen* (Aug. De Clercq). — *Landbouw in Neder-Kongo* (A. Van Houtte) : voedingsplanten : maniok, banaan, aardnoot, palm, pompoen, boon- en suikerriet. — *Het Beschavingswerk der Cistercienzers in de Evenaarstreek* (R. Dries). — *De Strijd tegen de Slaapziekte in de Kwango-missie* (A. De Saedeleer). — *Mayombsche Namen* (L. Bittremieux). — *Over Fabels en Legenden bij de Bakongo's* (J. Struyf) : tekst in 't Vlaamsch en in 't Kikongoosch. — *Aanteekeningen over taal, zeden en gewoonten* (J. Struyf). — *Boekbespreking, Mengelingen.*

— Nr 2, Aug. 1910. — *Het Ontstaan van den Congostaat en zijne bestuurlijke inrichting* (M. Van Hecke. — *Katanga* (Em. Steenackers) : al 't wetenswaardige over aardkunde, stroomgebied, opsporingen, bevolking, delfstoffen, dieren, landbouw, verkeermiddelen, bewoonbaarheid. — *Landbouw in Neder-Kongo* (A. Van Houtte) : vervolg van nr 1 : zoete patatten, rijst. — *De Strijd tegen de Slaapziekte in de Kwango-Missie* (A. De Sadeleer). — *Het Beschavingswerk der Cistercienzers in de Evenaarstreek* (R. Dries. — *Zeisels en Vertellingen uit Mayombeland* (L. Bittremieux). — *Pater Cambier* (A. De Clercq).

DE VLAAMSCHE GIDS, Juli-Augustus, 1910. — *Simon Stevin* (A. Cornette) : 't opstel is dertig jaar oud, maar zal zeker diensten bewijzen. — *Meester Neirinck* (V. Loveling) : ze kan toch nooit zonder een greintje sectarisme. — *Uit Noorwegen* (D. Logeman-Van der Willigen) : Prettig reisrelaas. — *Ontboezemingen* (J. Theunissen) : *proeve* « van ritmis proze ». — *Verzen* van Timmermans en Mennekens. — *De Plantenwereld in verband met hare omgeving* (Dr C. De Bruyker). — *Nederlandsche Letteren* (M. Basse) : over Teirlinck's « Ivoren Aapje »,Van Eeden's « Nachtbruid », De Clercq's « Toortsen » enz.

— September-October 1910. — *Simon Stevin* (A. Cornette) : flinke bijdrage over den man « die tot de denkers der heele wereld sprak in ons eigenkrachtig en onvervalscht, ons geliefd Nederlandsch ». — *Jul. Vuylsteke als Historieschrijver* (V. Fris). — *Jean Baptiste en het Venusboefken* (M.Sabbe) : in zijn eenig smakelijken trant. — *Hendrik de Braekeleer* (Ed. van Offel). — *Van 't ongekende in de oude Stad* (Thony Anthony). — *Verzen* van Karel Casteels en Gust. van Roosbroeck. — *De Geuzenhoek* (A. Hans). — *Fransche Letteren* (Leo van Riel). — *Engelse Letterkunde* (M. Basse).

DE GIDS, 1 Juli 1910. — *Het Beeld in den Tuin* (P. H. van Moerkerken) : een heel oud verhaal, goed in toon gehouden. — *Verzen* (A. Swart). — *Evenredig Kiesrecht* (W. H. de Beaufort) : grieven tegen dat stelsel, ook voor België van belang. — *Over Vlaamsche Volkskracht* (G. Kalff) : die ligt uitsluitend, zou men zeggen, bij onze anti-clericalen. — *De actieve kant van ons droomleven* (H. de Fremery) : dat schraagt met wetenschappelijker gegevens de fantasieën uit Van Eeden's « Nachtbruid ». — *Shakespeare* (A. Van Schendel), slot van die heerlijke dichterspelingen rondom de wetenschap. — *Philosophie?* (D. G. Jelgersma) : omstandige recensie « De weg tot het inzicht. Inleiding in de wijsbegeerte » door Dr. J. D. Bierens de Haan. — *Oberammergau* (A. Lasalle) : heel veel kritiek. — *Russiese Literatuur* (N. van Wyk) : aanbeveling van E. Stokvis' Inleiding tot de Russische literatuur-geschiedenis. — *De eerste Redactie van « Wilhelm Meisters Lehrjahre »* (J. N. van Hall) : Goethe arbeidde twintig jaar aan dit werk. — *Muzikaal Overzicht* (H. Viotta). — *Buitenlandsch Overzicht.*

— Augustus 1910. — *Santa Caterina del Sasso*, het einde van een mirakel (C. Scharten) : flink stijlwerk, maar doorspekt met pretentieuze zetten. — *Ons Hoogerhuis* (J. B. Kan), weeral de vertegenwoordiging van belangen. — *Kunst in Indië* (J. Louber), naar aanleiding van het feit dat op de tentoonstelling te Brussel de kunst van Insulinde in eigen afdeeling vertegenwoordigd is. — *Protestantsche Sociologie* (D. van Blom) : straks was 't over de Roomsche van prof. Aengenent, nu is 't over de protestantsche van Dr. Slotemaker de Bruine, en met meer sympathie. — *Gedichten* (A. Roland Holst). — *Frans spreken en Frans schrijven* (J. J. Salverda de Grave). — *Philosophie?* (D. G. Jelgersma) : Bierens de Haan komt er ellendig van af. — *Fiat Justitia* (J. Slingenberg) : over nieuwe ideeën in het strafrecht. — *Moderne Kritiek* (F. Erens) : over Scharten's Krachten der Toekomst, met ingenomenheid. — *Uit het Liefdeleven van groote schrijvers* (J. N. van Hall) : een ál te rijk onderwerp ditmaal : Goethe. — *Een grootsche onder-*

neming (R. Tutein Nolthenius) : « Nederland in den aanvang der 20e eeuw, geschetst in woord en beeld door verschillende schrijvers, onder leiding van Jhr Mr. H. Smissaert. »

— September 1910. — *Oase* (J. de Meester), gezocht, en peuterige stijl. – *Edwin Arnold's Buddhisme* (J. S. Speyer), waaruit blijkt dat men niet naar *The Light of Asia* moet gaan om juiste begrippen over 't Buddhisme. — *De Staatscommissie voor de Reorganisatie van het Onderwijs en haar Rapport* (H. Jonkman). — *De Ethiek van het Historisch Materialisme* (G. Heerrng) : over de werken van K. Kautsky en H. Gorter. — *'s Rijks Kunstnijverheidmuseum* (H. Pet.) — *Antarctisch Onderzoek* (J. H.), met geografische kaart. — *Gedichten* (J. Otten). — *Brusselsche Tentoonstellingsgedachten* (R. Tutein Nolthenius), in den zin der « entente ». — *Overzicht der Nederlandsche Letteren* (C. Scharten) : over Teirlinck's « Ivoren Aapje », Van de Woestyne's « Janus met het dubbele Voorhoofd », Herman Robbers' « Roman van een Gezin », Ina Boudier-Bakker's « Armoede ».

ELZEVIER, Juni 1910. — *Kantdracht en Kantluxe* (H. Baccaert en Ant. Carlier) : met verfijnde kennis van zaken en mooi geïllustreerd. — *Fransche Prentkunst in de 19e eeuw* (Corn. Veth) : Gustave Doré, blijft de grootste, fijne illustrator. — *In de Puinen van St. Baafs Abdij te Gent* (L. v. Puyvelde). — *Scherzando* (F. Toussaint). — *Gijsbert en Ada* (vervolg van P. Dumaar's roman.

— Juli 1910. — *Een Collectie Middeleeuwsche Plastiek* (J. B van Stolk) : met reproducties uit schrijvers eigen merkwaardige collectie. — *Oude Belgische Steden* (W. van der Pot) : ditmaal Tongeren, St. Truyen en Zoutleeuw. — *Nederlandsche Kerken* (A. W. Weissmann) : De St. Laurenskerk te Alkmaar. — *Verzen* van Luger. — *Herinnering* (J. Sinia). — *Idylle* (Dr Aletrino) : weeral zwaartillend, maar toch weeral mooi werk. — *Boekbespreking*.

— September 1910. — *Jozef Israëls te Venetië* (H Martin) : een schoone hulde aan den tachtigjarigen kunstenaar, met tal van platen. — *Een Indruk van het Oberammergauer Passionsspiel* (Top Naeff) : zeer mooi verlucht. — *Een Verzameling Oud-Chineesch Porcelein* (J. Jasper) — *De Zeeheldengraven in de St Laurenskerk te Rottedam* (H. W. De Jong), nl. Witte C. De With, van Brakel, Cortenaer, J. de Liefde, L. de Mooy, M. de Jonge, Schepers, J. en A. Van Nes, allemaal 17de eeuwers. — *Verzen* (Van Eyck). — *Interieur* (J. C. Van Leyden). — *Droom of Werkelijkheid* (F. Verschoren), novellen.

DE NIEUWE GIDS, Juni 1910. — *Leo en Gerda* (Ae. W. Timmerman) : vervolg van den merkwaardigen roman. — *De sociaal-psychologische evolutie-hypothese van Karl Lamprecht* (E. D. Bauman) : lezenswaarde bijdrage over de schitterende hypothese van den geleerden historicus. — *G. Bernard Shaw* (G. Kapteyn-Muysken) : ditmaal over den tooneelkritikus, die even paradoxaal is als de essayïst. — *Vervolg der wonderlijke Avonturen van Zebedeus* (Jac. van Looy) : slot ; binnen kort de recensie van het heele, éenige werk. — *Uit Potgieter's Jongelingsjaren* (K. H. De Raaf) : een nadere verklaring van 's dichters tot nog toe zoo gesloten innerlijk leven. — *Het Muziekdictaat en de niet gephraseerde uitgaven der muzikale scheppingen* (Fr. Vinck). — *Aanteekeningen over Volkskracht* (L. Simons). — *Verzen* van H. Boeken, Greshoff en Giza Ritschl. — *Literaire Kroniek* (W. Kloos) : in de reeks der

eerherstellingen is nu Feith aan de beurt. — *Staatkundige Kroniek en Buitenlandsch Staatkundig Overzicht.*

— Juli 1910. — *Sentimenteele Geschiedenissen* (J. Steynen) : 't verhaal van de politieke loopbaan en den dood van Mijnheer Batenteller. Steynen blijft altijd een schrijver met erg geforceerd talent. — *Multatuli's afschuw van logen en onrecht, de man van Lebak en de Strijdkreet van den Max Havelaar* (Jhr. W. De Kock) : tegen de geestdriftige artikelen in de Gids, van Mr van Deventer, van Dr Prinsen enz. — *Pieter Jelles, de friese dichter* (J. B. Schepers), met Troelstra's leven daarbij. — *Theosofie* (A. E. Thierens) : de theosofische vereeniging en de theosofische beweging. — *Verzen* van H. Boeken, die vervaarlijk vruchtbaar wordt. — *Literaire Kroniek* (W. Kloos) : over Van Lennep, zeer goed gehumeurd, naar aanleiding van het « Leven van Mr Jacob Lennep. » Waar de biograaf de tachtigers beschuldigt het voorgeslacht te hebben aangevallen, kijkt Kloos op als had hij 't in Keulen hooren donderen. — *Staatkundige Kroniek, Buitenlandsch Staatkundig overzicht.* — *Boekbesprekingen.*

— Augustus 1910. — *Leo en Gerda* (Ae. W. Timmerman). — *Theosofie* (A. Thierens). — *Duitsche Kunst in de eerste helft der 19e eeuw* (C. Veth). — *De Vakopleiding van den onderwijzer* (J. C. Van Zelm) : ook door onze normalisten te lezen, maar ze mogen eens plezier hebben bij den zet dat het onderwijs « moet worden gegeven door mannen die de leer van zuivere Rede hebben doordacht ». — *Letterkundig vlechtwerk* (L. Van der Waals), zooals de schrijver 't zelf zegt « niet voor verstandigen bestemd ». — *Verzen* van H. Boeken en van der Stok. — *Knittelverzen* van Broedelet. — *Literaire Kroniek* (W. Kloos) : aanbeveling van Hora Adema's « Tropenstudie's ». — *Buitenlandsche Literatuur* P. Van Eyck) : over Em. Verhaeren. — *Staatkundige Kroniek* en *Buitenlandsch Staatkundig Overzicht.*

DE KATHOLIEK, Juli 1910. — *Handel-Mazzetti als Dichteres* (H. Garrels) : een aangename studie over de liederen in het werk van deze merkwaardige katholieke romanschrijfster. — *Geschiedenis van de H. Kruisweg-devotie* (J. v. d. Loos). — *Dom Gueranger* (G. Brom) : knap werk, en kalm, van dezen schoonbegaafde, die zijn Sturm-und-Drang allengs achter den rug heeft. — *Letterkundige Kroniek* (B. Molkenboer) : over Adama van Scheltema's « Uit Stilte en Strijd » en Quérido's kritischen arbeid. De Studie over Querido is raak. — *Nieuwe Uitgaven : M. De Wulf :* Histoire de la Philosophie en Belgique (Dr J. v. De Groot).

— Augustus-September 1910. — *De oprichting van de Nuntiatuur te Keulen* (M. D.). — *Waarom is de Kerk van Christus katholiek* (F. V. Van Wijk). — *Heeft het Esperanto de toekomst ?* (J. W. Van der Wal). — *Geschiedenis van de H. Kruisweg-devotie* (J. Loos). — *Spanje* (J. Keuller) : onderhoudende meedeeling van Spaansche reisindrukken. — *Liederen van Dr Felix Rutten :* 6 gedichtjes. — *Hedendaagsche Apologie :* In de « Nieuwe Uitgaven » o. a. : « Denkers van onzen tijd » van P. De Groot (J. Aengenent).

STUDIËN, Deel LXXIII, afl. 4. — *Lamenais en Le Sage ten Broeck* (R. de Grave) : Slot van de studie. Het vertrouwen van Le Sage in den ongelukkigen apostaat was wel wat kinderlijk argeloos. — P. Zeegers gaat nog steeds door met ons verder in te wijden in de geheimen der *Allegorische en*

Symbolische poëzie. — *Godsdienst in de opvoeding* (P. Van Luyk): alles overheerschend element moet wezen de eeuwige bestemming van den mensch. De schrijver toont verder aan wat de cultuurvolken der oudheid over de opvoedkunde dachten; dat de opvoeding eerst in 't Christendom wezenlijk en volledig tot haar recht is gekomen; dat de theorieën van Schopenhamer, Wundt, Ibsen, Kant op het stuk van opvoeding sophistisch zijn. — *De Mezazuil* (H. Wilbers): belangwekkende mededeeling over dien merkwaardigen gedenksteen.

— Deel LXXIII, afl. 5. *Het Hebreeuwsch en de Oorsprong der Hebreeërs* (H. Wilbers): geeft de redenen op die het moeilijk en bijna onmogelijk maken goed Hebreeuwsch te kennen. In plaats van af te schrikken en te ontmoedigen moeten echter die moeilijkheden een prikkel zijn om zich toe te leggen op de Hebreeuwsche taal, want nog altijd is zij een rijke goudmijn waar voor de kennis der H. Schrift onmetelijke schatten verborgen liggen. — *Dr Aigner's Wonderweerlegging* (H. Bolsius(: laatste phasis van de polemiek over het geval de Rudder. — P. Van Luyk laat zien in *Godsdienst en Opvoeding* dat de ethische motieven, die trouwens van den godsdienst al hunne kracht erlangen, bij de opvoeding wel ***kunnen*** en ***moeten*** benuttigd worden maar dat zij, op hun eigen, als surrogaat voor de godsdienstige beweegredenen volstrekt ondoelmatig zijn. — *Uit Zuid-Spanje* schrijft Marinus van Steen een losluimigen brief. — In *Voorloopers van het « Paysage intime »* stipt C. van Malden de geleidelijke ontwikkeling aan van de landschapschildering. — De aflevering sluit met een merkwaardig overzicht der laatst verschenen boeken.

— Deel LXXIV, jg. 42. — Zijn de *« internaten » al* of *niet* bevorderlijk voor de *Opvoeding?* Het oordeel van B. Speckman valt gunstig uit. — H. Bolsius heeft nog maar pas een einde gesteld aan de polemiek met *Aigner* of hij is al weer in een andere gewikkeld — van meer vriendschappelijken aard ditmaal. 't Gaat over *De Geschiedkundige Opvoeding langs de « evolutiebaan »*. — *Uit Zuid-Spanje* (M. Van Steen): dit is wel het « gezellig hoekje » der Studiën. Menige lezer sluipt er onmiddelijk heen met voorbijzien van al die andere hoog-ernstige onderwerpen. — *De voorloopers van het Paysage intime* (C. Van Malten): opkomen, bloei en verloop der Engelsche schilderschool. Een brok Kunstkritiek met daar tusschen eenige biographische wenken over Turner, Cotman, Crome, Vincent enz. — *Uit de Pers.* — *Mededeelingen.*

— Deel LXXIV, jrg. 42. — *Geschiedkundige Opvoeding langs de Evolutiebaan* II (H. Bolsius). — *Scripturistisch Overzicht* (J. Van Kasteren). — J. J. G. Baelen geeft ons eene philologisch-esthetische studie op de « *Dies Irae,* gevolgd door eene vertaling die, op een paar zwakke plaatsen na (str. III., str. VIII v. 24) de vergelijking met het oorspronkelijke nog al goed doorstaat. Maar Gezelle's:

« Wondere trompetrumoeren
zullen al de graven roeren
en die dood zijn troonwaarts voeren »

geeft beter den diepen indruk weer dan:

« vreemd zal de bazuinstoot schallen
door des aardrijks dodenhallen
drijvend voor Gods Rechtstoel allen ».

— *Canisiana VII. De Canisius-genealogie* (L. van Miert) : Wie geen verwoede liefhebber van stamboomen is zal deze studie wel wat dor vinden, doch zeer degelijk in haren aard. — *De Voorloopers van het « Paysage Intime III* (C. Van Malten) : een goed stuk kunstkritiek en — geschiedenis.

DE NIEUWE TAALGIDS, 4e afl. 1910. — *De waarde van klankleer voor den Onderwijzer* (E. Kruisinga) : tot oefening van 't gehoor, tot taalinzicht, als basis van het leesonderwijs en van spraakkunststudie. — *Wörter und Sachen* (A. Kluyver) : een nieuw Duitsch tijdschrift voor etymologie. — *Opmerkingen bij Coornhert's « Beatus ille »* (J. K.) — *Ellipsomanie* (Jac. van Ginneken) : erg tegen de spraakkunstmakers.

— 5e afl. 1910. — *Wanbegrippen omtrent taal en spelling bij letterkundigen* (C. G. N. De Vooys) : bij den veldtocht van de zeventig letterkundigen tegen de Vereenvoudigde Spelling. Nogal hooghartig van wege een philoloog tegenover kunstenaars. — *De « Nederlandsche taal » in het gemeenteverslag van Rotterdam.*

REVUE DES DEUX MONDES, 1er juillet 1910. — *Jeanne d'Arc* (G. Hanotaux) : vervolg van de grondige en boeiende studie : vooral nieuw licht over Compiègne. — *L'Epreuve du feu* (J. Morian), roman. — *La Traite des blanches et le commerce de l'obscénité* (R. Bérenger). — *Le Roman français* (V. Cherbuliez) : ditmaal over Marivaux'-Marianne. — *Voyage en Suède* (A. Bellessort). — *La Vie de Nietzsche* (E. Faquet) : recensie van D. Halévy's boek over den vreemden denker. — *Boisements, forêts et paturages de montagnes* (J. Briot). — *Poésies* (L. Depont). — *Revues.*

— 15 juillet 1910. — *Jeanne d'Arc* (G. Hanotaux), te Rouaan, de veroordeeling. — *Le Népal* (Mme Isab. Massieu), Katmandou, Baladgi, Bhatgaon, Patan. — *Les Carnets de Gustave Flaubert* (L. Bertrand) : « Il n'était pas seulement un lettré, c'était un cerveau encyclopédique. A part Taine et Renan, je ne vois aucun de ses contemporains qui ait eu une culture aussi étendue que Flaubert. » — *Correspondance d'Emile Pouvillon* : een talentvol vriend van Loti. — *L'Amérique latine depuis 1810* (H. Lovin) : honderd jaar onafhankelijkheid van Zuid-Amerika. — *Overzichten.*

— 1er août 1910. — *Jeanne d'Arc* (G. Hanotaux) : La condamnation, le jugement des juges, le jugement de l'histoire. — *Les Forces chinoises en 1910* (le Général de Négrier) : Er is eigenlijk geen geel gevaar : « L'Empire chinois n'est pas le géant qui s'éveille ; c'est le fumeur d'opium. secouant sa torpeur. — *L'Inspiratrice de la « Symphonie en blanc majeur »* (Ern. Seillière). Marie de Nesselrode, Ctesse Kalergis-Mouchanoff. — *En Gascogne* (E. Labat) : een wetenschappelijke episode van « La terre qui meurt ». — *Bismarck et la Papauté* (G. Goyau) : De oorlog 1870-72, de Schoolquœstie, het incident Hohenlohe, de Wet tegen de Jezuïeten.

— 15 août 1910. — *L'Epreuve du feu* (J. Morian) : slot van den roman. — *Un Moraliste d'autrefois :* Joubert, d'après des documents inédits (V. Giraud). — *Le Congo belge* (Paul Nève) : er zijn niet weinig gevaren, maar schrijver heeft vertrouwen in de toekomst. — *Théophile de Viau* (E. Faguet) : een bloemlezing uit dien ouden doorn Remy de Gourmont. — *St. François d'Assise et l'Art italien* (G. Lafenestre) : De basiliek van Assisi en de

Gothische bouwkunst. — *Les grands Accidents de sous-marins.* (G. Blanchon). — *Overzichten.*

1er septembre 1910. — *Morale et Religion* (E. Boutroux): Tegenover al die groot-wetenschappelijke beschouwingen beseft men eens te meer de weldaad van 't geloof. — *Le Bilan* (Mme E. Wharton): roman. — *Deux Conceptions de l'Histoire de la Révolution* (A. Albert-Petit): Schrijver houdt het met Taine tegenover Aulard. — *La Crise de l'Aéronautique française* (P. Renard). — *Le Roman Français* (V. Cherbullier): « Paul et Virginie ». — *La Peinture flamande au XVIIe siècle* (Fierens-Gaert): een vade-mecum voor de tentoonstelling in 't Jubeljaarpark. — *L'Apparition du Capitalisme à Athènes au siècle de Périclès* (E. Cavaignac).

15 septembre 1910. — *Ce qui demeure* (P. Renaudin): eerste deel van den roman. — *La Crise du Français et l'Enseignement littéraire à la Sorbonne* (E. Faguet): zoo heeft ook Frankrijk zijn beproeving voor de algemeene taal. — *Le premier exil du Duc d'Aumale* (A. Mezières). — *Alfred de Vigny et Briseux* (E. Dupuy): briefwisseling tusschen de beide grooten. — *Un Philosophe ministre sous l'empire romain* (R. Péchou): het bestuur van Seneca. — *Les Pierres tombées du ciel et l'Evolution planétaire* (St. Meunier). — *Notes sur Madagascar* (P. Klorat).

STIMMEN AUS MARIA LAACH, nr 6. — *Die Pilgerfahrt in das heilige Land* H. Meschler). — *Die Ratlosigkeit in der modernen Philosophie* (K. Kempf) zegt met Eucken dat « das Leben eines Kerngehaltes bar » is. — *Der Kreuzzug gegen das Duell* (M. Reichmann). — *Der Religionsunterricht an den Gymnasien* (St. von Dunin-Borckowski). — *Autorität und Freiheit* (P. Lippert): over Foerster's boek met denzelfden titel. — In de Rezenzionen o. a. over « Paul Alb. Thijm », van L. van Heemstede.

— Nr 8. — *Die « Luge des Bewustseins »* (M. Przibilla). — *Die protestantschen Missionsbestrebungen der Gegenwart* (Alf. Bäth): over het Congres van Edinburg. — *Endstationen der modernen Philosophie* (K. Kempf). — *Platens Werke in historisch-kritischer Ausgabe* (J. Overmans). — *Aus der Denkwürdigkeiten der Wiener medizinischen Fakultät* (O. Pfülf).

DE STAND ONZER KENNIS VAN DE PRIMITIEVEN

(Vervolg)

Wat leeren ons de geteekende werken, want die bestaan er, alsmede de op eene of andere wijze gewaarmerkte stukken van Jan? Eene groote voorliefde voor het portret en de afzonderlijke of weinig talrijke figuren, ingetogen van houding, door binnenlicht verlicht. Bovendien komt bij hem, naar E. Coosemans voor het eerst bewees, eene zekere wanverhouding tusschen de gestalten en dier omgeving dikwerf voor.

In de groote figuren is monumentale en decoratieve breedheid beoogd, en de, naar het tweede plan verwezen, omgeving strekt enkel tot aanduiding van het midden.

Zoo men die kenteekenen toepast op het veelluik van het Lam, wordt men er toe genoopt het bovendeel en de buitenluiken toe te schrijven aan Jan ; aan Huibrecht, (ten minste wat de opvatting en de teekening betreft), het wereldsch gedeelte met de talrijke figuren, die, van helder licht omgeven, zich in het bekoorlijkste der landschappen bewegen.

Wie ook de maker van dit landschap weze, zij het Huibrecht of Jan, ontegenzeggelijk is hij de grootste XV[e] eeuwsche meester in dit delicate genre.

Geen deed lichter gebladerte ruischen, doorschijnender water vlieten, vatte met meer waarheid de vogelen in hunne vlucht noch wist met mooier bloemen de weiden te bespikkelen.

Ik meen evenwel dat de samenwerking enger geweest is, en met het aandeel der leerlingen rekening dient gehouden. In hoeverre echter ? Dit is voor ons een raadsel. Gezien wij het niet kunnen oplossen, moeten wij er ons bij bepalen zonder voorbehoud de onvergelijkelijk schoone techniek en de hooge zedelijke beteekenis van het werk te bewonderen.

De grootschheid van de figuren der hemellingen, de stralende pracht der zingende engelenscharen, gaan er gepaard met de lichamelijke onvolmaaktheid van Adam en Eva, die nochtans op bewonderenswaardig naturalistische wijze zijn uitgebeeld.

Op aarde, het weergaloos landschap met de beboschte boezempjes, waaruit, aangelokt door de lenteweide en de spruitende fontein van het eeuwig leven, de hemelscharen oprijzen.

En knielen wij, in stomme verrukking, voor die machtige akte van geloof neder, waarmede de gebroeders van Eyck, met stoute theologische opvatting, het poëma der verlossing zongen, en het uitgangspunt van de moderne schilderkunst vaststelden.

Het is natuurlijk dat, naar gelang van de stellingen, door de critici aangaande het wederzijdsch aandeel der beide broeders in het Gentsch stuk opgezet, hypothetische catalogen, welke tot in het oneindige verschillen, te hunnen voordeele werden opgemaakt.

Wat Huibrecht betreft, is niets zeker; geen enkel geteekend werk komt de geleerde studiën van Hulin staven. Er bestaan echter gewrochten welke terecht aan den eersten onzer beroemde schilders dienen toegeschreven.

Twee luiken (Ermitage te St. Petersburg), het eene een pakkend dramatisch « Calvarieberg », het andere een in het opzicht der samenstelling nog verrassender « Laatste Oordeel », dat aan de uitspattingen van de duivels op de Burgondische portalen herinnert, zijn scheppingen welke zich, om verschillende redenen, aansluiten bij de door Hulin aan Huibrecht van Eyck toegeschreven miniaturen.

De « Drie Maria's bij het Graf, » uit de verzameling Cook te Richmond, biedt groote overeenkomsten met bedoelde luiken. De natuurontwaking in een rozig morgenlicht voert ons terug tot de fijne atmospherische effecten der bewuste miniaturen.

De « Calvarieberg » uit het Berlijnsch Museum, en de twee paneelen der « Stigmatisatie van Franciscus van Assisi », het eene uit het Turinsch Museum, het andere te Philadelphia, sluiten zich, langs meer dan eene zijde, bij dezelfde groep aan.

Overal dezelfde volmaaktheid bij het weergeven van de ruimte, van de luchtige perspectief, van het landschap met zijne lichtwisselingen, met een woord, van de verschillende hoedanigheden welke Hulin in den Meester ontdekt, ingevolge het nauwgezet wetenschappelijk onderzoek der miniaturen waarvan hij hem het vaderschap toeschrijft.

Gaan wij over tot Jan, dan is de toestand dezelfde niet meer. Verscheidene geteekende of door een of ander bescheid gewaarmerkte stukken, stellen ons in de mogelijkheid een op hechter gronden gebaseerden cataloog van diens werken op te maken.

Ter belichting van het begin zijner loopbaan bevat het Kopenhaagsch Museum een « Portret van Jacoba van Beieren », dat wel eene kopij uit de XVI[e] eeuw van een verloren oorspronkelijk werk van Jan zou kunnen wezen.

« De Man met de Anjer » (Berlijnsch Museum), met het gerimpeld gelaat, de koele oogen en de saamgeknepen lippen, is door H. Hymans overeengebracht met Jacoba's oom, Jan zonder Genade, en zou een tweede werk uit het Hollandsch tijdperk wezen. Is dit stuk echter wel zoo oud? Wij betwijfelen dit!

Wat Philips den Goede betreft, zoo schijnt ons geen enkel zijner talrijke, op het Gulden Vlies tentoongestelde, portretten met Jan van Eyck iets gemeens te hebben.

Onzes inziens is dit echter wel het geval met het « Portret der tweede vrouw des hertogs, Bonne d'Artois », (Berlijnsch Museum).

Twee werken, die men vrij algemeen 1426 dateert, zijn het luik der « Boodschap » (Ermitage te Petersburg), en de « H. Maagd van den Kanselier Rolin » (Louvre).

Waar het eerste tafereel ons verplaatst in eene Romaansche kerk, staat de « H. Maagd met schenker Rolin » in een allerliefst Gothisch vertrek, met wijd uitzicht op eene zonnige stad en op een landschap dat verbaast door zijne werkelijkheid en waarin zich eene dichte menigte kleine figuurtjes bewegen, gelijk aan diegene welke Huibrecht in zijne miniaturen plaatste.

Daaruit spruit natuurlijk twijfel rakende de toeschrijving van het werk aan den jongsten broeder.

In 1432 werd het veelluik der Aanbidding tentoonge-

steld. Ditzelfde jaar onderteekende Jan de kleine « H. Maagd » van Ince Hall, bij Liverpool.

Daarna komen aan de beurt: het zeer levendig « Portret van Kardinaal della Croce, Nicolaes Albergati » (Keizerlijke Galerij van Weenen); dat uit de Nationale Galerij van Londen, gedateerd 1432, bekend onder den naam van « Timotheus » en meesterlijk van bewerking; dat van een « Jongmensch », uit de Galerij van het gymnasium van Hermanstadt, dat er dichtbij komt; dat van « Boudewijn de Stamelaar », heer van Lannoy, (Berlijnsch Museum) en de twee van Londen, (Nat. Gal.), het eene gedateerd 1433, bekend onder den naam van den « Man met den Tulband » en door Durand-Gréville beschouwd als het portret van Jan van Eyck zelf, het andere dit onvergelijkelijk meesterwerk, geteekend en gedateerd 1434, « Jan Arnolfini en diens jonge gemalin » voorstellend in een verrukkelijk Gothisch vertrek. (1)

Het Berlijnsch Museum bezit een ander portret van hetzelfde personage, naar het schijnt 1438 gedateerd, waarvan de meesterlijke techniek den schilder veel eer aandoet, terwijl dat van den jongen Brugschen goudsmid « Jan de Leeuw », gedateerd 1436 (Keizerl. Gal. van Weenen) op ellendige wijze schijnt overwerkt te zijn. Dit jaar zag ook het ontstaan van het belangrijkste godsdienstig werk van den Meester, zoo men het Gentsch veelluik buiten beschouwing laat. Het is de « H. Maagd van Kanunnik van der Paele ». (Brugsch Museum).

Een warm, ambergeel licht, dat door lensvormige ruiten zijgt, omvlot de lieve groep van de H. Maagd met St. Donatius, St. Joris, en de onvergetelijk mooie witte figuur van den schenker.

Door de krachtige weergeving der détails maakte de bewerking van diens hoofd eene gebeurtenis uit in de

(1) Graaf Léon de Laborde en Henri Bouchot meenen in dit portret Jan van Eyck en diens echtgenoote te zien. Bouchot vertaalt het opschrift : *Johannes de Eyck fuit hic*, door *Deze was Jean van Eyck*, en niet : *was hier*, zooals men het doorgaans vertaalt. Laten wij nog opmerken dat de inventaris van Margaretha van Oostenrijk, waar zij het portret van Arnolfini en diens vrouw beschrijft, (de huidige identificatie werd eruit afgeleid), een groote schilderij vermeldt, terwijl het weergevonden stuk klein is.

geschiedenis van het portret. De techniek van van Eyck behaalt hier een harer schitterendste triomfen, de kleur zingt er onder den prachtigen gloed der glacis.

De « H. Maagd met Karthuizer » (Verz. Gust. de Rothschild), alsmede de gedeeltelijke repliek van het Berlijnsch Museum zijn mollig gekleurde werken, waarin de sappige stadsgezichtjes opnieuw doen denken aan den oudste der beide broeders.

De kleine « H. Maagd van Lucca » (Mus. van Frankfort), vertoont dezelfde menschelijke teederheid als die van Ince Hall, en het bekoorlijke drieluikje uit het Museum van Dresden verraadt eene gansch nieuwe technische volmaaktheid en kleurenweelde en eene verbazende kennis der perspectief.

Een verder in zijn tijd zeer geroemd werk, blijkens de ervan gekende kopijen, maakt deel uit van dezelfde groep; het is de « H. Maagd in de Kerk », (Berlijnsch Museum).

Van 1437 dateert een onvoltooid ofschoon geteekend paneeltje, uit het Antwerpsch Museum, verbeeldende de « H. Barbara », gezeten op een heuveltje. het ruime kleed, met ontelbare krookjes, breed uitgespreid. Achter haar voltooit eene dichte schaar popperig-kleine arbeiders een reuzigen Gothischen toren.

Dit onafgewerkt stukje verstrekt ons kostbare gegevens aangaande de techniek van den schilder.

Van 1438 hebben wij een « Christuskop », waarvan de verschillende replieken (Museums van Munchen, Berlijn, Brugge,...) behoudens de eerste misschien, twijfel over dier echtheid doen ontstaan.

Reine moedervreugd straalt uit de « Kleine H. Maagd bij de Fontein » (Antwerpsch Museum), frisch en trillend van kleur; doch het werk, dat het hoogtepunt uitmaakt in de loopbaan van den bekenden schilder, is het « Portret zijner vrouw » uit het Brugsch Museum. (1)

De schoone teekening ervan, het krachtige modelé, vol keurig spel van licht en schaduw, de frissche en levendige kleur doen ons ten zeerste de verdwijning betreuren

(1) Deze twee werken zijn geteekend en dateeren van 1439.

van den tegenhanger van dit werk, zijnde het portret van den kunstenaar zelf. (1)

Hier diende nog vermeld een werk, door den schilder begonnen den dag vóór zijn overlijden, en dat onvoltooid bleef: het « Drieluik van proost van Maelbeke » (Verzameling Helleputte te Leuven). Ongelukkig is dit stuk door overschildering compleet bedorven.

Verder hebben wij stukken welke ten onrechte aan de van Eyck's worden toegeschreven, nl. de « Bisschopswijding van den H. Thomas Becket » (Verzameling Devonshire te Chatsworth); de « Zege der Kerk op de Synagoog », (Pradomuseum te Madrid), vermoedelijk van den Catalaanschen schilder Luis Dalmau, en verscheidene portretten welke min of meer hoedanigheden bezitten van aard ze op van Eyck's namen te plaatsen.

Anderdeels vermelden de teksten sommige verdwenen werken, o. m. « Vrouwen in het Bad », waarvan Bartholomeus Facius met veel lof gewaagt, en dat voor onze oogen komt te staan bij de beschouwing van het lieve paneeltje uit het Museum van Leipzig: « Liefdebetoovering ».

Geduldig teekenaar heeft Jan van Eyck zich betoond, waar hij het kenschetsend uitzicht van wezens en dingen met onfeilbare zekerheid weergaf; machtig kleurkunstenaar, waar hij met meesterlijke stoutheid de doorschijnende en warme, trillende en gulden tonen heeft doen harmoniëeren; waardig samensteller, waar hij schikkingen heeft gevonden welke door al de kunstenaars uit de XVe eeuw werden nagevolgd.

Zijne droomerige engelen, krachtige Maagden, uiterst individuëele portretten en veristisch bijwerk zijn verbazend modern gebleven.

Eene zoo volmaakte kunst, welke haast zonder overgang volgde op de zeer loffelijke, maar toch onbeholpen weifelingen der Fransch-Vlaamsche voorloopers, moest een min of meer sterken invloed oefenen op de Vlaamsche en vreemde tijdgenooten.

« De eigenaardige wijze om de gewaden in krookjes op

(1) Deze twee portretten hingen vroeger in de kapel van de schilders- en zadelmakersgilden, gebouwd in 1452, later kapel der Zusters van Liguori in de Noordzandstraat te Brugge.

den bodem te doen neervallen, is wellicht, van al de kenmerken der Eyckiaansche kunst, diegene welke meest oogenschijnlijk die uitloopers verraadt. Overal, waar die kroken voorkomen, mag men zeggen dat men voor rechtstreekschen of onrechtstreekschen invloed van den Meester staat » (Hulin). (1)

Die invloed verspreidde zich zeer snel over al de Europeesche landen welke in dien tijd aan kunst deden: Frankrijk en Duitschland, Spanje en Portugal, Italië en inzonderheid de Nederlanden, waar hun onvergelijkelijk genie inwerkte op de onmiddellijke volgelingen, zooals Petrus Christus, en te Haarlem eene nieuwe school deed ontstaan met Dirk Bouts, in zijn jeugdtijd, Albrecht van Ouwater en Geertjen tot Sint Jan.

Hulin (A. a. p. blz. 23) heeft afdoende dien invloed bewezen voor Frankrijk, aan de boorden der Loire, in de kom van de Rhône en in Provence, alsmede op den Bazelschen schilder Conrad Witz.

In Spanje stellen wij de snelle verspreiding van dien invloed vast met Luis Dalmau die, in zijn befaamd altaarstuk van los Concelleres te Barcelona, (1445) Van Eyck zoo zeer navolgde dat H. Hymans hem een onmiddellijken leerling uit Jan 's atelier te Brugge heet.

Nog blijven ons vele raalselvragen op te lossen over. Wellicht zal het ons eenmaal gegeven zijn, met stelliger zekerheid de schitterende kunstherleving in het Noorden te kennen, welke het oude evenwicht op artistiek gebied in het Westen vernietigde, en ons tot opvoeders maakte van Frankrijk en ook wel eenigszins van Italië, na er de cijnsplichtigen en de erfgenamen van geweest te zijn.

* * *

Terwijl, met de gebroeders van Eyck, zich in de Vlaamsche streken twee gewichtige kunstmiddens ontwikkelden: Brugge en Gent, schonk de stad Doornik harerzijds het leven aan een bloeiende schilderschool.

(1) G. H(ulin) de Loo: L'exposition des Primitifs Français au point de vue de l'influence des frères van Eyck. — Van Oest et Cie, Bruxelles, 1904, blz. 21.

Schoon Fransche bezitting, had het land van Doornik, ver van Parijs afgelegen, en ingesloten tusschen Vlaanderen en Henegouw, eene zekere politieke vrijheid bewaard, en gansch zijne plaatselijke kleur. Want al was deze een luttel beïnvloed door de Parijzische kunst, toch bleef zij gaaf door de ligging tusschen de Vlaamsche en de Henegouwsche steden.

Anderdeels is de ontluiking eener schilderschool in een ruim voortbrengingsmidden van beeldhouwwerk gemakkelijk hieruit te verklaren dat, op dit oogenblik, het polychromeeren zeer in zwang was in de beeldhouwkunst.

Een der eerste namen welke wij in die school ontmoeten is die van den belangwekkenden meester

Robert Campin

Hij werd, omstreeks 1378 te Valencijn geboren. In 1406 vestigt hij zich te Doornik waar hij, in 1410 het burgerrecht verwerft, en er beeldschildering uitvoert.

Daar hem in 1427 het vervaardigen der stadsrijve werd opgedragen, meent L. Maeterlinck dat de kunstenaar wellicht schilder en beeldsnijder was, wat ons, in zulke omgeving, niet zou moeten verwonderen en wel met de gewoonten dier streek zou strooken.

In 1438 maakt hij het patroon (schets?) van een beschilderd doek, voorstellende het leven en den marteldood van Sint Pieter, en dat hij door schilder Henri de Beaumetiel doet uitvoeren.

Voortdurend wordt vermeld dat hij verschillende niet zeer aanzienlijke werken voor de stad uitvoert, banieren en blazoenen schildert, rijven verguldt, beelden stoffeert, wat trouwens al de toenmalige schilders deden.

In Maart 1427 (nieuwe stijl), ging een zekere Rogelet de la Pasture bij hem in de leer. (1) Stellig had hij tot leerling Jacques Daret wiens levensverloop ons tamelijk wel bekend is.

Deze Robert Campin leidde een nogal ongeregeld bestaan, en liep eene veroordeeling op, waarbij hij genood-

(1) Bewuste Rogelet werd verward met den grooten Rogier van der Weyden, die ongetwijfeld toen reeds meester was.

zaakt werd eene beevaart te doen naar St. Gilles in Provence. Later was zijn slecht gedrag nogmaals oorzaak dat hij veroordeeld werd tot een jaar verbanning « pour la vie ordurière et dissolue qu'il mène depuis longtemps, lui homme marié, avec Laurence Polette », en het was enkel dank zij de bemoeiingen van Jacoba van Beieren dat zijne straf veranderd werd in eene boete.

Uit deze bijzonderheden werd besloten dat de waarde van den kunstenaar zeer gering was. Onzes dunkens is dit oordeel ongegrond, en mag men veilig de meening bijtreden van G. Hulin, die onlangs der Doornikschen meester vereenzelvigde met den raadselachtigen meester van Flémalle (alias den Meester de Mérode of den Meester van de Muizenval).

Na den uitstekenden anonymus beschouwd te hebben als den Doornijker Jacques Daret, zag Hulin aldra in dat het vergedreven archaïsme van den meester van Flémalle met die vereenzelviging moeilijk was overeen te brengen, en kwam hij tot het besluit dat hij niet voor den leerling, maar wel voor den meester zelf, Robert Campin stond.

Het luik van de « Boodschap » (Berlijnsch Museum), dat voorheen met de « Aanbidding der Koningen » (zelfde Museum), en de « Opdracht in den Tempel », (vroeger verz. Hainauer, thans bij de Heeren Duveen, broeders, te Londen), deel uitmaakte van een aanzienlijk altaarstuk, verbeeldt een geknielden abt, die, dank zij het wapenschild, met Jean du Clerc van St. Vaast (Arras) is kunnen geïdentificeerd worden.

Klaarblijkend is het een werk van een leerling des meesters van Flémalle. Er bestaat nu eene oude beschrijving welk ons toelaat bedoeld altaarstuk aan Jacques Daret toe te kennen. (1) Om, van daar uit, den Meester van Flémalle

(1) Het *Journal de la Paix* van Arras, door Dom Antoine de la Taverne geschreven en in 1651 door Jean Collard te Parijs uitgegeven, gewaagt van dit altaar van abt du Clercq. Het wekte de bewondering der diplomaten die in Juli 1435 het verdrag kwamen bezegelen. De beschrijving ervan komt voor in door den uitgever toegevoegde voetnota's. Anderdeels vermeldt het Rekenboek van den abt Jean du Clercq, in 1889 door Henri Loriquet uitgegeven, drie betalingen aan Jacques Daret gedaan en welke betrekking hebben op bewust altaar. (Artikel van den heer G. Hulin in het : *Burlington Magazine*. Juli 1909).

met Robert Campin, bij wien Daret in de leer was, te vereenzelvigen, diende nog enkel de uiterst logische redeneering voortgezet waarvan alle eer den best onderlegden van al onze critici, G. Hulin, te beurt valt.

Onderzoeken wij vluchtig den op naam van den Meester van Flémalle opgemaakten cataloog, die, als de meeste hypothetische groepeeringen rondom een pas ontdekten Meester, aanzienlijk zal moeten besnoeid worden.

Het drieluik der Boodschap (Verzameling de Mérode, Brussel), is opgevat op eene ten onzent teenemaal nieuwe manier. De « Boodschap des Engels » geschiedt in een kalm, burgerlijk midden, waar alles spreekt van zachte intimiteit, terwijl, in zijn winkel Sint Jozef muizenvalletjes zit te timmeren. De op een aanpalend binnenpleintje neergeknielde schenkers zijn getuigen van het goddelijk mysterie. (Varianten van middendeel : Museums Brussel en Cassel).

Zoo vredig is dit van krachtigen werkelijkheidszin sprekend tooneel ! De levendige, schitterende kleur, met stoute tegenstellingen doch koele tonen, werkt eenigszins storend op den aanschouwer die niet met de gewrochten van den Meester van Flémalle vertrouwd is; want, waar men die gewrochten plaatst nevens de veel warmkleuriger stukken onzer Primitieven, steken zij er haast bij af.

Dit is inzonderheid het geval met de kleine « Maagd van Somzée » (verzameling Salting, Londen), welke het drieluik van de Mérode zeer nabijkomt. Het sculpturaal karakter, de door eene donkere lijn afgeteekende vormen, de koude toon ervan zijn al niet nieuwe, dan toch sterk van hetgene wij bij de van Eyck's genoten verschillende kenteekens. Anderdeels stempelen de zorg om natuurgetrouwheid, de neiging om steeds tot in de nietigste bijzonderheden af te dalen, het wisselspel van licht en schaduw, het noteeren van de afgeworpen schaduwen en de kunstige perspectieven, dien meester tot een eclectischen, stouten geest, die zich nochtans zeer eng bij de gelijktijdige miniaturisten aansluit.

Het hoofdwerk van den Meester van Flémalle is ons slechts toegekomen bij brokstukken, welke bewaard worden in het Instituut Staedel te Franckfort. De statige, indrukwekkende figuren der « H. Maagd met het kind Jezus », en

van de « H. Veronica » zijn onvergelijkelijk plastisch; de uitdrukking van droefgeestigheid op hun gelaat getuigt van groote verfijning; de stoffen zijn er met nauwgezetheid in weergegeven. In eene « H. Drijvuldigheid » (grauwschildering, ommezijde van een dier paneelen,) vertoont het machtig gemodeleerd lichaam van Christus ongewoon veel gelijkenis met bepaalde werken van den beroemden Rogier Van der Weyden.

De sculpturale hoedanigheden, aan beide meesters eigen, zijn best te verklaren uit de schitterende beelhouwschool, waarop Doornik zich terecht beroemde.

In het Prado-museum te Madrid bevinden zich twee luiken van een tryptiek, waarin ongelukkig het middenstuk ontbreekt. Dit werk draagt een onderschrift met datum 1438. Hoe spijtig dat ook de naam van den schilder er niet op voorkomt!

Het portret van den schenker « Henri de Werl » is een dier machtige scheppingen zooals Jan van Eyck er voortbracht, terwijl de « H. Barbara », in het ander luik, afgebeeld is, gezeten in het mooiste Gothisch vertrekje dat wij kunnen droomen. Het licht trilt er liefelijk; elk voorwerp leeft er een eigen leven, de vormen zijn er uiterst sculpturaal.

Nog vele gewrochten komen zich voegen bij de enkele voornaamste stukken welke wij hier schetsten.

Een fragment : « Maria-Magdalena », (Nat. Gal. Londen), enkele H. Maagden in de vertrouwelijke omgeving van het dagelijksch bestaan (Ermitage te Petersburg; Museum van Turin), een « Huwelijk der H. Maagd » (Prado), sluiten zich vaster of losser aan bij die hoofdgroep. Een fragment, verbeeldende een der beide Moordenaars (Inst. Staedel, Francfort), kunstig van modelé, en waaruit een zeer ontwikkelde anatomische kennis blijkt, wijkt, om eene zekere ruwheid van uitdrukking, van die groep af. (1)

De « Aanbidding der Herders » (Museum, Dijon), met een delicaat herfstlandschapje, de « Glorierijke Maagd », (Museum van Aix-in-Provence), en een « Kalvarieberg »,

(1) Een « Christus aan het Kruis tusschen de twee Moordenaars », (Drieluik), in het Royal Institution te Liverpool bewaard, is wellicht een kopij van dit verdwenen origineel stuk.

(Museum, Berlijn), maken een geheel uit dat, door zijne sierlijkheid en teederheid, eveneens afwijkt van de typische werken, en ons eerder doen denken aan een of anderen onmiddellijken leerling, zooals dit trouwens het geval is geweest met het « Bezoek » en de « Aanbidding der Wijzen », (Museum, Berlijn) en de « Opdracht in den Tempel », (Verzameling Hainauer), welke, wij zagen het hooger, werken zijn van Jacques Daret.

Ook enkele portretten worden aan den Meester van Flémalle toegeschreven; nl. een in het Museum van Berlijn, twee zeer zacht gemodeleerde in de National Gallery van Londen, twee uit Doornik afkomstige in het Brusselsch Museum.

Om nu kort te gaan : de uitgebreide hypothetische cataloog, welke in het voordeel van den beroemden anonymus opgemaakt werd, mist homogeneïteit. Er zijn ja, gelijkloopende strekkingen waar te nemen, doch verschillende handen zijn onder gemeenschappelijke hoedanigheden te bespeuren.

In afwachting dat verder doorgedreven studiën de groep Flémalle van den overtolligen ballast zal hebben ontdaan, dienen wij ons wijselijk te onthouden van alle pogingen tot duidelijk omschreven kenschetsing.

Mogelijk zal het de critiek eens gelukken rondom de namen van *Jacques Daret* (1), uit Doornik, *Geeraerd van der*

(1) Jacques Daret schijnt een belangrijk meester geweest te zijn. Van 1418 hielp hij Robert Campin, werd in 1427 als leerling in het St. Lucasgild opgenomen, en verwierf het meesterschap in 1432.

Anno 1433-34 trekt hij, op verzoek van den abt van St. Vaast, Jean du Clercq, naar Arras, waar hij tot 1435 arbeidt.

Hij keert naar Doornik weer, maar werkt nog voor gemelden abt te Arras van 1444 tot 1460.

In 1461 vinden wij hem te Doornik terug.

Intusschen had hij, in 1454, medegeschilderd aan sierstukken voor de feesten van den Fazant.

In 1468 ontmoeten wij hem te Brugge, waar hij de werken schijnt geleid te hebben tot opluistering van den echt van Karel den Stoute met Margaretha van York.

Dank zij de opzoekingen van G. Hulin kunnen de drie hoogervermelde luiken met zekerheid op Jacques Daret's naam gesteld worden.

Daarin leeren wij hem kennen als een navolger van Robert Campin, die echter ook invloed heeft ondergaan van Rogier

Meire (1), uit Gent en *Colin de Coter* (2), uit Brussel, bepaalde groepeeringen te schikken, dit op grond van een archiefstuk, eene handteekening, of technische vergelijkingen. Zulkdanige rangschikking zou echter thans nog vermetel zijn.

Van nu af reeds verschijnt ons de meester van Flémalle als een vaardig schilder die met opzet achteruitblijft op zijn tijd, een lieve verteller, die alles nauwkeurig gadeslaat en al de uitingen zijner kunst tot de natuur terugleidt : hij modeleert krachtig zijne figuren, teekent met kunst zijne perspectieven, geeft met juistheid gebaar en uitdrukking, stof en ruimte weer. Zijn invloed verspreidde zich aldra in den vreemde, en Conrad Witz uit Bazel, alsmede de anonieme meester van Salamanca getuigen van zijne kolossale bedrijvigheid en de bekendheid die zijne gewrochten genoten.

* * *

Een ander Doorniksch kunstenaar zou, in ruimer mate nog, bijdragen tot de verbreiding van den roem onzer XVe-eeuwsche school.

van der Weyden. Zijn koloriet is niet zoo schitterend als dat van Campin en hij mist diens zin voor ruimte en spel van licht en schaduw.

(1) Geeraerd van der Meire, door van Mander achter de van Eyck's geplaatst, werd ten onrechte, ingevolge vervalschte archiefuittreksels, in de tweede helft der XVe eeuw thuisgewezen. (Slechts in 1452 zou hij in het schildersgild zijn opgenomen en in 1474 tot onderdeken verkozen.)

Eene akte van 1426 bewijst dat hij reeds op dit oogenblik meester was ; hij kan dus rechtstreeksch leerling der van Eyck's geweest zijn.

St. Baafskerk te Gent bezit een groot drieluik, de « Kruisiging » voorstellende, en door overlevering op naam van G. van der Meire geplaatst. Het werk is niet onverdienstelijk.

Het stuk met hetzelfde onderwerp uit St. Salvator te Brugge, en de verschillende werken uit het Museum van Antwerpen, staan in geenerlei verband met het Gentsch stuk.

(2) Het bestaan van Colin de Coter is ons alleen bekend uit een luik van een triptiek, waarop « St. Lucas die de H. Maagd schildert » is voorgesteld. (Kerk van Vieure-Allier) en uit een luik van een diptiek : « Heilige Vrouwen ». Het tweede luik verbeeldt de « H. Drievuldigheid » (Louvre). Beide stukken zijn geteekend : Colin de Coter pinxit me in Brabancia Bruselle. »

Geen enkel geschreven document vermeldt den naam van den schilder die, door die twee werken, waaraan de critiek er vele andere vastknoopt, den meester van Flémalle zeer nabij komt.

Rogier van der Weyden,

(zijn echte naam is : de le Pasture), geboren te Doornik tusschen 1397 en 1400, dankt aan zijn oorsprong en ook wel aan zijne kunstopleiding, de plastische kenmerken welke ons in zijne gewrochten treffen.

Reeds vóór 1425 met juffer Elisabeth Goffaerts uit Brussel gehuwd, was hij ongetwijfeld op dit tijdstip reeds gewoon schilder der stad Brussel, aangezien, den 17n November 1426, zijne geboortestad hem royaal acht partijen wijn vereerde en, bij ordonnantie van 2 Mei 1436, de stad Brussel besloot dat, na zijn overlijden, geen ander schilder meer zou benoemd worden. Het is inderdaad niet zeer waarschijnlijk dat dergelijke beslissing reeds daags na zijne benoeming zou genomen zijn.

Anderdeels kan de door zijne stad in November 1426 gevierde meester Rogier onmogelijk verward worden met Rogelet de le Pasture die, in Maart 1427 (1), bij Robert Campin in de leer ging.

Een andere tekst vermeldt dat meester Rogier, in Augustus 1432, het vrijdom van zijn bedrijf te Doornik verkreeg, d. w. z. dat hij gemachtigd werd tot het uitoefenen van zijn bedrijf onder de meesters van het Doorniksch gild.

Wie was de meester van den befaamden schilder ?

Was het Jan van Eyck, naar de Italiaansche kronijkschrijvers uit dien tijd beweerden ? Mysterie !

Was hij tevens beeldhouwer, naar de meening van L. Maeterlinck ? Niets komt dit bewijzen !

Uit verschillende teksten kan opgemaakt dat hij een zekeren welstand genoot, en vier kinderen had waaronder : Cornelius, Karthuizermonnik te Hérinnes en eene dochter.

Wij weten ook nog dat hij, bij het jubileum van 1450, naar Rome reisde, en een schilder uit Lombardije, Zanetto Bugatto, in Rogier's atelier te Brussel kwam studeeren. (2)

In 1458-59 arbeidde de meester aan het graf der in 1406 overleden hertogin Johanna van Brabant.

(1) Het begin van Maart 1426, in den tekst vermeld, (oude tijdrekening), is eigenlijk Maart 1427 (nieuwe tijdrekening), gezien het jaar alsdan met Paschen begon.

(2) Twee door Malaguzzi Valeri, in : *Pittore lombardi del quattrocento,* Milan, 1902, bekendgemaakte brieven staven dit driejarig verblijf in Rogier's atelier.

Bepaalde hij zich bij polychromiewerk of was zijne taak er gewichtiger? Dienaangaande zeggen de teksten ons niets duidelijks.

Hij stierf te Brussel, op 16 Juni 1464, en werd in Sinter-Goedele begraven, na de stad zijner keuze tot een der belangrijkste kunstmiddens van de noorderlanden gemaakt te hebben. Het werk van Rogier van der Weyden laat totdusverre geene strenge classificeering toe.

Uit oude schrijvers weten wij dat hij voor het stadhuis van Brussel vier gerechtsstukken schilderde, twee waarvan het onderwerp was ontleend aan de geschiedenis van Keizer Trajanus, en twee aan de legende van Herkenbald. Drie te Bern bewaarde tapijten gunnen ons eene flauwe voorstelling van die paneelen, welke ongetwijfeld bij de beschieting van 1695 omkwamen.

Het was wellicht met het oog op die uitvoering dat Rogier benoemd werd tot schilder van de stad. Zij schijnen inderdaad tot het begin zijner loopbaan te behooren.

Eene compositie welke, volgens bepaalde teksten, van hetzelfde tijdstip zou zijn, is oorzaak geweest van veel discussie : wij bedoelen het « Drieluik der H. Maagd », gezegd van Miraflores (Museum Berlijn).

Dit uiterst dramatisch werk, dat behoord heeft aan Paus Martinus V, die in 1431 overleed, zou ons kostbare inlichtingen kunnen verstrekken over 's meesters techniek. Ongelukkig noopt ons het metaalachtig koloriet ervan tot behoedzaamheid aangaande de erkenning van de echtheid van het gewrocht. Vrij algemeen wordt aangenomen dat het origineel van dit stuk, behoudens het rechterluik, zich in de sacristie der Domkerk van Grenade zou bevinden (1).

Een ander drieluik uit het Berlijnsch Museum, dat in den trant van voormeld altaarstuk is opgevat, wijkt er evenwel van af door meer kleurfijnheid, meer stroefheid in de uitvoering, en heeft om die redenen meer aanspraak op het vaderschap vanwege den beroemden schilder.

(1) Dit altaarstuk der H. Maagd werd door Martinus V geschonken aan Koning Jan II van Castillië, die het vereerde aan het Karthuizerklooster van Miraflores bij Burgos, waar het werk verbleef tot aan de vernieling van het stift door de Franschen.

Het stelt, op het voorplan, onder steenen bogen, tafereelen voor uit de geschiedenis van « Sint Jan-Baptista », en in den achtergrond, hier echter met een zekere bescheidenheid, zijn kleine sappig behandelde genretooneeltjes uitgebeeld.

Dat de voor eene Kerk van Leuven bestemde « Kruisafdoening » van het Escuriaal Rogier's meesterstuk is, getuigen reeds talrijke oude kopijen.

Zij schijnt van omstreeks 1435 en is geschilderd op gouden grond.

De plastische en dramatische gaven van hem, die onder onze Primitieven, de grootste uitbeelder was van het innerlijke gemoedsleven, komen er het best tot hun recht.

Zoo groot was het streven naar het sculpturale bij dezen schilder, dat dit stuk er haast als een gekleurd halfverheven beeldwerk uitziet. Het toont ons, op de treffendste wijze, het dramatisch karakter van den kunstenaar die zich weet te beheerschen bij het weergeven van smart en aandoening. Hoe welsprekend nochtans is de onderlinge deelneming in het lijden uitgebeeld in de parallele houding van de bezwijmde Maagd en den dooden Christus? Zonder door geweldige gebaren hunne verlatenheid te uiten, zwelgen, als het ware, de omstaanders hunne tranen in; alleen Maria-Magdalena geeft zich uitbundig aan hare smart over.

Het heldere, zachte, hoewel eenigszins koude koloriet, onderscheidt dit hoofdwerk van de talrijke replieken, waarvan sommige onder het toezicht van den meester gemaakt werden. (1)

In het gasthuis van Beaune, in 1443 door Nicolaes Rolin, den beschermer van Jan van Eyck, gesticht, wordt een groot veelluik bewaard dat « Het Laatste Oordeel » voorstelt, en door de critiek eenparig aan Rogier van der Weyden wordt toegeschreven.

(1) Dit werk is afkomstig van de kerk van O.-L.-Vrouw buiten-de-Muren, te Leuven, en werd afgestaan aan Maria van Hongarije die het naar Philips II, koning van Spanje, zond.

Kopijen ervan bevinden zich in de Museums van het Prado, van Berlijn, van Keulen, van Liverpool, van Dowaai, in het Mauritshuis in den Haag, in St. Pieterskerk te Leuven, enz.

Het is een werk met groote plastische hoedanigheden, statig en indrukwekkend, zeer eigenaardig in opzicht van godsdienstig symbolisme, en zeer diep menschelijk.

De naakte figuren, evenals de portretten, missen de stevigheid welke van Eyck kenschetste, en eene zilverachtige, koude kleur vervangt er de warme en gulden tonaliteit van den Brugschen meester. Niettemin blijft het werk eene der schoonste scheppingen van onze quattrocento.

In het altaarstuk der « Drie Koningen » te Munchen is een gewichtige vooruitgang in de techniek waar te nemen, al vertoont gemelde compositie nog dit bewust archaïsme dat onzen schilder zoo nauw met zijne befaamde voorloopers uit de XIVe eeuw verbindt.

Verre van zich te versmelten met het mooie landschap in den achtergrond, schijnt de prachtige groep van het voorplan geschaard te zijn voor een decorstuk of een tapijt, en in eene luchtledige ruimte te staan.

Een jonger werk van Rogier, misschien wel het jongste, is de « Geboorte met schenker Bladelin » (Museum Berlijn). Daarin zijn nogmaals dezelfde gebreken vast te stellen, doch het maakt tevens, door zijn verrukkelijk koloriet, het glanspunt van 's meesters genie uit. (1)

In het Antwerpsch Museum hangt een groot paneel waarop de « Zeven H. Sacramenten », lieve genretooneeltjes, zijn voorgesteld. Ditmaal gebeurt de handeling niet in den achtergrond, maar wel in de zijbeuken eener Gothieke kerk. De middenbeuk daarvan is ingenomen door een grooten Calvarieberg die zeer dramatisch uitgebeeld is.

Verdere Calvariebergen worden nog aan den meester toegeschreven, (Museums Weenen, Dresden, Prado), doch lijken eerder werken der school te wezen.

Een groote « Christus aan het Kruis », (Escuriaal), stug ascetisch en dramatisch, afkomstig uit het Karthuizer-

(1) Dit werk schijnt afkomstig uit de stad Middelburg in Vlaanderen, gesticht door Pieter Bladelin, wiens portret door Rogier in de Verzameling Kaufmann te Berlijn berust. Eene repliek zonder groote waarde van die « Geboorte » werd door pastoor Andries in de pastorij van Middelburg teruggevonden en in de kerk aldaar bewaard.

klooster van Scheut, schijnt meer aanspraak te hebben op Rogier's vaderschap.

Er blijft ons nog een werk te vermelden over dat, ofschoon het ons slechts uit replieken (Museums Munchen, Petersburg, Boston en Verzameling Wilczet) bekend is, schijnt op te klimmen tot een oorspronkelijk stuk van Rogier: « St. Lucas die de H. Maagd schildert ».

Dit gewrocht gaf aanleiding tot die tallooze voorstellingen der H. Maagd, halflijfs, met Jezus in hare armen, wat niet te verklaren is dan uit de bedoeling aan St. Lucas het goddelijk kind te toonen.

De kleine « Piëta » van het Brusselsch Museum, doezelig afgelijnd en warm gekleurd, wijkt af van Rogier's techniek. Dit is ook het geval met de droog en onoprecht gedane « Graflegging » uit het Uffizzi-Museum, de « H. Maagd met de vier Heiligen » (Staedel-Instituut van Francfort) doordrongen van Italianisme, en bepaalde andere werken welke wij hier niet kunnen opsommen.

Wij zouden nog enkele portretten van « Philips den Goede » kunnen vermelden, welke schijnen op te klimmen tot een verloren originaal stuk van den meester, alsook eenige andere Burgondische portretten, maar hier is het terrein al te onvast, en heerscht nog al te groote verwarring in de rangschikking dier werken.

In tegenstelling met Jan van Eyck was Rogier van der Weyden de overlevering toegedaan. Niettegenstaande zijn gewild archaïsme, geeft hij blijk van machtige sculpturale gaven; hij kan met vernuft een tooneel samenstellen en beeldt op bewonderenswaardige wijze het zielvolle gebaar uit. Ongelukkig is zijne teekening, hoe correct ook, droog en hoekig, zijn koloriet, hoewel schoon, hard, en het modelé ontbreekt molligheid.

Ongemeen sterk was zijn invloed, inzonderheid in Duitschland, van 1450 af.

Krachtig komt deze uit, vermengd met dien van Dirk Bouts, bij den meester van Maria's leven, bij den meester der « H. Familie » bij den meester van het altaar van St. Bartholomeus en hoofdzakelijk bij Frederik Herlin en Martin Schongauer.

Weinige schilders wisten trouwens geheel daaraan te

ontsnappen en wij zien Zanetto Bugatto, uit Lombardije, en Angelo Parrasio, uit Sienna, de opvattingen van den genialen stichter der Brusselsche School bezuiden de Alpen verbreiden. (1)

(1) Eene uiterst vernuftige onderstelling werd onlangs door Dr Alfred von Würzbach, *Niederländisches Künstler-Lexikon*, Wien, 1910, vooruitgezet. De Duitsche criticus sluit zich aan bij K. Van Mander's tekst, waarin het bestaan van twee schilders met denzelfden naam wordt aangenomen. Dusdoende wordt de indeeling van de zoozeer van elkaar verschillende werken, die de groep Van der Weyden uitmaken, uiterst vergemakkelijkt.

Eensdeels : Rogier I van Brussel, geboren te Doornik, vóór 1425 gehuwd, door de stad Doornik in 1426 gevierd, en lang vóór 1450 naar Italië getrokken. Hij zou gemaakt hebben : « Het Laatste Oordeel » van Beaune; dat van Dantzig (volgens Würzbach jonger dan het eerstgenoemde en algemeen aan Memling toegeschreven); de « Kruisafdoening » en den « Christus aan het Kruis » (Escuriaal), het « Drieluik van Miraflores » (Berlijn), of liever zijn te Grenada bewaard prototype; de altaren van « Sint Jan-Baptista » (Berlijn en Francfort); « Christus aan het Kruis »; de drieluiken van het « H. Sacrament » (Prado en Antwerpen); het drieluik van Najera (Antwerpen), aan Memlinc toegeschreven; de kleine « H. Maagd » (Brussel), en het portret van 1462 (Nat. Gal. te Londen), dat gemeenlijk aan Bouts wordt toegeschreven en dat Rogier's zelfportret zou zijn.

Gemelde schilder was, altijd volgens Würzbach, een verdienstelijk uitdenker van tafereelen, en had een prachtig atelier waar leerlingen, volgens den smaak der klanten, bestellingen uitvoerden, welke naderhand door den meester werden geretoucheerd, evenals later Rubens het doen zou.

Anderdeels : Rogier II van Brugge, zoon van Jan, omstreeks 1410 geboren en die Rogelet de le Pasture zou zijn die bij Robert Campin in de leer gaat, het meesterschap verwerft in 1432 en zijne opleiding voltooit bij Jan van Eyck. In 1450 trok hij reeds voor de tweede maal naar Italië. Hij was de meester van Memlinc, en leefde dus nog in 1467.

Hij zou gemaakt hebben : « De Aanbidding der Koningen » en « Sint Lucas die de H. Maagd schildert » (Munchen); het « Altaar Bladelin » (Berlijn); de « H. Maagd met de vier Heiligen » (Francfort); het tweeluik der « H. Maagd » en van « Adam en Eva » (Weenen), algemeen aan Van der Goes toegeschreven; de « Graflegging » (Florence); de « Ontgraving » (Londen); de « H. Maagd Vendramin » (Weenen) en vele portretten.

Zijne gewrochten zijn geen atelierwerk maar wel meesterwerken van eersten rang.

Wat de tapijten van Bern betreft, deze zouden naar de werken van Rogier II vervaardigd zijn, en daar de kartons ervan de gerechtstafereelen van Brussel verbeelden, zouden deze gemaakt zijn niet door Rogier van Brussel, maar door Rogier van Brugge.

Een navolger van Rogier, door K. Voll, den

Meester van het St. Jansaltaartje

genoemd, (dit naar het kleine drieluik uit het Staedel-Instituut van Francfort, repliek van het altaarstuk van St. Jan, te Berlijn), zou de maker zijn van de kleine « Boodschap » uit het Antwerpsch Museum, alsmede van die der Verzameling von Hoschek (Praag), van de lieve kleine H. Maagden uit de Verzameling Northbrook (Londen) en uit het Museum van Weenen, en van de « Ontmoeting der H. Vrouwen » uit de Verzameling Speck-Sternburg (Lützschena bij Leipzich), en uit het Museum van Turin.

Deze meester, die zoo nauw met Rogier verwant is dat men algemeen beider werken met elkaar verwart, onderscheidt er zich nochtans van door zijn helder koloriet, zijn zacht modelé, zijne minder hoekige teekening. Misschien zal het eens mogelijk zijn hem te vereenzelvigen met een of ander van Rogier's navolgers of zelfs met diens zoon, den schilder Pieter, vader van Gozewijn (1) en grootvader van Rogier den jongere, die de laatste vertegenwoordiger was van het roemrijk geslacht.

CAM. POUPEYE.

(Wordt voortgezet).

---

(1) De naam van Gozewijn van der Weyden werd vooruitgezet voor tooneelen uit het leven der H. Dymphna te Tongerloo, welke, samen met verschillende uitstekende werken, de groep uitmaken van den dusgenaamden *Meester der legende van Ste Lucia*, naar het «Martelaarschap van Ste Lucia» in St. Jacobskerk te Brugge. Het schoonste werk dier groep is het « drieluik der H. Catharina », (Burgerlijk Museum van Pizza), toegeschreven aan zekeren Bartholomeo Vermeio van Cordua (alias Barth. Rubeus), een Catalaanschen schilder die te Barcelona arbeidde. (Zie : Fierens-Gevaert : *Les Primitifs flamands*, blz. 109).

JONKHEER QUINTIJN SALMASIUS,

OUD-BALJUW VAN DE BIJDELMEER

De gang was nog uiterst stil van ledigheid, als buitenshuize een sleutel eenigen tijd in het straatpoortje loterde; de deur ging met vreesachtige langzaamheid open. Hoe kwam het dat meteenen een gulden-groene gloedveeg over de grijze gangplaveikens strak vroor? Een verduisterde man bleef een stond als een zwart-roetig beeld op den dorpel mids den eenzamen en ongewonen lichtschijn talmen; zijn donkere tophoed en lang-geslonken mantel waren doodsbleek beveegd van rulle sneeuw die vooraan ook de straat geruchtloos volglooide dat zij scheen van uit de gangdiepte als een dood, melaatsch-blauw been onder dezelfde vreemde verkoude klaarte. De deur grijnde onbehagelijk toe. Over een holle verwulf had niemands gestap zoo voluit verklonken als nu de onzichtbare stappen van dezen man door den ledigen gang; op welke der grijze steentjes bleef hij opeens nu stil? Men kon den asem niet zien smoren maar hoorde hem traagzaam; in de bevangenheid van dezen donkeren verhong hij zeker hoed en mantel, want die roeffelden soms als een slap zeil waar de wind op inging en, zuiverlijk uit de leeghoofdige stilte, kon men nahooren hoe er de sneeuw afviel en koel en zacht op de gure steentjes pletste. Maar dan klonderde de gang weer vol stappen, tot in de verte een onvermoede trap begon te kraken ervan; eene zeer oude muugte deed zeker het eikene hout veel pijn...

Daarboven doolden de stappen wat richtingloos, tot eene slaperige deur plotselijk wakker schoot en weerom doefferig toedreumelde; het was precies als kuimde er een doodsche hoest den gang en de trapkast door.

De man was een verkoude, duisterachtige kamer ingetreden uit wier hooge, groen-verlooden vensters strakke bondels van hetzelfde barre schijnsel als op den gangvloer neerrezen, dat er eene waterige twijfelklaarte door de nachtelijke kamer schemerde.

Alles bevong hier toch van onherkenbare zonderlingheid en onraadbare vormen; zilver-glazerige glimpen prikten als gleuven zenuwig licht dweers de aarzelende donkerheid en schimmen van onbepaalbare dingen werden rondsom vermoed; men kon zelfs aannemen dat in den wijdsten hoek, bezijden het uiterste raam, een schemerstrakke bondel van dit buitenwaartsch, vreemdzaam licht de grijzige ribben van een gebrekkelijk geremte dweerste en op den perkament-gelen doodskop verwijlde, waarvan de oogputten vol doode, diepe schaduw schenen te blijven...

Maar de man stapte nu klankloos de kamer door naar het voorste venster, over een mosdikke tapeet die veeg-rood over den vloer uitbreidde als eene kleverig-gestolten bloedwakte. Het groenerige licht stortte uit de verlooden ruitjes strak en star over hem uit en hij zag nu erin-op buiten in de lucht naar het vriesklare maanrondeken, waarrond al de starren pimpelden als vierwormen. Overkants lagen de rullig-besneeuwde daken, trapgevelen en woonsten der straat in de zoete schemervalligheid van den ouden en zachten manebrand, door de verweerd-dompige ruitjes bezien als een bedroomd stadsgezicht...

Kortelings daarop sloofden de zware gordijnen toe, binst hun ringen rinkten. De kamer werd duistervallig en een onwezenlijke lichtschemer vertoefde in de gordijnplooien als de bleekte van eenen dageraad.

Een wijl van een stonde slechts bleef het donkerachtig. Immers de kei eener tondeldoos ketste onachtzame viersprinkels midden de kamer en éen voor éen begonnen drie vakerige vlammekens te dolen op de kroon van een kandelaber-met-tien-waskeersen, die middenin de bronzige, eikene tafel recht stond. De schaduwen der renaissance-ornamenten van den kandelaber dansten overentweer het twijfelachtig tafelblad, omdat de keersvlammen waggelden en het scheen daardoor alsof spokerige mannekens over de tafel buitelden. Het kaarslicht werd nu stil en strak en de onbekende man stond beeld-vast onder de roodachtige klaarte. Zijn hoofd werd niet heelemaal zichtbaar; het hukte voorover een perkamenten bladje dat in zijn groffelijke handen onder den keerseschijn geleek te beven. Hij las zeer aandachtzaam en verroerde niet...

Heel de groote kamer was winterkil en grauwelijk. Nevens den gedrongen elleboog van den lezenden man scheen nu plotselijk het bij de maanklaarte vermoede geremte vertrouwzaam het perkamentje mede te lezen, binst de holle kop tegen de karmozijnen voedering van zijn schouder aanleunde. Maar in werkelijkheid stond het ruige geremte verder achterwaartsch in een laatsten hoek der kamer naast een weggeduisterde werkbank, waarop glazen bokalen met lange toten, vierkante karaffen en fiooltjes met onwaarschijnlijke halzen, aangeroeste vierpotten, smeltkroezen en allerhande onverklaarbare viezigheid glitterde en duisterde.

Het besmookte gat van een wonderbaren oven gaapte gulzig als een duivelachtige mond daar nevensaan; het vette roet pulkte gelijk een vreemdaardig mos op het papesteenen metselwerk en kruifde vingerdik op den arduinen rand van den schouwmantel, die benauwelijk uit de zoldering neerhong als een reusachtige kapucienenkappe. De matte glanzing van tinnen schotels die op den ondersten uitkant gereekt stonden, deed precies denken aan eene klaarte van ik-weet-niet-hoeveel berookte maanrondekens.

Gelijkmatig bevoren de bruinachtig-eiken beschotten der overige wanden waren er zwart-geléderde stoelen wier zittingen hol-gezeten schenen; de koperen nagelkens prikten gulden stippels onder den keersenschijn; doch iemands aandacht ware toch overgrooter voor de zwaarmoedige renaissance-kast, die tegen den muur-overkant des ovens, een kostelijk dingen geleek. Ten volle uit was ze gekapt tot wulpsche bloem- en fruitfestoenen, minnegoodjes en saterkoppen, dat een geoefend oog moeizaam den gang van wrong en wentel er uit gewaar werd.

Bovenaan den kaprand stond een bronzen aardbol die schemerachtig gloeide en daarnevens de sterren-zilveren punthoed van een hemelkijker; het wonderlijk astrobolium lag er omtrent.

Buitendien hong de donker-gebalkte zoldering vol vreemdaardig gedierte zooals de starre kreng eener gaapzieke krokodil, het hardschubberige vel van eene Afrikaansche slang, het gehobbelde harnas eener moorsche schildpad. Men zou vermoed hebben een kwaad gespook

van den booze dat zich ademloos hield tegen het zolderhout om den lezenden man niet te storen...

Voor wie de tijden niet veranderd wist, kon zich verwonderd hebben over eene noteleeren bidbank die zich tusschenin de beide hooge vensters bevond; een geweldelijk gebedenboek, waarvan de luisterlijke sloten bezijden neerhingen, was er lezensgereed opengelegd; tegenaan het beschot hong een schildpadden-kruis, wiens geraamtige Kristus naar Jansenius' leer de barmhartige armen voor enkele menschen tot zijn Vader ophief. Immerswel de tijden waren gevorderd en was de Nederlandsche Historie zulkdanige zaken wedervaren dat ze geleken de grootste daar in eene eeuw van gehoord mocht zijn.

Omtrent dezen jaartijd toch van 1645 was Hantwerpen voor goed en lang alreede den Paapschen toegevallen en de partij der Reformatie veel slechts wedervaren, om niet te zeggen doodelijk in den krop gesteken. Het kon niet verguld worden met glimp van redenen, noch verschoond met staatkundige bedenkelijkheden hoe voortaan de Vlaamsche Provintiën door het vernuftelijk bedrijf van Farnese eerstens en Spinola later nog, onwederroepbaar aan den Evangelischen Nassau zouden mangelen; de Heeren van het Antwerpsch Magistraat zelve met hun buitenborgemeester Jkr. Jan van Schoonhoven vorenaan, hielden zich niet alleenlijk genegen met de Spanjoolschen te handelen, maar roken bovenuit naar Spanjoolsche manieren, waarvoor nog steeds de belijdenis der hervormde borgers mocht opkrimpen.

De Lutheraansche borger die onder Farnese's geweldenarij uitballing werd en in de verwachting van een voorspoediger tijd zich eene reize getroostte naar het land van Gooi of Stryen of Zeeland en daar zich in de bescherming der Edele Grootmogende Heeren Staten bevolen liet, was sindsdien weliswaar weeromgekeerd in Hantwerpen, maar toch niet van heeler harte welkom om zijner onaanveerde belijdeniswille.

Hij mocht zich slechts getroosten, mitsgaders religieuse voorwaarden, weder aanveerd te worden in de geboortestad en bijaldien hij zijner hervormde belijdenis trouw bleef, iedere eer en voorspoed den Papisten alleen te laten toevallen.

En — zoo het de Historie doet verstaan — geraakten ettelijke onder hen uit noodwendigheid des brooden tot Roomsche, uitwendelijke manieren hoe zij ook in het hart den weersmakelijken geest van Luther's doling onderworpen bleven en, loon van de Staten trekkende, hoorden zij hier en daar de Spanjoolsche nieuwmaren uit, wat, hetzij bij brief of bij monde, meestal aan de Raden van Holland gewierd...

Op deze stilzwijgende kamer nu waren de noteleeren bidbank en het schildpadden-krucifiks onder drang dezer tijdsomstandigheden louter voorgewend bij den vreemdzamen man, die nog in het roetig kaarslicht gestadig het lapje perkament voortlas.

Wie toch met het voorleden leven van dezen jonkheer Quintijn Salmasius, oud-baljuw van de Bijdelmeer, ietwat kennis had, zou de Paapsche manieren van dezen herdvochtigen Lutheraan met een kwalijke glimlach alleszins begrijpen en hem den pronk van kruis en bidplank moeizaam misgunnen.

Niemand minder dan graaf Willem van der Marck, baron van Lumey, zou — mocht hij nog leven — onder het slurpen aan een kanne deugdzame Médoc met arglistig pleizier den blooden Roomschen verteld hebben hoe Quintijntje — hij was nog een baardelooze jongen — op éen Aprilis 1572 met Barend Pietersen het vestgrachtje van den Brielle overzwom en zelve een gladde scheepskoord rond den halze der Gorkummermonniken hielp aanstroppen, ja, met koorkleederen over 't lijve den nacht door bleef tuischen en zuipen in kwade taveernen; Barend Pieterse in eigen lijve zou u verhalen hoe latertijd, om een groffelijk dispuut met een raadsheer der Grootmogende Raden, Mr. Niklaas Reygersberghe, jonkheer Quintijn het Goeiland uitweek naar Hantwerpen, — toen weerom Spanjoolsch na 't beleg — en om reden hij op een zoelachtigen lentemorgend de geweldzame paarden van de Edele Vrouwe van Schoonhoven's karosse bij tijds nog aan den Schuttersput geteugeld hield, in eene benijde gunst geraakte bij het paapsche magistraat. Maar het gerucht onder de borgers dat de jonkheer den Papist veinsde had Quintijn bijwijlen willens nillens te onderstaan en de Roomschen, meestal « gens de la

bassecourt », uit ritsigheid van klapzucht wisten hunne gunstige vrienden omstandig uit te leggen hoe jonkheer Quintijn Salmasius bij nachte den booze te rade ging en goudpoeier te smelten zocht uit gebrijzelde kindsbeenderen en geplette herten van ongehuwde joffrouwen.

Ja zelfs, omtrent de Kerstdagen en binst elken Heilig-avend, gaf de huisschouw een dulle smook af in den nacht, vol sprinkels vier en snerkende gestalten dat er een bloedschijn tot midden de straatkeien lag... Wis en zeker was jonkheer Quintijn Salmasius een godloos krauwaat en zou het hemelsch vier op stond van rechtveerdigheid éenmaal over zijn perruike regenen, daar de starrestand zijner geboorte over zijn hoofd niet gunstig stond...

Het was dan ook verstaanbaar dat jonkheer Salmasius zoo lang een tijd kon besteden aan het strak-aandachtzaam nalezen van het velleken perkament, wiens inhoud alvast veel belangrijks moest bevatten om op dit geruste nachtuur wijn en worpels in de taveernen te willen mangelen.

Hij was nu langsommeer de rookerige schaduw van den kandelaber uitgetreden en de blozige klaarte der keersvlammen laaide meteen heelemaal over zijn lijf,.. En waarlijk, koord en tortuur, toorts en rad van Cosijnken zouden door hun maagschap wel met jonkheer Quintijn's grouwelijk uitzicht kunnen verknocht zijn, zoo geleek zijn schrikvallige persoon nu aan een bouffe of een pirate van den kwaadsten aard.

't Was bijkans een helgestalte, maar minstens een tronie van een moorder of straatschender. En dat hij in zijn jonkheid krank aan de pokskens geweest was, werd terstond opmerkelijk onder het twijfelachtig kaarslicht; zoo pokdalig toch was zijn lomp aangezicht dat de puttekens schaduwden in zijne aangebloosde kaken; de ruigte van zijn stoppelig-rosse baard en het sluike hoofdhaar waren bezwaarlijk te onderscheiden uit de vezels eener okkernoot en de weerschijn der vlam-spitskens van de keersen prikte duivelachtig in het hard-groen glazuur zijner steile, voortlezende oogen. Vieselijk sleerden de tippen van zijn roestachtige snor tot in zijn aangeslijmde mondhoeken en koepelden dik over de geslepen-dunne lippen onder den knokig-platten neus. O die onlustige, weersmakelijke neus van jonkheer Quintijn!

Hij scheen rood-aangesteken als een gure pruim en vies en lastig snurkte er een asem door die telkens het sleetachtig lie-de-vin fluweel van zijn wambuis als een blaasbalgje ophaalde; de vergulden schakels van een renaissance-halsketting bewogen daardoor regelmatig op en neer, zwaar in de borstplooien, waarvan de zijden knoopjes uitgerafeld waren. In de achterwaartsche donkerheid van zijn lijf kon men boven een bevetten, floeren halskraag vermoeden dat zijn roodachtige stierennek wellustig in een dikke plooi gezeten was en ware de bruinere schaduw der eiken tafel bloziger over Quintijn's onderlijf, ei mij, men schroomde het lachen. Jonkheer Salmasius' aangedikte buik toch vulde zoodanig den bokslederen heupriem dat het gevest van het korte dolkje bezijden in het malsche heupvleesch geprest zat en de lederen scheede over de kwabbige troesbroek verdrongen werd...

't Was permentelijk zeer stil in de kamer en bijwijlen slechts kraakte de eiken kast opeens als brak er een doodsbeen of piepte spookachtig eene vloerplank; gestadig peuterde een windgoodje aan het losse lood van een kramakkelijk ruitje. Ei nu, dat jonkheer Quintijn's aangezicht onder het vorderen der lezing zoo bloedrood werd als een granaat! Zijn steile oogen vergrootten zichtbaar en zijn ruige, rosbehaarde handen begonnen te bibberen als door een heete koorts... Hij wou ietwat hardop uitspreken maar zijn onderste lip geraakte slechts scheeve en had zenuwachtige schokskens. Men zag zijne als bruingesmookte tanden in het keerslicht glimmen...

« 'k En weets... 'k En weets... 't Is een eigen brief van Trijneken Claes... » Zijn plotselijke, goor-gedronken stem klonk schrikachtig alleen in de eenzame kamer; en ze scheen nu benauwelijker omdat er geen wederwoord kwam. Hij wrong een tijdeken het perkament midden duimen en vingeren venijnelijk overentweer en het kraakte alsof er in den uitgebluschten oven een struikhout begon te knetteren. Met een geweldelijk gebaar smeet hij het velleken papier midden de tafel en de handen gelijk in een kramp uitgespard vooraan de borst, als 't ware gevechtsgereed, stapte de gramstorige jonkheer met haastelijk gestap de kamer op en af. Het strakke keerslicht waggelde nu onder het schrik-

vallig geklonder zijner leerzenschachten en de bokalen op de werkbank rinkinkten...

« 't Is mij ingevallen... een vreemd ding toch... ingevallen dat 't zoo was... Een koorde komt er van Cosynken... als ik-zelve niet bijtijds kom met de knipscheer... Ja 't, Trijneken Claes... — ze heeft toch meer nadeels dan bate van zoo een leugen — Trijneken Claes schrijft me de lieve, lieve waarheid... En Perquemont, die plompe ganze van een jonkheid, is een afluisteraar, een huisschender... »

Hij bleef plotselijk beeldvast staan. Kon daar beneden in den gang de huisdeur niet toegedreumeld zijn? Maar 't bleef schroomvallig geruchtloos toch... Geen voetgeslender op den trap ook... Met een dulle hand gooide hij de kamerdeur open... Niets toch... Het twijfelachtig keerslicht sloop aarzelend en zwaarmoedig in de duistere trapkast en jonkheer Quintijn's benauwde schaduw waggelde lang-uit over het bruine trapbeschot. Hol als in een grafachtige kelder dommelde de kamerdeur weerom toe en, gelijk van de angstvalligheid bekomen, trad hij bedaardelijker de tafel omtrent, greep bits het perkamentje en naderaan de onthutste keersvlammetjes kwam nu de naakte klaarte over zijn leesveerdig aangezicht. Hij gromde woord op woord, verbeet klank en sylbe.

« Zeer Voorsienige Heer... » Dat is bescheiden aangesproken... « Ick dancke Uedele hooglyk voor de leening van duisent croonen... » Neen, dat niet... « met vierige bede dat Uedele myne onozelheit zoo verre die blycken moet, in schut te nemen... » Per la alma mia, dat ook niet... Ei, ik ga 't hebben... « Mynheere, het is my geweldelycke rouwkoop dat ik Ued. vrund Mr. Percquemont nieuwmaren ende papieren van my ontfangen liet, welckdanige melden Ued. geweldenarij tot Gorcum en Brielle met quade inzichte jegens Uedele bij het Papiste majestraet. 'k Seg U, Mynheere, 't is my jegenwoordelyck by dese kommerlycken tydt, waarlyk rouwkoop om dese misdaedt jegens Ued. Geirne wagen soude ick myn leven om Ued. leven selve, daer het voorsienlyck is dat Mr. Percquemont om Ued. bedryf klachte doen wil by den Majestraet. Maer M. Percquemont vroeg my sulcke papieren uit uwen naeme. Ick bidde Ued. compassie, Mynheere, met uw onderdaenste

Huysvrou vandertydt uit herinnering van minne... » Ha... ha... de prije stelt mij een lodderoog !... Gedienstelijk Trijneken ! « Naer myn verstandt, als ik Uedele met raedt begunstigen kan, betracht die voorschreven brieven schielyck van daer te lichten daer ick best wete dat Mr. Percquemont dese sorghelyck binnen syn wambuysplooyen mededragen sal, naer aenmaning myner... » O, de lieve, lieve waarheid ! Percquemont, mijn vriendje Percquemont een gemomd stropdrager, een paapsch loontrekker... een schrooier van vrienddukaten... een troggelaar van Trijneken's papieren... Eviva het kostelijk Tryneken... Dolkskens... Dolkskens... nooit aangescherpt genoeg, bot te veel, vinnig te weinig... Dolk..s..k..e..n..s... »

Jonkheer Quintijn gilde als uit dronkenschap. Zijn heupmes slipte plots uit de scheê en hij deed de gure vlijm in het kandelaber-licht overentweer glitteren. Onder een venijnelijke glimlach liet hij zijn vingertoppen over het scherp langzaam glijden, prikte zijn duim op de punt en gaf plots een dulle kerf ermeê in het eiken tafelberd dat de kandelaber opdanste.

Hij schaterlachte opeens zottelijk als om kwaperterij ; zijn smoddige buik had ervan schielijke schokskens, terwijl het rood hem als een béziebloed in de kaken schoot. « Ho.. o..o, Ho..o..o, mijn vriend Percquemont ! »

Jonkheer Quintijn beproefde bijna een gullen dans op zijn zwaarmoedige beenen, want zoo scheen er nu een groot pleizier hem overkomen dat de dulle grammoedigheid van te voren nog bezwaarlijk te erkennen viel. Maar hij geraakte nu langsommeer weerom van koelen bloede uit die lossigheid van zinnen en nu stond hij, de armen in de vleezige heupen als geploft, raadselachtig te mompen voor de fielters en fiooltjes op de wonderbare werkbank.

« Bylo, clarissimo signor Percquemont, 'k mocht jouw de tong gaan tornen uit de keel, maar 'k ga het laten om Pythagoras' reden die zegt : Piscibus abstineto... Als ik u kwetste met zoo fel een slag van 't mes, zou uw kille mond nog preveltaal hebben en de vlijm nog tergen... enne... voor mij, ziet ge, flauw smeekertje, j'aimeray toujours ma Phillys... 'k heb nog wel voor jouw een zoet flesch druivenwater waarvoor de oude suffer Sileen alvast suizebolt... al

vraag ik luid excuus, o mijn loos vriendje, dat geen veltgeschrei der wijnpapinnen deze maal dien wijnberg mag doen loeien, nog de galm van beukepijp en bom uw struikelende beenen over de Styx zullen uitleiden... En tegen de hitte van zoo een wijntje, — raad eens, o mijnheer Percquemont, — heb ik een aangename killing, een koel tegengift..., zie maar... »

In de rommeling van een hoop griezelige fleschjes grappelde jonkheer Quintijn en haalde nu bedaardelijk een purperachtig fiooltje naar voren, hield het een stond glimlachend voor den goudgelijken keersenschijn en schudde aandachtig bezijden zijn ooren dat het fiooltje binnen klutste.

Hij knipte met lodderlijke oogen. « Ba, ba, mijn braaf krauwaatje..., ik spreng eenige karige, drabbige droppen in uw roemer en... executio facta... Het doodshoofd slurpt. »

Een plotselijke, doeffe slag waarvan heel de woonst angstig dreumelde deed bijkans het fleschken uit jonkheer Quintijn's vingeren glippen. Hij werd schrikvallig bleek en scheen te sidderen. Zijne hand tastte angstig naar den buikriem en borg er wanhopig rap het giftfiooltje. Maar alsof hij de reden van zoo zwaar een gedruisch nu slechts kon vermoeden, ging er een arglistige glimlach in zijn mondhoeken zweemen, die den schrik op zijn gelaat afzoette; hij kuimde van nieuwe gerustheid dat zijn asem ervan biesde. « Ai... mij... wat verschot! Is me dat den klopper op 't poortje toch doen vallen... Mijn vriendje Percquemont deed vast mijn hert kriegelen... Och, Trijneken, mijn zoete sloofje, de bouffe komt langs hier. Mijnheer Martijn Percquemont, welkom, welkom! Zoet druivewater met vermaard venijn uit de bron van Hegnis. Welkom, Martijn, in het voorkamertje van Magerheintje... »

Jonkheer Quintijn giggelde van ingehouden lachen. Hij ging haastelijk naar een der uithoeken van de kamer, bukte naar den eiken vloer en gaf een snibbig rukje aan het klinksnoer, waarmede hij voor de karige welbekenden het huispoortje gewoonlijk opende.

Beneden onder hem in den gang hoorde men helder de klinke tinken en daarna het poortje toedreumelen permentelijk als den slag van een kolverijn. Over de gangpla-

veien doolden levendige stappen, waarvan het geluid door de heele huizing talmde en de trap kraakte en klonderde allengskens er achterna tot er leerzezolen stommelden over 't trapplankier; een kwiksche klop viel plots op het eiken deurbeschot.

« Bi..i..nen » en Jonkheer Quintijn deed zorgvuldig aan de werkbank alsof hij eene geringheid zocht. Zoetzaam bewoog de deur open. Het was waarlijk mijnheer Martijn Percquemont. De slordige vierschijn der rookerige keersen verguldde zijne lange, aangenaam-besneden gestalte in de deuropente en taande langzaam over zijn vermoeid-bleek en kaal-geschoren gelaat waarover hij als tegen zin een glimlach beproefde; een blond haartuitje kliste onderuit zijn licht-veerdige deukhoed over zijn rimpelachtig voorhoofd.

Na een pijnzame oogslag naar Jonkheer Quintijn die als zorgelijk voortwrocht, deed hij de deur bedaardelijk na hem toe en ging dieper in het smokig kandelaber-licht ter tafel; de sneeuw ontviel zachtjes de randen van zijn toppershoed en uit de plooien van zijn toegesloofde mantel.

« Bylo, 't is zuurachtig koud, Quintijn,... en sneeuwen zal 't nog, de maan is troebel... » Hij plofte achteloos zijn vilt op het tafelblad, ontslipte de zilveren gespen van zijn mantel en blaaierde deze zorgeloos over een stoelrug. Al levendig in zijn kouwelijke handen wrijvend ging hij aan den eenzamen tafelboord neerzitten. De glimp van het keerslicht stortte zwaarmoedig over zijn blonde, sluikachtige haarvlechten en zijn vleezige onderlip die ıetwat scheevelijk neerhing, als bijna uit misprijzen of norschheid maar wel eerder uit levensmoeheid, had een matte schijn. Als gluiperig en van gemoedswege bezagen zijn oogen steil de zorgelijke doening na van jonkheer Quintijn, terwijl een zijner lange, aanvallige handen met het witgaren kwispeltje van zijn halskraag hutselde.

« Dic aliquem, sodes, dic, Quintiliane, colorem ? » zeide hij intusschen en een lachje schraapte hem uit de keel.

« Nunc animis opus immensis, nunc pectore firmo, Martine », antwoordde behoedzaam en met koele bedoeling jonkheer Quintijn, die zich nu gansch omdraaide naar den

pas binnen gekomen mijnheer Percquemont en, scherp grimlachend, tegen het keerslicht een gering vocht uit een bokaaltje in een fielterke overgoot.

« Dat zal mogelijk groote bate doen aan mejuffrouw Aaltje van Plemp... een minnedrankje om Mijnheer Hendrik Gillemans voor haar te lokken, Martijn... Improbe amor, quid non mortalia pectore cogis?... daar nu... de treurlust kan zich nu verstouten... »

Voorzichtig zette jonkheer Quintijn bokaal en fieltertje op de werkbank weerom en, met een sluike oogslag naar mijnheer Percquemont, die ongemakkelijk glimlachte, kwam hij de tafel naderbij. Met een schijnbaar welbehagelijk gezucht dat hem door den baard snorkte, liet hij zich doddig nederzakken in den kramakkelijken armstoel, die piepte en krakte wanneer zijn asem telkens zijn smoddige krophals deed zwillen.

« En is er van stadszijde niets bijzonder nieuws, Martijn?... » De mollige handen van jonkheer Quintijn rustten met dooreengekruiste vingers over den biezenden buik die zachtjes op en af bewoog; op zijn kankerachtigrood gelaat scheen geen aandoenlijkheid van daareven nog bespeurbaar; integendeel zweemde het grootelijks naar eerbiedenis en dienstwilligheid, ja, zelfs naar zeer toegedane vriendschap, waarin mijnheer Percquemont kwalijk zich aan verliet.

« Of er een bijzonder nieuws is, Quintijn?... » antwoordde deze op zoo nadrukkelijk eene wijze als van iemand die het wel weten kon, « 'k wil het gelooven; op morgen heeft de alcade de Monte stroppe la corde doen geven aan Klaesje Krombalg omdat hij 's Konings pistoletten geschrooid had en heretiekelijke fransijnen aan zijn zwager Laureys Croes beleende... »

« Ho..o..o, Ho..o..o, ge zegt?.. Klaesje Krombalg? Per la alma mia, 'k ben zijn mildheid verplicht... Als 't nog kon, kuste ik hem op het nederigste zijn hand uit verplichtheid; zoo blijde eene boodschap... Hoe het thuisbrengen van uitgeleende have toch vergeten wordt!... Verbeeld u, Martijn, dat Klaesje Krombalg mij op borgtocht van een goed advies bij de Roode Roede, in Sprokkelmaand laatst, duizend dubbeloenen uitleende, die ik tot nog toe lichtelijk

vergat weerom te schenken... Arm krauwaatje, de armoe noopte alvast zijn vingers tot schrooien; maar ba, 'k ga 't niet meer behartigen, al integendeel, ieder welgeaard gemoed moet ontsteken zijn in vroolijkheid; 't is mij de winst van duizend dubbeloenen, Martijn; daar gaat voor ons een oude Moeselaar op af... Quale coronati Thrasea Helviorusque bibabant, — Brutorum et Cassi natalibus... »

Op deze woorden hief jonkheer Quintijn zich zwaarmoedig uit den armstoel en terwijl hij neurde van

Diogenes de wijze
die woonde in een vat;
hieruit kan men bewijzen
dat wijsheid woont bij 't nat,

slofte hij over 't plankier naar de weelderig-besneden eiken kast, achter mijnheer Percquemont, en deed er een bovendeurken, waarvan het berd kostelijk overladen was van vogelen-bloemen-en-vruchten, zoetjes opendraaien.

Almaardoor hield hij mijnheer Percquemont gluiperig in 't oog, strekte zijn arm in de kasdonkerte, waarin dan kortswijl roemers rinkinkten en eene flesch klonk, en kwam met dezen weerom ter tafel.

De glimp van het kandelaberlicht prikte in het buikje der flesch en tintelde aanzienlijk in de boorden der twee roemers, wat mijnheer Percquemont gulhartig glimlachen deed, terwijl hij bij beurten jonkheer Quintijn en de zoete flesch Moeselaer als ongeloofbaar aanzag.

KAREL VAN DEN OEVER.

(Wordt voortgezet).

EPISCHE FRAGMENTEN

I

Uit : *De Paarden van Diomedes.* (1)

1

Een milde merrie heeft hun vracht geduld,
maar eene stoere : aan geen der akkers stond
een hoef, die keggen in het braak-land stampt,
zoo diep, als die van haar éenhoorn'gen poot.
Maar 't was een zoete : een lange blik was zoet
uit haar diepe oogen onder 't wit geglooi
van hare wimpers, die ze traag bewoog.
Want, had ze krachten als de rijpste ruin,
ze kende 't duldig voeden, en haar nek
het krommen naar het veulen, als het zuigt...
— Een zotte hengst, van oogen rood en haar,
kwam elke lent, wanneer de amandel-bloem
geurt 'lijk de amandel-noot, van over zee,
gebukt van nek, en schichtig aan zijn neus,
— van over zee, op een breed-dekkig schip,
en hij was rood, maar donker aan den lucht,
den bloesem- en den zonne-fellen lucht.
Zíj, deze merrie, stond, waar 't weide-gras
bijt kenen in de lippen, van het zout
dat de ebbe liet der weg-gewoelde zee.
Zij stond, en vredig. Maar als 't oude schip
weêr toonde een top van masten aan de kim,
toen holde een vreugde en een geweldig wee
heur flanken. En nog vóor ze 't voor-hoofd neeg,
en sloot, verduldig, haren loenschen blik,
daar sprong aan wal de rosse, zotte hengst,
en brieschte, blijde....

---

(1) Men zie : *Dietsche Warande en Belfort*, Nr IV, jrg. 1910.

2

... Want, en is de zee
gelijk een bok? Dées heeft een harden kop;
een huid die aan de breede ribben spant
en holt ten flanke; een dij, die pezig eindt
in platte voeten. Komt een meester nu,
en grijpt de hoornen die geweldig zijn,
en buigt de' onwil'gen kop, totdat de knoop
der wervlen aan den nek een klip bouwt, pal
als eene rots, en 't voor-hoofd wordt een vlak
onroerbaar, en de trillend-nijd'ge kin
gaat puilen, en aan beiden mond-hoek trekt
een grijzende onwil tand en tand-vleesch bloot:
dan rimpelt boven 't huivren van den neus
vier-rimpelig de huid; rood kleurt het wit
der starende oogen die niet rollen; ruig
rijst om den nek een krone harder haar;
en als een onweêr, rillend op-gestaan
en wervlend plots, gaat door den scherpen baard
die rilt eerst, en dan heftig bibbren gaat,
onrust-verwekkend. Want hij schoort, de bok,
de dubble teen van zijne scherpe hoef;
een knuist groeit aan zijn knie; drievoudig rekt
de peez'ge spiere van zijn schouder; glad
gaat door de golving van zijn klonter-vacht
een lage en schichtige ijs-priem naar den staart
die nijdig rijst; zijn buik is hol en strak;
ten rugge bolt de onwrikbaar-dubble kim
der heupe; en waar de hesp aan beide zij
gaat bonken — en van ijzer is haar vleesch —,
daar drukke heel 't geweld van twee, van drie,
van tien gezellen die, om kracht bekend,
het dier bedwingen willen, en hun dwang
eischt dat het liggen zal, — daar drukk' hun kracht:
vergeefs zal hunne kracht en moeite zijn...

3

Van over zee, van uit dees zee, van uit
de diepten die bij nieuwen morgen steeds
een nieuwen einder toont aan kleur der zee,
aan 't wisslen, dreigen en verdwijnen van
zwart klippen-rif en keer'gen zonne-brand
om 't knokig beeld, waarin elk eiland bonkt,
— van uit die zee, die rees steeds nieuwe hoogt,
die rees steeds nieuwe laagte toe, daar rees
de azuren boot van Herakles...

Hij stond
de Held, hij stond sinds dagen, — en de nacht
ontbond alleen herdenken en den straal
van drift die priemde uit iedren schouder naar
zijn plots-verhitte leên, aldaar hij dacht
't herdenken, daad aan daad; — hij stond ten boeg
als iedren morgen, dézen morgen. En hij zag,
onziende, deze zee.
En deze zee,
verloren nog in smooren, waar de gloor
der rooz'ge zon in draalde, 'lijk een kraal
van bleeker peerlemoer onroerend ligt
in dieper-kleur'ge schaal van peerlemoer :
zoo was dees zee, van geene scheidens-lijn
ontwazemd aan den schemer-hemel, naakt
en kuisch in 't sluier-deinen van den smoor.
En waar geen einder hem met wrange hoop
op nieuwen durf en, weêr, noodwendigheid
van laag gezwoeg, ellendig-maklijk, dat
móest einden op een zéekren zegepraal,
bedreigde, (ach, ééns verwonnen zijn !) — zoo stond
de Held, en dacht 't herdenken, en de straal
van drift ging priemend weêr van uit zijn nek
naar zijne plots-verhitte leden, klam
van morgen-dauw, en blauw aan bronzen huid...

4

... De Held,
hij over-schouwde — en legde uit koele hand
boven zijn blik een schaduw aan zijn mond, —
de wijdten...
He! Was dít de looden burcht,
dít de onaanroerbre plompheid van een wil
die oppermachtig bralde en zwarte schaâuw
legde op de vlakte en alle vruchtbaarheid;
was dit de nieuwe, stoere onmooglijkheid,
de te bevechten heette? En dit het ongestoord,
het snood, maar onbevochten-sterk bestaan
dat brieschte en lachte, en doodde uit goeden luim,
en, tot verzet, met edel menschen-vleesch
voedde vijf paarden?...

— Als een mantel gleed
verachting van zijn dalend schoudren-paar.
Geen achterdocht, geen denken, noch de glimp
van sluwe grap greep in zijn machtig hoofd.
Hij stond, Herakles, aan den rijz'gen boeg,
en hief zijn arm, gelijk een lemmer heft
zijn klaarte, alboven de overschouwde zee,
en zag den schaamlen burcht, en voelde blij
de trilling in zijn arm der rijz'ge spier
die heet twee-hoofdig...

K. VAN DE WOESTYNE.

DE ONWEERBAREN

Een verhaal uit het leven der Speldenwerksters

(Slot)

VII

September liep ten einde en de herfst kwam. Het was nog donker wanneer Sofietje, in den huiverigen ochtend, ter kerke ging en lichte nevels hingen bij haren terugkeer over het water. Elken morgen kwam schele Stanse, die 's zomers ijsroom, en in 't najaar fruit ventte, met haren hottelenden kruiwagen de kaai opgereden, roepend uit lijfsgenade : « Gebakken peren ! Schoone gebakken peren ! » De huismoeders stonden ze op den drempel af te wachten en Stanse geriefde haar in teil, tas of teljoor de malsche peren met bronsbruine saus overgoten.

— « Leentje », zei het oudje, « gebakken peren dat is de vriezeman voor de deur ! » en het dochtertje pookte nog eens flink in het vuur. Venster en deurtje bleven potdicht gesloten en eene behaaglijke warmte vervulde het vertrek.

Immeraan bewerkte Sofietje het mooie patroon voor juffrouw Schoonjans. Het was nu op een vierde na gevuld en wie de kant te zien kreeg, sloeg de handen saam van louter verbazing. Leentje bestikte een doopkleed met zijden rozentuiltjes.

Sinds geruimen tijd zaten ze aldus, op een namiddag, stilzwijgend bijeen.

— « Kind », sprak eindelijk het oudje, « weer zit ge te droomen. Waar dwalen uwe gepeinzen, zeg ? »

— « Och, moeder », antwoordde het dochtertje, mat glimlachend, « wat gij vraagt ? Het zou mij niet verbazen zoo wij aan hetzelfde gedacht hadden.... Maar zie », riep ze eensklaps, ontsteld en bleek, naar buiten wijzend, « mijnheer Jules komt aan. Hij steekt reeds de brug over ! »

liet liggen wat lag, en stoof in één vlucht de trap op. Enkele oogenblikken daarna werd bescheiden op de ruitjes getikt en, bevend van blijde ontroering, ging Sofietje de deur openen.

Het ging er druk toe van : « Wel, dag mijnheer Jules, hoe maakt ge 't ! » en de schilder daartusschen : « Dag mijn beste Sofietje ! hoe vaart ge, mensch? », en de volle mans- en de teere vrouwtjesstem zeiden dat het opperbest ging, dat ze blijde waren elkaar terug te zien, en Jules drukte hartelijk Sofietje's handen.

IJlings was hij het woonvertrek ingestapt, gejaagd rondblikkend. Hij zag het inderhaast neergeworpen doopkleed waarin de borduurnaald stak, den ledigen stoel ervoor; zijn hart klopte. Nu kraakte de trap en Leentje verscheen. Rood als eene rijpe perzik was haar gelaat dat nog sporen droeg van pas gewischte tranen. Haar boezem zwoegde en in hare groote oogen wisselden glanzen van zaligheid en van diepen weemoed zich af. Schoorvoetend trad zij, met gebogen hoofd, als eene schuldige, op den eveneens bewogen schilder toe. Deze reikte haar de hand, hield de hare enkele stonden omvangen, en zeide dan met trillende stem : « Dag juffer Leentje ! » Zij zweeg, eene prop in de keel, en blikte hem in het mannelijk schoone, door de reis gebruinde gezicht.

— « Juffer Leentje », bracht hij na eene poos uit, « ik ben de bode van eene blijde maar; uwe voorspelling is uitgevallen. De medaille der tentoonstelling werd mij toegewezen voor mijn doek : *De Speldenwerkster !* Sofietje, gij hebt deel in mijn succes. Kom hier, ik zal u eens drie kussen geven ! » En zij klapten !

Het oudje weende van blijde aandoening en Leentje, wier gemoed eveneens vol was geschoten, wenschte heimelijk en vreesde tevens dat Jules ook haar kwame zoenen, maar, hoezeer hij er van verlangen om brandde, hij liet het uit schuchterheid na.

Pas dezen nacht was hij teruggekeerd, vertelde hij. Het was hem ten slotte onhoudbaar geworden in die vreemde streken; hem knaagde een worm in het binnenste, en bij deze woorden sloeg hij een zoo vurigen blik in Leentje's oogen dat dezer hart ervan saamkromp.

Bij zijn vertrek was hij direct naar Parijs gestoomd, had er enkele dagen vertoefd en was dan met een vriend tot Marseille getrokken, zonder vast reisplan : hij wou maar enkel Italië zien.

Over Nizza, Monte-Carlo, Genua en Piza had hij Rome bereikt, o, schoone heilige stad! Den paus had hij er gezien, aan zijne voeten neergeknield en zijnen zegen ontvangen.

— « Wel, God den Heer toch, mijnheer Jules! » onderbraken hem hier beide vrouwen als uit een adem.

Hoe steeg hij nog in hare achting!

Napels, Pompeï, de eens onder gloeiende asch begraven stad, en Florence had hij bezocht. En Venetië, Verona, Milaan. Hij geraakte in geestdrift, vertelde van de meren, de tochten in gondels op de blauwe wateren onder blauwer hemels, roemde, wel een weinig met opzet en uit snaakschheid, de vurige Italiaansche schoonen, zoodat het Leentje in de ziel ging.

Overal had hij schetsen genomen en krabbels gemaakt, en, naarmate zijn verhaal vorderde, bladerde hij in zijn teekenboek, verklaarde, vulde aan met prentkaarten en deed alles in zulke beeldrijke bewoordingen opleven dat het Sofietje en Leentje was als maakten zij de reis meê. De schilder zat bij de tafel en achter hem stond, devotelijk luisterend, het oudje zich de oogen uit het hoofd te kijken. In den aanvang was het dochtertje op afstand gebleven, dan schuchter naderbij getreden om ten slotte, gespannen, tegen Jules' schouder aan te leunen. Een zalig gevoel doortintelde zijne leden; hij ging zelf op in zijn verhaal, rekte zijne beschouwingen en tirade's, ten einde de zoete gewaarwoording van Leentje's bijzijn toch nog wat te verlengen.

Hij had een berg bestegen in Zwitserland, tooverde het heerlijk vergezicht, dat hij er genoten had, voor de droomende oogen der vrouwen op, vertelde van de Rijnreis, de druivenheuvelen bekroond met oude burchten waar de legende roerende herinneringen om gesponnen had, hoe hij te huis was gekomen en met blijde verrassing het bericht van zijn bijval op de tentoonstelling had gevonden.

Lang had zijn verhaal geduurd, en nochtans had hij

nog vele dingen verzwegen. Al den nadruk had hij gelegd op het geziene; over het erbij gevoelde dorst hij niet spreken. Dat hij de herinnering aan Leentje had willen uitwisschen en het schoone kind hem altijd en overal als eene zoete gedaante voor den geest zweefde, verheelde hij. Dat zijne onverzwakte, neen, sterk-uitgedijde liefde tot Leentje hem martelde, bemoedigde, en dan weer pijnigend opzweepte, hem rust noch duur gunde, verzweeg hij. Dat de prachtigste landschappen, de bekoorlijkste meisjes, de machtigste kunstgewrochten in hem telkens een gevoel wakker riepen dat hem deed smachten naar zijne goede, oude stede met hare bochtige straten, ruime pleinen, aardige huisjes, groene kronkelrivier, zijn bejaarden oom, en.... zijn « herteschat », hij had er zichzelf om beknord en dierf het nu niet openlijk bekennen.

Jongens, jongens, dat was goed, hier binnen! En deugdelijk! en gezellig! Hij plooide zijne armen tot een boog over zijne opgetrokken knieën, schuurde met den breeden rug tegen de stoelleuning, spiegelde zich behaaglijk in Leentjes glimlachende oogen en staarde dan naar Sofietje die haar werk hervat had. Piet!... floot hij den vink voor, piet! piet! en de vogel ging aan 't fazelen. Het was zoo oolijk dat moeder en dochter er om schaterden. Hij naderde tot het kussen, en werd ineens ernstig : « Sakkerloot, Sofietje », zei hij, « dat is fraaie kant. Nog wel wat ouderwetsch opgevat, maar toch knap van teekening. En schoon gewerkt, moedertje, schoon gewerkt! Wie durft zich den dag van heden nog zulke weelde veroorloven? » Het preutsche vrouwtje vertelde hem alles wat haar van de kant bekend was.

Nog geruimen tijd zat de schilder over koetjes en kalfjes te snappen. Van lieverlede geraakte hij echter uitgepraat, werd onrustig, gejaagd, maakte aanstalten om heen te gaan en bleef dralend ronddraaien. Leentje had het wel bemerkt en gluurde hem verwachtend aan. Hij scheen ten slotte een stout besluit genomen te hebben : « Zoo nu, Sofietje », zeide hij eensklaps, « deze keer is 't gemeend! Ik ga terug aan het werk en elders mijne tenten opslaan. Een knaap zal mijn gerief hier weghalen. Eene zaak heb ik echter nog met u af te handelen. Zoo lang hebt gij voor mij model gezeten,

mijn welgelukken heb ik u gedeeltelijk te danken. Billijk is het dan ook dat ik u vergoede voor al den last dien ik u aandeed en al het verlet dat gij om mij gehad hebt. Hoeveel ben ik u schuldig, zeg! »

Hoofdschuddend zat daar Sofietje. Niets wou ze, niemendal, wat dacht hij wel, waarop Jules tot verademing scheen te komen en onmiddellijk hervatte, — zijn plan was vooraf beraamd — « Wel, dan wil ik mij ook eens edelmoedig betoonen : zoo gij erin toestemt, maak ik voor u het portret van juffer Leentje! »

— « Maar dat is al te veel, mijnheer Jules », riep het oudje, blij-verrast uit; « dat mogen wij niet aannemen! »

Leentje vloog evenwel op haar toe, en kuste alle verdere oppering van hare lippen weg.

Hoe wenschte nu de schilder, op zijne beurt, dat het meisje hetzelfde met hem dede; het gebeurde echter zoo min als daar straks, hoezeer zij het als hij begeerde.

Vouwstoel noch ezel werden dus weggehaald en 's anderendaags reeds zat Jules Leentje's trekken in pastel te schetsen. Vrank en vrij kon hij haar nu in de blinkende, dicht omwimperde oogen staren, elken trek van haar gelaat ontleden, haren mond, frisch en rood, lippen om duizendmaal te aaien, haar aardig neusje, hare weelderige, zijïge, kastanjebruine lokken. Hij dreef zijne stiften over het papier, teeder, met nobele gebaren, als streelde hij 's meisjes zachtronde wangen en gleed zijne hand langs de golving van haren fijnen hals.

« Wat gelukkige schooier ik ben! » dacht hij bij zichzelf, zich van pret verkneuterend.

« Wat doortrapte dief! » dacht Sofietje, want zij merkte wel dat de kunstenaar het er op aanlegde haars dochters hart te bemeesteren.

« Wat geslepen deugniet! » dacht Leentje volzalig, want zij gevoelde het : zij was Jules niet onverschillig ; zij zag het in de malsche monkelplooi zijner lippen, in den getemperden glans zijner blauwe oogen, in de innigheid van iedere zijner bewegingen.

Drie dagen verliepen aldus, drie dagen van opperst geluk voor beide jongelieden. Het portret was af, doch, wat lof moeder en dochter er voor over hadden, Jules beviel het

niet. — « Gij zijt veel schooner, juffer Leentje, dan ik u gemaakt heb. Er is eene bekoorlijkheid aan u die ik nooit zal vatten », zeide hij ontmoedigd, terwijl het meisje beschaamd de oogen neersloeg. « Het is te herdoen; ik wil een meesterstukje van pastelkunst maken nu ik er kans toe zie, want zoo 'n model tref ik in gansch mijn leven niet meer! »

Op een namiddag vielen drie harde slagen op de deur en trad, zonder verdere plichtplegingen, juffer Schoonjans binnen. Zij bleek verwonderd een vreemdeling in het vertrek te vinden, zag Leentje en den schilder aan, en, eenigszins scherp, zeide zij, met betrokken gelaat: « Excuseer, ik wist niet dat hier belet was! »

— « Stoor u aan mijnheer Jules niet, juffrouw », antwoordde Sofietje, « hij is de neef van kanunnik Van Gaelen. » « Juffrouw Schoonjans, de leermeesteres der kantschool », presenteerde zij verder.

— « Zeer aangenaam, juffrouw », zeide de schilder, zich even van zijn stoeltje oprichtend, « zeer aangenaam! » Daarbij nam hij de leermeesteres tersluiks van het hoofd tot de voeten op, en in zijne stem lag een zekere schalkschheid die de zoo lichtgeraakte juffer Schoonjans niet ontging. Zij wisselde enkele zinnen met de kantwerkster en vertrok, koel groetend.

Tot nog toe had de schilder zich bedwongen; nu ging hij zoo dol aan 't schateren dat Leentje en Sofietje weldra meêlachten.

— « God in den hoogen hemel », riep hij uit, « is dat nu die fameuze leermeesteres? Die is vast uit een tafereel van Vloeren Breughel gesprongen! » en een nieuwe lachbui overviel hem.

— « Jok maar zoo niet, mijnheer Jules », wedervoer Leentje, opeens ernstig. « De juffrouw is klein maar geslepen, en ik zou u aanraden haar nooit een stroopijltje in den weg te leggen; ge mocht er allicht de nadeelige gevolgen van ondervinden! »

— « Ja, dat is zoo », beaamde Sofietje, « ge weet nog wel wat ik er uw oom over vertelde? »

— « Lust om ze te schaken gevoel ik nu juist niet, en blijft zij uit mijnen akker, ik ben wel hoffelijk genoeg om nooit den haren te schenden », schertste Jules.

't Gevaar lag echter dichter dan hij wel meende.

De wintertentoonstellingen waren aanstaande en voor den schilder werd het hoog tijd er een en ander voor gereed te maken. Hij mocht immers niet op zijne lauweren rusten. Eene maand verliep gedurende welke Jules nog slechts schaarsche en kortstondige bezoeken aan het oudje en dier dochter bracht. Daarbij kwam het dat de leermeesteres hem niet meer in Sofietje's woning aantrof. Het patroon was nagenoeg afgewerkt; de schilder had den wensch geuit er eene fotografie van te nemen en op een namiddag had hij het mooie lapje kant in het raampje gelegd om het door de zon op het gevoelig papier te laten afdrukken, toen juffer Schoonjans, door het spleetje van het gordijn piepend, hem zag staan midden de beide benieuwd toekijkende vrouwen. « Zoo », dacht zij, « die mijnheer is weder daar. Laten wij nagaan wat hij er verricht. » Zonder kloppen stiet zij de halve deur open en trad het woonvertrek binnen. De drie personen schrokken op, inwendig boos. « He! Ik kom u vast storen. Verschoon, mijnheer », bracht zoetsappig de juffer uit.

Scherp tuurde zij op het raampje dat Jules in de handen hield en zag daarin het voltooid patroon liggen.

— « Wat is dat? wat is dat? » schoot zij uit, vermoedend eindelijk een voorwerp te hebben gevonden om hare slechte luim op bot te vieren, « wat hebt gij daar, mijnheer? »

— « Wel, juffrouw », viel Sofietje in, « uw patroon is af, en mijnheer Jules vond het zoo fraai dat hij mij verzocht het te mogen fotografeeren vooraleer het afgeleverd werd. »

— « Maar, beste vrouwken », wedervoer de leermeesteres snibbig, « mijnheer Jules heeft hier niets te fotografeeren! Gij weet toch wel dat die teekening mijn eigendom is en niemand ze zich toeëigenen mag! »

— « Hola, juffrouw », viel Jules, wien de kanunnik bedrukt de heele toedracht der zaak had meegedeeld, haar in de rede, « dat zijn zonderlinge eigendomsbegrippen. Deze teekening werd door mijn oom uitgevonden en vervaardigd en zij behoort dan ook wel hem alleen, meen ik. »

Verbaasd bestaarden Sofietje en Leentje den schilder; dat was het eerste woord dat zij van die zaak vernamen.

De leermeesteres achtte zich echter niet zoo gauw ontzadeld.

— « Wel, mijnheer toch », snapte zij terug, « daar hebt gij u nu met al uw verstand een paar ooren van belang laten aannaaien. Mij hoort het model; het werd mij door uw oom geschonken. En ware het zoo niet, dan had toch geen mensch aanspraak op het gewerkt patroon dat door mijn toedoen vervaardigd en met mijne centen betaald werd! »

— « Drogredenen! » riep de schilder uit.

— « Maak u maar niet boos, mijnheer », siste venijnig de juffer, « en overhandig mij maar gauw die fotografie, dan wil ik alles blauw-blauw laten! »

Met gemaakte kalmte opende Jules het raampje, nam er behoedzaam het lapje kant uit, stelde het Sofietje ter hand en deed de rest glimlachend in zijn binnenzak verdwijnen. De leermeesteres werd violet van razernij.

— « Ha, gij tergt mij! » schreeuwde zij. « Ik weet echter wat mij te doen staat. Mijn recht span ik in. Wij zullen zien wie het laatste woord zal hebben! » en als eene gestampte duivelin liep zij heen.

— « Juffrouw », zeide, haar weerhoudend, Leentje die van bedwongen opgewondenheid beefde, ik wou u verzoeken de volgende keer aan te kloppen en niet steeds met de deur in huis te vallen. Verstaan! »

Hoog ademde het vrouwtje op.

— « Houd uwen snater, gij met uwen stadsvrijer! » kaatste zij terug, en kwakte de halve deur op hare hielen toe.

Bleek was Leentje bij dezen uitroep geworden, en wankelend, zonder Jules of moeder te durven aanzien, verliet zij de kamer. Sofietje zakte hoofdschuddend op haar stoeltje neêr: « Sakkerlootsche bocht! » gromde Jules, streek eenige malen de hand door het haar, greep hoed en mantel en vertrok.

Als een snelafloopend raderwerk stoof juffer Schoonjans de kaai over, waar de menschen haar verwonderd naoogden.

— « Heeft die een slag van den molen? » spotte een koollosser. Achter de ronde brilglazen vlamden hare oogen als die eener kwade kat; de lange ontknoopte linten van

haar kapsel wuifden haar achterna en de uiteinden van haar omslagdoek wapperden als bonte wimpels.

Ze zouden eens zien met wie ze te doen hadden. Wat! haar behandelen als vuiligheid! *Zij* moest het laatste woord hebben. Wat beeldden zij zich wel in? Dat stuk artiest! die, zij was er zeker van, op de kaai kwam met vuige bedoelingen. Die oude Sofie, wie zij uit medelijden een penning jonde en die haar met stank voor dank loonde. En dan die dochter! o, die schijnheilige slet, met haren pruilmond en hare lokoogen, zij haatte ze. Wist de werkvrouw uit de school niet te vertellen dat die vrijde met Kanunnik Van Gaelen's neef! Had zij niet gezien hoe die twee elkaar streelden met de oogen, onbeschaamd? Zat de schilder het meisje niet te bekijken als een verliefde schelvisch! En die kortzichtige moeder gedoogde dien onwaardigen minnehandel in haar huis; zij sloot de oogen uit baatzucht. Straks was het kalf verdronken, en dan zou het te laat zijn!

Maar, God zij geloofd, nog was zij er om over Leentje's bedreigde onschuld te waken en den snooden belager te ontmaskeren. Zij zou maken dat de schilder het terrein ontruimde. Eens dat het gevaar was afgekeerd, dat 's meisjes ziel beloerde, zou zij haar den smaad betaald zetten dien zij vandaag ondervonden had.

Wat bekreunde zij er zich verder om, dat de kanunnik partij voor zijn neef trekken zou. Zij was het beu in de school aan den leiband te loopen! Wat was zij er? Een o in 't cijfer; hij stak immers altijd stokken in het wiel. Was zij niet mans genoeg om het zaakje op eigen hand voort te zetten?

Wilder sloeg haar haat op. Zij moest niet meer verschoonen, niet meer sparen, niemand meer ontzien. Sedert vele jaren zat zij in Sinte Anna's schapraai. Zij was klein, nietig, een verschrompelde appel gelijk, had nooit op jeugd of aanlokkelijkheid kunnen roemen. Niemand had haar ooit verlangd; een jonkman, die haar eens uit scherts een half liefdewoord had toegefluisterd, en voor wien zij oogenblikkelijk in blakenden gloed was opgegaan, was enkele maanden later getrouwd met een harer nichtjes dat zij nooit meer had willen bezien. Stilaan was zij oud geworden, verlangend zonder hoop, galachtiger met den dag. Hoe duide-

lijk besefte zij dit, nu zij Leentje en Jules naar elkaar zag toeneigen als twee prachtig-bloeiende bloemen!

Tranen sprongen uit hare oogen. Wat zij zichzelf daareven voorhield over bedreigde onschuld en maagdenbelaging wist zij al te wel logen te zijn en huichelarij. Niets had zij hier te beschermen; de schilder meende het oprecht met Leentje. Maar zij zou ze sleuren door de goot, Jules, en de moeder en de dochter; door slijk en modder zou zij ze sleuren!

Wraakplannen broedend, stoof zij voort als eene furie, wild, onstuimig.

VIII

De avond daalde, een goede najaarsavond.

Meken stond in het deurgat een luchtje te scheppen en keek, met oogen, welke nog om het gebeurde van daar straks dubden, naar het bedrijf op de werf.

Tusschen de vuile kaaimuren lag de rivier als eene geheimzinnige grauwte, waarin de schepen met hunne zwarte rompen vastgemeerd waren. Over rythmisch wippende loopplanken schoven krachtige gedaanten heen, verdwenen in holen waaruit waggelende klaarte rees, en keerden gekromd onder den drukkenden last, terug.

Een zware vrachtwagen, waaronder een brandende bollantaarn te bengelen hing, daverde voorbij. Er naast draafde een woest blaffende schapershond.

Door het schemerduister prikten gele lichtpunten van lieverlede alom, en groene en roode starren werden in de masten geheschen.

Maar Sofietje zag of hoorde niets van dit alles.

Een politiebediende kwam aangestapt, de nummers der huizen bekijkend en hield ten slotte vóor het oudje stil. Zij schrok. Hij vroeg haar of zij geene kantwerkster kende die Sofietje heette. Zij moest hier aan den draai der werf wonen.

— « Ja, mijnheer de agent, dat ben ik », zeide ze, en werd zeer ongerust.

— « Nu, dan zult gij morgen te tien uur bij den politiecommissaris komen. » Hij zag ze beven. « Wees niet

bekommerd, menschken; hij zal u niet opeten. Ik geloof dat het voor dat leelijk wijfken van 't Begijnhof is », voegde hij er bij. « Gij zult er overigens niet alleen staan, want mijnheer Molders, de kunstschilder, is in dezelfde zaak betrokken. Ik ga er naartoe, zie. » En hij verdween in de duisternis. Zijn sabel was eene dansende tinteling waarop Sofietje met strakken blik bleef staren. Dan begon ineens alles te wervelen. Haast stuikte zij neêr. Zij klampte zich vast aan de halve deur die met geraas verschoof, voelde de koude klink tusschen hare vingeren, en strompelde naar binnen waar zij bij het venster aan 't snikken viel.

Menschenlief! wat moest zij, in haren ouden dag, nog ondervinden! Zij, op wier handel en wandel nooit iemand een speldekop had kunnen afdingen. Hare eer en reputatie waren hier bedreigd!

Zij weende om te stikken. Zoo vond haar Leentje, die uit boodschappen geweest was. Hare eigen ongerustheid verbergend, sprak zij Sofietje bemoedigend toe. Wie kon haar deren? geen vlekje van schuld kleefde haar aan. Alles zou tot schade en schande van juffer Schoonjans afloopen.

Van heel den nacht look het oudje geen oog.

Jules Molders had den brenger der Jobstijding woedend toegesnauwd. Hij had een zwaren foliant op de tafel neergebonkt zoodat de brandende lamp er van over en weer waggelde, den agent in zijne uitleggingen barsch onderbroken en hem zoo kwaad in de oogen gezien dat de man, bedremmeld, de hand aan de pet, stamelde dat hij er toch voor niets tusschen was; dat hij getrouw zijn dienst deed. Waarop Jules, bedarend, hem zei dat hij gelijk had, hem een tweefrankstuk in de hand stopte, en zwoer dat hij dien « microob » eens duchtig de les zou lezen.

Oom zou een gezicht zetten bij het vernemen van dit nieuws! Het was maar best hem onmiddellijk op de hoogte van de zaak te stellen.

De oude kanunnik nutte in zijn studeerkamer het vesperbrood met een ei. Op het blauwbaaien kleed, dat zijne lange werktafel bedekte, lag een hagelblank lakentje. Het servies was van teer porselein, de met citroen gemengde thee walmde en geurde lekker. Het licht zijner lamp was door een dof scherm getemperd tot grijzen schemer. Als

eene helle vlek stak tegen het donker behangsel de kale schedel van den priester af.

— « Waar hapert het aan, Jules? » vroeg hij zijnen neef bij diens binnentreden, zacht glimlachend. « Aan uw schellen alleen reeds merk ik dat er iets uit zijnen haak is! »

— « Inderdaad, oom, niet zonder reden ben ik zoowat opgewonden », en de schilder vertelde het gebeurde met de leermeesteres.

Moedeloos schoof de kanunnik brood en eierdopje weg, nam een slok thee en « Jules, jongen », ving hij aan, « mijn leven is heengevloden zonder groote verdrietelijkheden. Thans echter word ik wreed bezocht. Sinds drie weken zit ik hier met nijpend podagra en kan ik mij ternauwernood bewegen; heel dien tijd is het een geloop geweest zonder einde. Het regent klachten over de school; den afval der beste leerlingen heb ik, spijts geld en beloften, niet kunnen verhoeden. Ik zie nu klaar in dat ik bedrogen ben, en het mij nimmer zal gegeven zijn volbracht te zien wat ik jarenlang liefdevol heb nagestreefd. Het is mij daarbij leed, Jules, dat ook gij door Juffer Schoonjans in ongelegenheid gebracht wordt. »

. . . .

Leunend op den arm harer dochter, kwam Sofietje 's anderendaags op het politiebureel aangesukkeld. Zij was zeer terneergeslagen. « Moest er iets van komen, ik bestierf het, kind! » zuchtte ze nog dien morgen. In de naakte wachtkamer zat de leermeesteres, strak kijkend, met saamgeprangde lippen om dewelke een spotplooitje lag. Aangestormd kwam de schilder, drukte moeder en dochter de hand, maakte voor Juffer Schoonjans een plechtstatig « serviteur », en grijnsde haar daarbij zoo lollig toe dat haar hart opbonsde en Leentje een glimlach niet bedwingen kon.

Met hun vieren werden ze in het kabinet van den commissaris genood. Doodsbleek zakte Sofietje op een stoel neêr en hijgde naar adem.

Juffer Schoonjans dischte nu haar zorgvuldig overlegd pleidooi nog eens op; betoogde hooghartig, vleide kruiperig, kloeg dat men het brood stal uit den mond eener onweerbare vrouw, en eindigde met te verklaren dat zij vertrouwen

stelde in het rechtsgevoel van mijnheer den commissaris. Deze had Jules, die de juffer vaak opschuimend in de rede was gevallen, drie, vier maal met een sussend gebaar moeten weerhouden. Eindelijk kwam de schilder aan het woord. Hij sprak gul, rond, los; het was hem aan te zien dat hij het hart op de hand droeg. De commissaris hoorde hem, over zijn gouden bril heen kijkend, met belangstelling aan. De leermeesteres zat haar spijt te verbijten.

Toen Sofietje haar geval uitleggen moest, stond zij bevend recht, viel aan 't weenen en kon geen woord spreken. Wat zag Leentje er nu bedrukt en Juffer Schoonjans zegevierend uit!

Licht schraapte zich de commissaris, en dan zei hij met goedige bromstem : « Het is bewezen dat mijnheer de fotografie gemaakt heeft van eene teekening welke hem niet behoorde. U, juffrouw, behoort die echter evenmin, gezien zij het eigendom is van mijnheer den Kanunnik van Gaelen. Zoo mijnheer Molders mij een schriftelijke verklaring wil doen geworden van den eigenaar der teekening, verklaar ik er niets tegen te hebben dat hij bezitter der fotografie blijft. Zoo, juffrouw, gij het patroon en hij de fotografie.

Nota bene! Voortaan wensch ik van zulke beuzelarijen verschoond te blijven. Uw relaas van gisteren was geen model van nauwkeurigheid », voegde hij er, zich tot de leermeesteres wendend, eenigszins bijtend aan toe. « De zaak is afgeloopen! »

Juffer Schoonjans, die zich in de verste verte aan zulke oplossing niet verwachtte, trok een beangstigd gelaat en wankelde als ging ze door hare knieën zinken.

— « Mijnheer », siste zij eindelijk den schilder in het oor, « gij hebt nog geen gelijk. De rechter zal uitspraak doen. »

— « Loop naar den duivel », bromde Jules tusschen zijne tanden.

Een agent verzocht hij een rijtuig te halen. Zelf hielp hij er het oudje en dier dochter in, en beide vrouwen rolden huiswaarts. Het was een droeve dag voor hen. Sofietje moest onmiddellijk te bed. Een bijgehaald geneesheer verklaarde dat hare zenuwen zeer geschokt waren; dat hij niets ergs vreesde, maar oude menschen steeds met omzichtigheid dienden behandeld.

Doodstil was het in huis. Geen klosjes klepten, het vinkje zweeg en zat te treuren in zijne muit. Gebuurvrouwen en gezellinnen, die met verbazing al die ongewone drukte opgemerkt hadden, kwamen vernemen wat er gaande was en fezelden verwenschingen tegen de leermeesteres.

Nu was het avond. Bleek, de oogen zwart omrand, zat Leentje te waken bij het bed van moeder, die, na eene crisis, onrustig sluimerde. Wat al gedachten warrelden haar door het hoofd; wat zou de uitkomst zijn van deze wederwaardigheden? Hoe mocht Jules den toestand beoordeelen? Zou die niet wrokken om de ongelegenheid waarin hij, door die ellendige kantquaestie, gebracht was? Zou hij er, bij magen en vrienden, niet in opspraak door komen? Woelig verdrongen zich in haar brein steeds nieuwe vragen.

Niet minder bekommerd had de schilder het politiebureel verlaten, en, daar zijn hoofd niet naar het werk stond, was hij de stadspoort uit en het land opgetrokken.

Het was een klare herfstdag, een beetje nevelfrisch met witte zon; een echt weer om flink dóór te marcheeren.

Hij droeg de schuld van al wat gebeurd was. Wat moest hij zich ook tegen de leermeesteres kanten. Maar tegenover dezer grofheid kon hij toch geene hoofschheid stellen! Nu was Sofietje misschien ziek. Hoe was zij thuis gekomen en hoe mocht Leentje te moede zijn? Waarom had hij beide vrouwen niet mêe naar huis gebracht? Maar neen, hij was te zeer opgewonden; den toestand had hij wellicht nog verergerd.

Hij ging, ging,... twee dorpen was hij reeds doorgestapt. Hij schreed, veerkrachtig, zonder poozen, niemand aankijkend.

Het land was schoon, schoon als de weemoed. Het loof der boomen verbruinde, bladeren lagen op de bezonde wegen als roode en gele vlekken. De velden rustten van fellen barensnood uit; er over zweefde een wazige sluier. Alles was zeer stil; af en toe een ver geloei, gedempt daveren van een dorschmolen, verwijderd deunen van een smidshamer op het aambeeld.

Naarmate hij bedaarde overviel hem naargeestigheid en werd hij week. Sinds zijne terugkomst was zijne liefde tot Leentje nog immer gestegen. Hij was er overigens niet

meer tegen ingegaan. Willoos had hij zich laten drijven als in een lauw bad. Lijdelijk had hij genoten van de zoetheid der vele blijde dingen welke zijn leven vermooiden. Hij voelde zich, tegenover Leentje, groot en hoogverheven als een machtige prins. En dit bewustzijn maakte hem sterk en trotsch, sterk in zijne zekerheid dat het meisje hem aanbad, trotsch op het bezit van het lieve, reine schepsel wier hart hem aanhing als het eiloof den eik. Hoe lang echter zou hij nog wachten om haar zijne liefde te verklaren? Zijn leven vlood rustig heen, zonder beduidende stoornis, maar ook zonder blijde hoogdagen. Hij woonde alleen met Kathelijne, de meid van wijlen zijne ouders. Zij verzorgde haren jongen meester stiptelijk, maar werd danig oud; eerlang zou zij zich niet meer kunnen behelpen.

Wat zou het heerlijk zijn Leentje voortdurend aan zijne zijde te hebben en haar naïef oordeel te vernemen over zijn werk. Zij zou hem aanmoedigen bij tegenspoed, met hem den genoten bijval deelen. Het oude Sofietje zou bij hen haar intrek nemen; samen zouden zij de hervorming in de kantindustrie bewerken, welke hij sinds lang beraamde.

Hij ging steeds, ging, onverpoosd.

Vroeg taande het licht en de grijze nevelsluiers omvingen dichter velden en heesters. Eentonig recht strekte zich de steenweg uit, en de zon was verdwenen. Jules luisterde hoe zijne hakken hard klopten op de kasseien. Door de boomen huiverden zachte ritselingen en voortdurend zwindelden dorre bladeren in mollige schommeling en met licht geknap neer. Hij keek op zijne horloge. Het was drie uur. Hij werd moe en hongerig. Hij zou uit het naastbijgelegen dorp naar de stad weerkeeren. En dan? Ja, dan... Als een lam aan een paaltje trappelde hij nu op eene afgegraasde plek, terwijl de wei om hem vol malsche geurige klaver stond. Waarom langer gedraald? Waarom vandaag niet Leentje gepolst, haar zijne liefde bekend. Zou zij toestemmen? o Ja, hij had het in al hare onbewimpelde gevoelsuitingen geraden, in het glinsteren van haren blik, het vluchtig blozen van hare wangen, het bevangen hijgen van haren boezem.

Een half uur later spoorde hij naar de stad terug. Toen de om zijn uitblijven verontruste meid hem weerzag viel

haar als een steen van het hart. Zij had gedacht dat hem iets kwaads kon wedervaren zijn op het politiebureel. Neen, alles was goed afgeloopen, zei Jules, verstrooid. Hij at inderhaast een weinig van het warm gehouden middagmaal en ging heen, vast besloten thans.

Ter kaai, op den hoek van een opheuvelend zijstraatje hing het lantaarntje voor de Onze-Lieve-Vrouwkapel zacht te schommelen in den avondwind en wierp wibbelende glanzen over de straatkeien. Eenige bengels zaten op een stapel zakken te robbelen en eene vrouwenstem gilde scherp in de verte.

Jules stond voor Sofietje's woning.

Kijk ! Boven brandde licht, er was dus wel iets ongemeens gebeurd. Zijn vermoeden werd bewaarheid. Als een groot zwart oog met doffe glanzen was het venster beneden.

Hij tokte zacht aan ; niets bewoog. Harder. Zwak geschuif ging in den vloer. Het half deurtje draaide open en de dochter, die een koperen lampken in de hand had, leidde hem in de huiskamer.

— « Wat is er, Juffer Leentje ? » vroeg hij zacht.

Zij zag hem treurig aan.

— « Moeder is ziek », fluisterde ze. « Het voorval van dezen morgen heeft hare zenuwen geschokt. De dokter vreest echter niets ergs. Nu slaapt zij. »

Beide zwegen.

— « Juffer Leentje », hervatte opeens de schilder tot haar naderend, « ik ben de oorzaak van al uw verdriet. Wilt gij het mij vergeven ? »

— « Maar, mijnheer, Jules toch », wedervoer zij, « wat zouden wij u te vergeven hebben ? »

— « Leentje », hijgde hij, « Leentje ! »

Hij had hare hand gevat en hield ze omklemd. Eene roerende smeeking lag in zijne oogen en zijne trekken waren gespannen. 's Meisjes hart bonsde. Wat bedoelde hij ? Eene heete vloed sloeg haar in 't hoofd.

Het koperen lampje wierp eene gulden vlek over de tafel en teekende met groote schaduwen elke beweging der beide jongelieden tegen den witten muur af. In de uiterste hoeken van het vertrek zat duisternis saamgepakt.

— « Leentje », ging Jules voort, « ik lijd, help mij... Ik houd zooveel van u, zoo oneindig veel... »

Hij sloeg zacht den arm om haar middel. Zij weerde hem niet af.

— « Leentje, ik heb u toch zoo lief! » bekende hij eindelijk, met wondere trilling in de stem.

Hare groote bruine oogen ontschoot een lichtsprank; een heftige schok voer haar door het lijf; reeds rustte haar hoofd op zijne borst en drukte de schilder de lippen in hare zijden lokkenweelde, terwijl zij als wezenloos: « Jules, liefste Jules! » fluisterde.

Stil bleven zij praten in het halfduistere vertrek, met korte woordjes, en glanzende blikken.

— « Moeder is wakker! » zeide het dochtertje, plotseling opstaande.

— « Maar ik hoor niets », antwoordde Jules, een beetje zelfzuchtig in zijn zaligen liefderoes.

Met zacht geweld bevrijdde echter Leentje hare hand, en snelde naar boven.

Sofietje was inderdaad wakker. Zij wilde drinken, en scheen kalmer.

— « Wat ziet gij er stralend uit! » zeide zij, hare dochter verwonderd aanziende.

— « Mijnheer Jules is beneden, moeder », ontweek Leentje met afgewend gelaat. « Mag hij even bovenkomen? »

— « Zeker, lief kind, waarom dan niet? » antwoordde het oudje zwak.

— « Wilt gij moeder zien, Jules? » vroeg het dochtertje, halverwege de trap.

Hij ging onmiddellijk mede naar boven.

Sofietje's lief oud gezichtje, omkransd met de pijpen van haar mutsje dook weg in het blanke kussen. Blijdschap glom in hare oogjes nu Jules bij haar stond. Zijne fijne vingers drukten de knokige rimpelhand welke op de sprei lag.

— « Och, arme, moederken », zei de schilder, « dat is eene ellendige historie geweest, niet waar? »

Hij zag haar meewarig aan.

— « Er zijn veel slechte menschen in de wereld, mijnheer Jules! » lispte zij.

— « Ja, 't is zoo. Er zijn echter ook dokters voor alle kwalen, en ik ben er een die u weer gauw op de been zal helpen! »

Zij glimlachte flauw. Leentje stond met hijgenden boezem aan het hoofdeind van het bed te luisteren.

— « Moeder », zei hij, « sinds lang was ik voornemens u te zeggen dat... ik... uw... dochtertje... liefheb. Leentje en ik zijn het sinds daareven eens geworden ! Zoo gij er vrede meê hebt, moeder, mag ik dan uw zoon zijn ? »

Hare oude oogen look Sofietje, en toen zij ze ontsloot biggelden twee tranen van geluk op haar oorkussen neêr. Jules en Leentje stonden voor haar, hand in hand.

— « Ik had het lang vermoed. Nu is het gekomen. God zegene u beide, mijne kinderen ! »

. . . .

Enkele dagen later, op een Zondag namiddag, ging Jules met zijne verloofde naar Kanunnik Van Gaelen. De oude priester, die nog altijd in zijn leunstoel gekluisterd zat, wenschte zijn neef geluk met zijne keuze. Hij had Leentje zien opgroeien, alle begaafdheden van hart en geest in haar zien ontluiken en zich harmonisch ontwikkelen. Volmondig keurde hij nu goed dat Jules over het dwaze vooroordeel van standverschil beraden was heengestapt.

Droevig nieuws had hij verder mede te deelen. Gisteren was Juffer Schoonjans gekomen om den toestand der kantschool uiteen te zetten. Eerst had zij de eigendomsquæstie van het patroon te berde gebracht. Zij was er uiterst om geërgerd en had zich tot een advocaat gewend die hare zaak bestudeerde. Beslist verklaarde zij niet langer onder het toezicht van den kanunnik te willen staan. Zij wenschte voortaan de zaken op eigen hand te beredderen.

De oude priester was boos geworden en had uitgeroepen dat, zoo lang hij er was, dit niet zou gebeuren. « Dan maar liever alles laten vlotten », riep hij heftig uit, en eene smartkramp vertrok zijne lip.

— « Lieve oom », zeide nu Jules, « wat gebeurd is, had ik halveling voorzien. Nooit heb ik echter bezwaren willen opperen. Handelde ik daarbij verkeerd, ik was te goeder trouw. Gij hebt uwe daad van menschlievendheid aan het verleden willen vastknoopen. Gij merktet niet dat de maatschappelijke en œconomische toestanden veranderd waren en gij op wankelende grondslagen bouwdet. Ik beklaag u, oom, en het doet mij innig leed uwe schoone poging zoo jammerlijk mislukt te zien.

Ik wil echter de kans opnieuw wagen. Ja, beste oom, ik begrijp dat zulks u verbaast. Met Leentje en het oude Sofietje wil ik de zaak aangaan. Mijn reglement zal echter op gansch andere bepalingen gegrondvest zijn.

Wat ik mij voorstel in het leven te roepen, te onderhouden en te steunen is eene philanthropische, moreele en artistieke inrichting. Ik heb een dubbel doel voor oogen : op de arme bevolking die zich aan het kantbedrijf wijdt een verheffenden invloed oefenen door met haar in gestadig verkeer te blijven en haar eene op degelijke, godsdienstige grondslagen berustende opvoeding te geven. Anderdeels het vak verheffen tot eene kunst welke zal beantwoorden aan al de eischen van den modernen tijd en het tevens zoo winstgevend mogelijk voor werkgever en arbeidster maken. »

De oude kanunnik zat aandachtig te luisteren en knikte zijn neef goedkeurend toe.

« Wij stuiten hier », ging Jules voort, « op een punt dat door u eenigermate verwaarloosd werd. Uwe leerlingen hadden niet het geringste begrip van de teekenkunst; de oudere werksters evenmin. De mooiste models bleven door hen onverstaan en werden doorgaans op de lompste wijze geïnterpreteerd. Voor het meerendeel waren zij ongeletterd en bijgevolg onvatbaar voor verdere ontwikkeling en verheffing. Hare maatschappelijke minderheid was een uitvloeisel van hare onkunde. Bij mij kunnen zij slechts toegelaten van tienjarigen leeftijd af en mits zij bewijs leveren van met vrucht genoten lager onderricht.

Zij krijgen, in den aanvang, vijf uren les : twee in de beginselen van de speldenwerkkunst, eene in den godsdienst en twee in het teekenen, waartoe ik eene bijzondere klas, onder de leiding van een bekwaam leeraar, zal inrichten. De schoolbestuurster, — Leentje, door moeder geholpen, zal wel gauw op de hoogte zijn, — ontwikkelt de technische kennis der leerlingen en doet de practische oefeningen voorafgaan van eenvoudige, duidelijke, theoretische verklaringen, welke, na een bepaalden tijd, een methodischen leergang zullen uitmaken waarover de kinderen een examen onderstaan. »

Aangaande arbeidsverdeeling, salaris, toezicht en het inrichten van eene mutualiteit had de schilder eveneens

bijzondere inzichten welke hij, bij zijne reis in het buitenland, en voornamelijk in Frankrijk had verkregen.

« En ten slotte, beste oom, rekenen wij op uwe kostbare hulp. Het bestaande comiteit dient op de hoogte gesteld van Juffrouw Schoonjans' oneerlijke pogingen, en kon best *mijne* school steunen. Het zij de leermeesteres niet gegeven zich in den goeden uitslag van hare kuiperijtjes te verheugen. »

Nog lang zaten hij en Leentje met den weder opgeruimden kanunnik te praten. Het werd tijd om heen te gaan. Het herstellende Sofiètje mocht niet langer alleen gelaten.

In de dichter wordende schemering zegende de oude priester het gelukkige paar.

— « Jules », zeide hij vervoerd, « moge uw edelmoedig opzet onder 's Heeren hoede met welgelukken bekroond worden. Ik geloof nu dat gij met volle bewustheid den goeden weg inslaat waar ik als een droomer liep weifelen. Ik heb inderdaad de eischen van den nieuweren tijd verwaarloosd en heel mijn leven in eene archeologische, o zoo zoete, leugen gewandeld. God zal met mijne zuivere inzichten rekening houden. »

Jules en Leentje gingen heen. Op de kaai was nu alles rustig. Slechts in de verte tingeltangelde een orchestrion, en deed door zijn schel geluid de stilte van dezen vredeavond te beter uitkomen. Helder glansde de maan op het zacht-ruischende water en de verlaten werf.

Zij spraken niet en stapten, luchtig wiegend, als in zalige onbewustheid.

— « Jules », fluisterde eindelijk Leentje, « herinnert gij u nog dien onweersnacht, toen gij peinzend over de kaai dooldet? »

Hij keek haar verrast in het schalksch lachend oog.

— « Zoo, gij hadt mij dan bespied, lieve deugniet! » zeide hij, en prangde haren arm vaster tegen hem aan. « Sinds wanneer hebt gij dan vermoed dat ik u gaarne zag? »

— « Sedert uwe vertelling van de vrouwtjes van Brugge », antwoordde zij volzalig.

Teeder zoende hij haar.

H. BACCAERT.

LANDELIJK TAFEREEL

Van lieverlede dalen roode vrede-tinten
op 't landschap daar de herfst zwijgende waren kwam
en brak den bloei der bloemen, en het lijden printte
in gloênde stammen, en de vreugde medenam...

Voor 't open venster zitten de oudjes, en hun oogen
in de eindeloosheid van dees rooden marteldag
droomen aan witte jeugd, zóó lang, zóó lang vervlogen
toen blijheid aan den haard en in de harten lag...

Ze droomen beide, en ademen de laatste geuren
van veege violieren in, daar langzaam treên
hunne gepeinzen in den nacht van kleurloos treuren
welke ze volgen, zonder stut, met trage schreên.

Wie zou, wie zou vooruitgaan, en den weg verkennen
en wie zou eenzaam toeven aan den winter-haard...?
Mysterie-vol branden de roode-doode dennen
en ruischend rijst op 't land hun goudene geblaart....

En de oudjes weenen lang-verkropte lijdens-tranen
bij 't sombere gepeins en droeven zomer-dood....
Ze 'n roeren niet, wijl ziet de zon hun wezens tanen
aan 't open venster in haar vredig avondrood....

KAREL VAN DE VIJVER.

OVER LETTERKUNDE

II

Minder misschien dan Rod heeft Eug. Melchior de Voguë in de eigenlijke Letteren een leegte gelaten; maar waar het geldt de Fransche beschaving, den Franschen geest over 't geheel, is 't heengaan van den veelzijdigen edelman een zwaarder verlies dan dat van den Zwitserschen man-uit-het-volk. 't Ware wellicht moeilijk een verhevener type van den Franschman, meer nog, een harmonieuser verpersoonlijking van den Europeeër op zijn best, voor te brengen dan dezen ernstigen vaderlander die in 't buitenland zijn natie vertegenwoordigde, maar die werd wat alleen hij onder de Franschen geworden is, juist door zijn talent om het beste dat hij overal elders vond te verwerken tot zijn eigen Fransch vleesch en bloed.

Eug. M. de Voguë werd geboren te Nice, in 1848, kreeg een opleiding zooals 't zijn rang paste, en deed als gewoon soldaat mee in den grooten oorlog. Voor een jonker van 22 jaren een school, wier lessen men meedraagt ver in 't leven. Daarna trad hij voorgoed in de diplomatie, en werd aldra gezantschaps-attaché te Konstantinopel. Daar kreeg hij een eerste gelegenheid om zijn reislust in te volgen. Want reizen zat in 't bloed. Diezelfde oom Melchior de Voguë, wiens helper hij nu werd te Konstantinopel, had een kleine twintig jaar vroeger Palestina en Syrië doorzworven al zoekend en studeerend. Allerhande oudheden, vooral de christelijke kerken, had hij onderzocht. En heel wat boeken had hij gevuld met de vruchten van zijn reizen: *Les Eglises de la Terre Sainte* (1860), *Inscriptions hébraïques de Jérusalem* (1864), *le Temple de Jérusalem, suivi d'un Essai sur la Topographie de la Ville Sainte* (1865), *Mélanges d'Archéologie orientale* (1869). En thans was hij bezig met nog veel omvangrijker werk. Geen wonder dat de Académie des Inscriptions hem een paar jaar te voren tot lid had verkozen.

Eugène Melchior was dus bij zijn oom aan 't juist adres. En de lauweren van den ouden zullen in meer dan een droomgezicht den jongen hebben voorgezweefd.

Ook hij trok dus dieper het Oosten in: Hij bezocht Jaffa, Jerusalem, de Pyramiden; en hij bracht wetenschap mee terug, bijna zoo zwaar als die van zijn oom. Maar iets meer nog dan

wetenschap; want de jonge de Voguë was dichter, en zijn verbeelding haalde schatten uit de vizioenen dier schitterende gezichteinders, uit de ontroeringen der heilige plaatsen, uit de grootsche majesteit van den Bijbel, uit de toovering der legenden van verdwenen godsdiensten. En als alles goed was bezonken in hem, dan zette hij zich aan 't schrijven : « *Syrie, Palestine, Mont Athos* (1876), *Histoires orientales* (1879), *Chez les Pharaons, Boulacq et Sagrah* (1879). Het publiek van oom was binnen de speciaal-geleerde wereld beperkt. 't Zijne niet. Zijn stijlgaven veroverden hem al wat meedoet aan kunst.

« Il y a chez lui bien plus qu'un touriste. Il y a un poète de premier ordre et aussi un historien, qui, au cours de ses voyages, a deviné bien des choses. Les régions attentivement parcourues lui ont révélé nombre de secrets et il n'a pas fait que de voir. Le poète, et c'est là son principal caractère, n'est seulement ému par le spectacle de choses extérieures; celles-ci le charment à coup sûr, mais elles exercent sur lui une action que l'on pourrait dire inspiratrice. Pour lui, les contrées parcourues ont parlé; elles lui ont révélé l'existence antérieure de civilisations, je dirai le mot, usées, et qui ont leurs ruines intellectuelles, comme les monuments et les cités antiques ont leurs ruines matérielles. Savoir lire dans les ruines est une conquête toute moderne, et les impressions de voyage de M. de Voguë respirent à chaque page cette préoccupation constante. » (J. Canivet).

Aldra zou hij gelegenheid vinden om te toonen dat hij nog wat anders kon dan 't verleden onderzoeken en dat hij vermocht op nog ruimer schaal zijn tijd te beïnvloeden. Die gelegenheid werd hem geboden door zijn bevordering tot gezant te St. Petersburg.

De heele grootstad lag voor den edelman open : de schittering van 't rijk-Russische leven phosphoresceerend uit een poel van ontaarding en uit een zee van volksellende. De Voguë sprak met ministers, met gravinnen, met hoogwaardigheden van het Heilig Synode en ook met dompelaars van moujiks. Hij sprak met hen allen, in 't Fransch of in 't Russisch, bijna even gemakkelijk. Maar meer dan een gewoon ambassadeur zweeg hij. Want een wereld lijk de Russische *dwingt* tot nadenken. En al de verhevenheid van zijn wijsbegeerte, door Oostersch-christelijke opzoekingen verdiept en gelouterd; en al de schittering van zijn stijl wijdde hij aan Fransch verbeeldingswerk over Russische geschiedenis : *Le fils de Pierre le Grand*, *Mazeppa, un Changement de Règne* (1884) en *Histoires d'Hiver* (1885).

Maar de Voguë zag aldra dat het Russische leven in zijn worsteling tusschen de beide uitersten vooral in de letterkunde

lag te weerspiegelen; de letterkunde die in zich samentrok alles wat in Rusland aan persvrijheid kon bestaan. En gezegend het uur waarop de Vogüé besloot de Russische letterkunde voor Westelijk Europa open te leggen. In 1886 verscheen *Le Roman russe*. Meer dan in al zijn vroeger werk te zamen bleek de Vogüé nu te zijn een dier bewonderenswaardig uitgeruste wezens, wier veelzijdigheid niet schaadt aan hun diepte, en wier voeling met de zeer uiteenloopende bedrijvigheid van dezen tijd vruchtbaarheid kweekt in hen langs alle zijden uit.

Heel en al juist is de loopende meening niet als zouden de groote Russische schrijvers in onze Westerwereld vóor de Vogüé's baanbrekend werk totaal onbekend zijn geweest. Een van de grooten immers, Turgenjeff, moest niet worden ontdekt; die leefde en schreef sinds jaren te Parijs. En Mérimée had op zijn speurtochten door de vreemde literaturen Gogol en Puschkin uitgehaald. Maar desondanks blijft de Vogüé's boek het meest inslaand critisch werk van de heele 19e eeuw. Russische romans nu for ever te Parijs. 't Was gedweep à la Rostand, maar zonder dat amerikanisme van reclame-jacht. Heel Frankrijk, dat sedert vijftien jaar droomde van lood en ijzer ter weerwraak, werd nu gedompeld in een bad van Tolstoïsme, waaruit het vredes- en vergevingsgezind weer opstond. Geen steviger bewijs van den invloed der letterkunde op de staatkunde dan dit boek van de Vogüé. *Le Roman russe* geeft portretten, echt-zielkundige studiën over de grootmeesters van den Russischen roman: Gogol, Turgenjeff, Tolstoj, Dostojewski. Al die schrijvers, vooral de beide laatste, zijn een wereld op zichzelf. En telkenmale komt ons die fijn-Fransche edelman voor als een Atlas die werelden zwaar van drift en ellende, zwaar vooral van menschelijk-echte schoonheid, overtorst naar onzent. Ook in dat Frankrijk, zoo rijk-begaafd naar geest als naar stof, zou men lang mogen zoeken om de Vogüé's evenknie aan te treffen, waar het geldt de harmonie van analytische en synthetische kracht. « Il faut avoir de l'âme pour avoir du goût » heeft de Vogüé zelf eens gezegd. En nergens heeft hij het beter dan in dit boek bewezen.

Uit zijn vroeger werk reeds kon men duidelijk zien dat de Vogüé was een hooggestemd idealist door edelen twijfelzin geplaagd. Dit zijn karakter toonde hij in zijn volle strijdbaarheid nu, *Le Roman russe* was niet enkel een openbaring van Russische letterkunde, 't was een protest van idealisme tegen 't naturalisme van Zola. En hoe onverwacht geven hier de Vogüé en Rod malkander de hand.

Uit dit oogpunt is vooral merkwaardig de *inleiding* van *Le Roman russe*. Daarin voor 't eerst immers werpt Eugène de Vogüé

zich op als de apostel van het « mouvement néo-chrétien », een « verlicht » christendom ; niet het ware, maar een zooals Frankrijk het noodig heeft om langs een omweg tot het eigenlijke Christendom weer te keeren. Dat soort overgangs-christendom is zooiets als een leering zonder leerstukken, die, qua-leering, natuurlijk algauw is uitgeleerd, maar die als openbaring van idealisme juist het goede heeft bewerkt dat Eug. de Voguë bedoelde : namelijk door haar excelsior de beste geesten uit het naturalisme der letterkunde en het positivisme der wijsbegeerte naar omhoog te helpen. En, de proef op de som is wel deze : juist zij die 't meest sympathiseerden met de ideeën van de Voguë zijn de bekeerden van thans. Enkel Brunetière is er langs een anderen weg, langs dien van zijn eigen karakter, de steile dogmatiseering geraakt.

Tot een echte bekeering — laat het ons dadelijk zeggen — is 't bij de Voguë nooit gekomen, maar langs om dichter kwam zijn geest in de nabijheid van de Roomsche orbite. Dat bleek uit zijn *Souvenirs et Visions* (1887), nog duidelijker uit zijn *Spectacles contemporains* (1891), en uit al zijn later werk. Meesterlijk raak, met zooveel geestigheid als het speciaal geval van de Kermaheuc, een zijner beste typen, mocht meebrengen, en met zooveel gewaagdheid in de leer ook, heeft hij eens de heiligende zending der Kerk en de menschelijke zwakheid, naast malkander gezet... de Kermaheuc ligt zwaar ziek : « J'ai mes idées sur l'éternité. Voyez-vous, les gens comme moi ne sont pas des saints, loin de là ; ils ont trop aimé les belles dames ; et ils ont trop mauvaise tête pour obéir à qui que ce soit, même à notre sainte mère l'Eglise. N'empêche que le bon Dieu, qui ne laisse rien perdre, les enrôle pour les grandes occasions, comme le roi enrôlait des reîtres, des Suisses : soldats indisciplinés, pillards et paillards, mais qui ne boudaient pas au feu. Ainsi de nous autres ; nous lui faisons médiocre service en temps ordinaire, au bon Dieu ; mais il sait que nous sommes toujours prêts à foncer sur les crétins qui croient tout savoir, ne savent rien, et nient son existence ; sur les malandrins qui détroussent son Eglise, la vieille mère, qu'on chagrine parfois et qu'on aime pourtant, parce qu'elle avait fait notre France. Aussi doit-il avoir quelque part à la porte de son paradis, une façon de corps de garde pour les soldats de notre espèce. Oh ! ce ne sera pas magnifique comme le séjour des saintes gens, de ceux qui furent purs, soumis, vertueux, mais ce sera tolérable, j'imagine. Le bon Dieu y entrera de temps en temps, il nous dira : Bonjour, mauvaise troupe ! Vous ne valiez pas cher, mais vous étiez toujours prêts à risquer votre peau pour moi. Allons ! je dirai à Saint Pierre qu'il vous accorde quelques

petites douceurs. — Je ne suis pas ambitieux, j'espère une place dans ce quartier. Faites-moi donc l'amitié d'aller chercher à la paroisse un vicaire que je connais, un petit maigre avec des verrues, un blond, qui est du pays d'Auray ; il n'y a qu'un Breton qui puisse comprendre mes péchés, peut-être moins gros qu'ils n'en ont l'air. »

Maar intusschen was de Voguë tot lid der Academie gekozen, en daar vooral toonde deze ernstige geest zich zoo plooibaar en fijn dat hij aldra onder de veertig de beste gelegenheidsredenaar bleek, een meester in 't vak der « discours de réception » die vergoedde wat men aan Renan had verloren.

Nu dat merkwaardig boek van daar straks : *Les Spectacles contemporains.*

Die *Spectacles* zijn vier in getal. 't Eerste en 't voornaamste schouwtooneel is de *Affaires de Rome.* Voor de Voguë was het onafwendbaar dat eens of morgen de pauselijke Staten moesten vallen ten prooi aan een wereldlijk vorst. En voorgoed verwijst hij naar het rijk der hersenschimmen al de pogingen en al de wenschen der godvruchtige zielen die den « gevangene » uit het Vatikaan willen herplaatsen op den troon van Stephanus II. Daarbij had Pius IX — altijd volgens de Voguë — de zaken zoo erg in de war gebracht dat de fijn- diplomatisch aangelegde Leo XIII aanvankelijk niet scheen te weten waarheen met het roer van de glorieuse boot. Nu, kwam daar Bismarck, de almachtige, en hij stelde het Vatikaan een van die handelszaken voor, waarin hij uitmuntte, en waarbij hij als « eerlijk makelaar » zorgde telkens het leeuwenaandeel in zijn zak te stoppen. Hij vroeg dus aan den Paus dat de Heilige Vader zijn gezag bij de onwillige Duitsche katholieken zou gebruiken om ze over te halen tot het voorstaan van de Regeering en tot het bestrijden van de democratie. En in ruil van dien dienst mocht Leo rekenen op een brok grondgebied. De Paus bleek niet ongenegen een partijtje schaak met den grooten meester te spelen. Maar de Voguë kon niet nalaten zijn stem te verheffen. En hij schreef zijn artikel. « Prendre parti dans les affaires intérieures d'un Etat, c'était inévitablement provoquer les colères d'une partie des citoyens de cet Etat et les défiances des Etats voisins ; s'engager dans une alliance contre la démocratie, c'était renier l'Evangile, méconnaître le mot « catholicisme ». s'user contre une force irrésistible, perdre l'ancien monde et manquer de gagner le nouveau. Demeurer au contraire sur les positions inexpugnables du pouvoir purement spirituel, épouser les causes des multitudes, se désintéresser du sort des dynasties, traiter avec le peuple, protéger les pauvres

travailleurs, c'était le rôle de l'Eglise universelle, la fonction prédestinée des vicaires du Christ. » (*Revue encyclopédique*, 1892).

En de Vogüé gaat verder : Hij betoogt dat de Kerk thans niets heeft te winnen bij Duitschland, maar wel bij Frankrijk. En vóór alles moet de Kerk, in de plaats van diplomatie, sociaal werk aanvatten. De Vogüé was te goed geloovend historicus om niet zeker te zijn van de toekomst door het volk : « Toutes les transformations de notre temps conspirent pour l'Eglise », zegde hij. Hij droomde langs om liever van een « catholicisme s'assimilant toute la culture moderne » en in dien zin begroette hij in Leo XIII « le plus grand homme de ce temps », geroepen om alle volkeren samen te snoeren. Heeft Leo XIII na de lezing van *les Affaires de Rome* zijn besluit genomen? Ligt daar de kiem van *Rerum Novarum* en van al wat er volgde? Gods wegen zijn wonderbaar.

Sinds jaren was de kloeke beschouwer uit het werkelijk leven weg, en had hij rustig in zijn vaderland gerentenierd. En hoezeer hij ook zijn tijd vulde met bespiegeling, hij wenschte weer wat practische bedrijvigheid. Hij kwam in de redactie van *La Revue des deux Mondes* en van *Le Journal des Débats* en eindelijk liet hij zich verleiden uit zijn sereen leven en uit zijn zoo vruchtbare rust om op te treden in 1893 als vertegenwoordiger voor l'Ardéche. Maar 't berouwde hem aldra : Te midden van de politieke beslommeringen leefde hij zich terug in zijn beteren tijd en schreef hij *Heures d'histoire* (1893), *Cœurs russes* (1894). *Devant le siècle* (1896), *Regards historiques et littéraires* (1897).

Na éen zittingstermijn had hij er meer dan genoeg van. Als tegengif nam hij trouwens meer dan ooit *Histoire et Poësie* (1898) en klem de hij zich langs om vaster aan zijn verbeelding om boven de werkelijkheid heen te zweven, ditmaal in een roman *Jean d'Agrève* (1898).

Dat een schrijver als de Vogüé zich bij wijsgeerig, critisch en historisch werk zou blijven bepalen was allang onwaarschijnlijk. De man met zijn rijke taal, zijn breed-ruischende zinnen, zijn kleurige beelden deinende op volle rythmeering van gevoel, de getrouwe van Chateaubriand, Shakespeare en Cervantes, zou zich wel eens in echte schepping vermeien. En waarlijk in *Jean d'Agrève* komt het heele hart van de Vogüé tot zijn recht. Wel wordt men gewaar dat hij in de techniek nog een nieuweling is en dat de boeiende vertelling nooit zijn genre zal worden. Maar leg eens even het relaas van de Vogüé's ongeletterden stuurman, waar hij het heeft over het vervoer per boot en de begrafenis van die arme dame, nevens een gelijkaardig tafereel uit Loti's *Pêcheurs d'Islande* of nevens van der

Molen's weervaren in onzen Werumeus Buning; ge zult wel fier blijven over onzen Nederlander. maar de toejuiching is toch voor de Voguë.

Wijl de Voguë nu den roman had beproefd, kon hij zeker het buitenkansje niet laten staan, eens te toonen wat er met een onderwerp als de Fransche « Chambre des Députés » was te doen. En hij zette zich aan *Les Morts qui parlent*. Maar dit machtig boek is toch eigenlijk meer een wijsgeerige verbeelding over de Fransche Kamer dan een roman. De basis van 't werk is de thesis, het eerst door Comte uitgesproken « que l'humanité se compose de plus de morts que de vivants », en dat bij het schouwspel der welsprekende spiegelgevechten in het Palais Bourbon, telkens de werkelijkheid doorschemert, die is : de onderlinge strijd der gedachten en gevoelens van 't verleden. In onze redevoeringen verklanken wij de driften onzer voorouders. Zoo strijdt b.v. het Frankrijk van heden tegen de Kerk niet uit vrees voor de macht die zij thans bezitten zou, maar uit nijd om de macht waaronder zij eens, in vroeger eeuwen, de heele natie deed buigen. In denzelfden geest klonk Bismarck's antwoord op de vraag na Sedan : « Maintenant que Napoléon III est tombé, à qui faites-vous la guerre? — A Louis XIV! » En fataal vervult de Kamer haar zending : niet een verzameling van zeltstandige eenlingen is ze; ze is een ding, een werktuig volvoerend wat het voorgeslacht als de som van zijn driften heeft nagelaten aan opbouwende of verdelgende kracht. Maar één bladzijde uit het boek laat ons dieper lezenin de Voguë's ontstelde vertegenwoordigersziel dan lange beschouwingen :

« Cher maître, je ne comprends rien à ces logogriphes : je ne vous demande pas de m'expliquer tout, ce serait trop long; mais de grâce, éclairez-moi sur un point. Voilà de bons garçons, pour la plupart, qui causaient familièrement dans ces couloirs, tout à l'heure, qui se racontaient des histoires drôles; sceptiques, comme nous le sommes tous aujourd'hui; faisant bon marché de leurs étiquettes politiques, à telles enseignes que je suis tombé de mon haut, ce matin, en entendant bafouer la République par des républicains avérés, les princes par des monarchistes notoires. Cette porte franchie, ils se transforment en ogres, on croirait qu'ils vont s'entre-dévorer; ils se replongent dans le bain de haine, me disait l'un d'eux. Est-ce pure comédie, effet de la galerie sur l'acteur qui rentre dans la peau de son personnage sous les yeux du public? Non, car je l'ai sentie, cette puanteur de haine; elle m'envahissait moi-même, je me surprenais à haïr je ne sais qui, par contagion.

Ferroz (1) ébaucha son geste professoral de l'index qui marque les points de démonstration sur un cadavre.

« D'abord, ce ne sont pas les mêmes hommes que vous avez vus dans l'hémicycle. Vous y avez vu leur addition en une personne collective, l'assemblée : monstre nouveau, très différent des unités qu'il totalise. Il sent, pense, agit autrement que ses composantes. Nos contemporains ont sans cesse à la bouche ce grand mot : la science, et ils continuent de se gouverner au mépris des découvertes scientifiques les mieux établies. Chacun sait aujourd'hui qu'il se crée dans tout auditoire, au Parlement comme au théâtre, une mentalité collective et temporaire ; elle a ses mouvements, son niveau, presque toujours médiocres ; rarement elle s'élève à la hauteur des meilleurs, le plus souvent elle rabaisse ceux-ci à l'étiage des pires, des moins intelligents et des plus méchants. Cette queue règle les impulsions de tout le corps.

« — Pourtant, dans un théâtre, le public a une âme sensible, prompte aux sentiments généreux....

« — Dans un théâtre, les intérêts ne sont pas en jeu : ici se joue le drame des convoitises réelles. L'âme, comme vous dites, le déséquilibre nerveux d'un public de théâtre, nous en avons tous les inconvénients, sans les bénéfices. Ici, vous l'avez bien deviné, les étiquettes verbales ne sont pour rien dans nos fureurs : monarchistes, opportunistes, radicaux, socialistes, bonnes plaisanteries ! Nombre de ceux qui les font n'y croient guère ; et ceux qui y croient sont leurs propres dupes. Mais sous ces étiquettes, il y a des intérêts et des vanités, imprescriptibles facteurs des dissensions humaines. Il y a des inégalités sociales, plus douloureuses dans un pays fou d'égalité.... Et derrière les hommes, il y a les femmes, ces éternelles blessées de vanité. Elles se jalousent, elles s'envient, par dessus les barrières qui les séparent. Vous verrez se former des coalitions éphémères, entre droitiers et républicains conservateurs, p. e. Ils ont mêmes intérêts à défendre contre l'assaut révolutionnaire. Cependant le pacte ne tient jamais : leurs femmes ne se reçoivent pas, ne fusionnent pas. Par ce fait seul, il n'y a entre ces hommes qu'un frêle lien politique : il n'y a pas adhérence sociale. Cherchez là, au fond des cœurs, les véritables raisons des opinions, telles qu'elles se créent ou se modifient au foyer de famille, à toute minute, par les prétentions, les déboires ou les triomphes de la femme, des enfants, des proches. Cherchez là les mobiles secrets, constants, qui classent et déclassent les partis, attisent les haines que vous avez vues flamber.

(1) type van den geleerde, verzeild in de politiek.

— Soit, fit Andarran (1). Mais me direz-vous pourquoi ces haines éclatent dans l'occasion où on les attendait le moins, sur le propos des questions religieuses? S'il existe un sentiment commun entre ces hommes divisés par tant d'intérêts, c'est à coup sûr l'indifférence en matière religieuse. Il n'y a pas ici cinquante personnes qui aillent à la messe. Parmi ces messieurs de la droite que le bon ton y retient, il n'y en a peut-être pas dix qui l'entendent avec une foi assurée. De l'autre côté, nous ne trouverions pas trois individus fortement attachés à un système philosophique; et, hormis quelques vieillards, l'âge de nos collègues les libère de certains souvenirs irritants, des rancunes que nourrissaient naguère ceux qui avaient traversé les périodes où le clergé était puissant et tracassier. Est-il possible que tous ces sceptiques se passionnent pour ou contre les choses d'Eglise? Tant de fiel entre-t-il dans l'âme des indévots?

— C'est où vous voyez mal, répartit énergiquement Ferroz. Si vous voulez démêler le nœud de toutes leurs querelles, pénétrez-vous de cet axiome : il n'y a ici qu'une question, la question religieuse.... Elle se cache d'habitude sous d'autres enseignes ; mais elle est toujours au fond de nos rivalités. C'est elle qui anime au combat ces indifférents, ces sceptiques. Vous ne comprenez pas? Venez, je vous rafraîchirai la mémoire.

Les deux hommes causaient en marchant dans le vestibule de la bibliothèque, moins envahi, Ferroz poussa la porte, choisit sur les rayons un volume de Bossuet, l'ouvrit au Sermon pour la profession de Mme de la Vallière.

— Lisez, dit-il, en mettant le doigt sur le haut d'une page.

Jacques lut ce passage : « Les sentiments de religion sont la dernière chose qui s'efface en l'homme et la dernière que l'homme consulte : rien n'excite de plus grands tumultes parmi les hommes, rien ne les remue davantage, et rien en même temps ne les remue moins. » (2)

de Vogüë's derde poging in 't vak der romans en volgens velen ook een meesterstuk is : *Le Maître de la Mer*. Kloekgehouwen is 't beeld van dien Amerikaan, den geweldigen werker, die alles breken durft, ook harten, om uit nijverheid en handel zijn troon te bouwen van ijzer en goud. Zijn kranige kracht wordt bewonderd van ver door een Fransche vrouw, die nog niet weet of ze 't wagen zal haar broze toekomst in zulke kloeke, maar erg ruwe handen te leggen. Ze zal 't *niet* wagen. Want daar is een Fransch officier, dapper ja, maar gevoelig ook, een held

(1) Andarran is in 't boek blijkbaar de Vogüë zelf.
(2) In de goedkoope uitgave Nelson (fr. 1.25), blz. 199-203.

in den oorlog, in de gewone samenleving veeleer een schuchtere jongen, die dadelijk, juist omdat hij zoo heel fijn voelt, uit zijn lood is geslagen. En langzaam aan helt de vrouw naar de zachtere beschaving; want de strijd woelt hier tusschen twee werelden: de nieuwe met haar sky-skrapersdurf, en de oude met de geheime krachten die door de eeuwen heen zijn gepolijst tot gratie en zachte liefde.

Uit de zuivere bellettrie was de Vogüë de laatste jaren weer geheel tot de critische wijsbegeerte overgekomen. Hij had ondervonden dat zijn ideeën te rijk waren en te sterk om ze slaafs aan fantasieën te binden, of liever dat zijn verbeelding niet zoo stevig was als die der besten, om te dragen wat hij er op laden wou. En met vernieuwde krachten ging hij terug naar 't geen hij meende zijn groot levenswerk te zijn: De intellectueele wereld waarin hij leefde, volledig te verzoenen met de godsdienstige wereld, waarin hij eigenlijk niet leefde, en waarvan hij meende dat de sympathiseerende theorie wel de practijk kon vervangen. Dat was juist zijn tekortkoming. Groote waarheden heeft hij verkondigd; maar zijn leven heeft hij niet kunnen brengen tot *de* groote waarheid. Edel werk heeft hij zeker verricht: En velen, die niet voorbereid waren om zoomaar dadelijk te luisteren naar de Kerk, werden weldadig aangedaan door de Vogüë's groothartige zienswijze: « Les pouvoirs de la science finissent là où commence le monde moral. Que nul n'entre ici s'il n'est que géomètre ».... « La science analytique et discursive ne va au fond jamais bien loin dans la recherche de la vérité. Elle dissocie ce qui est uni. Elle mutile ce qui est organisé; elle dissèque ce qui est vivant; elle se joue à la surface de l'être; elle n'atteint que des formes mortes. Tout ce qui est art, beauté, âme, délicatesse, vie morale ou sociale échappe entièrement à ses prises ».... « Tout me crie que nous faisons fausse route, avec notre rage analytique, avec notre confiance dans le document de détail, avec notre prétention d'expliquer la vie par des dissections d'amphithéâtre ».... « Si nous continuons à désagréger le peu de terrain solide qui nous porte encore, si nous ne reconstruisons pas, notre dissolution intellectuelle et sociale nous rendra bientôt impropre aux œuvres de vie. »

En dat Eug. de Vogüë 't geheim bezat het wispelturige Frankrijk te doen luisteren naar zijn stem, dat bekent zelfs de sceptische Anatole. France, die een oogenblik diep ernstig wordt als hij spreekt van de Vogüë's inzichten: « Il est démocrate, il l'est sincèrement. Ce qu'il se propose, c'est de concilier le christianisme et la démocratie. Il a été, plus que tout autre, esprit

écouté, aimé suivi par la jeunesse. Qu'enseignait le moderne apôtre ? Etait-ce un christianisme ramené à son primitif amour des pauvres, un christianisme démocratique ? C'est bien en ce sens que M. de Voguë a été compris pas cette partie de la jeunesse qui rêve le rajeunissement de vieux dogmes et la renaissance du sentiment religieux. »

« Le moderne apôtre » ja, maar helaas zonder het vruchtdragend werk van de gratie. Groot blijft zijn pogen toch en groot ook zijn voorbeeld voor de ware gezalfden, die, in meer dan een geval, bij de Voguë om geestdrift en werklust mogen gaan. Twee dingen heeft deze groote Franschman willen vereenigen : de vrijheid van den modernen wetenschappelijken geest, die boven alle vooroordeelen staat en niet bang is voor om 't even welk onderzoek van de geheimen der natuur, en anderzijds de ondelgbare zucht naar idealen, stijgend uit een hart dat steeds, naar Augustinus' woord, irrequietum blijft tot het vindt Dengene, dien Augustinus vond.

(*Wordt vervolgd*). J. PERSYN.

APOLOGETISCH OVERZICHT

I

HET GELOOFSPROBLEMA

1. A. DE POULPIQUET, O. P. : *Volonté et Foi.* (Revue des Sciences philosophiques et théologiques, blz. 438-480. Parijs, Lecoffre). — 2. A. VAN DER HEEREN : *Gelooven* (32 blz. Geloofsonderricht, Klein Seminarie, Rousselaere). — 3. J. V. DE GROOT, O. P. : *De Geloofstheorie van Ferdinand Brunetière*, in « Denkers van onzen Tijd » (328 blz. Van Langenhuysen, Amsterdam). — 4. F. DRIJVERS : *Vrijheid van den geloofsakt*, 2e hoofdstuk uit het boek « De Kerk en de Vrijheid » (VI-191 blz. Courtin, Antwerpen). — 5. P. CHARLES : *La Foi*, (64 blz. Bloud, Parijs). — 6. MGR MIGNOT : *Critique et tradition*, 2e hoofdstuk uit het boek « L'Eglise et la critique » (XII-316 blz. Lecoffre, Parijs). — 7. J. V. BAINVEL : *La constatation du surnaturel*, 10e hoofdstuk van « Nature et surnaturel » (XX-382 blz., Beauchesne, Parijs). — 8. A. GARDEIL : *L'Affirmation humaine ; La Révélation*, 1e en 2e hoofdstuk uit het boek « Le donné révélé et la théologie » (XXVII-374 blz. Lecoffre, Parijs). — 9. J. V. DE GROOT, O. P. : *John Henry Newman over gronden van godsdienstige zekerheid* (zelfde werk als onder nr 3). — 10. TH. HEITZ : *Essai historique sur les rapports entre la philosophie et la Foi, de Bérenger de Tours à S. Thomas d'Aquin* (XVI-176 blz. Parijs, Lecoffre).

1. — In de laatste tijden werd de waarde der *innerlijke* redenen van geloofwaardigheid door velen behandeld ; dikwerf toch kwam men tot onjuiste besluitselen omdat men niet genoeg inzag welke rol *de wil* eigenlijk te vervullen heeft in den geloofsakt. 't Is van dit standpunt uit dat A. de Poulpiquet zijne bijdrage schreef over *Volonté et Foi.*

Alvorens van de taak van den wil te gewagen in den bovennatuurlijken geloofsakt, onderzoekt schrijver beurtelings wat de wil te verrichten heeft in de verschillende houdingen van het verstand tegenover de waarheid, nl. : in de wetenschappelijke kennis, in de opinie en in den natuurlijken geloofsakt.

1. *In de wetenschappelijke* (1) *kennis.*

(1) Dit woord is in zijnen *strikten* zin genomen en beteekent een kennis, waarin de zekerheid zich uit het voorwerp zelf onmiddellijk of middellijk opdringt.

In de wetenschappelijke kennis vallen er twee zaken te onderscheiden. A. De *instemming* van ons verstand met het voorwerp onzer kennis. B. De *beschouwing* van het gekende. De instemming ligt niet in de macht van den vrijen wil; want de geleerde is verplicht in te stemmen met iets dat waarlijk bewezen is. Doch *de beschouwing* van het voorwerp der wetenschap ligt in de macht van den wil. De mensch kan immers op dit of dat denken. Tegenover de waarheid gaat het dus niet *vrijdenkers* te zijn, daar ons denken heelemaal afhankelijk is van de wezenlijkheden buiten ons om. Onze vrijheid bestaat enkel hierin dat de wil kan al of niet de aandacht van 't verstand op een gedachte vestigen.

2. Rol van den wil in de *meening* (opinie).

Hier wederom kan ongetwijfeld de wil 's verstands aandacht vestigen op de redenen die in ons de opinie doen ontstaan. Maar wat vermag hij wat de instemming betreft? *Absoluut* gesproken, niet meer dan in de wetenschap. In de opinie immers zijn we eenigszins geneigd deze of gene partij te kiezen, om reden der grootere waarschijnlijkheid, die ons uit de zaken zelve tegenstraalt. Feitelijk, daar het hier maar om *waarschijnlijkheid* gaat, kan de wil wel tusschen beide komen, opdat het verstand, beïnvloed door de driften, ééne meening aankleve boven de andere, zonder nochtans ooit die meening tot zekerheid te doen overslaan.

3. Rol van den wil in het *natuurlijk geloof*.

De houding van ons verstand in het geloof valt niet te herleiden tot de boven besproken toestanden. Wanneer wij aan een gezegde geloof hechten, is het niet uit reden van een innerlijk verband tusschen het onderwerp en het gezegde. *Dat verband nemen we enkel aan op het gezegde van een geloofwaardig man*. Om iets te gelooven, dienen we dus overtuigd te zijn dat de zaak *geloofwaardig* is; dat komen we te weten door het opsporen naar het *bestaan* der getuigenis, de *bevoegdheid* en de *waarachtigheid* van den getuige. *In dit voorgaande onderzoek is alles wetenschappelijk:* de wil heeft diensvolgens denzelfden rol te vervullen als in de wetenschap. Hij oefent drukking uit op *de aandacht*, niet op *de instemming*.

Doch *geloofwaardigheid* en *geloof* is twee. De geloofwaardigheid blijft buiten de verzekerde waarheid; zij maakt de zaak waardig geloofd te worden, maar legt er de innerlijke wezenlijkheid niet van bloot. De wil moet hier de instemming aan het verstand opleggen.

Men zegge dus nooit dat de wil werkzaam moet zijn in den *geloofsakt* om twijfels te verdrijven; dat is waar, maar onvolledig;

de wil moet er intusschen komen, omdat de « propositio » aan het verstand voorgesteld, niet evident is. Zelfs dus indien er geen twijfels te verdrijven waren, heeft de wil, uit dien hoofde, nog zijn woord te zeggen.

Hoe gebeurt nu die drukking van den wil?

Men moet vooropstellen, dat, zoo de wil in werking treedt, dit enkel zal geschieden uit reden van het goede dat hem in die handeling aantrekt; want het *redelijk goede* is alleen het formeel voorwerp van den wil.

Een eerste goed vindt de wil *in de instemming met een gegronde getuigenis*. Gelooven aan iemand, van wiens oprechtheid en bevoegdheid men overtuigd is, is een goede, zedelijke daad. Dit goede trekt machtig onzen wil aan, in elken geloofsakt, maar toch meer of minder. Soms zijn de redenen van geloofwaardigheid in eenen persoon zoo machtig dat ze onzen wil om zoo te zeggen spontaan medesleepen. Andere malen zullen ze niet evenzeer hunnen invloed kunnen doen gelden. — Men vergete toch niet dat niet de redenen van geloofwaardigheid den wil aantrekken, neen. Dat is een *verstands*zaak. Enkel stellen deze beweegredenen de waarachtigheid en de bevoegdheid van den getuige in zoo helder licht, dat het dwaasheid ware voor den wil niet te streven naar de goede, zedelijke daad, welke is de instemming met zoodanig een getuige.

Een tweede goed vindt de wil in de verplichting geloof te hechten aan een *oprecht* man. Zoo de oprechtheid op zich zelf eene deugd is, brengt ze ook den plicht mede voor eenieder, een oprecht en wel ingelicht man te gelooven.

Een derde aanloksel voor den wil biedt zeer dikwijls de inhoud der getuigenis aan. De wil kan verlangen dat die inhoud, waar hij voldoening voor zijne behoeften vindt, waar weze. Hier kan zelfs de invloed van den wil, bij overdrijving, uit den booze zijn. Dit gevaar wordt uit den weg geruimd door een hernieuwde opzoeking naar de redenen van geloofwaardigheid.

Bij de opwerpingen door schrijver tegen deze geloofstheorie ingebracht, is het nutteloos te verwijlen. Alle bekomen een afdoend antwoord zoo men goed *geloofwaardigheid* en *geloof* uit mekaar houdt en den rol van den wil houde voor wat hij inderwaarheid is.

4. *Wil en bovennatuurlijk geloof.*

't Spreekt van zelf dat men nu juist niet gelooft in de godheid van Jezus-Christus als in het bestaan van Cesar. In het bovennatuurlijk geloof wordt de genade volstrekt vereischt. Ook hier toch heeft de wil een belangrijken rol te vervullen, een belangrijkeren rol zelfs dan in den natuurlijken geloofsakt,

omdat hier de handeling meer ingewikkeld is en vol practische gevolgen.

De wil heeft vooreerst de ziel te bereiden, opdat het verlangen in haar ontsta naar de waarheid van den christen godsdienst.

Die bereiding komt grootendeels den wil toe. In onze ziel zijn er strevingen naar het goede ; zoolang de wil niet het goede in liefdevolle omhelzing bezit, is hij onvoldaan. Maar waar is het goede ? Bij het opsporen ervan verneemt onze ziel iets van den katholieken godsdienst. Ja, haar dogma- en zedenleer wijzen op een goed, dat de leemten der ziel zou aanvullen...

Reeds ontstaat er een verlangen naar, maar 'n verlangen dat kan gedood worden onder de drukking der driften, die het prangjuk verafschuwen, dat de christen godsdienst hun wil opleggen. De wil zal die lage opbruischingen dienen tot bedaren te brengen om ze op te stuwen tot algemeen menschelijke doeleinden.

Nu zijn er geen beletsels meer op den weg. De wil oefent zijne drukking uit op het verstand, dat de redenen van geloofwaardigheid gaat opzoeken. De wil heeft de christene openbaring *goed* bevonden. Maar is ze ook waar? Dat is een *verstandszaak*, maar die slecht kan afloopen zonder den wil. Hij moet de aandacht van 't verstand vestigen op de te onderzoeken feiten. Hij moet alle hinderpalen uit den weg ruimen, die het verstand in zijn klare ziening zouden belemmeren.

De instemming met de redenen van geloofwaardigheid is nog niet de instemming met het voorwerp van ons geloof.

Hier wederom moet de wil in tusschen komen, evenals in den natuurlijken geloofsakt. Dezelfde redenen doen hun gewicht gelden, doch nu gedreven tot het uiterste.

Zoo het voorzichtig en lofwaardig is geloof te hechten aan een oprechten en welingelichten getuige, hoeveel te meer is dat niet zoo God zelf die getuige is ; zijn onfeilbaarheid vrijwaart tegen alle mogelijke dwaling.

Weigeren met een geloofbaren getuige in te stemmen, is uit den booze. Hoeveel te meer doet zich die plicht niet gelden, waar God zelf die getuige is. De plicht van het verstand zich te onderwerpen aan de openbaring is vergemakkelijkt door den goeden staat onzer ziel. Er is reeds sympathie in de ziel voor den inhoud der openbaring. De liefde verlicht den last.

Eindelijk, wat een verschil tusschen den inhoud van *de goede boodschap*, en die eener gewone tijding. Het hoogste antwoord wordt hier gebracht aan de luidst sprekende zieleverlangens.

Die verscheidene loksels trekken den wil aan. Toch is en

blijft de geloofsakt ten slotte een daad van 't verstand, hoe zeer dit ook diene onder den invloed van den wil te staan.

Waar kan nu het verstand op steunen? Enkel op het *goddelijk gezag*, dat dus, per slot van rekening de oorzaak blijft onzer instemming. Het goddelijk gezag toch, niet in zoover we door redenen van geloofwaardigheid weten dat het zich heeft geopenbaard, maar het goddelijk gezag op zich zelf beschouwd. Aldus is ons geloof geen akt van betrouwen in ons zelven, maar in God. En meteen is de formeele beweegreden ervan zuiver bovennatuurlijk.

5. Apologetische gevolgtrekkingen.

Na deze ontleding ziet eenieder de plaats in, welke de *innerlijke* redenen van geloofwaardigheid dienen te bekleeden. *Alléén*, zijn ze onvoldoende. Op verre na niet overbodig. In de harmonie der integrale Apologetica bewijzen ze een niet te overschatten dienst, met de ziel te bereiden tot de ontvangst van de waarheid, met, gedurende hare bedevaart naar de waarheid, alle beletselen uit den weg te nemen. Alzoo blijkt eens te meer hoe de geloofsakt een volledige menschelijke daad is, geboren uit onze twee zuster-vermogens, verstand en wil.

2. — In een voor het gewoon publiek bevattelijk boekje geeft E. H. Vander Heeren een heldere opklaring van wat gelooven is. 't Is een werk van 't verstand. Toch niet het aanvaarden van iets waarvan het verstand de waarheid inziet, noch van iets dat alleen waarschijnlijk is, doch van iets dat door een ander bevestigd wordt.

De getuigenis nemen we maar aan om de geloofwaardigheid ervan. Midden de gewone verwarring tusschen de instemming met de geloofwaardigheid en geloofsakt is het een goed punt voor den schrijver die beide verschillende phasen van het geloofsproces goed uit mekaar gehouden te hebben. — Na het wezen van den geloofsakt, komen de redelijkheid en de vrijheid ervan aan de beurt. Kortom, een deugdelijk werkje over een zoo moeilijk vraagstuk.

Bij een vermoedelijken herdruk, zou schrijver goed doen meer te wijzen op de redenen, welke den wil er toe nopen aan het verstand den geloofsakt op te leggen. Eveneens ware het goed de geloofwaardigheid wat dieper te doorgronden.

Vooral diende er op gewezen dat *niet enkel de driften* afhouden van het waar geloof. Eveneens moet het opgeven van « allerhande moeilijkheden die verwaande schoolwijsheid soms opdient », waar er integendeel kwestie kan zijn van echte moeilijkheden, eenigszins ontmoedigend klinken in de ooren van hen

die welgemeend hunne bedevaart naar Rome hebben ondernomen, maar toch dikwerf voor zware moeilijkheden komen te staan.

3. — De Geloofstheorie van Ferdinand Brunetière. — DENKERS VAN ONZEN TIJD, door Dr J. V. De Groot, Amsterdam, Van Langenhuysen.

In zijn aan gedachten zoo rijk werk over « Denkers van onzen tijd », wijdt de Nederlandsche geleerde, Pater J. V. De Groot een studie aan de geloofstheorie van Ferdinand Brunetière. Deze theorie vat Schrijver zelf volgender wijze samen. 'k Bedien mij zooveel mogelijk van zijn eigen woorden, om den lezer niet te berooven van het ongewoon genoegen zich onder de bekoring te laten komen van die voetvaste wijsgeerige taal.

« Brunetière's geloofstheorie toont eene ontwikkeling. Naarmate zijne kennis van de katholieke leer vollediger werd, liet hij het objectieve der geloofsgronden beter tot recht komen. Nawerking zijner wijsgeerige denkgewoonten, die tegen het metaphysische ingingen, hebben den Schrijver wel tot subjectivistische spreekwijzen verleid; doch door *godsdienstig* verstond hij objectief wat betrekking heeft op het kennen en dienen van een hooger wezen, en zijn christelijk *geloof* was een geloof aan de door God geopenbaarde waarheden, aan de leer, die Christus aan de wereld schonk, de apostelen verkondigden, de roomsch-katholieke kerk bewaart met haar leergezag. Gelooven verkrijgt in dit deel der geloofstheorie den vasten zin van aannemen op Gods gezag. Het heeft niet het klaarblijkelijk-zien, want zijn eigenlijk object zijn de mysteriën; het heeft wel de zekerheid, dat is de vastheid van instemming, want het steunt op God die gesproken heeft. Het is een akt der rede, doch in samenwerking met den wil » (blz. 211-12).

Ter aanvulling alsook ter breedere uiteenzetting dezer leer, laat P. De Groot volgende denkbeelden volgen, vooral tegenover sommige nieuwere geloofstheorieën (blz. 212-230).

Gelooven in strengeren zin beduidt een akt, niet van *begrijpen*, maar wel van *kennen*. Het is een toestand van den mensch ten opzichte der waarheid, die in zich besluit eene wetenschap *dat* een ding is, doch niet het inzien, *hoe* het is. Op deze wijze wordt bij den geloofsakt iets bevestigd of ontkend. Het komt er op aan te bepalen, welke gegevens voor de rede en voor den wil zulk een oordeel bij hem, die gelooft, helpen tot stand komen.

Uit zijn aard is het kenvermogen tegenover het voorwerp in potentie. Het moet dus tot het *ja* en het *neen* bewogen worden.

Somtijds wordt het niet méér naar de eene zijde dan naar de andere getrokken. Deze geestestoestand heet *twijfelen*. In andere gevallen wordt het verstand meer naar den eenen kant dan naar den anderen getrokken, maar niet genoegzaam, om geheel en al naar ééne zijde over te slaan. Dit is de toestand van *meenen*. In andere gevallen nog wordt het verstand bepaald om geheel naar eene zijde over te hellen. Somtijds is dit toe te schrijven aan de *kenvoorwerpen* : dan hebben we de wetenschap ; somtijds aan den wil : dan hebben we het geloof. *Gelooven derhalve is een akt van het verstand, tot één bepaald door invloed van den wil.*

Deze vaste instemming is er een verstandelijke. Het gelooven immers, als een toestand der ziel tegenover de waarheid, kan naar zijn wezen enkel voltrokken worden in het vermogen, welks eigenlijk object het *ware* is. Toch blijft de invloed van den wil noodzakelijk. Daar immers het *zien* der zaak *in zich zelve* bij den geloofsakt niet bereikt wordt, en het laatste streven der denkkracht, onbevredigd blijft, wordt de vaste instemming des geloofs niet door het denken veroorzaakt, maar door den wil, die het verstand beweegt.

Toch moet en kan het geloof eene met de rede samenstemmende daad zijn, dewijl zij wordt gesteld op voldoende gronden. De geloofswaarheden, in den eigenlijken zin, bieden in hunne *geloofwaardigheid* den mensch een objectief geldig bewijs, waardoor de rede ziet, dat zij zich aan het geloof behoort te onderwerpen. De Vatikaansche Kerkvergadering bekrachtigde deze leer.

De bewijzen toch voor de openbaring, die tot redenen van geloofwaardigheid moeten strekken zijn en blijven met betrekking tot de bovennatuurlijke geopenbaarde waarheden, op zich zelf beschouwd *extrinsieke* redenen, zoodanige nl., welke hem die geloofi, niet tot eigen innerlijke aanschouwing der zaak brengen. Toch zijn ze toereikend om zekerheid te verschaffen. Namelijk op *gezag*. Want in zijn diepsten grond steunt het geloof op weten en zien, doch op het zien van een ander, wiens woord volkomen te vertrouwen is; voor den geloovigen christen, op God.

De *oorsprong* van den geloofsinhoud ligt buiten den geloovige. Deze schept niet. Hij ontvangt. Wat *is*, leert hij kennen. En wat hij gelooft, daar is met objectieve redenen de realiteit van te staven. Het godsdienstig geloof — *in zijn wezen* — heeft tot voorwerp de goddelijke *waarheid;* en de waarachtigheid van God, die spreekt, tot beweegreden. Het geloofsleven is een leven waar ongetwijfeld poëzie uit bloeit, maar geen leven van verdichting. Het *doel* des geloofs is een objectieve realiteit : de aanbiddelijke,

ofschoon voor den aardschen blik nog omsluierde, goddelijke Waarheid.

De invloed van den wil doet zich in den geloofsakt gelden én met betrekking tot de genade én met betrekking tot de rede, nadat deze de geloofwaardigheid heeft ingezien.

Het laatste alleen wordt door Schrijver verhandeld, daar hij enkel in deze studie de redelijke voorbereiding tot den geloofsakt beschouwt. Daar de rede, volgens hare natuurlijke neiging, eerst bevredigd is, wanneer zij ziet en begrijpt, staat de mensch, bij het gelooven voor eene keuze. Hiér het gezag, dat hem de geheimen voorstelt; dáar die geheimen zelven. Het gezag door genoeg bewijzen van geloofwaardigheid gestaafd; de geheimen zelve onbegrepen. De onderwerping blijkt redelijk. Een ander vermogen toch moet het verstand tot instemming nopen: de wil. *Zijne* gesteltenissen zijn derhalve van groot gewicht. Tegenover de *onverschilligheid* en het *agnostiek besef,* welke de modernen graag als *dusdanige* gesteltenissen beschouwen, stelt P. De Groot het *minnend zoeken* en den *christen ootmoed.*

4. — In zijn werk, « De Kerk en de Vrijheid » wijdt E. Heer Drijvers eenige bladzijden aan de vrijheid van den geloofsakt.

Eerst wordt de vrijheid der kenakten in 't algemeen vastgesteld. Uitgenomen in het geval der kennis van de eerste beginselen, die zich om zeggens aan ons opdringen, kan de wil de aandacht van 't verstand al of niet op de waarheid vestigen. — Het aannemen der geopenbaarde waarheden is vrij omdat ik mijnen geest vrijwillig moet aan 't werk zetten om de beletsels weg te nemen, die de instemming met de openbaring konden in den weg staan; om de redenen van geloofwaardigheid op te sporen; opdat eindelijk onze wil het verstand bewege tot het aannemen der openbaring op het gezag van den onfeilbaren God.

Schrijver geeft een bepaling van den geloofsakt, die eerder past op de instemming met de geloofwaardigheid. « De geloofsakt is de vrijwillige daad, waardoor wij de redenen van geloofbaarheid der godsdienstwaarheden opnieuw beschouwen en erkennen, » Dat dit wel de bedoeling is van den schrijver blijkt uit blz. 72, waar de geloofsakt bepaalt wordt : « De geloofsakt bestaat in het aannemen der veropenbaarde waarheid om reden der onfaalbaarheid van God die spreekt. »

Op de voetstappen van Cardinaal Franzelin wijst de schrijver verder op de tusschenkomst van den vrijen wil en de genade in den geloofsakt. Mijns dunkens zou schrijver meer licht

hebben geworpen op dit moeilijk vraagstuk, zoo hij eveneens de zienswijze hierover had aangestipt van huidige geleerden, zooals P. Bainvel, S. J., en P. Gardeil, O. P.

5. — P. Charles, in zijne verhandeling over *la Foi*, spreekt beurtelings over de natuur en het voorwerp van het geloof, over de psychologie van den geloofsakt, over de verrechtvaardiging van den geloofsakt en eindelijk over de theologie van den geloofsakt.

Vele nuttige wetenswaardigheden vallen hier voor den leerzamen lezer op te doen. Toch is het werkje niet onvoorwaardelijk aan te bevelen. Schrijver immers breekt er den staf over meeningen die zeer eerbiedwaardig zijn ; hij verwart er begrippen die absoluut uit mekaar moeten worden gehouden en ten slotte spreekt hij zich zelven wel eens tegen. Het bepaald getal bladzijden waarover ik beschik laat mij niet toe daar breedvoerig over uit te weiden. Het noodzakelijkste toch zal ik zeggen.

Volgens schrijver is het verschil tusschen den natuurlijken en bovennatuurlijken geloofsakt enkel hierin gelegen, dat, hetgeen de uitslag was eener redeneering, gelijktijdig het uitwerksel wordt der goddelijke werking op het verstand en den wil van den geloovige. Dat is onvoldoende. Het natuurlijk geloof verschilt *wezenlijk* van het bovennatuurlijk geloof, omdat in beide gevallen een volstrekt ander voorwerp zich aan onze kenvermogens voordoet. Onze instemming met het natuurlijk geloofsvoorwerp berust ten slotte op de redenen van geloofwaardigheid, terwijl onze instemming met het bovennatuurlijk geloofsvoorwerp ten slotte berust op het gezag van God. Ons geloof is, zooals P. Bainvel met velen staande houdt, een *foi d'autorité,* geen *foi de science* (1). Schrijver verwerpt in heftige bewoordingen deze onderscheiding (blz. 6-9). Naar mijn bescheiden meening is het enkel omdat hij de instemming met de geloofwaardigheid en den eigenlijken geloofsakt niet voldoende beschouwt als twee verschillige handelingen. Dat is de hoofdzonde, als ik zoo mag zeggen, van zijn tractaatje. Daaraan zijn ook zijn verbazende gezegden, aangaande de vrijheid van den geloofsakt te wijten : « De beweegredenen, welke ons nopen betrouwen te hebben in het woord Gods, zijn noodzakend ! » (blz. 9). De redenen tot geloofwaardigheid, misschien. Daar alles in de geloofwaardigheid wetenschappelijk is, kan de evidentie zich geweldig aan ons opdringen, alhoewel uit de hierboven ontlede studie van P. Poulpiquet, over Volonté et Foi blijkt

(1) Bainvel, *La foi et l'acte de foi,* ch. 3 et 4.

dat ook daar de rol van den vrijen wil groot is. Maar die redenen zijn absoluut niet noodzakend in den eigenlijken geloofsakt, waarin ENKEL, uit een vrije beweging van den wil bekrachtigd door de genade, gesteund wordt op het gezag van God. — In 't begin dezer kroniek werd er op gewezen hoe de wil vrijelijk den geloofsakt oplegt, omdat zij een driedubbel goed naspoort in de instemming van 't verstand met de geloofsgegevens. Ook dit is voor dezen schrijver uit den booze. Met een heilige verontwaardiging vraagt hij zich af of hij vrijelijk gelooft aan de overwinningen van Napoleon en aan vele andere geschiedkundige feiten. Zeker en vast, waarde heer. Gij gelooft daar vijelijk aan. Neem de propositie. *Napoleon was overwinnaar te Iena*. Ik vraag het u. Is het gezegde : *was overwinnaar te Iena,* noodzakelijk besloten in het onderwerp, *Napoleon?* Neen, niet waar? Dus, schittert u de evidentie niet tegen uit de zaak zelve. Gij weet het, daar Gij zelf niet tegenwoordig waart, door middel der getuigenissen. Nu, die getuigenissen kunnen van zoodanig een gewicht zijn dat de wil als van zelf medegesleept wordt. M. Catherinet zegt het zeer duidelijk : « De tusschenkomst van den wil is dikwijls onbewust, fataal zelfs. Twijfelen wanneer de geschiedkundige evidentie haar hoogtepunt bereikt, ware belachelijk : de wil kan dit belachelijke niet verlangen en spontaan legt hij aan 't verstand de instemming op. » (1) De verontwaardiging van den schrijver is dus ongegrond.

In elken geloofsakt moet onze wil tusschen beide komen. 't Is de oorzaak van de vrijheid van den geloofsakt. Deze uitlegging, door S. Thomas zelf en door vele huidige geleerden gegeven, werpt licht op de moeilijke geloofskwestie. Houden wij er ons dan ook aan.

Wat de hoofdzaak betreft, kan ik dus geen vrede hebben met de leer door schrijver in kapittel 1 en 2 vooruitgezet. Ook nog in bijgaande kwesties wordt wel eens de bal misgeslagen. Zoo beweert schrijver voluit, tegen de gewone meening aller theologanten in, dat het bestaan van God door de rede niet kan bewezen worden, blz. 22. (2) S. Thomas en heel de Dominikanerschool wrijft hij deze meening aan (blz. 6). Ten onrechte toch.

(1) CATHERINET, *Le rôle de la volonté dans la foi*, Ch. I. p. 37. Brignais, 1908.

(2) Waarheidshalve dient bekend dat op bladzijde 5 beweerd wordt : Ons geloof in 't bestaan van God zal nooit een geloofsakt uitmaken. Dus, is het bestaan van God noch gekend, noch geloofd. Welke weg blijft er nog over? — In verscheidene andere punten zouden wij insgelijks op tegenspraak kunnen wijzen.

De niet overeenkomstigheid van wetenschap en geloof aangaande hetzelfde voorwerp wordt door S. Thomas bewezen hierdoor dat tegenovergestelde hoedanigheden, de evidentie nl. en de niet evidentie van wetenschap en geloof, in het zelfde onderwerp niet kunnen bestaan. Dus is zijn besluit niet uit te strekken tot deze gevallen, waar dusdanige tegenstrijdigheid niet bestaat. Nu de dadelijke evidentie (evidentia in actu) is niet tegenstrijdig met de onevidentie in gewoonte (non evidentia in habitu). Waaruit volgt dat de *geloofsgewoonte* (habitus fidei) den *wetenschappelijke kennisakt* (actus scientiae) over hetzelfde voorwerp niet uitsluit. Alhoewel ik, uit het licht des geloofs het bestaan van God aanneem, kan ik heel goed tot dit bestaan komen langs de wegen der redeneering. In beide gevallen is er een volstrekt verschil van voorwerp. In het 1e geval is het bestaan van God aanwezig in het gezag van God die spreekt met onfeilbare zekerheid; in het 2e is het aanwezig in een wetenschappelijk bewijs. (1)

Uit hetgeen ik mij verplicht zag tegen dit boekje te schrijven, besluite men niet dat er niets goeds aanwezig is. In het 4e hoofdstuk vooral zal men nuttige inlichtingen kunnen putten. Een verdienste is het voor den schrijver er zoo juist den rol der innerlijke redenen van geloofwaardigheid te hebben aangeduid. Ik meende toch goed te doen den lezer te verwittigen, opdat hij in deze zoo moeilijke vraag de oogen goed open houde.

6. — In zijn boek, *L'Église et la Critique,* geeft ons Mgr. Mignot eenige goede wenken, heelemaal aangepast aan onzen modernen geestestoestand. Het dient erkend. Bij hen die van den katholieken godsdienst afvallen, ligt veelal meer dan een zedelijke kwestie aan den oorsprong. Doch ook in den geest grijpt dikwijls een treurig schouwspel plaats. Wat wilt ge? De huidige wetenschappelijke beweging heeft er nu eenmaal de geesten aan gewend maar aan te nemen *wat men* ZIET. De bijbelkwestie, die zich in haar moeilijkheden ten toon spreidt, is nu wel juist niet in staat dien geestestoestand te verbeteren. Daar men in den Bijbel niet vindt al wat men meent er te moeten in vinden, is men ontmoedigd.

Maar de Bijbel *alleen* kan toch onmogelijk een afdoende geloofsregel uitmaken.

« Evangelio non crederem, nisi me doceret Ecclesiæ docentis auctoritas. » 't Is dus omdat we gelooven in de Kerk, dat wij het evangelie als een goddelijk boek erkennen.

(1) Vlg. DE MUNNYNCK, O. P., *De Existentia Dei,* blz. 33.

Men houde dus altijd goed voor oogen dat ons geloof niet enkel op den Bijbel is gesteund. Op wat zou dan immers de Kerk gesteund hebben, in de eerste jaren van haar bestaan? Dan was er geen vast canon van gewijde boeken. De overlevering is samen met den Bijbel de echte bron van ons geloof. Schrijver geeft er een prachtige toepassing van op een der gewichtigste dogmas: De godheid van Christus. 't Is waarlijk indrukmakend, wat kracht er door de traditie bijgezet wordt aan de reeds op hun eigen doorslaande bewijzen der synoptische evangeliën.

De apologeet houde dus altijd goed die waarheid voor den geest: ons geloof is gesteund op bijbel en traditie.

7. — In zijn werk, « Nature et Surnaturel », wijdt P. Bainvel een kapittel aan de in de apologetica zoo belangrijke vraag der kennis van het bovennatuurlijke. Hoe kunnen wij er toe komen het bovennatuurlijke te kennen?

Alleen door de redenen van geloofwaardigheid, innerlijke en uiterlijke. Immers, niet uit zich zelf is het bovennatuurlijke kenbaar. Reeds van het geestelijke hebben wij geen rechtstreeksche kennis; *a fortiori* niet van het bovennatuurlijke, dat als dusdanig buiten de draagwijdte ligt van onze vermogens. Het bovennatuurlijke moeten we kennen door de openbaring, bevestigd door feiten, die in 't bereik vallen onzer zinnen, nl. door mirakelen en profetieën. Zeker, moeilijk is het te zeggen tot waar de natuurkrachten gaan. 't Is ook overbodig. Ze kunnen niemand het leven terugschenken en staan ook niet ten dienste van Jan en alleman om op den eersten wenk te gehoorzamen. Mirakelen en profetieën dienen *in globo* genomen. Dan zijn ze een echt bewijs van 't bestaan der bovennatuurlijke orde, daar zij gepleegd worden om ons met die bovennatuurlijke werkelijkheden in aanraking te brengen.

Is er geen mogelijkheid het bovennatuurlijke *in ons* vast te stellen?

Zij die gelooven en hunne godsdienstige overtuigingen beleven kunnen eenigszins het bovennatuurlijke voelen in het diepste hunner ziel; dit echter zonder volstrekte zekerheid. Zij nu, die buiten den katholieken godsdienst staan, kunnen ook eenigszins 't bestaan der bovennatuurlijke orde *vermoeden*, wanneer zij inzien hoe ledig hun leven is zonder haar, hoe weinig kracht ze bezitten om zich op te werken tot het hoogere mensch-zijn. Ook het feit dat de menschheid, als dusdanig, niet bij machte is de brok waarheid te bemachtigen, noodig tot hooger-zedelijk leven, is voor den nadenkende een vingerwijzing van 't bestaan eener hoogere kracht.

Deze innerlijke gewaarwordingen *doen eerder verlangen* naar de werkelijkheid der bovennatuurlijke orde, dan ze haar echt in volle licht stellen. Dit wordt gedaan door de mirakels, die een zooveel te grooter bewijskracht verwerven, daar zij voorgestaan worden door de Kerk. Ware immers deze instelling niet van Gode uit, onmogelijk zou zij stand gehouden hebben, midden al de vijandige elementen, die haar menschelijker wijze moesten vernietigen. Zij is een echt mirakel, en spreekt dienten-gevolge borg voor de echtheid der wonderen waarop ze gesteund is.

Verwondering kan het baren dat zoo menige denker onverschillig staat tegenover de zoo machtige redenen tot gelooven. Velerlei oorzaken liggen er aan ten gronde : Vooreerst, — doch niet enkel — slechte zedelijke gesteltenissen ; neiging tot onafhankelijkheid; overdrijving der wetenschappelijke methode ; de verlamming door scepticisme teweeggebracht ; de verwoestingen door het dilettantisme aangericht. Met al die moeilijkheden heeft de apologetica af te rekenen. Ze zal zich dus niet van hare heele taak gekweten hebben, wanneer ze door zuiver wijsgeerige en wetenschappelijke bewijzen de hechtheid zal hebben aangetoond der geloofwaardigheidsgronden. Zij moet bovendien in de ziel de liefde doen ontblaken voor de waarheid ; toonen hoe die waarheid wordt belichaamd in de christene gedachte ; hoe God zelf, door zijn eigen handteeken, de authenticiteit dier gedachte heeft gewaarborgd.

Aan hen, die geloovig zijn, en die ook het voorwerp harer bekommernissen moeten uitmaken, zal zij toonen hoe de daad van geloof er eene is, die, alhoewel door de genade reikend tot den hemel, toch vastgeworteld ligt in de gronden van onze diepste menschelijkheid.

8. — Pater Gardeil verhandelt in *Le donné révélé et la théologie* het moeilijk vraagstuk der waarde onzer menschelijke kennis, met het oog op den inhoud onzer dogmatische formulen. Een ontwikkeld man immers kan daar beletselen tot geloof in vinden. Al is hij overtuigd van de redenen van geloofwaardigheid, al vindt hij zich zedelijk verplicht de openbaring aan te nemen, gestaafd als zij is door onwrikbare bewijzen, toch kan zijn geest zich afvragen welke de zin is der dogmatische formulen, die aan zijne instemming worden voorgesteld. Want die waarheden, van goddelijken oorsprong, worden toch belichaamd in menschelijke gezegden. Er komt dus een menschelijk element zich mengen met het goddelijke. Welk is de waarde van dit element ? Is het er een vaste, eeuwig-blijvende ? of is het onder-

worpen aan veranderlijkheid? Gewichtig vraagstuk dat alleen het hart in bangheid kan doen kloppen van hen die getracht hebben eenigszins het mysterie te doorgronden dat ons, arme menschjes, van alle kanten omringt.

Voor zulk slag van menschen behandelt P. Gardeil de waarde onzer menschelijke beweringen. — 't Ligt in de natuur van den mensch beweringen te maken. Nu eens beweren we dit, dan dat. Aan dit verschijnsel moet een afdoende reden (ratio sufficiens) ten gronde liggen, evenals aan al wat plaats grijpt in onze ordelijke schepping. Welnu, bestaat er buiten ons om geen volstrekte, vaste wezenlijkheid, die als voorwerp kan dienen van onze bevestigingen, dan wijkt de algemeene wet der *ratio sufficiens,* en vindt hier geene toepassing. Met recht mag dus beweerd worden : *Cogito, ergo ens est.* Ik denk, dus bestaat het wezen. Dat wezen is in ons. Hoe zouden wij het anders met onze kenvermogens waarnemen? Toch is het noch onze denkkracht, noch een *zuiver* voortbrengsel van deze. Want als ik iets bevestig, dan slaat mijn *ja* of *neen* op hetgeen bestaat, onafhankelijk van mijn verstandsakt. Ik voel buiten mij het wezen dat zich aan mij opdringt, onweerstaanbaar. Door de aanrakingspunten welke wij met de wereld hebben, komen we in betrekking met de wezenlijkheid, die we op ideale wijze in ons opnemen, zonder haar te vervalschen. Ons gezond verstand zegt dat het zoo moet zijn, al heeft reeds menig intellectueele zwoeger fel gepijnd om er op zuiver epistemologisch gebied de proef op de som van te leveren.

Onze beweringen hebben niet altijd denzelfden graad van zekerheid. Zij kunnen vaststellingen zijn van ervaringsfeiten. Zij kunnen afleidingen zijn, logisch volgend uit deze feiten. Zij kunnen eindelijk tot voorwerp hebben de hoogste metaphysische wezenlijkheden. Doch wat er ook van zij, altijd zien we het verstand, onder den drang der buitenwaardsche werkelijkheid, vaststellen en beweren. Ofwel zijn we de speelbal van een grillig fatum, of wel ligt er een objectief-vaste realiteit aan deze beweringen ten gronde.

Een ander hoofdstuk van P. Gardeil's boek handelt over de openbaring. Voor de onmogelijkheid der openbaring valt het heele apologetisch gebouw ineen. Zoovelen toch hebben een zoo onmogelijk begrip daarover, dat het mij goed schijnt in 't kort schrijvers' gedachten daarover samen te vatten.

In de openbaring grijpt een dubbele werkelijkheid plaats.

1. *Acceptio sive repraesentatio rerum.* De ingegeven schrijver ontvangt van wege God in zijnen geest de nieuwe denkbeelden.

Voor God lijdt dat geen moeilijkheid. De eenvoudige schoolmeester doet nieuwe gedachten ontstaan in het hoofd zijner leerlingen. Waarom zou God het niet kunnen?

Eveneens kan God onze oude denkbeelden zoodanig schikken dat ze beantwoorden aan hetgeen God aan den profeet wil te kennen geven. Ook hier is geen moeilijkheid.

2. *Judicium de rebus acceptis :* het oordeel over de van God ontvangene denkbeelden. Denkbeelden hebben is immers niet genoeg. De oordeelvelling is het voornaamste. Zoo God's bijstand noodig was in het ontstaan der denkbeelden, wordt hij insgelijks vereischt in de oordeel-uitspraak, en eindelijk wanneer de schrijver voor de godsdienstige gemeente neerboekt wat God hen heeft ingegeven.

Tegen de tweede tusschenkomst, namelijk in de oordeelvelling, wordt wel eens gemopperd. Hoe wilt gij dat God in een oordeel tusschenkome? Dat is immers een bloedeigen iets van onze innigste persoonlijkheid, dat allen vreemden invloed uitsluit.

De tegenwerping vloeit voort uit een verkeerde opvatting van Godes invloed. God beweegt den mensch niet zooals wij een stok bewegen. Neen, God zal ons verstand zoodanig bewegen dat enkel de ons tegenstralende evidentie der waarheid onze instemming zal veroveren.

Zwakke menschjes als we zijn, vermeerdert God het licht van ons verstand, opdat ons kenvermogen, aldus versterkt, zijn oordeel kunne vellen. Toch ziet de ziener het innerlijk verband der geopenbaarde waarheden niet in. Dat is aan ons beperkt verstand, dat enkel analogisch de bovenwereldlijke dingen kent, niet mogelijk. Toch heeft de profeet *de klare evidentie van het* FEIT *der openbaring.*

Alzoo voorgesteld heeft het begrip der openbaring niets kwetsends. Evenals de artiest langs de snaren van een gewone viool de vertolking kan geven van 't innige diepe dat woelt in zijn stormachtige ziel — hetgeen de gewone man niet kan —, zoo ook weet God ons verstand zoo te verheffen, dat het iets van de klaarte opvat, die straalt uit zijn allervolmaakste wezen.

9. — E. P. De Groot heeft in « Denkers van onzen tijd » een studie met titel : John Henry Newman over gronden van godsdienstige zekerheid. Zooveel werd geschreven over Newman's apologetisch werk, met instemming of in tegenspraak. Velen toch kunnen niet in de werken zelve van den grooten Engelschen denker een persoonlijke overtuiging putten. Hun

wordt hier een prachtige gelegenheid aan de hand gedaan, om met P. De Groot tot vertrouwbaren gids, zich een beredeneerde meening te vormen. In eenige bladzijden toch is er niet op te denken Newman's leer over gronden van godsdienstige zekerheid schematisch aan te geven. Enkel eenige vingerwijzingen, opdat de lezer, tot vollediger onderricht, het boek zelf ter hand neme.

Aan Newman was de hooge zending toevertrouwd menigen tijdgenoot de oogen te openen voor de «onzichtbare realiteiten». Zijn godsdienstig wezen sprak een taal die nader bij God bracht. Het besef van afhankelijkheid en schuld tegenover den oneindig Heilige; het gevoel dat de mensch als pelgrim uit aardsche duisternis opgaat naar de plaats van vrede en licht; het vertrouwen op den oneindig Barmhartige, die het maaksel zijner handen en onze ellende niet versmaadt; alle stemmen en nooden van het godsdienstig hart spreken bij hem in tonen als muziek, die de verhevenheid en de vertroosting van het eeuwige doen hooren boven de plechtigste uren van den heensnellenden tijd. (blz. 239). Zijne leer *over godsdienstige zekerheid* was de uitdrukking zijner eigen diepe overwegingen, de uiting zijner persoonlijkheid. Men behoefde hem niet te leeren dat de godsdienstige overtuiging van den geloovigen Christen *eene bovennatuurlijke gave* is. Hij heeft het duidelijk genoeg uitgesproken, dat er in de toestemming des geloofs, door de levendmakende kracht van Gods genade eene vastheid is voor verstand en wil, eene innerlijke beveiliging, die de gewone wetten onzer natuurlijke denkvermogens overtreft. Doch niets belette hem het aandeel te toonen, dat bij het geloofsproces door den God der Genade en der Natuur werd toegewezen aan den met *rede* en *vrijen wil* begaafden mensch. (blz. 247). Tusschen de intellectueele en de zedelijke orde zagen weinigen het onderling verband scherper dan Newman. Doch aan de intellectueele orde heeft hij daarom niet minder recht gedaan. Nooit, en allerminst sedert hij katholiek was, heeft de denker van Edgbaston de *objectieve* waarheid in twijfel getrokken der redenen voor den natuurlijken of voor den bovennatuurlijken godsdienst. En *objectief* noem ik eene reden, die voldoende kracht in zich heeft, kracht, voortkomende uit aard en wezen van den godsdienst zelf. Hoe die objectieve redenen zekerheid schenken, wordt door den schrijver uiteengezet naar eene *probabiliteitstheorie*. (blz. 252). Naar aanleiding van het decreet van 3 Juli 1907, dat de stelling verwierp als zou de instemming des geloofs ten laatste steunen op een reeks of menigte waarschijnlijkheden, werd Newman's meening door G. Tyrrell in deze veroordeeling betrokken. Doch ten onrechte wanneer men den zin nagaat, door Newman aan het

woord waarschijnlijkheid gehecht. *Demonstreeren* wordt door hem beperkt tot afgetrokken redeneeringen. Voor al het concrete en feitelijke kiest hij schijnbaar termen, die niet op *zekerheid* passen. Aldus wordt dan niet waar, doch alleen waarlijkend genoemd de bewering : *Ik zal sterven.* Staat een zoo genoemde waarschijnlijkheid niet gelijk met wat wij zekerheid plegen te noemen? (blz. 258). Het is bovendien een eigenaardigheid van den Schrijver, dat hij het gaarne opneemt voor eene wijsbegeerte van levenservaring en leiding der zielen. Hij wilde meer dan wat men gemeenlijk als louter bewijzen acht. Geheel de ziel hoopte hij te vervullen met een daadwerkelijke en, zoover men dit zeggen kan, onmiddellijke overgeving van geest en wil aan Gods natuur en eigenschappen en geopenbaarde waarheid. (blz. 260).

Uit dit standpunt heeft Newman menige beweegreden in klaar licht gesteld, welke de zoekers moesten dichter bij de waarheid brengen. Aangrijpend is het te lezen hoe hij o. a. *uit het geweten,* de godsdienstige zekerheid omtrent den eenen God veraanschouwelijkt en hoe zij daardoor een levendiger en bezielend karakter ontvangt. (Zie blz. 279-282).

Alhoewel hij het geweten vooruitzette, loochende hij toch de rechten der rede niet. De schrijver scheen subjectief. Hij was het niet. Met klare woorden heeft hij aan de gronden en bewijzen zoowel van den geopenbaarden als van den natuurlijken godsdienst *objectieve* waarde toegekend; kracht derhalve, die deze gronden, onafhankelijk van ieders stemming, uit hun aard en wezen zelf bezitten. (blz. 286). Over innerlijke, subjectieve gesteltenissen en over *illative sense* heeft de groote wijsgeer zóo gesproken, dat sommigen die het *geheel* zijner uitspraken onvoldoende beschouwden, hem te dicht bij de subjectivistische geloofswijsgeeren hebben geplaatst. Hoewel hij Kant niet las, — zegt men, — sijpelde er toch iets Kantiaansch in zijne leer, door de geschriften van Coleridge, dien hij wel kende en die een Kantiaan was. Mij dunkt, dat de tot het katholicisme overgegane denker in zijn Roomschen tijd de *objectieve* waarde der motieven van geloofwaardigheid heeft erkend, even volledig als de vatikaansche kerkvergadering ze heeft opgesomd.

Wonderen en prophetieën; de stichtingswoorden van Christus aangaande zijne Kerk; de leering der Apostelen over dit grootsche werk huns Meesters; getuigenissen van Kerkvaderen en der geschiedenis; de van oudsher beleden eenheid, heiligheid, apostoliciteit en katholiciteit; uiterlijk en innerlijk leven — wat van dit alles werd door Newman verzuimd? Veel daarvan heeft hij bovendien voor de hedendaagsche wereld met nieuwe klaarblijkelijkheid omgeven. (blz. 298).

Ten andere men vergete niet dat Newman zijne methode niet heeft aanbevolen als een stelsel, dat algemeen behoort te gelden. *Zijne* ervaring alleen wilde hij geven; enkel stelselmatig uitbeelden, wat binnen het bereik scheen te liggen *zijner* krachten; eene leer schenken van zijn eigen pratijk... De dissonanten van eene te sterke bewering hier en daar lossen zich op in de harmonie van Newman's werken in 't geheel. (blz. 306).

10. — Om dit overzicht der werken over het geloofsproblema te sluiten valt nog een geschiedkundig werk aan te stippen, dat naar critische bronnen de meening aangaande de betrekkingen tusschen geloof en rede aangeeft der geleerden van af de jaren 999 tot 1274, 't is te zeggen van Bérengers van Tours tot S. Thomas van Aquino. Voor het geloofsproblema is het allernoodzakelijkst klaar af te lijnen tot waar het geloof zich uitstrekt en waar de rede zich heeft te bewegen. Aan dit vraagstuk werd onverpoosd gearbeid door de stoere denkers der 11e, 12e en 13e eeuw. Velen kwamen er niet toe te kunnen wijzen op de echte betrekkingen tusschen geloof en rede, noch waren bij machte de onderlinge diensten, welke beide malkander kunnen bewijzen, nauwkeurig aan te geven. Hunne pogingen toch waren niet vruchteloos; elkeen bracht zijn steen bij, tot de groote bouwmeester, de Aquiner, zou opdagen om met meesterhand het bouwmateriaal te schikken en op te trekken tot het machtig-grootsch monument dat de eeuwen hebben bewonderd.

Plaats ontbreekt om van eenieder dier pogingen te gewagen. Enkel de bijzonderste wezen aangestipt.

Heel de XIe en XIIe eeuw stonden onder den invloed der neo-platonische philosophie van S. Augustinus. Enkel in de XIIIe kreeg het Aristotelisme, dank zij vooral zijne beroemde voorstanders, Albertus den Groote en Thomas van Aquino, de bovenhand. Juist omdat in de XIe en XIIe eeuw het neo-platonisme zoo in voege was, kwamen vele geleerden er niet toe het afzonderlijk gebied van geloof en rede klaar af te lijnen. Het neo-platonisme nam immers buiten de kennis opgedaan door de zinnen en de abstractie, een derde soort kennis aan, enkel teweeg gebracht door de goddelijke verlichting die onmiddellijk inwerkte op het verstand. Van dit standpunt uit was het moeilijk geloof en rede goed uit mekaar te houden.

S. Anselmus' (1033-1109) leuze was : *Credo ut intelligam.* Niettegenstaande hij groote diensten aan de theologie bewees, kwam hij er niet toe de taak van geloof en rede klaar af te bakenen. Hij wilde o. a. het mysterie der Drievuldigheid, wat het bestaan ervan betreft, met noodzakelijk-besluitende bewijs-

voeringen staven, erkennende toch dat de rede niets kan zeggen aangaande het *hoe* (quomodo) van het mysterie. (1) Redenen van geloofwaardigheid nam hij voor de geloovigen niet aan. Enkel liet hij er het gebruik van toe om de ongeloovigen te overtuigen.

Eveneens deed *Abélard* (1079-1142) aan de theologie een grooten stap vooruit doen. Niet enkel voor de ongeloovigen, zooals het S. Anselmus beweerde, doch ook voor de geloovigen nam hij redenen van geloofwaardigheid aan. Niettegenstaande hij voluit beweerde dat het mysterie ondoordringbaar is, stelde hij toch pogingen in het werk om het bestaan der Drieëenheid door de rede te bewijzen.

De *H. Bernardus* (1091-1153) was uitermate voorzichtig in de toepassing der wijsbegeerte op de theologische vragen. Hij besteedde meer zorgen om dieper in te gaan op de begrippen van geloof en mysterie. Het ontstaan van het geloof en den invloed erop der redenen van geloofwaardigheid heeft hij weinig behandeld.

Petrus Lombardus († 1164) bracht geen enkel nieuw element bij tot het oplossen van het steeds hangende vraagstuk.

Willem van Auxerre († 1231-37). Alhoewel ook hij nog geen afdoend antwoord wist te geven op de door hem gestelde vraag « Of het voorwerp van onze kennis ook het voorwerp van ons geloof is. » (Utrum idem sit scitum et creditum) is hij toch de eerste die de echte reden aangeeft, waarom *het wezen* der Drieéenheid ons altijd zal blijven ontsnappen. S. Thomas zal die later hernemen en meer ontwikkelen. (2)

S. Bonaventura (1221-1274) staat reeds eenigszins onder den invloed van het Aristotelisme, toen ter tijde verspreid door Albertus den Groote. Toch heeft het Augustinisme nog de bovenhand in zijne schriften. Een formeel onderscheid neemt de doctor seraphicus in vele werken aan tusschen geloof en rede ; enkel in de *Reductio artium ad theologiam* schijnt hij de twee orden van kennis te verwarren onder den invloed der neo-platonische verstandsverlichting door God. Eens de Drievuldigheid aangenomen door het geloof, kan zij door de rede bewezen worden.

Met *Albertus den Groote* (1206-1280) doet het Aristotelisme voluit zijnen invloed gelden. Wij naken dan ook de oplossing.

(1) Niet eenieder deelt deze zienswijze. Sommige geschiedkundigen houden het er voor, dat S. Anselmus in zijne bewijsvoeringen niet zoo ver wilde gaan.
(2) *Summa*, I[a] pars, Qu. 32, a. 1.

Twee soorten kennis kunnen worden aangeworven : een door de rede en een door het geloof. Beider gebied wordt duidelijk afgebakend, iets waartoe het neo-platonisme niet meer in den weg stond. De wijsbegeerte verschilt formeel van de godgeleerdheid, alhoewel zij deze laatste menigen dienst bewijzen kan. Zoo is ze gelast met de *præambula fidei*, en vestigt de aandacht der rede op de geloofwaardigheidsgronden. Maar deze perken heeft ze niet te buiten te gaan : de mysteries blijven haar ondoordringbare geheimen.

S. Thomas (1226-1274) voegt geen heelemaal nieuwe begrippen toe aan zijns meesters leer over de betrekkingen tusschen geloof en rede. Enkel bepaalt hij alles meer raak, zet het met meer methode uiteen, en leent het een plaats in zijn grootsche *Summa*. Het feit dat S. Thomas aan zijne voorgangers de materialen ontleent voor zijne synthesis, neemt niets weg van de persoonlijkheid van zijn werk. Dit juist maakt de grootheid uit van dit vernuft — grootheid naar dewelke geen enkel middeleeuwer kan mededingen — dit ordematig geheel dat de *Summa* heet te hebben ontworpen en voltooid met er de rechte plaats te gunnen en aan de theologie en aan de philosophie.

Van af dit oogenblik hebben de leerstelsels van Albertus den Groote en Thomas van Aquino, wat aangaat de betrekkingen tusschen rede en geloof, overal burgerrecht verworven.

Hoe lange jaren toch hebben die onverpoosde denkers niet gearbeid om tot de oplossing te komen van het raadsel dat hen kwelde! En toch, onder het herhaald terugwerken van hunnen machtigen geest, onder den bijstand van God, die met zijne Kerk is, daagde eensdaags de lichtende dageraad op. Is het de hoop niet die we op onze beurt moeten koesteren in menige wijsgeerige, geschiedkundige, exegetische moeilijkheid die ons mocht lastig vallen?

PATER P. JANSSENS, O. P.

(*Wordt vervolgd*).

OVER MUZIEK

In het vak der kunstkritiek bestaat wellicht niets moeilijkers dan het weergeven zijner indrukken over een dramatisch of muzikaal werk onmiddellijk na zijn uitvoering. Immers, die indrukken zijn dan nog niet scherp afgelijnd en men is het vaak niet eens met zichzelf over het gehoorde. Daarom is het wellicht van meer belang een kritiek te leveren, wanneer alles meer gerijpt is en ontdaan van alle overtollige kleinheden. Hadde ik een paar dagen na de uitvoering van *De Ring des Nevelings* in de Vlaamsche Opera van Antwerpen, (1) deze vertooning moeten bespreken, zou ik zoo omstandig, en wellicht nog uitvoeriger, geschreven hebben als mijn confraters der dagbladpers. Nu staat dit werk en zijn vertolking voor mij met zijn vele groote onvergetelijke schoonheden en zijn enkele onvergetelijke fouten.

Wagner's *Ring* is van een onoverzienbare grootheid, vooral als muzikaal werk beschouwd. Als geheel zal het echter niet aan den tijd weerstaan, en nu reeds, terwijl de volmaaktheid der insceneering nog niet bereikt is, schijnen sommige dingen reeds verouderd en vervallen. — Aan de spits der vertolking stond onbetwistbaar de Heer Julius J. B. Schrey, die de leiding in handen had. Hij voerde zijn orkest en zangers ten zegepraal met jongen moed en onverminderde kracht en gaf zoo het bewijs zijner artistieke meesterschap. Geen woorden zullen hem over zijn werk voldoende kunnen prijzen. Na Schrey komen : Jan Collignon (Fasolt-Hunding-Hagen), Jules Moes (Loge-Mime) en Willem Taeymans (Alberich), die zich geheel op de hoogte hunner taak toonden door een onberispelijk, hoog-artistieke wedergave hunner rollen. Al het overige was minder, hoewel volstrekt niet onvoldoende. Geen enkele der dames nochtans wist de hoogte harer voormelde kameraden te bereiken. Wat mij over 't algemeen het meest gehinderd heeft, is de verwaarloozing van *het woord*. Wat in den *Ring* de zanger te *singen* heeft is van niet meer gewicht dan wat de eerste de beste stem van het orkest moet spelen ; wat hij te *zeggen* heeft is hoofdzaak. De « Darsteller » heeft een voorrang op den zanger. Ernest van Dyck

(1) Twee volledige *Ring*-uitvoeringen hadden aldaar plaats gedurende de eerste helft der maand April 1910.

mag met zijne Loge-vertolking in dit opzicht een geniaal voorbeeld heeten. De Heeren Collignon, Moes en Taeymans lieten het woord helder klinken; van den kant der vrouwen is het enkel eene debutante, Mej. Abs, die in dit opzicht eenige voldoening gaf, hoewel zij voor 't overige niet opgewassen was voor de zware Waltrante-partij. Ik kan hier de namen van al de vertolkers niet aanhalen, maar zou het onrechtvaardig achten Mevr. Feltesse (Brünnhilde), Mej. Seroen (Sieglinde), Mej. Rodanne (Fricka-Gutrune) en de Heeren Chr. de Vos (Siegmund-Siegfried) en J. van Kuyck (Wotan) niet te vermelden. Aan den Heer Henry Fontaine, bestuurder der Vlaamsche Opera komt de eer toe het begonnen werk der Heeren Judels en Tokkie (die vroeger *Walkure* en *Siegfried* tot opvoering brachten) voortgezet en voltrokken te hebben en die alras de aandacht der kunstwereld vestigde op de Vlaamsche Opera van Antwerpen, welke het aandierf Wagner's reuzenwerk met eigen krachten te vertolken. Dat is een feit in de kunstgeschiedenis van Antwerpen.

Ik zal niet stil blijven bij de wekelijksche zomerconcerten der « Harmonie », die vóor eenige weken begonnen en een heele reeks « sterren » doen oprijzen, zonder ons echter veel nieuws te geven; evenmin bij die van den Dierentuin, die — in tegenstelling met de winterconcerten — voor den muziekliefhebber niet het minste belang hebben. Met veel genoegen hoorde ik weer eens de *Rubenscantate*, uitgevoerd door « Diesterweg's Gemengd Koor » onder de leiding van Joris de Bom. Wat een weelde van melodie! wat een geestdrift! wat een genialiteit in geheel het werk! wat een *muziek*, Mijnheeren!!

Wat meer heb ik te vertellen over wat elders gebeurde of gebeuren gaat, en dat ons kan interesseeren of leeren.

Bijna op 't zelfde oogenblik, dat de eerste Vlaamsche *Ring*-uitvoering plaats had, werd een dergelijke poging in de Engelsche taal gedaan te Edinburgh. Het moet nochtans gezegd, dat een bijzonder ensemble de tétralogie aldaar opvoerde, zoodat de grootste verdienste toch aan de Vlaamsche Opera blijft, die met eigen krachten werkte. In Engeland schijnt men het nu toch ernstig te gaan meenen met een nationaal zangtooneel. Thomas Beecham, die met een Engelsch zangpersoneel in His Majesty's Theatre begonnen is, wil een nieuwen schouwburg bouwen. Nu speelt hij komisch-opera met een paar grootere werken tusschendoor: o. a. *Elektra* van R. Strauss, dat reusachtigen bijval bekwam, en *Ivanhoe* van A. Sullivan, dat, zoomin als vroeger, aan de kritiek kon weerstaan. Den jongen componisten zal Beecham's plan voorzeker een nieuwe richting doen

inslaan, zooals het in zulke gevallen overal geschiedt : in Vlaanderen, in Bohemen en nu zelfs in Polen. Te Lemberg werd onlangs een Poolsch zangspel met veel bijval opgevoerd : *Maria,* door Solty. Algemeen wordt de jonge toondichter geprezen om zijn mooie. oorspronkelijke muziek, waarin hier en daar enkel Wagner's invloed te bespeuren is.

De nieuwe eenakter van E. Wolff-Ferrari, *Susanna's Geheimniss,* waarvan ik het ontstaan in een vorige kroniek vermeldde, bekomt overal enormen bijval, meer nog dan vroeger *De Nieuwsgierige Vrouwen.*

Een heele reeks nieuwe zangspelen, meestal nog onopgevoerd, is weer bekend : *Don Quichotte,* het laatste werk van Massenet, werd te Monte Carlo gecreëerd ; men roemt het als een zijner beste werken. *Eros vainqueur* van Jean Lorrain en Pierre de Breville, in den Muntschouwburg opgevoerd, blijkt een degelijk werk te zijn. Naar den welgekenden roman *Aphrodite* van Pierre Louys, maakte Hans Liebstoeckl een libretto, waarvoor Max von Oberleithner muziek schreef. *De Mariamaand* heet een akt van H. Giordano en *Promotheus* het libretto van Colautto, waaraan Leoncavallo voor 't oogenblik werkt. De Faust-legende is weer een zangspel rijker geworden met de *Margarete* van Alf. Brüggemann. Een werk, dat een beslist succes aan de Weensche Hofopera bekwam, is *Der Musikant* van Julius Bittner. Volgens de kritiek heeft de knappe dichter-componist hier een meesterwerk geleverd. Niet minder geestdriftig is men te Weenen over de composities van een dertienjarigen knaap Erich Wolfgang Korngold. Hij bewandelt nieuwe wegen en verraadt niet de minste onhandigheid. De Weensche Hofopera heeft nu van hem een pantomine *Der Schneemann* ter opvoering aangenomen. Een tweede Mozart ?....

Bij gelegenheid van twee liederavonden gewijd aan Claude de Bussy, te Berlijn ingericht, trekt een groot gedeelte der muziekpers te velde tegen die pseudo-genialiteit. Al dat gemier en gepeuter heeft weinig met muziek te maken, beweren zij, — niet geheel ten onrechte. Maar zou men in zekeren zin hetzelfde verwijt niet kunnen doen aan hunnen bijna verafgoden Strauss ? Toch dunkt mij deze laatste een veel interessanter figuur. Wat aan dezen meester van het onontwarbare vreemd moge schijnen is, dat hij met voorliefde Mozart dirigeert, en zulks, wel te verstaan, uitstekend doet. Laatst « epateerde » hij nog de Londeners gedurende een concert in Queen's Hall, waar hij de Jupiter-Sinfonie vertolkte met een helderheid, lichtheid en stiptheid, die het auditorium zeker niet van den *Elektra*-componist verwacht had.

De Russische componist Skrijabin is op weg een wereldberoemdheid te worden dank zij zijn laatste sinfonie *Divin Poème*. Bij iedere uitvoering worden den toondichter de uitbundigste ovaties gebracht en bisseert men de sinfonie!

Zoowat in alle Duitsche plaatsen waar minstens drie muzikanten wonen, wordt Schumann's honderdste geboortedag herdacht door uitvoering van werken van den Meester. Ook Chopin, die eveneens in 1810 het licht zag, werd niet vergeten op de programma's der kamermuziekavonden, en aan Hugo Wolf, wiens 50e geboortedag dit jaar aanbrak, werden liederavonden gewijd.

Dank zij den ernst en den ijver der moderne muzicologen, mogen wij ons nu en dan verheugen in de opdelving van een of ander verloren gewaand meesterwerk. Zoo werden, een paar maanden geleden, twee jongelingsinfonies van Mozart teruggevonden in de Königl. Bibliothek te Berlijn. Die handschriften hadden toebehoord aan de firma Breitkopf & Härtel, want zij staan, met aanduiding der aanvangsmaten, in een hunner oude katalogen vermeld. De handschriften waren echter zoekgeraakt. De sinfonies dagteekenen van 1770-71 en ontstonden op Italiaanschen bodem; de eene — in B groote terts — moet zeer schoon zijn. — In de bibliotheek van het Parijzer Conservatorium heeft men, natuurlijk weer in een bestoven hoekje, de hand gelegd op een liederboek der Koningin Hortense (moeder van Napoleon III). Het is een handschrift der Koningin, bevattende eenige liederen van haar compositie, die getuigen van idyllischen humor en geestdriftig heroïsme. De verzameling is opgedragen aan haar leermeester Carbonnel, die veel verbeteringen, hoewel geen ingrijpende veranderingen, aan de liederen toebracht. — Dr Hochs (Frankfurt) liet door zijn Konservatorium een bijna vergeten mis van Weber (in Es-Groote terts) uitvoeren en betooverde pers en publiek door de schoonheid van dit werk. Wellicht zullen de groote koormaatschappijen nu dit werk willen gedenken.

Herinneren mijn lezers zich uït mijn vorige Kroniek het konflikt tusschen Geheimrat Kehr, die een Volksvertooning van Wagner's *Meestersangers* aan 1 Mk. per persoon wilde inrichten en daartoe een toelage van 3.000 Mk. vroeg aan het Gemeentebestuur van Halberstadt, en dit bestuur, dat deze toelage weigerde onder voorwendsel, dat het volk Wagner niet kan verstaan? Die weigering had voor gevolg, dat het geld bij Geheimrat Kehr binnenstroomde, zoodat de volksvertooning plaats greep (12 Juni) in de volgende schitterende voorwaarden: de inkoom vrij voor iedereen, zoolang er plaats is, ieder

bezoeker ontvangt daarenboven kosteloos een tekstboek, een ontleding (het boekje uit de beroemde « Universal-Bibliothek » van Ph. Reklam werd gekozen) en een programma !..... Zoo kreeg het volk van Halberstadt rijk voedsel voor hart en geest, en het Gemeentebestuur meer dan voldoende...... « pour son rhume » !

Onder de nieuwheden, die de Gura-Opera van Berlijn aankondigt, treft men Heinrich Zoellner's *Ueberfall* en een dramatiseering van Franz Liszt's *Heilige Elisabeth* aan. Een interessante proefneming is die van den Munchener impressario, M. Burg, die het voornemen heeft opgevat in 't voorjaar van 1911 een reeks Duitsche opvoeringen van den *Ring* in Argentina en Brazilië te geven.

De « Bach-Gesellschaft » te München vindt terecht, dat men te onverschillig is tegenover de werken van Wilhelm Friedemann, lievelingszoon van den grooten Bach. Zij zullen van 20 tot 22 November van dit jaar een « Wilh. Friedemann Bach-Fest » inrichten om de aandacht der muzikale wereld op dezen genius te vestigen.

In München komt bepaald een volksopera tot stand. Het noodige geld is reeds ingeschreven. En dat is immers het voornaamste, wat men ook bewere?....

Wij hebben eenige dierbare dooden, die ons in den loop der laatste maanden ontvielen, te gedenken.

Die dichtst bij ons stond en wiens overlijden ons ook meest getroffen heeft is Florimond van Duyse. Ik had de eer aan hem een artikel te wijden in het *Letterkundig Overzicht* (Mei 1910), waaruit u mij zult veroorloven het volgende aan te halen:

« De figuur van Florimond van Duyse is eenig in de Neder-
» landsche muziekgeschiedenis, ja, zelfs in de Nederlandsche
» kultuurgeschiedenis. Als componist van zangspelen, bekroon-
» de en niet bekroonde cantates werd hij allicht overtroffen. In
» de intiemere, edeler kunst van het lied staat hij reeds hooger.
» Waar zijn lied den « volkstoon » aanslaat, misleidt hij u soms
» op betooverende wijze : gij zoudt zweren van onze eerlijke
» oude liedjes te hooren en 't is alles van hemzelf. Maar waar
» hij schrijft en denkt over het oude Vlaamsche lied, rijst hij
» voor u op als een edel en groot kunstenaar, als een man van
» sterke, rijke wetenschap, als een opvoeder van wonderbaar
» helder doorzicht en overtuigingskracht. »

Zijn afzijn is een onberekenbaar verlies voor onze Vlaamsche muziekkunst.

Een even sympathieke en groote kracht verloor Engeland

in Prof. Ebenezer Prout († 5 December 1909 in den ouderdom van 75 jaren), een eerste autoriteit in al de vakken der muziekkunst. Hij had nooit een conservatorium bezocht en bezat nooit een leermeester. Hij putte al zijn kennis uit boeken en concertuitvoeringen en werd een degelijk componist, orgelist en kritieker, maar vooral een theorieker van allereerste gehalte. Daarenboven sprak en schreef hij verschillende talen. Hoewel niets in de muziekgeschiedenis hem onbekend bleef, concentreerde hij zijn studies op Bach, over wien hij in Groot Bretanje en Ierland tallooze voordrachten hield. Men beweert dat hij van Bach alles letterlijk van buiten kende! Zijn geschriften zijn uitgegeven in negen banden en vormen den bijbel der Engelsche toonkundigen. Hij was professor aan de Universiteit van Dublin, waaraan hij zijne onschatbare bibliotheek heeft vermaakt.

De vereerde ouderling, die zijn stempel drukte op heel het Leipziger muziekleven, is ook aan de kunst ontvallen den 10n Maart jl. Dr Reinecke was 86 jaren oud. Hij debuteerde, als knaap van 12 jaren, voor het klavier. In 1860 werd hij kapelmeester der beroemde « Gewandhausconcerte » en leeraar in klavierspel en compositie aan het Conservatorium. Nikisch verving hem in 't Gewandhaus sedert 1895, doch hij bleef tot 1902 aan het Conservatorium, waar hij in 1897 « Studiendirektor » geworden was. Reinecke schreef allerhande composities en steeds van goede factuur. Zijn klavierstukken en kinderliederen zullen eeuwig blijven; zij bezitten den persoonlijken stijl, die hem elders ontbrak. Hij stond bekend als de beste Mozartspeler van zijn tijd.

Den 30n Mei overleed de meester van het beroemde vijfmanschap, dat zich aan het hoofd der neo-Russische school had gesteld : Mili Balakirev. (De andere zijn : Cui, Moussorgski. Rimsky-Korsakov en Borodin.) Hij werd geboren in 1836 te Nijni-Novgorod en deed zich reeds zeer jong als pianist toejuichen. Hij studeerde nochtans in wiskunde en wetenschappen aan de hoogeschool van Kasan vóór hij zich geheel aan de muziek wijdde; met Lomakin stichtte hij te St. Petersburg de « Kostelooze Muziekschool ». Hij is dirigent der Russische muziekmaatschappij van 1867 tot 1870 en trekt zich reeds in 1872 uit het openbaar leven terug. Zijn voornaamste werken zijn ouverturen op Russische, Czeechsche en Spaansche motieven, liederen, klavierstukken en simfonieën. In zijn nalatenschap heeft men een klavierconcert gevonden, dat geheel voltooid is, behalve de laatste maten. Over zijn beteekenis en invloed zeg ik in een volgende kroniek eenige woorden.

Te Parijs overleden Edouard Colonne, de gekende dirigent, Fransche kampioen van Wagner, Liszt en Strauss; en Pauline Viardot-Garcia, de beroemde zangeres, dochter van Manuel Garcia en zuster van de Malibran.

Beethoven's « Unsterbliche Geliebte » laat den navorschers rust noch duur. Tal van vlugschriften en boekdeelen werden daarvoor reeds geschreven en geen enkel kan ons beslist overtuigen. Onlangs verschenen twee nieuwe werken die ons niet veel verder helpen:

Wolfgang A. Thomas San-Galli: *Die unsterbliche Geliebte Beethovens*. Amalie Sebald. — Tusschen de twee stellingen van Seyfried (Beethoven heeft nooit een eigenlijk liefdeleven gehad) en Wegeler (Beethoven is nooit zonder liefde geweest) kiest San-Galli terecht deze laatste. Op prachtige, wetenschappelijke manier bewijst hij, dat de « Onsterfelijke » zoomin Giulietta Guicciardi als de Gravin Therese Brünsvik was. Maar, zonderling genoeg, waar hij wil bewijzen dat ze Amalie Sebald heette, ontbreekt het hem aan het noodig materiaal, steunt hij zich op min of meer aanneembare veronderstellingen en vormt besluiten, die volstrekt niet overtuigend zijn.

Minder ernstig op te nemen is het werk van La Mara: *Beethovens unsterbliche Geliebte*. De schrijfster tracht Therese bij den lezer te imponeeren, maar weet daartoe niets anders aan te voeren dan overleveringen van tantes en nichten! Met de ernstige geschiedenis heeft dit boek niets te maken.

Van geheel anderen aard, maar van groot belang is het boek van Bernard Hoffmann: *Kunst- und Vogelgesang in ihren wechselseitigen Beziehungen vom naturwissenschaftlich-philosophischen Standpunkte beleuchtet*. Dit werk van den Dresdener geleerde is het beste en volledigste op dit gebied geschreven. Voor hen die weten hoe moeilijk het is het vogelgezang, dat niet gerhythmeerd is en waarin kleinere toonsafstanden dan halve tonen voorkomen, bij benadering op te teekenen, zal dit werk een groot resultaat blijken te zijn. Inderdaad, Hoffmann geeft verschillende themen aan.

Hij bestuurde alle zangvogels en is er toe gekomen bij dit volkje muzikale en onmuzikale specimens te ontdekken; onder de eerste zijn weer kunstenaars, virtuosen en stumpers te onderscheiden. Enkele — de genieën van hun ras — vinden nieuwe motieven. Sommige vogelsoorten zingen geheele liederen, — vooral de nachtegaal. — In het laatste deel van zijn belangrijk boek spreekt Hoffmann over den vogelzang in de kunst en ontleedt o. m. het lied van den Woudvogel in « Sieg-

fried », dat uit motieven van verschillende vogels, vooral van nachtegaal en merel, bestaat.

Het is steeds interessant na te gaan welke werken in de Schouwburgen meest opgevoerd worden. Zulke statistiek geeft eenerzijds de ontwikkeling van het publiek en anderzijds het geluk van sommige werken aan. Ik put uit Breitkopf en Härtel's « Register zum Deutschen Bühenspielplan 1908-1909 » : aan de spits staat E. d'Albert's *Tiefland* met 647 opvoeringen ('t seizoen te voren 463) ; *Carmen* met 452, *Lohengrin* met 409 tegen 395 in 1907-08 ; *Cavalleria* (261) moet het ditmaal onderdoen voor Puccini's *Madame Butterfly* (343). De belangstelling voor Gounod's *Faust* is gestegen, die voor Saint-Saen's *Samson et Dalila* gedaald. (Is het mogelijk !). Kienzl's *Evangeliemann* viel van 110 op 74, en Hugo Wolff's *Corregidor* bracht het tot éen opvoering ! Van de operetten klimt Fall's *Dollarprinzessin* tot 2444 en tuimelt Lehar's *Lustige Witwe* van 1778 op 671 opvoeringen.

Nog eenige wetenswaardigheden om deze lange kroniek te sluiten : Te Zwickau zal een Schumann-Museum gesticht worden. — De Deutsche Grammophon-Aktien-Gesellschaft » van Berlijn heeft eene « Neue Gesangschule mit praktischen Beispielen auf dem Grammophon » gesticht. Van deze school, onder de leiding van Eugen Fischer, verwacht de maatschappij schitterende uitslagen. Dat is zeer goed verdedigbaar. - Een te volgen voorbeeld : de « University Extension van Melbourne « had op haar laatste programma vier voorlezingen over Wagner's *Ring* gezet. Die lezingen werden gehouden door zekere Mrs Belmont en bekwamen algemeene goedkeuring. — Onlangs werd in Engeland de 200e geboortedag van den toondichter van « Rule Britania » herdacht. Hij heet Thomas Augustine Arne en was een zeer vruchtbaar componist, de eenige Engelsche tijdgenoot van Händel, die aan den invloed van dezen meester kon ontsnappen en zijn eigen karakter behouden. Niets meer dan enkele liederen zijn tot ons gekomen, maar die zijn dan ook populair : *Under the greenwood Tree* en *Daisies Pied*. — Wij mogen hier wel aanstippen dat het Antwerpsch Gemeentebestuur Peter Benoit's volledige handschriften aankocht voor de som van honderdduizend frank. Ieder rechtgeaard Vlaming zal dankbaar zijn voor die groote daad. Laten wij vurig hopen, dat spoedig het noodige krediet gevonden worde om tot de uitgave dier werken over te gaan. Vlaanderen's kunst ware nooit beter gehuldigd geworden !

Antwerpen, Juni 1910. LEO VAN RIEL.

ALLERLEI

Eerst vijf en veertig jaar oud is *Adriaan van Oordt* gestorven aan een hartkwaal. Hij behoorde tot de waarlijk levenslustigen, tot hen die nooit vroegen : waarom hun de last des levens werd opgelegd, maar lustig en trillend van doenlust ontwaken in elken nieuwen dag ; en het is weemoedig te bedenken, hoe wellicht juist deze energie die geen grens aan zijn krachten scheen te stellen, hem eindelijk gebroken heeft.

Nu wordt ons duidelijk wat vroeger wel eens twijfelachtig was : de eenheid van zijn leven en zijn kunst ; van die droomige ontzaglijk visionnaire verhalen uit een voor ons 19e eeuwers zoo schimmig verleden en zijn ruige, bij uitstek- nuchter- practische- zelfdoende leven in een boschhut aan den heidezoom.

Maar in die verwijdering van de menschen en het gekunstelde leven, in die liefde tot natuur en eenzaamheid, die spontaan en schier onbewust geschapen sfeer van oer-eenvoud en norsche afzondering was wel de van Oordt van *Irmenloo* en *Warhold*, de dichter, die zelfs in de drukke stad, op de plaats die de ironie van het lot hem aanwees te midden van het wreedst en felst verkeer, een halsstarrig tot zijn kunst gerichte eenzame bleef en van de moderne maatschappelijke verhoudingen eigenlijk nooit meer dan het oppervlakkige heeft gekend.

De omwenteling van 80 had ook wel dit talent gewekt met haar roep om persoonlijkheid en passie. Zij liet hem zijn zinlijke levenslust en natuurliefde breed uitvieren, zij ook deed hem in zelfgenoegzaam individualisme alle gemeen- verstaanbaarheid minachten. Maar hij had meer dan dat :

Zoo zijn levenslust het uiterlijk schoone van lijn en kleur vierde, het was toch vooral in het verleden dat hij die schoonheid zocht en waar alleen zijn verbeelding algeheele voldoening vond. Zijn hart ging uit naar dat verleden dat hij simpelijker en tegelijk kleuriger gevoelde dan het egaalgrijze heden, sterker van emotie, edeler van plastiek en beweging. Van het middeleeuwsche klooster- en ridderleven, met zijn geestelijke en zinlijke schoonheid vooral kwam een groote bekoring tot hem. Hun onstuimige kracht, hun verheven geestdrift heeft van Oordt dunkt mij begrepen en nagevoeld als hier te lande enkel Ary Prins en in het buitenland niemand heeft vermocht.

Hij sprak niet, hij « verhandelde » niet over dat vroeger gebeurde, met angstvallige zorg voor zoogenaamde « historische juistheid » hij leefde er zelf in of beter : het verleden *herleefde in hem*, een *middeneeuwsche* geest kwam nog eens voor ons die verre wonderen waar maken en getuigen van de pracht eener verloren werkelijkheid.

Zoo verliezen wij dan veel door zijn dood, want zijn ontwikkeling was nog niet tot volheid gekomen. Ook in Warhold nog vertoont zich de overmaat in het gedrang van een jonge felle verbeelding, die nog niet leerde zich te beheerschen en uit het vele het beste te geven. Wat in de taal den indruk maakte

zwaar en doorwerkt te zijn, was in waarheid vluchtig en snel neergeschreven uit een overrijke, overkrachtige stroom van visie. Op den duur zou van Oordt rustiger geworden zijn, en ook zijn nu reeds wonderlijk bloeiende taal hebben gezuiverd van het al te gewrongene, al te grillige en eigengerechtigde.

Eerst dan zou zijn kunst tot het grootste, morumentale geworden zijn, waarop zij blijkbaar gericht was.

Maar wij mogen toch tevreden en dankbaar zijn voor wat hij gaf, overtuigd dat hij in de na-tachtiger kunst een zeldzame verschijning was, een die de macht had een schoon verleden te wekken, waarmee onze tijd alle verband scheen te hebben verloren. (Naar Frans Coenen, in de *Amsterdammer*, 16 Oct 1910).

Van Oordt was geboren te Dresden. Hij kwam vroeg naar Holland, werd er postbeambte, kreeg zijn pensioen, en leefde sedert zooals hierboven beschreven. Buiten 't aangehaalde werk schreef hij nog een paar tooneelspelen : « Floris de Ve » en « Eduard van Gelre ».

J. Huf van Buren, of liever hij die schuilde onder dien naam : J. Heuff Az, stierf in den loop van September. Hij verwierf zijn eerste bekendheid met een drietal historische novellen, die, als kunstgenre, een zwak voorspel zijn van 't later werk der neo-romantiekers, speciaal van Warhold : « De Kroon van Gelderland » (1880), « De Mannen van St. Maarten » (1882), « De Laatste der Arkels » (1885). Meer naar boeienden verhaaltrant dan naar stijlkunst streeft hij in zijn later werk : « De Jonker van Duynestein », een zwaren roman, in twee dikke deelen. De vertelkunst bleef eveneens zijn sterke kant in « Johannes de Speelman », een prachtige ontplooiing van Geldersche geschiedenis.

Ook schijnt het thans wel bewezen dat hij « Cosinus » moet zijn geweest, die 't eigenaardig « Kippeveer » heeft geschreven.

De Nieuwe Gids viert zijn zilveren jubelfeest, en in plaats van zich allerhande geschenken te laten vereeren komt hij zelf af met een cadeau, dat inderdaad vorstelijk heeten mag. « Het Gedenkboek » zal, wat er ook tegen dit saamgebracht werk van honderd en nog meer literatoren te zeggen valt, een boek blijven dat alleszins het gedenken waard is.

Eerst eens doorbladerd : De groote portretten van de redacteurs van het tijdschrift (met uitschakeling natuurlijk van Frederik Van Eeden, Paap en Van der Goes) : Kloos, Aletrino, Boeken, Van Deyssel, Fr. Erens, Jac. van Looy, Fransch Netscher. — Dan volgen, alphabetisch geschikt, tien, soms twintig, op één blad, de portretten van al de medewerkers door de wisselvalligheden der jaren. En elk, of bijna toch, met een bijdrage in vers of in proza. 't Proza weegt zwaarst, in hoeveelheid en in hoedanigheid. Dit wil niet beduiden dat geen onbenulligheden zouden zijn binnengeslopen. Maar één bladzijde als die van Frans Erens b.v. doet veel minderwaardigs vergeten; en tegen het marktvertoon van Bolland kan men troost vinden in de bijdrage van Kloos : « Hoe *De Nieuwe Gids* tot stand kwam en wat hij heeft gedaan, of in Aletrino's vertelling hoe deze student met Kloos kennis maakte. Kloos gaf inderdaad iets echt feestelijks. Het verschil van standpunt kan zeker heel veel aandragen

tegen Kloos' opvatting. Maar de wijze waarop hij zijn standpunt verdedigt is éenig. De meester is hier waarlijk nog eens Meester. En waar hij het heeft over 't bovenste beste in de Europeenche literatuur, krijgt hij te zijner beschikking de volle kracht van zijn geniale critische gaven. Na deze twintig bladzijden luistert men eerbiedig naar 't sonnet van Jeanne Kloos aan haar man, — een sonnet dat aanvangt : « Mijn hooge held. »

Veel heeft Kloos tegenover ons, katholieken, op zijn kerfstok. Maar den wensch kunnen we niet weerhouden, dat hij nog lang de kunst zou mogen dienen zooals hij het in deze bladzijden heeft gedaan. Dan bereikt hij nog wel niet « het licht », zooals zijn vrouw beweert dat nu reeds het geval is, — het licht straalt aan horizonten, die de agnostieker Kloos nog niet heeft aangestaard. Maar stijgen tot waar de blik reiner en ruimer wordt doet hij zeker.

Ter gelegenheid van dit jubilee verzoekt de Redactie dat alom zou worden voortgezegd wat ze in haar feestelijke stemming voor de Nederlandsche letterkundigen wil doen :

« Voor de eerste maal worden thans uitgeloofd twee prijzen, elk tot een bedrag van tweehonderd gulden, of een zilveren lauwerkrans, naar keuze, en wel :

Eén aan de(n) auteur van de beste dichtkunstwerken, en eén aan de(n) auteur van de beste prozawerken, die sedert 1 Januari 1901 in eerste uitgave in de Nederlandsche taal zijn verschenen en tot de kennis van de Commissie ter Beoordeeling zijn gekomen.

» Bij de prijzen zal een gecalligrafeerde oorkonde worden gevoegd.

» Zoowel Noord- als Zuid-Nederlanders kunnen bekroond worden.

» De oprichters van *De Nieuwe Gids,* de leden der tegenwoordige Redactie en der Commissie ter Beoordeeling, zoomede zij, die in de eerste twee jaren, na de oprichting, tot de medewerkers van het Tijdschrift hebben behoord, zijn van eene bekroning uitgesloten.

» De Commissie ter Beoordeeling bestaat uit de Heeren : Dr A. Aletrino, Dr H. J. Boeken, Mr Frans Erens, Willem Kloos, Jac. van Looy, Frans Netscher en Ary Prins.

» De Heer Lodewijk van Deyssel is tot zijn leedwezen verhinderd, lid dezer Commissie te zijn.

» De uitspraak der Commissie zal den 1n Mei 1911 in de *Nieuwe Gids* worden bekend gemaakt. »

In de *Amsterdammer* van 28 Aug. ll. staat een geestige recensie over de « Bloemlezing uit de nieuwste Nederlandsche Dichtkunst 1905-1910 samengesteld door H. Gutteling en Maurice Uyldert. Men krijgt wat men verwachten kan : een bloemlezing uit « de Beweging ». En Frans Coenen, de recensent, zegt het raak. « Het karakter van de Beweging is een piramide of trapgevel, of dichterlijker, een *troon*. Daarop zit de Meester, de *Dichter*, op 20 bladzijden druks. Hem het naast, eenige treden lager, staat het tweelingpaar Gutteling-Uyldert, samenstellers, vermoedelijke troonopvolgers en erven der Beweging, resp met 15 en 14 pagina's. Weer een trede lager de blonde Van Suchtelen, hij ook oogappel des Meesters met 13 blaadjes. Dan de Hooge

Oomes der Kroon: W. L. Penning en Jan Prins, elk met 12 blz. Het vorstelijk huis der Beweging is hierna compleet en wij gaan over tot de hoogere hofbeambten. De heer Is. P. De Vooys, als een soort kanselier, fungeert hier op 8 treden van den grond. Van Ameide, Henriette, Labberton-Drabbe, Aart vanden Leeuw, halen maar 2 en 5, en op den grond, heel beneden, bevindt zich dan de lage menigte, Boutens, Van Eeden, Van Eyck en dergelijken, nie maar een enkele, hoogstens twee bladzijden 't schamel eigen kunnen noemen, »

« Nederland in den aanvang der XXe Eeuw » zoo heet een lijvig prachtwerk, onlangs bij de firma Sijthoff verschenen. Bij 't enkel doorblaren van 't monumentale stuk in den boekwinkel kunnen we zien dat de uitgever alle eer haalt van zijn onderneming, èn voor de bijdragen én voor de illustratie. De leiding der standaard-uitgave was toevertrouwd aan Jhr. Mr H. Smissaert. Prof. Blok geeft de bijdrage over de vaderlandsche geschiedenis ; Dr Blink die over de Hollandsche aardrijkskunde ; M. Plemp van Duiveland die over staatkunde ; Dr Bastiaanse die over letterkunde ; Jhr Dr van der Wijck die over wetenschappen ; Dr Kielstra die over de koloniën ; Van Sandick die over waterstaat ; Prof. S. D. Van Veen die over godsdienst ; Dr D. Bos die over onderwijs; Rijksarchitect C. H. Peters die over bouwkunst ; Berckenhoff die over schilderkunst ; J. H. Rössing die over tooneel; Ph. Ketner die over landbouw en nijverheid ; Anna Polak die over visscherij, handel, bankwezen, spoorwegen, vrouwenbeweging ; J. Blankenberg die over cooperatie, armwezen, enz. Men ziet dat over 't algemeen de medewerkers goed werden gekozen.

Einde Juli ontviel aan Frankrijk en aan Europa een der grootste palæologen en philologen : *Léopold Delisle*. De man werd, ondanks zijn muf kabinetswerk, heel oud ; een geval dat men meer ziet onder de geleerden, die, volgens de faculteit, zooveel perkament-microben inademen.

Delisle heeft in de eerste plaats groote verdiensten als herinrichter van de Bibliothèque nationale, waar hij aanvankelijk conservator der handschriften, en later « administrateur général » was.

Delisle is in vele opzichten een baanbreker geweest : Een der eersten hield hij zich bezig met landbouwmonographie. Zoo gaf hij een hooggeprezen boek uit over den boerenstand in Normandië in de 13e eeuw. Niet minder opzien baarde zijn studie over de financieele verrichtingen der Tempeliers, die orde eenmaal zoo machtig en rijk, de bankiers der Middeleeuwen.

Eigenaardig was Delisle vooral in zijne studiën over middeleeuwsche handschrifteu en boekerijen. Hij is de groote stuwer geweest in de nieuwe paleografische richting, die er zich niet toe bepaalt het oude werk goed te lezen en te dateeren maar oorsprong en geschiedenis der handschriften vervolgt door de verschillende oude scholen van calligrafie heen.

Op den 57^{n} Katholikentag, dit jaar te Augsburg gehouden, zijn woorden gesproken, betreffende de letterkunde en haar verschillende richtingen, dic ook bij ons velen eens ernstig

mogen overdenken : Dr Bernhart sprak over « die Bildungsaufgaben der deutschen Katholiken » en zegde o. a. met klem :

« Der Begründer, Schützer und Vollender der christlichen Persönlichkeit ist Christus. Er hat ihr ewige Schranken gesetzt um ihrer Freiheit willen. Aber er als der *magister unus* trug Achtung vor der Eigenart, vor dem Einzigartigen, das jede Persönlichkeit bedeutet, horchte auf jede Schwingung des Temperaments, nahm Rúcksicht auf soziale Stellung, auf Bildungsstufe, Nationalität. Diese götliche Pädagogik hat ihr Zerrbild im modernen Subjektivismus. Aber müsten wir uns auch mit Abscheu wenden vom Sklaventum des « Herrenmenschen », so bleibt doch die Weisheit dessen bestehen, der gesagt hat : « In meines Vaters Hause sind viele Wohnungen... » Wir lassen Richtung neben Richtung gelten, wenn ihre Werke nur kein Herz verderben.... Und hätten wir zehnmal mehr überragende Begabungen, es bliebe doch bedaurenswert, ehrlich ringende Talente zu lähmen oder aus unseren Reihen hinauszudrängen. Sturm musz die Kritik sein, das Morsche niederwerfend, aber auch Leben weckend im Verstreuen guter Keime. »

INHOUD VAN TIJDSCHRIFTEN

ONZE KUNST, November 1910. — *Rembrandtiana IX. De zoogenaamde Pygmalion.* — *Charles de Haes* (Paul Lafond). — *Kunstberichten*, uit Amsterdam, den Haag, enz. — *Boeken en Tijdschriften.* — Van af jaargang 1909 verschijnt een genummerde *Prachtuitgave* à *f* 25.— per jaargang. Nadere inlichtingen verstrekken de uitgevers.

DE GIDS, October 1910. — *Sonnetten* (H. Swarth). — *De Toekomst van ons ras* (S. Steinmetz), niet rooskleurig. — *Overwinning* (Coen Hissink), een al te zorgvuldig bewerkte novelle. — *Het Feminisme in zijn modernen vorm* (Joh. W. A. Naber), het stelsel van de bekende feministe in al zijn onderdeelen. — *Arme dienaren van den Staat* (J. Bekaar) : de gemeenten, nl. ; er bestaat in Nederland geen behoorlijk verband tusschen gemeente- en rijks-inkomstenbelasting. Het grondbezit draagt te weinig bij in de gemeente-uitgaven, terwijl het juist zelf vele van die uitgaven veroorzaakt. Het Rijk betaalt te weinig mede in hetgeen de gemeente in het algemeen belang heeft te besteden. — *Legenden en Legendenvorming* (G. Busken Huet), naar aanleiding van A. van Gennep's « La Formation des Légendes » — *De Munchener Tentoonstelling van Mohammedaansche Kunst* (J. Jasper). — *Verzen* van P. Van Eyck en van Wilhelm Loeb. — *Dramatisch Overzicht.* — *Muzikaal Overzicht.* — *Buitenlandsch Overzicht.* — *Parlementaire Kroniek.*

DE NIEUWE GIDS, zie « Allerlei ».

ELZEVIER'S GEILLUSTREERD MAANDSCHRIFT, October 1910. *Nellie Bodenheim* (Aty Brunt) : een beroemdheid

op 't gebied der kinderboek-illustraties. — *De Zeeheldengraven in de St. Laurenskerk te Rotterdam* (H. De Jong), slot. — *Minder bekende eetbare zwammen* (Joh. Ruys). — *De Fransche Overheersching* (C. Gysberti Hodenpijl), opmerkingen van Fransche zijde over Holland ; laatste avond van koning Lodewijk op het Paviljoen te Haarlem. 's konings vertrek ; de annexatie ; komst van Lebrun en andere overheden. — Al die bijdragen zijn weer aantrekkelijk met platen opgeluisterd. — *Toch thuis* (Fr. Bloeminck), novelle — *Adonis* (K. Van de Woestijne). — *Boekbespreking*, o a. over Carry-van Bruggen De Haan's « de Verlatene ».

DE LELIE, October 1910. — *Congressen* (Joh. Wigman) : het 3e internationaal Congres van « Opvoeding in het Huisgezin » gehouden te Brussel in Augustus, het Mariaansche Congres, gehouden dezelfde maand te Averbode. — *De Inrichting onzer Woning* (G. Elbert) : een woordje over goedkoope meubeleering. — *De Kostschool* (P. Meyboom). — *Aug. De Boeck* (H. Baccaert), een voorloopig schetsje over den verdienstelijken toonkunstenaar. — *Edelsmeedkunst* (Joh. Wigman). Het werk van Jan Brom, zooals men het waardeeren kan op de Brusselsche Tentoonstelling, en vooral in zijn huis « Merenborch » te Utrecht — *Een vrije modelkantschool te Turnhout*. — *Lente*, een versje van Aug. Van Cauwelaert. — *Te laat* (Mevr. Jos. Meyboom) : een vertelling uit Indië. — *Bezoek van het Belgisch Koningspaar aan Amsterdam*.

DE LEVENDE NATUUR, 1 Oct. 1910. — *Spelt* (E. Heymans) prettige beschrijving van de plant, die vooral in 't lieflijke Geuldal wordt gekweekt. — *Neerlands Thüringen* (slot). — *Over Truffels en nog wat* (B. Bouwman). *Het Bilzenkruid* (L. Dorsman), een zeer merkwaardige gifplant.

— 15 Oct. 1910 — *Een geologische Wandeling* (Dr P. Tesch), het gewest tusschen Venlo en Roermond. — *Het Leuvenumsche Bosch* (Jac. Thijsse), het Veluwe-bosch bij uitnemendheid. — *Een Mossen-bastaard?* (J. Heimans). — *Zeeëgels* (Dr Calkoen).

DE NATUUR, 15 Oct. 1910. — *De Rolegge* (D Van der Ven). — *De Superfosfaat te Amsterdam* (A. van Driel). — *De Bouw van het Heelal* (Dr. C. L. Van den Broeck) : Het ontstaan der wereldbollen werd vroeger behandeld ; nu lezen we hier over het verdwijnen van werelden. — *De Cinephose* (D. S. S.) — *Hoe bouwt een Eskimo zijn huis ?* Uit steenen van sneeuw. — *De tele-stereograaf van Belin* (Dr Z. Bouwman) : een methode voor vér-fotografie. — *Het bewaren der gedroogde planten* (J. J. Hof). — *Oppervlaktespanning bij vloeistoffen* (G. Lorentz). — *Onze Brandstoffen* (D. Stavorinus). — *Iets over reproductie-techniek* (A. Slingervoet-Ramondt) : plaatdruk, boekdruk, steendruk. — *De Geschiedenis der Suikerfabricage* (D. Bieselaar), vervolg.

VLAAMSCHE ARBEID, 8e en 9e nr 1910. — *De Bruggebranders* (K. Van den Oever), kleuren die tintelen, gloeien soms ; maar 't genot van het hel-visionnaire dezer Antwerpsche opdoemingen wordt al te veel gestoord door woord- en zinsgebruik, dat geen eigenaardigheid meer heeten mag, maar veeleer geweldpleging op den aard onzer taal, in haar etymologische zoowel als haar grammatische techniek. — *Nu ga 'k weer denken* (Aug. Van Cauwelaert), van zijn beste, maar bedenkelijk van

de Woestyniaansch. — *De arme Visscherschuit* (Felix Timmermans), klein, maar fijn. — *Annunziata* (F. Timmermans & Fr. Thiry) : een flink stijlstuk, maar de schaduw van den ouden Breugel, wien dit zeer in den toon gehouden proza is gewijd, mocht hier en daar wel wat meer omdoezeld hebben. — *Verzen* van J. Greshoff en Herman de Schutter. — Kronieken.

VERSLAGEN EN MEDEDEELINGEN DER KONINKLIJKE VL. ACADEMIE, Aug. 1910 — *Leven en Werken van Petrus Fr. De Voght* (J. Muyldermans) : een Mechelsch priester † 1895, verdienstelijk dichter en musicus. — *Over het soortelijk gewicht en het watergehalte van het brood* (J. Mac Leod). — *Verzeepingsmethoden bij het onderzoek der voedingsvetten* (J. Mac Leod). — *Brieven van en aan Zuid-nederlandsche schrijvers.* (J. Bols) : Behartenswaardige wenken die dienen opgevolgd bij 't uitgeven van brieven. — *De Pachthoeven en Molens der Abdij van Ninove* (J. Broeckaert en W. De Vreese), verslagen over 't ernstig-geleerde handschrift van E. Soens. — *Wetenschappelijke Zending naar Frankrijk* (K. De Flou) : over de typonomie van Westelijk Vlaanderen, Vlaamsch Artesië, Guînes en Boulogne.

STIMMEN AUS MARIA-LAACH, 9ter Heft 1910. — *P. Alex. Baumgartner, S. J.* † (O. Pfülf) : een levensbericht, en tevens een hartelijke, welverdiende hulde. — *Die neuesten Untersuchungen über das « heilige Haus » zu Loreto* (St. Beissel) : de kwestie schijnt nog lang niet opgelost. Waarom gaat men niet in op een afdoend vergelijkend onderzoek van afmetingen, steen en kalk? — *Die neue Theosophie* (O. Zimmermann). — *Die « Action populaire » von Reims* (V. Cathrein), verdiende lof voor dat kranig volkswerk. — *Zwei Parallelen zu den Gottesbeweisen* (Aug. Deneffe). — *Boekennieuws.*

IN « MET TIJD EN VLIJT » OP ZIJN 75e VERJAARFEEST

Mijne Heeren,

Kent gij iets bekoorlijkers dan de figuur van den H. Franciscus, den *poverello,* den troubadour, den minnezanger — zanger eener mystische minne — den ranken jongeling, die vaarwel zegt aan rijkdom en aanzien om eene arme, verachte bruid te omhelzen ? Is het niet of heel de poëzie van de middeneeuwen geconcretiseerd is in die figuur van reinheid en edelmoedigheid ; de poëzie die zingt in de hymnen der Kerk, die lacht in de kleuren van Memling en Fra Angelico, die ten hooge stijgt in een Brugsche belfort of een Florentijnsch campanila ; de poëzie der steekspelen en kruisvaarten, der kloosters en kasteelen, der boetprocessiën en landjuweelen ; de poëzie van een tijd waarin men biddende leefde en juichende stierf ; van een tijd die nog geloofde en nog hoopte, en bij gevolg in zonneschijn het aardsche leven omhulde en in hemelschen straal de dood zelf aanschouwde :

Où la vie était jeune, où la mort espérait.

Ja, Franciscus is voor onze moderne tijden als het zinnebeeld van de altijd bekorende, altijd op nieuw verliefden opwekkende middeneeuwen ; en waarom ? — Omdat hij bij uitstek een ridderlijke heilige is, en dat de bekoorlijkheid die van de middeneeuwen uitgaat, het ideaal der ridderlijkheid is. De glans die voor ons tornooien, mysteriespelen, gothische tempels, stoute belforten omgeeft, is de glans van een gedacht, een gevoel : de ridderlijkheid ; het onbaatzuchtig, het belangloos dienen van eene zwakheid.

Voor Franciscus was deze zwakheid, de kuische, verstooten, verlaten Vrouwe Armoede.

Voor de middeneeuwen over 't algemeen was het al het zwakke, en steun- en bescherming-behoevende, samengevat in de vrouw en uitstralende uit het oorbeeld der vrouw : de Moeder-Maagd.

Ieder ridder had zijne dame, voor wie hij leefde en streefde, streed en leed, aan wie hij al zijne gedachten en gevoelens wijdde, belangloos, zonder hoop van vleeschelijke genuchte of berekening van rijkdomsbelooning.

En dat was schoon;... dat was ideaal schoon;... en nu nog, na zooveel eeuwen, is het dat verheven schoone, die toewijding aan eene gedachte, die warmhertigheid die ons ontroeren en ons boeien.

Maar, mijne Heeren, in onzen modernen tijd is er een schouwspel duizendmaal schooner, duizendmaal roerender en verheffender. Het is het schouwspel van eene gansche schare, een heel leger zulker dappere, onversaagde, onbaatzuchtige ridders.

En wat zijn zij anders, deze leiders en strijders onzer Vlaamsche beweging, die, sedert jaren, ons arm verstooten, verbasterd, verdorperd volk zoeken op te tillen, te omsluiten in eene nauwe omhelzing, terug te leiden naar de plaats die hem toekomt, — niet in het stof van den weg, maar op den zetel der koningen. Is ons Vlaamsche volk, uit edelen bloede, niet gezonken tot de diepste armoede, de uiterste zwakheid?

En dit is de dame die onze moderne ridders kozen voor hunne bruid, hun ideale geliefde, hun oorbeeld; voor wie zij streden en leden, leefden en streefden, niet uit winstbejag — ei Heere toch! het werd soms gezeid — niet uit zucht naar roem en eereteekens, maar in de stilte des harten, in hun innigst gebed, in hunne stoutste droomen, ten koste van hun hartebloed. En dit, levenslang, in een taaien, saaien, hardnekkigen kamp, spijts alle hinderpalen en hinderlagen, — onvermoeid, en onbeloond.

Maar eindelijk komt de zegepraal: de welige oogst lacht in den koesterenden zonneschijn; de eind-overwinning is nabij, en deze dag zelf brengt er ons als eene belofte van. — Eene belofte voor de toekomst, maar ook eene herinnering uit het verleden; want zij die zaaiden zijn er niet meer om de gulden schoven juichend in te halen.

Altijd blijft het evangeliewoord waar: anderen zijn zij die zaaien en zij die maaien. Slechts bij uitzondering gaan sommigen met de gerven naar huis, die zaaiden in 't getraan. Maar aan de inzamelaars van den oogst is de

plicht opgelegd hen te gedenken die gingen, en 't zaad strooiden, en ploegden, in 't zweet huns aanschijns, onder de drukte van hitte, kommer en last. En dat doen wij nu : wij groeten en wij huldigen ze allen, de verdwenen grooten — Conscience, Benoit, David, Willems, Alberdingk Thijm, Gezelle, en al die honderden, die duizenden, die ze volgden en omringden; die, onbewust soms, het edele werk voorthielpen, een omsluierd ideaal in het hart droegen en hun hoofd nederlegden zonder te weten hoe grootsch hun betrachten was, hoe glorievol hun zwoegen. — De geschiedenis maakt gewag van de voorkampers en baanbrekers, maar de nederige boerenjongen, gesneuveld op het eereveld, wie vermeldt hem? — Wij zullen ze vereenigen in een zelfde herdenken en te zamen huldigen heel het roemrijk geslacht der eerste kampers voor 't heropbeuren van ons versmade volk.

Maar wij, de levenden, wij die traden in hun gewonnen arbeid, wij die medeleden en medestreden, maar die de blijde belofte zien van den opkomenden dageraad, — welke moeten onze gevoelens zijn?

Vooreerst, een gevoel van dank, van dank ten hemel, dat hij ons de vreugde van den strijd gaf, de strijd die staalt en sterkt, die verrijkt en verblijdt; dat hij ons gaf het bezielend geloof en de sterke volharding, den fieren moed en den hooghartigen vrijheidszin. Mannen van Vlaanderen, ons verleden is zoo schoon!

En is ons verleden schoon, zoo moet ook ons heden zijn. De zelfde band van samenlijden en -verblijden moet ons blijven verbinden. Eendrachtig moeten wij volharden in het zelfde geloof, de zelfde hoop, de zelfde liefde voor ons dubbel ideaal : het vaderland van hiernamaals en ons vaderland hier beneden.

En, was het aandeel der vrouw vernederend gering in het edel streven dat voor naam heeft : de Vlaamsche strijd, dan zult ge toch toelaten aan haar die men wel eens doopte : Moeder van de Vlaamsche beweging, met u, mannen, te juichen en te jubelen, en deel te nemen in uw fiere opgetogenheid.

M. E. Belpaire.

16 November 1910.

DE CHRISTIWAARHEID

NAAR AANLEIDING VAN EEN SCHRIJVEN VAN G.J.P.J. BOLLAND IN DEN « NIEUWEN GIDS ».

(*Vervolg*)

HET HISTORISCH BESTAAN VAN CHRISTUS

B. *Christene bronnen*

De voornaamste bronnen ten bewijze van het geschiedkundig bestaan van Jesus zijn wel de christene bronnen, en meer bepaaldelijk de Nieuw-Testamentische schriften en allermeest de *Evangeliën*, de *Handelingen der Apostelen* en de *Paulusbrieven*, alsmede de christene schrijvers uit de eerste tijden van het Christendom. Het ligt dan ook in onze bedoeling, voorop de door onze tegenstrevers immer geloochende echtheid en vertrouwbaarheid der *Evangeliën*, der *Handelingen der Apostelen* en der *Paulusbrieven* opnieuw te bewijzen, om daarna uit deze historische bronnen, alsook uit de overige oude christene documenten af te leiden wat wij van het geschiedkundig bestaan van Jesus-Christus te denken hebben.

Authenticiteit der Nieuw-Testamentische Schriften

Dat de schriften van het Nieuwe Verbond, die het hebben over Jesus-Christus, dezen als een geschiedkundigen persoon voorstellen, springt zoodanig in het oog, dat zelfs de meest verstokte vijanden van het Christendom het niet hebben aangedurfd deze waarheid te ontkennen. Om dan toch aan hunne stelling eenigen schijn van waarheid te geven, moesten zij er toe komen de authenticiteit dezer schriften effenaf te loochenen. Ongelukkig genoeg voor hunne stelling, is nu die authenticiteit een door de gegevens der moderne wetenschap voor-goed-bewezen feit. Wél

mogen een Drews, een Kalthoff, tot zelfs een Leidsche redemeester toe, in het belang hunner bevooroordeelde systemen, telkens weer opnieuw trachten te doen gelooven, dat bedoelde schriften uit het midden der tweede eeuw van gansch onbekende schrijvers afkomstig zijn en geene historische waarde bezitten : eenzame roepers in de woestijn zijn en blijven zij. Het kan hun niet gelukken het licht nog langer onder de korenmaat te verbergen. Dat hebben wij nog wel aan sommige rationalistische geleerden, en niet het minst aan de oude en tevens ook verouderde Tubinger-school, te danken. Door het vlijtig opzoeken en bovenhalen van al wat de geloofwaardigheid dier schriften maar eenigszins kon verminderen, of, volgens hunne stoute bewering, voor altijd zou vernietigen, hebben zij er aanleiding toe gegeven, dat geleerden van alle gezindheid de kwestie nog eens ernstig bestudeerden met al de hulpmiddelen der moderne wetenschap. Volgens de tegenwoordige critische methode werd het vraagstuk onderzocht en men kwam, althans wat de groote trekken aangaat, allengskens tot de waarheid terug. De Katholieken mochten er zich in verheugen hunne meening aangaande de authenticiteit hunner gewijde boeken met nieuwe bewijzen te zien staven; de andersdenkenden, die soms ook wel gehoopt hadden in de nieuwe critische methode een wapen te vinden tegen het Christendom, hebben moeten toegeven dat de oude Katholieke Traditie het in deze gewichtige zaak altijd goed heeft voorgehad. Hun hoofdman, de vermaarde en onvermoeibare professor A. Harnack van Berlijn, spreekt dan ook van niets minder dan van een terugkeer tot de Traditie. (1) Zoo heeft bijgevolg de te-ver-overdreven en te scherp-afgeteekende dwaling teruggevoerd naar de waarheid. *Ex malo bonum !*

Om tot dien uitslag te geraken is er niets anders

(1) A. HARNACK, *Die Chronologie der altchristlichen Litteratur bis Eusebius*, I, Leipzig, Hinrichs, 1897, bl. VIII; *Lukas der Artz...* ib. 1906 (Voorrede); *Die Apostelgeschichte*, id. 1908. — Men vergelijke de Inleiding tot de boeken van het Nieuw Testament van Protestantsche schrijvers als TH. ZAHN, *Einleitung in das Neue Testament*, 3de uitgave, Leipzig, Deichert, 1906-1907; A. JUELICHER, id. 5de en 6de uitg., Tübingen, Mohr, 1906.

noodig geweest dan de beginselen der historische critiek op de boeken van het Nieuwe Verbond trouw en eerlijk toe te passen. De uiterlijke en innerlijke gronden, waarop de echtheid en geloofbaarheid der gewijde boeken berusten, zullen wij kort en bondig trachten uiteen te zetten voor de *Evangeliën*, de *Handelingen der Apostelen* en de voornaamste *Paulusbrieven*. Dat zal alléen reeds meer dan genoeg zijn om het geschiedkundig bestaan Onzes Heeren apodictisch te bewijzen.

Uiterlijke gronden

Wat weet de geschiedenis te melden omtrent het ontstaan der *Evangeliën*, der *Handelingen* en der *Paulusbrieven?* Wat zeggen de oude schrijvers nopens hunnen oorsprong? In welk tijdperk en door wie werden die boeken geschreven? Ziedaar wat wij nu te onderzoeken hebben.

DE EVANGELIËN. — Zijn die werkelijk afkomstig van de ons bekende vier Evangelisten, zooals de Katholieke traditie het voorhoudt? (1)

Welke ook de meening zij die men ten opzichte van de oudheid onzer Evangeliën aankleve, loochenen kan men niet dat zij ten minste in de IVe eeuw algemeen als authentiek beschouwd werden. Dit wordt als een vaststaand historisch feit door iedereen aanvaard en beleden. Wie hierover trouwens nog den minsten twijfel mocht voeden, heeft maar de werken van den onsterfelijken **Augustinus** (354-440) en van zijn geleerden tijdgenoot den **H. Hieronymus** (340?-420) te doorbladeren. (2) Daarop behoeft niet

(1) Over de uitwendige bewijzen voor de authenticiteit onzer Evangeliën kan men best raadplegen (buiten de reeds aangehaalde Protestantsche werken) de Inleidingen van katholieke schrijvers als R. CORNELY, *Historico-critica Introductio*, t. III, 2de uitgave, Parijs, Lethielleux, 1897, J. BELSER, *Einleitung in das Neue Testament*, Freiburg, Herder, 1901, E. JACQUIER, *Histoire des livres du N. T.*, Parijs, Lecoffre, b. II, 1905, b. IV, 1908. Daar vindt men ook verdere bibliographie die hier niet kan gegeven worden. Voor niet ingewijden zal het wetenschappelijk volksboekje van TH. BENSDORP, C. ss. R.: *Legende of Historie?*, 2de uitgave, Amsterdam, Borg, 1909, veel dienst bewijzen.

(2) Voor AUGUSTINUS, zie bv. *Commentar. in Matthæum*, *Prol.* 5-7, (Migne XXVI, 18), *De Cons. Evang.* I, 2 (M. XXXIV, 1043), I, 6 (M. XXXIV, 1046), *In Psalm. 137*, 16 (M. XXVII, 1783), *In*

verder te worden ingegaan. Zoo wij nochtans eenige oogenblikken stil blijven bij hetgeen **Eusebius van Cæsarea** (265 ?-340 ?) over de Evangeliën getuigt, dan is dit enkel omdat zijn getuigenis niet alleen weergeeft wat men hieromtrent dacht in zijn tijd en in zijne streek, maar verre teruggrijpt in het verleden en berust op documenten van uit de vroegste tijden des Christendoms. Eusebius, wiens eerlijkheid en goede trouw wel niemand in twijfel zal roepen, mag als de stichter der kerkelijke geschiedenis beschouwd worden. Omdat hij nog gebruik kon maken van de vermaarde bibliotheek door Origines te Cæsarea verzameld en van die van bisschop Alexander te Jerusalem, was hij in staat zijn oordeel te gronden op tal van documenten die in den loop der tijden voor ons zijn verloren gegaan, zoodat zijn *Historia Ecclesiastica* een werk van gansch uitzonderlijke waarde mag genoemd worden. Zelfs kan de vraag gesteld, wat er ons van de schriften der drie eerste eeuwen onzer tijdrekening zou zijn overgebleven, zoo wij dit werk van Eusebius niet bezaten (1). Een getuige dus van eerste gehalte.

Joan. tract., 36, 5 (M. XXXV, 1616).

Voor HIERONYMUS : *In Matth., Prol.* (M. XXVI, 18). *Ep.* LIII *ad Paulinum*, 8 (M. XXII, 548).

M = J. P. MIGNE *Cursus Patrologiae*, Parijs, 1844-1866. De Romeinsche cijfers duiden het boekdeel aan, de Araabsche cijfers verwijzen naar de bladzijde. De naam van den aangehaalden schrijver zegt genoegzaam of er van de verzameling der Grieksche of van die der Latijnsche Vaders spraak is.

(1) S'il (Eusèbe) n'avait pas, avec une diligence sans égale, fouillé les bibliothèques palestiniennes où le docteur Origène et l'évêque Alexandre avaient recueilli toute la littérature chrétienne des temps anciens, nos connaissances sur les trois premiers siècles de l'Eglise se réduiraient à bien peu de choses. Grâce à lui nous nous trouvons en mesure, non sans doute de ne pas regretter le naufrage de cette littérature, mais au moins de pouvoir l'apprécier sur de notables débris. (L. DUCHESNE, *Histoire ancienne de l'Eglise*, Tome I, 3e uitg., Parijs, 1907, blz. VII-VIII).

De werken van Eusebius zijn te vinden in MIGNE P. G., t. XIX-XXIV. Kleine uitgave (Grieksch-Fransch) door E. GRAPIN, Paris, Picard, t. I, 1905. De Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία bestaat uit tien boeken en geeft de geschiedenis van het Christendom van af de geboorte van Christus tot aan de zegepraal door Constantinus op Lucinius behaald in 323. Over Eusebius lezemen : P. BATIFFOL, *Anciennes littératures chrétiennes I. La littérature grecque*. 3de uitg., Parijs, Lecoffre, 1901, blz. 204-213; LIGHTFOOT,

Let nu wel, dat zijn getuigenis juist gaat over hetgeen de oudere oorkonden hem leerden nopens de authenticiteit onzer Nieuw-Testamentische schriften. In een soort kanon der boeken van het Nieuwe Verbond verdeelt hij die schriften in verschillende klassen naarmate hun graad van vertrouwbaarheid. En juist tusschen degene waarover nooit een twijfel ontstond in welkdanige streek der Kerk ook (ἐν τοις ὁμολογουμένοις) rangschikt hij eerst en vooral onze vier Evangeliën (ἡ ἁγια τῶν Εὐαγγελίων τετρακτυς) (1) — Op eene andere plaats van zijne *Historia Ecclesiastica* (III, 24, M. XX, 264) weet hij te zeggen dat onze drie eerste Evangeliën door Matthæus, Marcus en Lucas zijn samengesteld, dat Matthæus zijn Evangelie geschreven heeft in het Hebreeuwsch of het Arameesch, en dat Joannes de Apostel de auctor is van het vierde Evangelie. Zoo oordeelt een geschiedvorscher, die heel wat beter geplaatst was dan onze moderne critici, om de traditie aangaande den oorsprong onzer Evangeliën te kennen.

Van niet minder gewicht dan dat van Eusebius, is het getuigenis van **Origenes** (185?-263), die zonder tegenspraak het grootste genie was van zijn tijd (2), Waarschijnlijk

Eusebius of C. in *Dictionary of christian biography*, Londen, 1877-1887. PREUSCHEN, *Eusebius von C.* in *Realencyklopädie für prot. Theologie und Kirche*, 3de uitg., Leipzig, 1896-1909, vol. 5; A. en M. CROISET, *Histoire de la littérature grecque*, Parijs, 1899, t. V, blz. 909 en vlgg.

(1) H. E., III, 25,1 (M. XX, 268 s.).

(2) « Origène », aldus Batiffol, « est toute la science de son temps : la logique, la physique, l'éthique sont pour lui plus spécialement des préparations nécessaires de la science des choses divines. Cette science des choses divines, il la possède, disons mieux, il la fait dans tous ses divers états : critique du texte biblique, scolies et commentaires de l'Ecriture, apologie, réfutation des hérétiques, théologie positive, métaphysique chrétienne, spiritualité : et en toutes ces applications il est prodigieux. « Il est le premier grand scholar, le premier grand écrivain spirituel, le premier grand commentateur, le premier grand dogmatiste » (Bigg). Il est aussi notre premier grand prédicateur ». (Batiffol, o. l. p. 164-165).

Over Origenes, zie F. PRAT, *Origène, le théologien et l'exégète.* (Collection : *La Pensée chrétienne*), Parijs, 1907. CH. BIGG, *The christian Platonists of Alexandria*, Oxford, 1886. E. R. REDEPENNING, *Origenes, eine Darstellung seines Lebens und seiner Lehre*, Bonn, 2 bd. 1841-1846, P. HUET, *Origeniana*, Rouen, 1668 (heruitgegeven in MIGNE, P. G. t. XVII). A. en M. CROISET, o. c. t. v., p. 845 en vlgg.

discipel van Pantaenus, zeker van Clemens van Alexandrië, stond hij reeds op achttienjarigen ouderdom aan het hoofd van het Didascaleion (soort instituut voor hooger onderwijs) te Alexandrië. Niet alleen was hij zoowel thuis in de oostersche talen, vooral in het Hebreeuwsch, als in de taal van het Nieuwe Testament, maar hij was tevens vertrouwd met de toenmalige wetenschap zoo van het Oosten als van het Westen : want niet enkel verbleef hij te Alexandrië, middenpunt der beschaving, maar ook te Rome, te Caesarea in Palestina, te Ephesië, te Nicodemië, te Athene en hij stierf te Tyr in Phenicië. Wat de ouderen dachten over de schriften van het Nieuwe Testament kon hij niet slechts vernemen uit den mond van zijn leermeester, Clemens van Alexandrië, die op bijzondere wijze de overlevering bestudeerd had, doch ook nog uit de menigvuldige handschriften in de Bibliotheek van Caesarea verzameld.

Wat zegt nu, volgens Origenes, de overlevering aangaande onze vier Evangeliën ?

« Uit de overlevering, zoo Origenes, heb ik vernomen omtrent de vier Evangeliën, die alleen in heel de Kerke Gods hier op aarde, zonder tegenspraak worden aangenomen : dat het eerste Evangelie geschreven werd door Matthaeus, eerst tollenaar, later apostel van Jesus Christus, die het in het Hebreeuwsch stelde voor de tot het geloof bekeerde Joden. Wij hebben vernomen dat het tweede Evangelie was van de hand van Marcus, die het op schrift bracht, gelijk Petrus het hem had uiteengezet... Het derde Evangelie is dat van Lucas, dat door Paulus werd aanbevolen, en geschreven werd voor de Heidenen. Het laatste Evangelie is dat van Joannes. (Eusebius, *Hist. Eccl.* VI, 25, M. XX, 582 s.)

« De Kerk », zoo schrijft hij elders, « telt slechts vier Evangeliën, terwijl de Ketters er vele bezitten... Maar tusschen al die schriften, keuren wij goed wat de Kerk goedkeurt, dat is, de vier Evangeliën die moeten worden aangenomen. (In Luc. Hom. 1, M. XIII, 1803).

Deze teksten laten aan duidelijkheid niets te wenschen over. Waarbij dan nog te bedenken is dat Origines met nadruk een beroep doet op de door hem wel bestudeerde traditie.

Dat heeft **Tertulliaan** (? 160 — ? 245), met hem gemeens. Hij ook komt er gedurig voor uit dat hij zijne overtuiging grondt op de traditie. « Datgene is de waarheid », zoo schrijft hij, « wat het oudste is. Het oudste is, wat het dichtst is bij de bron. Het dichtst bij de bron is, wat afkomt van de Apostelen. En wat komt van de Apostelen? Datgene wat als heilig en eerbiedwaardig werd beschouwd door de kerken, die door de Apostelen zijn gesticht ». (*Adv. Marcionem* IV, 5. Vgl. *De Praescriptionibus*, XXI.)

« Hoofdzaak dus voor Tertulliaan is : de overlevering onderzoeken der plaatselijke kerken, bijzonder van die, van welke de Apostelen grondleggers waren (1). Naar dien grondregel, door hem met zooveel gloed en ijver aan anderen ingeprent, heeft Tertuliaan ook zelf gehandeld. En dit beginsel heeft hij van zelf toegepast, waar het een vraagstuk gold, zoo gewichtig als de oorsprong der Evangeliën. Daaromtrent vooral heeft hij de overlevering niet van een of andere plaatselijke kerk, maar van DE kerken onderzocht. Tertullianus was hiertoe ten volle in de gelegenheid. Langen tijd heeft hij te Rome vertoefd; hij werd daar in de Kerk van Christus opgenomen, schreef er zijn eerste verdedigingschrift. Van 197-220 weerklonk in de kerken van Afrika zijn machtig woord. Maar ook met andere apostolische kerken stond hij in verbinding » (2).

Wat een geleerde, die zoo hoog opliep met de overlevering der kerken, omtrent onze gewijde boeken weet te melden, zal zeker niet van alle belang ontbloot zijn. Welnu, niet enkel stelt hij, tegenover de ketters van zijn tijd, het onbetwistbaar feit dat de kerk van het begin af onophoudelijk in het bezit is geweest der vier Evangeliën (*Adv. Marcionem* V, 5), maar hij voegt er nog bij wat te denken is over den oorsprong zelf dier heilige boeken. « Wat wij boven alles vasthouden, is, dat het Evangelie (3) afkomstig

(1) De *Apostolische* kerken zijn voor Tertullianus die, welke door de Apostelen zelf zijn gesticht, en wier eerste bisschop door de Apostelen zelf is aangesteld. Zie *Praescript.* XXVI, en *Adv. Marcionem*, IV, 5.

(2) Th. Bensdorp. *Legende of historie?* Amsterdam, 1909, blz. 97-98.

(3) *Evangelicum instrumentum* = bij Tertulliaan *het Evangelie.*

is van de Apostelen, aan wie onze Heer zelf de zending toevertrouwde om de blijde boodschap te verkondigen; of, indien discipelen der apostelen het Evangelie geschreven hebben, dan hebben zij dit niet alleen gedaan, maar met en volgens de Apostelen. Want de prediking der apostolische mannen zou kunnen verdacht geweest zijn van ijdele glorie, zoo zij niet gesteund was door het gezag hunner meesters, ja door het gezag van Christus, die de Apostelen tot meesters maakte. Eindelijk, onder de Apostelen deelen Joannes en Matthæus ons het geloof mede, en onder de apostolische mannen vernieuwen het ons Lucas en Marcus » (1).

Clemens van Alexandrië (? 150-215) werd omstreeks 150, waarschijnlijk te Athene, uit heidensche ouders geboren, geraakte zeer bedreven in de profane letteren, doorreisde Italië, Griekenland, Syrië en Palestina, en kwam rond het jaar 180 te Alexandrië, waar de beroemde Pantaenus zijn leermeester en zijn leidsman werd. Van 190 tot 203 stond Clemens aan het hoofd van het vermaarde didascaleion dier wereldstad. Het is gedreven door de drift naar waarheid, dat hij zich tot het Christendom bekeerd had (2).

Clemens heeft vele, door zijne nakomelingen op verscheidene manier beoordeelde, werken (3) geschreven, waar ons ongelukkiglijk meestal slechts fragmenten van zijn overgebleven, genoeg althans om te weten welk zijne meening was over 't ontstaan onzer Evangeliën. Zooals Eusebius (*Hist. Eccl.* VI, 14, M. xx, 550) getuigt, gaf hij in zijn boek *de Hypotyposen* een kort overzicht der schriften van het

(1) *Adversus Marcionem* IV, 2, volgens de uitgave van Æ. Kroymann in het *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum latinorum* t. XLVII, p. 426, aangehaald door A. Camerlynck en H. Coppieters, *Evangeliorum secundum Matthæum, Marcum et Lucam synopsis*, Brugge, 1908, blz. XII.

(2) Over Clemens, zie Batiffol, o. c. blz. 159-163; E. de Faye, *Clément d'Alexandrie*, Paris 1898.

(3) De voornaamste zijn : *De Vermaning* (Προτρεπτικὸς προς Ἕλληνας), *De Opvoeder* (Παιδαγωγός), *De Stromata* (Κατὰ τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν γνωστικῶν ὑπομνημάτων στρωματεῖς): drie werken die één geheel vormen; en de *Hypotyposen* (Ὑποτυπώσεις).

Oud en het Nieuwe Verbond en had hij, omtrent de samenstelling der Evangeliën, met zorg nagevorscht de meening der ouden, die het dichtst bij den oorsprong waren. En dat tegen het einde der tweede eeuw!

En aan het adres van een gnostiek tegenstander, die hem een citaat voorbrengt uit een apocrief Evangelie, antwoordt hij in dezer voege : « Dit woord staat niet te lezen in de vier Evangeliën, die ons door de overlevering zijn toegekomen, maar in dat der Egyptenaren » (1).

Omtrent den apostolischen oorsprong onzer Evangeliën schrijft Clemens wat hij uit den mond zijner voorgangers aan het Didascaleion vernomen heeft : « (De ouderling) zegde dat díe Evangeliën het eerst werden samengesteld, waarin men de geslacht-registers vindt (die van Matthaeus en Lucas). Ziehier onder welke omstandigheden dat van Marcus werd samengesteld. Toen Petrus te Rome openlijk het woord Gods gepredikt en de goede tijding verkondigd had onder ingeving van den H. Geest, verzochten verschillende zijner toehoorders Marcus, die reeds lang Petrus gevolgd had en de woorden van den apostel goed in het geheugen had, te boek te stellen wat hij had gehoord. Marcus stelde dus zijn Evangelie samen en schonk het aan hen die het hem vroegen. Als Petrus hiervan kennis kreeg, verbood hij niet dat zulks gebeurde, maar zette er ook niet toe aan. Wat Joannes, den laatste van allen betreft, wanneer hij zag dat de anderen de lichamelijke geschiedenis van Christus hadden doen kennen, schreef hij zijn geestelijk Evangelie, op aandringen dergenen die met hem leefden en onder ingeving van den H. Geest » (2).

Een voor onze kwestie zeer belangrijk document, is nog het zoo genaamde *Fragmentum Muratorii* of *Muratorianum* ook soms *Canon muratorianus* geheeten, samengesteld rond het jaar 200, waarschijnlijk te Rome, en voor het eerst in het licht gegeven ten jare 1740 door den geleerden Muratori, die het in een handschrift uit de VIII[e] eeuw ontdekt heeft. Het is een soort officieele lijst of catalogus der gewijde boeken die toentertijd in de Kerk van het Westen werden

(1) *Stromata,* III, 13 (M. VIII, 1193).
(2) *Hypotyposen*. EUSEBIUS. H. E. VI, 14, (M. XX, 551.)

aanvaard. In het eerste deel van dezen canon, dat is verloren gegaan, was er zeker spraak van het Evangelie van Matthaeus en van dat van Marcus, terwijl in het overgebleven deel het Evangelie van Lucas en dat van Joannes opgegeven worden tusschen de schriften die toen door iedereen voor heilige en goddelijke boeken gehouden en in 't openbaar met ieders toestemming als dusdanig werden voorgelezen. Lucas was geneesheer en discipel van S. Paulus, en Joannes, de auctor van het vierde Evangelie, was een der Apostelen des Heeren (1).

Wellicht nog vroeger dan het Muratorianum dagteekent het getuigenis van den **H. Irenaeus** (? 125-208 ?) waar zijn tijdgenoot, Tertulliaan, van getuigt dat hij was « een allernauwkeurigste navorscher van alle leeringen » (2). Omstreeks het jaar 125 in Klein-Azië geboren, groeide hij op in de omgeving van Polycarpus, bisschop van Smyrna († 155), te midden der *presbyteroi* of ouderlingen, die, zooals overigens ook Polycarpus, met den Apostel Joannes en met andere tijdgenooten des Heeren nog gesproken had-

(1) Een fac-simile van het *Fragmentum Muratorii* is te vinden bij F. VIGOUROUX. *Les Livres Saints et la critique rationaliste*, Parijs, 1902, t. V. blz. 314, die het overgenomen heeft uit S. P. TREGELLES, *Canon Muratorianus*, Oxford, 1867. Het handschrift bevat tal van schrijffouten. Ziehier, met tusschen haakjes de verbeteringen aangebracht volgens TH. ZAHN, *Grundriss der Geschichte des N. T. Kanons*, Leipzig 1901, blz. 75, den tekst die ons aanbelangt :

« tertio (tertium) euangelii librum secundo (secundum) lucan (Lucam)

iucas Iste medicus post ascensum XPi.

Cum eo paulus quasi utiuris (itineris) studiosum secundum (secum) adsumsisset numeni (nomine) suo ex opinione (ex ordine) conscribset (conscripsit), dñm (dominum) tamen nec ipse

uidit in carne et idem prout assequi potuit

ita et ad (a) nativitate iohannis incipet (incipit) dicere.

Vgl. CAMERLYNCK en COPPIETERS, o. c. blz. XI.

R. CORNELY *Historica et critica introductio in U. T. libros sacros*, bd. I (in de *Cursus scripturæ* der Paters Jesuieten) Rome. 1894, blz. 181 vlg.

(2) Omnium doctrinarum curiosissimus explorator (TERT. *Adv. Val.*, V).

Over Irenæus, zie : A. CAMERLYNCK, *Saint Irénée et le canon du N. T.*, Leuven, 1896; FUNK, *Kirchengeschichtliche Abhandlungen und Untersuchungen*, Paderborn, 1897, t. I; BATIFFOL, o. c. blz. 103, vlg.; A. DUFOURCQ, *Saint Irénée* (Collection : *Les Saints*), Parijs, 1904.

den. Hij kon dus best de oudste overlevering uit het Oosten kennen en dat nog wel uit den mond van vele tijdgenooten der Apostelen. Maar tevens is hij een uitstekend getuige voor het Westen. Omtrent het jaar 177 nam hij bezit van den bisschoppelijken zetel van Lyon en onderhield sindsdien gemeenschap niet alleen met de kerken van zijn geboorteland, maar ook met die van Gallië en Italië. Tot tweemaal toe bezocht hij Rome, en sommige geleerden houden het er voor, dat hij zelfs in de heilige Stad zou gedoceerd hebben. Wat er ook van zij, de waarde van zijn getuigenis zal men niet licht overschatten. « Saint Irénée a connu personnellement saint Polycarpe qui avait, personnellement, connu saint Jean ; saint Irénée a recueilli l'écho de la prédication des derniers Apôtres et des derniers contemporains de Jésus ; et l'étendue de son esprit égale la profondeur de sa foi. De là l'exceptionnelle importance que présente l'étude de sa pensée. » (1)

Wat die waarde van zijn getuigenis nog merkelijk verhoogt, is, dat hij zelf zooveel belang hechtte aan de traditie. « Maar hoe ? » zegt hij, « als er over een of ander vraagstuk eenig verschil bestaat, moet men dan niet zijn toevlucht nemen tot de oudste kerken, waarin de Apostelen geleefd hebben, en van dezen omtrent het besproken vraagstuk vernemen, wat zeker en klaarblijkelijk is ? En als de Apostelen geen geschriften hebben nagelaten, moet men dan zich niet aan het richtsnoer der overlevering houden, welke zij hebben nagelaten aan degenen, wien zij de kerken toevertrouwden? » (2) Ook beroept hij zich herhaalde malen op getuigenissen van tijdgenooten der Apostelen met uit-

(1) A. Dufourcq, *Saint Irénée* (Collection : *Pensée chrétienne*), Parijs, 1905, blz. 1.

(2) *Contra haereses* l. III, c. IV, 1. M. VII, 855. Aangehaald bij Bensdorp, o. c. blz. 69.

Van verschillende werken van Irenæus is ons enkel de titel bewaard gebleven door Eusebius ; van andere bestaan er nog eenige citaten. Maar zijn voornaamste werk : *Contra Haereses* (*Ἔλεγχος καὶ ἀνατροπὴ τῆς ψευδωνύμου γνώσεως*) bezitten wij nog in zijn geheel. Weliswaar blijven er van den oorspronkelijken Griekschen tekst slechts citaten over bij Eusebius, Epiphanius, Theodoretus en in de *Philosophoumena*, maar wij hebben nog eene zeer oude en zeer woordelijke Latijnsche vertaling van het geheel. Deze is te vinden bij Migne P. G. t. VII, blz. 437 vlgg. Eene Fransche vertaling (sommige deelen

drukkingen zooals deze : « Zooals ik gehoord heb van eenen ouderling, die het zelf gehoord had van degenen, die de Apostelen nog gekend hadden en van degenen die hunne leerlingen geweest waren... » (1) — Op dezelfde manier sprak ook de ouderling, de leerling der Apostelen, over beide Testamenten.... (2)

Ook om de leer der ketters te weerleggen, die, naar gelang hunne theoriën het vergden, sommige gewijde boeken aannamen en andere verwierpen, stelt hij voorop wat de traditie leert aangaande de heilige Schriften. De Ebionieten gebruiken het Evangelie van Matthæus, Marcion dat van Lucas; die Jesus van Christus scheiden en beweren dat Christus onlijdelijk is gebleven maar dat Jesus geleden heeft, verkiezen het Evangelie van Marcus; de Valentinianen bezigen het Evangelie van Joannes : maar hijzelf getuigt dat er niet meer of minder dan vier Evangeliën zijn. Gelijk er vier windstreken zijn en vier zedelijke deugden en vier Cherubijnen, zoo zijn er ook vier Evangeliën. (3)

En wie heeft die Evangeliën samengesteld ? « Matthæus heeft het Evangelie onder de Hebreeuwen en in hunne taal uitgegeven, toen (4) Petrus en Paulus te Rome de blijde boodschap verkondigden en de Kerk stichtten. Na hun heengaan heeft Marcus, leerling en tolk van Petrus, datgene wat Petrus predikte, in schrift weergegeven. Op zijne beurt heeft Lucas, de gezel van Paulus, het evangelie, hetwelk deze gepredikt heeft, in zijn boek opgeteekend. Eindelijk heeft ook Joannes, de leerling des Heeren, die aan zijne

nochtans zijn enkel geresumeerd) werd onlangs uitgegeven door Hoogleeraar A. Dufourcq (*S. Irénée*, in *La Pensée chrétienne*). Eenige fragmenten (citaten van kerkelijke schrijvers) betreffende de Presbyteroi bij Irenæus geeft E. Preuschen in zijne *Antilegomena*, Giessen, 1901, blz. 63 vlgg. De werken van Irenæus werden nog uitgegeven door W. Harvey, *S. Irenaei opera*, 2 vol., Canterbury, 1857.

(1) E. Preuschen, o. c. blz. 65.

(2) Ibidem, blz. 69.

(3) *Contra Hæreses*, l. III, c. XI, 7-9. (M. VII, 884-891).

(4) Dit is, volgens ons, de waarschijnlijkste vertaling van den *genetivus absolutus* in het Grieksch : τοῦ Πετρου καὶ τοῦ Παύλου ἐν Ῥώμῃ εὐαγγελιζομένων... Nochtans andere schrijvers vinden hier geene chronologische aanduiding en vertalen anders ; vgl. Dom Chapman, *Irenæus on the dates of the Gospels*, *Journal of theological Studies*, VI, blz. 563 vv.

borst rustte, zijn Evangelie uitgegeven, terwijl hij te Ephese in Azië verwijlde. » (1)

Dat is het getuigenis van Irenaeus, rond de jaren 177-189, toen men nog zoo dicht was bij de bronnen. En let wel, dat de omstandigheid, door hem opgegeven nopens Lucas, die een metgezel van Paulus zou geweest zijn, door schier heel de moderne critiek op schitterende wijze bevestigd worden, terwijl hij, Irenaeus, zeker volle vertrouwen verdient als hij spreekt over het auteurschap van het vierde Evangelie, omdat hij zelf Polycarpus gekend had, die nog met den heiligen Joannes had geleefd (2). Wat zijn bericht nopens Marcus betreft, dit stemt volkomen overeen met het getuigenis van Papias, waarover later. Geen wonder derhalve, zoo de meeste moderne geschiedvorschers de meening van Irenaeus ten volle bijtreden.

Overigens zijn de getuigen ten voordeele der authenticiteit onzer vier Evangeliën, op het einde der tweede en in het begin der derde eeuw, bijzonder talrijk. Zoo kent bijvoorbeeld **Theophilus van Antiochië** (volgens Eusebius, H. E., IV, 24, bisschop van Antiochië rond de jaren 170) aan de Evangeliën het zelfde gezag toe als aan de schriften van het oude verbond (3), terwijl hij duidelijk te kennen geeft, van welke boeken er spraak is, door het feit dat hij Lucas, Marcus en Matthaeus citeert met de aanhalingsformulier : « evangelica vox » of « evangelium dicit ». Nog weten Eusebius (H. E. IV, 29, M. XX, 401) en Theodoretus (*Haeretic. fabula*, I, 20, M. LXXXIII, 369) te vertellen dat omstreeks denzelfden tijd, **Tatianus**, leerling van den heiligen Justinus, voor de geloovigen van Edessa een evangeliënharmonie of *Diatesseron* (verzameling van vier) vervaardigd heeft, wat toch wel aantoont dat de vier Evangeliën toen al druk gebezigd werden. Eenieder trouwens — zij hij geloovig, zij hij rationalist — die daaromtrent nog een ernstigen twijfel mocht koesteren, zou enkel een klaren

(1) *Contra Haereses*, III, 1. Grieksche tekst bij Eusebius. H. E. l. V, 8. Latijnsche en grieksche tekst bij Camerlynck en Coppieters, o. l. blz. XI.
(2) Over de betrekking van Irenaeus met Polycarpus, zie de eigen woorden van Irenaeus bij Eusebius, H. E., V, 20.
(3) *Ad Autolycum*, III, 12, (M. VI, 1137).

blijk geven, dat hij met de christene litteratuur van dien tijd weinig of niet vertrouwd is (1).

De aandachtige overweging van bovenvermelde getuigenissen, vooral voor wie ze in hun geschiedkundig midden weet terug te plaatsen, zal wel duidelijk doen inzien dat wij de bewijskracht van bedoelde getuigenissen niet overschatten, wanneer wij er de volgende gewichtige besluiten uit afleiden :

1° Met volle zekerheid is bewezen dat, rond het jaar 200 onzer tijdrekening, geheel de Kerk door, zoowel in het Oosten als in het Westen, onze vier Evangeliën algemeen in gebruik waren, in het openbaar gelezen en overal druk gebezigd werden.

Niet alleen hebben wij, om deze bewering te staven, zeer uitdrukkelijke getuigenissen uit al de deelen van het Romeinsche rijk, waar toentertijd de christene godsdienst reeds was verspreid (het *Muratorianum* te Rome, Irenæus in Gallië, in het Oosten en te Rome, Tertulliaan te Rome en te Carthago, Clemens van Alexandrië in Egypte, Tatiaan in Syrië en bisschop Theophilus te Antiochië, — terwijl het getuigenis van Eusebius en dat van Origenes mogen gelden zoo voor het Oosten als voor het Westen) ; maar Grieksche schrijvers, als Irenaeus, en Latijnsche schrijvers, als Tertulliaan, hebben hunne schriften doorweven met zoovele aanhalingen uit het Nieuwe Testament, dat, ware het verloren gegaan, men het uit hunne werken bijna geheel opnieuw zou kunnen bijeenvergaderen. Tertulliaan beschikte daarbij reeds over eene latijnsche vertaling der

(1) LOISY, waar onze tegenstrevers, nu hij de Kerk verlaten heeft, zich met eenige voorliefde op beroepen, neemt ook aan dat de traditie, welke onze Evangeliën als apostolische schriften erkent, hooger opklimt dan het einde der tweede eeuw (*Histoire du canon du Nouveau Testament*, Paris 1891, p. 125-126), terwijl A. HARNACK getracht heeft nader te bepalen op welk tijdstip ons *viertallig* Evangelie juist in de Kerk werd opgenomen. Trapsgewijs klimt hij op van het einde der tweede eeuw tot aan den apostolischen tijd : op het einde der tweede eeuw ontmoet hij overal de *vier* evangeliën (het *εὐαγγέλιον τετραμορφον*) en hij constateert het bestaan van deze verzameling der vier Evangeliën, ten minste in Klein-Azië, reeds korts na de verschijning van het Joannesevangelie rond 80-110. *Die Chronologie*... t. I, blz. 681-700).

Evangeliën, in den loop der tweede eeuw samengesteld, en waarvan het gebruik algemeen was in de Afrikaansche kerk (1). Wie nu maar eventjes wil overdenken — hij moet daarvoor met het Leidsche « Collegium logicum » nog niet vertrouwd zijn — dat in dien tijd een geschrift lang zoo gemakkelijk niet verspreid werd als op onze dagen en dat toch eene vertaling en een evangeliënharmonie een drukke lezing der evangeliën vooronderstelt, zal vanzelfs tot het besluit komen dat tegen het einde der tweede eeuw deze gewijde schriften al lang moesten bestaan hebben, om toen reeds in ver-uiteengelegen streken, van Gallië tot Syrië, heel de christene wereld door, toegang te vinden. En let wel, dat wij nauwelijks éene eeuw van de apostolische tijden verwijderd zijn! Het zal dan wel niet vermetel heeten, den oorsprong onzer Evangeliën te stellen kort na den apostolischen tijd, zoo niet in den apostolischen tijd zelf.

2° Doch dit is niet alles. Datzelfde algemeen getuigenis van heel de christene wereld, op het einde der tweede en in het begin der derde eeuw, is ook uitdrukkelijk voor wat den oorsprong der Evangeliën betreft. Al de hoogergenoemde getuigen zijn het er over éens. dat de Evangeliën zijn samengesteld door Apostelen of leerlingen van Apostelen en geven, over 't algemeen, de namen op der schrijvers. Laat nu nog wezen — wat wij geenszins wenschen te ontkennen — dat, voor een of ander bijkomend punt, in hun getuigenis soms eenige onnauwkeurigheid kan gevonden worden, over éene zaak zijn zij toch allen t' accoord : den apostolischen oorsprong onzer Evangeliën. En dat punt alleen heeft voor ons eenig belang.

3° De hooge waarde van hun getuigenis zal wel aan niemand ontsnappen. Het vereenigt namelijk al de vereischten tot eene oorspronkelijke en wel-gegronde overlevering. Want de traditie nopens het ontstaan der Evangeliën was niet enkel algemeen en heel de kerk door verspreid, openbaar

(1) TERTULL. *De Monogamia* XI, *Adv. Praxeam*, V.
Deze meening mag als volstrekt bewezen gelden, alhoewel enkele geleerden dit nog in twijfel trekken. Men raadplege P. MONCEAU, *Histoire littéraire de l'Afrique chrétienne*, Parijs, Leroux, 1901.

en éénstemmig, maar zij werd ook aangenomen door de meest geleerde en meest gezaghebbende schrijvers, die zich toch zoo maar niet door het eerste het beste verdichtsel op sleeptouw lieten nemen. Daarbij is die overlevering zeer nauwkeurig-bepaald (zij geeft ons tot de namen der schrijvers en hunne hoedanigheid toe) en zóó bestendig, standvastig en vertrouwbaar, dat zij als onweerlegbaar bewijs kon gelden tegenover de ketters die het een of ander geschrift van het Nieuw-Testament (omdat het hun dwaalleer veroordeelde) wilden verwerpen. Eindelijk — en dit is zeer belangrijk — berust die overlevering op uitnemend-vaste gronden : hare geschiedenis, hare afkomst moesten nog bizonder-goed bekend zijn omstreeks het einde der tweede eeuw. Immers, elke kerkelijke gemeente wist toen nog aan te duiden welk apostel of welk discipel haar gesticht had, welke bisschoppen in haren schoot elkander hadden opgevolgd van het begin af aan. Voor Rome is bvb. die opvolging der bisschoppen op den stoel van Petrus een welbekend feit (1); te Alexandrië verneemt Clemens de waarheid uit den mond van zijn voorganger Pantaenus, welke zelf onmiddellijk discipel was der ouderlingen die de Apostelen nog gekend hadden (2); in Gallië verhaalt Irenaeus wat hij gehoord heeft uit den mond der ouderlingen, die hij in Azië gekend heeft en die zijne tijdgenooten, ook wel ketters zooals Florinus, zoo goed gekend hebben als hij zelf, en die ouderlingen waren : Polycarpus, bisschop van Smyrna, Papias, bisschop van Hierapolis en andere leerlingen van den Apostel Joannes. Als wij dan van de eene zijde overwegen dat het hier gaat over eene kwestie van het grootste belang voor de verschillende kerkelijke gemeenten, eene kwestie die daarbij toentertijd nog gemakkelijk kon gecontroleerd worden; en van de andere zijde, dat de getuigenissen, uit verschillende bronnen opgenomen, gansch éénstemmig luiden, dan mag het ons terecht

(1) Hegesippus heeft, omstreeks 180, catalogen opgemaakt der bisschoppen die, van af het begin, elkander opvolgden in sommige kerken. Andere kerkelijke schrijvers hebben hetzelfde gedaan.

Zie hierover BATIFFOL, *Littérature grecque*, 3e uitg., blz. 50-51. Vgl. *L'Eglise naissante et le catholicisme*, 3e uitg., blz. 206 vlgg.

(2) *Hypotyposen*, bij EUSEBIUS. H. E., VI, 13.

verwonderen dat er nog critici gevonden worden om de hooge waarde en vertrouwbaarheid dezer getuigenissen in twijfel te trekken. Immers, voor welk profaan boek uit hetzelfde tijdstip, zouden er steviger en meer ernstige uitwendige gronden voorhanden zijn? Ook zal ieder onpartijdig lezer zonder moeite instemmen met het oordeel van M. Lepin, wanneer deze zegt : « Une tradition aussi universelle, aussi ferme, aussi précise, à un siècle seulement de son origine présumée, une tradition qu'à cette époque même il était facile de contrôler par le souvenir comparé des diverses églises, et dont aux différents lieux, on pouvait remonter le cours jusqu'à sa source première, ne peut qu'être fondée sur la réalité ». (1)

Waren er bijgevolg geen andere dan bovenstaande getuigenissen voorhanden ten voordeele der authenticiteit onzer Evangeliën, dan ware die authenticiteit toch al heel degelijk bewezen, degelijk genoeg althans om ieder ernstig historisch-denkend man er toe te stemmen deze authenticiteit, enkel op grond eeniger loutere veronderstellingen of onbewezen mogelijkheden, niet eenvoudig-weg te verwerpen. Voor ons zijn de tot-nu-toe-vermelde getuigenissen als de eerste stevige grondslagen, waarop de echtheid en vertrouwbaarheid onzer Evangeliën, met behulp der nu-aan-te-brengen materialen, moeten worden opgebouwd. Bedoelde materialen zijn de werken der christene schrijvers, van het einde der tweede eeuw af tot aan den apostolischen tijd terug. Wie nu de kerkelijke geschiedenis en de christene litteratuur van dat tijdstip maar eenigszins bestudeerd heeft, zal zich heelemaal niet verwonderen, dat de getuigenissen veel min talrijk zijn dan in het begin der derde eeuw. Men gelieve enkel te overdenken dat uit de twee eerste eeuwen een groot aantal werken, die ons mogelijk over de Evangeliën konden inlichten, geheel en gansch zijn verloren gegaan, dat wij van vele enkel nog den titel, van andere slechts min of meer uitgebreide fragmenten bezitten (2).

(1) M. Lepin. *Jésus Messie et Fils de Dieu d'après les Evangiles synoptiques*. 2de uitg., Parijs, 1905, p. XVIII.

(2) Het zou b.v.b. niet van belang ontbloot zijn, een lijst op te maken der schriften die door Eusebius vermeld worden en waar ons in 't geheel niets of enkel nog brokstukken van zijn bewaard gebleven.

Daarbij zal men deze eenvoudige waarheid niet uit het oog verliezen, dat over een boek des te meer gesproken wordt naarmate het meer verspreid is en drukker wordt gelezen en dat de Evangeliën natuurlijk meer en meer lezers vonden naarmate het Christendom veld won. Eindelijk verdient nog te worden aangestipt, dat de noodwendigheid om een beroep te doen op het geschreven woord der openbaring, zich toen tertijd lang zoo dringend niet voordeed als honderd jaar later. Immers, in het begin kon men nog gemakkelijk, voor de meest verschillende vraagstukken, zijn toevlucht nemen, hetzij tot de apostelen (men vergete niet dat de apostel Joannes een hoogen leeftijd bereikt heeft), hetzij tot de ouderlingen die nog met de apostelen geleefd hadden, zoodat de mondelinge traditie, van natuur uit, een grooteren rol moest spelen dan in latere tijden. Deze laatste beschouwingen verklaren meteen, waarom het getuigenis der oudste schrijvers over 't algemeen minder uitdrukkelijk is : omdat men altijd nog op het gezag der levenden kon beroepen, had men zoodanig niet noodig het gezag van het geschreven woord hoog te houden en er met nadruk aan te herinneren dat de Nieuw-Testamentische boeken door de apostelen zelf of door hunne onmiddellijke discipelen werden samengesteld. Trouwens was het auteurschap dier boeken nog beter door iedereen gekend en moest derhalve als een aangenomen feit bij de lezers ondersteld worden.

In alle geval komt het getuigenis van **Papias** (wat vóór 150), althans wat de Evangeliën van Marcus en Matthæus betreft, aan uitdrukkelijkheid niet te kort. En zeer gewichtig is dit getuigenis voorzeker ook genoeg, zooals mag blijken uit de volgende gegevens. Eerst en vooral was Papias de man wel om den oorsprong onzer Evangeliën te kennen. « Hij was », zoo zegt Irenæus, « een leerling van Joannes, een vriend van Polycarpus, een schrijver uit den ouden tijd. » (1) Eusebius (H. E. III, 36, 39), en na hem de H. Hieronymus (*De Vir. Ill.* 18) weten ook nog te melden

(1) *Ταῦτα δὲ καὶ Παπίας ὁ Ἰωάννου μεν ἀκουστής, Πολυκάρπου δὲ ἑταῖρος γεγονώς, ἀρχαῖος ἀνήρ, κτλ.* (Contra Haer. V, 33, 4. Zie Preuschen, o. c. blz. 55.)

dat Papias bisschop was van Hierapolis in Phrygië en een werk geschreven heeft, bestaande uit vijf boekdeelen en getiteld : *Λογίων κυριακῶν ἐξηγήσεως βιβλίαπέντε* « Verklaring van logia des Heeren, in vijf boeken », waar ons slechts enkele citaten van zijn overgebleven. (1) Daarbij moet nog in acht genomen, hoe die tijdgenoot van tijdgenooten des Heeren aan de traditie gehecht was. « Ik wil niet nalaten », zoo schrijft hij, « datgene wat ik van de presbyteroi goed geleerd heb en goed in mijn geheugen geprent, bij de verklaringen bij te voegen, ten einde de waarheid ervan te bevestigen. Want ik vond niet, zooals de groote menigte, behagen in degenen die vele woorden ten beste geven, maar in degenen die de waarheid verkondigen; niet in degenen die vreemde geboden geven, maar in degenen die de geboden door den Heer aan de geloovigen gegeven en van de Waarheid zelve uitgegaan, verkondigen. Kwam ik bijgeval iemand tegen die met de presbyters (2) had omgegaan, dan deed ik onderzoek naar de woorden die de presbyters hadden gesproken : wat Andreas, Petrus, Philippus, Thomas, Jacobus, Joannes, Mathias of eenig ander discipel des Heeren gezegd hadden, wat Ariston en de presbyter Joannes, discipelen des Heeren, zeggen.... Immers, ik was van meening dat boekenwijsheid mij minder voordeel zou aanbrengen dat het bezielde en blijvende woord. » (3)

Het zal wel niet noodig zijn te bewijzen dat Papias onze vier Evangeliën gekend heeft : wie de fragmenten van Papias in de « Antilegomena » (4) van Preuschen wil

(1) Zie PREUSCHEN, o. c. blz. 54, 59. Dit werk is eene weerlegging van het Gnosticismus. Volgens Funk zou het geschreven zijn omstreeks 130-140. Over Papias zie : FUNK, *Patres apostolici* 2e uitg., Tubingen, 1901, t. I, blz. CVI vlgg.

(2) Wij houden met FUNK (o. c. blz. 352) en BATIFFOL, *L'Eglise naissante et le Catholicisme,* Parijs, 1909, blz. 205, dat door het woord *πρεσβύτεροι* de Apostelen en de leerlingen der Apostelen beduid worden.

(3) Bij EUSEBIUS, H. E., III, 39, 3-4. Hier dient te worden overpeisd, dat Papias het heeft tegen de ketterij der Gnostieken. « La méthode que suit Papias est la méthode qui oppose la tradition à la gnose, et qui justifie la tradition en la dérivant des Apôtres et du Seigneur. » (BATIFFOL, *L'Eglise naissante et le Catholicisme,* blz. 206.)

(4) Blz. 55-63.

nalezen, zal zonder twijfel alle bewijs overbodig achten, Laten wij liever luisteren naar de bijzonderheden die Papias omtrent den oorsprong van het Evangelie volgens den H. Marcus en van dat volgens den H. Matthæus weet te vertellen.

Van Marcus getuigt hij : « En dit zegde de presbyter (1) : Marcus, die de tolk was van Petrus, heeft, voor zoover hij het zich herinnerde, alles zorgvuldig opgeteekend wat door Christus gezegd of verricht is, hoewel toch niet volgens de (tijds-)orde; want hij heeft den Heer niet gehoord en hij heeft hem ook niet vergezeld; maar later heeft hij, zooals ik reeds gezegd heb, Petrus gevolgd, die zijne onderwijzingen richtte naar de behoeften der toehoorders, doch geene geordende samenstelling van de spreuken (τῶν κυριακῶν.... λογίων) des Heeren wilde geven. Derhalve heeft Marcus niet gefaald, door aldus eenige dingen, gelijk hij ze zich herinnerde, op te schrijven; want hij had alleen deze éene bekommernis : niets weg te laten van hetgeen hij gehoord had; niets onwaar er bij te voegen. » (2)

En van Matthaeus zegt hij : « Matthaeus heeft de « logia » des Heeren in het Hebreeuwsch geschreven; en eenieder vertaalde ze zoo goed hij kon ». (3)

Hier is natuurlijk spraak van het oorspronkelijk Matthaeus-evangelie, dat volgens sommige critici in het Hebreeuwsch, volgens andere in eene aan het Hebreeuwsch verwante taal, het Arameesch, zou geschreven zijn. Voor de niet-Joodsche toehoorders kon dat Evangelie in den oorspronkelijken tekst niet voorgelezen worden en bijgevolg was men wel verplicht het eerst in het Grieksch, de taal der toehoorders, te vertalen, wat dan ook, volgens het gezegde van Papias, gebeurde. Een algemeen-aangenomen

(1) De zegsman namelijk van Papias.

(2) Bij Eusebius, H. E., III, 39, 14-16. Zie Preuschen, o. c. blz. 57.

Volgens den kontekst (*Wat Christus gezegd en verricht heeft*) moet het woord λογια beteekenen : verhalen waarin vooral spreuken des Heeren voorkomen.

(3) Bij Eusebius, H. E., III, 39, 14-16. Zie Preuschen, o. c. blz. 57. Wat Papias over de andere Evangeliën zegt, is verloren gegaan.

en verspreide vertaling bestond natuurlijk in het begin niet, en « ieder vertaalde zoo goed hij kon ».

Doch ten tijde van Papias was dit vertalen niet meer noodig, daar het Grieksche Evangelie overal gelezen werd. Dit drukt de aoristus van den indicatif *ἡρμήνευσε* klaar uit.

Hier hebben wij een zeer kostbare aanwijzing voor het ontstaan van ons Grieksch Evangelie volgens den H. Matthaeus, dat omstreeks het jaar 70 is samengesteld. Wel kan de critiek, met de tot nu toe ontdekte documenten, niet uitmaken of ons Matthaeus-evangelie enkel eene zeer letterlijke vertaling ofwel eene meer vrije omzetting is van het oorspronkelijk Matthaeus-evangelie, maar dat is voor onze kwestie ook niet van groot belang : belangrijk is het maar voor ons te constateeren dat ons Grieksch-evangelie reeds op het door Matthaeus in 't Arameesch of Hebreeuwsch geschreven Evangelie berust. Doch daar komen wij later op terug.

Nu willen wij een oogenblik stilblijven bij den **H. Justinus** (? 100-167 ?), tijdgenoot van Papias. Hij werd geboren te Flavia-Neapolis, het oude Sichem, in Palestina, omstreeks het jaar 100, bekeerde zich tot het Christendom te Ephese, onder de regeering van Keizer Hadriaan, kwam naar Rome, waar hij aan het hoofd stond eener didascaleion ten tijde van Keizer Antoninus (138-161) en stierf martelaar rond 163-167. Zeer bedreven in de Grieksche wijsheid, veel in omgang met geleerde Joden, steeds bezield met een edelen drang naar hoogere waarheid, rechtzinnig, vurig en overtuigd, was hij de christen wijsgeer en apologeet bij uitstek. Wel loopt hij hoog op met de wijsbegeerte en wil hij haar verband met de christene waarheid in het licht stellen ; maar hij houdt ook stevig vast aan de traditie : zijn leer, naar zijn eigen herhaalde verklaring, is de leer van Christus en die der Apostelen (Apol. I, 42, 61, 66, 67, enz., Apol. II, 2 ; Dial. 88, 103, 110, 114 enz. Twee apologieën schreef hij van het christendom : de eerste gericht tot den romeinschen keizer omstreeks het jaar 150 (*Ἀπολογία ὑπερ χριστιανῶν πρὸς Ἀντωνῖνον τὸν εὐσεβῆ*) ; de tweede gericht tot den Senaat, omstreeks 155-160 (*Ἀπολογία ὑπερ χριστιανῶν πρὸς τὴν Ῥωμαίων σύγκλητον.* Daarenboven bezitten wij nog van hem eene samenspraak met den Jood Thryphon (*Πρὸς τρύφωνα ἰουδαῖον διάλογος*), waarin hij

verhaalt hoe zijn zucht naar waarheid hem tot het christendom leidde. (1)

Wie, tegen alle gezond verstand in, nog betwijfelen mocht dat Justinus met onze Evangeliën door en door bekend is, behoeft maar zijne werken te doorloopen, of, zoo hem daartoe de tijd te kort schiet, de uittreksels na te lezen die Preuschen in zijne *Antilegomena* heeft overgedrukt onder den titel : « Die Evangeliëncitate Justins ». Maar niet alleen kent hij onze Evangeliën en citeert ze gedurig aan ; hij beweert ook nog uitdrukkelijk dat ze geschreven zijn door Apostelen en leerlingen van Apostelen. Luister :

« De Apostelen hebben in de door hen nagelaten gedenkschriften, die men Evangeliën noemt, verhaald dat »... (Apol. I, 66).

« In de gedenkschriften die ik beweer dat van Jesus' apostelen *en* van hunne leerlingen zijn, staat geschreven »... (Apol. I, 67) (2).

Merkwaardig is het dat Justinus de Apostelen-Evangelisten (Matthaeus en Joannes) duidelijk onderscheidt van de leerlingen der Apostelen (Marcus en Lucas) die een Evangelie samengesteld hebben.

En daar blijft het niet bij. Want niet enkel kent Justinus onze Evangeliën en weet hij door wie die geschreven zijn ; maar deze gedenkschriften der apostelen werden in zijn tijd reeds overal, bij de openbare vergaderingen der Christenen, te zamen met de schriften van het oude verbond, voorgelezen. « Op den dag dien men Zondag noemt, vergaderen allen die in stad en land wonen, en dan worden gelezen de gedenkschriften der Apostelen of de geschriften

(1) De nog bestaande tekst van dit laatste werk is niet geheel en al volledig. Van zeven andere werken van Justinus hebben wij enkel nog den titel, en er bestaan gegronde redens om te onderstellen dat buitendien vele andere schriften van hem zijn verloren gegaan. Zie Batiffol, *La littérature grecque*, blz. 94-96.

(2) Blz. 26-36. Dat deze citaten wel voortkomen uit onze vier Evangeliën en niet uit een of ander apocrief Evangelie, kan men gemakkelijk opmaken uit het feit, dat Justinus dikwijls dezelfde woorden en uitdrukkingen bezigt als onze Evangelisten, ja soms in het aanhalen van Messiaansche voorzeggingen uit het O. V., van den Alexandrijnschen en van den Hebreeuwschen tekst, juist op dezelfde manier en in dezelfde bewoordingen, afwijkt als de Evangelist Matthaeus.

der Profeten, naar gelang de tijd het toelaat » (Apol. I, 67). Dat gebeurde reeds zoo rond het jaar 150, en naar alle waarschijnlijkheid ook reeds omtrent twintig jaren vroeger, toen de schrijver het heidendom verliet om de christene leer bij te treden. Hetgeen, naar onze bescheiden meening, minstens doet onderstellen dat de Evangeliën toen reeds geruimen tijd in omloop waren.

En dat waren zij inderdaad. Wie zich maar eens de moeite wil getroosten, de voornaamste documenten der primitieve christene litteratuur ernstig te doorlezen, en niet enkel zijn oordeel steunt op aprioristische beweringen van sommige philosophisch-bevooroordeelde moderne critici, zal weldra tot de overtuiging komen dat die primitieve kerkelijke litteratuur niet alleen doordrongen is van den geest onzer Evangeliën, maar dikwijls de bewoording zelf onzer Evangelisten weergeeft. Ten bewijze zullen wij de aandacht vestigen op eenige documenten uit den christenen vroegtijd.

Zoo kunnen wij eerst wijzen op den zoogenaamden *Brief van Barnabas*, die heel waarschijnlijk dagteekent van de jaren 96-98 (Renan, Funk, Bardenhewer), misschien ook van 130-131 (Harnack). hoewel hij zeker niet is van de hand van Paulus' gezel, op de eerste missiereis : Barnabas. Naar den inhoud te oordeelen, moet de schrijver een tot het Christendom bekeerde Jood geweest zijn (1). De Pseudo-Barnabas nu heeft niet alleen verschillende zinspelingen op teksten uit Matthaeus (12 : 10-11; 5 : 12) en uit Lucas (12 : 11; 14 : 9), alsmede vier woordelijke of bijna-woordelijke citaten uit Matthaeus (4 : 14; 5 : 9; 6 : 13; 7 : 3-5) (2), maar hij heeft duidelijk genoeg het Evangelie van Matthaeus voor, wanneer hij schrijft : *« Zijn wij op onze hoede, opdat wij niet geteld worden onder degenen, waarvan geschreven*

(1) Over dit document, zie FUNK, *Patres Apostolici* t. I, blz. XX-XXXII (Tekst en Latijnsche vertaling, blz. 38-99); *Kirchengeschichtliche Abhandelungen*, t. II, blz. 77 vlgg.

(2) Al deze zinspelingen en citaten zijn gemakkelijk te verifieeren in FUNK, *Patres Apostolici*, die een *Index locorum S. Scripturæ* aan elk zijner twee boekdeelen heeft toegevoegd Nog bruikbaarder, doch bij ons minder gebezigd, is het werk van een Comiteit Oxfordmannen, in 1905 uitgegeven onder titel : *The New Testament in the Apostolic Fathers,* wier oordeel nochtans niet altijd kan gevolgd worden.

staat (ὡς γέγραπται) : *velen zijn geroepen, weinigen uitverkoren* (Mt : 20 : 16; 22 : 14). En let wel, dat onze bewering niet kan van kant geschoven worden met de bedenking dat de Pseudo-Barnabas deze woorden wellicht geput heeft uit de mondelinge overlevering; want heel duidelijk verwijst hij naar een geschreven bron met te zeggen : ὡς γέγραπται, « gelijk er geschreven staat ». Dat het Joannesevangelie niet vermeld wordt zal wel niemand verwonderen, daar het ofwel nog niet, ofwel nog maar pas samengesteld was, toen de Pseudo-Barnabasbrief ontstond.

Een zeer eigenaardig en zeer oud document — het is geschreven rond de jaren 80-100 — is wel de *Didachè* of *de leer der twaalf Apostelen*, Διδαχὴ των δώδεκα ἀποστόλων, een soort catechismus, welke zeer belangrijke bijzonderheden bevat over de moraal, de liturgie en kerktucht van het oorspronkelijk Christendom. Dit kostbaar document werd ontdekt door Bryennios en voor het eerst uitgegeven in 1883, volgens een handschrift van de Grieksch-orthodoxe bibliotheek van Jerusalem. Drie jaar daarna bestonden er reeds 120 uitgaven van (1). Later werd van het eerste deel (hfdst. 1-6) nog een oude latijnsche vertaling weergevonden, alsmede eene Araabsche en eene Syriaksche, en eindelijk nog eene volledige Armeniaansche overzetting (1).

Welnu, buiten eenige zinspelingen op den tekst van het Lucas-evangelie (1 : 4, 5; 13 : 1; 16 : 1) vinden wij in de *Didachè* niet minder dan vijf-en-twintig uitdrukkingen uit Matthaeus woordelijk of bijna-woordelijk weergegeven. (1 : 4; 2 : 2, 3; 5 : 1; 8 : 2; 9 : 5; 12 : 1; 13 : 1, 2, enz.). En even als de *Barnabasbrief* duidt de *Didachè* onze Evangeliën blijkbaar aan als geschreven documenten, wanneer zij o. a. zegt : « Doet uwe gebeden, uwe aalmoezen, al uwe daden zoo als gij dit *vindt* in het Evangelie onzes

(1) In Holland werd het Διδαχὴ uitgegeven door J. J. Prins. Διδαχὴ τῶν δώδεκα ἀποστόλων.... in usum studiosæ juventutis, Lugduni Bat. 1884, en door H. U. Meyboom in het *Theologisch Tijdschrift*, XIX, 533-551. 1885. Zie Funk, *Patres Apostolici*, t. I, blz. VI-XX (tekst en Latijnsche vertaling, blz. 2-37). Met inleiding, Fransche vertaling en nota's gaf H. Hemmer de *Didachè* en de *Barnabasbrief* uit in de verzameling : *Textes et documents pour l'étude historique du Christianisme*, Parijs, Picard, 1907.

Heeren » (15 : 4) — « En bidt niet, zoo als de huichelaars, maar gelijk de Heer het gebiedt in zijn Evangelie, bidt aldus : Onze Vader enz. (tekst van het « Onze Vader » bijna woordelijk gelijk bij Mt. 6 : 9-13) (8 : 2 vgl. 15 : 3).

Irenaeus (bij Eusebius H. E. V, 20, 8) weet dat zijn meester **Polycarpus** verscheidene brieven geschreven heeft. Slechts een van die brieven is ons bewaard gebleven : de brief aan de Philippensen. De authenticiteit ervan wordt door geen enkel ernstig geschiedkundige meer betwijfeld. (1) Die brief werd geschreven, kort na den marteldood van den H. Ignatius, welke beschouwd wordt als zijnde reeds met Paulus en de andere Apostelen « bij den Heer » (hfdst. 9), hoewel de omstandigheden zijner dood den schrijver nog niet bekend zijn (13 : 2). En daar Ignatius ter dood gebracht werd onder de regeering van keizer Trajaan (98-117), moet ons document omtrent van denzelfden tijd dagteekenen. De hooge waarde van zijn getuigenis (dit zij vooral aangestipt met het oog op hetgeen hij vermeldt van de Paulusbrieven (2) blijkt overigens duidelijk genoeg uit het feit dat hij zelf heel hoog oploopt met de traditie en persoonlijk tijdgenooten van Jesus gekend heeft. « Ik zou nog kunnen zeggen », aldus zijn leerling Irenaeus (bij Eusebius, H. E. V, 20, 4-7)... « hoe hij den gemeenzamen omgang vertelde waarin hij leefde met Joannes en de andere ooggetuigen des Heeren. En hetgeen hij hen hooren zeggen had over den Heer, en over zijn mirakelen, en over zijne leer, dat verhaalde Polycarpus als waarheden die hij vernomen had van de ooggetuigen van het Woord des levens ». Polycarpus was, af te gaan op de woorden van zijn leerling Irenaeus (*Contra Haer.* III, 3, 4), door de Apostelen zelf op den bisschoppelijken zetel van Smyrna geplaatst, wat ook bevestigd wordt door Eusebius (H. E.

(1) Zie Funk, *Patres Ap.* t. I, blz. LXXXVIII-XCIX. (Tekst en Latijnsche vertaling : blz. 216-313). Inleiding, tekst, Fransche vertaling en nota's door A. Lelong in *Documents*..... Parijs, Picard, 1910. — Wij weten wel dat in Holland de school van van Manen de authenticeit loochent van Polycarpus' brief, of dezen althans als merkelijk geïnterpoleerd beschouwt. Dit kon ons evenwel niet bewegen ons oordeel milder uit te drukken. De opwerpingen tegen dezen brief aangebracht zijn niet ernstig. En is een getuigenis als dat van Irenaeus niet afdoende ?

(2) Zie *infra*.

V, 20, 6), Tertulliaan (*de Praescript.* 32) en Hieronymus (*Catal.* 7). Den 23en Februari 155 werd hij voor het geloof om het leven gebracht, op 86 jarigen ouderdom, zoodat hij in 69 geboren werd. Kent nu bisschop Polycarpus onze Evangeliën? Dat laat zich niet betwijfelen. Behalve menigvuldige minder duidelijke toespelingen, treffen wij, in zijn betrekkelijk kleinen brief, woordelijke en bijna-woordelijke aanhalingen aan uit Matthaeus (2 : 3; 7 : 2; 12 : 3) en Joannes (10 : 1; 12 : 3), en blijft het nog mogelijk dàt een gedeelte der woorden van 2 : 3 en 7 : 2 aan Lucas of aan Marcus ontleend zijn, gelijk ook Funk het opgeeft in zijne critische uitgave der Patres apostolici. In alle geval waren de *Handelingen der Apostelen* aan Polycarpus niet onbekend (1 : 2) en kan men uit dit feit alleen reeds vermoeden dat hij ook het Lucasevangelie gelezen heeft, dat met de *Handelingen* innig in verband staat. (1)

Van de brieven van **Ignatius** kunnen wij, in zake hunne verhouding tot onze Evangeliën, hetzelfde zeggen als van den brief van Polycarpus tot de geloovigen van Philippi; alleen zijn de plaatsen die wij ten voordeele onzer stelling vermogen in te roepen, merkelijk talrijker, omdat er ons verschillende brieven van den H. Ignatius zijn bewaard gebleven. Naar het zeggen van Origenes (*In Luc. hom.* VI), Eusebius (H. E. III, 22) en Hieronymus (*Catal.* 16) was Ignatius bisschop van de vermaarde gemeente van Antiochië; zooals wij reeds boven vermeldden, werd hij veroordeeld, onder de regeering van Keizer Trajaan (98-117), om te Rome den wilden dieren te worden voorgeworpen. (IGNATIUS, *Rom. Eph.* 1 : 2; 21 : 2; EUSEBIUS, H. E, 36, 3; ORIGINES, *In Luc. hom.* VI; HIERONYMUS, *De Viris Illustribus*, 16). Terwijl hij over land naar Rome vervoerd werd onder de geleide van tien soldaten, zonden verschillende kerkelijke gemeenten hem afgevaardigden en schreef hij zelf brieven naar onderscheidene kerken. Nog ten huidigen dage de echtheid ontkennen der zeven Ignatiusbrieven, is enkel blijk geven van gemis aan geschiedkundige kennis of aan critisch doorzicht. Dat ook de werken van den « Leidschen redemeester », niettegenstaande hun hoog-

(1) Dit bewijzen wij als we van de inwendige gronden spreken.

dravenden woordenpraal, aan deze gebreken mank gaan, is wel te betreuren, maar kunnen wij niet verhelpen. Intusschen houden wij het liever met de degelijke bewijzen van ernstige vakmannen, dan met de stoute, doch alleszins nietgestaafde, beweringen van een « amateur-geschiedkundige ». Het is toch bepaald niet wetenschappelijk het alleenstaand getuigenis van een kroniekschrijver uit de VIe eeuw eenvoudig-weg te stellen boven het getuigenis van een tijdgenoot uit het begin der tweede eeuw (Polycarpus), die het dan nog eens is met schrijvers zooals Irenæus, Origenes en Eusebius; en heelemaal geen rekening te houden met de menigvuldige en goed-gegronde argumenten, door al de voormannen der moderne critiek, van welke gezindheid zij ook wezen, vooruitgezet, om de volledige eenstemmigheid aan te toonen der inwendige gronden met de uitwendige bewijzen ten voordeele der authenticiteit van de zeven Ignatiusbrieven. (1) Inzooverre is dan ook slechts de ontkenning der authenticiteit der Ignatiusbrieven bij Bolland psychologisch te verklaren, dat volgens zijn vooropgesteld philosophisch stelsel de Ignatiusbrieven niet echt *mogen* blijken, omdat anders tezelfdertijd de authenticiteit der Schriften van het Nieuwe Verbond, inzonderheid der Paulusbrieven, te veel naar voren zoude komen. Wat eigenlijk onze overtuiging steunt, dat er bij den Leidschen Hoogleeraar weer veel apriorisme in 't spel is. Dat neemt toch niet weg dat de waarde der Ignatiusbrieven, die een tijdlang nochtans zeer hevig betwist werd, nu al lang algemeen erkend wordt. (2)

(1) Hoe weinig ernstig de voorwendselen zijn door Bolland voorgebracht om de echtheid der Ignatiusbrieven te loochenen, heeft D[r] TH. H. VAN OPPENRAAY in eenige korte bemerkingen aangetoond, in het *Annuarium van de Apologetische Vereeniging Petrus Canisius*, 's Bosch, 1910, blz. 214-228 (*Wat een Leidsch Hoogleeraar der twintigste eeuw houdt omtrent den oorsprong van het Christendom.*)

Over de echtheid der Ignatiusbrieven zie . FUNK, *Patres Ap.* t. I, blz. LV-LXXXVIII (tekst en Lat. vert. blz. 212-295); *Die Echtheit der ignatiausischen Briefe,* Tubingen, 1883. *Kirchengeschichtliche Abhandl.* t. II, blz. 347; LIGHTFOOT, *S. Ignatius and S. Polycarp,* Londen, 1885, t. I, blz. 328-430.

(1) Zoo mocht BATIFFOL reeds in 1901 schrijven : « Ces conclusions (en faveur de l'authenticité des épîtres ignatiennes) longtemps et âprement controversées, sont aujourd'hui définitivement acquises. » (*Littérat. grecque,* Parijs, 1901, blz. 14). En

Duidelijk genoeg is het dat Ignatius sommige onzer Evangeliën kent. Om daarvan overtuigd te wezen heeft men maar na te gaan de toespelingen op of de woordelijke aanhalingen uit Matthæus (*Smyrn.* 1 : 1 ; 19 : 12 ; *Polyc.* 1 : 3 ; 2 : 2 ; *Eph.* 14 : 2) en Joannes (*Philad.* 7 : 1 ; *Rom.* 7 : 2, 3 ; *Eph.* 18 : 2) en tevens te bedenken dat hij « het Evangelie » vermeldt naast andere *geschriften*, namelijk uit het Oude Testament. Zoo klaagt hij over dwalenden, die « zich noch door de Profeten, noch door het Evangelie laten overtuigen » (*Smyrn.* 5 : 1), en vermaant zijne lezers « zich aan de Profeten en vooral aan het Evangelie te houden » (*Smyrn.* 7 : 2). Daarmee is nochtans niet gezegd dat Ignatius op enkele plaatsen het woord Evangelie niet gebruikt in den zin van de « Evangelie-verkondiging », daar het woord Evangelie zelf die dubbele beteekenis heeft van « geschreven Evangelie » en « Evangelieverkondiging ». Doch stellig is het dat Ignatius ook de geschreven Evangeliën gekend en vermeld heeft. « Uitgesloten wordt zelfs de laatste mogelijkheid van twijfel, wanneer « het Evangelie » ons beschreven wordt als « de oorkonden » (τὰ ἀρχεῖα) waarin men de geloofsleer vinden kan. 't Is waar, er zijn daar ketters aan het woord, of althans lieden die « naar twistzucht handelden » en door Ignatius bestreden werden. Maar in dien twist brachten ze geschreven evangelische oorkonden ter sprake en hunne dwaling bestond niet daarin dat ze aan die oorkonden leerstellig gezag toekenden, — maar in de overdrijving, waarmede zij aan het Evangelie *alleen* dit gezag toekenden, in tegenstelling niet met het Oude Testament of met andere deelen van het Nieuwe Testament (dat waren immers 66k « oorkonden »), maar met het ongeschreven woord Gods, of de kerkelijke overlevering. « Ik hoorde sommigen zeggen — schrijft Ignatius — :

twee jaar later, P. Allard, *Hist. des persécutions pendant les deux premiers siècles*, Parijs, 1903, blz. 181 : « Les sept lettres de saint Ignace aux Ephésiens, aux Magnésiens, aux878Tralliens, aux Romains, aux Philadelphiens, aux Smyrniens et à Polycarpe, sont d'une authenticité certaine. » Dat stemt overeen met hetgeen Et. Hugueny getuigt : « L'intégrité et l'authenticité des sept premières (épîtres de S. Ignace) ne sont plus aujourd'hui contestées. *Critique et Catholique*, t. I, *Apologétique*. Parijs, 1910, blz. 136.) Uitzondering voor de Hollandsche hypercritici !!

Indien ik het niet in de oorkonden, in het Evangelie, vind, dan geloof ik het niet ». (1) En het is toch duidelijk genoeg, dat men aan het geschreven Evangelie beslissend gezag moet hebben toegekend, vóór men er toe komen kon daaraan *alleen* dit gezag toe te kennen. Ignatius is er dan ook ver af, dit gezag te loochenen, integendeel; hij beriep zich tegenover die wederpartij op het Evangelie, waarvan beiden het gezag erkenden. « En als ik hun zeide : het staat geschreven, dan antwoordden ze mij : Dat is de vraag », m. a. w. dan waren ze met die verzekering van hun bisschop niet tevreden, maar wenschten verder over den zin der Evangelieplaats te twisten. » (2)

Rest eindelijk nog, van katholieke zijde, de eerste brief van **Clemens Romanus** aan de Korinthiërs, na de gewijde boeken misschien wel het oudste en zeker het meest gewichtige document van de primitieve christelijke litteratuur. De geschiedvorschers zijn het er over eens, dat deze brief zoowat rond 93-95, zeker niet na 97, geschreven is, door Paus Clemens Romanus, « celui que les listes épiscopales les plus autorisécs placent au troisième rang après les apôtres » (3). « L'authenticité de cette attribution n'est pas contestée : Irénée cite cette épitre romaine en l'attribuant au temps où Clément était évêque de Rome (Euseb. V. 6,3); Hégésippe la connaît (*id.* IV, 22,1); Denys de Corinthe, dans une réponse à une lettre des Romains, leur rappelle « l'autre épître, celle qui est écrite par Clément ». (*id.* IV, 23,11) (4). En Harnack beweert : « Die aüsseren und inneren Gründe stimmen vortrefflich überein; unser Brief ist am Ende der Regierungszeit Domitian's zwischen c. 93-95 geschrieben, schwerlich erst 96 oder 97 » (5). Eenstemmig is de verklaring van Funk : « Clementem eam (epistolam) exarasse, vix dubium est, cum veteres ad unum

(1) Philad. 8 : 2.
(2) J. P. VAN KASTEREN, S. J. *Het Matthaeusevangelie en de overlevering*, 's Hertogenbosch, 1906, blz. 55-56.
(3) L. DUCHESNE. *Histoire ancienne de l'Eglise*, Paris, 1907, t. I, 3de uitg., blz. 220.
(4) BATIFFOL. *Litt. grecque*, 3de uitg., blz. 11.
(5) HARNACK. *Chronologie*, I, blz. 255, aangehaald door Dr TH. H. VAN OPPENRAAY, o. c. blz. 217.

omnes de hac re consentiant » (1). De groote « Leidsche redemeester » moet dan ook wel erg verstrooid geweest zijn (gebeurt hem dat soms meer als hij in hoogere wijsgeerige spheren zweeft?) wanneer hij den Clemensbrief, zonder eenig bewijs, maakt tot een door de Romeinsche geestelijkheid *in de tweede eeuw* op naam van paus Clemens Romanus verzonnen geschrift. Geen wonder dat een boek, welk zulke onwaarschijnlijke en onhoudelijke stellingen voorstaat, niet kan gelezen worden zonder groote « inspanning des verstands en vermoeienis des geestes » (2).

Wie kennis maakt met den eersten brief van Clemens Romanus tot de Korinthiërs, zal weldra bemerken dat de schrijver met onze Evangeliën goed vertrouwd is. Zeker is bv. volgende zin aan onze Evangeliën ontleend : « Gedenk de woorden van Jesus, onzen Heer. Hij heeft immers gezegd : « *Wee dien mensch! Beter ware het hem dat hij niet geboren ware, dan dat hij een mijner uitverkoren ergerde, het ware hem beter, dat hem een molensteen aan den hals gelegd, en hij zóó in de zeé werd geworpen, dan dat hij een mijner uitverkoren in het verderf stortte* » (46 : 7,8) (3). Wel is het altijd niet goed te onderscheiden aan *welken* juist onzer drie synoptische Evangelisten zijne uitdrukkingen ontleend zijn, omdat dikwijls onze drie eerste Evangeliën denzelfden tekst schier gelijkluidend aangeven en Clemens waarschijnlijk uit het geheugen citeerde en teksten samenvoegde naarmate zijne bewijsvoering het vorderde : maar loochenen zal men toch niet dat boven aangehaalde woorden des Heeren aan de Evangeliën ontleend zijn. Te meer daar in onzen Clemensbrief herhaaldelijk dergelijke toespellingen op de Evangeliën voorkomen. (Vgl. 7 : 7; 13 : 2; 15 : 2; 46 : 8; 48 : 4; 59 : 3).

Nog zouden wij, om onze stelling te verdedigen, het getuigenis kunnen inroepen van den *Pastor van Hermas* en van den zoogenaamden *Tweeden Brief van Clemens aan de*

(1) *Patres Apostolici*, Tubingen, 1901, blz. XXXIII, waar hij de getuigenissen der oudste schrijvers aanduidt. (Zie tekst en Latijnsche vert., blz. 98-185). Inleiding, tekst, Fransche vertaling en nota's door HEMMER, in *Documents*... Parijs, Picard, 1909.

(2) *Het Evangelie*[2], blz. V.

(3) Vgl. Matth. 26 : 24 (= Marc. 14 : 21 ; Luc. 22 : 22) en Luc. 17 : 2. (= Matth. 18 : 6; Marc. 9 : 42).

Korinthiërs. (1) Beide schriften zijn uit het midden der tweede eeuw afkomstig en hebben, zonder den minsten twijfel, onze evangeliën benuttigd. Doch belangrijker is het misschien voor den lezer eens nader te beschouwen wat de vroegste ketters, namelijk de oudste Gnostieken (2), over onze Evangeliën dachten. Waar is het dat het meerendeel der gnostieke sekten hetzij een deel van het Oude Testament, hetzij geheel het Oude Testament, hetzij een deel der boeken van het Nieuwe Testament verwierpen. Doch daardoor wilden zij niet beduiden dat die verworpen schriften geen historische waarde hadden of dat zij niet samengeteld werden door de schrijvers waar wij ze aan toeschrijven. Zij hadden over het algemeen niet voor, de *menschelijke* authenticiteit dier boeken te loochenen. Enkel verwierpen zij sommige schriften, omdat zij met hun stelsel niet overeenkwamen en verklaarden dan, dat die boeken niet geschreven werden onder ingeving van de ware godheid, maar van een slecht wezen uit den bovenwereld : m. a. w. die boeken mochten niet dienstig zijn omdat zij, in godsdienstig opzicht, uit den booze verklaard werden. Zoo beweert b.v. **Marcion,** die rond 135-140 reeds te Rome doceerde en wiens invloed in de eerste eeuwen van het Christendom misschien grooter geweest is dan van welken Gnostiek ook, dat er naast den oppersten god, die in de verborgen hemelwereld in eeuwige rust leeft, doch waarvan de goedheid toch in den onderwereld doorstraalt, een mindere macht

(1) Zie inleiding, tekst, latijnsche vertaling en vermelding der Evangelieplaatsen bij FUNK, *Patres Apost.*, t. I.

(2) Het Gnosticismus is eigenlijk geene sekte : het is veeleer eene strekking welke verschillende sekten, die dezelfde hoofdvraagstukken willen oplossen, gemeen hebben. Wie enkel het oog heeft op de schrijvers der IIe en IIIe eeuw die de gnostieke stelsels weerleggen, zou gemakkelijk in het denkbeeld geraken dat Gnostieken vooral philosofen zijn, die over theogonie en cosmogonie redetwisten. Maar wie de schriften en woorden der Gnostieken zelf dieper wil instudeeren, zal allicht tot het besluit komen, dat over het algemeen hun leer zelfs geen eigen philosophisch systeem uitmaakt, doch veeleer kan teruggebracht worden tot eene meer godsdienstige strekking, met eigen zedeleer en met een stel wel-geordende fantastische beschouwingen over de evolutie van God en van de wereld. Overigens verschilt deze leer van sekte tot sekte en kan in zekere opzichten met de moderne theosophie vergeleken worden.

bestaat, een demiurgus, die de stoffelijke (dus slechte) wereld geschapen heeft. (1) Die demiurgus nu heeft het Oude Testament aan de wereld geschonken, en daarom moet het oude Testament verworpen worden, hoewel Marcion zelf er de historiciteit van aanneemt. Het Nieuwe Testament daarentegen werd geschonken door den oppersten, goeden god. Uit dit Nieuwe Testament moet nochtans nog geweerd worden al wat maar eenigszins aan het Oude Testament en het Jodendom herinnert. Dus is het gemakkelijk te begrijpen dat de canon van Marcion op geene critische gronden berust, en zeker het auteurschap der bedoelde schriften niet in kwestie stelt.

Daar valt nog bij te bedenken, dat de Gnostieke Meesters hunne leering ook gedeeltelijk grondden op het een of ander schrift van het Nieuwe Verbond en aldus rechtstreeksch getuigenis afleggen ten voordeele hunner authenticiteit. Zoo behoudt bvb. Marcion het Lucasevangelie (behalve eenige teksten die met zijne theorie niet goed overeenstemmen) en de Paulusbrieven (uitgenomen de drie Pastoraalbrieven en de brief tot de Hebreeuwen), terwijl **Basilides** (die zijne school stichtte te Alexandrië omstreeks 133) een eigen evangelie samenstelde, dat nochtans onze Evangeliën tot grondslag had, en zijn tijdgenoot **Valentinus** in den historischen Christus onzer Evangeliën geloofde. Zoodat het ten slotte wel duidelijk is dat ook de oudste Gnostieken, de groote meesters, onze Evangeliën kenden, hoewel zij, uit hoofde hunner godsdienstige stellingen, sommige deelen, als op godsdienstig gebied gezaghebbende schriften, verwierpen. (2).

(1) Er weze hier eens voor goed op gewezen dat het Gnosticismus, welke zich onder talrijke gansch verschillende vormen in verschillende streken uitte en alle soorten van Joodsche, heidensche, oostersche en christene elementen op de meest verscheidene wijze ondereen mengde, noodzakelijk in den loop der tijden vele veranderingen moest ondergaan. Wat bvb. de Marcionieten of de Valentinianen onderwezen in de IIIe eeuw is niet altijd hetzelfde als hetgeen hunne meesters in de IIe eeuw predikten.

(2) Wat de Gnostieken over onze Evangeliën dachten kan men grootendeels opmaken uit IRENÆUS, *Contra Hæreses*, en uit de *Philosophumena*. Dit laatste werk wordt over 't algemeen aan den H. Hippoliet toegeschreven. Zie hierover : ABHÉMAR D'ALÈS, *La théologie de S. Hippolyte* (Verzameling : *Bibliothèque de théologie*

Nog een paar opmerkingen, alvorens de besluitselen te trekken uit dit kort overzicht der traditie. Eerst en vooral zal de lezer bedenken dat alle bovenvermelde schriften geschreven werden in bepaalde omstandigheden, voor bepaalde lezers, uit bepaalde streken van het Romeinsche rijk en dat de schrijvers ervan uitdrukkelijk onderstellen, dat ook hunne lezers dezelfde Evangeliën kennen en aannemen die zij gebruiken. « Evengoed als de Vaders van lateren tijd halen ze de woorden der Evangeliën, en eveneens van de Brieven der Apostelen, niet als nieuwe, onbekende uitspraken aan, maar als woorden en lessen, die zij hunne lezers eenvoudig in herinnering brengen, in het geheugen terugroepen als dingen derhalve die hun reeds bekend zijn ; en daarom met uitdrukkingen als : *Herinnert u* de woorden van den Heer Jesus (1); of *Herinnert u* de woorden van Jesus onzen Heere (2); of : *herdenkende* wat de Heer zeide (3); of eenvoudig : zooals de Heer zeide (4); of enkel : *wetende* dat (5); of wederom : Zalig wie het *zich herinnert,* zooals ik vertrouw, dat onder u geschiedt (6); of eindelijk : zooals *gij het hebt* in het Evangelie, of : zooals *gij het hebt* in het Evangelie van onzen Heer (7) ». Maar dan werden de Evangeliën niet alleen gelezen door Papias, Justinus, den schrijver van den Barnabasbrief en dien van de Didachè, door Polycarpus, Ignatius en Clemens van Rome, doch zij werden eveneens gebezigd door hunne lezers, zoodat zij verspreid en bekend waren te Rome en te Alexandrië, te Antiochië en te Philippi, te Smyrna en te Philadelphië, kort, in al de christen kerken waarover ons geschreven documenten uit dit tijdvak zijn toegekomen.

Aan de andere zijde gaat het niet aan, de kracht onzer bewijsvoering te verminderen met in het midden te brengen

historique, Parijs, 1906). Nochtans moeten de verklaringen dezer schrijvers, als het gaat over leeringen die vóór hunnen tijd bestonden, gecontroleerd worden met de fragmenten die ons van de oude gnostieke werken overblijven.

(1) Clem. I Cor. 13 : 1.
(2) Ibid. 46 : 7.
(3) Polyc., Phil. 2 : 3.
(4) Ibid. 7 : 2.
(5) Ibid. 1 : 3; 4 : 1; 5 : 1.
(6) Ibid. 12 : 1.
(7) Did. 15 : 3 v. Vgl. VAN KASTEREN, o. c. blz. 58.

dat bovenvermelde citaten misschien niet door vernoemde kerkelijke schrijvers ontleend zijn aan onze vier Evangeliën, maar dat onze Evangeliën die teksten zouden geput hebben in de werken dier kerkelijke schrijvers, zoodat feitelijk onze Evangeliën van die schriften uit de eerste en tweede eeuw zouden afhankelijk zijn en na hen samengesteld. Want dergelijke onderstelling raakt volstrekt geen grond en gaat tegen alle positieve gegevens in :

omdat, voor gezegde teksten, onze Evangelisten nooit het minste woord gebruiken dat zou kunnen doen vermoeden, dat zij de woorden van een anderen schrijver aanhalen en b.v. nooit zeggen : « er staat geschreven » of : « gij hebt gelezen » of iets in dien aard;

omdat integendeel sommige der bovenvermelde kerkelijke schrijvers uitdrukkelijk getuigen dat zij hunne citaten ontleenen aan onze Evangeliën, met uitdrukkingen als : « Marcus heeft... opgeteekend — Matthæus heeft geschreven » (Papias); « De Apostelen hebben in de door hen nagelaten gedenkschriften, die men Evangeliën noemt, verhaald » (Justinus); Er staat geschreven (Barnabasbrief); zooals gij dit vindt in het Evangelie onzes Heeren (Didachè) — terwijl Ignatius de Evangéliën telt tusschen de geschreven oorkonden;

omdat een schrift, als het niet handelt over louter wetenschappelijke en afgetrokken vraagstukken, den stempel draagt van de omgeving waarin het zijn ontstaan vond. Nu is het onbetwistbaar dat de leer en de instellingen der Kerk niet opeens, maar langzamerhand en geleidelijk tot hunne volle ontwikkeling zijn gekomen. Natuurlijk zullen ook de oudste schriften den meest primitieven toestand van leeren instellingen weergeven. Wie nu maar eenigszins met de oude christene litteratuur vertrouwd is, zal al dadelijk bemerken dat de meeste leerstukken en instellingen der Kerk nog in haren eenvoudigsten vorm, ja soms nog maar in kiem, bevat zijn in onze Evangeliën, terwijl reeds de schriften uit het begin der tweede eeuw eene veel meer volkomen en breede ontwikkeling dier zelfde leerstukken en instellingen vooruit zetten. Kerkelijke hierarchie, ceremoniën der sacramenten, dogmenformulen, van af den tijd onzer Evangelisten tot aan de Kerkvergadering van Nicaea,

bieden hier een belangrijk onderwerp tot onderzoek en nadenken. Wil de lezer zich, op grond der documenten, overtuigen van de waarheid onzer bewering, dan heeft hij maar het heel interessant en wetenschappelijk boek van P. Batiffol : *L'église naissante et le christianisme* te bestudeeren, en het werk van Professor G. Rauschen over het H. Sacrament en de Biecht, dat onlangs, merkelijk vermeerderd en verbeterd, in het Fransch werd uitgegeven door M. Decker en E. Ricard, onder den titel : « *L'Eucharistie et la Pénitence durant les six premiers siècles de l'Eglise* (1). Hij zal dan zelf wel constateeren dat, wat wij nu zeggen over de Evangeliën, ook geldt voor de Handelingen der Apostelen en de Paulusbrieven.

Het onderzoek naar den oorsprong onzer Evangeliën is — wij hebben het boven nog gezegd — eene historische kwestie, onafhankelijk van alle metaphysische en apioristische beschouwingen. Daarom hebben wij getracht, bij het uiteenzetten der uitwendige gronden waarop de authenticiteit dier Evangeliën berust, zoo veel mogelijk de oude documenten zelf te laten spreken, om den lezer in staat te stellen een eigen oordeel te vormen : wij vergenoegden ons met den aard en de waarde van enkele documenten te doen uitschijnen. Op zijn minst genomen, zal ieder onbevooroordeelde geest moeten toegeven dat dit de aangeduide weg is om tot een geldigen uitslag te geraken; en wie ooit een onderzoek heeft ingesteld naar de echtheid van een of ander profaan schrift uit de eerste eeuw, zal tevens moeten bekennen dat, voor om 't even welk boek waarvan de authenticiteit algemeen wordt aangenomen, geen meer ernstige, meer vertrouwbare en eenstemmige getuigen zijn te vinden. Wij hebben niet enkel geconstateerd dat, omstreeks het jaar 200, onze Evangelieverhalen in algemeen kerkelijk gebruik waren zoo in 't Oosten als in 't Westen, maar wij hebben daarbij nog bevonden dat alle geleerden uit dien tijd, lieden die den oorsprong onzer Evangeliën nog konden nagaan en degelijk onderzocht hebben, het eens waren om te bevestigen, dat onze drie synoptische Evangeliën midden

(1) Parijs, 1910. Zie ook : Hugueny, *Critique et Catholique*, blz. 129 en vlgg.

de eerste eeuw of wat later werden samengesteld door Matthaeus, Marcus en Lucas, terwijl Joannes zijn Evangelie zou geschreven hebben op het einde der eerste of in het begin der tweede eeuw. Doch de waarde zelf van hun getuigenis hebben wij kunnen controleeren. We zijn terug gegaan tot aan het einde der eerste eeuw, en, dank zij de fragmenten der christene schrijvers die ons nog zijn overgebleven, hebben wij vernomen dat werkelijk onze vier Evangeliën in den loop der tweede eeuw, en onze synoptische Evangeliën reeds op het einde der eerste en heel in 't begin der tweede eeuw, algemeen gebruikt werden en samen met de boeken van het Oude Verbond in 't openbaar gelezen, in de talrijke christene gemeenten die overal rondom de Middellandsche zee in vollen bloei waren. Kwam het daarbij soms voor, dat eene of andere oorkonde het had over de auteurs onzer Evangeliën, dan was haar getuigenis volkomen in overeenstemming met hetgeen wij daar over vernomen hadden van de schrijvers uit het begin der derde eeuw. Wie met blinde vooroordeelen niet behebt is, zal dan ook dit besluit zonder moeite bijtreden : « Stemmen de inwendige gronden — waarover later — met de tot nu toe onderzochte uitwendige gronden ten voordeele der echtheid onzer evangeliën overeen, dan is die echtheid een voor goed bewezen feit ».

De Handelingen der Apostelen. — Het ligt niet in onze bedoeling de uitwendige gronden, waarop de authenticiteit der Handelingen berust. hier breedvoerig te behandelen. Eerstens, omdat — zooals wij het later zullen aantoonen, als het gaat over de innerlijke gronden — die authenticiteit innig samenhangt met de echtheid van het Lucasevangelie, waarvan wij de uiterlijke bewijzen reeds genoegzaam hebben blootgelegd. De moderne kritiek immers heeft het uitgemaakt, dat de twee schriften van dezelfde hand zijn. Tweedens, omdat de methode en grootendeels ook de getuigen die wij zouden moeten inroepen, dezelfde blijven als voor de Evangeliën.

Toch zij er terloops op gewezen, dat **Eusebius** (1) de *Handelingen* plaatst tusschen de *ὁμολογουμένα*, d. w. z.

(1) H. E. III, 25 : 1 (M. XX, 268).

tusschen de schriften waarvan de echtheid nooit in kwestie kwam; dat **Origines** (1), evenals **Tertulliaan** (2) en **Clemens van Alexandrië** zonder aarzelen Lucas als den schrijver der *Handelingen* aangeven, terwijl **Irenaeus** niet alleen een vijftigtal uittreksels uit de Handelingen voorbrengt, maar sommige uitdrukkelijk aan Lucas toeschrijft. (3) Ook het *fragmentum Muratori* zegt uitdrukkelijk: « Acta autem omnium Apostolorum sub uno libro scribta sunt Lucas obtime Theophile comprindit ». (4) Eindelijk hebben ook **Justinus** (5), **Polycarpus** (6) en **Ignatius** (7) de Handelingen gekend en gebezigd. Genoeg om te begrijpen dat wij hier te doen hebben met eene vaste traditioneele basis; temeer daar de Handelingen, uit den aard zelf van hunnen inhoud, minder lezers moesten vinden, omdat zij minder noodig waren tot de vorming der Christenen, dan de Evangeliën die handelen over den Stichter zelven van het Christendom. Nog op onze dagen lezen de Christenen meer de Evangeliën dan de Handelingen der Apostelen.

De Brieven van den H. Paulus. — Als men enkel de artikelen van den philosoof-geschiedkundige G. J. P. J. Bolland leest, zou men allicht in den waan geraken, dat het nu voor goed is aangenomen, dat de Paulusbrieven op echtheid en geschiedkundige waarde geene verdere aanspraak mogen maken. Wie echter niet uitsluitend Bolland'sche wijsheid voor geldige munt aanneemt, hoeft maar een oog te slaan op de werken der moderne specialisten in schriftkunde, om dadelijk te bemerken dat de « Leidsche Redemeester » met zijn aanhangers, buiten Holland voor hunne stelling volstrekt geen bijval vinden (8) en dat de echtheid der tien groote Paulusbrieven (9) schier geen

(1) In Joan. I, 6; Contra Cels. VI, 11 (M. XI, 1308).
(2) *De Jejunio.* 10 Vgl. *De Resurrectione Carnis*, 39, *De Praescr.*, 22.
(3) *Contra Haer.* III, 1, 12, 13 : 3; 14 : 1.
(4) 34e regel.
(5) *Apol.* I, 50.
(6) *Polyc.* 1 : 2; 2 : 1; 12 : 2.
(7) *Ad. Magn.* 5 : 1.
(8) Buiten den Zwitser R. Steck en den Amerikaan W. S. Smith, heeft de radicale Hollandsche school in het buitenland geen navolgers gevonden.
(9) Over de drie kleine Pastoraalbrieven hebben wij het niet,

tegenspraak meer ontmoet, of althans enkel voor de Ephesierbrief slechts hier en daar twijfels opdagen. Dat de Katholieke en meest al de geloovig-Protestansche critici de authenticiteit der Paulusbrieven blijven voorstaan, hoeft wel niet bewezen. Maar wel is het opmerkzaam dat bijna alle ongeloovige critici ook voor dit punt tot de traditie terugkomen. De verouderderde Tübinger school, die de eerste alles in het werk gesteld heeft om de geschiedkundige waarde der Paulusbrieven te verwerpen, had het toch niet aangedurfd de echtheid der vier *Hauptbriefe* (Ad. Gal. — I, II ad Cor. — Ad Rom.) prijs te geven (1). Ziehier nu wat een gezaghebbend geleerde, die meer dan eenig ander de Paulusbrieven bestudeerd heeft, terecht schrijft : « Le dogme fondamental de Baur et de ses disciples immédiats, ne reconnaissant à Paul que la paternité des quatre grandes Epîtres, est aujourd'hui battu en brèche de toutes parts. L'un des derniers fidèles de Tubingue, C. Holsten, (*Paulin. Theologie,* Berlin, 1898, p. 4), est obligé de convenir que beaucoup de critiques acceptent maintenant l'Epître aux Philippiens et la premiére aux Thessaloniciens, en ajoutant qu'elles ne contiennent pas une doctrine différente de celle des grands Epîtres. C'est cependant pour cela que Tubingue les rejetait, l'une à cause de la *parousie*, l'autre à cause de la christologie. — Weizsäcker, fidèle aussi au vieil esprit de Tubingue, se prononce néanmoins de la manière la plus catégorique en faveur de l'authenticité de Phil. et 1 Thess. (*Das apost. Zeitalter*, 1892, p. 184). H. J. Holtzmann (*Lehrbuch der Neutest. Theol.* 1897, t. II, p. 9) accentue un peu plus le retour à la tradition : il n'a plus d'objections que contre Col. et 2 Thess. — Jülicher, dont l'Introduction est classique, rompt nettement avec l'école de Tubingue. Il admet l'authenticité de toutes les lettres, sauf les Pastorales, avec quelques doutes cependant pour Eph. (*Einleitung in das N. T.*, 1901, p. 115). — A. Harnack

omdat wij er in onze bewijsvoering geen gebruik van maken. Toch zij hier opgemerkt, dat er ook volstrekt geen ernstige redenen bestaan om hunne authenticiteit te verwerpen Of de brief aan de Hebreërs rechtstreeks van de hand van St. Paulus is of niet, heeft voor onze kwestie geen belang, daar hij in alle geval door de critiek als een zeer oud schrift wordt aangegeven.

(1) Zie F. C. Baur, *Kritik der Paulinischen Briefe*. Berlijn 1850-1852.

est d'avis qu'il faut rétrograder encore davantage dans le sens de la tradition ancienne (*Die Chronol. der altchristl. Litteratur*, t. I, 1897. Préface et p. 239, note 1). L'auteur ne fait d'objections que contre les Pastorales, où il reconnaît cependant de larges fragments authentiques interpolés, entre 90 et 110 et de nouveau plus tard.

Ce n'est pas qu'il n'y ait de temps à autre, dans ce mouvement général de retour à la tradition, quelque arrêt et quelque recul. Par exemple, W. Wrede (*Die Echtheit des Zweiten Thessalonicherbriefes*, Leipzig, 1903, dans *Texte und Unters*. N. F. t. VIII) se plaint qu'on ait négligé jusqu'ici le principal argument contre l'authenticité. Ce fameux *Hauptargument* serait la conformité littéraire des deux Epîtres; mais, étant données les habitudes de Paul, on peut affirmer sans hésitation que cet argument se tourne en faveur de l'authenticité. Malgré l'appui de G. Hollmann (*Die Unechtheit des zweiten Thessalonicher briefes* dans *Zeitschrift für neutest. Wissenschaft*, 1904, p. 28-38), l'argumentation de Wrede a fait peu d'impression ». (1) Als slotsom : zelfs in de radicale school, terugkeer tot de traditie.

Natuurlijk kunnen wij er niet aan denken voor elken der Paulusbrieven de uitwendige bewijzen der authenticiteit aan te geven : dit zou het eenmaal voor dit artikel getrokken kader overschrijden. Wie daarover volkomen wil ingelicht zijn, moet de speciale werken over dit vraagstuk terhand nemen. Het mag volstaan hier te herinneren aan eenige getuigenissen van meer algemeenen aard. **Eusebius** aarzelt niet de dertien (2) Paulusbrieven bij de *ὁμολογούμενα* te plaatsen (3); het *fragmentum Muratori* noemt dezelfde brieven op (4); **Origenes** heeft ze gekend (5), en het zou niet moeilijk zijn in de werken van **Tertulliaan, Clemens van Alexandrië** en **Justinus** sporen van al de Paulusbrieven

(1) F. PRAT S. J. *La Théologie de Saint Paul*. Paris, 1908, p. 13-14. — Zeer onlangs heeft A. HARNACK in Sitzungsberichte der Kgl. Preuss. Akademie II Thes. verdedigd : *Das Problem des II Thessalonicherbriefs*, 1910.
(2) Voor *Hebr*. maakt hij eene uitzondering.
(3) H. E. III, 3-25 (M. XX, 217, 268).
(4) Regels 39-67. Zie CORNELY o. c. blz. 169-170.
(5) *In Jos. hom*. 7 : 1 (M. XII, 857). *In Gen. hom*. 13 : 2 (M. XII, 232).

weder te vinden. Maar belangrijk vooral is het getuigenis van **Polycarpus**, die niet alleen getuigt dat Paulus aan de geloovigen van Philippi geschreven heeft (1), maar uit bijna al de brieven van Paulus letterlijke citaten voorbrengt (2); en niet minder dat van **Ignatius**, bisschop van Antiochië, die ook tot de Ephesiërs spreekt van de Paulusbrieven (3) en door citaten en toespelingen duidelijk genoeg doet verstaan dat hij ze zelf voor een deel gelezen heeft (4). En eindelijk wat kan men meer verlangen dan het woord van **Clemens** die in 92-93 aan de oproerige christenen van Corinthië schrijft en hun den brief herinnert die Paulus hun geschreven had, — 't moet zoo wat ruim dertig jaar vroeger geweest zijn — en meer nog, zich steunt op dezen Paulusbrief om hun hunne handeling te verwijten : « Neemt den brief in handen van den gelukzaligen Apostel Paulus. Wat heeft hij u geschreven in 't begin der Evangelieprediking? In der waarheid onder het ingeven van den Geest zond hij u eenen brief over hem zelf, Cephas en Apollos, want dan was er al partijschap onder u.... (5) En 't gaat zoo voort op den zelfden strengen toon. Wat kan men klaarder wenschen?

Men ziet dat wij kunnen roemen op degelijke, zeer ernstige uitwendige bewijzen voor de authenticiteit der schriften, die ons zullen dienstig zijn om het geschiedkundig bestaan van Christus te bevestigen; en moeilijk te begrijpen is het zeker dat iemand, die zijne landgenooten over de waarheid vrijwillig wil vóór- en inlichten, de aandacht zijner lezers op deze gewichtige getuigenissen niet heeft ingeroepen. Dat zou nochtans de lezers veel geholpen hebben om zelf den weg te vinden naar den waren oorsprong van het Christendom. Of rekent misschien de « Leidsche Redemeester » bovenvermelde getuigenissen tot het « tal van zeggelijkheden » die hij liefst « ongezegd »

(1) *Ad Phil.* III, 2: .... *πάυλου.... ὁς και ἀπὼν ὑμῖν ἔγραψεν ἐπιστολάς....*

(2) Zie Funk, o. c. t. I. Index loc. Script., die naar bedoelde plaatsen verwijst.

(3) *Ad Eph.* XII : 2. .... *πάυλου .... ὃς ἐν πάσῃ ἐπιστολῇ μνημονεύει ὑμῶν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.*

(4) Zie Funk, o, c. t. I. Index loc. Script.

(5) *Ad Cor.* XLVII.

wenscht te laten? Dat ware stellig te betreuren en zou tevens een niet heel gunstig licht werpen op de methode van den Leidschen Hoogleeraar.

Laat er van zijn wat wil, de ononderbroken, vaste en wel-gegronde traditie, die den oorsprong der *Evangeliën*, der *Handelingen* en der *Paulusbrieven* tot de allereerste tijden van het Christendom doet opklimmen, blijft een wel bewezen feit dat tot ernstige overweging stemt; en als de innerlijke gegevens dezer gewijde boeken die onloochenbare traditie komen bevestigen, dan zouden enkel een gemis aan gezonden critischen zin of blinde en niet-te-verrechtvaardigen vooroordeelen nog een twijfel kunnen werpen over de volkomen vertrouwbaarheid dezer Nieuw-Testamentische schriften. In een later artikel hopen wij aan te toonen dat de inwendige bewijzen ten voordeele der echtheid onzer gewijde boeken voor de uitwendige gronden op geenerlei wijze moeten onderdoen.

AUG. BRUYNSEELS.

OP AGNES' EERSTE COMMUNIE

Agnes, op uw gouden haren
Weegt een glorie, duur van pracht,
Die uw zaal'ge, zegenzware
Doopselnaam u medebracht.

Naam vol fijne fonkelkralen,
Wit van maagden-leliefleur,
Rood van bloed'ge martelstralen,
Wit en rood, der heemlen kleur.

Blijf die waardigheid bewaren;
Dreigt niet meer het beulenvolk,
Nog loert op uw jonge jaren
Wereldlist en zondendolk.

Blijf ook gij 't geluk verkonden
Van de deugd die christnen tooit.
Heden hebt ge uw God gevonden,
Agnes-lief, verlies hem nooit.

X.

JOHAN SEVERIN SVENDSEN

BIJ ZIJN 70en VERJAARDAG

Er gaat een zucht door alle zielen van het Noorden naar het zoele Zuid en 't land der zon. Dat is de diepe beteekenis van Mignon's lied, dat is Child Harold's verrukking. Licht en luister, kleuren en gloed : dat is de droom van 't omnevelde Noorden, waar een grauwe zee dondert op barre kusten, waar de herfst met killen mist en geweld van winden 't begin is van een bitteren en langen winter. Italië! zoo ruischt het door 't gemoed als harpeklang; en de dichters van 't Noorden, zongen die heimnisvolle muziek in zangen uit en dichtten van « Romeo en Julia », van « Torquato Tasso » en « Messina's bruid ». Italië, het bloeiend paradijs omhoogrankend over de brokstukken der klassieke wereld : heel de wereld verrijkte zich met zijn schatten en toch werd 't nimmer arm; zijn kunst werd Europa's kunst en toch bleef Italië steeds Italië. Dan werden de volkeren zich hunner zelfbewust en schiepen eigen kunstvormen en bedachten elk hun nationalen stijl; maar bleef Italië in droomen en gedachten, de geheimzinnige muziek zong voort in diepste der ziel een lied van heimwee en bewondering; en de tinnen van Rome en zijn gouden koepel glansden tegen de lucht, op den achtergrond der romantische landschappen, in 't droomgeweven maanlicht der germaansche fantasie.

Hoe verder de landen liggen naar 't noorden toe, hoe brandender er 't verlangen is naar 't zuiden. Wij kennen warme zomerdagen en onze winters zijn niet zoo bizonder guur. Tot ons komen de vogels van 't noorden, en velen blijven in de koude dagen in onze mildere landstreken. Maar boven, waar de winter zoo lang heerscht en zoo gestreng, waar lente en zomer samen smelten in een plotseling opbloeien tot een vluchtig vergaan, daar is die droom van lentetij en zomervreugde inniger, dat verlangen naar licht en warmte dieper, dat smachten naar gloed en

luister smartelijker ... naar 't zuiden ! Daarheen wezen de trekvogels den draak der Vikingen den weg ; naar verre ! Het noorden verzonk in slaap en droom na de tochten van dien geduchten tijd ; het hooge noorden telde eens niet meer mee in de statenrij van Europa dat nu verder Skandinavië noemde àl wat daarboven lag. Maar Skandinavië wordt in 't begin der XIXe eeuw weer duidelijker onderscheiden, die verschillende landen, die zich binnen hunne politieke grenzen ontwikkelen, elk naar zijn verscheiden aard, tot 't verwaarloosde Noorwegen, 't verbaasde Europa tot bewonderen dwingt : vrijheid en schoonheidsdroom. 't Land is ontwaakt uit zijn slaap en gevoelt zijne kracht : welke Romantiek was zóó geheel doorstroomd van nationaal-zelfbewustzijn ? En toch : de oude droom leeft voort en altijd zingt de fluistering in 't diepst-verborgene der ziel :

von Marmorbildern,
Von Gärten, die überm Gestein
In dämmernden Lauben verwildern,
Palästen im Mondenschein,
Wo die Mädchen am Fenster lauschen
Wann der Lauten Klang erwacht,
Und die Brunnen verschlafen rauschen
In der prächtigen Sommernacht.

Voert, verre, naar 't zuiden : Ibsen, Björnson, Grieg... Geen volk kent als 't Noorsche dien trek naar den vreemde, dien zucht naar 't onbekende, dat verlangen naar 't nieuwe. Het is 't oude Vikingenbloed, dat bruischt ook in 't jongste geslacht. 't Is heimwee naar warmte, 't is een brandende begeerte naar ontwikkeling dat allen aandrijft : want niet alleen de Noorsche kunstenaars is deze trek gemeen en eigen, maar allen, en de bewoners der westkust 't meest. En dit is beduidend : terwijl in onze landen die reislust een alledaagsche zucht is naar avontuur, waaraan veelal de leesboeken der jeugd schuld hebben, is dit voor den Noor bizonder een drang voor zijn binnenste binnen naar ontwikkeling, geboren uit 't bewustzijn dat daar verre ligt een land van schatten en schoonheid, door allen die grijpen willen en begrijpen kunnen, voor zijn land ten zegen en zich zelve tot geluk. Want iedere Noor is kunstenaar en de Poëzie vindt nergens meer begrip ; want dit volk is ernstig;

zijn bewondering is minder luidruchtig, maar des te dieper zijn gevoel. En hoe groot er de bewondering is voor 't eigen land in zijn leuze uitgesproken (« Norsk er de best »), de rechtmatige hoogschatting van 't verdienstelijke daarbuiten kan nergens grooter zijn.

Dit is de wijdloopende voorgeschiedenis van Johan Svendsen's levensloop, zooals zij dat is van iedere kunstenaars-biografie van 't Noorden. Dat de zoon van den eenvoudigen en bescheiden musikus uit Kristiania een echte kunstenaar zou worden, hoe kon de vader 't denken, hoe had de zoon 't gedroomd? Hij verdiende zijn brood als mili-tair klarinetspeler in de stad zijner geboorte. Toen iets onverwachts gebeurde : hij kreeg geld, — geld dat hij eens een vriend geleend had, eigenlijk een onbeduidende som, waaraan hij nooit meer gedacht had. Zoo kwam 't dan als uit de lucht gevallen, en Johan Svendsen, de soldaat-muzikant, beschouwde 't als een teeken des hemels. 's Anderendaags zat hij in de trein en spoorde Zweden binnen. Göteborg was het doel der reis. De tweede stad van Zweden onderscheidt zich nog steeds door haar goede muziekuitvoeringen. Wat kan men niet alles waar men over de noodige middelen beschikt? In de bloeiende koopmansstad zijn de zweedsche fortuinen opgestapeld. Maar wat boeide de twee-en-twintigjarige, die door de koorts van den reislust was aangetast? Alleen de verte trok, en hoe verder hij kwam, het dreef hem altijd weer naar verder : Malmö, Lübeck, Hamburg : zoo kwam hij naar Leipzig.

Hier maakte een staats-stipendium 't mogelijk dat hij er 't Conservatorium bezocht; dit betrad hij niet als leerling, maar alrêe als meester. Om den broode had hij gespeeld en geschreven. Klarinet en fluit waren hem vertrouwd ; viool was zijn hoofdinstrument. Doch ook had hij geschreven gedurende zijn oponthoud in 't buitenland, dansen en marschen, die de meester van heden niet telt in de rij zijner werken, maar die den leerling te Leipzig een voortreffelijkheid gaven — een gemak in kompositie en muzikaal doorzicht — waardoor Svendsen terstond boven de anderen kon uitblikken.

Daar leerde de meester den Amsterdamschen pianist Julius Röntgen kennen, die hem een trouwe vriend bleef, en tegelijkertijd de bewonderaar was van Edward Grieg,

ook Svendsen's vriend en landgenoot. Röntgen was 't, die de muziek van den meest nationalen toondichter van Noorwegen, Grieg, in Holland inleidde. De beroemde dirigent der Nederlandsche hoofdstad, Willem Mengelberg, maakte zijn landgenooten bekend met de kunst van Svendsen. Uit zijn Leipziger tijd zijn de D-dur Symfonie en 't A-moll-Kwartet. In 't geheel schreef Svendsen twee Symfonien en nog een kwintet en een oktet « behalve zijn poëmen en lyrische stukken. Met zijne liederen bevinden wij ons te Parijs. Ook deze liederen telt de meester niet zoo zeer onder zijn werk, en daarnaast is hij vol bewondering voor die van Grieg. » Ik komponeerde liederen — zegt hij — om daarmee wat te verdienen : d. w. z. ik nam een tekst en trachtte er zoo goed mogelijk eene kompositie van te maken, doch geenzins om daarmee als komponist op te treden voor 't groot publiek. « Onder dit tiental bevindt zich ook het bekende

Wenn der Frühling auf die Berge steigt. »

Parijs, — dat was een tweede verlangen geweest, toen hij eenmaal Leipzig bereikt had. Niet om de muziek zocht hij de Fransche hoofdstad, waar men toenmaals de schouders nog ophaalde voor Berlioz en waar Rossini gevierd was, terwijl er een Meyerbeer, een Wagner in den weg stond, en een Tannhaüser niet zonder ballet voor 't voetlicht kon gebracht worden, — en toch nog viel. Niet om de kunst, want het muzikaal begrip was er toenmaals zeer gering ; maar om de taal zag hij naar Frankrijk uít ; en hij was gelukkig als vioolspeler in 't orkest van 't Odeon plaats te nemen, terwijl zijn hart ineen kromp om hetgene wat hij hielp ten uitvoer brengen : maar zijn ooren dronken de taal-muziek die stroomde van 't tooneel. Sarah Bernhardt begon er te verschijnen, en haar verschijning was al gauw een schittering. Corneille, Racine, Molière stonden op de tooneellijst en ieder stuk hoorde de noorsche vioolspeler — oefeningen en uitvoeringen — honderd maal. Dat was zijn school en 't was niet de minste. En toen hij na een tweejarig verblijf met zijn oponthoud aldaar voldaan was, ging de reis terug naar Duitschland, naar Weimar en Bayreuth, naar het « Königreich der Gnade. »

Hier zegevierde Richard Wagner en met hem de

duitsche kunst, na de zegepraal der duitsche wapenen in 't vorig jaar, toen hij den 22sten Mei 1872 den eersten steen legde van den tempel der « toekomstmuziek ». De herinnering dier feesten leeft voort in de geschiedenis van Bayreuth ; zij ontroert den noorschen kunstenaar, als hij zich die glorie-dagen herinnert. Svendsen zat in 't orkest, toen ter viering dezer plechtigheid Wagner's « Huldigungsmarsch » klonk en de negende van Beethoven de gevoelens van 't oogenblik vertolkte. Hij hoorde er Wagner's woord tot « zijne kunstenaars » : Wir geben kein Concert, wir machen Musik für uns und wollen der Welt nur zeigen, wie man Beethoven aufführt.... In Leipzig waren David, Richter en Reinecke Svendsen's meesters geweest ; in Bayreuth werd Wagner zijn vriend. Zoo was Liszt degene geweest die Grieg bemoedigd had en hem naar Rome deed overkomen ; zoo had Mendelssohn dan Deen Niels Gade toegeroepen, dat de toekomst hem verzekerd was. Richard Wagner werd Svendsen's vriend : en welk een vriend was hij voor de zijnen voegt hij er aan toe ! Zoo gesloten en ongenaakbaar als hij voor vreemden was, zoo innemend kon hij wezen, maar dan in bekenden kring. Zijn vroolijkheid werd uitgelatenheid ; een onvermoeibare grappenmaker, een altijd stroomende vloed van geest en humor ! Twee maal verbleef Svendsen te Bayreuth en den tweeden keer woonde hij in de onmiddelijke nabijheid van Wagner's villa. Ik zat juist te schrijven aan mijn « Parisischer Karnaval » — vertelt hij — en schreef en schreef maar toe, en lette op niets, toen 'k op eens hoor in mijn kamer dat welbekende « Na, na... » en Richard Wagner stond verontwaardigd voor me. « Dat heet 'k nou er 's wat, zijn vrienden niet eens bezoeken als men naast hun deur komt. Meester, was 't antwoord, als 'k U zeg dat 'k niet komen kon !... kijk naar mijn voeten. » Die zaten in sandalen van mijn eigen maaksel : ik had vreeselijke eksteroogen. Eksteroogen ! riep Wagner opgetogen ; nee-maar, die kan 'k genezen : Hij had er juist nog een zijner beroemde zangeressen van bevrijd, en daar zat hij op z'n knieën naast me. Of 'k zijn wetenschap mijn eindelijke genezing had toe te schrijven heb 'k nooit geweten ; maar wat heeft hij mijn sandalen bewonderd ! dat vergeet ik niet....

Svendsen's eerste vrouw was van joodsche afkomst.

Toen deze in Bayreuth tot 't kristendom overging, stond Richard Wagner als peter aan de doopvont. Svendsen legt er nadruk op, hoe de schrijver van « Das Judenthum in der Musik » ten onrechte zou verdacht worden van Jodenhaat, maar hoe al zijn afkeer gericht was tegen 't drijven van joodsche kritiek tegen de onbeschaamde gewinzucht en den zakenmakers-geest die der menschen hoogste neerhaalt tot de lage wereld van handelarij. Wagner was eene inreligieuse mensch ; geen kerkpilaar, doch godsdienstig in heel zijn levensopvatting.

Van een beinvloeden der Wagneriaansche kunst kan geen sprake zijn meent de meester zelf : trouwens zijn arbeid bepaalt zich tot het lyriesche, louter-symphonische. Evenmin van een invloed door Schumann uitgeoefend, ofschoon Svendsen vol bewondering is voor den hartstochtelijken romantikus, — maar misschien, voegt hij er aan toe, bewonder ik Schubert nog meer. Schumann's « Abendlied » zette hij voor strijkorkest ; — zelf schreef hij « Abendklänge ».

Als ook Wagners muziek hem over 't hoofd heenging, zoodat zijn werk van dezen invloed vrij bleef, werden toch Wagner's woorden hem diep in 't hart geprent en waren zijn gedachten en gevoelens die van den jongen Noorschen komponist. De hoogheid der kunst, de ernst die de dienst der schoonheid vordert, dat zijn wel indrukken die hij van den dichter van Parsival had gekregen. Wagner wilde de kunstuitvoering gestempeld zien met « den Charakter der religiösen Feier ». Svendsen vertelt : — Als ik wat te zeggen had, dan werd een kunstuitvoering een hooggetij. Niet slechts het beste op de beste wijze vertolkt, — en daarom liever minder raak, maar beter; doch ook in de beste omgeving. Ik zou laten afkondigen, dat men komen moest in feestkleedij ; het publiek moet van zijn kant de kunstuitvoering omgeven met de meeste statie ; en naar deze zeldzamer plaats grijpt, zal de waardeering grooter zijn. Zij moet een hooggetij wezen, door 't volk met spanning te gemoet gezien, met eerbied begroet, met liefde bejegend.

Nu kwam Johan Svendsen terug naar Kristiania, waar hij gedurende eenige jaren dirigeerde in de Muziekvereeniging. Weldra drong 't hem echter weer ter wijde wereld. Hij concerteerde te Londen, keerde terug naar

Parijs, stak over naar Amerika; toen kwam hij eindelijk ook te Rome. Daar wachtte hem, als Edvard Grieg, de groote Liszt. Bij die herinneringen geraakt de noorsche meester letterlijk in verrukking : Liszt, o Liszt, roept hij uit, wat een man, wat een kunstenaar, wat een karakter : een kind, maar een koninklijk hart : een wonder, een wonder... als hij zijn vingers over 't klavier liet gaan, dan gleed de wereld onder je voeten weg, dan gingen nieuwe paradijzen open, dan was je je zelf niet meer...

Zijn eerste concert had Svendsen gegeven in Kopenhagen. Toen kort daarna de dirigent van den Koninklijken Schouwburg zijn betrekking neerlegde, werd hem deze opgedragen. Paulli die hem genegen was en allen die, zonder hem goed te kennen, het goed met hem meenden, raadden den nieuwen kapelmeester, zich den titel van « koninklijke » mogelijk te maken, die recht gaf op pensioen — ten koste zijner nationaliteit. Het ware hem gemakkelijk geweest Deen te worden, maar Svendsen was een zoon van zijn land en de Noor kent geen grooter trots, dan die van Noorwegen te behooren. Zijn land heeft zijn naam niet geschrapt, en in zijn woning, op den vleugel, staat de noorsche vlag, het roode doek met het wit-en-blauwe kruis.

Zijn hart is Noorscher dan zijn kunst : dat is des meester's eigen uitspraak : Ik durfde 't niet aan, als Edvard Grieg, een nieuwe kunst te gronden op onzen nationalen liederenschat! ik kon Mozart en Beethoven zoo maar niet goeden-dag zeggen. Maar ik werd geen Duitscher en ik werd geen Deen. Als centraal-Europa dan ook niet weet dat Kristiania, en niet Stockholm, de hoofdstad is van Noorwegen, toch geloof ik wel, dat de muzikale wereld die mij kent, zal weten dat 'k een Skandinaviër ben. Geen Noor als Grieg, maar ook geen Pruis als Niels Gade, — de Deen die de Duitsche Romantiek besluit; maar een Skandinaviër als Sinding, — misschien ben 'k wel « Svendsen tout court ».

Toch mag Noorwegen tellen : zijn Rapsodies Norvégiennes (op. 17, 19, 21, 22); zijn « til Säters » Vals (op. 56); zijn instrumentatie van 't volksgeliefde lied van Ole Bull, de Paganini van het Noorden : « Säterjentens Söndag » Herderinnetje's Zondag); en de « Norwegischer Künstler Karnaval », die Svendsen schreef te Kristiania. Om de twee jaar vierden er de vereenigde kunstenaars in hun

kring de komst van den Italiaanschen blijheids-prins. Bij een dezer gelegenheden werd Svendsen de muzikale inleiding daarvan opgedragen. Toen schreef hij die ouverture, waar Noorsche volksmotieven afwisselen met eene napolitaansche melodie, tot deze na vele parafrazen in elkander vloeien, en in dit symbolische huwelijk der tonen de blijde inkomst bezingen van den zonnigen prins van 't Zuiden in 't hooge Noord.

Vierstemmig schreef Svendsen « Dikter af C... », voor viool en piano, « Violen (La violette » en de wereldbekende Romance in G-dur. Even bekend is een zijner vroegste werken « Festpolonaise » (op. 12); daarna voor orkest (op. 13) « Kroningsmarsch », een « Andante funèbre », de balletmuziek « Hiver et Printemps », de « Pariser Carnaval », de (Spaansche) « Zorahayda Legende » (op. 11), een bewerking van twee Zweedsche volksmelodieën, enz.

Niet minder beduidend was zijn arbeid als kapelmeester : hier was hij Deen, in zooverre hij de belangen zijner nieuwe landgenooten zeer behartigde, een rij van Deensche werken op 't tooneel bracht en 't publiek in kennis stelde met een aantal meesterstukken, tot dan nog onbekend te Kopenhagen : oudere als « Falstaff, Othello, Aïda, en Carmen », maar ook de nieuwste als « Cavalleria rusticana, Mephistopheles », en de Wagneriaansche « Fliegende Holländer, Valkyren, Siegfried, Tannhaüser » e. a. De eerste voorstelling die hij leidde met zijn dirigentstok was die van « Lohengrin », den 3den September 1883.

Zoo men in zekeren zin ook Svendsen Wagneriaan kan noemen, den naam van Duitscher hem geven, zou hem een diepe krenking zijn. Daarvandaan is alle onheil gekomen over Skandinaviën, dat 't zich van den Duitschen invloed niet heeft kunnen vrijwaren. Liever alles dan Duitsch, is de leuze der Skandinaviërs, die arbeiden aan de voltrekking van de nationale kunsttempels. De Fransche invloed, meent Svendsen, is niet te duchten : feitelijk heeft hij nog geen schade gedaan; hij was nog niet te bespeuren. En wat het ongezonde betreft der Fransche kunst en het overdrevene van den Franschen aard, het Noorsch karakter is daar tegen opgewassen; maar zijn aangeboren ruwheid wordt er door gepolijst. Wel is Italië de droom van velen, maar de weg is zoo lang, en 't land zoo arm!...

De verte trekt den Noor, — maar eenmaal van huis, dan trekt hem Noorwegen nog meer. En hoe Noorwegen kan trekken, dat weet de vreemdeling reeds die 't schoone land doorschreed, die zich lokken liet door de sneeuwen sluiers der watervallen van 't gebergte, die de toppen der rotsen gevonden heeft, hun geheimenissen doordrong en hun schoonheid heeft liefgekregen. Van dat oogenblik is ook over hem de betoovering gekomen waarvan hij zich nu niet meer bevrijdt en die hij meedraagt, 't leven door, als louter heimwee. Hoe veel smartelijker gaat 't door de ziel van den zoon dier bergen, de kreet « naar huis ». Maar — zegt de meester, die om zijn Noorsche bergtoppen droomen blijft, — heb 'k niet kinderen groot te brengen? Sinds 1908, na de feestelijke eere-voorstelling in den Schouwburg, waarna hij den dirigeerstok neerlegde, gedwongen door gezondheidsredenen, leeft de bejaarde komponist in den kring zijner huisgenooten : zijne nog jeugdige vrouw, een dochter en twee jongens, waarvan de jongste vijftien jaar is.

Den 30sten September jl. vierde Johan Svendsen zijn 70sten verjaardag. Opgeruimd en frisch zat de meester ter tafel met zijne vrienden en ontving de talloozen, die hem heel den dag door toestroomden : vol geestige luim en schertsenden lust, grijsaard zonder grijsheid, met den lach van den gelukkige om de lippen, en een glans in de oogen, sprekend van tevredenheid en levensvreugde. Op dien dag betuigde Kopenhagen hoe dierbaar de meester er is, en hoe erkentelijk men er blijft voor zijn werk, zijn symphonie-concerten, die 't kulminatiepunt waren van 't Deensche muziekleven, en zijn muzikale leiding aan 's lands hoofd-tooneel. Maar ook Noorwegen gedacht den zoon des lands, en koning en koningin zonden hem hunne gelukwenschen. De vlaggen der beide landen spanden een tropee uit boven des meesters hoofd terwijl zijn « Festpolonaise », met het Noorsche volkslied, zijn feest inleidde, en de verbroederde banieren schenen te beduiden : hij hoort ons elk van beiden toe!

Dr FELIX RUTTEN.

Kopenhagen, 1 Oct. '10.

APOLOGETISCH OVERZICHT

II

REDENEN VAN GELOOFWAARDIGHEID

1. Dr Seiss : *Arthur Drews « Christusmythe »* (Apologetische Rundschau, April 1910, s. 223) en E. P. Van Mierlo, S. J. : *Drews over het bestaan van Jesus en Petrus.* Apologetische Sprokkelingen I. (Geloofsonderricht, Rousselare). — 2. Dr K. Braig : *Jesus Christus.* Vorträge auf dem Hochschulkursus zu Freiburg i. B. gehalten (440 blz., Herder, Freiburg i. B.). — 3. Dr Seiss : *Das Evangelium von Gottessohn.* Eine Apologie der wesenhaften Gottessohnschaft Christi genenüber der Kritik der modernsten deutschen Theologie (x-546 blz., Herder, Freiburg i. B.). — 4. Dr Oppenraay : *Oorsprong van het Christendom.* Annuarium der Apol. Ver. Petr. Canisius (Teulings, 's Bosch) en E. H. Bruynseels : *De Christiwaarheid.* (« Dietsche Warande en Belfort », Sept. 1910). — 5. P. Lagae : *La certitude rationnelle du fait de la révélation.* (Revue Thomiste, Juli-Aug. ; Sept.-Oct. 1910). — 6. Dubois : *L'utilisation apologétique du miracle.* (Revue prat. d'Apol. 15 Juli 1910). — 7. Mgr Mignot : *L'évolutionisme religieux* (uit het boek : L'Eglise et la critique (xii-316 blz., Lecoffre, Parijs). — 8. Dr Bolsius, S. J. : *Dr Aigners wonderweerlegging* (Studiën, Deel 73, afl. 5, blz. 507). — 9. Bricout : *L'histoire des religions et la Foi chrétienne* (128 blz., Bloud, Parijs). — 10. P. Lagrange, O. P. : *Quelques remarques sur l'Orpheus de Salomon Reinach* (78 blz. Lecoffre, Parijs). — 11. — Bros et Habert : *Mahomet, sa vie, sa sincérité* (Revue du Clergé français, 15 Juni 1910). — *Boudhisme et Christianisme* (ibid., 15 Maart 1910). — 12. Van Zeyl : *Christendom en Boudhisme* (De Katholiek, Febr.-Maart 1910). — 13. Dr Vidal : *Religion et médecine* (198 blz., Bloud, Parijs). — 14. Paul Lœwengard : *La splendeur catholique.* Du Judaïsme à l'Eglise (x-298 blz., Perrin, Parijs), — 15. Agnes Siegfried : *Les motifs d'une conversion* (Revue Montalembert, 25 Maart 1910). — 16. Von Ruville : *Mijn terugkeer tot de H. Kerk* (148 blz., Van Langenhuysen, Amsterdam). — 17. Lapeyre : *Autour d'une conversion :* Meinhof, Dr Reinhold, Leute (Revue prat. d'Apol., 15 Juli 1910)

1. — De bewijsvoering door mirakelen en profetieën wordt sedert lang in den grond zelf aangetast. Velen immers hebben het niet zoo zeer tegen de onechtheid van dit of gene mirakel, maar wel bepaaldelijk tegen den heelen persoon van Christus gemunt. Ze loochenen eenvoudig weg zijn bestaan. Christus is niet méér dan een mythe. Om die stelling te bewijzen gaf Arthur Drews verleden jaar een werk uit : *Christusmythe*, samenvatting van eenige conferenties te Berlijn. Schrijver komt tot dit radikaal besluit langs de wegen vóór hem bewandeld door Bruno Bauer, Burnouf, Robertson, Alb. Kalthoff, Pfleiderer, Jensen, Smith en anderen. Dr Seiss geeft een goede uiteenzetting van Drew's zoogenaamde bewijsvoeringen, met ten slotte een paar aanmerkingen. De hoofdzonde van Drew's methode bestaat in het misbruik der vergelijkende methode. t' Is genoeg dat A. Drews eenige gelijkenis — hoe ver afgelegen ook — aantreffe tusschen den persoon van Christus en de feiten in andere godsdienstige oorkonden geboekt, om aanstonds tot afhankelijkheid te besluiten. Het werk is er dus ver af wetenschappelijk te zijn.

't Zal de lezers wellicht aanbelangen te vernemen wat iemand, die niet van de onzen is, Förster namelijk, denkt over dit boek. Zijn oordeel is zeer streng. Na over het algemeen te hebben vastgesteld dat het *een teeken des tijds* is, gaat hij voort : « Dit is een boek van een kritischen theoretiker, welke, door het eenzijdig wijsgeerig denken en door zijn kritisch inzicht allen zin heeft verloren voor de levende openbaringen eener persoonlijkheid. Hij zweeft in de verte en ziet niet hetgeen in zijne nabijheid staat; den uitslag zijner mythologische opzoekingen brengt hij samen met de gegevens der Oostersche godsdiensten, verwerkt dit alles in zijn zuiver-geleerden-verstand, zoekt dan uit, wat past bij het door hem gekozen vergezicht, en verwijdert bewust of onbewust al wat zijne bewijsvoering schaden kan; ten slotte rondt hij het geheele af met de schaar van den onverschilligen logieker, die zich voor gansch onbevooroordeeld uitgeeft, waar hij integendeel zoo weinig onbevooroordeeld is als 't maar kan, beheerscht als hij is tot in het diepste van zijn wezen door zijn eigen critisch inzicht, ja door de alles afbrekende tendenz van onzen radikalen tijd. Hij WIL, dat de wezenlijkheid van Christus niets meer weze dan een zuivere mythe, een droombeeld van godsdienstige betrachtingen; hij WIL, dat er geen Jesus bestaan hebbe, en zoo komt aan zijnen wil het vaderschap toe van zijn heele bewijsvoering. — Enkel zoo blijkt verklaarbaar de kunstvaardigheid zijner samenstellingen en uitleggingen, die aan 't ongeloofijke palen.

De geleerden-zonder-meer, beroofd als ze zijn van diepgaande levenservaring en eerbied voor de traditie, verstaan doorgaans niets van het geheim eens persoonlijken levens, en leggen de simpele waarheid op de ingewikkeldste manier uit. Zij begrijpen niet, dat de-wereld-omvattende-werking van het christendom, die onweerstaanbare macht waarmede ze de menschen immer weder van het ingewikkelde tot het eenvoudige, van den buitenkant naar de kern van het innerlijk leven brengt, onmogelijk haren oorsprong vinden kan in een eenvoudige mythen-verzameling, maar enkel kan ontstaan uit het brandpunt van een persoonlijk leven... (1),

J. Van Mierlo wijst er op in zijn Apologetische sprokkelingen I, met wat een verontwaardiging A. Drews' stelling in Duitschland werd onthaald. Den 1en Februari werd er te Berlijn een debat-avond tegen ingericht, en den 20e Februari had een indrukmakende betooging plaats in verschillende zalen der stad. 't Klonk er uit aller mond : Christus lebt ! (2)

2. — Alhoewel A. Drews' boek eerst verscheen na de geleerde conferenties over Jesus Christus gehouden in de hoogeschool cursus te Freiburg, alsmede na de zeer wetenschappelijke studie van Dr Seiss, over de godheid van Christus, zal men toch in deze beide boeken de degelijkste wapens vinden, ter bekamping der radikale rationalistische stelling.

De conferenties over Jesus-Christus werden door hoogleeraars gehouden te Freiburg voor priesters en leeken (eine stattliche Anzahl Herren aus dem Laienstande, zegt het voorwoord). Ongetwijfeld zullen al de aanwezigen hunne ooren hebben moeten spitsen en heel hun denkvermogen vestigen op der sprekers prachtige beschouwingen. Zooveel wetenschap werd hier synthetisch opgediend dat hoogstens een snel overzicht mogelijk is.

Dr Gottfried Hoberg legt de grondvesten, die allen verderen opbouw moeten schragen : Het geschiedkundig karakter der evangeliën. Dat der synoptiekers wordt bewezen door het getuigenis der christene overlevering en door de negatieve uitkomst der bemoeiingen van de kritiek ; dat van S. Jans evangelie door den aard van den evangelist en door de onmogelijkheid eener zuiver-symbolische uitlegging. Daarna komt

(1) Autorität und Freiheit, bl. 89-90.
(2) In de laatste aflevering der *Revue du Clergé Français* (15 Nov. 1910) is er een zeer belangrijk artikel, uit de pen van E. H. Fillion, over de huidige *Christusbewegung* in Duitschland.

Dr Weber aan het woord om Christus' godheid te staven : 1. op grond der boeken van het Oude Testament, waarin hij de waarde nagaat der Messias boodschap ; 2. op grond der brieven van S. Paulus, die alleszins bevoegd was om van Christus getuigenis af te leggen, en dan ook inderdaad zijns meesters Godheid op schitterende wijze heeft voorgestaan ; 3. op grond der evangeliën, waarin men een juist begrip (metaphysisch, zegt de leeraar) van Christus' Godheid aantreft, begrip dat niet was ontstaan uit het eigen gemoed der apostelen, maar er neergelegd werd door Gods Zoon zelven. — Dit positief werk verricht zijnde, stelt Dr Braig de volgende vraag : Wat zeggen de huidige lieden van den *persoon*, de *leer* en het *stichtingswerk* van Christus ! Bij het beantwoorden dezer vraag geeft de hoogleeraar, in bondigen vorm, een zeer rijke litteratuur over de Christusvraag. Bezwaarlijk zal men in minder bladzijden beter ingelicht worden over de moderne en hypermoderne stellingen der geleerden. — Dr G. Esser gaat daarna de geschiedkundige ontwikkeling na van het Christi-dogma. Na de christologie te hebben beschouwd in de protestantsche theologie en in de nieuwere modernistische dwaalleer, geeft hij een overzicht van het katholiek dogma der *unio hypostatica* (hypostatische vereeniging (1). — Eindelijk een zeer diep gevoeld drietal voordrachten over Christus, als leeraar der Waarheid, als Opvoeder, en als Levenbrenger, ingevolge den tekst : « Ik ben de waarheid, de weg en het leven ».

Als bijvoegsel een bijdrage van Dr Hoberg : De Syllabus en de Encycliek van Pius X, en de Bijbel. Eveneens van Dr Braig : « Hoe zorgt de Encycliek tegen het modernisme voor het ongeschonden bewaren der kerkelijke leer » waarin we eens te meer kunnen vaststellen hoe degelijk Dr Braig over de nieuwere gedachtenbeweging is ingelicht.

3. — Een ander boek over den goddelijken persoon van Christus, luidt : *Das Evangelium von Gottessohn*, klaarder bepaald door den ondertitel : « Eine apologie der wesenhaften Gottessohnschaft Christi gegenuber der Kritik der modernsten deutschen Theologie ». De « modernste deutsche Theologie » heeft op dit gebied zoo nogal heel wat hypothesen opgebouwd, de eene al stouter dan de andere. Met zijne uitgestrekte belezenheid weet schrijver ons in die gedachtenwereld binnen te leiden. Wie zich dus op de hoogte wil brengen der systemen

(1) Waardoor nl. de menschelijke en goddelijke natuur werden vereenigd in den 2^en persoon der H. Drievuldigheid.

van Harnack en anderen, zal hier van uit de eerste hand zijn gading vinden.

Schrijver stelt zich vooral tot doel de beweringen der andersdenkenden te weerleggen. Opdat zijne bewijsvoeringen niet boven de hoofden zijner tegenstrevers zouden gaan, plaatst hij zich op hun eigen standpunt. De modernen willen immers dat men in de bewijsvoering der godheid van Christus uitga van Christus' woorden en werken. « Von den selbstaussagen und der Lebensführuug Jesu ist auszugehen » zegt Pfleiderer (1).

Van dit standpunt uit worden vooreerst Christus' eigen woorden op de hand gewogen. Zoo men ze beschouwt als alleen staande, kan men weigeren er geloof aan te hechten, volgens het adagium : « Niemand getuigt voor zich zelven ». Beschouwt men integendeel die gezegden als gestaafd door de mirakelen en profetieën dan hebben ze recht op onze instemming.

Na deze voorafgaande beschouwing, worden beurtelings de getuigenissen besproken, welke Jesus van zich zelf heeft gegeven, in den tempel, bij Nicodemus, bij Godes verklaring in Jesus' doop door Joannes, bij Christus' gedaanteverandering op den Thabor. Daarna wordt, door de synoptieken en S. Jan's Evangelie heen, op verscheidene bewijzen, welke uit Christus' woorden zijn af te leiden, gewezen. Na deze getuigenissen komen de personen uit de omgeving van Christus aan het woord. Eerst zij die hem in min of meer groote maat genegen waren, zooals de blindgeborene, de ongeloovige Thomas, de geloovige Martha, Nathanaël, en ten slotte der apostelen opperhoofd, de H. Petrus. Ook zijne vijanden leggen getuigenis van hem af, wel voornamelijk het opperhoofd der Joodsche hierarchie, Caïphas. (Vlg. Mth. 26, 63, Mrc. 14. 61, Lc. 22, 66-70). Ook het getuigenis der duivels door den mond der bezetenen wordt ingeroepen (vlg. o, a. Mth. 8, 28; Mrc. 5, 1 ; Lc. 8, 26 enz.) — In een vierde hoofdst. worden de titels aangehaald welke Christus zelf zich heeft toegeëigend. Alhoewel onze goddelijke Heiland er zich niet uitdrukkelijk voor den Zoon Gods uitgeeft, komt hij er met zulke eigenschappen vooruit, dat ze tot die Godheid noodzakelijkerwijze doen besluiten. Zulkdanige eigenschappen zijn, o. a : « Ik ben de waarheid, de weg en het leven » ; Jesus als verlosser en als rechter.

In een vijfde kapittel eindelijk wordt Christus' godheid bewezen uit de getuigenissen van zijnen voorlooper, Joannes Baptista, van de evangelisten en van S. Paulus.

(1) Entwicklung des Christentums, bl. 9.

Een boek dus, dat midden de geweldige aanvallen tegen Jesus' godheid, te gepaster uur komt. Wanneer men het heeft doorgewerkt is men eens te meer overtuigd dat al de tegenwerpingen der ongeloovigen niets vermogen tegen den hoeksteen, waarop de Katholieke Kerk is gebouwd.

4. — Dr Oppenraay wijdt in het Annuarium der Apologetische vereeniging Petrus Canisius (1910) (1) een zeer geleerde bijdrage aan de weerlegging van Bollands werk, dat in de maand Januari van dit jaar verscheen : *Het Evangelie. Een hernieuwde poging tot aanwijzing van den oorsprong des christendoms*. Dit werk van Bolland is, alhoewel omvangrijker, toch eene heruitgaaf van de artikelen onlangs in de *Nieuwe Gids* verschenen. Bolland houdt met eenige radikalen van Duitschland en elders voor de Christus mythe. Verder over zijn stelsel uitweiden is hier niet mogelijk Men ga daarom Dr Van Oppenraay te rade, die zich de moeite getroost heeft Bolland's werk voet voor voet te volgen, om zijne veelal onwetenschappelijke-methode aan de kaak te stellen, en hem, waar het past, terecht te wijzen.

Ook in de *Dietsche Warande* schreef E. H. Bruynseels een zeer bevattelijke, echt wetenschappelijke studie over de *Christi Waarheid*, tegenover de beweringen van Bolland. De bijdrage is waard niet in het tijdschrift vergeten te blijven liggen en zal dan ook omgewerkt in brochuur uitgegeven worden door de Geloofsverdediging, Provinciestr. (Noord), 118, Antwerpen.)

***

5. — In de *Revue Thomiste* treffen we een artikel van E. P. Lagae aan over de redelijke zekerheid van het feit der openbaring. (La certitude rationelle du fait de la révélation). 't Is gericht tegen een studie van E. P. Hugueny, in dezelfde *Revue Thomiste* verschenen. (Mei-Juni 1909, blz. 288 en vlg.) Pater Hugueny neemt aan dat door middel der motieven van geloofwaardigheid, o. a. mirakelen en prophetieën, een *moreele zekerheid* ontstaat aangaande het feit der openbaring. Die moreele zekerheid toch sluit volgens hem niet allen mogelijken twijfel uit, omdat we geen voldoende kennis hebben der ingewikkelde elementen, die tot stof strekken der apologetische bewijsvoering. Pater Lagae integendeel houdt eene moreele zekerheid staande,

(1) Dit puik Annuarium, met zijne overzichten op muzikaal, wijsgeerig, politiek, scripturistisch, natuur- en letterkundig gebied zij den lezers in zijn geheel zeer aanbevolen.

die allen *redelijken* twijfel uitsluit. Eveneens als een wetenschappelijke zekerheid kan bekomen worden voor een historisch feit, en dat wel een zoodanige zekerheid die allen redelijken twijfel wegneemt, kan dit ook voor het historisch feit der openbaring geschieden. De moreele zekerheid, aldus bekomen, wortelt ten slotte in de physische zekerheid, opgedaan door de onmiddellijke getuigen. P. Lagae steunt zijn besluit op het gezag der kerkelijke uitspraken, en bijzonder op die der Vatikaansche Kerkvergadering. Eveneens brengt hij in de weegschaal het gewicht der getuigenis van St. Thomas, alsmede van verscheidene commentariërs, zooals Cajetanus, Bañez, Joannes a S. Thomas, de Salmanticenses, Gonet, Billuart en Zigliara. Verder op dit voor specialisten zeer belangrijk, doch voor de *Warande*-lezers misschien min toegangbaar leerpunt, ingaan, is zonder breede uiteenzetting niet mogelijk. Mijn bescheiden meening helt toch over naar die van P. Lagae, zoo men, met P. Gardeil en anderen aanneemt dat, alhoewel mirakelen en prophetieën *in zich zelf* volle bewijskracht hebben om echt wetenschappelijke zekerheid te doen ontstaan, die zekerheid *feitelijk* wel eens niet kan verworven werden om reden van sommige individueele gesteltenissen, als zijn een te strenge eisch naar mathematische zekerheid, aangekweekt door zekere moderne methoden, enz.

6. — Het vraagstuk van 't mirakel is een dier vragen waarop onze aandacht steeds moet gevestigd blijven. A. Dubois behandelt er de benuttiging van uit apologetisch oogpunt. Zonder de oude methoden te laken, wil hij zich toch speciaal richten tot deze soort wetenschappelijke mannen, die door hunnen bijzonderen geestestoestand niet in staat zijn de draagkracht te vatten van het bewijs door het mirakel. Gij kunt immers aan een bijziende herhalen en nog herhalen dat op vijftig meters afstand zich zoo of zoo een persoon bevindt; 't zal niets helpen. Onze modernen, zij vooral die arbeiden op het gebied der natuurwetenschappen, bevinden zich eenigszins in dit geval. Men kan er over klagen. Maar dat verandert de zaak niet. Beter is het, als A. Dubois, een welgemeende poging in het werk stellen om, zonder eenigszins de waarheid te verkrachten, haar toch aan dusdanig gestelde geesten aan te passen.

Zijn meer positieve omschrijving van het mirakel luidt : « Een ongewoon feit, niet terug te brengen tot de bestaande wetten, 't is te zeggen, dat in den huidigen toestand niet kan uitgelegd worden; en waarin een nadere beschouwing ons met zekerheid een teeken Gods doet vaststellen ». Schrijver toont

de overeenstemming dezer omschrijving aan met de bepaling van 't Vatikaansch Concilie. 't Is er volgens hem, enkel een omzetting van in meer moderne bewoordingen.

Alhoewel schrijver de kracht der bewijsvoering door het mirakel, staande houdt, meent hij over hare apologetische benuttiging het volgende te moeten aanstippen : Het mirakel kan soms zijn doel missen. Immers, nooit brengt het een volstrekte zekerheid mede. Nochtans, zoo het feit niet herleidbaar is tot de bestaande wetten, zoo het in zekere bepaald zedelijke omstandigheden plaats grijpt, zoo het feit vooral niet op zichzelf, maar samen met al de andere feiten van onzen godsdienst wordt beschouwd, is alle twijfel uit den booze en legt de voorzichtigheid instemming op. Ten ware het oog ziekelijk gesteld ware. Voor dezulken is een bijzondere behandeling een volstrekte vereischte. Eerst die kwaal genezen, en dan is er hoop dat ze de waarheid zullen inzien.

Alhoewel 's schrijvers apologetisch doel zeer lofbaar is, zou ik toch niet durven verzekeren dat hij, door zijne meer moderne aanpassing, het volledig begrip van het mirakel in klaar licht heeft gesteld. Ook twijfel ik of *zijne* bewijsvoering meer dan *de oudere* aan de modernen zal behagen.

7. — Het boek van Sabattier : *Esquisse d'une philosophie de la religion, d'après la psychologie et l'histoire* geeft aan Mgr Mignot de gelegenheid zijne meening te zeggen over verscheidene belangrijke vraagstukken, o. m. over de bewijsvoering door het mirakel en de prophetie.

Al de vroegere menschengeslachten hebben geloof gehecht aan het wonder. Daar ze de wetten der natuur niet kenden, schreven ze alles toe aan een bijzondere tusschenkomst der Godheid. Ook bij de Hebreërs was dit het geval. In onze moderne tijden echter is er voor het mirakel geen plaats meer. De wetenschap kan het mirakel niet kennen, daar het geschiedt buiten de aaneenschakeling der oorzaken en de wetenschap juist op die aaneenschakeling is gesteund. — Tegenover die beweringen wil Mgr Mignot geen details onderzoeken. Hij gaat recht op zijn doel af. Neem de verrijzenis van Lazarus of van Christus zelven. Wat komen hier geleerde beschouwingen over de naïveteit der menschen van pas ? De vraag is : Konden de menschen van dien tijd, de Apostelen inbegrepen, daarin bedrogen worden ? Of is de natuur soms bij machte ze uit te werken ?

Dat onze tegenstrevers op deze vragen antwoorden !

Tegen de prophetie brengt Sabattier gelijkluidende beden-

kingen in. 't Is eigen, zoo zegt hij, aan alle volkeren waarzeggers te rade te gaan. De prophetieën in Israël hebben geen anderen oorsprong.

Tegen die bewering in geeft Mgr Mignot een prachtige uiteenzetting van het prophetisch argument.

Hoe dient het feit uitgelegd, dat de godsdienst door de profeten gepredikt, zoo radikaal verschilt van die der andere volkeren? Hun God, Jahweh, is één. Van een godin is er geen spraak, hetgeen voor dien tijd heelemaal onverklaarbaar is. Van waar komt dus der profeten leer, tenzij van God?

Niet enkel hunne leer, ook hunne voorzeggingen vonden hunnen oorsprong in God. Wat voorspellen de profeten?

Een ideale toekomst. En dat midden de elementen van bederf, die het joodsche volk den dood moesten toebrengen; en dat terwijl dit volk zich bevond midden de gezaghebbende, machtige volkeren van Assyrië en Egypte, van dewelke het fataal de prooi moest worden. De profeten weten het wel, daar zij de verplettering van Israël voorspellen. Uit een ander oogpunt, een geestelijk, voorspellen zij aan Israël, door God uitverkoren, een prachtige toekomst. Onmogelijk dan ook de beschrijving van den idealen koning, die van David moet afstammen, aan iemand anders toe te kennen, dan aan Christus. Onmogelijk het koninkrijk der rechtvaardigheid, buiten alle natiën om, en wiens wetten geschreven zijn in het geweten eerder dan in een wetboek, waarin men gehoorzaamt uit liefde, niet uit vrees, onmogelijk dat koninkrijk op een ander rijk toe te passen dan op het christendom, dat het geestelijk rijk van Christus is. Onmogelijk, buiten het genaderijk van Christus, een rijk te vinden waar het lijden tot den vrede brengt, waar één boet voor állen, waar de « dienaar Gods » vernederd en ter dood gebracht wordt, en allen door zijn bloed gereinigd worden.

Is het niet, dat uit het prophetie-argument, aldus beschouwd, een echte bewijskracht uitgaat?

8. — Wij hadden den Warande-lezers vast beloofd, hen op de hoogte te houden van het belangrijk debat tusschen pastoor Van der Bom, Dr Bolsius S. J. en Dr Van Hoestenberghe eenerzijds, en Dr Aigner met Dr Marcuse en Dr Faltin anderzijds. Het schijnt nu wel dat Dr Aigner's optreden op niets zal afloopen. Een paar open brieven werden door P. Bolsius medegedeeld, waaruit blijkt dat Dr Aigner maar liefst uit het strijdperk treedt, en dat nu wel juist niet als overwinnaar.

In de aanteekeningen van P. Bolsius op de open brieven van Dr Aigner valt dit aan te stippen. « Och Doctor, maak u

niet bezorgd om een steunbalk aan te wijzen ten einde de Petrus-rots te stutten tegen omvallen. Genezingen als van De Rudder, Rouchel. Dehaut, enz., zijn *bloemen* die de Kerkrots sieren, — geen *stutten* die haar schragen. De Kerk staat zonder dezen ». (Studiën, bl. 524). Hoe zeer dus ook deze mirakelen pleiten voor de waarheid der Kerk, op hen toch alleen rusten de beweegredenen niet die ons nopen haar leeraarsambt te aanvaarden.

***

De redenen van geloofwaardigheid bestaan niet enkel in mirakel en profetie. Als dusdanig werd door de eeuwen heen steeds aangegeven de voortreffelijkheid van den katholieken godsdienst in vergelijking met de andere godsdiensten. Rond die vergelijking van den katholieken godsdienst met de andere godsdiensten wordt er in de huidige tijden heel wat geschreven, inzonder met betrekking tot den *Orpheus, van Salomon Reinach.*

De Bijbelkroniek van Juli laatstleden heeft de lezers bekend gemaakt met den inhoud en de strekking van hooger genoemd werk. Alhoewel dit boek bij vele katholieken slechten indruk kan gemaakt hebben, heeft het ons toch dezen goeden dienst bewezen, de aandacht der katholieken meer en meer gaande te maken voor de vele problemen van de geschiedenis der godsdiensten. In de laatste jaren is die wetenschap met rappe schreden vooruit gegaan, dank zij de belangrijke ontdekkingen, welke de aloude beschaving der volkeren voor onze oogen hebben bloot gelegd. En aanstonds hebben de andersdenkenden gedacht op dit terrein nieuwe wapenen te hebben ontgraven om onzen godsdienst den doodsteek toe te brengen. Vroeger immers wees men, — en te recht — op de voortreffelijkheid van den katholieken godsdienst, waar men hem met de andere godsdiensten vergelijkt. Nu echter weet men te beweren dat de christene godsdienst niets' bovennatuurlijks om het lijf heeft, maar een dood eenvoudige ontwikkeling is, in een bepaalde richting, van het algemeen menschelijk godsdienstig gevoel. Nergens werd die stelling met meer warmte voorgestaan dan in den *Orpheus* van Salomon Reinach.

In de katholieke tijdschriften werd dan ook menige weerlegging geschreven (1) De zeer geleerde Schriftuurvorscher, Mgr Battifol, stond S. Reinach te woord in zijn boek : *Orpheus et l'Evangile*, een werk waarvan onze bijbelkronieker de *Warande*-lezers wel zal op de hoogte brengen.

(1) Zie, o. a. *Revue pratique d'Apologétique*, 1 April 1909 ; 15 Juli ; 1 Augustus ; 1 December ; 15 Januari 1910 ; 1 Februari ; 1 Mei.

9. — Eerw. Heer Bricout stelt zich voor, in zijn *Histoire des Religions et la Foi chrétienne,* aan te toonen dat de Kerk, verre van iets te vreezen te hebben van die nieuwe wetenschap, integendeel heerlijker dan ooit zal uit dezen nieuwen strijd te voorschijn treden. De schaduwkanten, zoo vaak in de andere godsdiensten aanwezig zullen eens te meer den goddelijken luister doen uitkomen, die straalt uit de katholieke Kerk. Bijzonder met het oog op den Orpheus van Reinach wil hij zijn bewering staven.

Vele redenen toch zijn er vooreerst om dit boek te wantrouwen. Dat er drift heerschte in het hart van den schrijver zal wel niemand loochenen. En hoe wilt gij, door drift vervoerd, onpartijdig zijn? Dikwijls dan ook doet schrijver de feiten geweld aan, om ze toch maar te duwen binnen de ramen zijner vooropgestelde meening. Wat eenigszins op malkander trekt, verklaart hij aanstonds onderling afhankelijk. Voor veralgemeeningen deinst hij veelal niet terug. Het motto van zijn schrift : *Veniet felicior ætas* (1) met de opdracht « A la mémoire de tous les martyrs » is zeker niet in staat den kruitdamp te verjagen waar zijn oorlogswerk van vol is.

Doch, laten wij eens schrijver's beweringen op de hand wegen. Allereerst wat beteft de niet christene godsdiensten. De huidige wilden, houdt S. R. staan, zijn de typen van wat de vroegere volkeren op godsdienstig gebied waren. Welnu, hun godsdienst bepaalt zich tot een grof animisme (2), gemengd met inbeeldige vrees voor tabous (3). Mgr Le Roy, die een twintigtal jaren onder de wilden doorbracht, en ons zijne ervaringen mededeelt in *La Religion des primitifs,* spreekt er heel anders over. Zelfs onder het animisme schuilt zeer dikwijls de erkenning, hoe onvolmaakt ook, van een opperwezen. Een zeker monotheïsme is insgelijks den wilden niet vreemd. — Voeg erbij dat het absoluut niet bewezen is dat de eerste volkeren even onmondig waren en laag bij den grond als onze huidige wilden, en gij zult een eerste

(1) Een zaliger tijd gaat aanbreken.

(2) In de geschiedenis der godsdiensten bedoelt dit woord het geloof in het bestaan van geestelijke wezens, die ofwel gehecht zijn aan lichamen van dewelke zij de wezenlijke persoonlijkheid uitmaken, ofwel enkel in betrekking zijn met verschillende lichamen. De animiste bedeelt de wereld, en vooral de wezens en voorwerpen waarvan we omringd zijn, met een leven en gevoelens gelijk aan de zijne (Orpheus, blz. 8.)

(3) *Tabou.* Verbod enkel berustend op de vrees voor de geesten. « Het kenmerk ervan is dat het verbod niet gewettigd is ; de straf, er aan vast is er geen voorzien door het wetboek, maar een ongeluk, zooals dood of blindheid, waarmede de overtreder wordt geslagen. »

staaltje hebben van S. Reinach's apriorisme. Het materialistisch evolutionisme is voor hem een dogma. Het dier heeft zich stilaan volmaakt. Waar het zoover gekomen was dat er uit zijne daden eenig licht scheen van menschelijk verstand, moet het natuurlijk een zeer onbeschaafd wezen geweest zijn. Met zulke leer — omdat ze onwetenschappelijk is — kunnen we geen vrede hebben. Het eerste menschenpaar werd met bijzondere openbaringen begiftigd. Later kunnen ze wel grootendeels te loor zijn gegaan, doch nooit zijn ze spoorloos verdwenen.

In de gewijde boeken van het Joden- en Christendom, waarvan de schrijver niet alleen den goddelijken oorsprong loochent, maar ook de menschelijke waarde gering schat, zoekt S. R. alweer de toepassing van zijne vooropgezette theorieën over animisme, totemisme en tabous. Al het wonderlijke is voor hem natuurlijk fantasiewerk,daar het wel verstaan is dat het wonder onmogeijk is. De aanval van S. R. tegen den Bijbel laat dezen ongedeerd. Zeker het dient erkend dat er in de bijbelkwestie moeilijke vraagstukken zijn. Toch mag de apologetica steunen op den Bijbel, met het oog op hare menschelijke waarde om er met gezag de bewijsvoeringen te vinden van de goddelijkheid des Christendoms.

De katholieke godsdienst heeft het vooral te ontgelden. Er is een essentieel verschil tusschen de Kerk der 20e eeuw en die eenvoudige, niet dogmatische, doch zuiver zedelijke leer van Christus. — Het boek van Mgr Battifol *L'Eglise naissante et le Catholicisme*, geeft daar een afdoend antwoord op. — Waar S. R. het heeft over de onverdraagzaamheid der Kerk, wordt de driftige toon hem gewoonte. Nu eerst vernemen wij het ware doelwit der Kerk, in de bestrijding der ketterijen : 't was haar maar om het geld te doen. Dat winstbejag jaagt ze na altijd en overal. Na de edelmoedige houding van Pius X tegenover het Fransch gouvernement, laat men zulke aantijging best onbeantwoord. Zeker, de Kerk verkondigt haar recht de ketterij te onderdrukken, niet enkel door geestelijke doch ook door tijdelijke straffen. Dat is geen reden om hel-gekleurde tafereeltjes voor de naïeve lezers op te hangen, noch om lage beweegredenen op te sporen, waar het de Kerk enkel te doen was om het zuiver en ongeschonden bewaren harer leer.

Na de godsdiensten in 't bijzonder te hebben beschouwd, zal het niet slecht zijn na te gaan wat S. R. meent over hun natuur, oorsprong en toekomst.

't Is met een ernstig-strak gelaat dat men volgende bepaling van den godsdienst moet lezen : *Un ensemble de scrupules, qui font obstacle au libre exercice de nos facultés.*

De *oorsprong* van den godsdienst is een dierlijke. Onze vaderen hebben het animisme van zulke edele voorouders overgeërfd. Als het materialistisch evolutionisme zal bewezen zijn...

Toekomst heeft de godsdienst heelemaal niet. En hier heft schrijver voor de zooveelste maal een triomfzang aan bij het graf waarin de Kerk gaat verdwijnen, terwijl die Kerk integendeel voor ons staat, in al hare macht, even goddelijk-jeugdig als in de eerste dagen harer stichting.

10. — Pater Lagrange was door zijn geleerd werk « Etudes sur les religions sémitiques » opgewassen om zich met S. Reinach af te meten. In zijn « quelques remarques sur l'Orpheus » valt er geen algemeene weerlegging van den Orpheus te zoeken ; toch zijn er eenige raak-treffende aanmerkingen. 't Is niet mogelijk hier in wetenschappelijke bijzonderheden te treden. P. Lagrange zet 'schrijvers hoofdzonde in helder daglicht : zijn misbruik der vergelijkende methode. In de vergelijkende methode ligt iets goeds, maar hoe menigmaal heeft het aan S. R. geen perten gespeeld, bijzonder in het geval waar hij de eucharistie gelijk stelt met eene voortleving van totemisme. Ook houdt S. R. te veel van wegdoezelende lijnen waarop P. Lagrange te recht aanmerkt : « Met eenige kleuren te verbleeken en andere meer te doen uitkomen, komt men gemakkelijk aan een grijze tint, die dan ook op alle godsdiensten kan passen » (bl. 54), wat schrijver wederom door vele voorbeelden uit den Orpheus weet te staven, inzonderheid waar het om de mytheverklaring gaat van Christus' lijden. Ook zijn er zoo nog al wat onnauwkeurigheden in S. Reinach's vertoog geslopen, die P. Lagrange wetenschappelijk weet aan te wijzen. Kortom, die « Quelques remarques » zijn een schat voor de apologeten, die den tijd en misschien de bevoegdheid niet hebben om persoonlijk de waarde van S. Reinach's gezegden na te gaan.

11. — Naar aanleiding van eenige pas verschenen werken geven de EE. Heeren Bros en Habert eenige zeer belangrijke mededeelingen aangaande den Islam. Met nut zal men hunne bijdrage nalezen om op de hoogte te komen van den godsdienstigen toestand van Arabië vóór Mahomet. Het leven van Mahomet wordt er eveneens verhaald. In de beschouwingen over zijne leer houden het de schrijvers er voor dat er tusschen christianisme en islamisme geen vergelijking mogelijk is daar het christendom verre boven het islamisme uit steekt. 't Staat ten andere vast dat de Coran op de christene oorkonden heeft plagiaat gepleegd.

Over de verhouding van het Boeddhisme tot het christendom is men het niet eens. Burnouf beweerde ronduit in 1888 : « Dat het christendom voortgesproten is uit de godsdiensten van Asië, en meer bepaald uit het boeddhisme, is een feit dat men voor bewezen kan houden. Zij integendeel, die zonder *vooropgezette* meening, de feiten onderzoeken, zullen veeleer tot het besluit van hoogleeraar de la Vallée-Poussin overhellen : « Ongetwijfeld acht ik het onvoorzichtig te loochenen dat de boeddhistische legende heeft kunnen in het Westen gekend zijn vóór onze tijdrekening; doch vind ik het kinderachtig de minste gissing te wagen aangaande ontleeningen, die, al wezen ze niet strikt onmogelijk *a priori*, toch geene waarschijnlijkheid, laat zijn eene zekerheid uitmaken. Alhoewel immers het christianisme in sommige punten uiterlijk gelijkt aan het Boeddhisme, is er tusschen beide godsdiensten een essentieel verschil. » Onze godsdienst is *theocentriek*, t. t. z, : in onzen godsdienst is God het centrum van alles, terwijl het boeddhisme *anthropocentriek* is, t. t. z. dat de mensch zelf er het middenpunt van uitmaakt. 't Is er het boeddhisme om te doen dat de ziel zich goed bevinde. Betrekkingen tusschen de ziel en God zijn onmogelijk. Want de Meester is het Nirvana binnen getreden waar hij de kreten door zijn volgelingen geslaakt niet vermag te hooren. In den katholieken godsdienst integendeel is er een eeredienst, een niet onderbroken omgang met God door het gebed, opdat hij ons helpe en steune door zijne genade. — De christene moraal is tevens een zedelijke en een theologische. Wij hebben de wereldorde te eerbiedigen, doch die orde is gewild door God. De boeddhistische moraal bevat enkel eenige traditioneele voorschriften. Zij is in den grond eene onafhankelijke en utilitaire moraal. Zoo men daarbij de heidensche bijgeloovigheid, de ontuchtige riten en vele belachelijke voorschriften in het oog houdt, zal men het zeker met den heer de la Vallée-Poussin eens zijn en met de schrijvers Bros en Habert besluiten dat we niet geneigd zijn « het brood der westersche gedachte te ruilen tegen den slaapdrank der boeddhistische monikken ».

12. — J. J. F. Van Zeyl wil ook een poging aanwenden om de verhouding tusschen Boeddhisme en Christendom op te klaren. Op de voetstappen van P. Dahlmann, S. J., in zijn *Indische Fahrten*, is schrijver geneigd te beweren dat de boeddhistische schriften veelal op onze christene oorkonden hebben plagiaat gepleegd. De schrijver put zijne bewijzen hoofdzakelijk uit de verschillende perioden welke de boeddhis-

tische kunst heeft doorgemaakt, en waaruit zou blijken dat de afkomst van het Boeddhisme uit de Romeinsche wereld allerwaarschijnlijkst is. Voorwaar een interessante poging om meer licht te werpen op dit moeilijk vraagstuk.

13. — De voortreffelijkheid van het Christendom, getrokken uit het zedelijk gehalte zijner moreele voorschriften, heeft altijd machtig ingewerkt op de gemoederen van hen die het goed meenden. 't Was dan ook een gelukkig gedacht van wege Dr Vidal aan te toonen in zijn boek *Religion et médecine*, hoe de voorschriften der christene zedenleer door de hygiene bevestigd worden. Dr Vidal doorloopt beurtelings de geboden Gods, die der H. Kerk, de drie goddelijke deugden, de zeven hoofdzonden, de zeven Sacramenten, en overal weet hij aan te duiden hoe de leer der Kerk, verre van de voorschriften der gezondheidsleer in den weg te staan, deze laatste integendeel in de hand werkt. Hier zijn uit dat oogpunt voor de apologeten kostelijke inlichtingen te putten. (1)

***

14. — De bewijskracht der redenen van geloofwaardigheid in hun zelven beschouwen is ongetwijfeld groot. Toch ziet de geest belangstellend uit naar de wijze waarop die redenen op andersdenkenden hebben ingewerkt, om hen allengskens te brengen tot den katholieken godsdienst.

Paul Lœwengard, die zijne bekeeringsindrukken vertolkte in *La splendeur catholique*, du Judaïsme à l'Église, is een volbloede Jood. Bovendien is hij een kind van onze eeuw, een produkt van de huidige tijden. Een intellectueele, die al de systeemen heeft doorgewerkt van onze moderne wijsgeeren. Een dichter, die met zekeren bijval drie bundeltjes verzen uitgaf. Een Epicurier, die de vleeschelijke geneugten doorproefde tot in hunne diepste essentie. Een spiriet, die zijn heimwee naar ontastbare dingen wilde stillen in de openbaringen van beroemde mediums. Zoo iemand komt niet tot de Kerk langs effene paden. Zijn leven was dan ook een onophoudend naloopen van 't geluk, over alle inderpalen heen. Onder zijne broeders de Israëlieten zocht hij kalmte in de koorts die hem verteerde. Doch in het

(1) In *Das Zeichen des echten Ringes* wijst de nieuwe bekeerling Dr Ruville, op een teeken van zedelijke schoonheid dat heeft geschitterd in de Kerk door de eeuwen heen : de ootmoed. Het spijt mij, bij gebrek aan plaats, er hier niet verder te kunnen op ingaan.

modern, ultra-spiritueel Jodendom, voor hetwelk de Messias enkel de onbepaalde vooruitgang is van de menschheid, vond hij de verlangde rust niet. De wijsgeeren zouden hem de oplossing geven van de raadsels die hem omringden. Hij dweepte met Kant en Nietsche. Maar hunne menschelijke pogingen om het waarheidsbrood te breken voor de hongerige schaar, hadden geen uitkomst. Dan zou de schoonheid toch wel zijn hart kunnen vullen, dat toch zoo leeg was. Met Leconte de Lisle, Baudelaire, Flaubert, Mallarmé knielde hij voor geen andere godheid, dan voor de schoonheid. Zijn ziel jubelde mee met den dichter :

« Elle seule survit, immuable, immortelle... » Maar de schoonheid vulde de leemte niet van zijn hart. Dan naar zalving gezocht voor de pijn die zijnen boezem afknaagde in het zinnelijk genot, in de extase van het sensualisme... Na de ontwaking was de pijn nog vliemender. Op de voetstappen zijner vrouw zou hij die prangende behoefte aan iets bovenstoffelijks, iets geestelijks voldoen in de geheimzinnige evocaties van 't spiritisme. Eerder dan hem te doen stijgen in hoogere sferen, bracht het hem nog lager bij den grond... Wat een leven!... Het echte geluk toch naderde. Hij voelde in de nabijheid het licht geruisch der vleugelen van den engel der goede boodschap. Hij kwam in betrekking met katholieken, o. a. met Mgr Lemann, een bekeerden Israëliet. Onder zijne opleiding ontdekte P. Lœwengard allengskens de Kerk in haren stralenden luister. Door de eeuwen heen stond zij ongedeerd midden de branding. Hij bestudeert hare geschiedenis, haar innig wezen. *Ja, zij bezat het levensbeginsel, dat in zijn wegkwijnende ziel heerlijk opbloeiend leven zou baren.* Een langdurige ziekte liet hem toe lang over dit alles na te denken, tot hij den 8n December 1908 gedoopt werd, en den oorsprong van alle leven ontving in de H. Communie. Oogenblikken van innig zieleleven, die voor goed de wonden genazen, waaraan zijn ziel zoo lang had gebloed.

Pakkend is dit bekeeringsverhaal, dat al weer eens eene ziel voor ons bloot legt in den strijd om hooger leven. Toch draagt het iet of wat de sporen van 's schrijvers ziekelijken toestand. Wat gerektheid in sommige verhalen, dood gewone zinnetjes na flinke bladzijden gloedvol proza. In zijn geheel toch een groote bekoring uitoefenend, een bekoring ten goede.

15. — Zeer lezenswaard ook het bekeeringsverhaal van Mej. Agnes Siegfried, geschreven in de *Revista per le Signorine*, en waarvan G. Goyau een Fransche vertaling gaf in de *Revue Montalembert*. Agnes Siegfried was in protestantsche gevoelens

opgebracht. Allengskens toch vond ze geen bevrediging in de leer van het protestantisme en vooral niet in zijn kerkelijke plechtigheden. Ze zocht naar de ware Christi Kerk. Een priester, bij wien ze te rade ging, zegde haar : « Treed niet uit geestdrift de Kerk binnen ». Deze jonge vrouw zette zich dan ook aan de studie, en door de studie kwam ze tot de Kerk. Op haar zelve past ze de woorden toe van S. Augustinus : « 't Is door de wetenschap (de genade verondersteld) dat het geloof in ons geboren, gevoed, gesterkt en tegen slechten invloed gevrijwaard wordt. » Wat een prachtig voorbeeld voor hen die de katholieken enkel als gevoelsmenschen aanschouwen!

16. — De bekeering van Von Ruville is niet onopgemerkt voorbijgegaan. In de naburige landen heeft ze aanstonds de aandacht geboeid. Terwijl men in Frankrijk een Fransche vertaling aan 't bereiden is, is de Nederlandsche reeds verschenen bij de firma Van Langenhuysen. Ze leest heel gemakkelijk en geeft wel den Duitschen tekst weder.

17. — Ook in de onmiddellijke omgeving van Von Ruville leende men aan dezes bekeering de aandacht. H. Meinhof, dominé van S. Laurentius te Halle, gewezen parochie van onzen bekeerling, schreef : « *Vorwärts zum Glauben!* » *Eine evangelische Antwort auf die Schrift des Herrn Professor Dr Von Ruville « Zurück zur heiligen Kirche ».*

In dit schrijven steekt de driftige toon zoo heftig af bij het sereene « Zurück zur heiligen Kirche ». Overigens vindt men er de gewone opwerpingen tegen de Kerk, opwerpingen welke schrijvers vooringenomenheid in klaar licht stellen. Op vele plaatsen treft men een verkeerde opvatting der christene dogmen, en in een allergewichtigst punt verdraait schrijver volledig een gezegde van Von Ruville.

Dr Reinhold, wiens boeken eenigszins mede hielpen aan Von Ruville's bekeering, antwoordt op dit schotschrift : ten eerste om te wijzen op den pamphletairen toon van het werkje, doch vooral om de heerlijke lessen te trekken, welke noodzakelijker wijze volgen uit Von Ruville's bekeering.

Eindelijk werd over deze bekeering nog een brochure geschreven door zekeren Leute, zoogezegd gewezen katholieken priester. Die heeft nu eens echt gevonden waarom Von Ruville katholiek werd. Doodeenvoudig omdat V. R. vroeger officier in het leger was, en als dusdanig zijn genot moest vinden in de *strijdende* Kerk. De soldaat heeft den geschiedkundige verdrongen!... Ten andere, V. R. beweert door het lezen der Symboliek van

Moehler te zijn bekeerd : Maar, hij moet dat boek wel slecht gelezen hebben, om niet eens goed den naam te kunnen schrijven van den auteur... Aldus Leute. Doch die naam is wel soms goed geschreven. En in alle geval mag de heer Leute den hemel danken als de letterzetters hem nooit op meerdere kemels vergasten. Is 't niet, lezers, dat die heer Leute een echt leutige vent is?

PATER P. JANSSENS, O. P.

(*Wordt vervolgd*).

BOEKENNIEUWS

DE GULDEN SCHADUW. door KAREL VAN DE WOESTIJNE. — C. A. J. Van Dishoeck, Bussum, 326 blz.

Hoezeer Karel Van de Woestijne is een Renaissance-natuur, heb ik trachten uit te maken in de kroniek waarin « Janus met het Dubbele Voorhoofd » werd behandeld. In dat proza hadden we den Renaissance-mensch met den humor van zijn volle leven; in deze verzen hebben we den Renaissance-mensch met den ernst van zijn hoogste streven. In de verwikkelingen van zijn proza ligt menige guitige lach gedempt; in de nog erger verwikkelingen van zijn poëzie speurt ge nergens dien lach; het sterkste pogen van zijn kunst is hem te heilig: op de hoogten waartoe hij dan stijgt komt er vertigo; en wie zou er dan lachen?

Deze dikke bundel omvat eigenlijk drie boeken : *De Rei der Maanden, Het Huis van den Dichter, Poemata.* Drie boeken poëzie, zoo onderscheiden, dat ze enkel kunnen harmonieeren door de wondere harmonie die ten slotte 't veelslachtig allerhande in dezen buitengewonen mensch toch allengs komt beheerschen.

Over Van de Woestijne's duisterheid meen ik vroeger genoeg te hebben gezegd. Met dezen nieuwen bundel is ze er niet op verminderd. Meer nog dan vroeger zwelgt hij in de overdaad van zijn eigen taal; en een der hoogste genietingen schijnt het hem te wezen verloren te loopen in den doolhof zijner eigen beelden. Blijft ge speuren met meer dan gewoon geduld, dan treft ge meest altijd het Ariadne-draadje : maar den Minotaurus van 's dichters onbegrijplijkheid heel en al doodslaan, dat zult ge niet.

Bij wijze van opdracht krijgen we vooreerst een samenspraak, beurt om beurt een sonnet, tusschen den dichter en zijn gedachte : De poëzie zegt zelf dat ze weinig weelde brengen zal :

« 'K en brenge u meer, uit de eelste zeeën, ik, gedachte, dan op mijn armen moeder-zoen een beetje zout ».

Maar de Dichter vertrouwt, hij voelt immers best de vruchtbare zwaarte van zijn dichterschap, en het zure zal hem wel worden zoet. Daarbij :

« Wat zoude ik klagen, waar 'k miskennen heb verworven?
Hoe drage ik zelfs een zorge om zuivrend sterken nijd?
Ik ben een druivelaar door Godes hand geleid,
die aller vorst gekeend en te elken tak doorkorven,
te voller geurde en woog ter herfstelijke korven,
maar pijnlijk was de groei ten muur der Eeuwigheid ».

Waarom zijn boek de Gulden Schaduw heet verklaart dan de Dichter in een kort vers, dat wel zeer euphemistisch een *verklaring* heet : Verbeeld u dat ge staat in 't woud, als 't avond is en alles rood weerschijnt. — Besef dan goed het symbolische van uw staat, als ge dichter zijt en als ge uw stemming laat

gaan op alles wat een avond in 't bosch kan teweeg brengen bij u, in harmonie met de zonnedaling tusschen de boomen :

van heel uw innigst wezen klaar
zie gulden schaauwe uw trêen ontglijden.

Dat er in 't Vlaamsche landschap op dat uur ook misten stijgen, die, zoo goed als de gulden schaduw, heerschen in dit boek, waarom zouden 't we niet zeggen al dadelijk, wijl een recensie toch altijd proza blijft?

Maar beklagenswaardig is hij die zich niet beuren voelt uit zijn proza waar Van de Woestijne nu straks de « Rei der Maanden » bezweert — bezweert met dat indrukwekkend inleidend sonnet :

Ik bind u binnen 't woord, o jaar, gelijk de boom
U binnen 't harsig barsten bindt der harde schorse.

Dan volgen ze in rei van lichter of zwaarder rythmendans, de twaalf maanden, twaalf godinnen van 't prachtigste Van de Woestijnsche maaksel.

'k Heb hier vóor me liggen een reproductie der twaalf tafereelen in 't Madridsche Museum, van dien grooten onbekende die de maanden heeft geschetst met mythologische onderwerpen en figuren uit den Dierenriem. Naar een gelijkaardig-objectiveerende bron is Van de Woestijne's inspiratie gegaan, en ze heeft wonderen verricht : Lees om 't even welk gedicht van de twaalf — buiten het elfde, dat zuiver Verlainiaansch is, maar jammerlijk fragmentarisch bleef — lees dus om 't even 't welke, en gij zult compassie voelen met den goeden ouden Hesiodos, wiens « Werken en Dagen » voortaan bij al wie Van de Woestijne kent zeer schamel zal staan te zien.

Moet ik een proefje kiezen, dan durf ik niet gaan naar 't allerschoonste, VIII (Augustus), uit vrees dat het om zijn hittigheid — geoorloofde wel — zekere lezers, wier gemoedstemming te eerbiedigen valt, zou verontrusten. Hier hebt ge dan b.v. het minder gewaagde, en toch veel realistischer XII (December) :

De ladder en de koorde; 't stroo; de gladde kilte
van teile en mes.... De huiver-morgen veinst en wacht.
De lucht is lui. De stilten luistren naar de stilte.
Het huis is doover dan een sneeuwen winternacht.
— De ketel is gekuischt waar zwoele draffen brasten,
en 't beest is buiten. Logge en wijze vingren tasten;
de zeuge rilt; hare oogen loenschen... En de dag
is als een doode vrouw die 'k niet beminnen mag...
— De dag is ledig. Hoor ten stal de peerden stampen.
De dag is ijl : de holle kerste-klokken tampen.

Mijn God, ik was het hoofd waar ge uw gena beweest.
Zij wisten 't. En zij voedden mij, gelijk dit beest
dat hun begeeren voedde en dat hun lust zal slachten.
Ze voedden van hun wrok mijn hankere gedachten
en ik werd schóon, en had hun afgunst niet verstaan...
Thans is de tijd, mijn God, dat ze mij slachten gaan
en... niets waar mijn verweer zijn angst weet vast te klampen...
— De dag is ijl. De holle kerste-klokken tampen.

Weidsch en grootsch als geheel is *Het Huis van den Dichter*. Daarin ligt ook het meest en het zuiverst natuurlijke, ongedwongen-mooie en spontaan-lyrische van dezen Godsbegenadigde, in den zin dat hij hier, in plaats van zich zoo « hanker » en « bral » — twee alles-zeggende woorden bij Van de Woestijne — af te pijnen tot zijn diepst-reflectieve wezen opruischt in woordmuziek, de borrelingen van zijn meer algemeen-voelende menschenziel vrij laat uitvloeien.

De Dichter heeft zijn huis gevonden op vier plaatsen :

1. *Het Huis op de vlakte*, aan de rivier, het oude huis aan de Laethemsche Leie, waar hij, de staag gewonde, zoo graag altijd om genezing terugkeert.

Zoo is in « de Terugkeer I » het gevoel van het naderend herstel geuit op een wijze die niet enkel als poëzie eenig is in onze letterkunde, maar die zoo physiologisch teekenend het bevinden weergeeft van eenieder die zich genezen voelt, dat deze dichter medische vak-bevindingen verwoordt die voor iet of wat literair voelende menschen van dokterswetenschap op zijn minst, naar ik vermoeden mag, verrassend juist zullen zijn :

o Vroomheid, dat het weer mocht zijn;
dat weder als weleer het was,
gelijk een geule gouden wijn
in 't broze en donkre glas;
— dat weer dit rijzen is geschied;
en, als ten poele een waterbel,
uit zwoele ziekte, uit zwart verdriet,
mijn hoop, van nieuwe glanzen hel,
heur-zelve welven ziet...

— Nog op de sponde 't holle hoofd
van alle veerend leven leeg;
het oog van genster-glans beroofd:
de droge lippe veeg :
zoo ligge ik, trage ontwakend waar
me een trouwe ziekte waakt, in 't bed
van bleeken morgen aarzel-klaar,
daar 'k de ooge-schale, licht-gebet,
ontsluite, en, druilend, staar.
. . . .

Zoo lig 'k, in nauw-ontloken dag,
van al mijn lijde' onaangedaan,
en lache van den glimmelach
die kranke' alleen verstaan;
— als plots geschoten, voor het eerst
na lange tijde', een zonne-straal
de lauwe, grauwe kamer dweerscht,
en, als een jonge zegepraal,
mijn wezen over-speerst.

Plots, door het dralend licht-gedruil,
van jammrende ure egaal doorkreund :
een straal, gelijk een schuine zuil
waar heel de dag aan leunt;

— een spake van het naarstig wiel
waarop de zonne een gouden voet
gereed houdt, tot 't den dag geviel
te draaien, en hem draaien doet
met daverenden hiel;
. . . .

En zie : nog vóor 'k bevroede, hoe
dit zoet geweld mijn ziel bezoekt,
daar keert mijn moeheid, en 'k ben moe
lijk van een blijden tocht.
Een frissche zoelte klopt, aldaar
de harde wrok aan 't haamren was;
en wijd wordt ooge en oore als 't waar'
dat zong aan 't zonnig venster-glas
een zinder-zieke snaar.

En 't broze brein, dat gemelijk
in zwachtlen zwoelde, slap en zwaar,
gaat zoet me aan 't glanzen nu, gelijk
een halle, stil en klaar.
'k Bewege; en — o, door peze aan pees
daar pijnt me een blijde stijfte en vliemt
door elke spier die roerde en rees;
en 'k voel, hoe leven door me priemt,
en dat ik nù genees.

En 'k zitte recht, de nek door-wrocht
van wriemlen, 't voor-hoofd klokke-hol :
maar 't oog, dat de oude verten zocht,
mijn oog van verte vol....
o Luie dag, die toe men kruipt
uit hoek aan hoek naar 't lamme bed ;
slink licht, dat slink me tegengluipt,
en ziet ge? : 'k zitte recht-gezet
waar heel de zon me omdruipt.

Maar in II « Einders » mag hij al buitenzitten en de zwakherlevende krachten, daar straks gespannen tot hoogdichterlijke veerkracht, spelemeien thans om de huiselijkheid tot ze uitkomen op 't sublieme :

« De stille zonne daar ik zit, vóor mijne woning,
in de oude lijste van een groene en roode veil ;
van al de bloemen op mijn mond de milde honing,
en in mijn hart van al de dagen 't vrome heil;
een witte roze aan mijn krage, en voor mijne oogen
de weiden en de Leie in lagen zonne-brand;
van mijne vrouwe in mij het zorgend mededoogen,
en van mijn zoontje op mijne wang de koele hand ;
— ik voel een rijpe traan diep uit mijn binnenst rijzen
van verren heimwee en gevreesd geluk, misschien;
'k laat op mijn moede oog de lange wimpers dijzen ;
— maar als ik ze open, zult ge er zonnen stralen zien....

In en om dit huis met een onsterflijke ster er boven blijven

we toeven tot opklinkt het roerend afscheidslied aan zijn lieve Leielanden. Nu naar het tweede huis van den dichter:

2. *Het Huis aan den Vijver, bij het Woud.* Dat ligt te Boschvoorde, en daar ook overstelpt hem poëzie. Maar hier niet de lijdelijke poëzie die zingt uit den zieke. Hier is 't de man die werkt

om een snede vleesch op deze snede brood.

Een rythmengejaag van koortsigen arbeid gaat door deze verzen — een zwoegende arbeid midden in deze natuur die hem met haar stille schoonheid telkens als hij opkijkt van zijn papier troosten komt en zingen doet:

O lang gesmade troost, o tuk-geleden pijn;
— en 'k voel mijn bleek gelaat gelijk een moede roze...
En toch: en is 't, of heel dit vredig dal-gedein,
of 't weeke zon-gezoen, of 't wimper-streelend koozen
van licht en schaûwe en trage, blauwe hemellijn
voor mij herschapen zijn?

Dat is een poosje rust, maar kom:

Ik min u vrouwe; ik min u kind. Gaat slapen. 'k Blijf,
want 'k voel hoe verzen, barens-reede mij bewonen....
— o God, mijn tóch betrouwde God, gedoog te loonen
dees wankelende ziel in dit doorhankerd lijf....

Maar 't wordt zomer, en hij betrekt zijn derde huis:

3. *Het Huis aan de zee;* en 't is alsof hij kreeg, deze dichter met rococosche overlading. den helderen gratievloed van de bruisende oneindigheden, alsof hij kreeg van de πολυρλοισβου θαλασσης 't geen Homeros kreeg: den Griekschen eenvoud. Nergens ten zij aan de zee kan deze dichter zingen als Boutens, kan hij zijn steigerende driften, die er toch altijd zijn — hoe zou hij anders een groot dichter wezen? — breidelen naar den eisch der klassische Ruhe:

Tot uw eeuwige lijne gekomen,
tot uw eeuwigen drift bereid;
met ons diepst bewogene droomen
en den kalmen trots van ons spijt;

en open voor alle troosten,
en dankbaar voor elke smart:
zoo staan we voor 't goud van uw Oosten
en voor 't grimmende wester-zwart.

Zóo, onder het kleed onzer wanen,
de borst van 't leven doorkrauwd;
op onze lippen 't zout onzer tranen,
maar in 't harte uw voedende zout;

Zee van broze golve-gebouwen
en sterk van na-levenden wind;
gestrekt als een schaamtlooze vrouwe,
en naakt als een schuldloos kind;

o Zee, die in aarzlenden morgen
te wachté en te wijlen ligt,
in uw schoot de stormen géborgen
en uw wezen bleek in het licht :

Zie, we zijn tot uw leven gekomen,
in den angst van onze eeuwigheid;
met ons diepst-bewogene droomen
en den kalmen trots van ons spijt.

En lees nu maar voort, dit zeegedicht, verbazend van driftensterkte en van zelfbeheersching. Wat raadselachtige wilskracht, wat Herkules van zenuwtaaiheid steekt er toch in dezen tengeren, gejaagden mensch? Hier is inderdaad een nieuwe Kloos aan 't woord, maar geen aamechtig agnostieker; een christelijk-geloovende Kloos, grootscher en grooter dan Kloos, die, niet zooals de parnassiaansche Hollander tronend op een onsterfelijk zee-sonnetje, maar in gedrongen poëzie. overzwalpend bladzijde voor, bladzijde na, zijn zielezee brengt vóor de zee, en vergelijkt en dan voelt alles wat Kloos heeft gevoeld, ja:

De zee, ze is als na strijd verademend verblijden ;
de zee, gelijk een schoon gelaat dat, na den lijden,
verbaasd, met vrome hoop zijn schromend aarzlen stilt ;
de zee, na gloorgen dag tot droom'ge vree vermild;
beroerd, nauw, en bewaasd, als waadmend ademglijden,
ter ronde welving van een bronze' en zilvren schild;
schoon als een bronze' en zilvren schild; de zee, aan 't tanen,
in 't valend avond-licht, dat uit den horizon
langs stijgend einder-plein zijn trage reis begon;
het dralig licht in bronze' en zilvren water-lanen;
en, achter 't steigrend paard met zwarte wappermanen,
het roerelooze rood der rustig-ronde zon.

— Maar ook veel meer voelt dan Kloos, voelt wat een dichter, die christen is, voelen moet :

Nacht. — Aan het open raam waar mijn begeerte huivert
van pijnigende weelde en blij-doorpriemend wee,
hoor 'k, in het windgewuif, van dag-gebroei gezuiverd,
gescheurd en moe de kreet der ongeziene zee.
Ik luister. En 't geschuif der zuiverende veegen
van flodderwind, die hijgend-blij 't geluchte wascht,
voelt zeulen in zijn joel en door zijn woelen wegen
de stem der zee die kreunt en wijkt, die huilt en wast....
— o Vreugde-winden, die mijn pijnlijk-open oogen,
die mijn gedachten manlijk aait en waaiend zoent;
geen schaatren heeft mijn oor voor diepre stem bedrogen,
geen sussen dat mijn ziel met eigen leed verzoent.
In torve toomloosheid, in koppig-taai weerstreven,
voel ik mijn rouw in mij gelijk de zee gebreid;
nog wilder, waar ze in zich voelt huiveren en leven,
o Zee, het weten van haar wreede oneindigheid!
Want hoe ge mijnen kreet in eigen grol mocht smachten,
o Zee, hoe 'k eigen drift om eigen trots verbeet;
nog dieper dan mijn rouw bijt, sterkend, de gedachte,
dat gij mij niet en kent en ik uw grenzen weet.

Wie hier zijn knieën niet knikken voelt tot biddenshouding is van steen.

In 't laatste boek van den bundel, de Poëmata, zingt de dichter, hoezeer het meer objectief-doen ook misleiden mocht, weer zichzelven uit, en langs « torve » kronkelingen zoekt weer haar hoogen kunstweg zijn lievende en lijdende ziel in « Adam », in de « Kuische Suzanna » en in het « Lied van Phaoon ».

« Adam » is als conceptie wel het sterkste dat van de Woestyne ooit heeft aangepakt : Hij is een Adam, die zijn oorsprong kent, die zich herinnert — o weelde — het Aardsch Paradijs, maar ook — o vloek — de verbanning eruit. Toch richt hij zich op : werken zal hij, 't harde gebod zal hij opvolgen, strijden zal hij tegen de monsters van allerhande drift. Maar daar ziet hij naar zijn Eva, en de strijd tusschen plicht en drift — die grootste drift van alle — laäit op met het geweld dat eeuwen doorgloeit : Altijd blijft hij zien dat Eva, de gevallen Eva, toch schoon is, helaas !...

De Renaissance dringt nog voller met haar heidendom in de beide laatste gedichten, die lager staan dan de rest van het boek, ook wel omdat ze fragmenten bleven. Vooral tegen het « Lied van Phaoon » — Phaoon, de minnaar van Sappho — moeten te midden van 't æsthetisch genot ethische bedenkingen rijzen. Die bedenkingen overigens hechten zich aan al de drie Poëmata. Hier levert van de Woestyne, me dunkt, de proef op de som, dat in de Renaissance lang niet alles een verrijzenis was van onsterflijke schoonheid. De grieven, die 'k in de bijdrage « Om. K. De Laey » tegen de Renaissance heb aangehaald, kunnen hier worden heropgedischt met zooveel te meer klem daar het ditmaal een dichter geldt, die wel zeker katholiek is én in zijn leven én in zijn dichterschap, maar wiens dichterschap, veel liever dan dat van den uitnemend-vromen De Laey, speelt met de gevaren die, van het heidendom uit, het geloof zoowel als de kunst bedreigen. Wellicht om dezelfde redenen is er meer onduidelijkheid, is er bombast zelfs, in deze Poëmata. En van de Woestyne mag zich wel herinneren dat ook eupheuisme en gongorisme vruchten waren van zijn geliefde Renaissance... die trouwens in hem een kunstenaar vindt zooals ze er zeker thans om 't even in welk land niet vele kan optronen. J. P.

VERZAMELDE TOONEELSPELEN EN OPSTELLEN OVER TOONEEL, door H. HEYERMANS, 1e deel : *Uitkomst*, *Vreemde Jacht*. — Amsterdam, S. L. Van Looy.

Heyermans is dus aan 't verzamelen. De aftrek van zijn spelen maakt weeral herdrukken noodig, en de vele kleine verspreide boekjes verkiest hij thans tot omvangrijker bundels bijeen te garen, en te dezer gelegenheid bij 't ouder werk ook een voorraad nieuwe dingen te voegen.

Ook zijn vroegere opstellen over tooneel raapt Heyermans er bij, omdat hij niet wil dat ze als gewoon dagbladgeschrijf voorgoed verloren gaan en omdat hij meent dat het zijn nut kan hebben zijn theorieën als bedreven vakman weer eens te plaatsen tegenover het waanwijs gepraat van gazetten en tijdschriften naar hij 't noemt « het gekakel van velerlei stuurlieden-aan-den wal ».

Heyermans is vooral in den laatsten tijd zeer ontevreden over 't burgerlijke publiek — burgerlijk vooral met betrekking tot zijn kunst – zoowel over de menschen die komen kijken naar zijn opvoeringen als over deze die er over schrijven. En hij lucht zijn ontevredenheid in de drukdoend-socialistische inleiding van dezen eersten bundel.

« De kunstzinnige hervorming van ons tooneel kan eerst na het herstel eener waarlijke maatschappelijke orde, door samenwerking der zusterkunsten geschieden ». De tooneelkunst moet eerst en vooral, wil hij betoogen, zich richten naar en voeling houden met het lager publiek, terwijl men thans weinig anders doet dan zich schikken naar de eischen van hen die hun entrées duur betalen kunnen, en die met hun verlepten smaak en hun afgeleefd gestel een tijdverdrijfje en een prikkelingetje van 't tooneel komen eischen.

» De toekomst met haar onafwendbare gebeurtenissen is is aan de proletarische levensbeschouwing — aan het proletariaat...

» Hoe sterk het verval zich ook in de tooneelstukken openbaart : het geblinddoekt ideaal, het ideaaltje dat in het verleden blijft scharrelen en het komende niet zien wil — het ideaal dat met lodderende oogjens 'n fopspeen beluikt en zich als nieuwverniste pagode bij het ongevaarlijke klasse-vermaak voegt, — dat ideaal men 'n horrelvoet en 'n waterhoofd, vooral bang en pretentieus tegenover het eenig Ideaal-van-klassieke-vormen dat « in 't Oosten daagt » — dat ideaal kan bezwaarlijk thans nog in de tent der getuigenis worden toegelaten.

» Voor ons, socialisten en « materialisten », zij het een genot in een worstelenden overgangstijd tot ontwaking van derden bij te dragen.

» Voor ons is deze periode van frissche ontroeringen — heeft eenige generatie zooveel meegemaakt! — eene in schoonheid groeiende *werkelijkheid*. waarvan elk nieuw gerucht de wilskracht versterkt ».

Maar genoeg, niet waar — genoeg van dezen hollen grosse-caissestijl. Telkens als men de beschouwingen leest van dezen realist der praktijk, telkens als men dezen prime-sautier van zijn eigen vaste planken ziet overstappen naar 't verhoog zijner theorieën, van waar zoo als hij beweert, al zijn inspiratie komt afgestroomd — waarlijk dan zou men beginnen gelooven dat deze man met waarachtig buitengewone tooneel*schrijvers*gaven ook in zijn werk een weergaloos tooneel*speler* is, in zoover dit synoniem mag wezen met frasenheldhaftigheid en hansworsterij.

Gelukkig doet Heyermans iets meer dan beschouwingen ten beste geven over tooneel. Uit zijn eigenlijke scheppingen verdringt de dichter-denker den advocaat-fraseur, en daar juist blijkt hij te wezen een man van geestdriftig geloof — een geloof, dat wat men ook zegge van 't voorwerp er van — toch is een geloof met het gehalte van een deugd, van een edelmoedigen ijver om, in naam van een betere toekomst te bereiken door menschelijke inspanning, elk in zijn sfeer ten voordeele van de kleinen en ongelukkigen zijn uiterste beste te doen. En steunende daarop kunnen we in ernst antwoorden : *ja* op een paar soliedere vragen uit zijn voorwoord : « Is het al niet eene

vreugde een klein dienaar der samenleving te zijn — reiken we mekaar niet van geslacht op geslacht de hand?

« Is het geloof in de toekomst, waartoe men mee heeft *getracht*, niet overvoldoende om blijmoedig voort te gaan? »

Over het 1ste tooneelspel in dezen bundel kunnen we kort zijn : « Uitkomst » werd besproken in een *Warande*-kroniek van 1908.

« Vreemde Jacht », een spel in drie bedrijven, staat, op lezing te oordeelen, merkelijk hooger.

't Is inderdaad een heele « vreemde jacht », dat zoeken van Dolf naar een kind uit zijn wilden tijd; en het oproepen der dochtertjes van al die « Sofies » is nu juist geen smakelijke zet. Maar de « jacht » komt eigenlijk neer op de zeer mooi ontlede verhouding tusschen Dolf en Hope. Dolf is een prachtfiguur..... maar zoo raar een verschijning in ons ras dat hij stellig móet champagne drinken om een geestigheid op te houden die den radsten Parijzenaar zou overbluffen. Het slot, op 't lezen af, vind ik jammer : die tragiek is wat al te brutaal. J. P.

HISTORISCHE LECTUUR, verzameld en bewerkt door Dr M. G. De Boer en L. J. De Wilde. Nieuwste geschiedenis. — Groningen, Noordhoff, 1910, 240 bladzijden, prijs 1.60 gulden; gebonden 1.90 gulden.

Dit boek is geschreven voor de leerlingen uit de hoogste klassen der middelbare onderwijsgestichten en gaarne zagen we dat het ter lezing stond in de bibliotheek van elk onzer middelbare onderwijsgestichten en dat niet één leerling de hoogste klassen verliet zonder dit boek gelezen te hebben. Een twintigtal der beste geschiedenisschrijvers van den tegenwoordigen tijd zijn hier aan het woord. De verzamelaars van dit boek hebben bij hen eenige van de treffendste bladzijden uitgeknipt, vertaald, en hier en daar in voetnota's toegelicht, zoodanig dat het behandelde onderwerp een geheel vormt, ongeveer tien bladzijden lang. Zoo krijgen we beurtelings : de belastingverpachting in Frankrijk in de achttiende eeuw; de Bastille; uit het leven van Marie Antoinette vóór de omwenteling; het optreden van Turgot als controleur-generaal der financiën; de opening der Staten-Generaal te Versailles in 1789; de tiende Augustus 1792; het proces van Lodewijk XVI; Napoleon Bonaparte in Egypte; het pròces van den hertog van Enghien; Napoleons terugkomst van Elba; Napoleon op Sint-Helena; het Bonapartisme ten tijde van het Fransche Burgerkoningschap; de Juli-revolutie; de hervorming van het kiesrecht in Engeland (1830); een bladzijde uit de geschiedenis der Engelsche arbeidswetgeving; de strijd tegen de korenwetten in Engeland; de « Maartdagen » van 1848 te Berlijn; het huwelijk van Napoleon III; de verbouwing van Parijs; een bladzijde uit de geschiedenis van den Indischen opstand; de aanslag van Orsini; Von Bismarck en koning Wilhelm I van Pruisen; het uitbreken van den Fransch-Duitschen oorlog; in het belegerde Parijs.

De namen van de schrijvers Funk-Brentano. Epkema, Marquis de Ségur, Lenôtre, Mignet, Houssaye, Malet, Jäger, prof. Van der Vlugt, Justin M. C. Carthy, enz., zijn borg dat in

geschiedkundig opzicht hier ernstig werk geleverd wordt. Als katholieken kunnen we niets inbrengen tegen de gekozen onderwerpen noch tegen hunne behandeling. De vertaling is nu wel geen kunstwerk, maar dit kan natuurlijk niet geëischt worden : zij is goed,

Over de nieuwste geschiedenis weten onze jongens gewoonlijk niets en dit boek zullen ze zoo gaarne lezen als welk leesboek ook. Vermits ze er veel kunnen bij leeren moeten ze 't in handen krijgen. E. Vl.

STIJL, VINDING EN VOORDRACHT, door K. Schoolland. — P. Noordhoff, Groningen, 260 blz.

Een boek over Rethorica ?... nu nog !

Vader Kloos zong reeds lang als hooggepriester haar requiemmis en spreekt sedert lang spottend hare lijkrede uit, onder handgeklap der moderne jongeren... Dood is ze toch niet en al de voorzeggingen van den grooten profeet zullen de zon niet anders doen draaien dan ze sedert eeuwen aan 't draaien is. Zou hij misschien ook binnen kort een nieuwe « Daad van eenvoudige rechtvaardigheid » uitgeven over critiek en rethorica ?

Dwaas is het een gebouw op te willen slaan zonder grondvestingen. Welsprekendheid is een kunst : hoeft zij dus niet, gelijk alle kunst, aangeleerd te worden ? Om niet in 't wild te vergroeien en als een willekeurig iets op te schieten heeft ze regels en wetten na te leven. Al wat wetteloos is in de natuur ontaardt en is tot onvruchtbaarheid of verwarring gedoemd. God zelf heeft zijn eigen wet in zijn eigen natuur. Goed uitgelegde en goed begrepen rethorica (overdaad is in alles noodlottig) is nuttig en noodig, en het is verheugend dat een man als Schoolland het aangedurfd heeft een boek samen te stellen dat « met het oog op de christelijke wetenschap » handelt over Stijl, Vinding en Voordracht.

Christelijk is zijn boek, 'k zei bijna te christelijk. Het maakte me den indruk als of het wat zweemde naar preekerigheid. Zijn verheven beschouwingen over kunst en æsthetiek kunnen hier en daar verkeerd begrepen worden, vrees ik, vooral indien de lezer schrijvers bedoeling uit het oog kwam te verliezen of zijn opvatting in haar geheel niet nam. Uit sommige plaatsen zou men meenen dat buiten het Christendom alle ware kunst onmogelijk is. « Kunstvereering, zegt hij elders, is eene schrikkelijke zonde, waarbij de mensch zich schuldig maakt aan afgoderij... In en door de kunst en het schoone God te verheerlijken als een eigene, zelfstandige levensuiting voldoet alleen aan de ware beteekenis der kunst. » Een onderscheiding van rechtstreeks of onrechtstreeks bijvoorbeeld ware hier, meen ik, niet misplaatst : te klinkt het toch zoo absoluut in 't oor. (Cfr Sertillanges, l'Art et la Morale).

Zijn gedachten over schoonheid en æsthetiek zijn philosophisch-diep en metaphysisch-hoog. Zou een beginneling ze wel begrijpen ? — Poëzie voor hem is iets verheven : van gevoelspoezie en beschrijvingen naar de werkelijkheid wil hij niet hooren. « De ware poëzie zoekt boven de werkelijkheid uit en waar het noodig blijkt, tegen de werkelijkheid in, naar het *ideale*, naar de *waarheid*. En de waarheid is uit God... » Zoo stijgt hij weer naar boven.

Hier en daar, hoewel weinig en onschuldig-weg komt er wat protestantsch door. Calvijn krijgt op tijd zijn wierookwalmpje te snuiven. — Bevatte het werk een rijkeren oogst voorbeelden het zou er zeker er niet bij verliezen aan waarde en kon een tweede druk het wat doen aangroeien voor sommige deelen die nu te kort afgesneden zijn of heel en gansch ontbreken het zou er des te nuttiger om zijn. Waarom bijv. de verschillende soorten van welsprekendheid voorbijgegaan?

Van Cooth (Handleiding tot het onderwijs in de gewijde welsprekendheid) is vollediger in zijn engeren kring en meer concreet door zijn groot aantal prachtige uittreksels. Poelhekke (Woordkunst) is fijner en meer aangepast aan de eischen van onzen tijd.

Toch blijft Schoolland's werk een goed boek, wel doordacht, een studieboek, zelfs ter lezing niet onaangenaam.

Het bevat veel nuttige dingen. R. P.

VAN ALLE TIJDEN, onder de redactie van C. G. Kaakebeen en Jan Ligthart, n° 4. — Middelnederlandsche Lyrische Gedichten, verzameld en toegelicht door Dr. D. C. TINBERGEN, 1 en 117 blz., fl. 1.00. — J. B. Wolters, Groningen,

Het kan zijn belang hebben vooreerst te herinneren aan wat er al vroeger in deze modeluitgave verschenen is. N° 1 was *Esmoreit* (f. 0.30), n° 2 was *Beatrijs* (f. 0.40), n° 3 was *Reinaert de Vos* (f 0.90). En thans deze keur van Middelnederlandsche lyriek: *Maerlant* met zijn wapene Martyn, zijn Disputacie van onzer Vrouwen, die Clausule van der Bible, zijn Lande van Oversee; *Hadewych* met 7 van haar zoo verheven liederen; een 10-tal proeven uit de *hoofsche lyriek* der 14° eeuw; 5 fragmenten uit Hildegaersberch; 25 *wereldlijke liederen*: de beroemdste, en ook andere die verdienen beroemd te worden; evenveel *geestelijke liederen*, alle juweeltjes; en ten slotte Suster Bertken met zeven proeven van haar zoo innige kunst. Een echt schrijn van kunstkleinoodiën uit onze oude tijden; bewijzen bij de vleet dat men in de letterkunde niet moest wachten op den dag van heden om de dichters te zien geven veel poëzie in weinig verzen.

Niet licht te overschatten is de vorm van de uitgave: In randnota's zijn al de in onbruik geraakte woorden en wendingen in hedendaagsch Nederlandsch vertaald. En een meesterlijke inleiding van 50 blz. wijdt u in, naar geest en vorm, voor de heele Middelnederlandsche lyriek.

En al de drie boekjes die voorgingen in deze serie zijn even goed verzorgd.

Wien het ernst is met onze Middelnederlandsche letterkunde, heeft tot gewetensplicht deze model-verzameling te bestudeeren en 't zal een plicht zijn waarvan de vervulling een hoog genot mag heeten.

KEUS UIT DE WERKEN VAN BURGEMEESTER JAN VAN RIJSWIJCK met eene levensschets, door MAX ROOSES. — Antwerpen, de Nederlandsche Boekhandel, 303 blz. Pr. 2.00.

Max Rooses was Van Rijswijck's vriend. Daardoor komt het wellicht dat hij zoo weinig-streng is in zijne keus. Ruim

eene helft der opgenomen stukken mocht gerust vergeten blijven : Namelijk het viertal gedichtjes en de twee historische voordrachten. (Washington-Cavour) waarin men dwaze zinnen aantreft als « Thans is het uit, het rijk van den grooten lama uit het Westen, dank aan het Italiaansche volk, dank aan Cavour. Leo XIII is voor ons niets meer dan een gewoon mensch, een Menheer, een eenvoudige Menheer. Van tijd tot tijd geeft hij zich nog het genoegen ons allen eens in den ban te slaan en te verwenschen naar de hel ». Het is altijd gevaarlijk jaren nadat ze geschreven werden gazetartikelen weer uit te geven. Wat belangrijk scheen onder zekere omstandigheden, schijnt later onbeduidend. Onder die artikelen is er een ultragemeen « 't Laatste sermoen van pastoor Brobbels ». Dat is Engelsch zout in plaats van Attisch. De andere zijn over het algemeen nog al kras geschreven en van dien aard dat bij het lezen ervan liberale jonge lieden moeten vinden dat die Jan dat toch zoo schoon kon zeggen. Het beste zijn toch de redevoeringen, vooral diegene tot de jeugd gericht. Dat Jan Van Rijswijck een allerpuikst redenaar was, daarover is iedereen het altijd eens geweest. L. D.

BEMINT DE ARMEN, een reeks lezingen voor liefdadigheidsgenootschappen door Kan. Am. Joos, 109 blz. — St. Nikolaas, J. Edom. Pr. fr. 0.75 ; wordt verkocht ten voordeele van St. Jozefs patronage te St. Niklaas.

Dat kleine grijze boekje moet uit zijn schuchterheid van achter veel opdringerige persproducten naar voren worden gehaald.

Kan. Joos, de geleerde, is opgetreden als de pleegvader der armen, en hij heeft den toon des harten getroffen. Dat boekje bergt een schat van barmhartige ervaring en gemoedelijke raadgeving. Een man, die als taalkundige en paedagoog zijn gevestigden naam heeft, zoo vroom eene sociale daad te zien plegen is al te zeldzaam dan dat er niet met nadruk zou op gewezen worden. Mochten veel kamergeleerden door zulk een deugdelijk en deugddoend voorbeeld worden gesticht, en opgeroepen tot hetgeen voor alle gegoeden een plicht is. J. P.

BEKNOPTE NEDERLANDSCHE SPRAAKKUNST, door E. Rijpma. — Groningen, J. B. Wolters, 1909, 124 blz.

Een spraakkunst zonder de minste spraakkunst-pedanterie : dus een groote zeldzaamheid. Rijpma, die op 't gebied van taal en letterkunde reeds getoond heeft wat hij kan, gaat van de stelling — een zuivere ingeving van 't zuiverst gezond verstand — dat de grammatica geen regels heeft voor te schrijven, maar alleen te zeggen heeft welke regels, blijkens het taalgebruik in de taal zelf aanwezig zijn. « Wijkt dat taalgebruik soms van een regel af, dan wordt die afwijking geconstateerd, maar niet veroordeeld. »

Zooals reeds vóor twee jaar Holtvast, gaat ook deze spraakkunst uit niet van de geijkte boekentaal, maar wel van de beschaafde omgangstaal. Zoo komt men natuurlijk uit op wetten die *leven*. Door spreektaal en schrijftaal zoo nevens mekaar te zetten, geeft Rijpma een gezonder en juister inzicht in de taal als groeiend organisme.

Overal waar het mogelijk was is in dit boekje de inductieve weg gevolgd. Eerst voorbeelden en daarna regels. Als handboekje voor dagelijksch gebruik is dit stellig het beste dat we totnogtoe bezitten.

CONTINUOUS STORY READERS, edited by P. VAN ROSSUM. — Groningen, J. B. Wolters, 1910. Nr 1 : *Maria Edgeworth : Lazy Lawrence, annoted and adapted;* Nr 2 : *John strange winter : A Waif, annoted and adapted.*

Dat zijn de eerstelingjes van een serie die bij velen, leeraars en leerlingen, welkom zullen zijn. 't Zijn kleine, lieve dingetjes, vertellingen, die een geheel vormen, die veel meer dus dan gebloemleesde stukjes, den leergragen geest *boeien :* een hoofdvereischte waar het geldt vlug te vatten en goed te onthouden. — « Deze serie leesboeken », zegt de tekstbezorger in zijn voorbericht, « is in de eerste plaats bestemd voor de hoogste klassen van scholen, meer uitgebreid Lager Onderwijs en voor de lagere klassen van Middelbare Scholen, en is samengesteld met de bedoeling, eenvoudige, boeiende lectuur te geven voor hen, die nog niet ver genoeg gevorderd zijn om de geannoteerde boeken, die tot nu toe in ons land verschenen zijn, te lezen. »

De schrijver heeft zijn uiterst beste gedaan, en verdient van wege al dezen die zich bezig houden met aanvang-Engelsch de beste tegemoetkoming.

LEESMETHODE van HOOGEVEEN. — J. B. Wolters, Groningen.

Een speciale kindercantate zou mogen vervaardigd worden tot dankzegging aan de firma Wolters om al wat ze voor onze kleintjes doet. Ze bezorgt immers aan de kleuters dat heele stel allermooiste leerboekjes : « Pim en Mien », « Nog bij Moeder », « Dicht bij Huis », « De Wereld in », en nu komt daar weer een nieuwe uitgave van 't geen aan die leesboekjes moet voorafgaan, nl. Hoogeveen's verbeterd leesplankje, met de daarbij behoorende twee letterdoosjes, gevuld met lettertjes. Het plankje heeft 18 plaatjes met onder elk, de naam van het voorgestelde wezen, mensch of dier. Op iedere letter van dien naam wordt nu door 't nog onbedreven handje de weerga uit het doosje gelegd. — Het heele toestel kost fl. 0.75.

Nevens deze methode, die een razenden bijval heeft, gaan de allereerste kinderleesboekjes, ten getalle van 6, bewerkt door de bekende kindervrienden Hoogeveen, Ligthart en Scheepstra, en allersmakelijkst geïllustreerd door Jetses, die in dit vak een éenige beroemdheid is. De leesboekjes zijn thans aan hun 8a druk ; elk stukje kost fl. 0.25.

JUSTUS VAN GENT (Joost van Wassenhove), door Prof. A. DE CEULENEER. — Afdruk uit de « Versl. en Meded. der Koninkl. Vlaamsche Academie ». — Gent, A. Siffar, 1910.

Met deze flink-gedocumenteerde en nauwgezette æsthetisch-critische verhandeling over het werk van den voorlooper onzer groote italianiseerende Primitieven, vult Prof. de Ceuleneer eene leemte aan, en verricht hij tevens eene daad van rechtvaardigheid. Justus van Gent is immers veel minder bekend dan het meerendeel onzer Vlaamsche Primitieven uit de XVe eeuw,

omdat in ons land geen enkel werk te vinden is hetwelk hem met volstrekte zekerheid mag worden toegeschreven : *De Benedictie door Paus Paulus II gegeven*, (Antw. Museum) wordt toch slechts onder voorbehoud op Justus' naam gesteld. Gemeenlijk worden hem door de critiek slechts bondige berichtjes gewijd. En, al verdient hij wel wat beters, dit moet ons niet verwonderen. Er bestaan om zoo te zeggen geene teksten welke ons over den kunstenaar inlichten. en langen tijd was slechts een enkel zijner werken, nl. : *Het Laatste Avondmaal*, uit de Galerij van Urbino algemeen bekend. De moderne critiek betoonde hem van lieverlede meer waardeering, en Prof. de Ceuleneer stelde zich tot taak in deze fraaie, objectieve studie, al wat oude boeken en bescheiden uit Italië en Vlaanderen hem aan de hand deden te versmelten met de weinige inlichtingen over Justus van Gent, waarop de critiek bouwde om aan het eenig bekende werk van den schilder enkele stukken vast te knoopen welke aan verschillende Italiaansche meesters waren toegeschreven. Aldus : de ideale portretten van wijsgeeren en schrijvers (*Louvre* en Verzameling Barberini, te Rome), alsmede de vier tot ons gekomen allegorieën der vrije kunsten : Trivium en Quadrivium (Berlijn en Londen).

Nu de critiek, en met haar het publiek, met eene zekere voorliefde terugblikt naar onze Vlaamsche schilders der XVIe eeuw die zich de formeele en perspectivistische volmaking der Italiaansche kunstenaars uit den bloeitijd der Renaissance eigen maakten, en aldus de opkomst van een Rubens langzaam voorbereidden, komt dit werkje op zijn tijd.

Justus van Gent was de eerste Vlaamsche schilder die jarenlang in Italië verbleef en eene verregaande vereenvoudiging in samenstelling en toekening betrachtte.

Te dien titel was hij onderhavige studie volkomen waardig. Prof. de Ceuleneer heeft puik werk geleverd, streng wetenschappelijk, vloeiend gesteld en zeer persoonlijk opgevat.

Het zij ons geoorloofd hier den wensch uit te drukken dat zijne verhandeling eerlang, in eene mooier uitgave en in het Fransch vertaald, de reeks kunstmonographieën kome aanvullen, welke door onze Belgische uitgevers, sedert enkele jaren, aan de eerbiedwaardige stichters onze nationale kunst worden gewijd.

CAM. POUPEYE.

ALLERLEI

De dood van Tolstoj heeft alle bladen en tijdschriften gevuld. Het moge volstaan te verwijzen naar de studie over zijn leven en werken die in 1907 in *Dietsche Warande* verscheen. Buiten vlugschriften gaf Tolstoj sedertdien niets meer uit, en wijzigingen in de ideeën van den tachtigjarige zijn niet meer gekomen. Van katholiek standpunt uit wellicht het beste dat verscheen bij zijn dood — een tragische dood, daar Tolstoj van huis was weggevlucht en in een klooster waar hij rust en vrede zocht enkele dagen nadien overleed — zijn de drie artikelen in 't Centrum (22, 24 en 25 Nov.) van P. v. d. Tempel. Daaruit hier enkel een paar samenvattende zinnen :

« In dezen man moesten de volgende tegenstrijdigheden worden opgelost : een realistisch kunstenaar, een scherp waarnemer van het leven, een diep ontleder van het menschelijk gemoed — en tegelijk een buddhistische monnik, peinzend over de trappen van extase, die naar de oplossing van het individueel bestaan in het absolute zijn voeren. Een geweldig anarchist die alle steunsels en hengsels van 't maatschappelijk leven uit elkaar wil wrikken — en tegelijk een teedere ziel, die schreit bij de minste smart door het nederigste creatuur in Gods schepping geleden...

« Hoeveel kwaad aan 't geloof Tolstoj door zijn willekeurige opvatting van 't Evangelie ook hebbe gedaan — dit blijft : « Tolstoj heeft niet slechts zijn tijdgenooten door woord en voorbeeld vermaand, zich meer het lot van hun verdrukte broederen aan te trekken, maar onze door overbeschaving geprikkelde en ontzenuwde maatschappij heeft hij er aan herinnerd, dat waar en duurzaam geluk niet gezocht moet worden in de overspanning van zingenot en verfijnde weelde, doch in de meer eenvoudige levensvormen, waarvan noeste arbeid en sobere matigheid de hoofdvoorwaarden uitmaken ».

Wilhelm Raabe, misschien wel de beste hedendaagsche Duitsche verteller is nu ook, als tachtigjarige, gestorven. De Duitsche briefwisselaar van het Antwerpsch *Handelsblad* geeft over hem een lezenswaarde nota, waaruit het volgende hier wel mag opgedischt :

« Een Duitscher met hart en geest was deze schrijver, dien men uit zijn werken zoo netjes en fijn kan leeren kennen, want hij was heel en gansch subjektief. Hij gaf zich zelf met heel zijn wezen en bestaan. Over zijn typen, helden en karakters lacht hij heen, maar uit dit lachen borrelt een diep gevoeld medelijden met het menschenwee. Een sterk humoristisch talent bezat deze vruchtbare schrijver, die zich om de buitenwereld weinig bekommerde.

Raabe is een gemoedelijk, lustig verteller, een fijne geest met scherpziende oogen. Uit een nietig, klein dingetje, dat hij tot in het fijnste uitpluist en uitrafelt, weet hij de diepste gedachten te halen, de treffendste bespiegelingen aanschouwelijk

voor te stellen. Maar dit ontleden tot in het oneindige is van den anderen kant ook een hoofdgebrek van zijn werken, die door deze beschouwingen gedwongen eenheid en vasten samenhang meestal missen. In dit opzicht heeft hij zeker den invloed ondergaan van Jean Paul, van wien hij een neiging tot fantaseeren en romantiseeren overgeërfd heeft, alhoewel Raabe realist is.

Dickens, die hem de fijne opmerkingsgave, de plastische schildering leerde, heeft een beteren invloed op hem uitgeoefend. Maar ondanks deze beide invloeden is Raabe een karakteristieke verschijning in de romanliteratuur onzer dagen. Modern is Raabe eigenlijk niet, maar hoogst oorspronkelijk; hij schildert, in tegenstelling met alle andere realistische romanschrijvers, zonderlinge, vreemde dingen; zijn romans spelen in oude, vervallen steden, waarvan de herinnering aangenaam aandoet. Bij de modernen worden wij meestal in groote steden binnen geleid, waar de machienen knarsen en vonken spatten. Raabe geeft het alledaagsch gedoe en getob uit vroeger dagen, maar toch toepasselijk op onzen tijd.

Eigenlijk populair was Raabe niet, maar zijn romans: « Chronik aus der Sperlingsgasse » en zijn « Hungerpastor », zullen na zijn dood blijven leven en tot de wereldliteratuur behooren.

Van beteekenis voor Raabe's literarische verschijning is, dat hij op 23-jarigen leeftijd met zijn boek « Chronik aus der Sperlingsgasse » (een dagblad van een ouden man) onsterfelijken roem ingeoogst heeft. Hier heeft hij werkelijk zijn gave van zien, van denken en lachen meesterlijk ontwikkeld. Hij gaf dit boek uit als zijnde indrukken van een ouden man met pessimistische en toch ideale levensbeschouwingen. Als jongeling dacht hij reeds als ouderling, en als grijsaard dacht hij nog als jongeling, nog immer even frisch, gezond en sterk, werkelijkheid en idealismus!

En daarom zal zijn « Hungerpastor » steeds gelezen worden. Best komt hier zijn gansche levensaanschouwing tot heldere uitdrukking. Twee jongelingen stelt hij tegenover elkaar in den strijd om 't leven : Hans Unwirsch, een arme schoenmakerzoon die « Hungerpastor » wordt, tegenover Moritz Freudenstein, een rijk burgerskind. Unwirsch brengt het niet verder dan pastoor op een klein, arm dorp, maar is gelukkig, braaf en goed, en werkt voor 't heil der menschheid. Freudenstein wordt zelfs « Geheimer Hofrat », maar burgerlijk is hij dood, hij is de incarnatie van het egoïsmus, terwijl Unwirsch de vaandrig van het idealismus is. Dit thema komt in bijna al zijn romans terug. Hij wil de tegenstelling tusschen werkelijkheid en ideaal overbruggen en deze menschen tot een rustiger, harmonischer wereldbeschouwing voeren. En die brug is zijn diepgevoelde humor. Dit is de hoofd- en leidgedachte van al zijn vertellingen.

« Men spreekt veel te lichtzinnig over het lachen in de wereld; ik houd het lachen voor een der grootste aangelegenheden van het menschdom ». Zoo schreef W. Raabe eens en deze gedachte geeft een helderen blik op zijn werken, want door zijn humor wilde hij 't volk opbeuren en rijpelijk doen nadenken. Achter zijn humor liggen wijsgeerige, diepe gedachten verborgen. En boven het naakte werkelijke, dat hij haarfijn uitbeeldde, lichtte immer hoog uit een glanzend idealismus.

Het leven van Willem Raabe, die eerst onder den deknaam van Corvinus schreef, verliep heel stil en eenvoudig. Te Eschershausen, in Braunschweig, aanschouwde hij op 8 September 1831 het eerste levenslicht. Hij studeerde te Berlijn en te Göttingen. Meestal vertoefde hij in zijn geboortestreek die hij boven alles liefhad.

Naast zijn « Chronik der Sperlingsgasse » en zijn « Hungerpastor », noemen wij onder andere « Die Leute aus dem Walde », « Abu Telfan », « Guttman's Reisen », Hastenbeck ».

De universiteit van Göttingen verleende hem den eeretitel van doctor in de wijsbegeerte in 1901, en de hoogeschool van Berlijn schonk hem dit jaar den eeretitel van doctor in de geneeskunde.

Het Duitsche volk is dankbaar, voor het schoone, ware en goede dat Raabe voortgebracht heeft. »

Het *Handelsblad* zou er mogen bijvoegen dat een van Raabe's beste novellen speelt in de 17e eeuw op ons « Liefkenshoek ».

-

Een jammerlijk verlies leed ook weer onze eigen letterkunde door den dood van den 26-jarigen Alex. Gutteling, een der goede mederedacteurs van Verwey's Beweging.

Uit de *Amsterdammer* van 20 November halen we over hem de volgende bijzonderheden :

Toen de 15- of 16-jarige Alex. Gutteling nog op de schoolbanken te Noordwijk in de schaarsche vrije uren die een examenstudie vrij lieten, de verzenbundels der nieuwere dichters genoot, en vooral die van den dichter wonende hoog op dat nabije duin, ontlook in hem het dichterschap met een rijk en lenig talent... Hij genoot de wereld om hem heen zoo diep en zuiver, dat zij hem in dank een schat van beelden schonk, die door de klankrijke en lichte rythmische taal van zijn natuurlijke stem werden opgenomen, als lichte wolkjes, die een zacht blauwen hemel schakeeren. Maar wat hij bovenal diep in zich zelf bezat, dat was de macht van den droom, zooals zijn geliefde dichter die noemde, dat is de macht om een nieuwe schoonheid te scheppen door den genoten beeldenrijkdom te rangschikken in een eigen innerlijk gezien verband van zuiverder schoon dan de natuur kan geven.

Niet alleen de dichter, aan wien hij eerst met schroom, later met genegenheid en nog later in groote vriendschap zijn gedichten toonde, maar ook het publiek dat zijn « Orfeus en Eurydice » las, erkenden dat veelbelovende zonnige dichterschap.

De noodzaak van een akademische studie dwong hem een richting op, die afweek van den weg naar de schoonheid, zoo scherp en verlokkend voor hem gebaand. Doch nauwlijks gekomen in de vrijheid van het Amsterdamsche studentenleven, greep hem de kwaal aan, die hem bracht bij de stille veldelijke rust van Driebergen. Hoe pijnlijk ook de oorzaak van die verandering was, toch voelde hij, dat daarmee de mooglijkheid ontstond zich geheel aan zijn dichterschap te wijden. Nog verlokkender werd die toekomst door de gedachte dat een geliefde hand hem mede behulpzaam zou zijn, de gezondheid te herwinnen en een leven te beginnen van een zonnige rust en heerlijke toewijding aan zijn dichterschap. De « Affodillen » die hij moest

plukken onder de eerste bedreiging van zijn kwaal, vol sombere gedachten aan een jongen dood, werden opgevolgd door « Mijn Droomen », waarin het gevoel van zijn dichterlijke kracht zich voluit wist te ontplooien.

Doch de kwaal liet niet los. Zeldzamer en zeldzamer werden de dagen, dat de dichter in de natuur de oogen vol dronk aan beelden, die hij zoo diep behoefde. Meer en meer werd zijn kamer, werden platen en vooral boeken de wereld, waarin hij leven moest. En toch overal zocht hij de schoonheid. Een enkele plaat, zelfs eenmaal een eenvoudige mattenklopper waren hem een oproep om zijn hart te richten naar de schoonheid, die hij aldoor begeerde en die al zijn uren vervulde.

Overal zocht hij Hoe moet ik nu denken aan dat heerlijke aandoenlijke gedicht, waarmede hij den vriend zocht, die op een der Indische eilanden het vuur richtte tegen de in 't wit gekleede ten dood gewijde inboorlingen.

Hij studeerde ook. Kritische studiën waarvan enkele in dit Weekblad getuigden van zijn warme liefde voor de dichtkunst der verbeelding, een liefde die aldoor heenscheen over de scherpe vormen waarin hij zijn oordeel soms uitsprak. Zoo warm was die genegenheid, dat de hoon, die hij in een Rembrandt- en Potgieter-schijnhulde aan de schoonheid aangedaan wist, hem twee gedichten deden schrijven van een voor hem ongewone kracht. Doch ook andere wegen kon zijn studie gaan. Daarvan getuigde het breed opgezette stuk over De Oden van Klopstock.

Toch zocht zijn dichterschap onophoudelijk naar de klankrijke verbeelding, waar zijn rijk talent, en zijn innerlijke bewogenheid naar moesten smachten als een dorstige in de woestijn.

Hoe gelukkig bracht hem zijn studie toen tot de vertalingen. Want arm was zijn kamer in de stille velden aan de beelden, die natuur en wereld den gezonden dichter in onophoudelijken stroom kunnen aanvoeren.

Wat werd zijn greep toen weer krachtiger, toen hij in de vertalingen een kans zag zijn groote blijde vereering te uiten. Want zijn vertalen was zingen, was eerst luisteren en stil inwendig zien. en daarna uitstorten met eigen stem en in eigen taal de ondervonden en weer geziene verbeeldingen.

Hölderlin eerst, met dat grootsche gedicht De Archipelagus. Doch daarna durfde hij, de zieke en zoo jammerlijke zwakke het aan, dat breedste werk der vorige eeuw, waarin de hoogst geïnspireerde, en de meest moderne geest zijn dichterlijke opstandigheid uitstortte. Shelley's Prometheus werd verhollandscht tot een waarlijk ingrijpend gedicht in onze taal.

En eindelijk werd de zware gang van Milton weer levend. Wat in den verren blinden dichter van 't bewogen Engeland der revolutie was omgegaan klonk en herklonk in de stem van den jongen dichter. die zijn hei en bosch niet meer kon gaan zien. Maar 't heeft niet mogen uitklinken ; zes van de twaalf zangen uit het verloren Paradijs waren overgebracht in een taal, die geen oogenblik doet vermoeden hoe zwak de hand was die de woorden schreef.

« De tijd is ver. dat mij een droom van roem dorst plagen :
Toen zou ik schreien om dit werk, pas half gereed.
En worstlen met mijn lot — O ijdel klagend jagen,
Want elk web scheurt op 't eind en geen die 't tijdstip weet ».

Met die verzen nam reeds dezen zomer de jonge dichter afscheid van zijn groot werk, waarin zijn allerlaatste kracht nog gewijd was aan den heerlijken dienst der schoonheid. »

Ook aan 't herdenken van onzen grijzen strijder Coremans mag hier wel een plaatsje worden gewijd.

Hij was in zijn bloeitijd de talentrijkste en de vruchtbaarste verdediger onzer taalrechten in de Kamer.

De Vlaamsche wetten die er door kwamen waren grootendeels zijn werk :

In 1873 de eerste wet-Coremans over het gebruik van Vlaamsch in gerechtszaken ;

In 1883 de wet op het Vlaamsch in het Middelbaar Onderwijs ;

In 1888 de tweede wet op 't Vlaamsch in het gerecht ;

In 1899 de Gelijkheidswet (Coremans-De Vriendt) ;

In 1910 de wet op het Middelbaar Onderwijs, gestemd in den tekst Segers-Franck.

Het Vlaamsche volk is Coremans blijvenden dank verschuldigd.

Aan kanunnik H. Claeys † hoopt *Dietsche Warande* eerlang een artikel te wijden.

Ons mede-redactielid, Pastoor Cuppens. en toondichter Lod. De Vocht, werden door Z. H. Pius X ieder met een zilveren penning vereerd, ter gelegenheid van het aanbieden aan den Paus van « Jaarkrans ». (Winter-deel). Wij juichen van harte toe de beide kunstenaars, die door hun werk ons een « Mei van vroomheid », van blijdschap, van schoonheid, in den strengen wintertijd wisten te doen opbloeien.

Weer heeft St. Niklaas-Nobel met zijn prijs van 100,000 fr. de ronde gedaan, en voor de wetenschap werd weeral een Nederlander, voor de letterkunde een Duitscher bedacht.

Neerlandia schrijft te dezer gelegenheid :

« De uitverkiezing van prof. J. D. Van der Waals boven de weinigen die voor den Nobelprijs om den voorrang dingen, vervult Nederland met trots en doet opnieuw met verbazing ons afvragen : welke opvoeding heeft ons volk gehad, dat het in zoo klein een land zulke groote mannen eerst ziet als het merkt dat zij aan de heele wereld behooren. »

Tot nu toe zijn sedert 1901 aan 23 geleerden voor natuur- en scheikunde Nobelprijzen toegekend. Daaronder waren 7 Duitschers, 5 Franschen, 4 Engelschen, 4 Hollanders, 1 Amerikaan, 1 Zweed en 1 Italiaan. De vier Hollanders zijn van 't Hoff, Lorentz, Zeeman en Van der Waals.

Nu geeft daarover *Het Handelsblad* van Antwerpen, de volgende beschouwing, die wel diep moge doorzijpelen in Vlaanderen en ook de officieele hoogheden moge bereiken :

« De Zweedsche Academie van Wetenschappen heeft besloten dit jaar den Nobelprijs voor de natuurkunde toe te kennen aan prof. J. D. van der Waals, oud-hoogleeraar te Amsterdam, voor zijn onderzoekingen over den gasvormigen en vloeibaren toestand (toestandsvergelijking).

Den vredeprijs uitgezonderd heeft nog nooit een Belg een prijs behaald.

Bij de hooge onderscheiding die professor van der Waals te beurt valt, denkt men onwillekeurig aan het argument der Vlaamschhaters : dat het Nederlandsch zich niet schikt voor het veroveren van hoogere wetenschap.

Beelden die menschen zich soms in dat die Hollandsche koppen in het Fransch studeeren ?

We gelooven nu wel dat deze laatste tijden vooral, deze kleingeestige gedachten van sommige onzer franskiljons : *dat alleenlijk hooge wetenschap in het Fransch mogelijk is*, verdwenen zijn.

Zoo niet, als zij dan niet ziende blind of hoorende doof zijn, zullen zij toch wel uit die onvergetelijke Vlaamsche congressen, die gedurige voordrachten K. V. Hoogeschooluitbreiding en vele andere moeten opgemerkt hebben, dat ook de wetenschap, de hoogste wetenschap zelf, in onze taal verhandeld kan worden.

We zijn, nu de vierde Nederlandsche geleerde den Nobelprijs weghaalt, beschaamd voor onze taalbroeders in Nederland, dat wij in België nog verplicht zijn zulk betoog te moeten leveren, om menschen te overtuigen, die beweren hunne zinnen en hun verstand te bezitten. »

Over *Paul Heyse*, den bekroonden Duitschen literator, een mededeeling in 't aanstaande nummer.

INHOUD VAN TIJDSCHRIFTEN

ONZE KUNST, December 1910. — *F. Hart Nibbrig* (Joh. Cohen Gosschalk). — *De Schilder Mancadan* (J. O. Kronig). — *Kunstberichten*, uit Antwerpen, Haarlem, Leiden, enz. — † *Van der Stappen*. — *Boeken en Tijdschriften*. — Van af jaargang 1909 verschijnt een genummerde *Prachtuitgave* à *f* 25.— per jaargang. Nadere inlichtingen verstrekken de uitgevers.

BIEKORF, 22, 1910. — *In Memoriam* (C. Gezelle) : een treffend lijkgedicht. Maar als indruk kan ik den aanvang niet overeen brengen met verdere verzen : *Geen spoor en liet ze...* — *Volkszeg* (Warden Oom) : een aardige vertelling. — *Uit ouden Tijd* (Arth. Coussens) : twee nieuwe verzentafereelen uit de reeks, ditmaal : « De Heiligen » en « Vorstenfeest ».

VLAAMSCHE ARBEID, 10e en 11e nr 1910.— *Een Avontuur van Meester François Villon* (P. Kenis) : flink bestudeerde bijzonheden, maar zou de taal wel genoeg in den middeleeuwschen toon zijn gehouden ? Verzen van Fr. Chr. Kops. — *Oranje Boven* (Joh. De Cock) : geestige schets van een Zwolsch feest, uit een eerlang te verschijnen bundel « Prentbrieven uit Holland ». — *De Lof der Stilte* (J. Greshoff) : tooneelstuk in verzen. — *Kermisvooravond* (Okt. Steghers) : schets uit het Eekloosch leven. — Verzen van Jan Hammenecker, H. Baccaert en Joz. Simons. — *Kunstkroniek* en *Vlaamsch Leven*.

DE LELIE, November 1910. — *Schetsjes uit het Leven* (C. Mostart). — *Sinds gij zijt weggegaan* (A. L.) : klankvol vers. — *Schoone Handvlijt* (Lize Weber) : over kantwerk, met platen. — *De vrouw kan veel* (R. Knoppers) : met het oog op de sociale beweging. — *O. L. V. van Averbode* (Alb. Steenhoff-Smulders) : stemmig gedichtje.— *Onze Retraite*.— *Uit de Natuur* (Al. Wigman) : over vogels. — *Indisch Raffiawerk* (M. Verbruggen). — *Te Laat* (Mev. Jos. Meyboom) : een vertolking uit Indië. — *Gehaakt wollen kindermutsje* (Harriet). — *Boekbespreking*.

VERSLAGEN EN MEDEDEELINGEN DER KONINKLIJKE VLAAMSCHE ACADEMIE, October 1910. — *Verslag over de October-vergadering :* o.a. Mededeeling van 't overlijden van Dr Ernst Martin, den Duitschen Reinaert-filoloog. — *Recht en Reden* (J. Muyldermans) : nog een toemaatje op de beschouwingen over de uitspraak onzer taal.

VOLKSKUNDE, afl. 11-12, 1910. — *Jordaens en de Folklore.— Spreekwoorden, Zegswijzen en Uitdrukkingen op volksgeloof berustend* (A. De Cock). — *Het meisje met het Varkenshoofd* (G. Boekenoogen). — *Nederlandsche Sprookjes en Vertelsels* (G. Boekenoogen). — *Bezweringsformulieren* (A. De Cock) : tegen allerlei toevallen en ziekten. — *Historische kinderrijmpjes* (A. De Cock). — *De Mechelsche Maanblusschers*. — *Geparodieerde Sermoenen*.

ST. LUCAS, October 1910. — *Terugkeer tot de oude Vormen in de Liturgische Gewaden* (R. L.) : de kasuifel, de dalmatiek, de koorkap, met tal van afbeeldingen. — *De Oorsprong der gothische Bouwkunst* (R. Lemaire) : een geleerde bijdrage over de Romaansche kunst, die verschilt van de voorgaande hoofdzakelijk door drie kenteekenen : 1° de groote vorderingen die de bouwkunst nu maakte ; 2° de invoering van eenige Byzantijnsche elementen, voornamelijk in zake van versiering ; 3° de vertakking der bouwkunst in verschillende scholen. Als platen worden gegeven de plans van de abdijkerk van Ste Gertrudis, te Nijvel, van St. Benoit sur Loire, van de kathedraal te Doornik, van de kathedraal te Mainz, het binnenaanzicht van de St. Vincentiuskerk te Zinik, Notre-Dame la Grande te Poitiers enz. — *Tryptychon van een onbekenden Meester* (Jul. van In), vervolg.

DE VLAAMSCHE GIDS, September-October 1910. — *Simon Stevin* (Arth. Cornette), slot. — *Julius Vuylsteke als Historieschrijver* (Vict. Fris) : hooge waardeering voor den schrijver van « De Rekeningen der stad Gent ». — *Jean Baptiste en het Venusboefken* (M. Sabbe) : weer iets lekkers. — *Hendrik de Braekeleer* (E. van Offel) : iets anecdotisch. — *Verzen* van C. Casteels en Gust. van Roosbroeck. — *De Geuzenhoek te Maria-Hoorebeke in Oost-Vlaanderen* (A. Hans) : eigenaardige bijzonderheden over dat eilandje Boschgeuzen. — *Kroniek* over Fransche en Engelsche Letterkunde.

DE GIDS, November 1910. — *Roeping van Holland* (C. van Vollenhoven) : een artikel dat nogal wat zal te denken geven : Holland's internationale zending tot het vormen eener « wereldstrijdmacht ». — *Handhaving onzer neutraliteit op de Wester-Schelde* (J. Deibel). — *'t Kindje* (Ina Boudier-Bakker): tamelijk magertjes. — *Insulinde te Brussel* (C. Th. van Deventer), naar aanleiding van de wereldtentoonstelling, een opwekking tot de verheffing der Javaneesche nijverheid. — *Willem Maris* (J. Veth) : warme hulde aan den grooten schilder die heenging. — *Uit het verleden van de Gids* (Joh. Dyserinck), dienend vooral tot eerherstel van een vergeten werker : Mr Fortuyn. — *Het Wetsontwerp betreffende Nederlands toetreding tot de Berner Conventie* (H. Robbers) : Schrijver verwacht veel goeds van de toetreding en van de herziening der Auteurswet. — *De Tempel des Hemels* (H. Borel) : een hoofdstuk uit een nieuw werk over China. — *De Aard der Volksbewegingen van 1747 en 1748* (N. Japikse) : uit het Orangisme dier dagen. — *Oud-Hollandsche schilderijen in de Vereenigde Staten* (Jan Veth). — *Verzen* van Bierens de Haan en Aart van der Leeuw. — *Dramatisch Overzicht.* — *In Memoriam M. Treub,* een man van beteekenis voor de natuurwetenschappen.

DE NIEUWE GIDS, November 1910. — *In Memoriam :* een sonnet van J. Greshoff bij den dood van Adr. van Oordt. — *G. B. Shaw* (G. Kapteyn-Muysken) : Ditmaal over Shaws tooneelspelen : sociologische en philosofische. — *P. Benoit* (L. Mortelmans) : al te beknopt — *Een Roman* (R. van Genderen-Stort), ook in « de Nieuwe Gids » begint de boeiende vertelling de beschrijving te verdringen. — *Dr D. G. Jelgersma's Kritiek :* kranige, maar niet altijd rustige, zelfverdediging door Bierens de Haan, van zijn werk : « De Weg tot het Inzicht ». Een inlei-

ding in de wijsbegeerte, natuurlijk Hegeliaansch. — *De heilige Tocht* (Ary Prins) : 't slot van het gansch eenige stijlwerk. — *Verzen* van Van Eyck, Schürmann en Boeken. — *Pijpelijntjes* (J. I. de Haan), goed humoristisch werk. — *De Profundis* (F. Erens), een indrukwekkend proza-gedicht. — *De Zuidafrikaansche Academie voor Taal, Letterkunde en Kunst* (R. R. S.). — *Literaire Kroniek* (W. Kloos) : over Adriaan Van Oordt en over Couperus' jongste boek : « Van en over mijzelf en anderen ». — *Buitenlandsche Literatuur* (P. N. Van Eyck) : een merkwaardige studie over Aug. Strindberg, den karaktervollen maar paradoxalen Noorderling. — *Philosophische Kroniek* (Mr. G. Grashuis). — *Staatkundige Kroniek*. — *Buitenlandsch Staatkundig Overzicht* (Chr. Nuys) : Portugal's gang van 't koningdom naar de republiek.

ELZEVIER'S GEILLUSTREERD MAANDSCHRIFT, Nov. 1910. — *Theo van Rijsselberghe* (Karel van de Woestyne) : de dichter ziet in dezen schilder den man van 't Gentsche karakter, den man van 't Belfort : krachtig en eigenzinnig. De studie is rijk met platen versierd. — *De Fransche Overheersching* (C. Gysberti Hodenpijl), vervolg. — *Fransche Prentkunst in de 19e eeuw* (Corn. Veth) : proeven uit de kunst van Constantin Guys, André Gill, J. Regamey, Th. Steinlen, Jul. Chéret, Caran d'Ache, Forain enz. — *Poëzie* (J. Greshoff). — *Ahasverus' Graf* (P. Van Moerkerken Jr), hij heeft er geen, want hij leeft nog. — *Bloeitijd* (M. R. de Negri) : rake psychologie van een jonge moeder. — *Adriaan Van Oordt* † (H. R.). — *Boekbesprekingen*, o. a. Karel van de Woestyne's prozabundel : « Afwijkingen ».

VAN ONZEN TIJD, Nieuwe reeks. — Met dezen zijn elfden jaargang wordt het verdienstelijk katholiek tijdschrift nu tot weekblad : een statige uitgave, mooi geïllustreerd, en alleszins verzorgd, staat onder de redactie van Jan Kalf, C. R. De Klerk, Albert Steenhoff-Smulders en Maria Viola, bijgestaan door een veertigtal Hollandsche en Vlaamsche medewerkers. — 't Verschijnt bij de Uitgevers-vennootschap Noord en Zuid te Amsterdam, en kost per jaar fl. 6.00. In de 8 eerste nummers staan o. a. de volgende bijdragen : *Vondel-Eusebia-Tesselschade* (F. F. Sterk). — *Uit het Schetsboek van Jan Dunselman* (M. Viola). — *Brieven van een Enthusiast* : over de Staatsbegrooting en den Dienst der Schoonheid. — *De Sixtijnsche Madonna*. — *Mgr Dr. Fr. Xaver Haberl en zijn beteekenis voor de Kerkmuziek* (Ant. Averkamp). — *Gentsch Schilderwerk* (C. Feber). — *Twee Teekeningen van Jan Toorop*. (M. Viola). — *De Ontwerpen van Roland Holst voor de vertooning van Vondels' Lucifer* (J. van Vroeger). — *De Kerkvaders in het voorbericht van den Lucifer* (Dom R. Schutte). — *Van Planten en Bloemen* (G. Bruna). — *Over Vincent van Gogh* (M. Viola). — *De Legende van St. Jul. den Gastvrije*, naar Flauber's werk (M. Koenen). — *Een Hollandsch Schilder in Amerika*, causerie van Ant. Molkenboer voor « de Violier ». — *Diplomatiek Leven in den Haag 1869-71 door Mad. Bunsen-Waddington* (meegedeeld door Alb. Steenhoff-Smulders). — *Vondel en Thomas à Kempis* (F. F. M. Sterck). — *St. Jan van 's Hertogenbosch* (Mr. L. Van Gorkom) recensie van 't merkwaardig boek van Dr. X. Smits : « De Kathedraal van 's Hertogenbosch. — *Bij het 25-jarig Gedenkfeest van den Nieuwen Gids*. — *Verzen* en bellettristische prozabijdragen van Alb. Steenhoff-Smulders, Marie Koenen, Ed. Brom, Jef De Cock. Kar. Van den

Oever, Const. Eeckels, C. R. De Klerk, enz. — Zoo komt *Van onzen Tijd* onder de Nederlandsche weekbladen gewis vooraan.

STUDIËN, dl LXXIV, afl. 4 — *De studie van den Pentateuch* (H. Wilbers): het kerkelijk leergezag op het stuk van Bijbelstudie, de beteekenis der besluiten van de Bijbelcommissie, en de vier hoofdhypothesen nopens ontstaan en samenstelling van den Pentateuch worden hier beurtelings kort en helder uiteengezet. — *De Hemel in het oud geestelijk lied* (H. Duurkens): de opmerking van Foerster vindt men er bewaarheid : de volksziel vat in hare eenvoudige levensbeschouwing het leven zelf veel dieper en meer naar waarheid op dan de zoogenaamde ontwikkelde mensch. — *De Dichter Jacques Perk* (A. Gielen): voor de velen die Perk alleen maar door de oogen van Kloos hebben beschouwd zal deze studie ontgoochelend zijn. Anderen echter die meenen dat het onrechtmatig ophemelen van een dichter op den duur schade doet aan het kunstbegrip van een volk zullen met Gielens terechtwijzingen instemmen. — Jacques van Ginneken ontwikkelt zijne denkbeelden over *de Taal van het gevoel in gelaat en gebaar*. De verhandeling is met suggestieve platen opgeluisterd. 't Meesterschap dat aan den nog jongen taalpsycholoog algemeen wordt toegekend en zijne altijd zeer eigenaardige voorstellingsgave laten zich ten volle gelden. Een enkele maal kan het den profanen lezer voorkomen dat de schrijver tot iets méér besluit dan de vooropgezette gegevens strikt behelzen.

DE LEVENDE NATUUR, 1 Nov. 1910. — *Een geologische Wandeling* (Dr. P. Tesch), vervolg, in de Rijn- en Maasstreek.— *Lophozia inflata* (A. Garjeanne): een soort levermos.

STIMMEN AUS MARIA-LAACH, 10[r] Heft, 1910. — *Roman und Aesthetik* (Al. Stockmans), valt niet uit ten gunste van den modernen roman. — *Die neue Theosophie* (O. Zimmerman), slot. — *Die Reichswertzuwachssteuer* (Fr. Rauterkus): De nieuwe vorm van grondbelasting waar rondom men zooveel twist. — *Fünfundzwanzig Jahre experimenteller Gedächtnisforschung* (Jos. Fröbes), vooral over Ebbinghaus' klassiek boekje : « Ueber das Gedächtnis ». — *Randglosser zu Spinoza's Schrift über die Freiheit des Philosophirens* (St. Von Dunen-Borkowski). — *Der Erlass der Sakramentskongregation über die Erstkommunion der Kinder* (Jul. Beszmer): besluit met 's Pausen woord : « Die Kinder haben ein Recht auf den Heiland, und der Heiland hat ein Recht auf die Kinder. » — *Boekbesprekingen*.

INHOUDSTAFEL
VOOR HET TWEEDE HALFJAAR 1910

I

VERHANDELINGEN & VERHALEN

VERZEN

KRONIEKEN

II

NAAMLIJST DER SCHRIJVERS

DIE IN HET TWEEDE HALFJAAR 1910 MEDEGEWERKT HEBBEN

H. Baccaert
M. E. Belpaire
Aug. Bruynseels
A. Coussens
E. H. Leo Deckers
Pater Janssens, O. P.
E. Loos
J. Persyn
Cam. Poupeye
E. H. Fl. Prims
L. Reypens, S. J.
George Roose-Antonissen
F. Rutten
J. Salsmans, S. J.
A. W. Sanders van Loo
Jozef Simons
A. Van den Dries
Henri Van Deursen
K. van den Oever
K. van de Woestijne
J. Van Mierlo Jr, S. J.
P. A. van Rooy
Hugo Verriest
E. Vliebergh

III

BOEKENNIEUWS

LIJST DER BOEKEN IN HET TWEEDE HALFJAAR 1910 BESPROKEN
